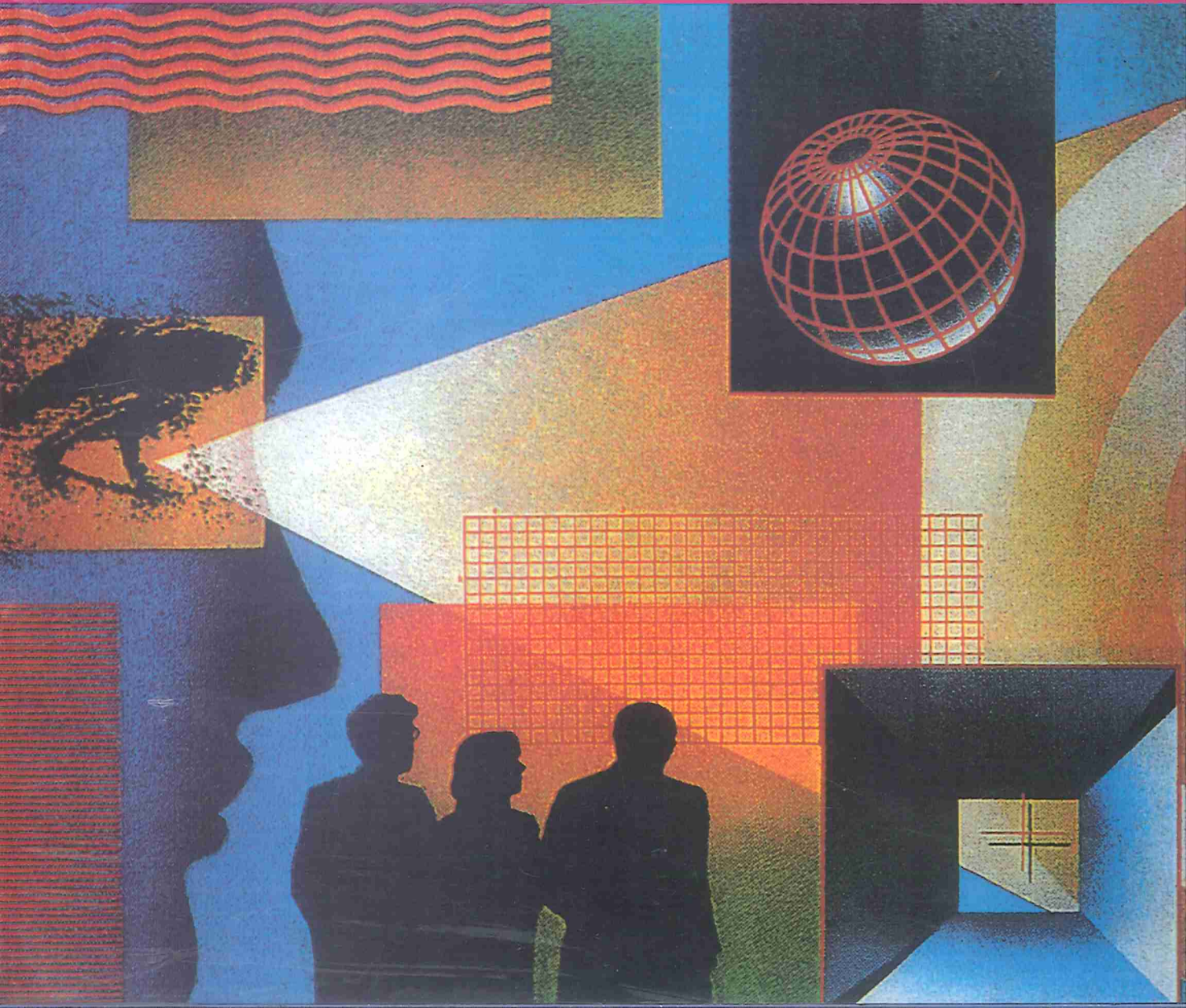

Türkiye İçin Çözumsuzlükten Çıkış Stratejisi:

Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı

EGİAD

EGE GENC İŞADAMLARI DERNEĞİ

TÜRKİYE İÇİN TOPLUMSAL ÇÖZÜMSÜZLÜKTEN ÇIKIŞ STRATEJİSİ:
TOPLUMSAL SORUNLARA ENTEGRE SİSTEMLER YAKLAŞIMI (TOPSES)

İKİNCİ CİLT

TÜRKİYE İÇİN
POLİTİK ALANIN ANALİZİ

HAZIRLAYANLAR

Prof.Dr. Hüsnü ERKAN

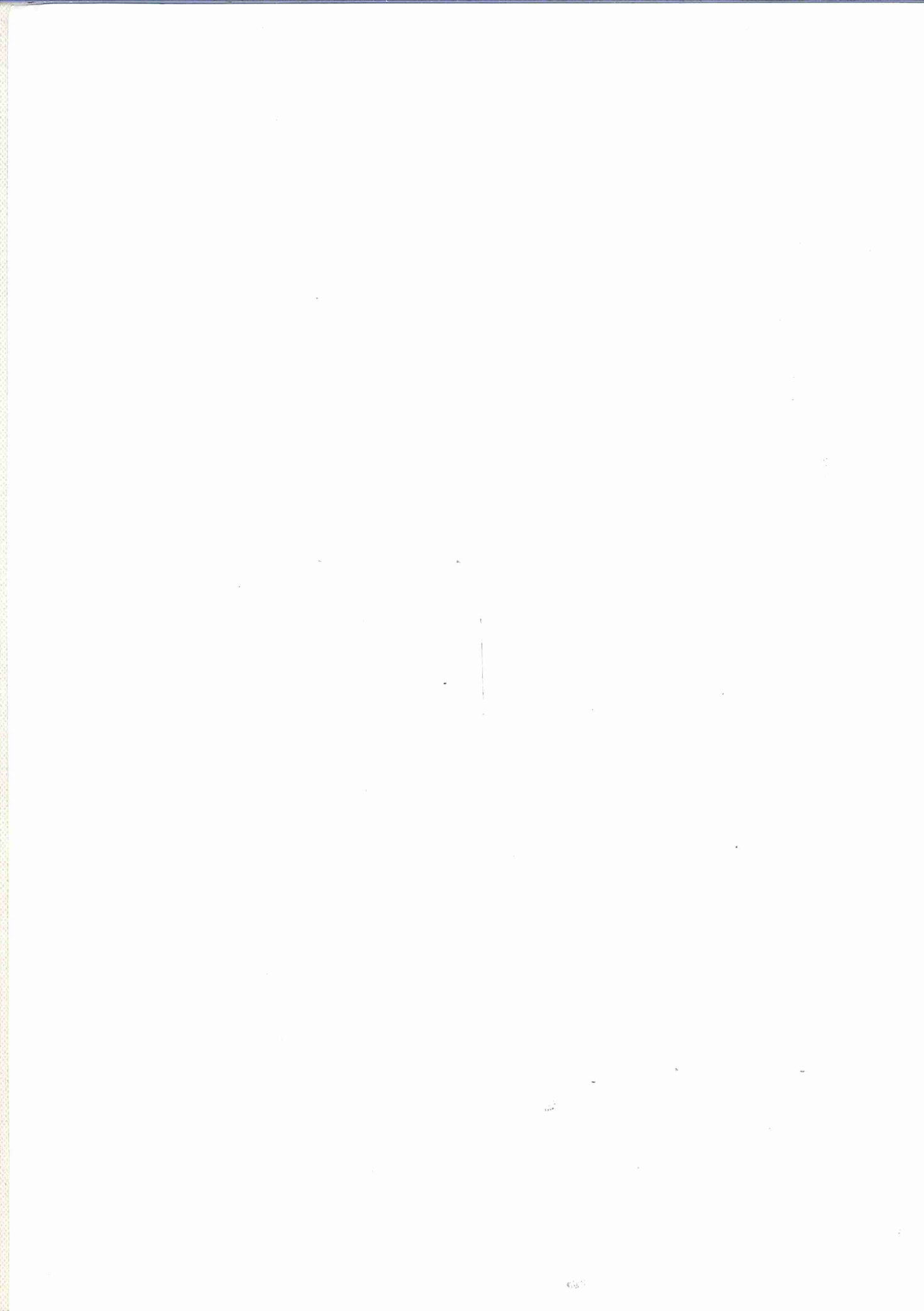
Dr. Sabri YETKİN

Mevlüt ÇETİNKAYA

İsmail MAZGİT

Yaşar UYSAL

İZMİR, 1996

TOPLUMSAL

GELİŞMENİN DE

ÇÖZÜLMENİN DE TEMELİNDE

YÖNETİCİLERİN TAVIRLARI YATAR

M.Kemal ATATÜRK

DEVLET ADAMLARI

GELECEK NESİLLERİ

POLİTİKACILAR

GELECEK SEÇİMLERİ DÜŞÜNÜR

Winston CHURCHILL

*Koalisyon turlarından milletin başı döndü...
Halk güvensiz, ümitsiz, çaresiz...
Halk politikacıların önünde gidiyor. Kısır çekişmelerden bıktı...
Demokratik davranış yapısı yerleşmedi...
Örgütlenme özgürlüğü ve kültürü henüz gelişmedi...
Kararsız oylar seçim öncesi birinci parti konumuna geldi...*

TOPLUM

*Son varlıklarını da yitirdiler; Politikacılara güven kalmadı
Kişi (lider) egemenliği parti içi demokrasiyi rafa kaldırdı; parti sayısı artıyor
Siyasi açık oturumlar, açık dövüşe dönüşüyor...
Liderlerin elini öpme yarışını bakalım kim kazanacak...
Anayasayı bir kere delmekle bir şey olmaz
Demirel bu kez şapkayı gaptırmadı
Milletvekili tranferleri son hızla devam ediyor.
Seçimi yine tüm partiler kazandı: iktidar için en az üçlü koalisyon gerekli
İlksangate, CivanGate, İskigate, MercümeKGate ve diğerleri...
Seçimi bayraklar kazanacak; yollar yine bayrak çöplüğüne dönüştü
Proje yok, program yok, çözüm yok; vaatler çok
Parti programlarında fark göremiyorum. Ya siz?
Enflasyon siyasete yansdı; parti enflasyonu var*

PARTİLERİMİZ

*70 milyon Ankara'dan yönetilmiyor.
Meclis üyeleri Anayasayı bilmiyor; Anayasa mahkemesinden yine iptal kararı.
DSP çeki-n-m-ser kaldı, hükümet varsayalım güven oyu aldı
RP; iktidara geldi... Devamı kanlı mı, kansız mı belli değil!
En kaliteli çiğ köfte Meclis'te yapılıyor.
TBMM üyelerinin hepsinin uzlaştığı tek nokta; milletvekili maaş artışları ve lojman yapımı.
Milletvekilleri için özel kurslar açıldı; kavgaya öğreniyorlar.
Meclis, işçi bulma kurumundan daha etkin çalışıyor.
Milletvekili aday olmak servet gerektiriyor.*

MECLİSİMİZ

Seçim ekonomide dengeleri alt üst etti; popülizm yine revaçta.

Hükümetler seçimlik yaşıyor...

Sorunların çözümü hükümeti ilgilendirmiyor... Çözüm için "GODO"yu bekliyoruz...

Dünyanın hiçbir yerinde koltuk bu kadar önem kazanmamıştı...

Koalisyon yine bozuldu...

Liderler turları tamamladı. Ufukta hükümet görün-ü-mü-yor...

Örtülü ödeneğin örtüsü açılmadı.

ANAREFAH olacak, oldu; ANAYOL hükümeti kuruldu. Neden, nasıl geri dönüldü.

Dünyada ilk kez tabanı yolsuzluk olan bir iktidar kuruldu. REFAHYOL iktidarda.

Müslümanların iktidarına kerhen destek verildi.

HÜKÜMETLERİMİZ

HALKIMIZ, PARTİLERİMİZ, MECLİSİMİZ VE HÜKÜMETLERİMİZ;
SEÇENLER DE, SEÇİLENLER DE BİZLERİZ.

BİR BAŞKADIR BİZİM DEMOKRASİMİZ.

Sorunlar **POLİTİKA**'da da geçmişten geliyordu ve derindeydi; bu ciltte **POLİTİK ALANI,**

SİSTEM,

SÜREÇ,

YAPI

boyutlarıyla geçmişten bugüne inceleyerek doğru TEŞHİS koymaya çalıştı...

TOPSES ÇÖZÜMSÜZLÜKTEN ÇIKIŞ ARAMAYA

DEVAM EDİYOR.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM POLİTİK ALAN ANALİZİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1. GENEL OLARAK POLİTİK ALAN.....	2
2. POLİTİK ALANIN KARAR MEKANİZMALARI.....	4
2.1 KARAR YÖNTEMİ OLARAK DEMOKRASİ (SEÇİM VE OYLAMA).....	6
2.2 PAZARLIK SİSTEMİ	7
2.3 KARAR YÖNTEMİ OLARAK BÜROKRASİ.....	8

İKİNCİ BÖLÜM CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA POLİTİK ALAN

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖNCESİNDE POLİTİK ALAN	11
1.1 İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE POLİTİK ALAN	11
1.2 İSLAM-TÜRK DEVLETLERİNDE POLİTİK ALAN.....	13
2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA POLİTİK ALAN.....	16
2.1 BEYLİKTE MERKEZİ DEVLETE OSMANLIDA POLİTİK ALAN.....	16
2.1.1 OSMANLIDA "BEY"	16
2.1.2 BEYLİKTE DEVLET	17
2.1.3 BEYLİKTE DEVLETE.....	19
2.1.4 MERKEZİ DEVLETE DOĞRU	19
2.2 MERKEZİ DEVLET GERÇEKLEŞİYOR	21
2.2.1 OSMANLIDA MERKEZİ DEVLETİN SİSTEM VE YAPISI	22
2.2.2 OSMANLIDA MERKEZİ DÜZENİN UNSURLARI: PADİŞAH VE EGEMENLİĞİN KAYNAĞI.....	24
2.2.3 OSMANLI PADİŞAHININ YETKİLERİ.....	27
2.2.4 MERKEZİ YÖNETİMDE VERASET SİSTEMİ.....	29
2.2.5 SARAY.....	32
2.2.6 DİVAN-I HÜMAYUN.....	35
2.2.7 MERKEZİ DÜZENİN DİĞER UNSURLARI.....	38
2.2.8 OSMANLI'DA MERKEZİ SİSTEM VE YAPIDA ÇÖZÜLME EĞİLİMLERİ VE YENİDEN	

YAPILANMA.....	39
2.3 OSMANLI'DA MERKEZİ YÖNETİMİN YENİDEN YAPILANMASI.....	40
2.3.1 TANZİMAT SONRASI MERKEZİ HÜKÜMET.....	40
2.3.2 OSMANLI REFORMCULUĞUNA BAKIŞ.....	43
2.3.3 TANZİMATTAN MEŞRUTİYETE GEÇİŞ.....	44
2.3.4 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE İMPARATORLUĞUN SONU.....	47
2.4 OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YEREL YÖNETİM.....	48
3. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	50
3.1 ESKİ TÜRKLER.....	50
3.2 İSLAM TÜRK DEVLETLERİ.....	51
3.3 OSMANLI İMPARATORLUĞU.....	52
3.3.1 OSMANLI BEYLİĞİ.....	52
3.3.2 BEYLİKTEN DEVLETE.....	53
3.3.3 MERKEZİLEŞMİŞ OSMANLI DEVLETİ.....	54
3.3.4 MERKEZİ YAPININ ÇÖZÜLÜŞÜ VE YENİDEN YAPILANMA.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE POLİTİK ALAN

1. KURULUŞ YILLARI VE TEK PARTİ DÖNEMİNDE POLİTİK ALAN.....	58
1.1 POLİTİK SÜREÇ.....	58
1.1.1 ULUSAL BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI: 1918-1923.....	58
1.1.2 CUMHURİYETİN KURULUŞU VE TEK PARTİ DÖNEMİ: 1923-1945.....	62
1.2 POLİTİK SİSTEM.....	71
1.2.1 CUMHURİYETİN DEVRALDIĞI POLİTİK SİSTEM.....	71
1.2.2 TEK PARTİ DÖNEMİNDE POLİTİK SİSTEMİN TEMEL DAYANAKLARI.....	73
1.2.3 1924 ANAYASASI'NIN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ.....	79
1.2.4 TEK PARTİ DÖNEMİNİN VESAYETÇİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI.....	80
1.2.5 TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİM YASALARI VE SEÇİM SONUÇLARI.....	81
1.2.6 POLİTİK SİSTEMİN BELİRLEYİCİSİ OLARAK CUMHURİYET HALK PARTİSİ.....	85
1.3 POLİTİK YAPI.....	86
1.3.1 FONKSİYONEL YAPI.....	86
1.3.2 KURUMSAL VE ÖRGÜTSEL YAPI.....	87

1.3.3 YETKİ DAĞILIM YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİM DAĞILIMI	94
1.3.4 TEMSİL YAPISI	95
1.4 CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI VE TEK PARTİ DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	96
2. ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ: 1946-1960	97
2.1 POLİTİK SÜREÇ	98
2.1.1 DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN ORTAM: 1946 ÖNCESİ	98
2.1.2 DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE YERLEŞMESİ: 1946-1950	99
2.1.3 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ: 1950-1960	102
2.2 POLİTİK SİSTEM	108
2.2.1 ANAYASAL GELİŞMELER AÇISINDAN 1946-1960 DÖNEMİ	108
2.2.2 SEÇİM SİSTEMİ VE SEÇİMLER AÇISINDAN 1946-1960 DÖNEMİ	109
2.2.3 GENEL OLARAK 1946-1960 DÖNEMİ POLİTİK SİSTEMİ	113
2.3 POLİTİK YAPI	114
2.3.1 FONKSİYONEL YAPILANMA: YASAMA-YÜRÜTME VE YARGININ AĞIRLIĞI	114
2.3.2 ÖRGÜTSEL VE KURUMSAL YAPI	116
2.3.3 SEÇMEN YAPISI	120
2.3.4 YETKİ DAĞILIMI YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİMLER	121
2.4 1946-1960 DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	122
3. ÇOK PARTİLİ DÖNEMİN İKİNCİ AŞAMASI: 1960-1980	123
3.1 POLİTİK SÜREÇ	123
3.1.1 ASKERİ YÖNETİM: 1960-1961	123
3.1.2 SİVİL YÖNETİME DÖNÜŞ - KOALİSYONLAR DÖNEMİ: 1961-1965	126
3.1.3 AP YÖNETİMİNDE 12 MART'A DOĞRU: 1965-1971	129
3.1.4 GEÇİŞ DÖNEMİ: MART'71 EKİM'73	132
3.1.5 YİNE KOALİSYONLAR DÖNEMİ - 12 EYLÜL'E DOĞRU: 1973-1980	137
3.2 POLİTİK SİSTEM	144
3.2.1 ANAYASAL GELİŞMELER AÇISINDAN 1960-1980 DÖNEMİ	144
3.2.2 SEÇİM SİSTEMİ VE SEÇİMLER AÇISINDAN 1960-1980 DÖNEMİ	151
3.3 POLİTİK YAPI	156
3.3.1 FONKSİYONEL YAPILANMA: YASAMA YÜRÜTME VE YARGININ AĞIRLIĞI	156
3.3.2 ÖRGÜTSEL VE KURUMSAL YAPI	156

3.3.3 SEÇMEN YAPISI	162
3.3.4 YETKİ DAĞILIMI YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİMLERİN PAYI	164
3.4 1960-1980 DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	166
4. 1980 SONRASI DÖNEMDE POLİTİK ALAN.....	167
4.1 12 EYLÜL REJİMİ VE POLİTİK SİSTEM	167
4.1.1 MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ.....	168
4.1.2 KURUCU MECLİS VE ANAYASANIN YAPILIŞI	170
4.2 1982 ANAYASASI VE POLİTİK SİSTEM	171
4.2.1 1982 ANAYASASINA GÖRE DEVLET SİSTEMİ	171
4.2.2 YASAMA-YÜRÜTME VE YARGIYA İLİŞKİN DÜZENLEMELER	172
4.2.3 1982 ANAYASASI'NDA DEVLET-BİREY İLİŞKİLERİ	173
4.2.4 SEÇİMLER VE PARTİLER.....	174
4.2.5 SENDİKALAR-DERNEKLER VE GÖNÜLLÜ KURULUŞLAR	174
4.3 1982 ANAYASASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ	175
4.4 1982 ANAYASASI SONRASINDA POLİTİK SÜREÇ	175
4.4.1 1983 YILI SEÇİM KANUNU VE POLİTİK SÜREÇ	175
4.4.2 6 KASIM 1983 SEÇİMLERİ.....	176
4.4.3 1983 SEÇİMLERİ SONRASINDA POLİTİK SÜREÇ	177
4.4.4 YEREL SEÇİMLER	177
4.4.5 1986 YILI ARA SEÇİMLERİ	178
4.5 1987 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE DEĞİŞİKLİK SONRASINDA POLİTİK SÜREÇ	179
4.5.1 1987 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ.....	179
4.5.2 29 KASIM 1987 GENEL SEÇİMLERİ.....	179
4.5.3 26 MART 1989 YEREL SEÇİMLERİ.....	181
4.5.4 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ	181
4.5.5 20 EKİM 1991 GENEL SEÇİMLERİ	183
4.6 1994 YEREL SEÇİMLERİ	184
4.7 1995 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE SONRASINDA POLİTİK SÜREÇ	185
4.8 24 ARALIK 1995 GENEL SEÇİMLERİ.....	185
4.9 1980 SONRASI DÖNEMDE POLİTİK YAPI.....	187
4.9.1 FONKSİYONEL YAPI.....	187
4.9.2 ÖRGÜTSEL-KURUMSAL YAPI.....	188

4.9.3 YETKİ DAĞILIMI YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİMLERİN PAYI	194
4.9.4 TEMSİL YAPISI	195
4.10 1980 SONRASI POLİTİK ALANDA BAZI ÖZGÜN KONULAR	200
4.10.1 BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI	200
4.10.2 İKİNCİ CUMHURİYET TARTIŞMALARI	202
4.10.3 ASKER SİYASET İLİŞKİLERİ	203
4.11 1980 SONRASI DÖNEMDE POLİTİK ALANIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	204

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GEÇMİŞTEN BUGÜNE POLİTİK ALAN ANALİZİNİN SONUÇLARI VE
GENEL DEĞERLENDİRME

1. GEÇMİŞTEN BUGÜNE POLİTİK ALAN ANALİZİNİN SONUÇLARI.....	207
1.1 ESKİ TÜRKLERDEN VE SELÇUKLU'DAN KALAN	207
1.2 OSMANLI'DAN KALANLAR.....	208
1.3 CUMHURİYETLE GELENLER	210
2. TÜRK POLİTİK SİSTEMİNİN BELİRLEYİCİ UNSURLARI: POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ.....	216
2.1 ESKİ TÜRK TOPLUMLARINDA POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ	217
2.2 SELÇUKLU (TÜRK-İSLAM) DEVLETİNDE KİŞİ EGEMENLİĞİ	220
2.3 OSMANLI'DA POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ.....	222
2.4 CUMHURİYET DÖNEMİNDE POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ	225
2.5 POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ VE DEMOKRASİ	227
3. GENEL SONUÇ	233

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL	1 :	KARAR VE KOORDİNASYON MEKANİZMASI	5
ŞEKİL	2 :	ESKİ TÜRKLERDE ÖRGÜTLENME	11
ŞEKİL	3 :	SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YÖNETİM MODELİ	14
ŞEKİL	4 :	SELÇUKLULARDA ÜLÜŞ SİSTEMİ	15
ŞEKİL	5 :	TANZİMAT DÖNEMİ YÖNETİM ORGANLARI	42
ŞEKİL	6 :	I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ YÖNETİM ORGANLARI	45
ŞEKİL	7 :	1924 ANAYASASI'NA GÖRE DEVLETİN ÖRGÜTLENME ŞEMASI	88
ŞEKİL	8 :	TEK PARTİ DÖNEMİNDE CHP'NİN ÖRGÜTLENMESİ	93
ŞEKİL	9 :	1961 ANAYASASI'NA GÖRE DEVLET ÖRGÜTLENME ŞEMASI	157
ŞEKİL	10 :	1982 ANAYASASI'NA GÖRE DEVLETİN ÖRGÜTLENME ŞEMASI	189
ŞEKİL	11 :	ESKİ TÜRKLERDE KİŞİ EGEMENLİĞİ: ASKERİ DEMOKRASİ-HALKLA BÜTÜNLEŞİK YÖNETİM	219
ŞEKİL	12 :	SELÇUKLU'DA MERKEZİLEŞMİŞ KİŞİ EGEMENLİĞİ	221
ŞEKİL	13 :	OSMANLI'DA MERKEZİLEŞMİŞ POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ	223

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1 :	POLİTİK ALANDA SİSTEM UNSURLARI	2
TABLO 2 :	POLİTİK ALANDA YAPI UNSURLARI	3
TABLO 3 :	POLİTİK ALANDA SÜREÇ UNSURLARI	3
TABLO 4 :	MİLLETVEKİLLERİNİN MESLEKLERE GÖRE DAĞILIMI (%)	93
TABLO 5 :	14 MAYIS 1950 SEÇİMİNİN SONUÇLARI	111
TABLO 6 :	1954 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	111
TABLO 7 :	27 EKİM 1957 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	112
TABLO 8 :	1946-1960 DÖNEMİNDE İKTİDAR VE MUHALEFET	118
TABLO 9 :	1961 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	153
TABLO 10 :	1965 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	153
TABLO 11 :	1969 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	154
TABLO 12 :	1973 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	155
TABLO 13 :	1977 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	155
TABLO 14 :	1961-1980 DÖNEMİ MECLİS VE SENATO ÜYELERİNİN MESLEKİ DAĞILIMI (%)	160
TABLO 15 :	1960-1980 SEÇİMLERE KATILIM ORANLARI	161
TABLO 16 :	1961-1980 DÖNEMİ SEÇİMLERİNDE OYLARIN SAĞ-SOL DAĞILIMI (%)	163
TABLO 17 :	6 KASIM 1983 SEÇİMİ SONUÇLARI	176
TABLO 18 :	1987 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	180
TABLO 19 :	1991 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	183
TABLO 20 :	1994 YEREL SEÇİM SONUÇLARI	184
TABLO 21 :	1995 YILI GENEL SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI	186
TABLO 22 :	MİLLETVEKİLLERİNİN MESLEKİ DAĞILIMI (%)	191
TABLO 23 :	B. ALMANYA'DA BİRLİKLER KÖKENLİ MİLLETVEKİLLER	191
TABLO 24 :	B. ALMANYA'DA SENDİKA KÖKENLİ MİLLETVEKİLLERİ	192
TABLO 25 :	TBMM'NDE İKTİDAR-MUHALEFET MİLLETVEKİLİ SAYILARI	192
TABLO 26 :	1983 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI (%)	195
TABLO 27 :	1987 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI(%)	196
TABLO 28 :	1991 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI(%)	196
TABLO 29 :	1995 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI (%)	197
TABLO 29 :	BÖLGELERE GÖRE SEÇMEN-OY YAPISI	198
TABLO 30 :	1987-1995 DÖNEMLERİNDE PARTİLERARASI OY KAYMALARI(%)	199
TABLO 31 :	YEREL VE GENEL SEÇİM FARKLILIĞI (%)	199

ÖNSÖZ

Türkiye'nin ekonomik, politik, sosyal ve kültürel gelişme sürecini bir bütün olarak büyüteç altına aldığımız *Toplumsal Sorunlara Entegre Sistemler Yaklaşımı (TOPSES) Projesi'nin* ikinci bölümünü oluşturan *Politik Sistem Raporu* ile huzurunuzdayız.

İlk raporumuzun kamuoyunda tartışıldığı günlerde Türkiye henüz farklı bir gündemi konuşuyordu. Devleti kemiren yolsuzluklar zinciri, Susurluk ile başlayan kirli ilişkiler yumağı, devletin en üst kademelerine kadar yansıyan karşılıklı suçlamalar ve politikacıların kısır tartışmalar furyası 1996 yılının son iki ayında bir anda ülke gündemini bloke etmiştir. Ne ekonomideki olumsuzluklar ne de başka önemli konular gündemi değiştirmeyi başaramamıştır. Bütün bu gelişmeler bir gerçeği ön plana çıkarmaktadır. TOPSES araştırmamızın ne kadar doğru bir karar olduğu ve araştırma ekibinin konuyu ele alış yöntemi, yaklaşımlar ve çözüm önerileri konunun sistemli bir biçimde çok boyutlu ele alınmasının ne kadar doğru olduğunu göstermektedir.

Devlet kavramı çok kapsamlı bir anlam taşımaktadır. Devlet, bir işçinin işindeki verimliliği, bir hakimin doğru, özgür ve süratli karar vermesi, bir işadınının üreterek kazanarak vergisini vermesi bir askerin görevini yapması, bir bürokratin titizliği ve bir politikacının namusu ve çalışkanlığının birleştiği noktada ortaya çıkan bir mefhumdur. Bu güçlerin bileşkesinde devletin yasama, yürütme ve yargı gibi üç erki şekillenmeye başlamaktadır. Devlet yönetiminde kalite ve üç önemli egemenlik alanının ne kadar doğru, adaletli, toplumun çıkarları ile devletin tercihleri arasında çatışmaları önleyici bir biçimde işletildiğine bağlıdır. Politik sistemdeki yozlaşma ve bozulmaların giderek yoğunlaştığı ülkemizde halkın vekalet verdiği parlamenterlerin özgür iradelerini kullanabilmelerine imkan taşıyan ve siyasi parti liderliklerinin yaşam boyu devam etmesini engelleyen mekanizmaların hayata geçirilmesi, sorunların çözümü için ilk adımları oluşturacaktır. Türk siyaset tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bile bu kadar uzun süreli hükümdarlıklara çok az rastlanmaktadır. Yeni nesil politikacıların önünün açılması ve karizmatik kimliklerin gelişmesi için mevcut liderlerimize düşen büyük bir sorumluluk bulunmaktadır.

Bu raporumuzda politik sistemimizdeki temel yanlışlıklara ışık tutan, tarihsel bir perspektif içinde sistemin işleyişindeki doğruları ve yanlışları irdeleyerek geleceğe dönük çözüm yaklaşımlarını tartışmaya açan Sayın Prof. Dr. Hüsnü Erkan başkanlığındaki değerli araştırma ekibine ayrıntılı ve özenli çalışmalarını için EĞİAD olarak teşekkürü borç biliyoruz.

Çalışmanın ülkemizin ve insanlarımızın mutluluğu için çalışanlara ışık tutması ve yararlı olması dileği ile saygılar sunarım.

Kamuoyunda her kesimden düşünce ve eylem insanlarının, söyleyecek sözü olan her yaşta vatandaşlarımızın eleştiri ve katkıları bizim için en değerli armağan olacaktır.

Cüneyt KARAGÜLLE
EGİAD Yönetim Kurulu Başkanı

TOPPES YAKLAŞIMININ STRATEJİSİ

Bir hastanın iyileştirilmesi, ile, toplumsal (ekonomik, politik, sosyal ve kültürel) sorun ve hastalıkların iyileştirilmesi, **benzer süreçlerden** geçer. Önce içine düşülen hasalığın **doğru tanısı (teşhisi)** için yeterli bilgi donanımına sahip uzmanlarca araştırılması gerekir. Yapılan çeşitli test ve araştırmalar sonucunda uzman hekim sahip olduğu bilimsel bilgiye dayalı olarak bir **tanıda** bulunur. Ayrıca, uzman hekim hastalığın **bugünkü** durumu yanında **gelecekteki muhtemel seyrini de öngörür**.

Hastalığın yeterli ve tutarlı **açıklama, tanı ve öngörüsü** yapıldıktan sonra; **tanıdan tedaviye** geçilir. **Tedavide** kullanılan **ilaçların seçimi, zamanlama ve dozajlaması** yine hastalığa ilişkin **bilimsel verilerin** ışığında düzenlenir. Daha sonra, **hastalığın ve tedavinin** seyri **kontrol** altında **tutulur ve izlenir**.

Benzer durum toplumsal sorunların tanı ve çözümü içinde geçerlidir. Toplumsal sorun ve hastalığın, yeni veya ek önlem (ilaç) gerektirip gerektirmediği **mevcut durumun analizi ile arzulanan durum** arasındaki farkın belirlenmesiyle karara bağlanır.

Durum analizi belli bir andaki tanıyı (teşhisi) sağlamak için yapılır. Sosyal bilimlere ilişkin bir tanının; açık, kesin ve tam olabilmesi için, mevcut duruma ilişkin karşılıklı etkileşimlerin tarihsel gelişimi içinde tasvir ve açıklamalarının yapılması gerekir.

Mevcut durumun tanı ve açıklanması yaşanan ana ilişkin olmakla birlikte daha çok geçmişe yöneliktir. Bu sayede mevcut duruma ilişkin nitel ve nicel bilgi (informasyon) toplanır. Mevcut durumun **bilimsel tanısı; belli bir teori yardımıyla yapılan bilimsel açıklama** sürecidir.

TOPPES Yaklaşımında, toplumumuzun yaşanan güncel sorunları; **sistem teorisinin yaklaşımı** içinde; **analiz, açıklama ve tanı konusu** yapılmaktadır.

Yaşadığımız andaki ve geçmişteki toplumsal olayların tanısının geleceğe doğu uzatılması **öngörü (prognoz)** olayını gündeme getirir. Bu nedenle, geniş anlamda “durum analizi” tanı yanında, özellikle yakın geleceğin öngörüsünü de kapsar. Çünkü Toplumsal olayın öngörüsü, tarihsel olarak gözlenen ve tanısı yapılan geçmişteki toplumsal durumun geleceğe uzatılmasıdır. Öngörü Tanıdaki gibi bilimsel bir yaklaşıma dayanır; ancak geleceğin daha az kesin olan tanısıdır.

Tanı ve öngörüde; yeni önlemler almadan toplumsal sorunun zaman içinde nasıl gelişeceği belirlenir. Ancak bu belirlemeden sonra, **arzulanan durumdan sapma derecesi** dikkate alınarak ek önlemler ve politikalar düşünülür.

Ek önlem ve politikaların, toplumsal olay ve sorunu arzulanan sona ulaştırabilmesi için; oluşturulacak **politika paketinin, kendi içinde tutarlı, mevcut toplumsal veriler açısından da yeterli** olması gerekir.

Bu özellikleri içeren **politika taslağına Politik Konsept** diyoruz.

Bir “**Politik Konseptin**”, bir “**Çözüm Konsepti**” olabilmesi için; içerdiği amaçlar, ilkeler ve yöntemler açısından tutarlı; araçlar ve kurumlar açısından yeterli olması gerekir. Başka bir deyimle bilim bazlı politika konseptinin; toplumsal politikaya ilişkin ilke, yöntem, amaç, araç ve kuumlarla; bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler açısından tutarlı, yani çelişkisiz; içeri açısından rsyonel ve gerçekçi olduğu kadar içsel ve dışsal (ülke koşullarına uyumlu) bir bütünselliğe sahip olmalıdır.

Her politik konseptin bir **ana fikri ve temel hedefi** vardır. Başka bir deyimle her **politik konsept,** insanların geleceğine ilişkin bir ana hedef gösterir; yani bir ana “**vizyona**” veya “**Leitbild’e**” sahiptir. Bu özelliği onun **bilimsel içerik ve işlevi** yanında; insanları yönlendirme işlevini de üstlenmesine neden olur.

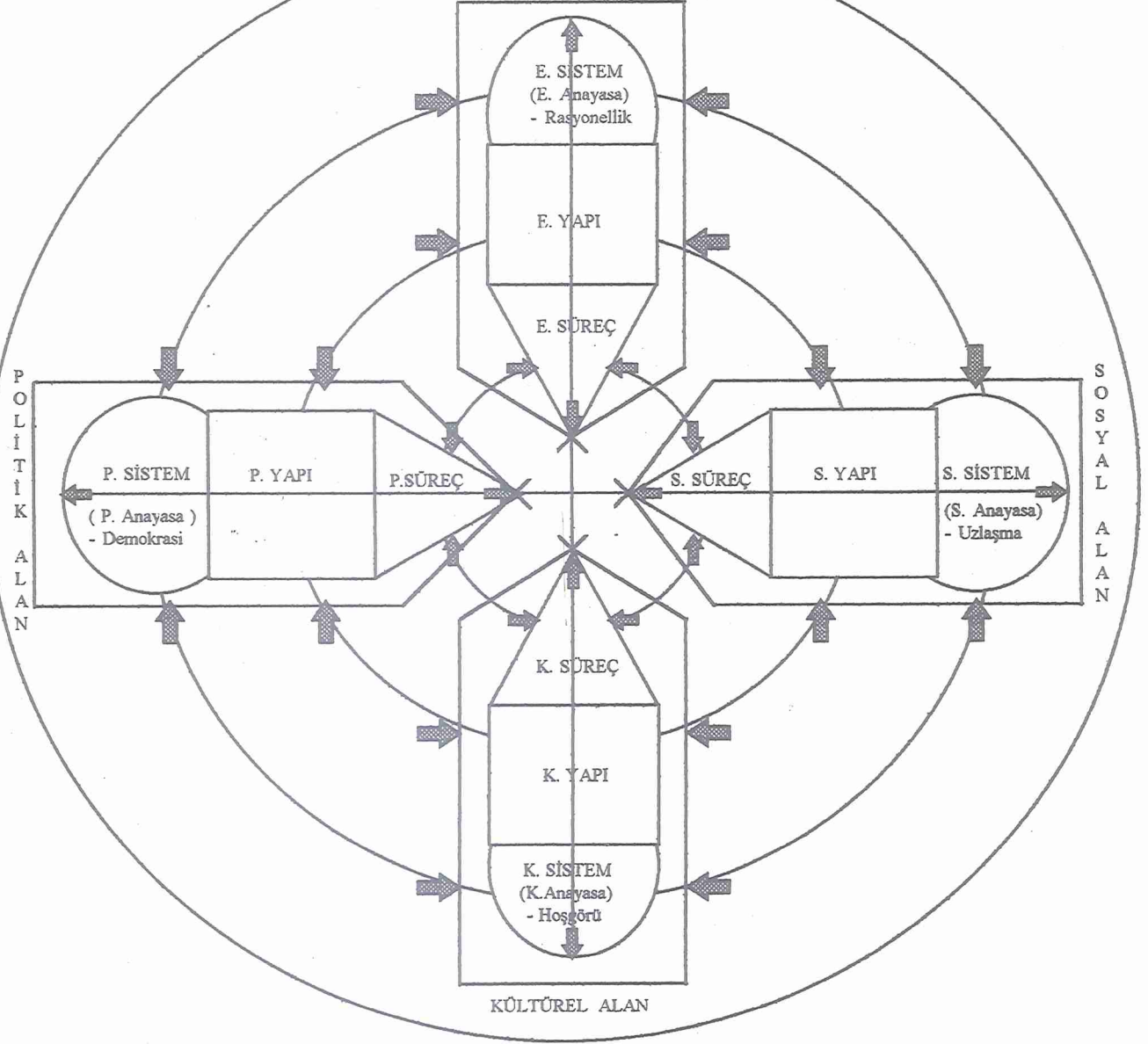
Bir politika konseptinin yaşama geçirilebilmesi için, bunu politik düzeyde savunacak **lider ve kadroya** ihtiyaç vardır. Ancak bunu savunacak liderin, konseptin içerik işlevi ve mantık yapısını yakından tanıyıp özümsemiş olması zorunludur.

Diğer yandan **politik liderle birlikte, konseptin topluma tanıtılması** ve toplumda **bu yönde ortak istek oluşturmak** uygulama başarısı için bir diğer ön koşuldur.

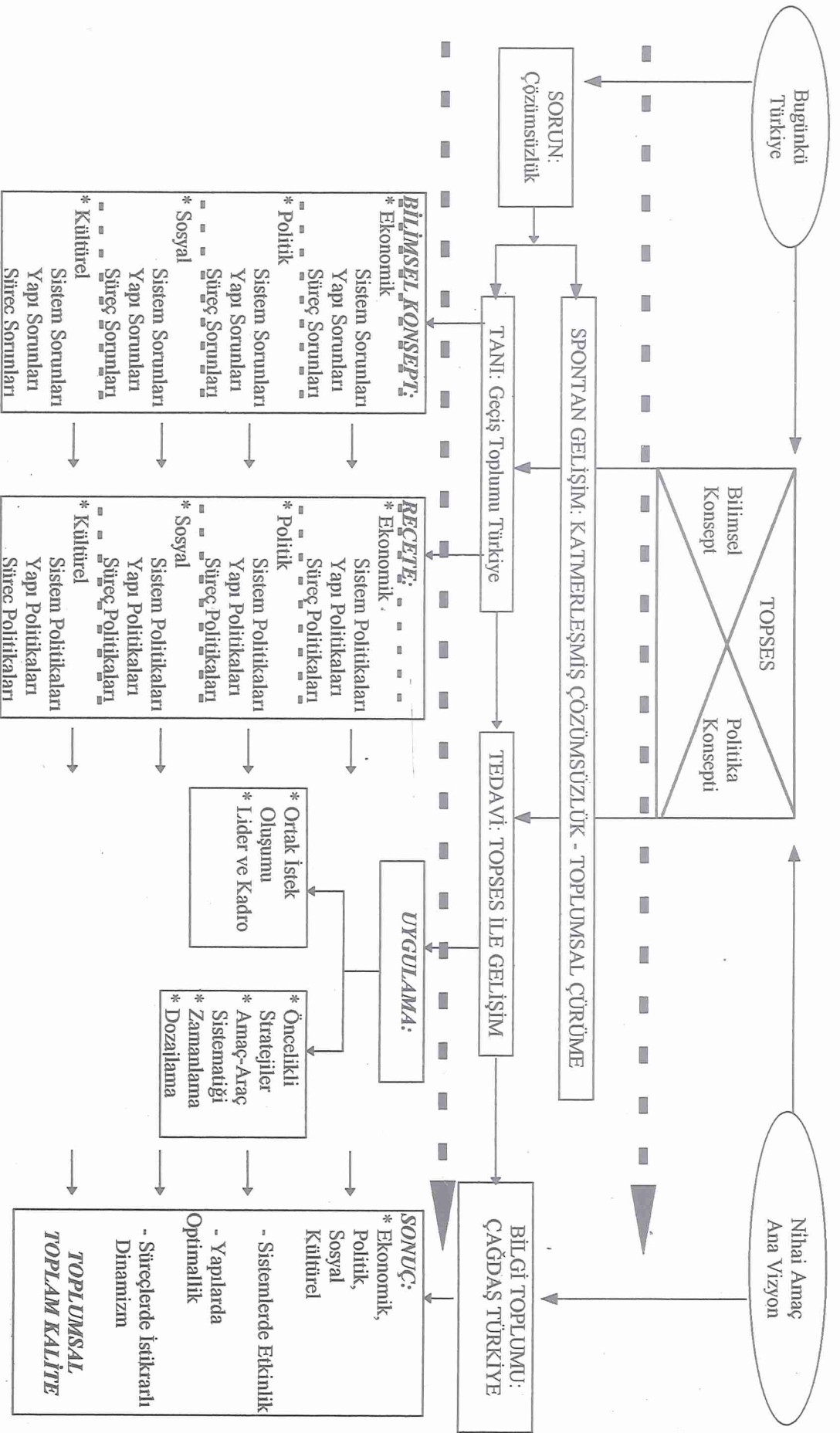
Ancak bu ön koşullarla birlikte nihai amaçlara vizyona ve onun içeriğinin toplumca tanınıp kabullenilmesi başarı için zorunluluktur.

DIŞ DÜNYA

EKONOMİK ALAN

TOPSES

GİRİŞ

Bu “giriş” satırlarının kaleme alındığı Temmuz 1996 başında DYP-RP koalisyonu, güven oylaması için hazırlığını yapıyordu. Geri dönüp baktığımızda ülke 9 aydır bir politik krizin içinde yaşıyor. Seçimler; seçimlerden çıkan dağınık tablo; bölünmüş bir orta sol ve orta sağ; kurulamayan koalisyonlar; kurulsada kişisel didişmeler yüzünden koalisyonun sona ermesi; En çok milletvekili çıkaran parti ile koalisyon kurmakta diğer partilerin tereddütleri bu dönemi belirledi.

Bütün bu gelişmeler içinde gündeme en çok yansıyan, parti liderlerinin kavgaları ile önceki dönem başbakanının örtülü ödenek tartışmaları oldu.

Ülke Gümrük Birliğine yılbaşı itibari ile girmiş olmasına karşın, bu yönde öngörülen hiç bir önlem gerçekleştirilemedi. Örneğin Gümrük Yasası, ÖTV Yasası, Telif Hakları Yasası ve Rekabet kuruluna işlerlik kazandırılması gibi konular ele alınamadı. AB ile yapılması gereken kurumsal düzenleme ve bilgi alışverişi bile gerçekleşemedi .

Medyaya baktığımızda, “krizin dibe vurup vurmadığı”, “yeniden Avrupa’nın Hasta Adamı” olup olmadığımız; “Sapıtan bir toplumun görüntüsünü” verip vermediğimiz; “Rejim bunalımının ve ordunun ayak sesleri” ve “yönetemeyen demokrasi” olduğumuz tartışıldı durdu..

Bu arada “Petrol Boru Hattı”, “GB”, “Atina ile ilişkiler”, “çekiç güç”, “Orta Doğu ve komşularımızla ilişkiler”; “Rusya ve Orta Asya ile ilişkiler” ile “Dış ekonomik ilişkilerimiz” ilgisizlik yüzünden önemli kayıplar ve kaçan fırsatları içeren konular olarak kendini gösterdi.

Lufthansa ilan posterlerinde Türkiye’yi **belirsizlikler** ülkesi olarak ilan etti : “Borsanın durumu belirsiz. Döviz piyasası belirsiz, Enflasyon belirsiz. Kesin olan tek şey, Lufthansa’yla Avrupaya uçmanın cazibesi”

Aynı günlerde The Economist ise **“Herhalde Türkler daha önce hiç bu kadar kötü yönetildiklerini hissetmediler.** Belki de bu fiyaskodan çıkarılması gereken en üzüntü verici ders budur” diyordu. Yine aynı derginin değerlendirmesine göre **“Ülke yanıp tutuşurken siyasetçiler dalga geçiyordu...”**

Nihayet 1995’te yapılan bir araştırmaya göre ordusuna % 83 oranında güvenen Türk insanı, meclise sadece % 25 ve politikacıya sadece % 17 oranında güven duyuyordu. 1996’da yapılan benzer bir araştırmada Türkiye’de politikacıya duyulan “net güven” eksi 82’ye iniyordu. Bunun yanında, yine ordu en çok güven duyulan kurumdu.

Ayrıca, 1995’de yaşanan politik kaos; 1970’li yıllarda da yaşanmıştı. Yine aylarca koalisyonlar kurulamamış; ülkenin sorunları beklemiş ve yine benzer kaotik durumlar yaşanmıştı.

İşte izleyen sayfalarda geçmişten günümüze bu yapı ve sistemi şekillendiren unsurları tanıma fırsatı bulacağız. Böylece **sorunların kökenine** ve aysbergin derinliklerine ışık tutabilme şansını araştıracağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

POLİTİK ALAN ANALİZİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1. GENEL OLARAK POLİTİK ALAN

Çalışmamızın bu bölümünde toplumsal bütünün bir diğer alanı olan **politik** alan incelenmektedir. Bu incelemede geçmişten bugüne politik alanda ortaya çıkan gelişmeler TOPSES yaklaşımının temel analiz yöntemi çerçevesinde, sistem, yapı ve süreç boyutuyla ele alınacaktır. Ancak, geriye doğru gidildikçe toplumsal sistem, yapı ve süreçler; kaynakların imkan tanıdığı ölçüde, bugün için geçerli temel analiz araçları ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

Toplumsal yaşamın **yönetim ve yönlendirilmesi**, politikanın konusudur. İnsanların bir arada yaşayabileceği bir ortamın yaratılmasına ilişkin kuralların **oluşturulması, korunması ve geliştirilmesi**, politik sistemin ilgi alanıdır. Bir başka ifadeyle toplumsal yaşamı yönetme ve yönlendirme görevi, hukuk kurallarına bağlı olarak oluşturulup, işleyişini sağlama görevi devlete bırakılır. Böylece devlet, “yasal gücü” kullanma yetkisine sahip olan bir kurumdur. Devlete tanınan güç kullanma yetkisi, belli yasal kurallara bağlanarak devlet kurumlarının meşruiyet kazanmasını sağlar. Böylece toplumda egemenlik yetkisi; yasal kurallar içinde davranarak, meşruluğunu koruyan bir kurum olması gereken devlete bırakılır.

Egemenlik ve iktidarın kullanımı, getirilen kurullarla oluşturulan politik sistemin tipine göre farklı biçimlerde şekillenebilir.

Çalışmanın teorik boyutunun ortaya konulduğu ilk ciltte belirtildiği gibi, politik alan, **yasal gücün kullanımı ve yaptırımıyla toplum düzenine ilişkin ihtiyaçların karşılanmasını** güvence altına almaya yöneliktir. Bu alandaki faaliyetler, toplumsal yaşamın **yönetim ve yönlendirilmesidir**. Burada temel amaç ve işlev; toplum tarafından belirlenen amaçların gerçekleştirilmesidir.

Demokrasi ve otokrasi, bu alandaki iki temel **iktidar (güç) kullanım yöntemidir**. Demokratik yöntemin kullanılması durumunda politik alanda temelde **seçen ve seçilenler** olarak ikili bir politik yapı oluşur. Demokrasilerde, otokrasinin aksine, kişisel emirler değil, zaman içinde getirilmiş ve düzenlenmiş olan **ilke ve kurullar** geçerlilik kazanır. Politik alanda; sistem, süreç ve yapıya ilişkin temel kavramlar ve unsurlar ilk bölümde ortaya konulduğu gibi, aşağıda özetlenmektedir.

TABLO 1: POLİTİK ALANDA SİSTEM UNSURLARI

UNSURLARI	NİTELİĞİ
KARAR	İktidar, yasama(Meşruiyet)
KOORDİNASYON	Bürokrasi
İNFORMASYON	Seçim
KONTROL	Muhalefet/Yüksek Yargı Organları/Seçim
MOTİVASYON	İdeoloji/güç

TABLO 2: POLİTİK ALANDA YAPI UNSURLARI

UNSURLARI	NİTELİĞİ
FONKSİYONEL	Yasama, yürütme ve yargının ağırlığı
KURUMSAL	Partiler ve politik birliklerin yapısı
ÖRGÜTSEL	Devlet yapısı (federal-üniter)
MEKANSAL	Merkezi ve yerel yönetimlerin payı
SEKTÖREL/KESİMSSEL	Destek alınan gruplar-sektörler

TABLO 3: POLİTİK ALANDA SÜREÇ UNSURLARI

UNSURLARI	NİTELİĞİ
KATILIM	
BİREYSEL DÜZEY	- Seçmen/politikacı davranışı - Yönetilen-yöneten davranışı
KURUMSAL DÜZEY	- Politik ideolojiyle yandaşların politik kararlara katılımı
ÖRGÜTSEL DÜZEY	- Hükümet/Parti, Bürokrasi, Baskı grubu
ETKİLEŞİM	- Seçme/seçilme - Yasal hakların kullanımı
YÖNLENDİRME	- Oy
ÇIKTILARIN PAYLAŞIMI	- Güç dağılımı
ETKİNLİK	- Özgürlük, Adalet

Politik **süreç**, iktidar kullanımıyla ilgilidir. Politik sistem ve yapıya bağlı olarak politikanın zaman içindeki güncel akışı ortaya çıkar. Politik sürecin fonksiyonel analizinde

yasama süreci

yürütme süreci ve

yargı süreci oluşmaktadır.

Politik süreç;

Bireysel düzeyde özgürlüklerin kullanımını, seçmen-politikacı ilişkisi, oy kullanımı.

Örgütsel düzeyde partilere hükümete, bürokrasiye, baskı gruplarına ve bunların kararlarına katılım.

Kurumsal düzeyde devletin politika uygulamalarına (ekonomi politikası, eğitim politikası gibi) politik yakınlığa göre politika oluşturma sürecine katılım gerçekleşir.

Seçen-seçilen, yöneten-yönetilen ilişkileri politik sürecin etkileşim ilişkilerini oluşturur. Politik **sürecin işleyişinde;**

politik istikrar,

politik değişim ve gelişim

politik katılım (oy vermek, seçmek-seçilmek) süreçleri kendini gösterir.

Politik sürecin **sonuçları** ise, **politik yönlendirmenin etkinliği** olarak

özgürlüklerin ve demokratik hakların yaygın kullanılması,

yönlendirilmenin etkinliği (kamusal hizmet ve politikaların etkinliği)

sağlanan oy düzeyi ile iktidarın belirlenmesi gündeme gelmektedir.

Politik alanın fonksiyonel **yapısı yasama, yürütme ve yargının** ağırlığına göre belirlenir. Bu ağırlık politik yapının demokratik veya otokratik olması açısından önem taşır. Zira, otokratik yapılarda, yürütmenin ağırlığı ve egemen konumu önplandadır. Demokrasilerde ise yasama meclisi ile yargı denetimi yürütme ile eşit bir önem ve değer kazanır.

Kurumsal yapı, partiler ve politik birliklerin yapısına göre oluşmaktadır. **Örgütsel yapı** ise, politik örgütlerin demokratik veya otokratik yöntemlerden hangisine uygun olarak yapılandıkları yanında devlet yapısının üniter veya federatif olmasıyla ilgilidir. Politik karar alma sürecinde, merkezi veya yerel yönetimlerin etkinliği de politik alanın **mekansal yapısı** açısından önem taşımaktadır. Politik alanın **kesimsel yapısını** oluşturan unsur da, politik mekanizmada etkili olan sınıf veya grupların dağılımı ve etkililiğidir.

Politik yapılanmanın bir başka boyutu belli ideolojik fikirleri temsil eden partilerin aldığı oyların kümelenmesidir. Örneğin bir ülkede, sağ ve sol oyların oransal dağılımı politik yapılanmayı verir. Ayrıca demokratik sistem için parti sayısı ve oyların bu partilere oransal dağılımı yine politik yapılanmayı yansıtan bir durumdur.

Yukarıda değinildiği gibi, toplumsal yaşamın **yönetim ve yönlendirilmesi** politikanın konusudur. İnsanların bir arada yaşayabileceği bir ortamın yaratılmasına ilişkin **kuralların; oluşturulması, korunması ve geliştirilmesi politik sistemin** ilgi alanıdır. Daha açık bir deyimle, toplumsal yaşamı **yönetme ve yönlendirme görevi, hukuk kurallarına bağlı** olarak oluşturulup, işleyişini görevini yürütmek için kurumlaşmış olan devlete bırakılmaktadır. Böylece **devlet**, toplumda **yasal güç ve iktidarı**, toplum adına kullanma yetkisine sahip olan bir kurumdur. Bu kurumlar, kendilerine tanınan güç kullanma yetkisinin, belli **yasal kurallara bağlanmasıyla meşruiyet** kazanır.

Devletin bu işlevleri yerine getirmesinde öncelikle **devlet anayasası** olarak bilinen politik anayasadan yetki alır. **Politik anayasa**, kişilerin temel hak ve özgürlükleri de dahil olmak üzere **devlet ile toplum ilişkisine** yönelik düzenlemeleri ve **devletin yapılanışını** içerir.

Egemenlik ve iktidarın kullanımı, getirilen kurallarla oluşturulan politik sistemin tipine göre farklı biçimlerde oluşturulabilir. Güç ve iktidarın kullanımı geçmişte, onu çeşitli yollardan ele geçiren bir kişiye ait olmuşken; günümüz hukuk devletinde, toplumun katılımını sağlayan, **hukuk kurallarına** bağlı olarak işleyen **demokrasi** ile gerçekleşmektedir. Politik alana yaygın katılımın sağlanabilmesi için, politik gücün tek merkezde **yoğunlaşması** (diktatörlükler) yerine, **yaygınlaşmasını** sağlayacak bir **örgütlenme ve kurumlaşma** gereklidir. Çağdaş toplumlarda bu durum; kuvvetler ayrılığını, **yasama, yürütme ve yargı** olarak getiren **parlamentar demokrasilerle** sağlanmıştır.

2. POLİTİK ALANIN KARAR MEKANİZMALARI

Toplumda politik karar mekanizması, politik birimlerin karar yetkilerini düzenleyen hukuksal ve kurumsal kurallar bütününden oluşur.

Bunun yanında koordinasyon mekanizması ise, politik alandaki karar, plan ve davranışlar arasındaki uyumu sağlayan hukuksal ve kurumsal mekanizmalar bütünüdür. Pratikte bu iki unsur, birbirleriyle içiçe girmekte ve birlikte işlemektedir. Bu yüzden karar ve koordinasyon mekanizması birlikte ifade edilirler.

Kamusal politik mallar (örn. savunma hizmetleri) ile kamusal ekonomik malların (örn. yol, köprü) üretildiği ve ekonomi politikalarının belirlendiği politik alanda; kamusal birimlerin işleyişini üstlenen temel kurum **bürokrasidir**. Başka bir deyişle **politikacının emrindeki temel karar birimi bürokrasidir**. Ancak politikanın hizmetindeki diğer bir karar mekanizması **demokrasi ve/veya seçim-oylama mekanizmasıdır**.

Böylece daha önce açıkladığımız genel karar ve koordinasyon mekanizmalarından bürokrasi ve seçim politik alanda ağırlıklı olarak önplana çıkmaktadır. Hatta pazarlık mekanizması da bu alan için devreye girmektedir. Kısacası politik alandaki temel karar ve koordinasyon mekanizmaları şunlardır:

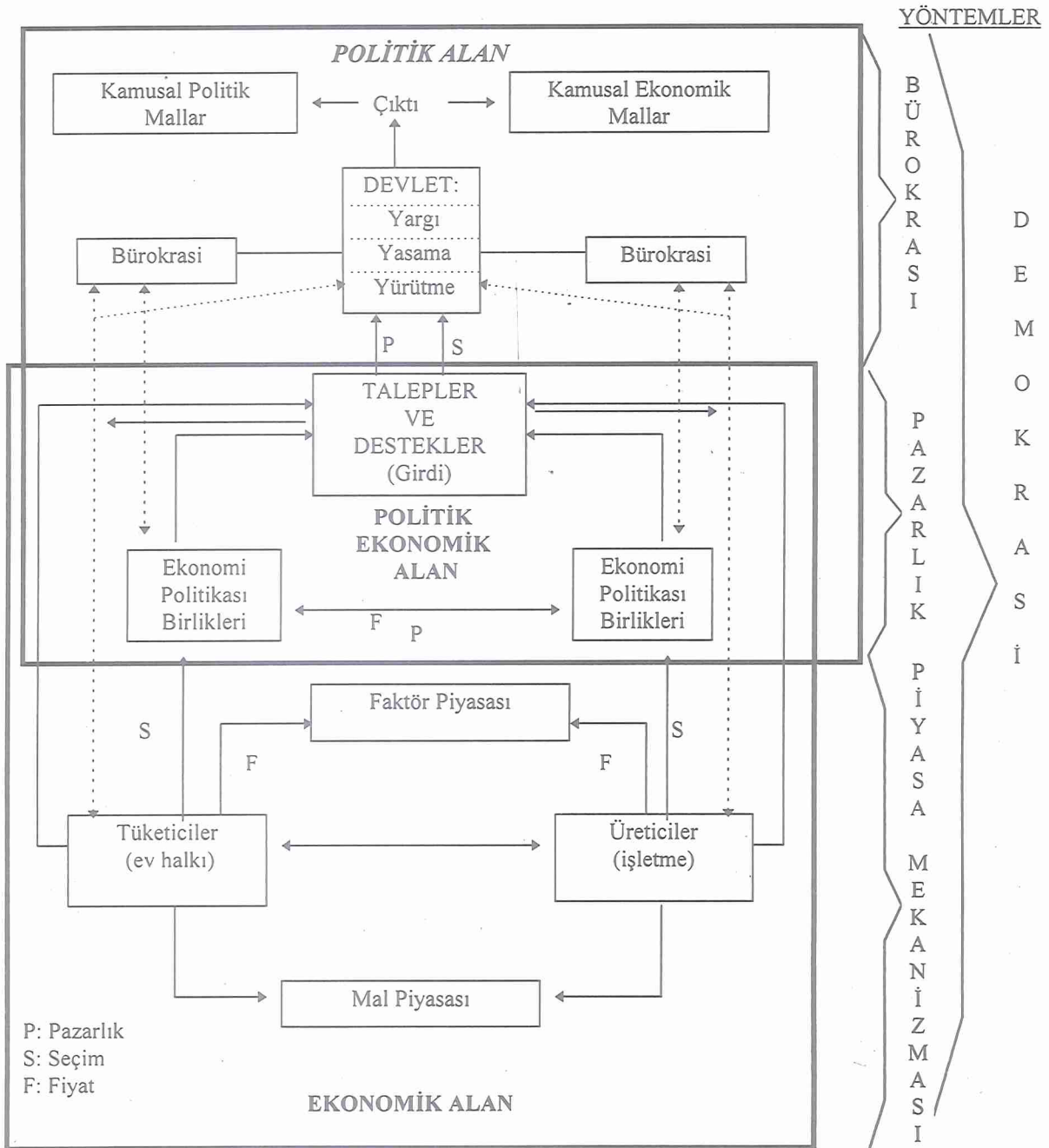
1. Bürokrasi,

2. Demokrasi veya seçim-oylama; ve

3. Pazarlık mekânizmalarıdır.

Seçim ve oylama mekanizması, öncelikli olarak **politik tercihlerin** belirlenmesinde; **pazarlık sistemi**, toplumu oluşturan sosyal grup ve örgütlerin talep ve destekleriyle, **politik sürece katılımında**; **bürokrasi** ise, kamusal hizmetlerin, planlamasından sunumuna kadar her aşamanın yürütülmesinde öncelikli olarak önplana çıkarlar.

ŞEKİL 1: KARAR VE KOORDİNASYON MEKANİZMASI

2.1 KARAR YÖNTEMİ OLARAK DEMOKRASİ (SEÇİM VE OYLAMA)

Seçim ve oylama; politik alanda ortaya çıkan temel karar ve tercihlerin demokrasi yöntemiyle belirlendiği mekanizmadır. Seçim ve oylama mekanizması aynı zamanda, farklı tercih ve kararların koordinasyonunu sağlar. Modern toplumda birçok toplumsal karar; seçim ve oylama ile karara bağlanıp, sonuçlandırılır.

Demokrasilerde seçim ve oylamanın temel karar yöntemi olarak ana özelliklerini şu noktalarda toplayabiliriz.

1. Seçimin genel, serbest, eşit ve gizli oyla yapılması;
2. Seçme ve seçilme hakkının herkese açık olması;
3. Çoğunluk ilkesinin uygulanması (meşruluk), ancak çoğunluğun azınlığın haklarına saygı göstermesi gerekir,
4. Seçilenlerin iktidar süresinin belli bir zamanla sınırlı olması ve süre bitiminde seçilmeme yolunun açık olması,

Demokrasinin bu temel özelliklerinin varolabilmesi, bireysel temel hak ve özgürlükleri gerektirir. Bunlar,

1- Fikir özgürlüğü,

a- Konuşma özgürlüğü,

b- Basın özgürlüğü,

c- Toplantı özgürlüğü,

2- Düşünce ve fikirde çoğulculuğun garanti edilmesi (bilgi, informasyon ve düşünce monopoli olmamalıdır.)

3- Ekonomik (maddi) özgürlüğün garantisi olarak mülkiyet hakkının varlığı,

4- Örgütlenme özgürlüğü, şeklinde sıralanabilir.

Çağdaş demokrasilerde, demokratik haklar olarak seçim, oylama ve halkın katılımı gibi yalnızca politik katılımlar değil, ekonomik katılımlar da gereklidir. Ekonomik katılımlar daha çok; sosyal grupların ve örgütlü çıkar gruplarının, pazarlık mekanizması yoluyla katılımı şeklinde gerçekleşir.

Politik sürecin karar mekanizması olarak demokrasinin işleyişinde, yalnızca yukarıda sayılan özellikler değil ayrıca, devlet yapısı da önemli bir unsurdur. Daha açık bir deyimle, yasama, yürütme ve yargı şeklindeki kuvvetler ayrılığı özellikle temsili (parlamentar) demokrasilerde temel belirleyici bir değişkendir. Ayrıca, devlet yapısının merkezileşmiş veya ademi merkezîyetçi olması da, seçim ve oylama yoluyla demokratik yöntemin etkinliğinin artırılmasında belirleyici özellik taşır.

Çoğulcu, katılımcı, parlamenter demokrasilerde, karar ve karar birimleri, piyasa sistemindeki gibi çok sayıdadır. Yani etkin bir demokrasi, çok merkezlidir (adem-i merkezîyetçidir) ve katılımcıdır. Bu nedenle, piyasa sistemi ile parlamenter çoğulcu demokrasi arasında paralellikler oldukça belirgindir.

Piyasa sistemindeki işletmelerin yerine demokrasilerde partiler bulunur. İşlemler kar maksimizasyonu amacını izlerken, partiler oy maksimizasyonu için çalışırlar. İşletmeler piyasa payını artırma yönünde çaba gösterirken, partiler devlet gücünü ele geçirmek, iktidar olmak için çalışırlar. İşletmeler, mal piyasasındaki tüketicinin satın alma gücü için rekabet ederken, partiler oluşturdukları programla oy piyasasındaki seçmen oyu için rekabet ederler.

Tüketici, harcamalarından en yüksek faydayı sağlayacak biçimde gelirini çeşitli mallara dağıtırken, seçmen de iktidarın faaliyetlerinden en yüksek faydayı sağlayacağını umduğu parti ve program yönünde tercihde bulunur.

Kısacası piyasa sistemi ile demokrasi modeli arasında işleyebilirlik koşulları açısından büyük bir paralellik bulunmaktadır. Her iki modelde de taraflar uyarı, yönlendirme ve kontrol yöntemleri olarak rekabet süreci ve yarışı içinde bulunurlar.

Piyasa sistemi ve demokraside rekabet sürecinin varlığı, birden çok seçeneği gündeme getirdiği için, tüketici ve seçmene tercih özgürlüğünü garantiler.

Politik ve ekonomik alanlarda rekabet özgürlüğünün varlığı, yukarıda sayılan temel hak ve özgürlüklerin varlığını birlikte içerir. Politik rekabet süreci, seçilememe rizikosunu hep taşıdığı için iktidarı, seçmene daha “kaliteli” hizmet sunma çabasına iter. Ancak seçmenin tutarlı tercih yapabilmesi ve karar verebilmesi için yeterli düzeyde bilgilendirilmiş olması gerekir.

Demokraside vatandaş, seçim yoluyla kararlara katılma şansı elde eder. Seçilmişlerin ve demokrasinin kontrol mekanizması seçimdir. Hükümetin iktidarın düşürülmesi rizikosunu ile kontrolü, onu çoğunluğun isteklerini dikkate almaya zorlar.

Karar ve kontrol mekanizması olarak demokrasinin değinilen avantajları yanında zayıf ve yetersiz kaldığı durumlar da sözkonusudur. Çoğunluk ilkesine göre alınan kısmi karar ve tercihlerden çelişkisiz ve tutarlı toplumsal tercihlere geçiş mümkün olamaz (Arrow-Paradoksu). Seçim sistemi, bazen iktidar için çoğunluğun sağlanamadığı durumları gündeme getirebildiği gibi, bazı azınlık çıkarlarının hiç dikkate alınmaması da mümkündür.

Diğer yandan iki seçim arasındaki sürenin uzunluğu sistemin kontrol işlevini zayıflatır. Zira seçmenin çıkarları aleyhine verilen kararları bir süre sonra unutturması mümkündür. Ayrıca politikacı tarafından seçmene seçim öncesinde verilen sözler de kısa sürede unutulabilmektedir.

Demokrasilerde bir diğer önemli sorun, karşılıklı pazarlık yoluyla tarafların birbirinin tekliflerini destekleyerek, bazı grupların kısmi ağırlık ve önemlerinin üzerinde etkinlik kazanmasına imkan vermesidir.

2.2 PAZARLIK SİSTEMİ

Pazarlık sistemi, toplumsal sürecin politik-ekonomik alanında, yani ekonomi ile politikanın kesişim alanında yer alan ekonomi politikası birliklerinin kendi arasında ve politik birimlerle(devlet organları ile partilerle) ilişkilerin düzenlenmesinde ve koordinasyonunda gündeme gelen bir karar yöntemidir.

Pazarlık sisteminin ana unsuru ekonomi politikası birlikleridir. **Ekonomi politikası birlikleri**, temsil ettikleri sosyal grubun çıkarlarını, diğer sosyal gruplar karşısında ve devlet katında korumaya çalışırken ortaya çıkan ilişki, pazarlık ilişkisidir.

Pazarlık sistemi; sosyal grupların(birliklerin), temsilcileri yoluyla, diğer sosyal grupların temsilcileri ve devlet organları ile yüzyüze görüşme, ya da karşılıklı çıkar çekişmesine dayanır. Pazarlık sonucunda bir uzlaşmaya varılır. Ancak bu uzlaşma, karşılıklı çıkarları dikkate alarak, karşılıklı tavizlerle ve ikna ile ulaşılan bir sonuçtur. Uzlaşmada karşılıklı çıkarların dengelenmesi gereklidir.

Pazarlık sisteminin, piyasa sistemi ile benzerlikleri vardır. Burada da tek bir ekonomik büyüklük ve sonuç üzerinde uzlaşma sağlanır. Piyasa sisteminde bireyler arasında alışveriş pazarlığı yapılırken; pazarlık sisteminde, bireysel ekonomik birimleri temsil eden birlik yöneticilerince gerçekleştirilen bir karşılıklı pazarlık vardır. Pazarlık sistemini yürüten temsilciler, seçim yoluyla belirlenir.

Pazarlık sisteminin başarıya ulaşabilmesi için tarafların uzlaşmacı bir yaklaşım içinde olması, toplumda çatışmacı zihniyetten çok uzlaşmacı değer sistemlerinin ve geleneğin bulunması gerekir. Toplumda; tartışma, uzlaşma ve çoğunluk kararına olumlu bir tavır bulunmalıdır.

Pazarlık sisteminde tarafların temsilcilerinin, kendi sosyal grubu ve birliği içinde kabullenilmiş bir lider olması gerekir. Diğer yandan pazarlık sisteminde taraflardan birisi, sürekli kaybeden taraf olmamalıdır. Aksi halde ulaşılan sonuçları tarafların benimsemesini zorlaştırır ve zıtlama ortaya çıkar.

Pazarlık sistemi; bilgi, haberleşme, tartışma, görüşme, pazarlık, arabuluculuk ve oylama gibi belli kurumlaşmaları gerektirir. Kurumlaşma, bu süreçlerin yaparak öğrenilmesini sağlar. Dolayısı ile pazarlık sisteminin toplumda gelenekleşmesi ile, etkin bir yöntem olması sağlanabilir.

Toplumda sosyal grupların hepsinin aynı derecede örgütlenmemiş olması, ya da örgütlenmeye yatkın olmayışı, pazarlık yönteminin uygulama alanını daraltmaktadır. Örgütlenemeyen sosyal grupların çıkarlarının toplumda dikkate alınmaması ve organize olan grupların pazarlığının, organize olmayanlar aleyhine etki yaratması sonuçlarını doğurabilir.

Diğer taraftan Pazarlık sisteminin etkinsizliğine yol açan bir durum, sosyal grubu temsil edenlerin, kendi kısa dönemli çıkarlarını önplana alıp, temsil ettikleri sosyal grubun çıkarlarının göz ardı edilmesi durumunda gündeme gelir.

Ayrıca pazarlığın oy sistemi ile birleştiği durumlarda, oluşturulacak koalisyonlar sonucunda, önemsiz bir sosyal grubun, ağırlıklı olarak önplana çıkması; külfetlerin çoğunluğun sırtına yüklenmesine yol açabilir.

2.3 KARAR YÖNTEMİ OLARAK BÜROKRASI

Politik alanda alınan kararların uygulamaya aktarılması gereklidir. Gerek kararların planlanması, gerekse alınan kararın uygulanması aşamalarında bürokrasi temel araç olarak bu görevi üstlenir. Böylece karar yöntemi olarak bürokrasi, demokrasi gibi yine politik alanda işlev üstlenir. Ancak karar mekanizması olarak demokrasi ile bürokrasinin işleyişi oldukça farklıdır. Demokrasi; seçimle, oyla ve oylama ile karar alan “seçilmişler” le ilgili bir karar mekanizması iken; bürokrasi uzmanlık kariyerine dayalı “atanmışlar” dan oluşur. Ancak seçilmişlerin aldığı kararları, devlet adına “yetki gücüyle” donanmış olarak yürütmekle yükümlüdürler.

Bürokrasi, **hiyerarşik** bir organizasyon olup, astların üstler tarafından “emirler” yoluyla yönlendirilmesi ve kontrolü sözkonusudur. Ancak, ast-üst ilişkisi belli bir yasal temele dayalı olup, organizasyon içinde yer alan birimlerin yetkileri ve fonksiyonları yasalarla belirlenir. Ayrıca, tüzük, yönetmelik ve yönergelerle bürokratik faaliyetin akışı düzenlenir. Bürokratik birim; belli bir organizasyon şemasına sahip olup, organizasyon içinde çalışma düzeni, çalışma ilişkileri ve işbölümü ayrıntılarına kadar düzenlenmiştir. Bürokratik yapı, piramit biçimde üstten alta doğru genişlerken, çalışanların yetki alanı üstten alta indikçe daralır. Üstten alta doğru inen bir emir-komuta sistemi işler. Bürokratik organizasyonların üyeleri, yani memurlar; kullandıkları kaynakların mülkiyetine sahip değildir. Mülkiyet devlete aittir. Bürokrasinin çalışması ile kamusal mal ve hizmet üretir.

Bürokratik organizasyonda şu özellikler bulunur:

- 1- Yönetici pozisyonunda üst düzey bürokratlar yer alır.
- 2- Kamusal hizmetin yürütülmesine uygun bir organizasyon yapısı oluşturulur.
- 3- Etkin bir uyarı, kontrol ve ceza yöntemi geliştirilmiştir.

4- Uzman gruplar oluşturulmuştur.

5- Astlardan üst yönetime karşı sadakat beklenir.

Bürokratik yöntemde; küçük ve dar bir grup oluşturan kurmay grup, diğerlerinin faaliyetlerini yönetir ve koordine eder. Böylece bürokrasinin davranışını önemli ölçüde üst düzey memur yöneticiler belirler. Üst düzey bürokratların şu çıkar ve yararları söz konusudur.

Daha yüksek maaş,

Daha çok çalışmanın ödüllenişmesi ve takdir bulma şansı ve yüksek prestij,

Bürokrasi içi çatışmaların üstünde kalarak daha sakin ve rahat bir ortam,

Kendine sunulan kamusal mallardan yararlanma: Daha rahat bir büro, makam arabası, seyahatlar v.b. bunlar dolaylı gelir olarak görülmelidir.

Bürokratik birimin gücü, kendisine bütçeden ayrılan paya bağlıdır. Bütçeden alınan pay ve birimin büyüklüğü yöneticinin prestijini arttırıcı unsurlardır.

Bürokratların özellikle üst düzey bürokratların faaliyet alanları şu unsurlarca kısıtlanmıştır.

Ekonomik ve mali sınırlar: bütçe kısıtı,

Yasaların getirdiği düzenleme ve sınırlamalar: idari kısıt,

Hükümete bağımlıdır. Onunla çıkar çatışmasına giremez: politik kısıt,

Güçlü baskı ve çıkar grupları yani birliklerle sürtüşmeye girmemesi gerekir: sosyal kısıt.

Bürokrasi, kamu malı veya hizmeti üretir. Bu arada bürokratik düzen ve yasalarla davranışları sınırlanmıştır. Bu nedenle sosyal davranış ve ilişkilerinde daha çok kısıtlanmıştır. Ancak, bürokratik yapıda etkinlik ve verimliliği ölçmede önemli engeller vardır. Bütçeden ayrılan pay, tek bir bürokratin kontrolünde değildir. Hizmet alanı daralsa bile, bütçeden daha fazla pay almaya devam eder (**PARKINSON Yasası**). Bu nedenle eskimiş bürokratik yapıların ortadan kaldırılması oldukça zor ya da olanaksızdır.

Bürokraside etkin karar alma ve uygulama çeşitli rizikolar nedeniyle engellenir. Yetki kullanımında, yetki aşımı ve yetkinin hatalı kullanımı gibi riskler gündeme gelirken, yetkiyi kullanmama durumunda daha az riziko gündeme gelmektedir. Bu durum bürokratik karar mekanizması açısından etkinlik ve verimliliğini azaltır.

Diğer yandan bürokrasi, sunduğu hizmeti abartma; yaptığı harcama ve maliyeti ise olduğundan küçük gösterme eğilimindedir.

Devlet bürokrasisi genellikle işgücü yoğun bir teknoloji ile çalışmaktadır. Zira partiler seçmene destek karşılığında kamusal statü ve görev vaadinde bulunur.

Yasal ve idari düzenlemelerin getirdiği sınırlamalar, çalışma motivasyonunu olumsuz etkileyebilir.

Bürokrasinin kontrolünün,

Vatandaşlar,

Birlikler,

Parlamento ve

Hükümet

tarafından yapılabilme şansı varsa da, bu kontrolde önemli sorunlar vardır.

Bürokratik birimler ve hükümet konusunda, vatandaşın bilgisi sınırlıdır. Bu yüzden kontrol şansı da çok sınırlıdır.

Birlikler, ise daha çok kendileri ile ilgili konularda yeterli bilgi sahibi olurlar ve kendi çıkarları açısından daha etkin bir kontrol sağlayabilirler. Ancak, birliklerarası rekabet, bu kontrolü yalnızca kendi çıkarı yönünde kullanmaya yol açabilir.

Parlamento ve parlamenterler, bürokrasinin kendine sunacağı bilgiye ihtiyaç duyduğu için, bürokrasinin kontrolünde fazla etkin olamaz. Hükümetin durumu da parlamentonun durumundan fazla farklı değildir.

Bu nedenle hükümet; bürokraziye karşı zayıf kalabilmektedir. Bürokrasinin daha etkin düzenlenmesinde,

Bürokratik birimlerin kendi arasında ve bürokratik birimler ile özel birimler arasında rekabet yaratıcı düzenlemeler,

Bütçe kısıtı ve kontrolunun etkinleştirilmesi,

Bir yandan bilgi aktarımı, diğer yandan bütçe görüşmelerinde bürokratların etkilerinin azaltılması ve

Daha az bürokratik ekonomi politikası araçları kullanarak politik kısıtın arttırılması gibi noktalar üzerinde durulmalıdır.

Yukarıda değinilen karar yöntemlerinden bürokrasi, en eski devlet örgütlenmelerinde bile gündeme gelir ve merkezileşmenin yoğunluğuna bağlı olarak etkinliği fazlalaşır. Çağdaş toplumlarda; etkinlik veya yoğunluk kazanarak önplana çıkan piyasa sistemi; demokrasi (seçim-oylama) mekanizması ile toplu pazarlık mekanizması, modern toplumun demokratikleşme süreci içinde ağırlığını arttırmıştır. Demokrasi, toplu pazarlık ve piyasa sisteminin yaygınlık kazanmasına bağlı olarak, bürokrasinin etkinlik alanı ve gücünde bir daralma gündeme gelmektedir.

Politik alana ilişkin bu genel açıklamalardan sonra eski Türklerden günümüze politik alan aşağıda analiz edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİ TÜRK TOPLUMLARINDA POLİTİK ALAN

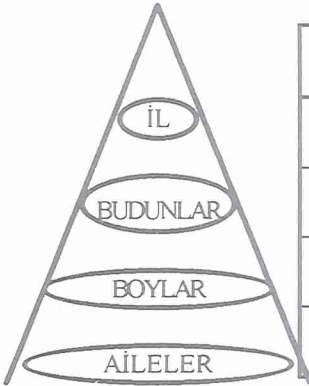
1. OSMANLI İMPARATORLUĞU ÖNCESİNDE POLİTİK ALAN

1.1 İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRKLERDE POLİTİK ALAN

Eski Türklerde soy, hem sosyal, hem de siyasal bir yapının oluşumunda önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Aile yapıları, baba reisliğine, akrabalık ilişkileri kan birliğine dayanan bütün ulusların sosyal ve siyasal gelişmelerinde soy (oymak) düzeyinde örgütlenme çok önemli bir rol oynamıştır. Tarihte kurulmuş bütün merkezi otoriteye dayanan devletler daha önce bir “oymaklar birliği” aşamasından geçmiştir. Bu aşamada toplumlar, küçük küçük bağımsız, sosyal ve siyasal birlikler kurmuşlardır. Bu küçük sosyal birliklere antik Yunanda “genose”, Romalılarda “gens”, antik Germanlerde “sippe” ve eski Türklerde “urug” adı verilmiştir.

Eski Türklerde aile, boy, budun, il şeklinde gelişen örgütlenme yapısının temel unsurları aşağıdaki gibi gösterilebilir.

ŞEKİL 2: ESKİ TÜRKLERDE ÖRGÜTLENME

ÖRGÜT DÜZEYİ	LİDER	LİDER SEÇİMİ	TEMEL MOTİVASYON
Siyasi Birlik	Kağan	Kan Bağları	Kutsallık
Siyasi Birlik	Han	Kan Bağları	Kutsallık
Ekonomik / Sosyal Birlik	Boy Beyleri	Aile Reisleri Kurulu Seçiyor	Kahramanlık, Başarı
Ekonomik / Sosyal Birlik	Aile Reisi	Genellikle Ailenin En Yaşlısı	Bilgelik, Yararlılık

Urug, **kan akrabalığından** uzak akrabalığa kadar genişletilmiş bulunduğundan kan bağına; belli bir toprak üzerinde yaşayan bir sosyal grup olduğundan mekan bağına sahiptir. Ayrıca urugda reis sıfatıyla bir bey bulunduğundan urug, sosyal olduğu kadar siyasal bir karakter de taşımaktadır. Bu küçük siyasal ve sosyal birliğe kısaca “soy” diyebiliriz.

“Soy” biçiminde örgütlenme, ailede babanın reis olmasının ve akrabalığın erkek tarafına dayanmasının doğal sonucudur. Kısaca “soy” bir büyükbabanın çevresinde birleşmiş kişiler ve aileler topluluğudur. Soy birliği, büyükbabanın ölümünden sonra da sürer. Soyun başına, yine soyun en yaşlısı geçer. Bununla birlikte, en yaşlının reis olabilmesi, bunun aynı zamanda en yararlı kişi olmasına bağlıdır.

Eski Türklerde soyu oluşturan kişiler, soyu ilgilendiren işleri görüşmek üzere zaman zaman toplantılar yaparlar. Toplantılarda herkesin konuşma hakkı vardır. Her soyun, kendine göre **örf ve adetleri** vardır. Bunlar, soy içindeki yaşamı düzenler ve bunlara uyulması zorunludur.

Eski Türklerde, aileler ya da soylar bir araya geldiği zaman **“boy”** oluşur. Boyun başındaki kişi beydir. Görevi; iç dayanışmayı korumak, hak ve adaleti düzenlemek; gerektiğinde silahlı güçlerle, boyun çıkarlarını ve dışı karşı güvenliğini korumaktır.

Bu fonksiyonları nedeniyle boy, siyasi bir birliktir. Belirli bir arazisi ve silahlı bir kuvveti vardır. Mülkü ve hayvan sürüleri başka boylarinkinden ayırt edilir. Eski Türk boylarının adları boy'un siyasi ve sosyal özelliklerini ortaya koyabilecek şekilde konmuştur. Bu yüzden eski Türk boyları ve genellikle Türk siyasi kuruluşları şahıs adları ile anılmazlar. Selçuklu ve Osmanlı gibi devlet ya da küçük topluluk adları ve sonu **“oğlu”** ile biten adlar, aslında Türk kültürü ürünü değil, Arap ve Fars etkisiyle sonradan ortaya çıkmış adlandırmalardır.

Beylerin seçiminde, kahramanlık ve yararlılık gibi özellikler; önem taşır, zira üstlendiği işlevler bu özellikleri gerektiriyordu. Kısacası Türklerde bey; nitelikleri açısından eşitler arasında birincinin seçildiği katılımcı yapıya sahipti.

Boy beyleri, cesareti, mali gücü ve doğruluğu ile tanınmış oymak ve aile reisleri arasından seçilerek iş başına getirilir. Seçici heyet, eski Türk devletlerinde varolan meclislerin (danışma=keneşme kurulu) küçük çaptaki proto-tipi olarak görülmektedir.

Boylar birliğine **“budun”** denir. Budunun başındaki beğ, handır. Budun bir siyasi örgütlenmedir. Bir budun siyasi açıdan bağımsız ya da bir **“il”**e bağlı durumda olabilir. Beylerin oluşturduğu bir kurul, hana danışmanlık eder. Han seçiminde, diğer nitelikler yanında kan bağı, yani han sülalesinden olmak belirleyici bir avantajdır.

Eski Türklerin siyasi örgütlenmesinde en üst kademeyi **“il”** yani devlet oluşturur. Göçebe devletin kuruluşu tıpkı bir merdivene benzemektedir. İllerin yöneticisi olan Kağanın (imparator) yönetime gelişi; törelere bağlı olarak kesin kural ve kanunlarla belirlenmiştir. Kağanın yönetici olarak meşruiyet kazanmasında kan bağı, geleneksel kurallar ve kutsallık birlikte belirleyicidir.

Devletin yalnız hükümdar ve ailesinden ibaret sayıldığı toplumlarda, siyasi özgürlük ve çalışma serbestliğini düşünmek olanaksızdır. Buna karşın Devlet yönetimi ve ülke anlayışında, **“yönetici-yönetilen işbirliği”** olan kurumlarda ise durum biraz farklıdır. Eski Türk topluluklarında, toplumsal örgütlenmenin yapısından ötürü kişilerin, bir anlamda özgür olduğu anlaşılmaktadır. Bu oluşumun en önemli nedeni ise örgütlenmedeki kişilerin günlük yaşama ilişkin maddi ihtiyaçları oluşturan mal ve hizmetlerde özel mülkiyet hakkının bulunmasıdır. Eski Türk ailesinde, günlük ihtiyacı karşılayan mallarla, hayvanlar ve buna benzer mal ve eşyalarda özel mülkiyetin varlığı bilinmektedir; bu yüzden iktisadi açıdan aile belli bir bağımsızlık içeren alan ve yapı oluşturur. Böylece özel mülkiyet hakkı, ailelere belli bir karar ve özgürlük alanı yaratmıştır. Nitekim Bozkır imparatorları, ailenin bu haklarından ötürü, tebanın mallarına el koyamamışlardır. Bu nedenle devlet örgütlenmesi, törelerle kendine belli bir özgürlük ve karar alanı sağlanan aileyi kutsal görüp özgür bırakmıştır.

Türk boylarındaki, aile ve boy esasına dayalı bu özellik, Türk **“il”**inde siyasi birliği oluşturan boyların, çeşitli nedenlerle birbirlerinden kolayca ayrılmalarına aynı bölgede ya da başka bir yerde yeni bir il kurmak üzere yeniden toplanabilmelerine olanak vermiştir. Beyler arasındaki kaygalar siyasi bütünlük için sürekli bir tehlike ve aynı zamanda ittifak arayışları için bir gerekçe olmuştur. Aksi durumda devletin sürekliliği tehlikeye düşmektedir.

Boyda, daha önce de belirttiğimiz gibi (TOPSES, C.:I), yalnız otlak ve yaylaklar ortak mülkiyette olduğundan, anlaşmazlık durumunda aileler kendi kendilerine yaşayabileceklerine güveniyorlarsa, özel mülkiyetleri olan hayvanları alıp gidebilirdi. Bozkır Türk devletlerinde insanların bir takım özgürlüklerinin olması, Türk devletlerinin örgütlenme biçimi ile ilgilidir. Bozkır Türk devleti, herhangi bir ailenin kılıç zoru ile oluşturduğu bir yığınlar topluluğu değil, aile

reislerinin, boy beylerinin ve giderek beyler ve hanların işbirliğine dayalı katılımcı bir yapı vardı. Bu katılımcı yapı, dolaylı olarak yöneticilerle işbirliği yapan geniş kitlelerin gayretleri ve katılımı ile gerçekleşen bir **siyasal örgütlenmeyi** yaratmıştır.

Böylesi bir örgütlenme içinde de devlette doğal olarak halk, hak ve özgürlüğünü isteyerek, başında bulunanlardan bunu bekleyecektir. Bozkır Türk devletlerinde halkın bu istemleri, "töre" nin uygulanması ile gerçekleşir. Genellikle "yasa" anlamına gelen töre, eski Türk hukukunu düzenleyen, zorunlu kuralları kapsar.

Töre hükümleri, değişmez kalıplar değildir. İdareciler, yerine ve zamanına göre gerektiğinde meclislerin onayını alarak yeni hükümler getirebilirlerdi.

Yukarıda özetlenen **hiyerarşik örgütsel yapı**, bir tür askeri demokrasinin geçerli olmasını sağlamıştır. Bu yönetim, katılımcı; fakat hiyerarşıktır. Yeteneklilikle birlikte kanbağı, soyluluk ve kutsallıkla bütünleşen kişisel yönetim tipi oluşmaktadır.

Bozkır Türk devletlerinin basit de olsa katılımcı yapısında zamanla bir takım değişimler olmaya başladı. Zamanla, boy birliğinin başında bulunan hanlar, boy beylerinin yetkilerini sınırlandırırken, irsi bir yapıya kavuştular. Yani hanlık babadan oğula veya kardeşe geçer oldu. Onların çok büyük zenginlikleri, yiğitlikleri kendi etraflarında efsaneler oluşturdu. Ortak bir atadan gelen hanlar kutsallaştı ve onların dışında kimsenin han olamayacağı ilkesi yerleşti. Zamanla güçlerini tanrıdan aldıklarına inanılan hanların çevresinde bir takım törenler oluşturuldu. Örneğin Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlar çağında her yıl gerçekleştirilen ve hanın başkanlığında gerçekleştirilen dinsel nitelikli törenlere bütün boyların ileri gelenleri katılırdı. Bu olay bütün boylar için dinsel nitelik taşır ve kağanların kutsallığını genelleştirirdi. Ayrıca bütün boyları ilgilendiren yarışmalar ve sayımlar düzenlenirdi. Bunlar boylar arasındaki birliği kuvvetlendirirken, boylar üzerinde hanın otoritesini ve halk nezdinde yönetici kişinin "**meşruiyetini**" pekiştirirdi.

1.2 İSLAM-TÜRK DEVLETLERİNDE POLİTİK ALAN

İslam-Türk siyasal kuruluşları, eski Bozkır "il"inden farklıdır. Türkler, İslam kültür yaşamında yeni koşullara uyarlar ve devletlerini bu koşulların gerektirdiği biçimde örgütleyip yeni yapılarla donatmışlardır.

Türk-İslam devletleri, gerçekte islamiyetin egemen olduğu ülkelerde bulunan kültür çevresi değerleriyle, bozkır siyasal, hukuksal, örf ve geleneklerini kaynaştırmış bir siyasal yapıdır. Böylece kendine özgü karaktere sahip bir kurumlaşma olarak ortaya çıkmıştır. Bu kaynaşma, uzun bir geçiş döneminden sonra mümkün olabilmiştir. Bu geçişin devlet düzeyindeki ilk devresi Karahanlılar zamanında yaşanır ve gelişim Selçuklu imparatorluğu ile tamamlanır.

Bozkır Türk devleti ile İslam-Türk devleti arasında bir köprü işlevi gören Karahanlı devletinde yönetim, Bozkır ilinin devamıdır. Yalnız yönetime ilişkin bazı terimler islamileşmeye başlamıştır. İslamiyet açısından baktığımızda Karahanlılar için en önemli yenilik; Meşruiyetin şartı olarak, hükümdarlığın halife tarafından onaylanması gerekliliğidir. Ayrıca ülkede halife adına hutbe okutulur ve paralarda halifenin adı yazılıdır.

Selçuklular ise, başlangıçta Oğuz devletinin izindedirler. Böylece eski Göktürk devlet anlayışına bağlı sayılabilirler. Beğin yanında hanedanın diğer üyeleri; onun çevresinde yönetim sorumluluğunu paylaşmışlardır.

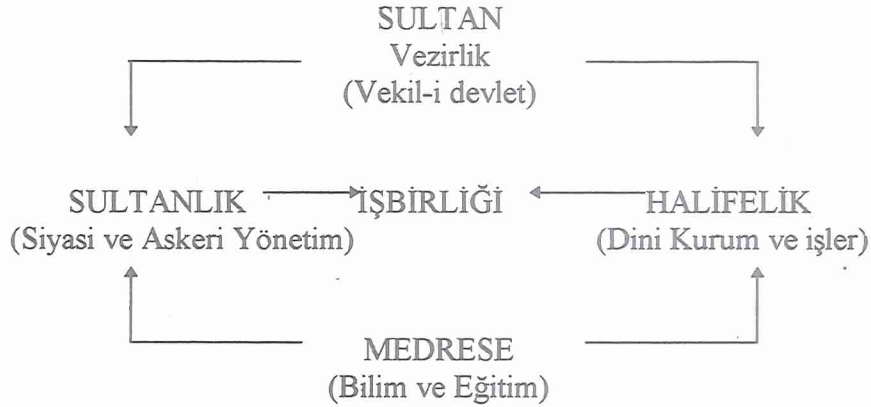
Selçukluların Horasan'a gelişlerinden sonra durum değişir. Horasan İslam halifeliğince temsil edilen Doğu İslam inanç ve davranışlarının hüküm sürdüğü yerdir. Türk-İslam kaynaşması burada başlar.

İslamiyette devlet başkanı kabul edilen halife, Allahın elçisinin vekili sayıldığından, bütün müslümanların başıdır. Buna göre halife, insanların hem dünyevi hem de uhrevi işleri dahil olmak üzere evrenin düzenini Allahın emir ve yasakları çerçevesinde idareden sorumludur.

Buna karşılık **“Türk töresi”** ne göre Türk hükümdarı, Tanrı bağı (kut) yolu ile yalnız yeryüzündeki insanları yönetmekle görevlidirler. Egemenlik anlayışındaki bu ayrılık, İslam tarihinde ilk kez Büyük Selçuklu İmparatorluğu çağında ortaya çıkar. Daha önceki İslam devletlerinde hükümdarlar, halifeye bağlı birer müslüman emir durumundadırlar. Selçuklu çağında bu uygulama değişir ve Selçuklu devlet başkanları bu yetkiyi halifeye devretmezler, hatta halifeden **“Dünya hükümdarı”** ünvanını dahi almışlardır.

Bu oluşumun altında yatan nedenleri şöylece belirleyebiliriz: Tuğrul bey, siyasal ve ekonomik açıdan iyice çözülmüş olan Abbasi halifeliğine ait olan yerlere, otlak arayan savaşçı alpleriyle çok rahat giriyordu. Selçuklu devletinin kuruluşu ve yükselişi ile Abbasi halifeliğinin çöküşü kesişmişti. Halifelik büyük bunalımlar yaşamakta olduğundan, düzeni yeniden kuracak, dinin yayılmasını sağlayacak, kendisine de yaşama hakkı ile saygın görevler verecek kurtarıcısı bekliyordu. Türkmenler de bu sırada Irak'a girmiş ve Bağdat'a birliklerini yerleştirmişlerdir. Bu zorunluluk karşısında Abbasi Halifesi Tuğrul beyin sultanlığını “mutlak” ölçüde tanımış oluyordu. Halifenin Tuğrul beyi **“doğu ve batının hakani”** olarak tanınması; O'na, Türkmen beyliğinden ya da ülke hakanlığından daha geniş yetkiler kazandırdı. Ancak Selçuklularda devletin kuruluş ve yönetim felsefesi, ülüş sistemine, işbirliğine ve sultana bağlı kurumların denetimine dayanıyordu. Devlet örgütü önce sultanlık ile halifelik olarak ikiye ayrılır, fakat hemen sultanın yönetimi altında yeniden birleştirilerek eşgüdüm sağlanırdı.

ŞEKİL 3: SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YÖNETİM MODELİ

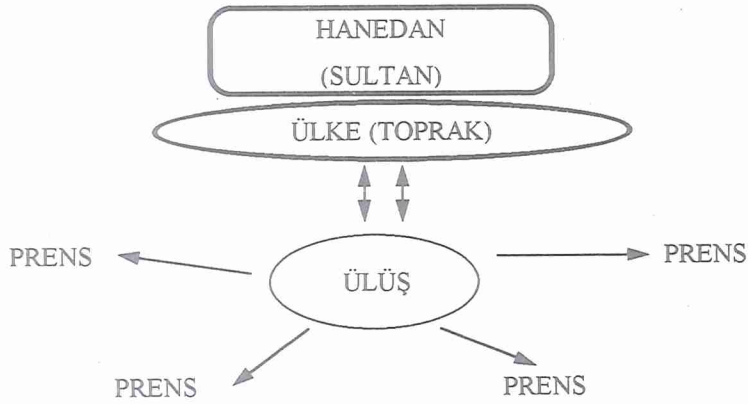

Kaynak: “Gazali”, Aktaran, B. Güvenç, Türk Kimliği, s:145

Selçuklularda yerleşik düzene dayalı devletin oluşturulabilmesi için, aşiret örgütlenmesinin ve askeri demokrasinin dağıtılması ve böylece merkezi bir yapının oluşturulması gerekiyordu. Bunun için fethedilen yerlerdeki toprakların, devlete bağlı kalacak beyler ile meliklere ikta biçiminde dağıtılması gerekiyordu. Ancak iktaları ellerine geçirmeye başlayanların, sultan ile ilişkileri çok gevşekti ve bunlar neredeyse kendilerini sultan ile eşit görüyorlardı. Melik ve beylerin bu tip davranışları karşısında sultanlar devletin dağılma riskini azaltmak için, kendilerine bağlı hassa ordusu kurdular. Bu örgütlenme ile taşra bir anlamda denetim altına alınıyor ve beylerin iktidar üzerindeki egemenliklerini kurmak için toprak dağıtım ve geri alma hakkı; yani karar yetkisi sultanın tekeline giriyordu. Böylelikle denetim ilk ve en önemli unsur olan belli bir toprağa sahip olma ögesi, yani toprak mülkiyetinde merkezileşme gerçekleşmiş oluyordu.

İslam-Türk devletlerinde yönetim merkez ve merkeze bağlı eyaletler tarzında örgütlenmişti. Kendilerine bir bölgenin yönetimi verilen hanedan üyelerine “*melik*” adı verilir. Melikler buldukları bölgelerde imparatorluk başkentine benzer bir divan kuruluşuna sahiptirler. Aynı vezirleri, askeri güçleri vardır. Halife sultan ya da kendi adlarına hutbe okutabilirler. İzne bağlı olarak para da bastırabilirler. Ama melikler, merkezdeki sultan tarafından temsil edilen yüksek otoriteyi tanırlar. Siyasal ilişkilerini ya da giriştikleri savaşları imparatorluğun ana siyaseti çerçevesinde yürütürler.

ŞEKİL 4: SELÇUKLULARDA ÜLÜŞ SİSTEMİ

Hükümdarın ölümü ya da güçlü bir dış saldırı gibi olaylar sonucunda merkezde iktidar boşluğu ortaya çıkınca, devlet bütünlüğü bozulmaya yüz tutar. İktidarı ele geçirmek için, veliahtlar, birbirleri ile mücadeleye girişirler. Büyük huzursuzluklara yol açan, bazen devleti parçalanmaya kadar götüren bu iktidar mücadeleleri büyük ölçüde Türk veliahtlık kurumundan kaynaklanıyordu.

İslam-Türk devletlerinde veliahtlık, bozkır dönemi anlayışının devamı olarak varlığını sürdürür. Hanedan üyelerinden her biri, babadan geçen iktidar yetkisinin kendinde olduğu düşüncesi ile tahtı elde etme çabasına girişebilmektedir. Karahanlılardan Osmanlılara kadar bütün Türk-İslam devletlerinde görülen şehzade kavgalarının asıl nedeni budur.

İslam-Türk devletlerinde, devlet örgütü, en etkin biçimine Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde ulaşır. Sultanlar, haftanın belirli günlerinde devlet ileri gelenlerini ve kumandanları kabul ederler. Halkın şikayetlerini dinlerler, devlete karşı işlenen suçlarla ilgilenen yüksek mahkemeye başkanlık ederler. Kadıların tayini, iktaların dağıtımı, kendisine bağlı devlet başkanlarının hükümdarlıklarını ve meliklerin yöneticiliklerini onay işlemi de sultana aittir.

Saray örgütü doğrudan doğruya sultanın şahsına bağlıdır ve görevlilerin tümü onun en güvenilir adamları arasından özenle seçilir.

Hükümete **Divan-ı Saltanat** (büyük divan) denilir. Başında büyük vezir bulunur. Hükümette dört vezirlik vardır. Bunlar iç ve dış yazışmalarla (tuğra divanı), maliye işleri ile (istifa divanı), ordunun eğitim-denetim (arz divanı) ile ve genel teftiş ile görevli vezirlerdir. Askerlik ve adalet işleri dışındaki bütün devlet memurları bütünüyle bağımsız bir kuruluş olan Divan-ı israf tarafından denetlenir. (Bu yönetim sisteminin şematiği için bkz.TOPSES,c:1, s:38)

Taşra örgütü ise, askeri valilerin yönetimindeki eyaletlerden ve meliklerin yönetimindeki bölgelerden oluşur. Her kent ve kasabada idari ve mali işlere bakan ayrı yetkililer vardır. Yerel yönetim bir reis ve denetçi olan **muhtesipten** oluşur. Bütün ülkeye yayılmış **naip**ler,

katipler ve tahsildarların sayısı bir hayli kalabalıktır. Ayrıca haberleşmeyi gerçekleştiren **ulag şebekesi**, askeri ve ticari önemi bulunan yollarda karakollar, düzenin sürekli korunması gereken yerlerde tahkim edilmiş hanlar bulunmaktadır. Bu **hükümet örgütü**, işlevleri birbirlerine yakın biçimde sürerek, bazı küçük farklar ve ad değişiklikleriyle hemen hemen Türk-İslam devletlerinin tamamında varolmuştur.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA POLİTİK ALAN

Türkiye Cumhuriyeti, 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkmış bir devlettir. Atatürk tarafından eski düzene karşı bir tepki olarak kurulan Cumhuriyet, günümüzde bile imparatorluğun kimi yapısını bünyesinde taşımaktadır. Bugünkü Türk Ulusunu ve Türkiye Cumhuriyetini anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun özelliklerinin bilinmesi gerekir. Bu özellikler bir yandan eski kurumlara karşı geliştirilen olumsuz tepkiler yoluyla yeni ulus devleti etkilemiş; diğer yandan toplumsal ve ekonomik yapının geçmişten taşınan öğeleri, Cumhuriyet döneminde de varlıklarını korumuş ve imparatorluk, bu yolla da etkisini sürdürmüştür.

Türk bağımsızlık savaşı, yalnızca yabancı işgalci güçlere karşı girişilmiş bir savaş değildir. Bu savaş aynı zamanda, eski düzeni simgeleyen hanedancı, istibdatçı bir saltanata karşı da gerçekleştirilmiştir. İşte eski düzeni değiştirmeye yönelik bu uğraş; yok etmeye çalıştığı toplumsal, ekonomik ve siyasal yapının bir ürünüdür. Böylece, Osmanlıların yapısal birikimi, Türkiye Cumhuriyetini belirleyen en önemli öğelerden biri niteliğini kazanmıştır.

2.1 BEYLİKTEN MERKEZİ DEVLETE OSMANLIDA POLİTİK ALAN

15.yy.da dünyanın sayılı imparatorluklarından biri haline gelen Osmanlı Devleti, Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen ve 1071 Malazgirt savaşında bir Bizans ordusunu yenilgiye uğratan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bir koluna bağlı bir "beylik" olarak yaşama başladı. Daha sonra Selçuklular ve onlara bağlı aşiretler, zamanla Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye devam ettiler. Anadolu Selçuklu Devleti olarak ortaya çıkan Türk hanedanı, Orta ve Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmına egemen oldular. Bu durum, Moğol istilasının Müslüman dünyayı kapladığı 13.yy. ortalarına kadar devam etti. Selçukluların 1243 Köseadağ savaşında yenilgiye uğramalarıyla, Anadolu coğrafyası, Selçukluların eski vasalları olan prensliklerin mücadele sahnesine dönüştü. Nitekim Anadolu Selçuklularının çöküşü sırasında Anadolu'da bir düzineden çok beylik vardı. Bu beylikler, Selçuklulardan, müslümanların kafirlere açtıkları savaş demek olan "**gaza**" ya da "**cihad**" ruhunu miras aldılar. Metafizik unsurlar içeren bu "gaza" felsefesinin yanında, maddi unsur olarak geleneksel ekonomik faaliyetlerden biri olan "ganimet"e de dikkat etmemiz gerekir. Ancak dinsel motiflerle süslenmiş savaşçılık, askerlere; yaşarsa gazilik gibi bir onur ve oldukça yüklü bir para kazandırırken; öldüklerinde şehitlik mertebesi ile müslümanların ulaşmak istediği en üst makam olan cennete gidecekleri gibi motivasyon unsurları içeriyordu.

2.1.1 OSMANLI'DA "BEY"

Osmanlılar, Selçuklu uç bölgesindeki bir Türkmen beyliği olarak ortaya çıkarken, çöküş halindeki Bizans İmparatorluğuyla, Kuzey Batı Anadolu'da ortak bir sınırı paylaşıyordu. Bu mekan; "beylik-gazi" ideolojisi için bir odak noktası haline geldi. Beylik, Moğolların batıya sürdükleri Türkmen kabilelerden sürekli destek sağladı ve beyliğin kullanmaya başladığı "dini ideoloji" (ki o çağda başka bir ideoloji yoktu) batıya gelmeye başlayan Türkmenlerin rehberi oldu. En son din olan İslam; geleneksel yapı içinde Türkler'e göçebelik yanında "yeni bir din ve yeni ideoloji" kazandırmıştı. Geleneksel yapı içindeki böylesi bir yenilenme topluma önemli bir dinamizm getiriyordu.

13.yy.sonlarına doğru Batı Anadolu Bizans sınırında canlı bir yaşam görülmektedir. Sulak otlaklara sahip olan ve böylece çok at besleyebilen Türkmen aşiretlerinde atlı akıncılar, 1280'lerde savunması zayıflayan Bizans topraklarında bol ganimet getiren akın alanlarına yönelmiş ve kendilerini yalnız "gaza" uğraşısına verebilen savaşçı gruplar ortaya çıkmıştı. Aşiret içinde farklılaşan ve ayrı bir fonksiyon kazanan "bey", temel bir görev yüklenmiştir. "Bey"; kendi bayrağı altına dışarıdan devamlı olarak gelen "garip yiğitlerin", "yoldaş" veya "nökerler" in başında, kendi aşiret yapısından gittikçe farklılaşır, seçkinleşir. Gazi yoldaşlar, beyin çevresinde ayrıcalıklı bir grup olarak toplanır. Bütün Türk-Moğol topluluklarında görüldüğü gibi, Osmanlılarda da atlı (sipahi) savaşçılar, ayrıcalıklı grup sayılmışlardır. Buna karşı reaya, bu gruptan kesinlikle ayrı tutulmuştur. Beyliğin kuruluş aşamasında toplum; "reaya" yani hayvancılık ve tarım gibi üretim işlerini sürdüren insan kitlesi ile Bey'in çevresindeki "gazi"ler gibi savaşçı kitle olmak üzere iki temel sosyal gruptan oluşuyordu.

Osman "gazi"nin ilk savaşçılar grubu üzerinde akıncı lideri olarak otoritesi, kuşkusuz aşiret reisliği sıfatından geliyordu. Aşiretteki ilk savaşçılar grubu, dışarıdan gelip, katılan nöker-gazilerle "Osman Gazi" etrafında büyürken, Osman Gazinin yoldaşı olan akıncı şefleri de ön plana çıkıyordu. Osman'ın silah arkadaşları olarak anılan Samsa Çavuş, Konuralp, Akçakoca, Aygıtalp, Gazi Abdurrahmanlar ayrı ayrı aşiret reisleri idiler. Osman Gazi'nin yoldaşı olan bu beylerin soyundan gelenler arasında 16.yy. a kadar uçlarda gerçekten saygın bir grup olarak varlıklarını koruyanlar vardı.

2.1.2 BEYLİKTE DEVLET

F.Ahmad'ın belirttiği gibi, Osmanlı tarihinde "devlet" dinamik bir güçtür. Ancak bu devlet yüzyıllar boyunca çeşitli koşullar tarafından sürekli değişikliğe uğratılan bir güç olmuştur. Zaman zaman ilk Osmanlı Devleti olarak betimlenen şey, aslında sultanın, eşitler arasında birinciden başka birşey olmadığı bir kabileler federasyonuydu. Önde giden Türkmen aileler, ordu ve devlet yönetiminde yüksek görev yerlerini de ellerinde tuttukları için, siyaset oluşturmada etkili olmaya devam ettiler. Osman Gazi (1280-1324) bir hanedan kurmayı başardı ve göçebe taraftarlarını yerleştirebileceği Hristiyan topraklarını fethederek prestij kazandı. Oğlu Orhan Gazi de bu savaş siyasetini sürdürdü. Ancak Osmanlılar, giderek kurumlaşan bir beyliği, yalnız savaşçı gruplarla oluşturmamıştır. Uçlardaki canlı bir ekonomik ve kültürel yaşam da beyliğin kurulma ve gelişmesinde yardımcı olmuştur. Örneğin, daha Osman Gazi zamanında ele geçirilen yerlere kadıların atanabilmesi, buralarda okur-yazar olan, en azından bir yargı görevini yürütebilecek ve devletin taşradaki ajanı ve iletişimini sağlayabilecek "kişilerin" varlığını gösterir. Bu arada şunu unutmamamız gerekir ki, 13.yy. Anadolu coğrafyası çok karamsar bir tablo gibi gözükse de; bütün olumsuz siyasi gelişmelere karşın bağrından Mevlana'yı, Hacı Bektaş-ı Veli'yi, Yunus Emre vs.'yi çıkarmıştır. Bunların temsil ettikleri düşünce ve inançların uçlarda duyulması, etki yapması olağandır.

Osmanlıların politik örgütlenmesinde, gözardı edilemeyecek önemli bir topluluk da "**ahiler**"dir. Anadolu'nun geniş bir kesimine yayılan ahilerden Şeyh Edebalı ve Çandarlı ailesinden Kara Halil'in Osmanlı beyliğinin kuruluş ve örgütlenmesindeki rollerine bütün kaynaklarda değinilmiştir. Dinsel içerikli bir esnaf örgütü konumunda bulunan ahiler, aşağı yukarı kuruluş dönemi boyunca Osmanlı Devleti'nin kurumlaşmasında ve çeşitli yönetim birimlerinde görev yapmışlardır.

Anadoludaki dinsel toplulukların da Osman ve Orhan çevresinde toplanarak beyliğe güç kattıkları, bir takım islamlaştırma girişimlerinde buldukları unutulmamalıdır. Kaynakların andığı

Abdallar ve diğer topluluklar bu konuda örnek olarak verilebilir. Yeniçeri Ocağındaki “bektaşî gelenekleri”, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan beri etkileri duyulan dinsel kuruluşlarla açıklanabilir.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşuna bir takım destansı anlatımlar karıştığından kuruluş döneminin bilimsel analizi zorlaşmaktadır. Özellikle oluşuma; sırf gaza, cihad ve bağımsız devlet motifiyle ideolojik olarak yaklaşılması tarihsel realiteleri zorlamaktadır. Nitekim Osman ve yoldaşlarının Bizans'a karşı başarılar kazanıp, göçerleri bu topraklara yerleştirmeye başlaması üzerine, Osmanlılar'ın Selçuklular tarafından uç beyliğine atandıkları çeşitli kaynaklarda rivayet edilmektedir. Osman ve babası Ertuğrul'un uç beyliği genellikle kabul edilmiş klasik bilgiler arasındadır. Pek çok tarihçi, Selçuklu sultanı tarafından gönderildiği iddia olunan bazı saltanat simgeleri ile devletin bağımsız olduğunu sanmıştır. Bu bilgiler doğrulanamamıştır. Üstelik Beyliğin 1299'da sanıldığı gibi bağımsız olması düşünülemez. Eldeki bilgilere göre Osman ve Orhan İlhanlılar'a vergi vermişlerdir. Bir hükümdarın başkasına vergi vermeksizin doğrudan kendi adına para bastırması bağımsızlığının en önemli simgesidir. Şimdiki bilgilerimize göre, Osmanlılar'ın 1299'da para bastırdıkları söylenemez.

Beyliğin kuruluşundan başlayarak uzun süre eski devlet geleneklerini koruduğunu izlemek olasıdır. Örneğin kuruluş dönemi Osmanlı Beyleri bir nevi seçim yoluyla iş başına geçerlerdi. Osman'ın; Ertuğrul'un ölümünden sonra amcası Dündar'a karşı, aşiretin ileri gelenlerinin desteğini alarak “bey” olduğunu biliyoruz.

İleride örnekleri çok sergilenecek olan **Osmanlı taht kavgalarının** ilk örneğinin de yine devletin kuruluş günlerinde sergilendiğini bilmekteyiz. Nitekim Osman'a karşı seçimi yitiren Dündar Bey'in bir takım düzenlere girişmesi üzerine yay kirişi ile idam edildiği bilinmektedir. **Osmanlılar, kuruluştan başlayarak, egemenliğin bölünmemesi yolunda büyük kavgalar vereceklerdir.** Bu acımasız kavgaya, kardeş, baba, oğul, torun, yeğen tanımayacak ve pekçok kişinin acımasızca kanına girecek ve hanedan kadınlarının gözyaşları dinmek bilmeyecektir.

İlhanlı devletinin maddi ve manevi baskısı altında beylik sürdüren Osman Gazi'nin, devlet için ilk örgütlenmeyi de başlattığını biliyoruz. Bu ilk örgütlenmede, eski Türk gelenekleriyle beraber, bazı İslami kurumlar da görülmektedir. Örneğin, Osman Gazi, ele geçirilen yerlerin yönetiminde; oğul, kardeş ve yakın arkadaşları ile işbirliği yaptı. Bu girişim, ülüş sistemine; yani devlet tüm ailenin ortak malıdır mantığına dayalı olup, eski Türk devlet geleneğinin bir uzantısı gibi görülmektedir. Osman ayrıca, kalelere/kasabalara kadı, subaşı atadı; köyler gazilere timar olarak dağıtıldı. Bunlara ek olarak, ilk vergi düzenlemelerinin de (Bac-ı Bazar) Osman Bey zamanında yapıldığı kabul edilmektedir.

İleride Osmanlı düzenini, egemen güçlerin konumunu daha iyi değerlendirebilmek için Osman Gazi ile ilgili bir konuya değinmek gereklidir. Kaynakların verdiği bilgilere göre; Osman Bey'in ölümünde saptanan serveti şunlardır: “Akçası altını yok, bir elbise, bir torba, tuzluk ve kaşıklık, çizme, birkaç iyice atları, birkaç at sürüsü, koyun sürüsü, bir çift eğer üzengisi”. Dikkat edilecek olursa, sahip olduğu koyun ve at sürüsüyle ve malların sadeliği ile karşımızda tipik bir aşiret reisi düzeyinde bir bey vardır. Bu dönemde, çevresindeki diğer beylerin de kendisinden farklı olduğu sanılmamalıdır. Yaşam biçimi bakımından beylerle, reaya arasında büyük bir farklılaşma henüz sözkonusu değildir. Bir iki kuşak sonra ise, beyliğin; buradan giderek devletin örgütlenmesi ve büyümesi sırasında akıllara durgunluk veren servet sahibi beyler ve paşalarla karşı karşıya kalacağız. Bunların yaşam biçimleriyle, reyanınki arasında artık bir ilgi yoktur. Bu dengenin bozulması bir çok toplumsal sorunu da beraberinde getirecektir.

2.1.3 BEYLİKTE DEVLETE

İlhanlı baskısından 1327 yılında kurtulduğu anlaşılan Orhan Bey, gerçekleştirdiği kurumlarla beyliğine bir devlet statüsü kazandırmıştır. Devrinde (1327-1362) Anadolu'da ve Rumeli'de toprak kazanılmıştır. Kısa zamanda geniş bir alanda gerçekleştirilen egemenliğin sürdürülebilmesi için bir takım kurumların oluşturulması zorunluydu. Örneğin bağımsızlık simgesi olarak kabul edilen para basımı, Orhan döneminde gerçekleştirilmişti. Sınırların ve fetihlerin gelişmesiyle birlikte, askeri alanda da birtakım düzenlemeler yapıldı. **Timarlı Sipahiliğe** ek olarak, **yaya ve müsellemler** (atlı) sınıflar oluşturuldu.

Osmanlı merkez düzeninin en önemli kurumu olan "**Divan**" kaynakların verdiği bilgilere göre, Orhan zamanında devlet işlerine padişaha yardımcı olarak çalışmaya başlamıştır. Orhan Gazi'nin tuğralı belgelerine bakarak, tuğrai görevinin oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu görev daha sonra **nişancılığa (kanun düzenleyicisi)** dönüşecektir. Şer'i işlerin çözülmesinde görüşüne başvurulmuş **müftülük makamı**, yine Orhan zamanında çalışmaya başlamıştır.

Böylece, düzenin sağlanması için mülki, askeri ve yargıya ilişkin kurumlar yaşama geçirilmiş oluyordu. Ancak kaynaklar, Osmanlı devletinin tarihsel sürecinde ayrılmaz bir parçası olarak sık sık anılacak toplumsal rahatsızlığın ilk örneğine bu dönemde rastlanıldığını yazıyorlar: "Rüşvet". Osmanlı devletinin örgütlenmesinde en önemli hizmetleri gören Çandarlı sülalesinden Kara Halil, Bilecik Kadısı iken yaya askerini yazarken, avantajlı olan bu sınıfa insanları kaydetmek için rüşvet almıştır. Görüyoruz ki, devlet, şimdi Osman bey ve arkadaşlarının o basit sayılabilecek servet sahibi tipleriyle yönetilmemektedir. **Devlet görevleri, yasal olmayan yollardan servet toplanması için basamak olarak kullanılmaya başlanmıştır.** Ayrıca ileride üzerinde en çok durulacak olan "**kul**" kökenlilerin devlet hizmetinde kullanılmaları da Orhan zamanında başlamıştır. Ancak sayıları şimdilik çok azdır ve genel olarak etkinlikleri sözkonusu değildir.

2.1.4 MERKEZİ DEVLETE DOĞRU

I.Murat devri (1362-1389), Osmanlıların merkezi devlet anlayışına çok ciddi olarak yöneldikleri bir dönemdir. Balkanlarda ve Anadolu'da çok büyük başarılar kazanan, çok geniş toprakları egemenlikleri altına alan Osmanlılar, şimdi çok önemli sorunlarla karşı karşıyaydılar. Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişmesinde önemli hizmetleri görülen güçlü ailelerin önde gelenleri (ırsi beyler) yarı özerk sayılabilecek bir tutum içindeydiler. Mihallular, Evrenozlular, Turahanlılar, Çandarlılar, vb. gibi büyük aileler, aldıkları yerlerde, kendi yoldaşlarına timarlar dağıtabiliyorlardı. Hepsi akıl almaz servetlere sahip olmuşlardı. Örneğin, Evrenoz Gazi, I.Murat'ın oğlu Yıldırım Bayezid'a düğün hediyesi olarak "inanılmaz" derecede büyük bir hazine göndermiştir. Osman Gazi'nin basit servetli yoldaşlarının çocukları aşırı bir servete ulaşmışlardı. Büyük bir servete, çevrelerinde kendilerine bağlı binlerce yiğit savaşıya sahip olan bu beylerin eski Türk devlet geleneklerine uyararak, birer uç beylikleri ve buradan da bağımsız beylik ve devletler kurmaları her an mümkün olabilirdi. Bırakın uzak tarihte örnek aramayı, yakın Anadolu tarihi Büyük Selçukluların fethinden başlayarak iki defa böyle olaylar yaşamıştı. Merkezi devlet düşüncesinde olanlar, birliğin dağılması olasılığını ortadan kaldırmanın yolunu yeni düzenlemelerde buldular :

- 1- Doğrudan doğruya hükümdarın emrine bağlı, daima harekete hazır Yeniçeri (hassa) ordusu kuruldu.
- 2- Devlet görevleri, padişah kullarına (devşirme veya kamu kölesi) verilmeye başlandı.
- 3- Kadılar (Yargı ve taşrada devletin ajanı), merkezde Kazaskere bağlandı.

Bu düzenlemelerin sonucu olarak, I.Murat, Rumeli Beylerbeyliğine saraydan (enderun) yetişme kullarından Şahin Paşa'yı atadı. Yönetim ünlü akıncı beylerinden ve en ileri uçta görev yapan Evrenoz Gazi'yi de onun emrine verdi. Böylesi düzenlemelerle, Yeniçeri Ocağı ile merkez, uçlara karşı büyük bir otorite kazanmış oldu.

Veziriazamlık, Kazaskerlik, Defterdarlık gibi önemli kurumların oluştuğu I.Murat devri, aynı zamanda ilk kanun mecmualarının da düzenlendiği devir olmuştur.Fatih Kanunnamesinin girişindeki "... bu kanun, bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur.." sözleri, Fatih'ten çok önceleri, büyük babaları devrinde kanun derlemelerinin yapıldığının açık bir kanıtıdır.

Merkezileşme çabalarının en yoğun olarak yaşandığı I. Murat dönemi, taht kavgaları bakımından üzerinde durulması gereken bir dönemdir.Tahta geçtiği günlerde ayrı annelerden kardeşleri olan Halil ve İbrahim'in muhalefetleriyle karşılaşan ve onları öldüren Murat, daha sonra Edirne şehzadeliği yapan oğlu Savcı beyin de ayaklanması üzerine çok sert davranmıştır. Önce oğlunun gözlerine mil çektirmiş, daha sonra da hırsını alamayarak idam ettirmiştir. Murat bu siyasal cinayetlerle yetinmemiş ve yeğeni Melik Nasır'ı da öldürtmüştür. Böylece Osman'ın amcasını öldürtmesiyle başlayan "katl" işlemine, kardeş, yeğen ve oğul katli de eklenmiştir.

1389 yılında Kosova'da şehit düşen I. Murat'ın yerine O'nun vasiyetine uyan vezirler ve beyler Yıldırım Bayezid'ı padişah yaptılar. Yıldırım da ilk iş olarak düşman peşinde koşan masum kardeşi Yakup'u tahta rakip olmasın diye katl ettirmiştir. Bu gibi masum şehzadelerin katli veya gözlerine mil çekilerek saltanat hakkından yoksun bırakılması bundan sonra da görülecek ve nihayet kardeş katli Fatih kanununda yer alacaktır. Bundaki amaç devletin bekasını ve merkezi yapısını sağlamaktır.

Yıldırım devrinde (1389-1402), Osmanlı devleti Tuna ile Fırat arasında çok geniş bir alana egemen olmuştur. Çok parlak askeri başarılar, Yıldırım'ı mutlak bir otoriteye kavuşturmuştur. Pençik (ganimet ve esirlerin 1/5 i) veya devşirme yoluyla saray kullarının ve yeniçerilerin yetiştirilmelerinin bu dönemde geliştiği, sayılarının arttığı görülüyor. Artık Yıldırım'ın şahsına bağlı güçlü bir yeniçeri ordusu vardır. Yıldırım bunlara dayanarak merkezi otoritesini güçlendirmiştir.

Osmanlı devletinde yeni zaptedilen ülkelerin yazıma (tahrir) tabi olması, merkezi hazinenin zenginleştirilmesine önem verilmesi, gerektiğinde ulemaya yarayan zengin vakıfların miriye (devlete) alınarak askerlere timar olarak dağıtılması Yıldırım devrinin dikkat çekici olaylarıdır. Bu gelişmeler devletin merkezi fonksiyonunu arttırıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

XV. yüzyılın başlangıcı Osmanlı devleti için bir kargaşalığın da başlangıcı olmuştur. 1402 Ankara savaşı yenilgisinin arkasından Anadolu'nun birçok yeri Timur kuvvetleri tarafından amansızca talan edildi. Buna eski beyliklerin yeniden kurulması eklendi. Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra (1403), Yıldırım'ın oğulları arasında 10 yıl süren ve " Fetret Devri " olarak adlandırılan amansız bir taht kavgası başladı. Bu kavgalar sırasında ezilen halk yığınları şehzadelerden bazılarını destekleyip, umutlar peşinde koşmuştur.

Devletin gittikçe güçlenen merkezi yapısından rahatsız olanlar ve iç savaşıardan bunalanlar vardır. Rumeli'nin ve özellikle Balkanlar'ın müslüman olsun, hristiyan olsun, sınır savaşıcısı olsun, köylü olsun; doğulu beylerin ve din adamlarının giderek artan gücünden korkan, onlardan nefret eden bir kesim oluşmuştu. Bunların Yıldırım'ın oğullarından Musa Çelebi'yi desteklemeleri, Musa'nın iktidarını, öteki kardeşlerinin aksine toplumsal hoşnutsuzluk içinde bulunan halk kitlelerine dayandırmak istemesiyle açıklanabilir. Üstelik ayrı ayrı inançtan olanlara kucak açan, toplumcu düşüncelerini yaymağa çalışan Şeyh Bedreddin'in Musa Çelebi'ye kazasker olması çok anlamlıdır.

Musa Edirne'de hükümdar olduktan sonra ister istemez geleneksel fetihler politikasına yöneldi, kapıkuluna yeniden işlerlik ve canlılık kazandırdı. O'nun Balkanlar'da giriştiği fetihler, İstanbul'u kuşatması, eski beylere karşı çok sert tutumu, iç ve dış düşmanlarının ittifakına yol açtı. Sonuçta Mehmet Çelebi karşısında tutunamayan Musa Çelebi yaşamını yitirdi (1413). Çelebi Mehmet devrinde (1413-1421) ortaya çıkan Şeyh Bedreddin isyanı, toplumsal, ekonomik ve siyasal yönleriyle ele alındığında, Osmanlı merkezi düzenine duyulan tepkiler gözlemlenir. Merkezin gittikçe güçlenen otoriter yapısına karşı, sınır eyaletlerinde, göçebeler ve Türkmenler arasında kendini gösteren hoşnutsuzluk, Şeyh Bedreddin'in ortaya atılmasına etmen olmuştur. Bunun dışında, taht kavgalarının, çapulların, haksızlıkların bunalttığı küçük timarlı sipahiler, köylüler, işsiz güçsüz kalmış, dirlik bulamamış Türkmenler isyanın vurucu güçleridir. Bir zamanlar devletin kurulmasında temel güç olan Türkmenler'in kul kökenden olanlarca kıyasıya ezilip, yok edilmesine ses çıkarmayan bazı tarihçilerin, onları anlatırken ve sonraki yüzyıllarda "Etrak-ı Bi-idrak" (= anlayışı kıt Türkler) diye nitelemeleri üzerinde ibretle durulacak konulardan biridir. Bu nitelemenin başlangıcını bu dönemlerde yakalamaktayız.

2.2 MERKEZİ DEVLET GERÇEKLEŞİYOR

II. Murat devrine (1421-1451) gelindiğinde, toplumda aşağıdaki eğilimler ağırlıklı olarak ön plana çıkmıştı:

1) Merkezi eğilimli Türk soyluları

2) Merkezi eğilimli kul kökenli yöneticiler

3) Yerel eğilimli Türk soyluları

4) Ulema.

Çandarlı vezir ailesinin başını çektiği merkezi eğilimli Türk soylular, ulemadan destek görmektedir. Genellikle barışçı bir politikadan yanadırlar. Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa, ailesinin yeniçeri ocağının kurulmasındaki emeklerini çok iyi değerlendirerek bu ocağı avucunun içinde tutmaktadır. Çandarlı Halil Paşa, ulemadan ve yeniçerilerden aldığı destekle iktidarını sürdürmektedir. Vezir-i azamlık Çandarlı ailesinin tekelinde olduğundan ayrıca geniş bir yandaş kitlesine sahip olmuştur.

Kul/dönme aslından olanlar ise, iktidarlarını gerçekleştirebilmek için savaşçı bir politika izliyorlardı. Savaş onlara hem servet, hem de ün kazandırıyor. Aynı kökten geldikleri halde o sıralarda yeniçeri ocağını ele geçirememeleri en büyük eksiklikleri idi. Fatih zamanında kul kökenli yöneticiler ile yeniçeriler bütünleşecektir. Nitekim II.Bayezid iş başına geçtiği sırada (1481) yeniçeriler, kendisine vezirliğe kul aslından olmayanları tayin etmemesini önerecek kadar ileri gideceklerdir. II.Murat, saltanatı boyunca, iki grup; yani Türk ve Kul kökenli sosyal gruplar arasında olay çıkmaması için çaba göstermiştir.

II.Murat'ın merkezi eğilimli bu iki grup dışındaki yerel eğilimli Türk soylularına karşı tutumu daha değişiktir. II.Murat yerel eğilimli akıncı beyleriyle, sonradan devlet hizmetine girmiş Anadolu'nun eski Türkmen beylerine karşı merkezi eğilimlilerden yana ağırlığını koymuş ve ister devlet hizmetine doğrudan katılmış, ister vasal statüsünde olsun Türkmen beylerine karşı son derece haşın davranmıştır.

II.Murat'ın Varna Savaşı öncesinde padişahlıktan çekilip, yerini oğlu, çocuk yaşta (12 yaşında) Mehmet'e bıraktıktan sonra iki grup arasındaki çekişme su yüzüne çıktı. Genç padişahın yakınları olan kul grubundan Zağanos ve Şehabeddin Paşalar, İstanbul'un fethi düşüncesini

ortaya atarak II.Mehmet'i ön plana çıkarmaya, babasının ve Çandarlı Halil Paşa'nın otoritesinden kurtarmaya çalışıyorlardı.Çandarlı Halil paşa, Manisa'da bulunan II. Murat'ın desteğini alarak iktidarını sürdürmeye çalıştıysa da durumun giderek aleyhine döndüğünü anlayınca, II. Mehmet'i padişahlıktan uzaklaştıracak bir oyuna başvurmaktan çekinmedi. 1446 yılında gerçekleştirilen yeniçeri isyanı (Buçuktepe olayı), Çandarlı'nın bir oyunudur ve bu olay II. Mehmet'in tahttan uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu olaydan ötürü, şehzade Mehmet ile beraber Manisa'ya gönderilen Zağanos ve Şehabeddin Paşalar intikam duyguları ile doludur.

1451 yılında ikinci kez tahta çıkan II.Mehmet, Çandarlı'nın karşı koymasına rağmen kullara dayanarak İstanbul'un fethini gerçekleştirince (1453), haklı olarak kendini mutlak ve sınırsız bir iktidarın tek sahibi gördü. Defalarca kuşatılmış ve alınamamış bir şehrin, Bizans İmparatorluğunun fatihi olarak şimdi O, dünya çapında bir hükümdardır ve otoritesine karşı koyacak bir güç tanımamaktadır.

2.2.1 OSMANLI'DA MERKEZİ DEVLETİN SİSTEM VE YAPISI

Fatih'in mutlak buyurma yetkisine karşı koymak isteyecek güçlerin kimler olabileceğini yukarıdaki özetlerden çıkarmak mümkündür. Bunların başında merkezi eğilimli Türk soylularının lideri olan Çandarlı Halil Paşa vardır. II.Murat'ın son ve Fatih'in ilk vezir-i azamı olan Çandarlı Halil, devlet içinde devlettir ve ayrıca kul kökenlilere düşmanlık duyguları ile doludur. Çandarlı Halil fetih ertesi görevden uzaklaştırıldı ve ardından idam edildi. Bu olayla 150 yılı aşan **Osmanlı Devletinde ilk defa bir vezir-i azamın idamı gerçekleştirilmiş oldu.** Bu eylemin arkası sorumsuzca gelecektir. Fatih Çandarlı'nın idamının arkasından merkezi otoritesini arttıracak bir dizi önlemler aldı. Devletin bütün yönetim aygıtına kul aslından olanları getirmeye başladı. Valiler, subaşılar, vergi memurları, yasağçılar ve hatta tımarlı sipahiler genellikle kul aslındandır. Bu alanda bir örnekle konuya açıklık getirebiliriz. Şöyle ki; 15.yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın sonuna dek 38 vezir-i azam atanmıştır. Bunlardan 34'ü sarayda (enderun) yetiştirilmiş seçme kullardır. Böylece 16.yüzyılın sonuna kadar bir-iki istisna dışında, kul aslından olanların devlet yönetiminde etkinlikleri kesinleşmiş ve bir büyük iç mücadele sona ermiş demektir.

Ünlü tarihçi Halil İnalçılık, "... Mutlakiyetin ve merkeziyetçiliğin bir aracı olan gulam (kul) sistemi, 16.yüzyılda olgunluğa erişmek üzere, Fatih devrinde yönetimde ve orduda egemen duruma geçmiştir" diyerek kul sisteminin imparatorlukta kökleştiğini vurguluyordu. Kul sistemi Fatih tarafından o kadar köklü yerleştirilmiştir ki, hocası Molla Gürani, vezirliğin "saraydan yetişme kullara mahsus olduğunu" söyleyerek, vezreti reddetmiştir diyor.

İmparatorluk yönetiminde kullar, bunların oğul ve akrabaları ve Enderun'da ve diğer ocaklarda (Yeniçeri gibi), yeni yetişen kullar egemendirler. Bu gelişmeler, bütün Türk soylularının veya Türk asıllıların tamamen yönetimden silindikleri anlamına gelmez. Elbette bu kesimden sancakbeyliği, beylerbeyliği, vezirlik ve vezir-i azamlık makamlarına yükselenler vardır. Ama yukarıda da belirttiğimiz gibi, bunların oranı çok düşmüştür.

Bir zamanlar Çandarlılar'ın denetiminde olan yeniçeri ocağını, kökenden gelen yakınlıkları dolayısıyla yanlarına çeken kul kökenliler, toplumsal tabanları olmadığı ve bütün varoluşlarını Osmanlı sarayına, yani padişaha borçlu oldukları için, başka bir deyişle sarayla beraber varolacakları için saraya mutlak itaat inancı içinde idiler ve bu inanç doğrultusunda eğitildiler. Bu eğitimin bir kaynağı, "enderun", diğeri "acemi ocağı"dır. Fatih böyle bir ortamda eğitilen vezir-i azamlarına hiç çekinmeden geniş yetkiler ve sorumluluklar verdi (vekil-i mutlak). Devletin en önemli kurumları olan maliye ve yargının denetimi, bu kurumların işlemlerinin onaylanması ve

yüksek dereceli memurların atanması işi vezir-i azama bırakıldı. Burada hemen belirtelim ki, defterdarlar ve kazaskerler işlerinde bağımsız çalışırlar ve hükümdara karşı doğrudan sorumlu olurlardı. Kanunnamelere göre kazaskerlerden sonra, defterdarlar ve nişancılar da genellikle ilmiye sınıfından seçilmekle, vezir-i azamların iktidarlarına sınır çizilmek istenmiş olmalıdır. Dikkat edilecek olursa, Osmanlı sarayı dayandığı güçleri daima dengelemeye çalışmıştır. Diğer taraftan vezir-i azam, yeniçeri ağasına doğrudan doğruya emir verme yetkisine sahip değildi. Yeniçeri ağası hükümdara karşı sorumlu olurdu. Fatih, bu düzenlemelerle vezirlerini denetim altında tutarken, devletin en önemli üç erki olan yürütme, yasama ve yargı alanlarında son sözü söyleme hakkını elinde tutmuştur.

Fatih'in bu düzenlemeleri daha sonraki devirlerde birtakım değişikliklere uğradı. Bunların içinde en önemlisi, vezir-i azamların otoritesini frenlemeye yönelik olanıdır.

Fatih, merkezi devlet düzenlemelerini sürdürmek için, kuruluştan beri Osmanlı devletinin hizmetinde bulunan yerel eğilimli akıncı beylerini sıradan bir memur gibi görerek bunları denetime almış ve bu ailelere merkez otoritesini kabul ettirmiştir.

Devleti merkezileştirme çabaları içinde Fatih'in özellikle son zamanlarda uygulamaya koyduğu önlemlerden biri de **toprak yönetimi** ile ilgili olanlarıdır. Şöyle ki, Osmanlı egemenliği altında bulunan toprakların büyük bir kısmı padişahın mutlak otoritesi altında idi. Buralar miri arazi olarak anılmakta ve bu topraklar **timar rejiminin** kaynağı sayılmaktadır. Osmanlı padişahları, daha kuruluştan başlayarak, maddi ve manevi hizmetler görülen kimselere dirlik olarak kullandıkları yerleri mülk olarak verebiliyorlardı. Kendisine mülk olarak verilen toprağın sahibi, elindeki toprakları dilediği gibi tasarruf edebilir, hatta vakfedebilirdi. Bu mülk toprakların vakıf arazisi yapılması yoluyla, büyük bir toprak alanı devletin doğrudan denetiminden çıkmış ve önemli ölçüde gelir kaybına neden olurken, devlet denetiminin buralarda azalmasına yani bir desantralizasyona da neden olmuştur. Bu yüzden Fatih, 20.000 kadar köy ve çiftliğin vakıf ve mülk sıfatını kaldırarak, sözkonusu toprakları timara açmakla merkezi hazinenin gelirlerini arttırırken, öte yandan bir nevi merkezden kopma sürecindeki toprakları da merkezileştirmiş oluyordu.

Fatih devrindeki **devleti merkezileştirme** çabalarına son bir örnek olarak kanunnameleri verebiliriz. Örneğin, **merkez düzeni ile ilgili kanunname, Osmanlı padişahını vüzerâ; ümera ve ulemanın çok üzerinde tutmuştur.** Padişah katına seferde ve barışta kimlerin nasıl çıkabileceği, törenlerde kimlerin el öpebileceği teker teker yazılmıştır. Ailesinden başka, kimseye padişah ile yemek yeme izni verilmemiştir. Kimin hangi göreve, hangi yollardan gelebileceği, toplantılarda nereye oturacağı ve ne giyeceği yine en ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir. Bütün bunlara ek olarak, **dünyanın düzeni (Nizam-ı Alem)** için, başka bir deyişle devletin dağılmaması için, **padişah olanın kardeşlerini idam ettirmesi kanun hükmü haline getirilmiştir.**

Kanunname düzenlemelerine Fatih'ten sonra II.Beyazid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde de devam edilmiştir. Özellikle 16. yüzyıl, imparatorluğun merkezi yönetim açısından doruğa çıktığı bir dönem olmuştur. İmparatorluğun merkezi düzenini ilgilendiren kanunnamelerden başka, aşağı yukarı her il için özel kanunlar yapıldığını ve bunların yürürlüğe konduğunu biliyoruz. Bunlar daha çok vergi, tarım, ticaret ve ceza hükümlerini içermektedir. Merkezde düzenlenen bu kanunlarla, merkezi devlet eyaletleri denetim altında tutabilmiştir. Çünkü hiçbir sancakbeyi veya beylerbeyinin bu kanunlara uymaması ve kendi başlarına kural koymaları düşünülemezdi.

Fatih Sultan Mehmet devrinde billurlaşan imparatorluk düşüncesi ve gerçekleştirilmeye çalışılan merkezi bürokratik devlet anlayışı Osmanlı devletini kuruluş döneminden koparmakta ve ona

yeni bir öz, yeni bir biçim kazandırmaktadır. Artık bölgesel ve yerel egemenliklerin yerini Osmanlı devletinin birleştirici yönetimi almaktadır. Fatih devrinde Tuna ile Fırat-Toroslar arasında merkezi bürokratik devletin egemenliğinin perçinlendiğini görürüz. Burada bir noktaya daha dikkat edilmesi gerekir. İmparatorluk, Fatih'ten sonra da büyümeye devam ederken, acaba merkezi devlet her ele geçen yerde etkinliğini gerçekleştirebildi mi? Buna hemen evet demek bir takım yanılgılara yol açabilir. Örneğin daha Fatih devrinde Eflak, Boğdan ve Kırım'da Osmanlı nüfuzu sağlanmış; fakat buraların yerel yönetimine kesinlikle dokunulmamıştır. Daha sonra alınan Mısır, Bağdat, Habeş, Lahsa, Cezayir vs. gibi eyaletlerde ve Doğu Anadolu'da timar sisteminin uygulanmayışı dahi merkezi devletin buralara tam olarak etkili olmadığına ifadesidir. Kaldı ki, anılan yerlerde de bölgesel yönetim özellikleri az çok korunmuştur. Daha sonraki dönemlerde, (XVII. ve XVIII. yy. lar) merkezi devlet otoritesi çözülmeye başlayacak ve yerli yöneticiler "ayanlıklar" adı altında yeni yönetim üniteleri oluşturacaklardır.

2.2.2 OSMANLI'DA MERKEZİ DÜZENİN UNSURLARI: PADİŞAH VE EGEMENLİĞİN KAYNAĞI

Geniş ülkelere egemen olmuş bir imparatorluğun devlet başkanlığını çok geniş yetkilerle 600 yıldan fazla bir süre elinde tutmuş olan Osmanlı hanedanının, neye dayanarak bu işlevi yürüttüğünün araştırılması; en azından Türk toplumunun nasıl bir siyasi evrimleşme ile günümüze geldiğinin anlaşılması açısından gereklidir. Konuya Osmanlı padişahlarının egemenlik kaynakları açısından girdiğimizde ister istemez, eski Türk devlet anlayışına, İslam-Halifelik ve Roma Kayserlik geleneklerine eğilmemiz gerekecektir. Çünkü, kişiliğinde "Osmanlı Padişah" tipini yaratmış olan Fatih Sultan Mehmet, eski Türk hakanlık, İslam-Halifelik ve Roma Kayserlik (İmparatorluk) geleneklerini, bu geleneklerle ilgili motifleri bol bol kullanmış ve bunlara dayanarak buyurma yetkisini (imperium) genişletmiştir.

Bunlar egemenliğin şekli kaynaklarıdır. Yalnız şekli kaynaklara dayanarak saltanat sürmeğe olanak yoktur. Saltanatın sürdürülmesi için bazı sosyal güçlere dayanılması gerekir. Kullar, ulema ve halk gibi. Bunlar da egemenliğin sosyal kaynaklarıdır.

2.2.2.1 EGEMENLİĞİN KAYNAĞI OLARAK ESKİ TÜRK HAKANLIK GELENEKLERİ

Eski Türk devletlerinden olan Göktürkler, Uygurlar ve Proto Bulgarlar'dan kalan yazıt ve belgelerde adları bulunan Kağanların (Hakanlar) ünvanlarına baktığımızda, onların "*tanrısal*" bir kaynaktan indiği belirtilir. Hanların tanrıdan indiği anlayışı oldukça eskilere, Orta Asya göçebe imparatorluklarının ilk örgütlenme örneklerine kadar gitmektedir. Bu anlayış belirli aileleri ön plana çıkartarak toplumdan farklılaştırmıştır. Böylece Türk dünyasında belli soylardan olmayanlara hakanlık yolları tıkanmak istenmiştir. Bir yerde beylik yapmak için bile mutlaka meşru hakanların izni gerekmektedir. Halk bu geleneklere inandırılmıştır. Oğuz destanı ve bu destanın bir parçası olan Dede Korkut hikayeleri bu motiflerin geniş halk kitlelerine benimsetilmesinde aracı olmuştur. Osmanlılar, Türkmen geleneklerinin bütün gücüyle yaşadığı Anadolu'da ve uç bölgelerinde bu anlayışa sırt çeviremezlerdi. Osmanlılar'ın eski Türk egemenlik anlayışına sahip çıkmalarıyla ilgili bazı rivayetleri (söylentileri) gözden geçireceğiz. Nitekim Yıldırım Bayezid devrinde merkezde, sarayda ve ulema çevresinde doğan ve benimsenen bir rivayete göre, Osmanlılar'a beylik Selçuk sultanı tarafından "menşur, bayrak, kılıç, davul, hil'at vs." gönderilerek verilmiştir. yine bu rivayet çerçevesinde Osman Gazi son Selçuk sultanına halef (ardıl) seçilmiştir.

II. Murat devrinde yaygınlık kazanan yeni bir anlayış, Osmanlıların soyunu Oğuz Han'a bağlayan bir iddia olarak ortaya çıktı. Buna göre Osman Gazi, Oğuz Han'ın büyük oğlu Günhan'ın oğlu Kayı Handan gelmektedir. Osman; Kayı kabilesindedir ve bu kabilenin irsi reisi dir.

II. Murat ve Fatih bu ideolojiye sarılırlar. II. Murat'ın paralarının üzerinde Kayı damgası bulunur. Kayı damgası ayrıca topların da üzerine vurulur. Fatih'in torunları Oğuzhan ve Korkut adlarını taşırlar. Bu ideoloji romantik bir hareket değildir. Temel amaç Timur oğullarının üstünlük iddia ve tehditleri karşısında Osmanlı hanedanının durumunu kuvvetlendirmektir. Osmanlı sultanı böylece kendisini Doğu dünyasına egemen olan Türk-Moğol hanedanları düzeyine çıkartmağa çalışıyor ve başka bir deyişle eski Türk egemenlik geleneklerine sahip çıkıyordu. Diğer taraftan bu iddia, özellikle Osmanlı uçlarındaki Türkmen gazilerine ve Anadolu'daki Türkmen çevrelerine seslenmekte idi.

Osmanlılar bu tutum ve davranışları ile Türkmenler arasında gelenekleri unutulmamış eski hanların soylarından indiklerini ve onların yolunda olduklarını göstermeğe çalışıyorlardı. Bu da onların egemenliklerinin çok geniş kitlelerce meşru sayılmasına neden oluyor, başkalarının ön plana çıkmasını engelliyordu.

Yine aynı dönemde yayılmış ve tutunmuş bir rivayet de egemenliğin, tanrı tarafından Osmanoğullarına verilmiş olduğunu vurgular. Buna göre; Osman, rüyasında göbeğinden bir ağaç çıkarak bütün dünyayı kapladığını görmüş, sabah yanında misafir kaldığı şeyh Edebali bu rüyayı yorumlayarak, onun soyuna dünya padişahlığının tanrı tarafından bağışlandığını müjdelemiş. Kaynaklar bunun nedenini Osman'ın uykuya varmadan önce Kur'an-ı Kerim'e gösterdiği saygı ile açıklarlar. Bu islami motiflerle bezenmiş propaganda gaziler çevresinde önem ve saygınlık kazanır. Burada hemen belirtmeliyiz ki, tamamen islami özellikler taşıyan bu söylentinin benzerleri eski Türk gelenekleri arasında da vardır. Tanrı'nın belli bir simge ile (rüya, ağaç gibi) dünya egemenliğini bağışlaması ve simgeli haberin bir din büyüğü tarafından yorumu, Orta Asya kökenli efsanelerde de görülmektedir. Bilindiği gibi İslam dünyasında da egemenliğin Tanrı tarafından bağışlandığı inancı yaygındı. Fakat bunun gerçekleşmesi için, yani egemenliğin Tanrı adına kullanılabilmesi için yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi olan Halifenin izni gerekmektedir. Osmanlılar yaymağa ve benimsetmeye çalıştıkları bu akım ile daha devletlerini kurarken Tanrı'nın kendilerine dünya egemenliğini bağışladığını, bu müjdeyi bir şeyh yoluyla duyurduğunu ve halifenin onayının gerekmediğini anlatmaya çalışmışlardır.

2.2.2.2 EGEMENLİĞİN KAYNAĞI OLARAK İSLAMİ GELENEKLER

Kaynaklarda ilk Osmanlı beyleri hep "Gazi" olarak anılmışlardır. Yaptıkları savaşlar Tanrı adınadır ve böylece Tanrı'nın önemli bir buyruğu yerine getirilmektedir. Egemenliğin "Tanrı'nın yazgısı" olduğu inancını taşıyan ve bunun propagandasını yapan Osmanlı padişahları, ellerine teslim edilen islam kılıcı için hertürlü zahmete katlanmağa hazır olduklarını iddia ederlerdi. Fatih, bir Trabzon için bunca zahmet çekilir mi? diyen Uzun Hasan'ın anası Akkoyunlu elçisi Sara hatun'a : "Ana, bu zahmetler din-i İslam yoludur. Zira kim bizim elimizde İslam kılıcı vardır ve eğer biz bu zahmeti ihtiyar etmesesüz bize gazi demek yalan olur" demektedir. Fatih bazı yazılarında, "Tanrı tarafından güçlendirildiğini, desteklendiğini, Tanrı'nın lütfu ile hükümdar olduğunu" dile getirmektedir. Fatih, ordusunu da "Tanrı'nın ordusu (Cund Allah)" olarak nitelemektedir. Çok ilginçtir ki, burada tamamen islami motif gibi karşımıza çıkan, kılıç, Tanrı başışı, Tanrı'nın güçlendirmesi ve Tanrı'nın ordusu gibi inanışların hepsi İslam öncesi Türk devletlerinde yaygın olarak vardır. Kılıç motifi Atilla'da, diğerleri Göktürk Devleti'nde kullanılmıştır.

Yavuz Sultan Selim'den sonra devletin giderek şer'ileşmesinde Kemal Paşazade ve Ebussuud Efendi gibi şeyhülislamın rolü büyüktür. Fatih devrinde başlayan Osmanlı padişahlarının artan gücünü, şer'i devlet anlayışı daha da olağanüstüleştirmiştir. Cülus (tahta çıkma) ile ilgili işlemlerde de egemenliğin kaynağı ile ilgili dinsel motifleri görmek mümkündür. 1520'den sonra tahta yeni çıkan padişaha peygamberin hırkasının saklandığı odada (hırka-ı saadet dairesi) biat olunurdu. Bilindiği gibi peygamberin hırkası Abbasi halifeleri tarafından en önemli törenler sırasında taşınırdı. Bu onların güçlerinin en kutsal kaynağı sayılırdı. Biat, islami anlayışa göre halife ile islam topluluğu arasında bir nevi sözleşmedir ki, teba (uyruk) tarafından mutlak itaati ve hükümdar tarafından şeriata göre devleti yönetme yükümlülüğünü anlatır. Tanınmış ulema ve ricalden bir grubun biatı islam topluluğunu bütünüyle bağlamağa yeterli idi.

Biattan sonra padişaha, Eyüp Sultan türbesinde devrin belli başlı bir din adamı tarafından kılıç kuşatılırdı. Bu tören, Batı dünyasında kralların kilisede taç giymesine benzetilmiştir. Osmanlılarda ise bu törenin ahilikle veya gaza geleneği ile ilişkili olduğunu ileri süren kaynaklar vardır.

Şer'i hukuk islam hükümdarlarına mutlak yönetme hakkı sağlamaktadır. Bundan Osmanlı padişahlarının da yararlanmaları olağandır. İslam hukukunun temel kaynağı olan hadislerde; "Muhammed'e itaat edenlerin Tanrı'ya itaat etmiş olacakları ve yine Emire itaat edenlerin Muhammed'e itaat etmiş sayılacakları, iktidar sahiplerine isyan etmenin Muhammed'e isyan etmek gibi olacağını, iktidarı kullanan onu zulüm şeklinde kullansa da ona itaat gerekeceği" dile getirilmiştir. Bilindiği gibi şer'i hukuk tartışmasız uygulanırdı. İşte şer'i hukukun ruhu, Osmanlı padişahlarının egemenliklerini pekiştirmek için dayanak olmuş ve bunu koyu bir şekilde uygulamışlardır.

2.2.2.3 ROMA İMPARATORLUK GELENEKLERİ

Fatih yaklaşık bin yıllık bir imparatorluk merkezini aldıktan sonra, Ege adaları, Mora yarımadası, Yunan adaları ve Trabzon'u da almıştır. İmparatorluğunu böylesine geliştiren ve bir anlamda Roma'nın mirasçısı konumuna gelen Fatih, Roma/Bizans imparatorluk geleneklerine de sahip çıkmıştır. Bu yaklaşımla Osmanlı Sultanı evrensel egemenliğine yeni bir dayanak aramıştır. Böylece O'nun kişiliğinde; Eski Türk, İslam ve Roma hükümdarlık gelenekleri, devlet anlayışı birleşmiş ve evrensel egemenlik peşinde koşan yeni bir Osmanlı padişahı tipi olmuştur.

2.2.2.4 EGEMENLİĞİN SOSYOLOJİK KAYNAKLARI

Hiçbir hanedan, yalnız tanrıdan alındığı iddia edilen yetkilere ve bir takım geleneklere dayanarak saltanat süremez. İktidarın sürdürülebilmesi için mutlaka somut desteklere gereksinim vardır. Osmanlılar kuruluştan başlayarak, beyler, ahiler, ulema, hükümet erkani ve kapı kulunu egemenliklerinin somut kaynağı, başka bir deyişle dayanağı olarak kullanmışlardır. Osman Bey, aşiret reisleri olan beylere dayanarak toprak kazanırken, O'nun çevresinde toplanan ahiler ve ulema kesimi de gerekli devlet düzeninin temellerini atıyorlardı. Osmanlılar ilk kez vezirleri ve askeri kesim dışındaki yöneticileri, ahilerin, ulemanın arasından seçmişlerdir. Bu sınıflar arasında denge kurmak da padişahın en önemli göreviydi. Yönetici sınıflar arasındaki ilk denge askeri beylerle, ahi-ulema arasında kurulmuş olmalıdır. Yıldırım zamanında devlet yönetiminde ahiler etkinliğini yitirirken kullar kendilerini kabul ettirmeye başladılar.

Osmanlı hanedanının yönetici güçlerin dışında bir diğer egemenlik kaynağı da halk olarak düşünülmektedir. Çağın koşulları içinde ehl-i örf (enderun çıkışlı) ile ehl-i şer (ilmiye-medrese çıkışlı) gözönünde bulundurulursa, halkın kaynaklık niteliğinin ikinci derecede kaldığını

belirtmemiz gerekir. Osmanlı hanedanı, kurdukları düzende halkın desteğini kazanmaya çalışmışlardır. Osmanlı yönetim anlayışında, “padişah askersiz ülke zaptedemez, askeri malsız toplayamaz, malı halk toplar, padişah adaleti ile halkı kendisine kul eyler” ilkeleri yatmaktadır. Burada önemli olan halkın, padişahın hazine kaynağı olduğudur. Bu kaynağın kurumaması için adalet öngörülmüştür. Reaya üzerinden zulmü kaldırmak padişahın görevidir. Ülkeyi düşmandan koruyan ve reaya üzerindeki zulmü kaldıran hükümdar devletin başında kalmaya hak kazanır.

2.2.3 OSMANLI PADİŞAHININ YETKİLERİ

2.2.3.1 YASAMA YETKİSİ

Osmanlı imparatorluğunda örfi ve şer’i olmak üzere iki tip hukukun olduğunu genel olarak bilmekteyiz. Osmanlılarda hukuk kuralları dendiğinde, kuşkusuz ilk akla gelen kanunlardır. Fakat Osmanlılarda kanun terimi ile anlatılan örfi hukuktur. Şer’i hukuk (Fıkıh) kısaca şeriat olarak nitelenir.

2.2.3.1.1 PADİŞAHIN ÖRFİ HUKUKA İLİŞKİN YETKİLERİ

Osmanlı düzeninde **kanun koyma yetkisi** padişaha aittir. Bu yetkinin de kaynağı, İslam öncesi Türk devletlerine kadar gider. Eski Türkler’de egemenliğini tanrıdan aldığına inanılan hakanlar, egemenlik ve bağımsızlığı “**Töre**” **koymak** biçiminde anlar.

Osmanlılarda ilk örfi hukuk kuralının, yani yasanın Osman Gazi zamanında konduğu söylenir. Orhan zamanında yeni kanunların ve bu kanunların toplandığı bir mecmuanın tertibi söz konusudur. Yıldırım devrinde bu yetkinin en geniş biçimde kullanıldığına dair bilgilere sahibiz. Örfi hukuka dayalı yönetimde, kul sisteminin de geniş çapta uygulayıcısı olan Yıldırım, doğal olarak ulema sınıfı ile pek iyi geçinememiştir.

Fetret devrinin kardeş kavgalarından sonra patlak veren Şeyh Bedreddin olayı, merkezi sünni devleti gerçekleştirmek isteyen ulemanın işine yaramışsa da, Osmanlı padişahları kanun koyma haklarının kısıtlanmasına izin vermeksizin kullanmağa devam etmişlerdir.

Osmanlı örfi hukukunun gelişmesinde Fatih devri bir dönüm noktasıdır. İstanbul’un fethinden sonra sınırsız bir otoriteye sahip olan Fatih, merkezi ve mutlak imparatorluğunu gerçekleştirmekte büyük güçlüklerle karşılaşmadı. Osmanlı padişahlarının en nüfuzlusu ve serbest fikirlisi olarak Fatih, mutlak egemenlik haklarını, devleti belli bir amaca göre düzenleme ve özgürce kanun koyma yönünde kullanmıştır. Kısaca O, yasa hükümdarı olmuştur.

Örfi hukuk, padişah otoritesinin güçlenmesinde en önemli kaynaklardan birisidir. Bir diğer kaynak da kul sistemidir. Fatih’e örfi hukukun düzenlenmesinde en büyük yardım son veziri Karamani Mehmet paşadan gelmiştir. Karamani Mehmet Paşa ulemadan olmakla beraber, o kesimin düşüncelerini yansıtmış değildir.

Fatih hüküm biçiminde çıkardığı bir çok kanunlardan başka üç kanun mecmuası düzenlemiştir. Bunlar İslam hukuk kuralları karşısında biçim ve içerik bakımından kuşkusuz önemli bir yeniliktir. Fatih’in yayınladığı kanunlar, devlet örgütleri, yönetim, maliye, ceza hukuku, vergiler, timarlı sipahiler ve reaya hukuku ile ilgilidir. Fatih’ten sonra da Osmanlı padişahları, bu haklarını en geniş biçimde kullanmışlardır. Sultan Süleyman, bilindiği gibi tarihe “Kanuni” sanı ile geçmiştir. Burada bir konuya hemen bir açıklık kazandırmak gerekir: Osmanlı padişahları adına düzenlenen kanunnameler, fermanlar, hükümler ve beratların hazırlanmasında ve padişah onayı olarak yayınlanmasında birinci derecede sorumlu olan kurum; Divan-ı Hümayun’dur. Divan-ı Hümayunda da yasama konusunda sorumlu görevli Nişancı (Müfti-i kanun) dur.

2.2.3.1.2 ŞER'İ HUKUK VE OSMANLI PADİŞAHI

Klasik islam hukuk anlayışında, şeriat dışı ayrı bir hukuk olamaz. Dört mezhep, islam hukukuna kesin şeklini vermiştir. Herşey şeriat içinde halledilmelidir. Çünkü onun yapısı her şeyi halletmeye yeterlidir. Dört mezhep, şeriata kesin biçimini kazandırmış olduğuna göre, İslam hukuku IX.yy. dan beri donmuş demektir.

İslam hukuk yapısına başta sultanlar olmak üzere kimsenin karışmaya hakkı yoktur. Osmanlı padişahları da bu ilkeler doğrultusunda davranmak zorundadır. Şeriat içi alana karışmaya yetkileri olmayan Osmanlı padişahları, ehl-i şer dediğimiz şeriati uygulamakla yükümlü ulema kesiminin atanmasında tam yetkiye sahiptir. Özellikle bu grubun başı olan şeyhülislam ve kazaskerlerin atanmasında padişah birinci derecede yetkilidir. Aynı şekilde yüksek dereceli bu memurların görevden alınması da padişahın kesin yetkileri arasındadır. Bu yetkiler bazı Osmanlı padişahlarının şeriata müdahalelerine yol açmıştır. Örneğin kardeş katli durumunda fetva vermek istemeyen şeyhülislamlar derhal görevden alınarak gerekli fetvayı verecek olanlar sultan tarafından atanmıştır. Osmanlı tarihinde bunun örnekleri oldukça fazladır.

2.2.3.2 PADİŞAHIN YÜRÜTME ERKİNE İLİŞKİN YETKİ VE GÖREVLERİ

Yasama yetkisine sahip ve bu yetkiyi divan ile kullanan Osmanlı padişahı, doğal olarak yürütme erkinin de başıdır. Yasama konusunda olduğu gibi yürütme konusunda da padişah, divan ile işbirliği halindedir. Kuruluş döneminin Orhan Gaziden beri en eski kurumlarından biri olan divan, Fatih'e gelinceye kadar padişahların başkanlığında toplanırken, bu usul Fatihle birlikte değişmiştir. Padişahın emriyle bundan böyle, vezir-i azam ve huzura girme hakkına sahip olan üyeler divan toplantısından sonra arz odasında padişaha alınan kararlar hakkında bilgi vermeye başladılar. Padişah gerekirse divan toplantılarını kafes arkasından izleyebilirlerdi. Fatih bu davranışı ile yürütme konusundaki yardımcılarına mutlak otoritesini kabul ettirmiş oluyordu.

2.2.3.3 PADİŞAHIN YARGI YETKİSİ

Osmanlı devletinin XVI. yy. sonlarına kadar genelde örfi hukuk çerçevesinde düzenlenip yönetilmesi, Osmanlı padişahının yargı yetkisini de ön plana çıkarmıştır. Örfi hukuk, padişahın iradesine dayanılarak oluşturulduğundan, bu hukukun uygulanmasında birinci derece yetkili olan padişaktır. Osmanlı ceza hukukunun çok önemli bir bölümü örfe dayanır. Bu yüzdendir ki, padişahlar, cezaya ilişkin konularla doğrudan doğruya ilgilenmişlerdir. Devlete karşı, hanedana karşı, topluma karşı (reaya) işlenen suçlar, memurların yetkilerini kötüye kullanmaları, casusluk, kalpazanlık, evrak sahtekarlığı vs. gibi konularda padişahlar, birinci derecede hüküm vermek haklarına sahiptiler. Padişahların divan (divan-ı mezalim) kurup dava dinledikleri, bazı soruşturmaları bizzat yürüttükleri ve gerektiğinde idam cezası verdikleri çok görülmüştür.

İslam hukukunun ölüm cezasını çok sınırlı olarak kullanması (yol kesme, adam öldürme, dinden dönme ve zina yapan kadına), padişahı özellikle idam konusunda şeriatla işbirliği yapmaya zorlamıştır. Hükümdar idam emri verebilmek için ulemadan izin istemiş, ulema "şer'i iş değildir nasıl emredildi ise öyle yapılınsın" biçiminde yanıt vererek idama ilişkin isteğin, suça göre şer'i olup olmadığına karar vermiştir. Burada hükümdarın örfi yetkisi kural dışı olarak şeriatla birleştirilmiştir.

Unutulmamalıdır ki, padişahlar örfi yetkilerine dayanarak, fetva istemeğe gerek duymaksızın da idam kararı verebilirlerdi. Örneğin Fatih, vezir-i azam Mahmud Paşayı; I.Selim, Karaman valisi Hemden Paşayı, vezir Hüseyin Paşayı, vezir-i azam Yunus Paşayı; Kanuni vezir-i azam İbrahim

Paşayı, vezir-i azam Ahmed Paşayı vs.leri fetva almaksızın idam ettirmişlerdir. Bu konudaki yetkileri o kadar sınırsız görünmektedir ki, vezir-i azam Salih Paşa ve Hanya fatihi Yusuf Paşa, padişah I.İbrahim'in aklı dengesizliğinin sonucu olan kızgınlığına kurban giderek idam edilmişlerdir. Bu tür emirler, padişahın yetkisine kayıtsız şartsız tabi olanlar tarafından anında yerine getirilirdi.

Osmanlı padişahlarının idam dışında, doğrudan verdikleri başka tür cezalar da vardır: Sürgüne göndermek, hapse atmak, dayak attırmak, sakal kestirmek, tahkir etmek (aşağılamak), göze mil çekmek gibi. Bunların aksi de olabilirdi. Padişahlar bazen cüluslarında veya bir külliyenin açılışı sırasında af kararı da verebilirlerdi.

2.2.4 MERKEZİ YÖNETİMDE VERASET SİSTEMİ

2.2.4.1 ÜLÜŞ SİSTEMİNİN SONU

Eski Türk devletlerinde devlet; hanedanın ortak malı olarak düşünülürdü. Hanedan üyeleri, hakanın çevresinde devlet yönetiminde yarı bağımsız ve fırsat buldukça bağımsız hareket edip, devletin bütünlüğüne zarar verirdi. Devletin hanedanın yani aile üyelerinin arasında paylaşılması geleneği (ülüş), Orta Asya Türk devletlerinden, Büyük Selçuklular'a, onlardan da Anadolu Selçuklu devletine kadar varlığını sürdürdü.

Osmanlı beyliğinin kurulduğu günlerde de üleş sistemine, yani geleneğe uyulduğu görülüyor. Osman ve Orhan Gaziler, zaptettikleri yerleri öncelikle yakın akrabalarına dağıtarak, oraları yönetmelerine imkan tanımışlardır. Beylikten devlete geçme aşamalarında Osmanlılar, üleş sistemine giderek eski geleneklerden çok farklı bir işlerlik kazandıracaklardır. Nitekim Osmanlı padişahları, Orhan Gaziden sonra sancağa gönderdikleri oğullarına, yarı bağımsız hareket etme fırsatı dahi vermemişlerdir. Sancaktaki şehzadeler, yanlarında sultanın çok güvendiği hocaları ve lalalarıyla askeri ve mülki yönetim alanlarında yetişeceklerdir. Zamanla şehzadelerden en büyük oğullara Anadolu'daki en önemli uç sancakları ve askeri görevler verilmiştir. Osmanlı veraset sisteminde büyük oğulun tahta çıkacağına dair bir gelenek yoksa da çoğunlukla Osmanlı düzeninde büyük oğula şans tanınmıştır. Yine Osmanlı düzeni, şehzadelerin bağımsızlık girişimlerini hoşgörü ile karşılamamıştır.

2.2.4.2 VELİAHTLIK SİSTEMİNE DOĞRU

Eski Türk devletlerinde kutsal soydan inen hakanların bir kurultay tarafından seçilmesi, belli bir veraset kuralının olmadığını gösterir. Çünkü, hanedandan olmak koşuluyla, yönetime ölen hakanın yakınları seçilebilirdi. Orta Asya'daki seçim geleneğinin Osmanlılarda bir takım izler bıraktığı görülmektedir. Nitekim kuruluş döneminde Osman Gaziden başlayarak, etken güçler padişah seçiminde bazı roller oynamışlardır.

Osman Gazi'yi aşiretin ileri gelenleri beyliğe getirmiştir. Ardından oğlu Orhan, büyük ağabeyisi olmasına karşın, ahilerden oluşan bir grup önünde beyliğe geçirildi. I.Murat babasının vasiyeti gereği, vezirlerin desteği ile tahta çıkarken, oğlu Bayezid da, Kosova'da babası şehit düşünce vüzer tarafından sultanlığa getirildi. Fetret devri sonrası Çelebi Mehmet ölünce, vasiyete uyan vezirler ve diğer ileri gelenler, II.Murat'ı padişahlığa çıkardılar. Fatih ise taht için başka aday olmadığından sancaktaki görevinden padişahlığa davet edildi.

Osmanlı devletinde yazılı kanunlar dönemini başlatan Fatih'in kanunları da, Osmanlı tahtına kimin ve nasıl tahta geçebileceği konusunda kesin bir açıklık getiremedi. Aksine kanunnamenin içinde yer alan kardeş katli maddesi, çok kanlı çatışmalara neden oldu. Böyle bir ortamda iktidar

yolu yalnızca emirler ve vezirlerin desteği ile elde edilemeyeceğine göre, devreye bir takım güçlerin girmesi son derece doğaldı. Örneğin II.Bayezid kardeşi Cem'e karşı, yine babası Bayezid ve kardeşlerine karşı Yavuz yeniçerilerin desteğini sağlamıştır. Aynı şekilde Kanuni de tahtını oğlu Bayezid'dan yeniçeriler sayesinde koruyabilmiştir. Görülüyor ki kullar taht mücadelelerinde önemli görevler üstlenmeye başlamışlardır. Artık Fatih'den sonra beyliğin kuruluş devrindeki eski Türk geleneklerini yansıtan kurultay benzeri toplantıların padişahları göreve getirmeye yetmediği, özellikle devlet yönetiminde etkin askeri sınıfın desteğini sağlayabilenlerin tahta geçebildikleri gelenek haline gelmeye başlamıştır.

Osmanlı devletinin klasik dönemi olarak nitelendirilen Kanuni döneminden sonra, tahta geçmek için bir takım yeni kuralların oluşturulmaya başlandığını görmek olanaklıdır ki, bu kurallar ileride tam veliahtlık kurallarının oluşumunu hazırlayacaktır. Osmanlılarda tahta geçmenin çok kanlı kavgalara neden olduğundan dolayı ve bu oluşumları yakından gören bir şehzade olan Kanuni'nin oğlu II. Selim, şehzadelerinden yalnızca en büyük olanını sancağa çıkartarak, onun gelecekteki padişah olarak yetişmesini sağladı. Sözkonusu oluşuma bir anlamda Osmanlı devletinde veliahtlık sisteminin başlangıcı diyebiliriz.

Osmanlı tahtına; sancağa çıkmadan padişah olabilen ilk şehzade I.Ahmet (1603 -1617) olmuştur. Bunun da nedeni babası III. Mehmet'in çok erken yaşta ölmesidir. 13 yaşında tahta çıkan Ahmet, tahta çıktığında tek kardeşi olan Mustafa'ya ilişemedi. Bu olayla Orhan Gaziden bu yana Osmanlı sarayında yaşama şansı elde edebilen ilk kardeş Mustafa oluyordu.Mustafa öldürülemezdi.Çünkü Sultan Ahmet'in şehzadesi yoktu. Osmanlı hanedanının geleceğini düşünen emirler, Mustafa'nın yaşamasına olanak tanıdılar. Mustafa ağabeyi tahtta olduğu müddetçe yaşayacaktı, ama nasıl? Kendisine ayrılan "kafes" te. Ancak sağ kalan ilk kardeşin bu şekilde yaşamasına izin verildi. Mustafa kendisine ayrılan kafesinde yeğenleri dünyaya geldikçe ölüm korkusu artarak yaşamını sürdürdü. Bu arada Sultan Ahmet hiç beklenmedik bir şekilde ölünce (28 yaşında), tahta ölen Sultanın oğlu Osman değil, ağabeyisinin saltanatı süresince (14 yıl) kafes hayatı yaşayan ve ruhsal dengesi perişan olmuş büyük şehzade Mustafa ileri gelenlerin "büyük şehzade var iken küçüğü padişah olamaz" düşüncesiyle tahta geçirildi. Böylece Osmanlı devletinde ilk kez oğul değil kardeş tahta geçmiş oluyordu. Bu oluşum tahtın babadan oğula geçiş hareketinin de bir anlamda sonu oluyordu. Bu oluşumdan sonra, Osmanlı devletinin yıkılışına kadar (1922) hanedanın en büyük erkek üyesinin (ekberiyet kuralı) Osmanlı padişahı olması gelenekselleşti. Ekberiyet geleneği ile bazı istisnalar dışında kardeş katli sorunu ortadan kalktı.

Hanedanın en büyük erkek üyesinin padişah olması, tam bir veliahtlık sistemidir. Yalnız veliaht olsun olmasın Osmanlı şehzadelerinin özgür bir yaşam sürdürdüğünü, çok iyi eğitildiklerini söyleyemeyiz. Büyükleri tahtta iken yaşamlarını kafeslerinde sürdüren Osmanlı şehzadeleri hizmetlerine verilmiş cariyelerden başkaları ile görüşemezler ve çocuk sahibi olamazlardı. Bu yönüme göre, kafesteki şehzadelerin çocukları doğduktan sonra değil, doğmadan ölüme mahkum oluyorlardı. Nitekim sarayda şehzadelerden hamile kalan cariyeler, çok ilkel yöntemlerle çocuklarını düşürmeye zorlanıyorlar ve bu genç kadınlar, çoğunlukla bu yüzden ya yaşamlarını yitiriyorlar ya da sakat kalıyorlardı.

2.2.4.3 KARDEŞ KATLİ SORUNU

Kardeş katli sorunu Osmanlı devletinde egemenlik anlayışı ve ona ilişkin sorunlar ile ilgili bir olgudur. Osmanlılar, klasik dönemlerinde merkezi-mutlak bir yönetim düzeni yaratabilmek ve egemenliğin bölüşülmemesi için amansız bir kavga vermişlerdir. Egemenliği böldürmemek ve mutlakiyet sağlayabilmek için yönetimdeki yetkilerini ancak kul kökenlilere devretmişlerdir.

Mutlak otoritelerini yerel eğilimli beylere, bir anlamda rakiplerine kabul ettiren Osmanlı padişahları, amaçlarına ulaşabilmek için hiç bir engel tanımamışlar; bunun için gerektiğinde can kardeşlerini, oğullarını, babalarını ve yeğenlerini bile göz kırpmadan hayatlarına son vermede en ufak bir tereddüt dahi göstermemişlerdir. Bu onlar için varoluş sorunudur.

Osmanlı egemenlik ve devlet anlayışına göre, bir memleketin yönetimi ortak kabul etmez; yani bir ülkede iki padişah olamaz. “Osmanlı Tahtı”, diğer bir deyişle “Osmanlı Devleti” onlar için bir gelindi (arus-ı saltanat) ve bir gelinin ancak bir kocası olabilirdi. “Arus-ı saltanat taksim kabul etmez” diyen Fatih’in oğlu II.Bayezid kendisi ile taht mücadelesine giren kardeşi şehzade Cem ile aralarını düzeltip, kardeşleri barıştırmaya çalışan halası Selçuk Sultana verdiği yanıt oldukça ilginçtir: “Melikler arasında akrabalık (rahimdaşlık) olmaz (la-erhame beyne'l-müluk)”. Bayezid’in sözlerindeki anlam şuydu: Atalarımın izinden gideceğim ve saltanatımı kimse ile paylaşmayıp, kardeşimi öldüreceğim ve bu konuda kimsenin kimseye merhamet etmeye hakkı olmadığıdır.

Devlet, özellikle egemenlik anlayışları bu temel üzerine oturan Osmanlı padişahlarının amansız ve pek çok taht kavgalarına sürüklenmelerini olağan karşılamak gereklidir. Daha beyliğin kuruluşundan, Osman Gazi’nin kendisine karşı bazı entrikalara girişmesi üzerine amcası Dündar Bey’i öldürtmesi ile başlayan taht kavgaları ve bunun doğal sonucu olarak gözükten saray cinayetleri, XVII.yy. ortalarından itibaren giderek azalmakla birlikte, II.Mahmut (1808-1839) dönemine kadar aralıksız olarak devam etmiştir.

Osmanlı kaynaklarından ulaşabildiğimiz bilgilere göre, kardeşlerinden ilk direnç gören ve daha önce de belirttiğimiz gibi yakınlarını öldüren ilk Osmanlı padişahı I.Murat’dır. Bu sultan ayrıca ilk kez oğul katleden kişi de olmuştur. Osmanlı tarihinde hiç bir haklı gerekçeye dayandırılmadan kardeş katlettiren ilk sultan da I.Bayezid olmuştur. Nitekim bu olaylar da önceki bölümde dile getirilmişti.

Fetret devri kargaşalıkları sırasında, Osmanlı şehzadeleri birbirlerine hiç merhamet etmemişler, amansızca kırmışlardır. Fetret devrinin acımasız taht kavgalarından sağ olarak çıkabilen I.Mehmet (Çelebi) ölünce, zincirleme taht kavgaları ve cinayetler görüldü. II.Murat, kendisine karşı taht kavgasına itilen kardeşi (13 yaşında) Mustafa’yı idam ettirdikten sonra, iki küçük kardeşi olan Yusuf ve Mahmut’un hiç bir suçları olmadığı halde gözlerine mil çekmiştir. Bunun nedeni ise Osmanlı tahtına sakatlığı olanların çıkamayacağıdır.

Kardeş katli konusunda en hazine dönem Fatih dönemidir. Dünyanın en önemli imparatorlarından biri olacak Fatih Sultan Mehmet, tahta geçer geçmez (1451), annesinin memesinde olan 6 aylık kardeşi Ahmet’i boğdurtmuştur. Ayrıca fetret devri şehzadelerinin çocukları, yani yeğenlerinin çıkardığı bazı olaylar nedeni ile bunların da öldürülmeleri söz konusudur. Fatih, öyle anlaşılıyor ki kardeş katli konusuna ünlü kanunnamesi ile bir çeki düzen vermek istiyor. Kanun maddesi aynen şöyledir:

“Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katl etmek münasibdir, ekser ulema dahi tecviz etmiştir anınla amil olalar.”

Fatih kanunnamesi ile saltanat üzerinde hak iddia edebilecek hanedan mensuplarının katli kolaylaşmıştır. Örneğin, II.Bayezid kardeşi Cem’i elde edemeyince, onun oğlu Oğuzhan’ı; Yavuz, kendisi ile mücadele etsin etmesin kardeşlerini ve bütün yeğenlerini acımaksızın idam ettirmiştir. Kanuni, kendisine asi gibi gösterilen oğlu şehzade Mustafa’nın da küçük yaştaki oğlunu, yani torununu anasının kucağından zorla alarak idam ettirmiştir. Yine tarihlere kanun yapıcı olarak geçen Süleyman, kendisine başkaldıran oğlu Bayezid’i ve onun dört masum oğlunu (torunlarını) da yok etmekten hiç çekinmemiştir.

Osmanlı sarayındaki anaların ve genç şehzadelerin çileleri Kanuni'den sonra da bitmemiştir. Nitekim III.Murat tahta geçtiğinde (1574), beş kardeşini; III.Mehmet (1595), on dokuz kardeşini bir çırpıda idam ettirmiştir. Veraset sistemindeki değişikliklerden sonra da cinayetler durmamıştır. II.Osman ve IV.Murat da kardeşlerini idam ettirmişlerdir. Örneğin Sultan İbrahim (deli), 25 yaşına kadar kapalı kaldığı kafesinde, sırasıyla dört kardeşinin idamına tanık olmuştur. Böyle sürekli ölüm korkusu altında ve hapis hayatında yaşayan psikolojik durumu, yönetimdeki başarıyı olumsuz etkilemiştir.

IV.Mehmet (Avcı) in hükümdarlığı döneminde kırk yıl kafeste yaşayan II.Süleyman padişah olunca kendisini; "kırk yıldır, bir karanlık yerde mahpus ve hayattan meymus iken dünyaya gelip gözümü açtım..." sözleriyle dile getirmiştir. Ünlü tarihçi İ.H. Uzunçarşılı bu durumu şöyle değerlendirir: "Hayatları inziva halinde ve daima korku içinde geçen şehzadelerin bu ızdırab verici halleri ahlakları üzerinde etkili olmuş, cesaretleri kırılıp kabiliyetleri sönmüştür."

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Osmanlı tahtı tam anlamıyla bir iğneli fıçıdır. Varolabilmek ve egemenliklerini sürdürebilmek çok zor bir uğraştır. Bu uğraşı vermek için de bir takım kitlelerin ve entrikaların desteklerine ihtiyaç duyulmuştur. Egemenliğe hiç kimseyi ortak etmeme anlayışı da her türlü despotizmi yaratmış ve bir çok sorunun temel kaynağı olmuştur.

2.2.5 SARAY

Osmanlı tarihi için saray denildiğinde, nedense ilk akla gelen buranın padişahın evi olduğudur. Bu da haremle çağrışım yaptığı için adeta saray ile harem özdeşleşmiştir. Gerçekte ise, "saray" Osmanlı devletinin yönetim merkezidir ve harem ise sarayın bir bölümü olarak padişahın özel dairesidir.

Osmanlı hanedanı ile neredeyse özdeşleşmiş olan ünlü Topkapı sarayı, işlev bakımından üç bölümden oluşmaktadır.

- 1- Enderun
- 2- Birun
- 3- Harem

Yukarıdaki isimlerden "Birun" hükümet merkezi; "Enderun" devlet görevlilerinin yetiştirildiği yer; "Harem" de padişahın özel yaşamını sürdürdüğü bölümdür. Hepsinin kendine özgü örgütlenmesi, kanunları ve eğitim düzeni vardı.

2.2.5.1 ENDERUN

Osmanlı padişahları XV.yy. ortalarından başlayarak, müslüman ve Türk kültürüyle yoğrulmuş "kullara" devlet görevlerini vermeği yeğlemişlerdir. Geniş anlamda kullar, yalnız yönetici kadrolarda değil orduda da görev alarak imparatorluk yönetiminin egemen kesimi haline gelmişlerdir. Bunlardan yeniçeriler "acemi ocağında", diğerleri sarayın enderun (iç) bölümünde yetiştirilirlerdi. Devleti kullara dayanarak yönetmek, eski bir Türk geleneğinden çok İslam/Abbasi etkisi ile açıklanabilir.

Devletin hizmetinde kulların devreye girmesinin Orhan Gazi zamanında başladığına dair bazı bilgilere sahibiz. Ayrıca Edirne'de eski sarayda devşirmelerin devlet hizmeti için eğitildiği bilinmektedir. I.Murat, Yıldırım, Çelebi Mehmet ve II.Murat devrinde bunların sayıları giderek arttı. Fatih döneminde devlet yönetimi aşağı yukarı bunların eline teslim edildi ve bu durum klasik dönem boyunca devam etti.

Enderunun İnsan Kaynağı:

Osmanlı devletinde ilk "kullar", savaş esirlerinden alınan 1/5'den yani pençik oğlanlarından, rehin çocuklardan ve esir pazarlarından sağlanırdı. Yıldırım dönemi de dahil devşirme düzenindeki kullar genellikle bu yoldan sağlanırdı. Bu sistem, yani kul toplama işlemi daha düzenli bir hale getirilerek buna "devşirme düzeni" dendi. Bu düzene göre yaşları 8-18 arasında değişen genelde toprak ile uğraşan sağlıklı hıristiyan çocukları devşirmeye başlandı. Yahudiler, ticaret vs. gibi işlerle uğraşanlar, Türkçe bilenler, İstanbul'a gidip gelmiş ve evlenmiş olanlar devşirilmezdi.

Toplanan çocukların bir bölümü, yeniçeri yetiştirilmek üzere ayrılırlardı. Özel olarak seçilmiş olanlar ise devletin gelecekteki yüksek dereceli yöneticileri olarak yetiştirilmek için saraylara dağıtılırlardı. Bedenen sağlam, zeki, yetenekli ve güzel çocuklar Edirne ve İstanbul saraylarına götürülürlerdi (Galatasaray, İbrahim Paşa Sarayı, Topkapı vb.). İç oğlanı olarak adlandırılan çocuklar sözkonusu saraylarda saray ağalarının (akhadımlar) çok sıkı denetimleri altında 2-7 yıl arasında değişen bir süre eğitilirlerdi. Eğitimleri döneminde Türkçe, Din Bilgisi ve Türk geleneklerini yoğun bir şekilde öğrenenler, "Çıkma" denilen bir seçimle elendikten sonra, içlerinde yetenekli olanlar yeniden eğitilmek için Topkapı sarayına gönderilirken, geri kalanları kapıkulu sipahi bölüklerine dağıtılırdı.

Topkapı sarayına gelen "içoğlanlar", burada hem eğitim, hem de hizmet görmeğe başlardı ve saraydaki bu oğlanların sayısı 700 civarında idi. Bunlar özenle eğitilirken, sultanlar içoğlanların eğitimine özel bir önem verirler ve sık sık bunları denetlerlerdi.

İç oğlanların günlük yaşantıları büyük bir düzen içinde geçerdi. Bunlar eğitimleri süresince her hangi bir yerde ve zamanda konuşamazlardı. Sarayın dışına çıkmaları ve evlenmeleri yasaktı. İç oğlanların her faaliyetleri kontrol edilir, kurallara uymayanlar azarlama, değnek cezası, saraydan kovulma ve ölüm gibi cezalara çarptırılırlardı. Böylesine çok sıkı eğitimdeki amaç; sultana mutlak bir bağlılık sağlamaktı. İç oğlanı gençlere bu ideali vermek için bütün çarelere başvurulurdu. Kendilerine sultanın hizmetinde ölmenin en büyük şeref olduğu öğretilirdi.

Sarayda eğitimlerini tamamlayan oğlanlar, yeniden bir "çıkma" ya daha tabi tutulurlar, bunların en yeteneklileri ve başarılı olanları ayıklanarak, sultanın özel hizmetine verilirler, diğerleri de kapıkulu sipahi bölüklerine dağıtılırlardı. Sultanın özel hizmetine ayrılanlar dört odada toplanırlardı:

- 1- Seferli Odası
 - 2- Kiler Odası
 - 3- Hazine Odası
 - 4- Hasoda
- 1- Seferli Odası:

Bu odada çamaşırcılar, berberler, hamamcılar (son derece önemli görevliler), müzisyenler, şarkıcılar, pehlivanlar, soytarılar bulunurlardı.

- 2- Kiler Odası:

Kilercibaşının yönetimindeki bu odaya mensup olanlar, sultanın yiyecek ve içeceklerin hazırlar ve korurlardı. Ayrıca bu oğlanlar haremde yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını da hazırlamakla yükümlüydüler.

- 3- Hazine Odası:

Hazinedarbaşının yöneticiliğindeki bu odadaki oğlanlar iç hazinenin yani saray hazinesinin korunması ve gelir giderlerinin düzenlenmesi ile görevliydi.

4- Hasoda:

Osmanlı padişahının en önemli hizmetlerini görenler bu odada toplanırlardı ve sayıları 40 kişi civarındaydı. Enderunu bir anlam da okul olarak kabul edersek, burası en yüksek kısımdı. Hasodaya terfi yoluyla, diğer odaların önde gelen ağaları, kıdemlerine göre ve kanun üzere atanırlardı. Hasodanın özellikle altı ağası padişahın en güvendiği kişiler olurdu.

1- Hasodabaşı; padişaha en yakın kişilerden biridir. Devamlı padişahın yanında bulunurdu. Onu giydirmek görevleri arasındadır.

2- Silahdar; padişahın kılıcını taşır ve ona refakat ederdi.

3- Çuhadar; Sultanın elbiselerinden sorumlu idi.

4- Dülbend Oğlanı; Padişahın iç çamaşırlarını sağlardı ve korurdu.

5- Rikabdar; Sultanın ata binip inmesine yardım ederdi.

6- Sır katibi; Padişahın özel yazışmalarını idare ederdi.

Osmanlı padişahının gündelik hizmetlerini gören bu kulları, gelecekte çok yüksek görevler beklerdi. Örneğin Hasodabaşıya dış görev verildiğinde Beylerbeyi ve Sancakbeyi olurdu. Nitekim Kanuni, Hasodabaşısı İbrahim ağayı doğrudan Rumeli beylerbeyi ve vezir-i azam yapmıştı. Silahdarlıktan da vezirliğe, vezir-i azamlığa ve Yeniçeri ağalığına atamalar yapılırdı.

Padişahların ellerini ayakalarını yıkayan, tırnaklarını kesen berberliğini yapan, kahvesini pişiren, sarığını kılıcını taşıyan, ata inip binerken binektaş görevini yapan, üstünü başını değiştiren, giysilerini yıkayan ve garsonluğunu yapan bu insanlar, zaman içinde imparatorluğun kaderi üzerinde mutlak olarak söz söyleme hakkına sahip idiler. Uzun yıllar sarayda eğitilip, nihayet bir insan olan **Osmanlı padişahının gündelik hizmetlerini büyük bir onurla görenlerin, devletin en üst düzey yöneticileri olmaları, kul sisteminin devlete nasıl egemen olduğunun ifadesidir.**

Kul sistemi, Osmanlı hanedanı için son derece güvenilir ve başarılı bir sistemdir. Ancak, halk için son derece olumsuz yanları vardır. Kullar köksüz oldukları için, halktan kopuktur. Bu insanlar topluma da yabancılaşmışlar, ters düşmüşler ve devletin kurucusu olan insanları aşağılayarak, almış oldukları ortodoks sünni inanç nedeniyle geniş kitleleri dışlamışlardır ki, bu da halk ile devletin birbirlerine yabancılaşmasına, uzaklaşmasına neden olmuştur.

2.2.5.2 BİRÜN

Birun, taşra, dış anlamına gelir ve Enderun'un karşıtıdır. Geniş anlamda, imparatorluğun vezir-i azamı dahil bütün görevlileri Birun hizmetlisi sayılır. Birun, neredeyse tüm devlet hizmetlerinin görüldüğü yerdir. Burada divan ve divan kalemleri bulunmaktadır. Divan ve benzeri kurumları ileride işleyeceğimiz için, burada kısaca insan kaynağını ve egemen olan mantığı değerlendireceğiz.

Birun halkının, insan kaynağı da bir anlamda Enderundu. Birün mensupları da yüksek dereceli devlet memurluklarına, subaşılığa, tımarlı sipahiliğe atanırlardı. Böyle bir yöntemle saray, aşağı yukarı bütün devlet görevlileri üzerinde bir etkinlik kurmuş demektir.

Tanzimat dönemine kadar devlet yönetiminde etkin olan bu insanlara, devşirme düzeninin bozulmasından sonra (XVI.yy.sonu) Enderuna devşirmelerin yanında Türk çocuklarının da alındığı görülüyor. Bunların çok büyük bir bölümü artık kökende Türk ve müslüman olmakla beraber, "kulluk" sistem içinde yaşamıştır. Bunların kökenleri özgür, fakat yetişmelerinin gereği kafaları tutsaktır. Bu yüzden bunlara "kul zihniyetli yöneticiler" denmektedir.

2.2.5.3 HAREM

Harem, girilmesi yasak yer anlamına gelir. Genellikle ev reisinin kadınları, cariyeleri ve çocukları ile yaşadığı yer demektir. Osmanlı haremının yapısını, buranın insan kaynağını, buradaki ilişkileri Fatih devrine kadar tam olarak izlemeğe olanak yoktur. Hatta Fatih ve sonrasındaki döneme ilişkin bilgilerimiz de haremın gizemli özelliği nedeniyle eksiktir ve çok kere yanlışır.

Osmanlı sarayında Orhan Gazi'den beri kölelerin kullanıldığı bilinmektedir. Bunların içinde haremde kullanılan köle kadınlar da sözkonusudur. Çünkü İslam hukuku, köle almak, kullanmak ve satmak hakkını çok doğal bir iş olarak görmektedir. Kadın kölelerin ev hizmetlerinde veya odalık olarak kullanılmalarında bir sakınca kesinlikle söz konusu değildir. Eldeki bilgilere göre sarayda kölelikten derlenen cariyelerin çoğalmasa Fatih devrine rastlamaktadır. Fatih, nasıl kul kökenlileri devlet hizmetine getirmişse, köle kadınları da sarayın haremına doldurarak haremının ve hanedanının geleceğini onların ellerine teslim etmiştir.

İlk zamanlar, savaş yapılan uluslardan esir yoluyla saraya cariye alınırdı. Genişleme devrinde esir çok alındığı için bunların güzelleri hareme seçilirdi. Bu arada Çerkes, Gürcü ve Rus köleleri de satın alınarak haremın daha doğrusu padişahın malı yapılırdı. Bunların dışında hediye yoluyla da hareme cariye gönderilirdi. Örneğin valide sultanlar, valiler, divan üyeleri satın alıp eğittikleri genç kızları saraya sunarlardı. Bu gelenek, Osmanlı devleti yıkılıncaya kadar sürmüştür.

Haremdeki kadınların bir kısmı sultanın ailesi, odalığı ve özel yaşamındaki insanlar olup, burası özel bir konumdur. Bizim için önemli olan saray kadınlarının padişahlar ve doğal olarak devlet üzerindeki etkileridir. XVI.yy. da Kanuni devrinde Hürrem Sultan ile başlayan kadın nüfuzu, XVII.yy.ortalarına kadar yaklaşık bir yüzyıl en ilkel biçimde sürmüştür. Hürrem Sultan, kızı Mihrimah Sultan, II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan, III. Murat'ın eşi Safiye Sultan, I. Ahmet'in eşi Kösem Sultan ve I. İbrahim'in eşi Turhan Sultanlar gerek kocalarının gerekse oğullarının saltanat zamanlarında sık sık devlet işlerine müdahalelerde bulunmuşlardır.

2.2.6 DİVAN-I HÜMAYUN

Osmanlı Beyliği'nin kurulmasından kısa bir süre sonra oluşturulduğu anlaşılan Divan-ı Hümayun, XV. yy.da Fatih devrinde klasik biçimini almış ve gelişmesine devam ederek XVII.yy. sonlarına kadar devlet yönetiminde padişahla beraber en etkin kurul olma niteliğini korumuştur. XVII.yy. sonlarına doğru önemini yitirmeğe başlamış ve kaldırıldığı II.Mahmut dönemine kadar bir sembol olarak görev yapmıştır.

Güçlü bir divanın devlet yönetiminde etkin olduğu bir dönemde yaşayan ünlü şeyhülislam Kemal Paşazade (XVI.yy.), her hangi bir kuşkuyla kapılmaksızın, Osman Gazi devrinde de divan olduğunu anlatır. Öyle anlaşılıyor ki, Kemal Paşazade, çağının devlet anlayışının kuruluşundan beri var olduğunu sanıp, pek çok kişiyi yanıltmıştır. Gerçekte Osman Gazi zamanında divandan değil, eski Türk geleneklerine uygun olarak toplanan "aşiret kurulları" ndan söz etmek daha doğrudur.

Orhan Gazi zamanında, divan ile ilgili daha sağlam bilgilere sahibiz, özellikle vezirliğin bu dönemde ortaya çıkması ve Aşıkpaşa tarihinin divandan bahsetmesi divanın kurulduğunu işaret etmektedir. I.Murat devrinde vezir-i azamlık kurumunun oluşumu ile vezir sayısının artması, defterdarlık, kazaskerlik gibi memuriyetlerin oluşturulması, divan kadrosunun gelişmesine yol açtı.

Yıldırım Bayezid döneminde divanın iyice geliştiği ve devletin tüm işleri yürüttüğü görülür. II.Murat devrinde ise Edirne sarayında her gün divan toplandığı ve protokol kurallarının belirginleşmeye başladığı gözlemleniyor. Ulaşılan bilgilere göre, bu divan toplantılarda sancaklar, kadılıklar ve timarlar dağıtılmıştır.

Divan-ı Hümayun, Fatih devrinde gelişkin dönemine girer, Fatih'in divanı, vezirleri, iki kazaskeri, defterdarı, nişancı ve bürokratik yapısı ile devlet yönetiminde etkin bir kurumdur. Fatih, divan toplantılarına başkanlık etmekten vazgeçmiş, görüşmeler hakkında arz odasında bilgi almayı yeğlemiştir. Divan-ı hümayun, özellikle bürokratik yapısı ile beraber, XVI.yy. da kurumlaşmıştır.

Divan-ı hümayun, yukarıda da belirttiğimiz gibi XVII.yy. ortalarından başlayarak işlevini yitirmiştir. Devlet işlerinin daha çok vezir-i azam divanında görülmeğe başlanması ve özellikle küçük yaştaki hükümdar IV.Mehmet devrinde Köprülü Mehmet Paşanın diktatörlüğü ve arkadan oğlu Fazıl Ahmet Paşa ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşaların güçlü sadrazamlıkları dönemi divanın önemini azaltmış ve sembolik bir yapıya dönüşmüştür.

2.2.6.1 DİVANIN YAPISI VE ÜYELERİ

Divan, devlet işlerinin düzenli olarak yürütülmesinden birinci derecede yükümlüdür. Divanda en yüksek makamlara sahip olan görevliler, padişah adına karar alırlardı. Bilindiği gibi, Osmanlı devletinde siyasal iktidar ve buna bağlı örfi yasama ve tüm yürütme ve örfi yargı yetkisi padişaha aittir. Padişah bu yetkilerini doğrudan kullanabileceği gibi divan eliyle de kullanabiliyordu. Açıkçası divan, padişah adına verilecek kararların oluştuğu yerdir ve bu niteliği ile de merkezi devlet örgütünde padişahattan sonra en önemli yere sahip bir organdır.

Osmanlı devletinde tüm kamu görevlileri, "askeri" sayılmıştır. Askeriler, ehl-i şer ve ehl-i örf olarak ikiye ayrılır. Devlette şeriat alanı içinde iş görenler ehl-i şerden sayılırlar. Bu grup içinde eylemli bir rol oynayarak devlet yönetimine katılanlar, kazaskerlerin başında bulunduğu kadılar sınıfıdır. Kadılar, buldukları kazalarda yalnız şeriata göre adalet dağıtmakla kalmazlar, ayrıca buldukları yerde merkezin temsilcisi ya da ajanı olarak yönetsel görevler de yaparlar. Kadıların başı olan kazaskerler, divana katılması doğal olan kişidir.

Ehl-i şer sınıfının fetva verme görevini yapan diğer grubun başında şeyhülislam bulunur. Şeyhülislamın yönetsel yetkileri hemen hemen yok gibidir. Bu yüzden şeyhüislamalar, manevi gücünün üstünlüğüne karşın divanın asil üyesi olamazdı.

Devletin şeriat alanı dışında kalan yöneticileri ise ehl-i örfdür. Bu yöneticilerin her grubunun başında ayrıca bir şef vardır.Maliye örgütünün başı defterdar, taşra yönetim ve askeri örgütünün başı beylerbeylerinin en kıdemlisi Rumeli beylerbeyi, önemli ehl-i örf grublarının şefleridir ve bu nedenle divanın üyesidirler. Divanın diğer üyeleri içerisinde Yeniçeri ağası ve kaptan paşa da yer almıştır. Ayrıca divana çalışmaları sırasında yol gösteren ve ehl-i örfden olmakla birlikte geniş bir örgütün başında bulunmayan, ancak çok önemli fonksiyonu olan nişancı da divanın üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Divanın en önemli yardımcısı reisülküttap ve büroları da nişancıya bağlıdır. Divan toplantılarına katılmaktan başka belirli bir görevi olamayan kubbe altı vezirleri de divanın üyesi arasında yer alırlar.

Divan-ı hümayunda bulunan üyelerin başı doğaldır ki, vezir-i azamdır. Bu nedenle onun yeri daha ayrı ve daha üstündür. Bütün divan üyelerini teşrifat kuralları bakımından durumu son derece ayrıntılı bir şekilde kanunnamelerle belirlenmiştir. Protokolde ilk sırayı vezir-i azam alır. Normal sıralamaya göre ondan sonra vezirler, kazaskerler, nişancı ve defterdarlar hiyerarşik sıradadır.

Vezir-i azam divan başkanı olarak yürütme işlerinden birinci derecede sorumludur. Tayinler konusunda padişaha arzda bulunmak (idari yetkisi), tutuklama ve idam emri vermek (yargı yetkisi), elçilerle görüşüp devletin dış politikasına yön vermek (diplomatik yetkisi), gerektiğinde orduya komuta etmek (serdar-ı ekrem), ve özellikle İstanbul'u her bakımdan denetlemek (asayişden ticari yaşamına kadar), vezir-i azamın görevleri arasındadır. Aşağı yukarı padişahların

kullanma hakkına sahip oldukları bütün yetkiler vezir-i azamda toplanmıştır. Bu yüzden de padişahın mührünü taşıma hakkına sahip idiler. Mühr-ü hümayun, vezir-i azamlığın en belirgin simgesiydi.

Vezir-i azam tüm bu geniş yetkilerine karşın, defterdar, kazasker ve yeniçeri ağasının işlerine doğrudan müdahale edemezdi. Bu görevliler birinci derecede padişaha karşı sorumlu idiler.

Vezir-i azam ve vezirlerden sonra protokolde ikinci sırada kazaskerler gelmekteydi. Kazaskerler, divanda ehl-i şer sınıfının tek temsilcisidir. Divanda şeyhülislam bulunmadığı için kadıların yanında ulemayı da temsil etmişlerdir. Kazaskerlerin divandaki en önemli görevleri arasında dava dinlemek gelirdi ki, kazaskerler bir anlamda adaleti temsil ederlerdi.

Divanın asil üyelerinden biri de nişancıdır. Nişancı, terminolojik bakımdan, padişahın fermanlarına tuğra çeken kişi anlamına gelirse de görevi bu kadar değildir. Nişancının önemli görevleri arasında fermanların hazırlanmasını sağlamak, en önemli fermanları ve nameleri doğrudan kaleme almak ve yeni konulacak ya da değiştirilecek örfi hukuk kurallarının saptanmasıyla uğraşmaktır. Ayrıca defterdarların hazırladıkları belgelerin son denetimini yapmak, tapu-tahrir defterlerini korumak ve onlarla ilgili işlemleri yürütmek, merkeze gelen yazışmaları sıraya koymak ve niteliklerine göre ayırmaktır.

Defterdarlık kurumu da divanın önemli üyeliklerinden birisini oluşturmaktadır. Devletin mali işlerinin tamamının gerçekleştirilmesi defterdarlıkça sağlanır ve bu yüzden çok önemli bir görevdir.

Vezir-i azam, vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancı divan-ı hümayunun daimi ve asil üyeleridir. Bunların dışında divan toplantılarına zamanla katılabilen görevliler de vardır. Bunlar belli bir statüye eriştikleri zaman divan üyesi sayılan yeniçeri ağası ile kaptan-ı derya ve Rumeli beylerbeyisidir.

2.2.6.2 DİVAN YETKİLERİ VE ÇALIŞMASI :

Divan-ı hümayun, padişah adına görev yapan bir kurul olduğuna göre, padişahın tüm yetkilerini onun onayı ile sahip demektir. Divan-ı hümayun, devletin temeli ve iktidarın kaynağı olarak kabul edilen “Osmanlı egemenliği”ni korumak ve geliştirmekle yükümlüdür. Bu konuda yapacağı her iş, alacağı her karar, uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı egemenliğini korumak ve geliştirmekle yükümlü olan bir kurulun padişahın bütün yetkilerini kullanması olağandır. Bunlar da bilindiği gibi yürütme, yasama ve yargıya ilişkin yetkililerdir. Divanın yürütme yetkisine baktığımızda, devletin iç ve dış siyasetinin belirlenmesi, yönetime ilişkin atamaların yapılması divanın başlıca görevleri arasında olduğu görülür. Örneğin, Osmanlı devletinin kuruluşun başlayarak, bir “**şer’i devlet**” niteliği olduğuna göre, divan öncelikle “**şeriatı korumak**” ve onun gereklerini yerine getirmek zorundadır. Bundan başka, göçebelerin, sorun yaratan aşiretlerin ve bazı toplulukların sürgün yoluyla imparatorluğun değişik yerlerine yerleştirilmesi, yerlerinden kaçanların eski yerlerine iadesi divanın önde gelen uğraşlarından. Ayrıca yönetsel denetim de divanın üzerinde durduğu konular arasındadır. Örneğin divana, vergi yükü, vergi toplanması, yerel yönetim baskısı ve memurlar arası çekişmelerle ilgili pek çok yakınmalar gelirdi. Bunlar derhal izlenirdi ve divan tarafından atanmış görevliler, şer’i ve örfi alanlarda tam yetki ile denetleme ve soruşturma yapma yetkisine sahip idiler. Eğer yakınmalar yaygınlık gösterirse, divan padişah adına bir “adaletname” hazırlayarak, bununla “**kanun-i Osmaniye**” uyulmasını isterlerdi.

Divan-ı hümayun, devletin mali işlerinin de en yüksek düzeyde görüşülüp, çözümlendiği yerdir. Örneğin, yeni fethedilen yerlerin tahrir edilmesi (yazıma geçirilmesi), bu işlerin belli aralıklarla

sürdürülmesi, divanın üzerinde durduğu önemli konulardandır. Devlet yaptığı bu tahrirle, toprağın dirliklere ayrılmasını, ne kadar timarlı sipahi çıkarabileceğini ve aşağı yukarı vergilerin tutarını bu defterlerle belirleyebilirdi. Saptanan vergilerden, devlet adına yazılanların toplanması da divanın başlıca görevlerindendir. Vergilerin toplanmasında yolsuzluk yapanlar, divan tarafından kovuşturulur ve ağır cezalara çarptırılırlardı.

Divan-ı hümayun mali konuların dışında, ülkenin genel ekonomik yapısı ile de ilgilemiştir. Örneğin ülkede sıkıntısı çekilen malların dışsatımını, ülke dışına değerli madenlerin çıkarılmasını, stokçuluk yapılmasını yasaklar ve bunları titizlikle uygular. Kaçakçılık, kalpazanlık divanda en sert biçimde ele alınan konulardır. Ayrıca "**fiyat denetimi**" yapılarak, halkın esnaflarca bunatılmaması için yasal düzenlemeler yapıldığı gözlenmektedir. Ancak, divanın genel ekonomik konulardaki çalışmalarının günümüz modern devletlerinde olduğu gibi belli bir plan ve programla yapıldığı sanılmamalıdır. Divanın ekonomik konulardaki kararları, çoğunlukla kendisine yansıtılan yakınmaların ortadan kaldırılmasına yöneliktir.

Divan-ı hümayunun yetkileri en belirgin biçimde hukuk alanında ortaya çıkmaktadır. Hukuk kurallarının konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, uygulanması ve nihayet yargılama işleri devletin en önemli çalışma alanıdır. Osmanlı devleti yükselme devrinde oldukça gelişmiş bir hukuk düzeni kurmuştur. Gerçekten sınırları içinde yaşayan ve geniş alanlara yayılan çeşitli topluluklara egemen olabilmek ancak hukuk kuralları içinde kalmakla mümkündür. Böyle bir yapı, padişah adına çalışan ve onun yetkilerini, yine onun (padişahın) izni, denetimi ve onayı ile kullanan divan-ı hümayunda oluşturulmuştur.

Yasa yaparken **divan-ı hümayun**, şer'i alanda tamamen yetkisiz olup, yasama yetkisi örfi hukukla sınırlıdır. Padişah iradesi ile kanun yapılmasında divana önemli görevler düşmüştür. Kanun, ferman, berat, hüküm, adalatname ve benzeri gibi yasa düzenlemeleri divanda hazırlanırdı.

Divan-ı hümayun, Osmanlı Devletinde en yüksek yargı organıdır. Yasama açısından yalnız örfi hukuk alanı ile ilgilenen divan, yargılama konusunda, hem örfi ve hem de şer'i davalarda tam yetkiye sahiptir. Herhangi bir haksızlığa uğradığını ileri süren herkes divana başvurabilirdi ve bunların yargılanmaları da divanda kısa sürede gerçekleştirilip karara varılırdı. Divanda verilen kararların bozulması, bir başka deyişle divanda görülen davanın yeniden ele alınması ancak padişah buyruğu ile olabilirdi. Bunun dışında, divanın verdiği kararlar kesindi. Ayrıca, divanda yüksek dereceli devlet memurlarının yargılanması da yapılırdı. Divanın verdiği idam ve değnek cezaları hemen infaz edilirdi. Bu olgular bize, imparatorluğun çok katı, merkezi-bürokratik bir devlet olduğunu göstermektedir.

2.2.7 MERKEZİ DÜZENİN DİĞER UNSURLARI

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yeniçeriler, ücretli süvari bölükleri ile birlikte Osmanlı merkezîyetçiliğinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Bunlar esas olarak İstanbul'da, ayrıca beylerbeyi merkezlerinde taşradaki feodal kuvvetlere karşı kullanılıyordu. Bununla beraber, "**ayni ekonomi**" içinde yaşayan bir toplum düzeninde ücretli askerler olarak "para ekonomisi" içinde buldukları için toplumun çok dinamik unsurlarını oluşturmuşlar ve ortak çıkarlarını korumak için saray kombinezonları içinde tezgahlanan iktidar savaşına daima katılmışlardır.

Osmanlı devletinin merkezîyetçiliği kısmen içgüdüsel, kısmen de bilinçli olarak uygulanan "böl ve yönet" ilkesine dayanıyordu. Sistemin temel dengesini merkez ordusu-timarlı sipahiler çelişkisi belirliyordu. Timarlı sipahiler merkeze karşı yerel eğilimleri temsil ederken, köylüye karşı da merkezîyetçi kuvvetleri teşkil ediyordu. Yerel eğilimler ağır bastığı takdirde de yeniçeriler harekete geçiyordu.

Osmanlı devletinde merkezin, taşraya egemen olması sadece büyük merkezlere yerleştirilen askeri garnizonlarla sağlanamazdı. Bunun için öncelikle devletin gelişmiş bir yol şebekesine ve posta örgütüne sahip olması gerekiyordu. Osmanlılar esas itibarıyla Romalıların kurdukları yol şebekelerine mirasçı oldular ve bunları çok iyi koruyarak geliştirmeye çalıştılar. Büyük yollar kenarındaki köyleri vergilerden muaf tutarak, onları yolların bakımı ve onarımı ile görevlendirdiler. Osmanlı posta sistemi de Romalılardan kalma sistemin devamıydı. Osmanlılar haberleşmede, genellikle Türkmèn aşiretlerinden oluşturdukları süvarileri kullanmaktaydılar. Bu alanda da köylüye yükümlülükler konulmuştu. Örneğin haberci süvari, atı yorulduğu zaman karşısına çıkan ilk atının atını alıyor ve kendisininkini bırakıyordu. Ayrıca köylüler, postacının yiyecek ve içeceğini de sağlamakta görevliydi. Ancak bu sistem ne kadar çabuk işlerse işlesin merkezi yönetim için yaşamsal bilgileri süratle sağlama konusunda yetersizdi. Bu sistemin imparatorluğun her tarafına yayılmış bir casuslar şebekesiyle tamamlanması gerekiyordu. Gerçekten **“despotik”** devlet tipinde casusluk olgusu devletin merkezci eğiliminin mutlak bir koşulu idi. Bu fikir, Osmanlılar için son derece geçerlidir. (Örneğin ülkenin her tarafına giden; tüccarlar, seyyahlar, sofiler, dervişler, ilaç satıcıları vb. merkezin casusları idi).

Osmanlı merkeziyetçiliğini sağlayan bir unsur da **“derbent teşkilatı”** idi. Osmanlılar, ulaşımı kolaylaştırmak, iç düzeni korumak ya da tenha bölgeleri iskan ederek güvenlik altına almak için yol kavşakları, köprüler, dar geçitler vb. kenarında derbent örgütleri kurdular. Bu konuda ya mevcut köylerden yararlandılar, ya da özel yerleşme birimleri geliştirdiler. Merkezin vergi yükümlülükleri konusunda ayrıcalıklar tanıdıkları derbentçiler titizlikle seçiliyor ve bunlara çeşitli görevler yükleniyordu.

2.2.8 OSMANLI'DA MERKEZİ SİSTEM VE YAPIDA ÇÖZÜLME EĞİMLERİ VE YENİDEN YAPILANMA

Osmanlı düzeni, toprak mülkiyeti ve genellikle bütün ekonomik faaliyetler üzerinde devletin egemen olması esasına dayandığını önceki kitapta belirtmiştik. Halkın sosyal güvenliği, merkez otoritesinin gücü, yerel beylerin oluşmaması, bağımsız ekonomik güçlerin frenlenmesi hep bu merkezleşmiş egemenliğin ürünüydü. Bu oluşumlar, çağın temel üretim aracı toprağın, sultanın; dolayısıyla devlet mülkiyetinde olmasının sonucuydu.

Toprak düzenindeki değişim, toplum yapısında yeni yapılanmalar yaratmıştır. Osmanlı imparatorluğunda, 1550'li yıllardan beri süregelen değişim, timarlı sipahilerin saf dışı edilmesi; birikmiş servetlerin yaygınlaşan iltizam usulüyle toprağa yönelmesi şeklindedir. Memur askerlerin koruyucu denetiminden yoksun kalarak tefecilerin eline düşen ve ağır vergiler altında ezilen köylü yığınlarının tarlaları hukuk kuralları zorlanarak ellerinden alınmakta, geleneksel tarım düzeni bozulmakta, köylü ırgatlaşmaktadır. Celali isyanları bu değişimin önce sonucu, sonra hızlandırıcısı olmuş; düzenin yıkımıyla isyanlar arasında bir zincirleme etki-tepki ilişkisi meydana gelmiştir.

İsyanlar nedeniyle beliren karışık ortam ve sarayın yönetimi elinden kaçırması, biriken servetleri eline geçiren açığözlerin işine yaramış; yerel beylerle ağalar hızla ön plana çıkarak bunların ağırlığı artmıştır. Sonuçta XVII. yy. başlarında, Osmanlı toplumu, gittikçe güçlenen bey ve ağaların egemenliğine girmiştir.

Celali isyanları sırasında devlet adeta yok olmuş ve yoğun bir anarşi ortamı tüm ülkeyi kaplamıştı. Gücü yetenin baş olabildiği, toprağın tutanın elinde kaldığı bu karmaşık ortamda, bey ve ağaların ilk fonksiyonu, merkez kuvvetinin zayıfladığı her toplumda yaşandığı gibi, merkezi devletin yerini almaları olmuştu. Halkın muhatabı artık Osmanlı devletinin temsilcileri,

memurları, sipahileri değil; bu bey ve ağalardı. Merkezi devletin yetkilerini ele geçirmişler, her biri kendi dar çevresinin devleti olmuştu. Merkezi devlet, böylesine güçlenen yerel beylerle uğraşmak şöyle dursun, zayıfladığı oranda onlardan medet umacak, ülkeyi yönetmek, vergi, erzak ve asker toplamak için onlarla işbirliğine girecekti.

XVI. yy. ortalarına kadar büyük uğraşlarla gerçekleştirilen Osmanlı merkezi düzeni bu dönemden itibaren tersine dönmüş ve XVII. yy. dan itibaren adem-i merkezîyetçiliğe dönüşmüş ve bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan ayanlık XIX. yy. a kadar gittikçe güçlenmiş, yaygınlaşmış ve 1808 tarihli “*sened-i ittifak*” ile statülerini devlete onaylatmışlardı.

2.3 OSMANLI'DA MERKEZİ YÖNETİMİN YENİDEN YAPILANMASI

XIX. yy. başlarında ayanların gücünü iyice anlayan ve devletin bir çok güç odağına ayrıldığını kavrayan II. Mahmut, merkezileşmeyi arttırmayı arzulamaktaydı. II. Mahmut'un merkezileştirmeyi arttırma isteği en başta İstanbul'daki merkezi hükümetin yapısında belirli değişiklikler gerektiriyordu. Sarayda ve Bab-ı Alide yerleşmiş bir yöneticiler ve kalemiye bürokrasisi, askerlerin ve dini sınıfların geleneksel gücünün yerine geçmeliydi. III. Selim'in reform politikaları sonunda bir zamanlar Osmanlı yönetiminin merkezi olan **Divan-ı Hümayun yerini Bab-ı Aliye bırakmıştı**. Bab-ı Ali, iç ve dış işlere ayrılan alt bölümleriyle sadrazam ve reisülküttap tarafından yönetilmekteydi. Divan-ı Hümayunda var olmasına karşın bu ikisi arasında kesin bir yetkive görev sınırı yoktu. Yönetimde uzmanlaşmış bilgi ve etkinlik ihtiyacı nedeniyle **II. Mahmut, merkezi hükümeti bakanlıklara bölme sürecini başlattı**. Yasama ve yürütme görevleri ayrıldı. 1836 yılından itibaren merkezi hükümet ve buna bağlı nazırlıklar oluşturulmaya başlandı. Bunun için Nezaret-i Dahiliye, Nezaret-i Hariciye, Nezaret-i Adliye, Nezaret-i Umur-ı Maliye vb. gibi nazırlıklar oluşturuldu.

1839 yılında Tanzimatın ilanı, Osmanlı imparatorluğunda bir dönüm noktasını oluşturmuş ve imparatorluk hukuk devleti olma yolunda adımlar atmaya başlamıştır. Siyaset alanında tanzimat, yeni liberal görüşlü yönetici kesim, artık memur adı verilen bürokratlara dayalı merkezleşmiş bir hükümet yaratmıştır. Bu yönetici kesim, yüzyılın büyük bir bölümde imparatorluğu etkileyen politik ve askeri bunalım dalgalarına aldırış etmeden, hatta bunlara karşın, modernleştirme temposunu sürdüren bir Osmanlılar kuşağından oluşuyordu.

2.3.1 TANZİMAT SONRASI MERKEZİ HÜKÜMET

2.3.1.1 YÜRÜTME:

Merkezi düzeyde yürütme ve yönetim görevleri bakanlıklar arasında dağılmıştı. Kimi Bab-ı Alide sadrazamın kanatları altında toplanıp onun gücüne katkıda bulunurdu. Bunlar arasında özellikle askerlik, din ve adalete ilişkin olanlar başkentin diğer kesimlerinde de kendi iktidar merkezlerini kurmuşlardı. Başta hem yürütme, hem yasama bölümlerinden oluşan bakanlıklara iç danışma meclisleri yardım ediyorlardı.

2.3.1.1 NEZARET-İ DAHİLİYE (İÇİŞLERİ BAKANLIĞI):

Dahiliye nezareti, 1836'da Sadaret kethüdasından ülkenin iç sorunlarını çözüp, yürütmeyi gerçekleştirmesi amacıyla kurulmuştu. Ancak sadrazamlar, diğer bakanlıkların üstünde güce sahip olmak amacıyla bu nezareti kendi uhdelerinde almışlar ve Tanzimat döneminin büyük bir bölümünde bu bakanlık sadrazamın yetkisinde kalmış, 1869 yılında bağımsız statüsüne kavuşmuştur.

Dahiliye nezareti, imparatorluğun tüm işlerinden sorumluydu. Yetki alanına giren konularda yasa ve tüzük önerilerini hazırlamak ve bunları yasama bölümlerine ve padişaha göndermeden önce değerlendirmekle yükümlüydü. Padişah bir irade-i seniyye ile onayını verdiğinde, bunları yürütmekle yükümlüydü.

2.3.1.1.2 NEZARET-İ HARİCİYE (DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI):

Hariciye nezareti, başta dış ilişkiler ve dış ticaret gibi işlerle uğraşmanın yanısıra, çok uluslu bir imparatorluk olmasından dolayı yabancı teba ve gayr-ı müslimlerin işleriyle ilgilenir, bu konularla ilişkin kanunlar, tüzükler hazırlanır ve padişahın iradesinden sonra yürütülmesi de bu bakanlıkça gerçekleştirilirdi. İmparatorluk XIX.yy. dan itibaren Batı ile ilişkilerinin artması ve hukuk sisteminin mezheplere göre oluşmasından ötürü bu bakanlığın yapısı oldukça karmaşık ve işleri son derece zordu.

2.3.1.1.3 NEZARET-İ MALİYE (MALİYE BAKANLIĞI):

Devletin tüm mali ve hazine dairelerini birleştiren maliye bakanlığı 1838 yılında kurulmuştu. Bu bakanlık devletin tüm gelirlerini tespit etmek, bütçe hazırlamak, harcamaları denetlemek gibi mali yaşama ilişkin tüm çalışmaları yapmak, gerekli kanun ve tüzükleri hazırlayarak, bunların onayından sonra yürütmekle görevliydi.

2.3.1.1.4 NEZARET-İ ADLİYE (ADALET BAKANLIĞI):

II.Mahmut döneminde imparatorluğun laik mahkeme düzenini genişletmek amacıyla kurulan Nezaret-i Deavi, 1870'de adliye nezaretine dönüştürülmüştür. Bu bakanlık devletin adalet işlerini üstlenmişti.

2.3.1.2 YASAMA

Devletin ayrı bir organ olmaktan çok, imparatorluk yönetim sürecinin ana parçalarından biri olan; Tanzimat hareketinin getirdiği yeni yasama kurumları, imparatorluğun yönetiminde kalıcı bir temel oluşturulmakta ve politik karışıklıklara karşın modernleşirmeyi desteklemede yürütme kurumları kadar önemliydi. Eski divan-ı hümayunun yasama görevlerinde zamanın gereksinimlerine daha iyi yanıt verebilecek yeni organların yardımcı olması süreci II. Mahmut döneminde başlatılmıştı. **Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve Şura-yı Devlet ve Divan-ı Adliye** adını taşıyan bu kurumlar, tüm yasa ve tüzük taslaklarını hazırlayacak, kamu yönetimi konularını araştırarak, idari, adli ve mali organlar arasındaki irtibatı sağlayarak, anlaşmazlıkları çözümleyecek, bakanlıklara yürürlükte olan yasaların ve tüzüklerin uygulanması konusunda bilgi verecek ve yardımcı olacaktı.

Hükümetin yürütme ve yasama organları, merkezi düzeyde **Meclis-i Vükela** (Bakanlar Kurulu) ile temsil ediliyordu. Kabine başlıca yasama ve yürütme kurulu olup, üyeleri padişah tarafından atanıyordu.

2.3.2 OSMANLI REFORMCULUĞUNA BAKIŞ

II.Mahmut'un 19.yy. başında sultan olmasıyla parçalanmış olan merkezîyetçiliğin yeniden yapılandırılmasına girişildi. Önce ayanların tedip edilmesi ve ardından Yeniçeri ocağının kapatılması reformcuların önünde yeni kapılar açtı ve bunlar artık devleti yeniden yapılandırabilirlerdi. Ancak reformcular, toplumu yeni bir devletin toplumsal temelini oluşturacak bir sınıf yaratacak şekilde yeniden biçimlendirmeyi başaramadılar.

Reformcuların amacı, zaten toplum ve yönetim geleneğinde varolan **merkezîyetçi bir yapılandırmayı gerçekleştirilebilmektir**. Bunun için merkezîyetçiliği koruyan bir hükümet sistemi içinde, **yönetimde yenilik** çalışmaları sürdü. Yapılan yenilikler, sultanın egemenliğinin kolayca sınırlandırılmayacağını gösterse de bakanlardan oluşan hükümet sistemi, imparatorluğun son yüzyılında çağdaş bir bürokratik yapının doğuşunu hazırladı. Bu değişikliklerin en önemli sonucu yeni bir bürokratlar sınıfının yaratılmasıydı. Sultana ve Osmanlı hanedanına sadık olmaya devam eden bu bürokrasi, sadece sultana bağımlı olmayıp, devlete daha büyük bir sadakatle bağlıydılar. Bu yeni devlet görevlileri, ülkeye Batılı fikirleri getirdiler ve Avrupa'yı kendileri için bir model ve esin kaynağı olarak gördüler.

19.yy.'ın siyasal yapısına ilk bakışta egemenliğin kaynağını değerlendirirsek, bunun klasik dönem hanedancı anlayışına benzediği görülür. Yani iktidar babadan oğula geçer ve müdahalecidir, aynı derecede merkezileşmiştir. Ancak oluşumlar ayrıntılı bir şekilde incelenip, değerlendirilmelerde bulunulursa; iktidarın babadan oğula geçmesinden uzaklaşmanın başladığı, öte yandan iktidarın müdahaleciğinin daha seçmeci bir hale geldiği görülür. Tanzimatın hedefi, devletin ekonomiden kopuşunu telafi edebilecek tamamen yeni bir sosyal devlet yaratmaktır. Devlet müdahalesi artık sadece toplumu düzenlemek için düşünülüyordu. Tanzimat dönemi ve siyasal tükenmişlikten ötürü gerçekleştirilen ticaret antlaşmaları ile bir anlamda imparatorlukta serbest ticaret benimsenmiş oluyordu ve bu kararların önemli sonuçlara yol açtığını daha önceki bölümlerde işlemiştik.

Yine daha önce belirttiğimiz gibi imparatorluğun siyasal yapısında 1876 yılı önemli bir dönem oluşturmuştu. Yani bir anayasa zorla hanedancı yapıya kabul ettirilmişti. Ancak anayasal sistemi, serbest ticaret sayesinde yükselen, yeni sosyal kesimlerin ya da ulusal bir burjuvazinin sahip olduğu gücün ifadesi olarak nitelendirmek mümkün değildir. Aslında anayasal sistem, serbest ticaretten kurtulmaya çalışan ve güçlü bir müdahaleci devlet isteyen baskı altındaki; bir anlamda Avrupa sömürsüne karşı direnen kesimin eseri idi. Ne var ki gerçekleştirilen anayasal sistem ile oluşturulacak parlamentoda temsilci olabilmek için mülk sahibi olma şartı aranıyordu. Bu şart nedeniyle ancak varlıklı olanların meclise girebilme şansı oluyordu. Günümüzde teorik olarak bu şart olmamakla birlikte; uygulamada serveti yüksek olanların mecliste egemen olması gibi durumların varlığını tespit edebilmekteyiz.

19. y.y.'daki mültezimlik sistemi, kırsal alanda tefeciliği iyice yaygınlaştırdığından; köylüler, vergilerini ve borçlarını ödeyebilmek için topraklarını tefeciler adına elden çıkartmak zorunda kaldılar ve bu tefecilere bağımlı hale geldiler. Bu durum toprak üzerinde ağalık ve mütegalibeliğe giden yolu açarken, 1858 tarihli arazi kanunu bu gibilerin konumlarını güçlendirdi.

Yeni toprak yasalarıyla mülk sahibi olduklarından ötürü, meclise girebilecek olan bu kitle, müdahaleci mantığa karşı, zayıf ve müdahaleci olmayan bir devleti istiyorlardı. Bu dönemden kalan karşıt düşünceler, farklı gruplaşmalar, meşrutiyet döneminden günümüze kadar uzanan sorunlar kataloğunu oluşturdu.

Osmanlı imparatorluğunda yönetimin; sosyolojik bir dayanak ve toplumsal bir temelden yoksun olması ve 19.yy. Babıali bürokratlarının böyle bir temel yaratma girişimlerinde bulunmaları, modern Türkiye'yi anlamak için bir anahtar olabilir. Osmanlı bürokratları, toprak sahiplerini beslemeye ve bu tabakayı devletin sosyal temellerine oturtma yönünde karar verdiler. Zira, Osmanlı ekonomisinin yapısı çok büyük oranda toprak gelirlerine bağlı olduğundan ve toprağın büyük çapta Müslüman ve Türkler'in elinde olması, kapitülasyonlardan ve yabancılara sağlanan ayrıcalıklardan çok fazla etkilenmemesi sebebiyle toprak sahipleri, potansiyel olarak siyasal iktidarın güvenilir bir kaynağı olarak görülüyordu. 19.yy. Osmanlı kanun metinleri, bir anlamda özel mülkiyetin ve özelde toprak mülkiyetinin kabul edilmesi ve yasalara bağlanması için atılan adımların yoğunluğunu taşır. Devletin "müsadere hakkından" vazgeçmesiyle birlikte (1839) gerçekleşen mülkiyet güvencesi Türkiye'nin siyasal ve ekonomik tarihinde bir dönüm noktasıdır.

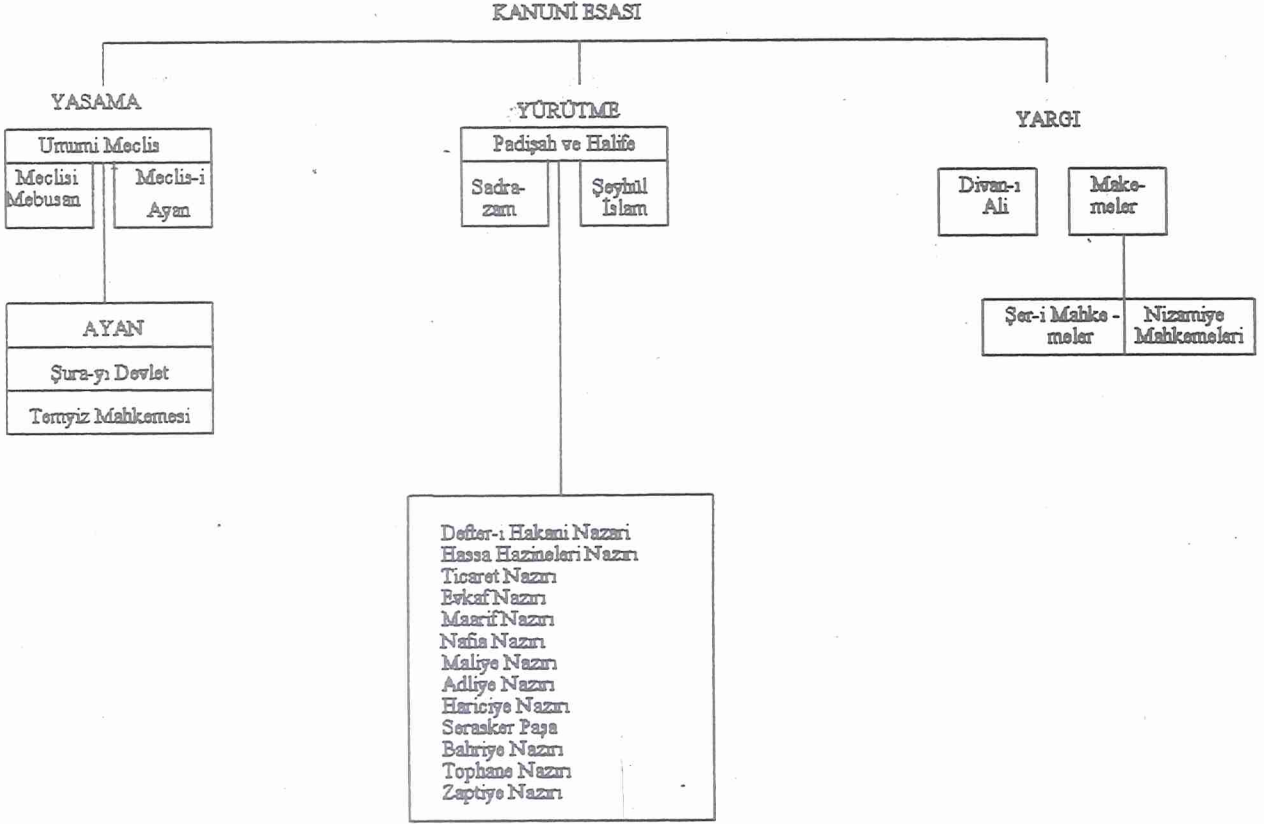
2.3.3 TANZİMATTAN MEŞRUTİYETE GEÇİŞ

XIX.yy. ın ikinci yarısından sonra Osmanlı aydınları, anayasal bir "parlamente sistemi", yani "meşrutî monarşiyi" kurmaya çalışıyorlardı. Bu çok zorlu bir uğraştı, hanedan ve saray böylesi bir sisteme karşı çıkıyorlardı. Sonuçta büyük siyasal kargaşalardan sonra 1876 da tahta çıkan II.Abdülhamit, bir anayasa taslağı hazırlamak üzere anayasa komisyonunun kurulmasına izin verdi. Başkanlığını Midhat paşanın yaptığı komisyon Ekim ayı içinde bir anayasa ve parlamento taslağı hazırladı. Bu taslağa göre parlamento, müslüman ve gayr-ı müslim Osmanlı tebasından oluşacak ve burada yüz yirmi kişi görev yapacak ve parlamento üç yıl için seçilecek, ancak üyelere üçte biri her yıl yenilenebilecekti. Parlamentoda bu mebuslardan başka, Bab-ı ali tarafından atanacak elli tane de ayan (kontenjan mebusu) görev yapacaktı. En sonunda 119 maddeden oluşan kanun-i esasi, 23 Aralık 1876'da ilan edildi. Bu anayasa batılı gözlemcilerce hiç bir zaman batı türünde bir hukuk belgesi olarak kabul görmedi. Metin daha çok Osmanlı deneyim ve uygulamalarına dayanmaktaydı. Güçlerin ayrılığı ilkesi gerçek olmaktan çok biçimseldi.

Meşrutiyetin kurucuları, hiç bir şekilde padişahın hükümlerlik haklarının temelde kısıtlanmasını önermemişlerdi. Anayasaya göre, Osmanlı hükümdarlığı, halifelîği de koruyarak Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine ait oluyordu. Padişahın kişiliği kutsaldı ve yaptıklarından kimseye karşı sorumlu değildi. Padişah, bakanları atama ve azletme hakkına sahip olduğu için bunlar parlamento yerine sultana karşı sorumlu oluyorlardı. Bunların yanında yasaları onaylayıp onaylamama gibi yetkilerinin yanısıra, kendi başına da yasa yapabilme yetkisine de sahip olmakla birlikte çok daha güçlü maddelerle parlamentoyu tatil, fesih ve kendisine doğal olarak da devlete karşı tehlikeli gördüğü kişileri sürgüne göndermek gibi yetkileri de kişiliğinde toplamıştı. II.Abdülhamit bu anayasa ile klasik dönem padişahları gibi olağanüstü güçlü bir duruma erişiyordu.

II.Abdülhamit, tahta meşrutiyeti desteklemeye söz vererek çıkmışsa da, Bab-ı ali ile ilişkili devlet adamlarının yetenek ve dürüstlüklerine inanmaması ve imparatorluğu sarsan iç ve dış bunalımlar kendisinin giderek daha kişisel, otokrat ve mutlakîyetçi bir yönetim politikasına dönmesi sonucunu doğurdu. Abdülhamit, iktidarı Bab-ı ali ve bürokrasi ile paylaşacağı yerde Osmanlı yönetim geleneğine uyararak tekelinde, yani sarayda topladı. Böylece tanzimatın yarattığı merkezi sistemle, kişisel denetimi birleştirerek, otoriter yönetimini oluşturdu.

ŞEKİL 6: I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ YÖNETİM ORGANLARI

II. Abdülhamit, parlamentoyu feshedip, anayasayı askıya aldıktan sonra, yani 1878'den itibaren iktidarın merkezi yeniden saray oldu. Saray, yani Abdülhamit ile özdeşleşmiş olan Yıldız sarayı, karmaşık bürokratik yapısıyla tamamen belirli kesimler dışında toplumun dışında kalmıştır. Abdülhamit'in bürokratları, yaklaşık olarak tümüyle laik okullardan mezun olmuştu. Ne var ki, bürokratlar iyi eğitilmiş olsalar da, politika hükümet yerine saraydan saptanıyor, sadrazamlar ve nazırlar, padişahın iradesinin birer aracı olmaktan ileri gidemiyorlardı. Diğer yandan böyle geniş bir bürokratik yapıda padişahın ve saray erkanının yönetimin her yanını denetimleri altına almaları olanaksızdı. Bu yüzden saray, hafiyeliği desteklemiş ve jurnalcılık devlet yönetiminde en itibarlı meslek haline gelmişti.

XIX.yy.ın son çeyreğinde imparatorluk böylesine oluşumları yaşarken diğer yandan da içine düşmüş olduğu bunalımlardan kurtuluş yollarını aramaktaydı. Bunlar I.Meşrutiyet döneminde siyasal açıdan düşünce akımları olarak ortaya çıkmaktaydı.

XIX.yy. bir anlamda milliyetçilik çağına geçişin hazırlandığı bir yüzyıldır. Fransız devriminin ortaya koyduğu düşüncelerden "**ulusçuluk ideali**", bir çok kavmi yakından etkilemeyi başarmıştı. Nüfus açısından pek çok unsuru bünyesinde barındıran Osmanlı imparatorluğu Fransız devriminin ulusçuluk idealinden oldukça etkilenmişti. Bu akımdan özellikle imparatorluğun Balkanlardaki Hristiyan tebası daha yoğun olarak etkilenmişti. Nitekim bunlar ayaklanarak bağımsızlıklarını elde etmeye başlamışlardı. Tanzimat sonrası yetişen genç kuşak, imparatorluğun kurtulmasının meşruti bir sistemin kurulması ve imparatorlukta bütün halkın "Osmanlılık" düşüncesi etrafında birleştirilmesi ile mümkün olduğu görüşündeydi. Zira, bu tarihe kadar "Osmanlı" kavramı hep bir üst kimlik olmuştu. Bunların düşüncelerini Ali Suavi, Ziya

Paşa, Namık Kemal gibi dönemin genç Osmanlıları oluşturmaya çalışıyorlardı. Genç Osmanlılar olarak nitelendirebileceğimiz bu kitlenin siyasal düşünceleri; **“eşitlik, hürriyet, adalet, bireyin doğal hakları, vatan sevgisi, meşruti hükümet”** gibi kavramlar üzerine oturmaktaydı. **Genç Osmanlılar**, sistemli ve devamlı bir çalışma gösterememiş olmalarına karşın, Türkiye’de politik ideolojilere dayanan politikayı eleştirmenin başlangıcını sağlamışlardır. Dinin ideoloji olarak geçerli olduğu bir toplumda bu başlangıç, başlıbaşına bir olay sayılmalıdır. II.Abdülhamit dönemini sürgünde, yurtdışında geçiren Genç Osmanlılar batı dünyasını yakından tanımak, edindikleri fikirleri yaymak olanağını bulmuşlardı. Bu bakımdan, kendilerinden sonra gelen kuşakların yetişmesini hazırladılar. Halktan gelecek örgütlenmenin temellerini atmaya çalıştılar.

İmparatorluğun kurtuluşu için Genç Türklerin (Osmanlıların) meşrutiyete dayanan “Osmanlılık” sistemini kabul etmelerine karşılık, II.Abdülhamit, “İslamcılık” sistemini tercih ediyordu. Gerek iç yönetimde gerekse dış politikada bu sistemi yerleştirmek için çalıştı. Bu yüzden II.Abdülhamit, istibdatı olduğu kadar, İslamcılığı da kişiliğinde sembolleştiren bir isim oldu. İnanç bakımından İslamiyetin sadeliğini ve özünü kabullenen Abdülhamit’e göre “islamcılık” bir devlet biçimidir. Bundan dolayı da kendisine padişah ve sultan denmesinden çok, “Emirü’l Müminin” denmesini isterdi. XIX.yy. Avrupasında gelişme ye başlayan Pan-Germenizm ve Pan-Slavizm’den de esinlenen sultan, imparatorluktaki İslam unsurların dağılmasını engellemek için ve Cemalettin Afgani’nin de etkisiyle İslamcılığı, yani siyasal söylem olarak **Pan-İslamizmi bir sistem olarak kabul etti**. İmparatorluktaki **İslamcılar, devletin çöküşünü, İslam kural ve esaslarından ayrılmaya bağlıyorlar ve olumsuzluklardan kurtuluşu, şeriata tekrar dönmekte arıyorlardı**. Onlara göre Tanrı, sosyal bir din olan islamın kitabı olan Kur’anda bütün esasları toplamıştır. Bu yüzden de Kur’an bütün zamanlar için konmuş değişmez bir bütündür. İslamcılık sayesinde İmparatorluğu kurtarmayı planlayan II. Abdülhamit, kendinden sonraki islamcılar ve günümüz “Nizam-ı Alemciler”i için “Ulu Hakan” olarak tanımlanmaktadır.

II. Abdülhamit, çevresine topladığı Arap zümresinin etkisiyle, devletini, bir Türk-Arap (Türk-İslam) imparatorluğu haline getirmek istiyordu. Araplar’ın Türkler’e göre çoğunlukta ve Türk Kültürü’nün Arap-İslam Kültür içinde eridiğini göz önünde tutarak Araplar’a ayrıcalık tanıdı hatta bir aralık Arapça’nın resmi dil olmasını bile savundu.

II. Abdülhamit’in arzuladığı isl,mcı politikanın iki amacı vardı. Dar anlamda Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığını sürdürebilmek, geniş anlamda ise Hilafet çerçevesinde “Dünya İslam Birliği” ni sağlamaktı. Bu yüzden milliyetçilik fikirleri yıkıcı olarak kabul ediliyordu.

XIX. yüzyılda Avrupa ülkelerinde Türkoloji’nin gelişmesi ve Türkologların yaptıkları çalışmalar, Türkler’in oldukça eskiye dayanan tarihleri olduğunu ortaya koymuştu. Ancak, Osmanlı yönetici kadroları için Türk olmak aşağılayıcı bir durumdu. Türkçülük fikirleri, ilk kez 1860’lı yıllardan itibaren Avrupa’ya giden öğrenciler arasında yayılmaya başladı. Ancak, bu yüzyılda, Türk milliyetçiliği fikirleri siyasal açıdan uzun süre önemsiz kaldı. Özellikle Abdülhamit döneminde tehlikeli, yıkıcı bir akım olarak baskı altında tutuldu.

XX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu, bir yandan dıştan, bir yandan içten parçalanırken, ekonomik ve mali yönden de yabancı sermayenin denetimi altına girmişti. Bunun sonucu olarak ulusal servet hızla dışarı akmakta, halk aşırı derecede yoksullaşmaktaydı.

Abdülhamit’in despotik rejimi, yenileşme çabalarını, dolayısıyla halkın demokratik gelişimini durdurmuştu. Baskı rejimi ve hafiye korkusu tüm tebanın çağdaş kültür ve düşünceden yararlanmasını engellemekteydi. Korkuya dayanılarak gerçekleştirilen bu rejimin sembolü de daha önce belirtmiş olduğumuz gibi “Yıldız Sarayı” idi. İktidarın merkezi konumuna gelen

Yıldız'a binlerce jurnal yapılmakta, bunların çoğu kin, iftira ve yalan ürünü olmakta idi. Jurnalcilere asılsızlıklarından ötürü hiç bir ceza verilmemesi jurnalciliği bir meslek haline getirmişti. Yalnızca aydınlar değil, devletin küçük, büyük bütün memurları, bakanları hatta sadrazam bile izlenir ve bunların hakkında saraya jurnaller verilirdi.

II Abdülhamit'in istibdatçı yönetimi ağırlaştırmaya başlaması üzerine 1889 yılında İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti kurularak, Abdülhamit'e karşı gizli bir örgütlenmeyi başlattı. Jön Türk hareketi olarak nitelendirilen bu girişimin amacı, 1876 Kanun-i Esasisi'ni yeniden yürürlüğe koyarak meşrutî rejimi gerçekleştirmek idi. II. Abdülhamit daha başlangıcından beri gerek yurt içinde, gerekse yurt dışındaki Jön Türk Hareketi'ni bastırabilmek için elinden geleni yapmıştı. Fakat buna rağmen İttihat ve Terakki özellikle Makedonya'da iyi bir şekilde örgütlendi, hatta İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarının hemen her yerinde, rejimden hoşlanmayanlar örgüte üye oldular. Öylesine bir örgütlenme başlamıştı ki, Makedonya'daki İttihat ve Terakki'nin yeminli üyesi olmayan genç Türk subayı kalmamış gibiydi. Başlangıçta anayasayı yürürlüğe koydurtmak amacı ile gelişen Jön Türk Hareketi, ihtilalci bir yöne kaydı ve yalnızca "Türk" girişimi oldu. Abdülhamit rejimini devirip, yerine yabancı müdahaleye son verecek ve ülkeyi kurtaracak bir hükümet kurmayı hedefledi. Bunun için de gerçekleştirilen bir ayaklanma sonucunda 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi ve Kanun-ı Esasi ikinci kez yürürlüğe konmuş oldu. Böylece, 30 yıldan fazla sürmüş olan istibdat dönemi de tarihe karışmış oluyordu.

2.3.4 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE İMPARATORLUĞUN SONU

İttihat ve Terakkinin çabalarıyla gerçekleştirilen II. Meşrutiyet'in bir kaç yıllık özgürlük dönemi, İmparatorluğun tarihinde hiç görülmemiş bir tartışma dönemi yarattı. Dergi, kitap, gazete yayınının bağımsızlığı, modern devlet, din, milliyet, özgürlük, ekonomi ve hatta sosyalist ve liberal düşünceler kolayca tartışıldı. Yani bu dönem Türkiye'nin siyasi laboratuvarı olmuştu. Sayısız siyasal kamplaşma meydana geldi. Ancak, tüm bu oluşumları iki ana grupta toplamak mümkündür: Liberaller ve İttihatçılar.

İmparatorluk'taki liberaller, Osmanlı toplumunun üst tabakalarına mensup, iyi eğitim görmüş, batı kültürünü özümsemiş, kozmopolit bir kişiliğe sahip olmuşlardı. Bunlar siyasal model olarak yüksek Osmanlı bürokratlarının denetiminde anayasal bir monarşiyi arzulamaktaydılar. Liberal kitlenin temel siyasal ideolojisini "İttihad-ı anasır (unsurların birlikteliği)" yani "Osmanlıcılık" oluşturmaktaydı. Bunlara göre İmparatorlukta tüm halklar Osmanlı hanedanı etrafında birleşmeliydiler. Bunlar, liberal fikirlerini ve siyasal ideolojilerini uygulayabilmek için "Ahrar (Hürriyetler)" fırkasını kurdular. Böylece İttihat ve Terakki'ye rakip oldular.

1908 devrimini gerçekleştiren İttihatçılar, liberallerin aksine Osmanlı toplumunun alt ve orta tabakalarında gelmekteydiler. İmparatorluğun kurtuluşunu birleşerek ilerlemeden (İttihat ve Terakki) geçeceğine inanmaktaydılar. İttihatçıları oluşturan sosyal tabakalar, Tanzimatla birlikte uygulamaya konulan liberalist ekonomik politikalar sonucu, meydana gelen tahribattan, dolayısıyla kapitalist bütünleşme sürecinin sonuçlarından büyük zarar görmüştü. Ayrıca bunlar Saray ve Babıalının, himayeci ve elitleri kollayıcı, kapalı ve çürümüş yönetim sisteminden son derece rahatsızdılar. Bu sistemin, İmparatorluğu yıkılmaktan kurtaracak, modern devlet ve toplumu yaratmak için gerekli radikal dönüşümleri yapamayacağına inanıyorlardı. İttihatçılar, yönetimi ellerine geçirdikleri takdirde İmparatorluğu dönüştürebileceklerini ve düştüğü çıkmazdan kurtarabileceklerini düşünüyorlardı.

1908'de devrim gerçekleştirilmişti, ancak yönetimde liberallerin desteklediği yüksek bürokratlar ve aristokratik bir yapıya ulaşmış Babıali Paşaları bulunuyordu. İşte bu dönemde, liberallerin desteklediği yüksek bürokrat kadro ile ordu ve toplumda örgütlenmiş olan İttihatçılar arasında

gizli bir iktidar savaşı vardı. 1908 seçimlerini İttihatçıların kazanması üzerine muhafazakarlar, bunların güçlerini kökleşmeden kırılmasını planladı. Bunun için o tarihte sadarette bulunan İngilizci M. Kamil Paşa kabinede kadrolaşmaya çalıştı. Ancak, İttihatçılar siyasal bir manevra ile 1909 başında Kamil Paşayı sadarettten düşürdüler.

Kamil Paşa'nın düşürülüşünü, liberaller büyük bir engelleme, İngilizler ise ulusal çıkarlarına indirilmiş bir darbe olarak nitelendirdi. Böylece, İttihatçıların karşısındakiler durumu kendi lehlerine çevirmek, İttihatçıları yıkmak için harekete geçtiler. Bu hareket Türk tarihinde pek çok kez yaşanan gerici hareketlerden biri olan 31 Mart Vakası idi. Bu ayaklanmaya dini gericiler önderlik ediyor; anayasanın şeriatın yerine geçirildiğini iddia ederek halkı yönetime karşı kıskırtıyorlardı. İngiltere'nin de azmettirici olduğu bu harekette, dinciler ile liberallerin yakınlaştığı, birbirlerini desteklediği görülmüştür. Bunun temel nedeni ise özellikle islamcılar için İttihatçıların devleti tekrar merkezleştireceği idi. Bu yüzden islamcılar, merkezi otoritenin kaybolmasını istiyorlardı. Çünkü, böylece çok rahat örgütlenebilecekler ve her zaman siyasal bir güç dengesi olabileceklerdi. Devleti küçültmeyi planlayan liberaller ve özellikle "adem-i merkezîyet ve teşebüs-i şahsî"yi savunan Prens Sabahattin ve onun ekolünü oluşturmaya çalışan liberal kanat ve bunların siyasal organı Ahrar Fırkası desteklenirse, islamcılarının nüfuzunun artacağı belli idi. İşte bu nedenlerden ötürü 31 Mart Ayaklanmasında, İslamcılar ile Liberaller aynı safta yer aldılar. Bu ayaklanmada, tüm dinsel sloganlar ve halk için kutsal bütün bu söylemler çok güzel kullanıldı ve isyancılar, tüm yetkileri yeniden sultana devretmek için, "Allahsız, dinsiz, İttihatçıları" ortadan kaldırmaya çalıştı. 31 Mart Ayaklanması'ndan çıkarılabilecek sonuç, dinin siyasal ihtiraslar ve siyasal amaçlar için ne kadar rahat sömürülebileceği idi. Sonunda ayaklanma Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle bastırılabilirdi ve anayasal sistem ordu tarafından kurtarılmış oldu.

Yönetimi iyice ele geçiren İttihatçılar, devletin ve toplumun tümünden dönüşüme girmesinin ve yenilenmesinin şart oluşuna inanmışlardı. Onlar için, Liberaller gibi Osmanlıcılık yapıp, statükoyu korumak ölüm demektir. Türkiye'yi modern dünyaya sokacak bir toplumsal devrim yaşamak için çok önemliydi. İttihatçılar, ülke için bir umuttu, ancak, İmparatorluk tamamen tükenmişti ve yapmak istediklerini bir türlü başarıya ulaştıramıyorlardı. Devlet tamamen yabancı devletlerin denetimi altına girmişti. Buna tepki olarak İttihatçılar II. Meşrutiyetle birlikte "Milli İktisat" izlemeye çalışıyorlar, batıya karşı direnmek istiyorlardı. Bu konuda bir hayli girişimde de bulundular.

İttihatçıların başarılı sonuçlar alabilmeleri konusunda pek şansları yoktu, çabalarının karşılığını alamıyorlardı. Ve 1911 yılının sonuna doğru gidişin hızlanacağı yokuşun başına gelmişti; Trablusgarb Savaşı, ardından büyük felaketlerle sonuçlanan Balkan Savaşı'nın yenilgisi iktisadi alandaki milliyetçi düşüncelerin, siyasal alana da girmesini sağladı ve Türkçülük yükselen bir değer haline geldi. 1912'den itibaren Türk Ocakları, İttihat ve Terakki'nin propaganda organı gibi çalışmaya başlayarak Türkçülük ideolojisini, bir anlamda "Pantürkizm"i, yani "Turancılığı" bir ideoloji haline getirmeye çalıştılar. Bu ezilmişliğin tepkiselliği, romantik milliyetçiliği doruğa çıkardı. Milliyetçiliğin romantizimini doruğa çıkarmış olan Almanya 1914'te Türkiye'ye yeşil ışık yakıyordu. Alman hayranı ve Turancı olan Enver Paşa bu mesajı almakta gecikmedi ve İmparatorluğun sonunu hazırlayan I. Dünya Savaşına ülkeyi sokarak boş idealler uğruna ard arda gelen yenilgiler ile 30 Ekim 1918'e gelindi. 1918 sonrasında ise Türkiye'nin önünde M. Kemal Atatürk ile açılacak yeni bir yol, kurulacak yeni bir devlet ve çağdaş bir toplum seçeneği vardı.

2.4 OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA YEREL YÖNETİM

Osmanlı imparatorluğunda taşra yönetiminin, klasik olarak ana birimi sancak idi. Sancaklar, coğrafi mekan olarak bugünkü Türkiye'nin vilayetleri büyüklüğündeydiler. Daha sonra Rumeli fetihlerinin büyümesiyle sancaklar üzerinde koordinatör bir valiye ihtiyaç duyulmuş ve beylerbeyinin yönetimi altında eyaletler kurulmuştur.

Tipik Osmanlı eyaletlerinin sınırları çok genişti, bunlar daha çok askeri bir koordinasyon ünitesi olarak düşünölmüştü. Mali, adli, idari örgütlenme sancak düzeyindeydi; örneğin eyalet merkezindeki kadının, sancak kadılarının veya eyalet merkezindeki defterdarın, sancak defterdarlarının amiri olduğu söylenemez.

İmparatorluğun klasik taşra yapısında, yani sancakta merkez tarafından atanan sancakbeyi bulunur ve taşranın en büyük mülki amiridir. Sancağın örgütlenmesinde yukarıdan aşağıya bakılırsa kadının yönetiminde kaza, naibin yönetiminde nahiye ve en altta da kura (köy) bulunurdu.

Tanzimat reformlarıyla, imparatorluğun taşra yönetimi, yani yerel yönetimlerde de bir takım değişikliklere gidildi. Önce eyalet adı kaldırılarak, vilayet ismi kullanılmaya başlandı. Değişiklik bu kadar değildi, sınırlar daralmıştı ve vilayet örgütü ortaya çıktı. Sancaklar, liva adını kullanarak vilayetin alt birimi halinde örgütlendirildi. Valinin yönetimindeki vilayet; Tanzimatla birlikte adli, idari, mali yönden örgütleniyor ve alt birim olan liva yönetiminin üstü oluyordu. Livalara da kazalar bağlıydı. Nizamname; vilayeti sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere (köy) ayırıyordu. Nahiye, statüsü çok sık olarak tanımlanmamakla birlikte, kaza ile karye arasındaki bir birimdir.

Vilayet merkezinde devleti temsilen; mali, siyasi ve güvenlik konularında yetkili bir vali bulunurdu. Maiyyetinde defterdar, mektubçu, umur-ı nafia memuru, ticaret ve ziraat memuru, müfettiş-i hükkam ve umur-ı hariciye memuru bulunuyordu.

Vilayet yönetimi için kurulan organlara bakıldığında; vilayet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan vilayet idare meclisi, livalarda aynı şekilde bir liva idare meclisi, kazalarda da kaza idare meclisleri vardı. Vilayet idare meclisinde doğal üye olarak hakim, mektubçu, defterdar, hariciye memuru ve bunlardan başka ahali tarafından seçilen ikisi müslüman, ikiside gayr-ı müslim olmak üzere dört üye bulunuyordu. Ayrıca dinsel cemaatlerin ruhani reisleri de meclisin doğal üyeleri idi. Vilayet idare meclisi; mülki, mali, ticari ve zirai konuları görüşür, hukuki sorunlara katışmazdı.

Taşra idaresinde; vilayet, liva ve kaza idare meclislerini bir çeşit yerel yönetim kurulu olarak saymak mümkündür. Bununla beraber merkezi hükümetin bu organlarda ağırlık sahibi olduğunu, yerel temsilcilerin ise sadece danışma fonksiyonu bulunduğunu belirtmek gerekir.

Tanzimat döneminde yerel yönetimlerde mülki yapının merkezileştirilme çabalarına girişildi. Taşrada kurulan meclislere, pekçok görev yüklenmiştir; yönetim, maliye, eğitim, güvenlik, belediye hizmetleri vb.

İmparatorlukta taşra idari yapısı, 1858'de hazırlanan bir kararnameyle yeniden düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu kararnameye göre vilayet idareleri, vali ve vilayet genel meclisi üzerine oturtulmuştur. Ancak bu meclisler pek başarılı olamamıştır. Nedeni ise meclislere büyük arazi ve servet sahipleri girerek, çoğunlukla kendi çıkarları doğrultusunda çalışmışlardır.

1864-1876 yılları arasında vilayetlere yönelik olarak yeni düzenlemeler yapılması yoluna gidilmiştir. 1864 vilayet nizamnamesiyle, imparatorlukta merkeze bağlı vilayetlerin mülki taksimat ve idare esasları Fransa'nın "department" sistemi örnek alınmak suretiyle kurulmuştur. Böylece imparatorluk, vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy yönetim birimlerine ayrılıyordu. Vilayeti vali yönetecek, sancak yönetiminde kaymakam yerine mutasarrıf bulunacak, kazada kaymakamlar görev yapacak, nahiyelerde müdürler iş görecekti. Köyler ise iki muhtar tarafından yönetilecek ve sayıları 3-10 kişiden oluşacak ihtiyar meclisi de onlara yardımcı olacaktı. Vilayetlere vilayet idare meclisi, sancak ve kazalarda ise idare meclisi kurulacaktı. Fransa'dan alınıp, Osmanlı imparatorluğunda uygulamaya konan bu sistem; Fransa'nın kendi bünyesinin

emrettiği ihtiyaçlara göre hazırlanmıştı. Buna karşılık aynı sistem, Osmanlı devleti için mantıklı olmakla beraber doğal değildi. Çünkü Osmanlı devleti bir imparatorluktu. Halk, ulusal karakter kazanamamıştı ve ortak bir kültür vücuda getirememişti.

Yerel yönetimin, Fransa'dan alınan mevzuata göre işleme için herşeyden önce bu mevzuatı bilen; ruhunu kavrayan mülki amirlere ve memurlara ihtiyaç vardı. Bu ise Osmanlının açmazı idi. Mevzuatın ruhu, bir polis hükümeti idaresi yerine, bir hukuk ve iktisat idaresi kurulmasını gerçekleştirmeye yönelikti. Oysa Osmanlı devleti, merkezin emirlerine göre yönetilen bir devlettir.

Vilayet idare hiyerarşisinin başı validir, ama tüm yetkiler onun elinde değildir. Valinin görevleri; vilayette huzur ve sükunu sağlamak, memurların görevlerini yerine getirmelerine dikkat etmek, mahkemelerin düzenli ve süratli çalışmaları ile ilgilenmek, hapishaneleri teftiş etmek, vergilerin usulü gereğince toplanmasını sağlamak, idare ve asayiş ile ilgili kanunlarda mutasarrıflara ve kaymakamlara gerekli emirler vermek ve onları kontrol etmektir. Ancak valiler tamamen merkezin denetimi altında idi ; yapacakları her iş için İstanbul'a danışmak ve onay almak zorundaydılar.

Vilayet yönetiminin ikinci katmanını oluşturan sancak, mutasarrıf tarafından yönetilirdi. Mutasarrıf, Vali gibi padişah tarafından atanırdı. Sancağın idare teşkilatı vilayet idaresinin, daha dar sınırlar içinde bir kopyasından ibarettir. Mutassarrıf emirleri validen alır ve uygular. Kaza ise Kaymakam tarafından yönetilir ve bunların atanması dahiliye nazırınca gerçekleştirilirdi.

Osmanlı devletinde nahiye ve köy, geleneksel toplumda ulaşım ve iletişim koşullarının ilkelliği ve otarşik ekonomik düzen nedeni ile izole topluluklarının yaşadığı birimler olup, Osmanlı taşra yönetimi hiyerarşisinin en altında yer alan yerleşimlerdi. Nahiyenin yönetiminden müdür ve nahiye meclisi sorumludur. Nahiye müdürünü vali atar ve Dahiliye Nazır onaylar. Müdür, yöre halkından olup, 25 yaşını geçmiş, okur-yazar ve Osmanlı uyruğundan olması gereklidir.

Osmanlı devletinde köy yönetimi, muhtarlıklara bırakılmıştır. Muhtarlar yerli halktan seçimle iş başına getirilecek, 1. ve 2. diye iki muhtar seçilecektir. Muhtarlık kurumunun yaygınlaşması ile; vergilerin alınması ve toplanması ve güvenlik işleri muhtarlara bırakılmıştı. Ayrıca muhtarların görevleri arasında devletin nizamname ve tebliğlerini köylüye duyurmak, Askerlik yükümlülüklerini düzenlemek ve diğer resmi işlemleri yapmaktır. Muhtarlar bu yetkileri sayesinde, merkezi devletin ajanı durumuna gelmekte ve denetimsiz tek otorite olmaktadır.

3. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

3.1 ESKİ TÜRKLER

Daha öncede belirtildiği gibi Eski Türklerde sosyal örgütlenmenin temel birimi ailedir. Ailede babanın reisliği geçerlidir. Aile kan bağı ile genişleyerek soyları oluşturur.

- * Eski Türk devletlerinde **soy**, hem **sosyal** hem de **ekonomik** bir oluşumdur. Ancak soy; **politik örgütlenmeye** giden yolda ilk ve temel yapı taşıdır.
- * Soy, bir büyük babanın çevresinde ve reisliğinde birleşmiş kişiler ve aileler topluluğudur.
- * Soyun başında reis olarak daima ailenin en yaşlısı bulunur, bu kişi, ailenin en deneyimli ve yararlı kişisidir.
- * Soyların birleşiminden **boy** oluşur. Boyun başında "**bey**" bulunur. Boy; sosyal olduğu kadar

ekonomik ve politik bir birim olmasına karşılık, boyun yöneticisi olan “bey”in politik kişiliği daha ağırlıklıdır. Beyin temel görevi **iç dayanışmayı** korumak; hak ve adaleti düzenlemektir.

- * Boy'da siyasi gücü yürütebilmek için, bey'in emrinde bir silahlı güç vardır.
- * Bey, seçiminde yönetimin gerektirdiği yetenek, kahramanlık ve yararlılık aranır.
- * Bēy, bir anlamda **eşitler arasında birincidir**.
- * Eski Türk devletlerinde danışma (keneşme) kurulu bulunur. Boy düzeyindeki aile meclisine karşılık olarak, boy ve beylik düzeyinde **danışma kurulu** bulunur.
- * Boylar birliği **budunu** oluşturur ve başında han bulunur. Han, kan bağına dayalı olarak, **han sülalesinden** seçilir.
- * Eski Türklerin politik örgütlenmesinin en üst kademesinde il (=devlet) bulunur. Böylece eski Türk devletlerinin kuruluşu merdivene benzer.
- * Devletin başında **kağan** bulunur.
- * Kağanın meşruiyetini **kan bağı, geleneksellik ve kutsallık** belirler.
- * Eski Türkler'de ailede **özel mülkiyetin bulunması**, bir anlamda ailelere karar ve **özgürlük alanı** yaratmıştır.
- * Aile ve boy esasına dayalı göçebe Türk devletlerinde, ailenin belli bir karar ve özgürlük alanının olması, çeşitli nedenlerle birlikten kolayca ayrılabilmeyi ve politik yapının çözülmesini sağlıyordu.
- * Göçebe Türk devletlerindeki **hiyerarşik örgütsel yapı**, bir tür **askeri demokrasinin** oluşumunu hazırlamıştı. Bu tarz yönetim katılımcı; fakat hiyerarşiktir.
- * Katılımcılık zamanla değişime uğradı ve ortak bir atadan gelen hanlar kutsallaştı ve han soyundan gelenlerin han olması ağırlık kazandı.
- * Kağanlar, zaman içinde, güçlerini **tanrıdan** aldıklarını topluma kabul ettirdiler.

Değininilen özellikleri ile eski Türklerde politik yönetimin üç temel özelliği oldukça belirgindir.

- 1- Politik yönetim **dünyevi bir olgudur**. (Gök tanrının bahsettiği bir olgu olsa bile).
- 2- Bu yönetim bir **kişi egemenliği** biçiminde şekillenmektedir.
- 3- **Katılımcı**, fakat **hiyerarşiktir**.

3.2 İSLAM TÜRK DEVLETLERİ

- * İslam Türk devletleri; islamiyetin kültür, siyasal, hukuksal değerleriyle, bozkırın değerlerini kaynaştırmış bir politik yapıdır.
- * Selçuklular İslam-Türk devleti olmakla birlikte, başlangıçta eski Türk devlet geleneklerinin ağırlığı daha çok hissedilmektedir.
- * Selçuklular'ın Horasan'a gelişiyle Türk-İslam kaynaşması yaşanır.
- * İslami yönetim anlayışında halife, allahın elçisi ve vekili sayıldığından; hem ilahi hem de dünyevi otoriteyi temsil edip, tüm karar mekanizmalarını tekelleştirmiştir.

- * **Türk yönetim anlayışı ise dünyevidir.** Bu nedenle **egemenlik anlayışında belirgin bir ayrılık** vardır. Bu nedenle Selçuklular yönetim güçlerini halifeye devretmemişler, hatta iyice güçsüzleşen halifeden, “**dünya hükümdarı**” ünvanını almışlardır.
- * Selçuklularda devletin kuruluş ve yönetim felsefesi, **ülüş sistemine, işbirliğine ve sultana bağlı kurumların denetimine dayanıyordu.**
- * Selçuklular, yerleşik düzene dayalı merkezi devlet mekanizmasını oluşturmak için aşiret örgütlenmesini ve askeri demokrasi sistemini dağıtmaya çalışmıştır.
- * Merkeziyetçiliği sağlamak için fethedilen topraklar devlete bağlılık sözü veren ileri gelenlere ikta biçiminde dağıtılmıştır.
- * Merkezileşmek için oluşturulan **ikta zamanla** ters dönüp, yerel beylerin güçlenmesini yarattı. Bunun baş nedeni ise, ikta sahiplerinin kendilerini sultan ile eşit görmesiydi.
- * Selçuklularda, **merkezi devleti oluşturmak, dağılma riskini azaltmak için sultana bağlı hassa ordusu** kurulmuştur.
- * Hasşa ordusu ile taşra, bir anlamda denetim altına alınıyordu.
- * Selçuklularda **merkezileşme ve sultanlığı** öne çıkarmadaki en önemli aşama, toprak dağıtım ve geri alma hakkının, yani karar yetkisinin sultanın tekelinde olmasıdır.
- * İslam-Türk devletlerinde yönetim, merkez ve merkeze bağlı eyaletler tarzında örgütlenmiştir.
- * Eyaletlerde, hanedana mensup bir **melik** bulunurdu. **Melikler, eyaletlerinde merkeze benzer yönetim** yapısı oluştururlardı.
- * Türk **veliahtlık kurumu** belirsizdir. Zira yönetim geleneğinde **ailenin ve soyun** görece ağırlığı vardır. Bu yüzden sultanın ölümü veya otoritesinin zayıflaması durumlarında iktidar kavgaları ortaya çıkar ki, bu da devletleri dağılmaya kadar götürürdü.
- * İslam-Türk devletlerinde **en gelişkin yönetim biçimine** Selçuklularda ulaşılmıştır. Bunun da en tipik göstergesi divandır. **Yasama, yürütme ve yargıya ilişkin tüm işler divanda** görülürdü.

Görüldüğü gibi Selçuklu'da eski Türk yönetim geleneği terkedilmeyip; yeni bir sentezin temel unsuru olarak korunmuştur. Ancak yerleşik düzene geçiş nedeniyle; toprak; toprağın işlenmesi ve toprağın yönetimi merkeze bağlı olarak sürdürülmüştür. Selçuklu yönetim sistemi; **ülüş** sistemidir; “**Devlet ailenin ortak malıdır**”. Böylece, sultan, kişisel egemenliğini; eski Türk geleneğindeki gibi ailesinin katılımı ile sürdürmektedir. Ancak yerleşik düzenin korunması güçlü bir merkezi orduyu ve merkezi bürokrasiyi de gerekli kılmıştır.

3.3 OSMANLI İMPARATORLUĞU

3.3.1 OSMANLI BEYLİĞİ

- * Osmanlı devleti Türklerin Anadoluya girmesiyle bu coğrafyada kurulan Selçuklulara bağlı bir “**beylik**” olarak tarih sahnesine adım atmıştır.
- * 13. y.y. Anadolu, Selçukluların çözülmesinden dolayı bu devlete bağlı prens ve beylerin iktidar mücadelesinden ötürü karmaşık bir dönem yaşamıştır.

- * Karmaşık Anadolu'daki beylikler gaza ve cihad ruhunu kullanarak, geleneksel ekonomik faaliyet olan ganimete ulaşmaya çalıştılar. Dinsel motifli savaşçılık geleneği, aynı zamanda psikolojik motivasyon ve doyumunu da sağlıyordu. (Şehitlik-Gazilik)
- * Osmanlı beyliği Anadolu'nun batısında zayıflamış Bizansın sınırında "beylik-gazi" ideolojisi içinde 14. yy başında ortaya çıkmıştır. Doğudan gelen göçerlerle desteklenen beylik gaza (dini ideoloji) geleneğiyle verimli Bizans topraklarına yönelmeye başladı.
- * Savaşçı politikanın sürdürülmesi ile beyliğin sosyal grupları da oluşmaya başladı: **Gaza ile uğraşan gaziler ve üretim işini sürdüren reaya.**
- * Savaşçı politikaya bağlı olarak **bey**, gazi yoldaşların arasında seçkinleşmeye başlamış, buna paralel beyin yanındaki gazi yoldaşlar da ayrıcalıklı konuma gelmeye başlamışlardır.
- * Osmanlıların daha ilk kuruluş aşamasından itibaren **atlı sipahili savaşanlar** ayrıcalıklı grup sayılmışlar ve kesinlikle reayadan ayrı tutulmuşlardır.
- * Osman gazinin, yoldaşları üzerindeki üstünlüğü, **aşiret reisliği** sıfatından kaynaklanıyordu.
- * Osmanlı devletinin başlangıçtaki yapısı, sultanın **eşitler arasında birinci olduğu** bir kabileler federasyonuydu.
- * **Hanedan** kurmayı başarabilen Osman bey, bu başarısını **savaşçı siyasetine** ve Hıristiyan toprakları fethetmedeki prestijine borçludur.
- * Osmanlı devletinin kuruluşunda izlenen **temel siyaset** (Orhan dönemi) savaştı. Ancak savaş siyasetiyle birlikte, fethedilen yerlere devletin varlığını hissettirmek, ve taşra ile iletişimini sağlayabilmek için okur-yazar **kadılar** da atanmıştı.
- * Osmanlıların politik örgütlenmesinde **ahiler** de önemli bir rol üstlenmiştir.
- * Anadolu'daki çeşitli **islami dinsel** topluluklar Osman ve Orhan'ın çevresinde toplanarak **beyliğe güç katmış** ve çeşitli İslamlaştırma girişimlerinde bulunmuşlardır.
- * **Beylik**, kuruluştan başlayarak uzun bir süre eski devlet geleneklerini korumuş; kuruluş dönemi Osmanlı beyleri, bir nevi seçim yoluyla iş başına gelmişlerdir. (Sultan soyundan yetenekli olanın, Türkmen beylerinin katılımı belirlenmiştir.)
- * Eski Türk devlet geleneklerinden ötürü kişi egemenliğine dayalı iktidar kavgaları ve buna bağlı katli olayları daha ilk örgütlenme dönemlerinde bile görülmüştür.
- * Osman Gazi, ele geçirdiği yerleri geleneksel tarzda, "**devlet, ailenin ortak malıdır (ülüş)**" mantığına dayanarak oğul, kardeş ve yakın yoldaşlara dağıtmıştı.
- * Beylik kurucuların çok sade bir yaşamları olup, **halktan farklı bir yaşantıları ve kopuklukları** yoktu.

Görüldüğü gibi Osmanlı'nın beylik dönemindeki yönetim; eski Türk beyliklerinin yönetim anlayışının ağır bastığı, Selçuklu stilinde bir yönetim anlayışı sürmüştür. Sultan (han) soyundan yetenekli olan bey olmuş ve ailesi başta olmak üzere; diğer Türkmen beylerinin katkısı ile beyliği yönetmiştir.

3.3.2 BEYLİKTEN DEVLETE

- * Kurumlar oluşturularak **beyliği, devlet statüsüne** getiren Orhan olmuştur.
- * Orhan döneminde **askeri alanda** bir takım düzenlemelere gidilmiştir.
- * **Divan**, Orhan zamanında devlet yönetiminde padişaha yardımcı olarak çalışmaya başlamıştır.

- * **Örfi ve şer'i** örgütlenmelerin ilk örnekleri bu dönemde görülmektedir.
- * Beylikten devlete geçişle birlikte örgütlenme aşamasında, toplumsal rahatsızlıklar, farklılaşma, halktan kopma, yönetim gücünü kötüye kullanarak kişisel servet edinme gibi olumsuzluklar da bu yapılanmada karşımıza çıkmaktadır. (Kara Halil ve rüşvet)
- * **Kul kökenlilerin** devlet hizmetinde kullanılması da Orhan döneminde uygulamaya girmiştir.
- * I.Murat dönemi, **merkezi devlet** anlayışına ciddi olarak yönelindiği dönemdir.
- * Devletin kuruluşunda büyük hizmetleri geçen **güçlü Türkmen aileler; yarı özerk tutum** sergilemekte, devlet içinde devlet konumunda olup; büyük servetlere ulaşmışlardı.
- * **Servete ve savaşçılara sahip güçlü aileler, eski Türk devlet geleneklerine uyarak birer beylik ve ardından da bağımsız devlet kurabilirdi.**
- * **Birliğin dağılma riskini**, kaldırmak için, doğrudan sultana bağlı yeniçeri ordusu kuruldu. Devlet görevleri padişah kullarına verildi ve kadılar merkeze bağlandı.
- * **Yeniçeri ocağı** ve merkez, yeni uygulamalarla taşraya karşı büyük bir otorite kazandı.
- * I.Murat döneminde **veziriazamlık**, kazaskerlik ve defterdarlık gibi önemli kurumlar oluşturup, ilk kez **kanun derlemeleri** yapılmıştır.
- * Yıldırım devri sınırsal olarak genişleme devri olup, parlak askeri başarılar Yıldırım'ı **mutlak** otoriteye kavuşturmuştur.
- * Yıldırım merkezileşme ve otoritesini sağlamlaştırmak için devşirme sistemine ve yeniçeri ocağına büyük önem vermiştir.
- * Osmanlı ülkesi, Yıldırım devrinde yazıma tabi tutulmuş, merkez hazinesinin zenginleştirilmesine önem verilmiş ve zengin vakıflar mirileştirilmiş ve bu topraklar timara döndürülmüştür.
- * 1402 Moğol baskını ile Osmanlı devletinde kargaşa yaşanmış merkezi devletin yapısından rahatsız olanlar ve iktidar isteyenler, yönetim dışı kalan göçebe Türkmenler on yıl süren bir ayaklanma dönemini sürdürmüşlerdir.

3.3.3 MERKEZİLEŞMİŞ OSMANLI DEVLETİ

- * II.Murat devrinde yönetim yapısı dört eğilim şeklinde belirginleşmiştir,
 - a) Merkezi eğilimli **Türk soylular**, b)Merkezi eğilimli **kul kökenli** yöneticiler
 - c) **Yerel eğilimli Türk soylular** d) **Ulema**
- * **Merkezi eğilimli Türk soylular**, ulemeden destek görmekte olup, genelde **barışçı politikadan** yanadır.
- * **Kul kökenli** olanlar, iktidarlarını gerçekleştirebilmek için savaşçı bir politika izliyorlardı. Ancak kökenleri aynı olmakla birlikte, bu tarihlerde yeniçeri ocağını ele geçirememişlerdi.
- * II.Murat saltanatı boyunca **Türk ve kul kökenliler** arasında çatışma çıkmaması için çaba göstermiştir.
- * II.Murat yerel eğilimli Türk soylularından her zaman çekinmiş ve devletin kuruluşunda önemli görevler üstlenen bu Türkmen beylerine karşı çok haşin davranmıştır.

- * Fatih'in ilk ve tek hedefi, **mutlakiyetçi merkezi** bir sistem kurmaktı.
- * Kul karşıtı olan vezir Çandarlı Halil idam edilen ilk vezirdir.
- * Fatih devletin tüm yönetim aygıtına kul kökenlileri getirdi. Böylece kulların devlet yönetimindeki egemenlikleri kesinleşmiş oluyordu.
- * Kullar, tüm varoluşlarını **saraya ve padişaha borçludur**. Bu nedenle, sultana mutlak itaat inancı içinde sarayda ve toplumun dışında yetiştirilmektedir.
- * Osmanlı hanedanı, iktidarını sürdürebilmek için dayandığı güçleri daima dengelemeye çalışmıştır.
- * Fatih yaptığı düzenlemelerde, yasama, yürütme ve yargı alanlarında son sözü söyleme hakkını elinde tutmuştur.
- * Fatih merkeziyetçiliği sağlamak için **yerel eğilimli beyleri denetim** altına almış ve bu ailelere merkez otoritesini kabul ettirmiştir.
- * Fatih merkeziyetçiliğini güvence altına almak için toprak yönetimini de merkezileştirmiştir. Vakıf ve mülk arazilerini mirileştirerek, bu toprakları timara açıp merkezin gelirlerini arttırmış ve bir anlamda merkezden kopma sürecindeki toprakları da merkezileştirmiştir.
- * Fatih devrindeki merkezileşme çabalarının önemlilerinden bir tanesi de kanunlaştırma hareketleridir.
- * Merkezi devlet haline gelen imparatorlukta **sultanlar egemenliklerinin** kaynağı olarak eski Türk hakanlık geleneklerini yoğun bir şekilde kullanmışlardır.
- * Yönetimlerine ortak almama gayreti ile sultanlar, egemenliklerinin kaynağı olarak islami geleneklere de yer vermiş ve kendilerinin tanrının lütfu ile hükümdar olduklarını, ordularının tanrının ordusu olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır.
- * Osmanlı düzeninde **kanun koyma yetkisi** padişaha aittir ve bu yasama yetkisini beylikten imparatorluğa gelinceye kadar her sultan çok geniş çapta kullanmıştır. (**Örfi hukuk**)
- * **Şer'i nitelikler** de gösteren Osmanlı devletinde sultanın İslam hukukuna karışma yetkisi yoksa da, Osmanlı sultanı şeriatı uygulamakla yükümlü ulema kesiminin atanmasında ya da azlinde tam yetkilidir.
- * Osmanlı padişahı mutlakiyetçi bir yönetimin başı olduğundan, doğal olarak yürütme erkinin de başıdır. Yani yürütme yetkisini divan kullanmıştır.
- * Osmanlı devletinde merkezileşme sürecinde örfi hukukun ön plana çıkması ve yasaların sultanca düzenlenmesi, Osmanlı padişahının yargı yetkisini de ön plana çıkarmıştır.
- * Eski Türk devletlerinin yönetim geleneği olan ülüş sistemi zamanla devleti zayıflatıp, iktidar kavgalarına neden olduğundan Osmanlı, beylikten devlete geçişte ülüş sisteminden uzaklaşmıştır.
- * Ülüştten uzaklaşan Osmanlı, şehzadelerini sancağa göndermiş, ancak bunlara yarı bağımsız hareket etme fırsatı dahi vermemişlerdir.
- * Osmanlı sisteminde **büyük oğulun tahta çıkacağına dair bir gelenek yoksa da, genelde büyük oğul başa geçmiştir**.
- * **Kanun devleti olan Osmanlı Devleti'nde** tahta kimin ve nasıl geçebileceği yazılı olarak yer almamıştır. Bu da çok **kanlı çatışmalara** neden olmuştur. Durumu düzenlemeye çalışan Fatih, ünlü kanunnamesine kardeş katli maddesini yerleştirmesi sorunu çözmemiş; aksine taht üzerinde hak iddia edebilecek hanedan erkeklerinin öldürülmelerini kolaylaştırıp, meşrulaştırmıştır.

- * 17. y.y.'dan itibaren tahta geçişin geleneksel yapısı oturtulmuş, **hanedanın en büyük erkek üyesi, sultan olmaya başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde veliahtlık sistemi kurulmuş oluyordu.**
- * Osmanlı Devleti'nde saray, devletin yönetim merkezi, kul yetiştirme okulu ve padişahın özel dairesidir.
- * Osmanlı Devleti'nin politik örgütlenmesinde en önemli kurum **divan-ı hümayundur.** Padişah adına görev yapan bu kurum, padişahın tüm yetki ve onaylarını taşıdığından yasama, yürütme, yargı, dış ilişkiler vb. gibi tüm işler bu kurulun görevindedir. Böylesine güçlü yetkilerle donatılmış bu kurum, merkezi yönetimin başıdır.
- * Merkeziyetçiliği korumak için, taşraya egemen olmak zorunluluğu vardı. Bunun için güçlü yol şebekesi, posta ve istihbarat örgütü oluşturulmuştu.

3.3.4 MERKEZİ YAPININ ÇÖZÜLÜŞÜ VE YENİDEN YAPILANMA

- * 17. y.y.'a girerken **Osmanlı Devlet düzeninin sarsılması**, merkeziyetçiliğin değişmesine neden oldu. Sarayın yönetiminin gücünün zayıflaması, toprağı işleyen ve servet birikimini sağlayan yerel zenginlerin, hızla ön plana çıkmasına neden oldu.
- * **Merkez kuvvetlerin zayıflamasıyla**, taşradaki yerel güçler kendi ekonomik ve politik güçlerini genişlettiler. Her biri kendi dar çevresinde devlet içinde devlet olmaya başladı. Merkezi devlet bunlarla mücadele edip, merkezi gücünü koruyacağı yerde zamanla bunlardan medet umar hale geldi.
- * Merkezi Osmanlı Devletinde, 17.y.y.'dan itibaren başlayan yerel güçlerin ağırlık kazanmasının doğal sonucu olarak, ayanlar 1808 Sened-i İttifak ile statülerini devlete kabul ettirdiler.
- * Ancak; 19. y.y. padişahlarından **II.Mahmut**, devletin birçok güç odağına ayrılmasını önlemek için tekrar merkezileşme çabalarına girişti ve Devleti, özellikle ordu ve merkezi yönetimi yeniden yapılandırdı. Merkezi yönetimin ağırlığını yeniden tesis etti.
- * Merkezi dönemin divan-ı hümayunun yerini, II.Mahmut döneminde **merkeziyetçi Bab-ı Ali** aldı.
- * **II.Mahmut merkezi hükümeti bakanlıklara** ayırdı, böylece yasama ve yürütme görevleri ayrıldı.
- * 1839, tanzimatın ilanı imparatorlukta bir dönüm noktası olmuştu. Bu hareketle imparatorluk **hukuk devleti** olma yolunda adım atmaya başlamıştı.
- * Tanzimatla politik alanda; liberal görüşlü, modernleşmeci bürokratlara dayalı merkezileşmiş bir hükümet yaratıldı. Bunlar tüm tepkilere rağmen yenileşmeci çalışmaları sürdürdüler.
- * 1858'den sonra çıkan toprak yasaları ile; toprakta **özel mülkiyet** sistemine geçildi.
- * 19. yy. Osmanlı reformculuğunun oluşturduğu hükümet sistemi, imparatorluğun son yüzyılında çağdaş bir bürokratik yapının doğuşunu hazırladı.
- * **Osmanlı bürokrasisi**, sadece sultana değil, devlete daha büyük bir sadakatle bağlıydılar. Yani bürokrat kesimi, ülkeye Batılı fikirleri getirdiler ve Avrupa'yı kendileri için bir model ve esin kaynağı olarak gördüler.
- * Tanzimatın hedefi, devletin ekonomik çöküşüne çözüm getirecek tamamen yeni bir devlet yaratmaktı.

- * 1876 Anayasasına dayalı olarak kurulan meşrutiyet dönemi de imparatorluk için önemli bir dönüm noktası olmuştur.
- * 1876 anayasası burjuvazinin-liberalistlerin eseri olmayıp; aksine 1838 antlaşması ile ülkede oluşan serbest ticaretten kurtulmaya çalışan ve güçlü bir müdahaleci devlet isteyen; Avrupa sömürüsüne direnen karşı kesimin eseri idi.
- * 1876 anayasası ile kurulan meclise girebilmek için mülk sahibi olma zorunluluğu vardı. Mülk sahipleri, yerel güç odaklarıydı. Bunlar, anayasayı hazırlayanların tersine; çıkarları gereğince müdahaleci mantık yerine, zayıf ve müdahaleci olmayan bir devlet anlayışını temsil ediyorlardı. Bu dönemlerden kalan farklı çıkar gruplarının çatışmaları meşrutiyetten günümüze kadar uzanan sorunlar yumağıdır.
- * Meşrutiyetçiler ve onların anayasaları, hiçbir biçimde padişahın egemenlik haklarını sınırlamayı düşünmemiştir. Aksine kimi maddeler ile bu hakları daha da güçlendirerek, **padişahın kişiliğini kutsallaştırmıştır.**
- * 1876 anayasasına dahi tahammül edemeyen II.Abdülhamit, iktidarı hiçbir kurumla paylaşmayarak; eski Osmanlı yönetim geleneğine uyarak tüm yetkiyi kendi tekelinde yani sarayda topladı. **Tanzimatın yarattığı merkezi sistemle, kişisel denetimini birleştirecek, otoriter bir yönetim oluşturdu.**
- * 19. y.y.'dan itibaren çöküş sürecine geçen imparatorlukta, bu durumdan kurtulmak için çeşitli politik görüş ve ideolojileri gündeme getirdi. Bunlar I. Meşrutiyet döneminde Osmanlılık ve İslamcılık olup, II. Meşrutiyet döneminde de Türkçülük idi.
- * II. Meşrutiyet dönemi (1908) imparatorluğun en özgürlükçü dönemidir. Anayasa ilan edilmiş, meclis çalışmaya başlamış, basın özgürleşmiş, politik partiler kurulmuştu. Bu dönem gerçekte Türkiye'nin politik laboratuvarıdır.
- * II. Meşrutiyette ortaya çıkan en önemli görüntü **devletçi-yenileşmeci kanat** ile liberal-gelenekçi kanat arasındaki iktidar kavgasıdır. Yani **liberallerin desteklediği yüksek bürokrat kadro ve aristokratik bir yapıya ulaşmış bab-ı ali paşaları ile ordu ve toplumda örgütlenmiş olan İttihatçılar arasındaki** gizli savaş vardı.
- * II. Meşrutiyette **İttihatçıların** öne çıkmaya başlaması üzerine, çıkarları zedelenen İngiltere ile ülkedeki liberaller, İttihatçıları yıkmak üzere 31 Mart irticai hareketini hazırladılar.
- * İttihatçılar, liberaller gibi Osmanlılık ve İslamcılık yapıp statüyü korumaktansa; Türkiye'yi modern dünyaya taşıyacak toplumsal bir devrim yapmayı arzuluyorlardı. İttihatçılar umutluydu, ancak imparatorluk tükenmişti ve devlet tamamen yabancı denetimi altına girmişti. Malum sona adım adım gidiliyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE POLİTİK ALAN

1. KURULUŞ YILLARI VE TEK PARTİ DÖNEMİNDE POLİTİK ALAN

600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yalnızca yeni bir devletin doğmasına yol açmakla kalmadı, 600 yıllık yönetim biçimine de son verildi. Politik alanda köklü bir değişim ve dönüşüme yol açan Cumhuriyetin temelleri "Tek Parti Dönemi" olarak nitelenen 1923-1946 döneminde atıldı. Bu dönemde iki kez çok partili yaşama geçilmesi için girişimlerde bulunuldu ancak, başarısızlıkla sonuçlandı. Dönemin sonlarına doğru nisbi bir demokratik ortam yaratılarak sancısız bir şekilde çok partili yaşama geçilmesi sağlandı.

Bağımsızlık mücadelesi sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hedefi, İmparatorluktan ulus devlete, teokratik bir yönetim biçiminden Cumhuriyete, geleneksel toplumdaki modern topluma dönüşümü sağlamaktı. Bu dönüşümün temelleri tek parti döneminde atıldı. Bununla birlikte, bu dönemdeki politik alanın daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Türk bağımsızlık mücadelesi ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarının ele alınması yararlı olacaktır. Aşağıda bu dönemin politik süreci, sistemi ve yapısı ele alınmıştır.

1.1 POLİTİK SÜREÇ

1.1.1 ULUSAL BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI: 1918-1923

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle yenilgiyi kabul etmişti. Arkasından müttefik donanması, Rusya'daki Bolşevik hareketine karşı koymak bahanesiyle İstanbul'a asker çıkardı. Müttefiklerin İstanbul'a asker çıkarmasının asıl amacı, Osmanlıların parçalanması konusunda yaptıkları gizli anlaşmanın uygulamaya konulmasıydı. Çok geçmeden 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu, müttefik kuvvetlerin güvenliğini sağlamak bahanesiyle İzmir'i işgal etti. Kısacası, İstanbul ve İzmir'e çeşitli bahanelerle giren müttefik kuvvetlerinin gerçek amacı Anadolu topraklarını paylaşmaktı. Ülke topraklarının işgali karşısında İstanbul hükümetinin tavrı çok açık değildi. Hatta ABD'nin Harbord Komisyonu'nun Eylül 1919'da Anadolu'yu dolaşarak Türklere geniş özerlik tanıyan, bütün Anadolu'yu kapsayacak bir "Amerikan mandası" tavsiyesine bile umut bağlamış görünüyordu. Ancak Amerikan mandası düşüncesi, gerek müttefik devletlerince, gerek Anadolu'daki milliyetçi önderler arasında ciddiye alınmadı. Müttefik devletlerinin Anadolu topraklarını paylaşmasına İstanbul Hükümetinin seyirci kalması, Anadolu'da kaygıyla karşılanmış, ülke topraklarının düşman işgalinden kurtarılması için Mustafa Kemal önderliğine bağımsızlık mücadelesi başlamıştır.

1.1.1.1 BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ İÇİN ANADOLU'DA ÖRGÜTLENME GİRİŞİMİ

Müttefik devletlerinin Anadolu'yu işgal ettiği günlerde Mustafa Kemal, Samsun'a, Üçüncü Kolordu Müfettişi olarak tayin edilmişti. Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında, Türkiye tarihinde yeni bir dönem başladı. Artık ülkede sözsahibi olan iki ayrı güç ortaya çıkmıştı. Bir yanda devletin biçimsel olarak temsilcisi Padişaha bağlı İstanbul hükümeti, diğer yanda

ülkenin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı için mücadele veren Anadolu'da örgütlenmeye çalışan Mustafa Kemal ve arkadaşları vardı. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı sırada kafasında kurmayı planladığı devlet modeli hazırды. Ulus egemenliğine dayalı katılımcı ulusal bir cumhuriyet. Nitekim bunun işaretini 22 Mayıs 1919 tarihli telgrafında vermektedir. Bu telgrafta, "Türklük duygusu ve "hakimiyet esası" gibi kavramlar yer almıştır. Bu düşünceler daha bilinçli bir tarzda, devrim beyannamesi olarak adlandırılan Amasya geneleğinde "ulus egemenliği"ne yer vermişti. Ulus egemenliğinin teşbiti karar mekanizmasının genişletilmesi ve doğal olarak halife-sultan mutlakiyetçiliğindeki tekil karar mekanizmasını kırmak demektir. Böylece "tanrının yeryüzündeki gölgesi ünvanını taşıyan Osmanlı sultanının egemenlik yetkisini kaldırarak, tanrı hakları sisteminden, insan hakları sistemine geçişin ilk adımıydı. Yani egemenliğin kaynağı, gökyüzünden yeryüzüne, soyuttan somuta inmiş oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonrasında ülkenin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarılmasına yönelik çabalar doğrultusunda İstanbul'da ve Anadolu'da siyasi faaliyetler hızla arttı. 1918-1920 yılları arasında 41 siyasi parti kuruldu. İstanbul'da kurulan ve çoğu padişaha yakın olan bu siyasi partilerden bazıları şunlardır: Selamet-i Osmaniye Fırkası, Selamet-i Amme Heyeti, Radikal Avam Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Osmanlı Mesai Fırkası, Milli Kongre, Ahali İktisat Fırkası, Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, Milli Ahrar Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, sayılabilir. Anadolu'da ise, 1918'de dağıtılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyeleri, yurdun düşman işgalinden kurtarılması ve insan haklarını korumak amacıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdular. Mustafa Kemal, Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine başlamadan önce bu gruplardan bazılarıyla ilişkiye geçti. Anadolu'daki bu oluşumların üst düzey yöneticileriyle bir araya gelerek, bağımsızlık mücadelesinde izlenecek strateji üzerinde tartıştı. Öte yandan aralarında Kazım (Karabekir) ve Ali Fuat (Cebesoy) gibi ordu komutanlarının bulunduğu Anadolu'daki bazı subaylar da bu mücadeleye yardım edeceklerini belirtmişlerdi. Ayrıca İstanbul'da Harbiye Nezaretinde görevli yakın arkadaşları İsmet (İnönü) ve Fevzi (Çakmak) paşalardan İstanbul Hükümetinin tavrı hakkında bilgi alıyordu. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki örgütlenme girişimlerinden endişe duyan İstanbul hükümeti, O'nu İstanbul'a geri çağırdı. Bunu kabul etmeyen Mustafa Kemal, 8 Temmuz 1919'da ordudaki görevinden ayrıldı. Ordudan ayrıldıktan sonra 1919'da Sivas ve Erzurum'da topladığı kongrelerde bağımsızlık mücadelesinin temel esaslarını belirledi. (Bu esaslar arasında yabancı mandasının reddi, azınlıklara ayrıcalıklar tanınmaması yer alıyordu. Ayrıca millî birlik ve dayanışmayı bozacağı gerekçesiyle siyasi parti kurulması da istenmiyordu.). İstanbul Hükümeti'nden Meclis-i Mebusan'ı hemen toplantıya çağırılması istendi. İstanbul Hükümeti ise İngiltere ile gizli bir anlaşma yaparak İngiliz mandasını kabul ediyordu.

1.1.1.2 BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN KURULMASI

1919 sonbaharında Mebusan Meclisi için yapılan seçimler, Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kontrolünde yapıldı. Yeni oluşan Meclis 12 Ocak 1920'de ilk toplantısından hemen sonra Misakı Milliye kabul etme kararı aldı. Bunun üzerine Padişah, 11 Nisan 1920'de Mebusan Meclisi'ni kapattı. Aynı gün Şeyhülislam Dürriyade Abdullah, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının öldürülmesi için fetva verdi. 9 Mart 1920'de Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal, heyet adına, Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması için çağrı yaptı. Artık, müttefiklerden, İstanbul hükümetinden ve Padişah'tan tamamen ümit kesilmişti. Bütün ümitler Ankara'ya bağlanmıştı. Mustafa Kemal, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisini topladı. Ordu ve valiliklere gönderdiği telgrafta amaçlarının ülkenin bağımsızlığını sağlamak, hilafeti ve saltanatı düşmanların elinden kurtarmak olarak belirtiyordu. Böylece hem hilafet ve saltanat çevrelerinin karşısına bir güç

olarak çıkmasını engellemek istiyor, hem de bağımsızlık mücadelesinde toplumsal uzlaşma tabanını genişletmeye çalışıyordu. Büyük Millet Meclisi, 16 Mart 1920'de (Bu tarih, genellikle Osmanlı devletinin sona erme tarihi olarak da alınmaktadır.) aldığı bir kararla, ulusal egemenliğin tek kaynağının Türk halkı olduğunu belirterek, İstanbul Hükümetinin yapacağı bütün anlaşmaları ve taahhütleri İstiklal Mahkemesi kararı ile hükümsüz ilan etti.

1920 yılının başında Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesi yoğunlaşmaya başladı. Bu gelişme karşısında 10 ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti müttefiklerle, Türkiye'nin sınırlarını İstanbul ve civarı ile Kuzey Anadolu'dan ibaret sayan Sevr Anlaşması'nı imzaladı. Milli Hükümet ise Batı'ya karşı bir tepki olarak, bağımsızlık mücadelesini destekleyen Sovyet Rusya ile 24 Ağustos 1920'de anlaştı. Bu ülke ile ilişkilerin geliştirilmesi ve gizli örgütlerin devredışı bırakılması için Mustafa Kemal'in bilgisi dahilinde 18 Ekim 1920'de Türkiye Komünist Partisi kuruldu. Bu partinin kurucuları arasında; Tevfik Rüstü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abaloğlu), Refik (Koraltan), Mahmut Celal (Bayar) gibi Türk siyasi hayatına damgasını vuran kişiler yer almaktaydı. Mustafa Kemal'in denetiminde çıkan "Hakimiyeti Milliye" ve "Yeniğün" gazetelerinde yayınlanan yazılarda, Parti'nin komünizm anlayışının Rusya'dakinden farklı olduğu belirtiliyordu. Komünist Partisi'nin kurulması, rejim arayışından çok, Türkiye'nin bölgedeki konumunu güçlendirmeye yönelik bir girişimdi.

1.1.1.3 CUMHURİYETİN KURULMASI İÇİN UYGUN ORTAMIN YARATILMASI

1921 yılına gelindiğinde Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi başlamış, cephede önemli başarılar kazanılmıştı. Mustafa Kemal, askeri alandaki elde ettiği başarıları siyasi alanda pekiştirmek istiyordu. Büyük Millet Meclisi'nde bir anayasa taslağı ile meclisin mahiyeti ve görevlerini açıklayan bir program sundu. Bu girişim ileride kurmayı düşündüğü Cumhuriyet rejiminin temelini oluşturmak için atılan ilk adımdı. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Türkiye'nin ilk anayasasına göre, egemenlik kayıtsız şartsız millete devredilerek, bütün yetkiler Büyük Millet Meclisi'nde toplanıyordu. Büyük Millet Meclisi'ne şeriatı uygulama ve yürütme yetkisi de verilerek, halifelik kurumu fiili olarak ortadan kalkıyordu. (Aslında 1921 Anayasası ile Cumhuriyet fiilen ilan edilmiş oluyordu.)

Mecliste yoğun tartışmalara yol açan bu gelişmeler sonucunda farklı görüşlere sahip kişiler; muhafazakarlar ve yenilikçiler olarak nitelendirilebilecek iki gruba ayrıldılar. Mustafa Kemal, meclisteki yenilikçilerden oluşan grubu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti adı altında örgütledi. Cemiyet, Misaki Milliye gerçekleştirmeyi, ve ülkeyi anayasaya uygun olarak yönetmeyi amaçlıyordu. Başta Kazım Karabekir olmak üzere saltanat rejiminin devamını isteyen muhafazakar grup, rejimde köklü değişimler yapılmadan önce mecliste tartışılmasını istiyordu. Kısacası yenilikçiler ile muhafazakarlar arasında üstü kapalı, gittikçe şiddetlenen bir çatışma vardı.

1.1.1.4 İSTANBUL HÜKÜMETİNE SON VERİLMESİ VE CUMHURİYETİN İLANI

Kurtuluş Savaşı kazanıldığında rejim sorunu gündeme geldi. Bağımsızlık mücadelesindeki ittifakın muhafazakar (tutucu) ve liberal kanadı, Osmanlı hanedanının yönetiminde anayasal bir monarşiden yanaydı (tutucular eski rejim yanlısı oldukları, liberaller ise eski rejimdeki ayrıcalıklarının sürdürmek için yeniden yapılanmaya karşı çıkıyorlardı). Bu kesim bağımsızlık mücadelesini yalnızca ülkenin savunması için değil, sultanlık ve şeriat kurumlarının kurtarılması olarak görüyorlardı. Mustafa Kemal ve Arkadaşları ise bunun Türkiye'yi daha da geriye götüreceğini görüyor ve modern bir ulus devlet kurulmasını istiyorlardı.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Anadolu'da işgalci kuvvetlere karşı dört bir cephede sürdürdükleri savaşta gösterdikleri askeri başarılar, Sevr Anlaşması'nın anlamını yitirmesine yol açtı. Bu nedenle müttefik kuvvetleri, 28 Ekim 1922'de Lozan'da düzenlenecek barış konferansına Ankara ve İstanbul hükümetlerini davet etmişlerdi. İstanbul hükümeti, artık Ankara ile ortak hareket edilmesi gerektiği görüşünü ileri sürerek çağrıyı hemen kabul etti. Ankara hükümeti, buna yanaşmadığı gibi, 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırarak İstanbul Hükümetinin varlığına son verildi. Lozan Konferansı'na Türkiye'yi temsilen İsmet Paşa başkanlığında Ankara hükümeti katıldı. Bu konferansta Türkiye'nin yaklaşık olarak bu günkü sınırları belirlendi ve siyasal bağımsızlığı tanındı.

1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla siyasi iktidar Büyük Millet Meclisi'ne geçmişti. Ancak ülkenin dini başkanı konumundaki halifelik kurumu eski rejimin yeniden canlandırılması için potansiyel bir tehlike olarak duruyordu. Eski rejim özlemleriyle yeni rejim arayışları, ülkede tam bir rejim bunalımına yol açmış, meclis çalışamaz hale gelmişti.

Mustafa Kemal'in, meclisteki gücünün sınırlı olması nedeniyle etkin bir siyasal mücadele vermesi zor görünüyordu. Düşündüğü siyasal değişimi, kuracağı bir partinin önderliğinde etkin bir şekilde yapabirdi. Bu amaçla, 6 Aralık 1922'de Anadolu Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasal bir partiye, "Halk Fırkası"na dönüştürmek istediğini ilk kez açıkladı. 8 Nisan 1923'te dokuz maddelik bir program yayınlayarak kurmayı düşündüğü Halk Fırka'sının görüşlerini kamuoyuna açıkladı. (Sözkonusu 9 maddenin ilk maddesi; ulusal egemenliğe bağlılık; 2. maddesi; saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği; 3. maddesi; iç güvenlik ve asayişin sağlanması; 4. maddesi; yeni yasaları çıkarılması; 5.maddesi; - on maddelik- ekonomik ve toplumsal önlemler; 6.maddesi; askerlikle ilgili düzenlemeler; 7.maddesi; sosyal yardımlar; 8.maddesi; bürokrasinin yeniden düzenlenmesi; 9.maddesi; bayındırlık yatırımları ve kişisel girişimin desteklenmesi). Aynı günlerde İstanbul'da yapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti son kongresinde Mustafa Kemal'e Cemiyetin liderliği önerilmiş, ancak Mustafa Kemal bunu nazikçe geri çevirmişti.

22 Ekim 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin geleceğini belirleyen yoğun tartışmalar ve önemli kararlar alınıyordu. Büyük Millet Meclisi ise zorlu kararlar almaya ve yeni reformlara istekli görünmüyordu. Bu nedenle Lozan görüşmelerinde Türk halkını daha iyi temsil edecek, reformcu bir hükümetin kurulması için 1 Nisan 1923'te Meclis dağıtılarak yeniden seçime gidilmesi kararlaştırıldı. 1923 yılının Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında yeni meclis için yapılan iki dereceli seçimlerde Mustafa Kemal, bütün adayları titiz bir şekilde inceleyerek tesbit etti. Seçim sonucunda Mustafa Kemal'in desteklediği Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri mecliste çoğunluğu sağladı. 11 Ağustos 1923'te toplanan yeni mecliste, başvekilliğe halife yanlısı Rauf Orbay'ın yerine, Mustafa Kemal ile benzer görüşleri paylaşan Fethi Okyar getirildi. Yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte 23 Ağustos'ta TBMM'de Lozan Barış Antlaşması onaylandı. Mustafa Kemal'in seçimden önce açıkladığı gibi 9 Eylül'de (tescil için başvuru 11 eylül) Halk Fırkası resmen kuruldu. Mustafa Kemal, siyasi faaliyetleri meclisten çok Halk Partisi'nden yönlendirmeye başladı.

27 Ekim 1923'te Fethi Okyar başvekillikten çekildi. Ancak meclis yeni vekiller heyetini bir türlü kuramadı. Mustafa Kemal, sorunun anayasada; yürütme ve yasma organları arasındaki ilişkiden kaynaklandığını ileri sürerek, Cumhuriyetin ilanını kolaylaştıracak bir anayasa değişikliği teklifini meclise sundu. 9 Ekim 1923'te kabul edilen anayasa değişikliğine göre yürütmenin başında meclisin seçtiği Cumhurbaşkanı olacak, Cumhurbaşkanı da başvekili seçecekti.

Mecliste yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü Başvekil olarak seçildi. İsmet İnönü hükümeti, 13 Ekim 1923'te hükümet merkezinin, halkın ve basının önemli bir bölümünün halifeliği desteklediği İstanbul'dan Ankara'ya alınması için kanun teklifi verdi.

Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün girişimleriyle başkent yapılan Ankara, Türk devletinin yeni hükümet merkezi oldu. Böylece eski yönetimi temsil eden İstanbul ile yeni yönetimi temsil eden Ankara arasındaki bağlar koparılmış oldu . Başka bir deyimle, tutucular ve çoğu azınlıklardan oluşan saltanat döneminin ayrıcalıklı tüccarlarının desteklediği eski yönetimin merkezi İstanbul ile, bağımsızlık mücadelesi sonucunda kazanılan Anadolu'nun yeni yönetimini temsil eden Ankara arasındaki bağlar koparılmış oldu. Cumhuriyetin kurulması için bütün engeller aşılmıştı ve 29 Ekim 1923'te büyük bir coşkuyla Cumhuriyet ilan edilerek Türkiye'de yeni bir dönem başladı.

1.1.2 CUMHURİYETİN KURULUŞU VE TEK PARTİ DÖNEMİ: 1923-1945

Cumhuriyetin ilanı, Meclis'teki ikili yapıyı açık bir şekilde su yüzüne çıkardı. Mecliste, Bir yanda Mustafa Kemal etrafında toplanan yenilikçiler (birinci grup); diğer yanda halifelik yanlıları etrafında toplanan muhafazakarlar (ikinci grup) vardı. Cumhuriyet rejimine karşı çıkan muhalefetin tutucu kanadı, islami kurumları ve halifeyi sembol olarak kullanıyordu. Hükümetin kontrolü Mustafa Kemal'in elinde olmasına karşın, halifelik kurumu rejim için önemli bir tehlike oluşturuyordu. Bu kurumlar sürdükçe yeni devletin ilkelerini yerleştirmenin oldukça güç olacağını gören Mustafa Kemal, 3 Mart 1924 tarihinde halifeliği kaldırdı ve Osmanlı sarayının bütün üyelerinin Türkiye'ye girişini yasakladı. Millet Meclisi, aynı gün Şeriat ve Evkaf Vekaletini kaldırarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Müdürlüğü'nün kurulmasına ve bütün eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığı'na bağlı tek bir sistem halinde birleştirilmesine karar verdi. 8 Nisan 1924'te şeriat mahkemeleri kaldırıldı.

Böylece geçmiş rejimin kurumları ve sembolleri bir bir ortadan kaldırılarak, yeni rejimin temel ilkelerinin yerleştirilmesi için uygun ortam yaratılmıştı.

Cumhuriyetin ilanı sırasında 1921 Anayasası'nın tekrar gözden geçirileceği belirtilmişti. Bunun üzerine hazırlanan yeni anayasa tasarısı 9 Mart 1924'te mecliste görüşülmeye başlandı. Yapılan görüşmeler sırasında, başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere yürütmeye tanınmak istenen ayrıcalıklara karşı yasama organının yetkilerini korumaya yönelik çabaları, meclisteki özgürlük ve demokrasi ortamının yaratıldığına bir kanıtıydı. 1961 yılına kadar küçük değişikliklerle yürürlükte kalacak olan 1924 Anayasası, 20 Nisan 1924'te kabul edildi.

1.1.2.1 CUMHURİYET DÖNEMİNDE İLK MUHALEFET PARTİSİ DENEYİMİ TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

Cumhuriyet ilan edildiğinde, bağımsızlık savaşının önde gelen kişilerinden Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Belle) ve Kazım (Karabekir), İstanbul basınında çıkan mülakatlarında bu karara öfkeyle tepki göstermişlerdi. Cumhuriyetin kurulmasından sonra da rejim muhalifleri meclis içinde hükümet uygulamalarına yoğun muhalefet yapmaktaydılar. Yunanistan'dan gelen Müslümanları, Rumların terketmek zorunda kaldıkları taşınmazlara yerleştirme şekli üzerine (bu konuda yolsuzluklar yapıldığı yolunda iddialar vardı) çıkan tartışmalar üzerine İsmet (İnönü) meclisten güvenoyu istedi ve kolayca güvenoyu aldı. Bunun üzerine parti içinde etkin olamayacağını anlayan Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) gibi tanınmış milletvekilleri etrafında toplanan 32 muhalif milletvekili, Halk Fırkası'ndan ayrılarak 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurdular.

TCF programında; halkın egemenliğine dayalı cumhuriyet rejiminin benimsendiği belirtilerek, özgürlük (liberalizm) ve halkın egemenliği (demokrasi) yanında dini düşünce ve inançlara saygı ve iki türlü seçim sistemi yerine, doğrudan seçim yöntemine yer verilmişti.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri, TBMM'de muhalefet kontrolünün olmaması nedeniyle hükümetin, aşırı merkezîyetçi ve otoriter bir yönetim biçimi uyguladığını belirterek, buna karşılık kendilerinin adem-i merkezîyetçi, güçler ayrımını benimseyen, devrimci değişim yerine evrimci değişimden yana olduklarını savunuyorlardı. Bu nedenle Partilerinin, birkaç kişinin (Müstafa Kemal ile arkadaşlarını kastediliyordu) "oligarşik amaçlarına" karşı kişisel özgürlükleri korumak amacıyla oldukları belirtiliyordu.

Partinin kuruluşu ve tutumu; hükümeti biraz tedirgin etmişti. CHF yöneticileri, bu gelişmeler karşısında çeşitli önlemler almak zorunda kaldılar. Parti içi disiplin sıkılaştırıldı. En önemlisi TCF'nin başlıca hedefi haline gelen İsmet İnönü Başbakanlıktan istifa ederek yerine Fethi Okyar getirildi. Muhalefete karşı sertlik yanlısı olan İnönü'nün yerine parti içindeki ılımlı kanadın önderi olan Fethi Okyar'ın Başbakanlığa getirilmesi, parti içinde İnönü'ye karşı olan liberallerin yatıştırılmasını da sağladı. Bu gelişme, mecliste yaratılan tartışma ortamıyla birlikte değerlendirildiğinde; Halk Fırkası'nda parti içi demokrasinin belli ölçüde işlediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1.1.2.1.1 ŞEYH SAİD İSYANI VE TAKRİR-İ SÜKUN KANUNU

1 Şubat 1925'te Doğu Anadolu Bölgesi, Bingöl yöresinde, tarikat lideri Şeyh Sait, bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak ve halifeliği yeniden diriltmek amacıyla isyan etti. Bu isyan, bir yandan devletin Doğu bölgesindeki köyleri denetim altına almaya başlamasıyla, orada yerleşik derebeylik sistemini parçalamak isteyen hükümete, diğer yandan, saltanat ve hilafeti kaldıran Cumhuriyet rejimine karşı bir tepkiydi.

Günümüzde Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi olan Güneydoğu sorununun politik alanla ilgili boyutuna tarihsel açıdan kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Osmanlı hakimiyetine 1514 yılında girdi. Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Bitlis Emir'i İdris-i Bitlisi, savaş sonrasında Yavuz Sultan Selim ile bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre;

- Kürt Emirlikleri Osmanlılara bağlı özerk bir yapıya sahip olacaktır.
- Kürt Emirlikleri babadan oğula geçecek ve Padişah fermanıyla onaylanacaktır.
- Kürtler, savaşlarda Osmanlı ordusuna asker vereceklerdir.
- Kürtler, Osmanlılara vergi vereceklerdir.

Kanuni Sultan Süleyman, babasının bu bölgedeki beylere verdiği idari statüyü yenileyerek kendi döneminde de sürdürdü. Vilayet-i Şarkiye olarak tanımlanan bu bölgenin diğer bölgelerden en önemli farkı, Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlis arasında yapılan antlaşmanın süreklilik kazanmasıdır. Şii Safevilerin, Sünni Kürtlere baskıları sonucu 1514-1517 arasında Kürt Emir'leri seri bir şekilde Osmanlı Devleti'ne bağlandı.

17. yy.da Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girmesi bazı bölgelerde huzursuzluk yaratmıştı. Doğu'daki iskan politikası ve aşiret düzeni, bu bölgede bazı isyanlara yol açtı. Bu isyanların diğer bir nedeni de; hayvancılıkla uğraşan, yaz aylarını yaylada, kış aylarını ovada geçirmeye alışkın, konar-göçer Kürtlerin, yerleşik hayata geçmelerini sağlamak için belli iskan bölgelerine zorunlu göç uygulamasıydı.

19. yy.ın başlarında II. Mahmut'un başlattığı ıslahat hareketleri, emirliklerin daha küçük birimlere bölünmesi, merkezi otorite ve denetimin artmasıyla birlikte bölgede aşiret reisleri ve emirlerinin yetkilerini kısıtlanması sonucu ayaklanma başladı. II. Mahmut'un, Kürt Beylerinin çıkardığı isyanı

bastırmasından sonra Kürt toplumu aşırı bir şekilde parçalanmıştı. Sultan Abdülhamit, Kürtler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak bazı aşiretlerden oluşan Hamideye Alaylarını kurdu. Jön Türkler, Hamidiye alaylarını kaldırarak bunların yerine milis güçlerini kurdular. Bu milisler Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldılar.

II.Meşrutiyet döneminde, içlerinde dinde reform yanlısı olan Said Nursi'nin de yer aldığı Kürt seçkinleri, İstanbul'da Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular. Osmanlı içindeki milliyetçi akımların etkisinde kalan Kürtler 1918'de Kürdistan Teali Cemiyeti'ni kurdular.

Kürtler, İngiliz ajanlarının kendilerini etkileme çabalarına ve Sevr Antlaşmasında özerklik verilmesine karşı bağımsızlık mücadelesini desteklemişlerdi. Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki oluşturulan Heyet-i Temsiliye'de Kürt temsilcilere de yer vermişti. Bölgede bağımsızlık mücadelesine karşı çıkan tek grup olan Dersim (bugünkü Tunceli) bölgesinde özerklik isteyen Kürtler, aşiret başkanlarının yönlendirdiği Kürt ayaklanma başlatmış, ancak kısa zamanda kolayca bastırılmıştı.

Cumhuriyetin kurulmasından hoşnut olmayan Güneydoğu'daki eski milis kuvvetleri 1923 yılında Azadi (Özgürlük) Cemiyeti'ni kurdular. Bu cemiyetin 1924 yılında yaptığı ilk kongresinde Zaza aşiretleri arasında çok nüfuzlu ve Nakşibendi tarikatı içinde etkin bir kişi olan Palu'lu Şeyh Sait ön plana çıktı.

1924 yılında, hilafetin kaldırılmasına ve Cumhuriyetin milliyetçiliğe dayalı yeni bir ulusal bilinç yaratma girişimine karşı Güneydoğu'nun en uç noktasında Beytüşşebap'ta başarısız bir ayaklanma oldu. Oysa, Azadi ile Şeyh Sait, Mayıs 1925 için büyük bir ayaklanma başlatmayı planlamışlardı. Ancak 8 Şubat'ta Piran köyünde jandarmalarla çıkan silahlı çatışma, daha geniş bir bölgeye yayılarak ayaklanmaya dönüştü. Ayaklanma başlatan aşiret ile diğer Kürt aşiretleri arasında da anlaşmazlıklar vardı. Bu anlaşmazlıklar aşiretlerin bağlı olduğu mezheplerin dünya görüşlerinin farklı olmasından kaynaklanıyordu. Örneğin Aleviler genellikle, hilafetin kaldırılmasını ve Cumhuriyetin laik tutumunu benimsiyordu. Buna karşılık ayaklanmayı başlatan aşiretlerin lider kadrosu, açıkça Cumhuriyet rejimine karşıydı ve bağımsız ya da özerk Kürdistan devleti kurulmasını istiyordu.

Aynı dönemde İngilizlerin Musul petroleri üzerindeki emeli biliniyordu. Öte yandan Şeyh Said adına İngiliz silah fabrikalarında katologlar bulunmuştu. İngilizlerin isyanı desteklediğine ilişkin kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte genellikle isyandan çıkarılabilecek umduğu kabul edilmektedir.

İsyanın genişlemeye başlamasıyla birlikte hükümet sıkı önlemler aldı. 25 Şubat'ta meclise gelişmeler hakkında bilgi verildi ve bölge illerinde bir aylık sıkı yönetim ilan edildi. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda dinin siyasete alet edilmesi vatana ihanet suçu kapsamına alan değişiklik yapıldı. Ayrıca Başvekil Fethi bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önderlerinden kendi iradeleriyle partiyi kapatmalarını istemesine karşın, parti yöneticileri buna yanaşmadı. Ancak partinin genel başkanı Kazım Karabekir, hükümetin Güneydoğu'da izlediği siyaseti mecliste ve basında savundu.

Eski rejimin izlerinin hala güçlü olduğunu gören Mustafa Kemal, Fethi Okyar'ı görevden alarak, yerine muhalefete karşı taviz vermeyen İsmet İnönü'yü yeniden Başbakanlığa getirdi. Mecliste hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan Takrir-i Sukun Yasası çıkarıldı. Bu yasa kapsamında olağanüstü yetkilerle donatılmış İstiklal Mahkemeleri kuruldu. 27 Nisan 1925'te Şeyh Sait'in yakalanmasıyla ayaklanma bastırıldı.

1.1.2.1.2 TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASININ KAPATILMASI

Hükümet, Takrir-i sükun kanunu'na dayanarak, Cumhuriyet rejimi için tehlike gördüğü basın ve muhalefeti susturdu. Bu kapsamda 6 Mart 1925 günü İstanbul'da çıkarılmakta olan Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreşat gibi gazete ve dergileri kapattı. Daha sonra Vatan ve Tanin gibi gazeteler yanında Bursa'da çıkan Yoldaş, İzmir'de çıkan Sada-yı Hak, Trabzon'da çıkan İstikbal gibi yerel gazeteler kapatılmış ve bazı gazete yöneticileri İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır.

Takrir-i Sükun döneminde kurulan Şark İstiklal Mahkemelerinde yargılananlar arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na mensup Urfa katibi mesulü emekli Albay Fethi Bey de vardı. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde de TCF mensubu Salih Başo ve arkadaşları dini siyasete alet etmekten yargılandılar ve çeşitli cezalara çarptırıldılar. Ayrıca mahkeme bu dava ile ilgili kararında TCF'nin programında gericiliği kışkırtan ifadeler bulunduğunu belirterek, gereğinin yapılması için hükümete uyarıda bulundu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, partinin bazı üyelerinin Doğu'daki ayaklanma ve irtica ile ilişkilerinin saptanması üzerine İstiklal Mahkemesi'nce 3 Haziran 1925'te kapatıldı.

1.1.2.2 CUMHURİYETİN TEMEL İLKELERİNİN YERLEŞTİRİLMESİ

1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Yasası 4 Mart 1929 tarihinde (normal süresi 1927 yılında bitiyordu ancak iki yıl uzatıldı) kaldırıldı . 1925-1929 döneminde ülkede 1908'den bu yana ilk defa siyasal istikrar sağlandı. Asıl önemlisi bu dönemde Cumhuriyetin temel ilkeleri ve devrimleri önemli bir muhalefetle karşılaşmadan gerçekleştirilmesi için uygun bir ortam yarattı.

Bu reformların başında laiklik ilkesi gelmekteydi. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması, arkasından fes yerine şapka giyilmeye başlanması gibi reformlar halkın günlük yaşamında önemli saydığı inanç ve değerlerde köklü bir değişimi ifade ediyordu. 1 Ocak 1926 yılında itibaren İslam takvimi yerine uluslararası takvimin kabul edilmesi, medeni kanunun İsviçre'den, ceza kanununun İtalya'dan alınması gibi reformlar ise Doğu'dan kopuşu ve Batı tipi bir düşünce yapısını ya da yaşam biçimini yerleştirmeyi (toplumun laikleştirilmesini) amaçlıyordu. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılması, medreselerin yerini imam hatip okulları ve ilahiyat fakültesinin alması, 3 Kasım 1928'den itibaren Arap alfabesi yerine latin alfabesinin kabul edilmesi gibi reformlar laik eğitim sisteminin temelini oluşturdu. Ayrıca 1924 yılında Şeyhülislamlık makamı ile Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak, bunların yerine Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum müdürlüğü'nün kurulması, dinsel kurumların laikleştirilmesi ve devletin denetimine alınmasını sağladı.

Osmanlı'nın son dönemlerinde giderek artan ve daha sonra parçalanmasına neden olan milliyetçilik akımı, İttihat ve Terakki'nin de en temel ideolojisi haline gelmiş ve "milli" bir devlet kurma amacı bağımsızlık mücadelesi için önemli bir motivasyon unsuru olmuştu. Bu nedenle milliyetçilik, Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinden birisi sayılıyordu. (Bu dönemde zaman zaman etkin olan İslamcı ve Turancı ideolojiler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler nedeniyle siyasi önemini kaybetmişti.) Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması ile Türk milliyetçiliği temel bir ideoloji haline geldi. Cumhuriyetin benimsediği milliyetçilik anlayışı akılcı, materialist, laik ve devrimci bir temele dayanıyordu. Aynı dönemde Ziya Gökalp'in önderliğindeki bir başka milliyetçilik anlayışı ise dine, tarihe ve geleneksel topluma dayanıyordu. Ziya Gökalp bütün değerlerin millileştirilmesi, batıdan yalnızca teknolojinin alınması yanlısıydı. Halbuki Cumhuriyet, Batı'nın temel düşüncesini ve felsefesini benimsiyordu. Diğer bir deyişle, Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı evrimci, Mustafa Kemal'in milliyetçilik anlayışı devrimciydi.

Cumhuriyetin ulusal egemenliğe dayalı bir rejim olması ve bunun sonucu olarak meclisin halkın egemenliğine dayanması nedeniyle halkçılık cumhuriyet rejiminin temel ilkeleri arasında yer aldı. Aslında halkçılık; laiklik ve milliyetçilik anlayışının sosyo-politik bir yansımasıydı. Ancak dönemin olumsuz sosyo-politik koşulları nedeniyle halkın meclisteki etkinliğinin hemen hemen hiç olmamasına yol açarken, halkçılık popülist bir söylem olmaktan öteye pek geçemedi. Bu nedenle halkçılık, halkın siyasi katılımını artırmaya yönelik bir amaca dönüştü. Bu amacın gerçekleştirilmesi için köylülerin siyasi karar sürecine katılımı sağlama gibi çeşitli projeler uygulandıysa da pek başarılı olamadı.

Bu dönemde bir başka önemli gelişme 15 Ekim 1927'de toplanan CHF İkinci Kurultayı'nda Mustafa Kemal'in altı gün boyunca "Nutuk"unu okumasıdır. Nutuk, Atatürk'ün 1919 Mayıs'ında Samsun'a çıkışından o güne kadar geçen olayları anlatan yakın tarihmizin en önemli siyasal belgelerinden birisidir. Mustafa Kemal, Nutuk'ta bağımsızlık mücadelesi ve Cumhuriyetin temel ilkelerinin yerleştirilmesi çabalarını ve geçmişin muhasebesini yapmaktadır.

1.1.2.3 ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ İÇİN İKİNCİ GİRİŞİM

4 Mart 1929 tarihinde Takrir-i Sukun Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra ülkede görece bir serbestlik ortamı yaratılmıştı. Mustafa Kemal, cumhuriyetin ve çok partili rejimin bir gereği olarak, rejim karşıtı olmayan bir partinin kurulmasını istiyordu. Zaten Cumhuriyet Halk Fırkası içinde parti içi tartışmalar da yoğunlaşmıştı. Üstelik CHF'nin kendisi dışında iktidarı denetleyecek bir mekanizma yoktu. Bu durum ülkeyi dışarıda tek partili bir diktatörlük gibi gösteriyordu. Öte yandan yapılan reformları halkın nasıl değerlendirdiğinin, halkın siyasal eğilimleri ile saptanması daha sonra yapılacak reformlar için önemli bir gösterge olacaktı.

1.1.2.3.1 SERBEST CUMHURİYET FİRKASI DENEYİMİ

Mustafa Kemal'in eski arkadaşı Fethi okyar, Paris Büyükelçiliği görevinden yeni dönmüş, ve Cumhurbaşkanı'na ülkenin durumu ve İnönü'nün uyguladığı politikaları eleştiren bir rapor sunmuştu. 23 Temmuz 1930 Akşamı Yalova'da Mustafa Kemal ile görüşmeye giden Fethi Bey'e arkadaşları, Gazi'nin kendisine muhalif bir parti kurma teklifinde bulunacağını ve bu teklifi kabul etmemesi konusunda uyarılmışlardı. Gerçekten Mustafa Kemal, Fethi Bey'e bir parti kurmasını teklif etti.

Mustafa Kemal, Fethi Bey ile yaptığı konuşmada, bugünkü manzaranın diktatörlükten farklı olmadığını, halbuki kendisinin cumhuriyeti kişisel çıkarları için yapmadığını, kendisinin fani olduğunu, bırakacağı kurumun bir istibdat kurumu olmasını istemediğini belirtmiştir. Öte yandan İsmet İnönü'de tek parti sisteminin kaldırılmasını içtenlikle istemektedir. Nitekim, İnönü'nün SCF ile mücadele ettiği sırada kendisinin "Bir muhalefet fırkasına ihtiyaç var. Bu hususta o kadar kararlıyım ki, şayet Fethi Bey'in fırkası başarılı olamazsa, dağılırsa, bir kanun yapacağım, Meclis'e teklif edeceğim. Meclis'te ekseriyat fırkası mebusları şu adetten fazla olamaz diyeceğim" diyordu.

Fethi Bey, 9 Ağustos 1930 tarihli bir gazetede yeni bir parti kurmak istediğini Mustafa Kemal'e ve kamuoyuna açıkladı. Haberde, kurulması düşünülen fırkanın CHF ile aynı prensipleri benimsemesine karşın, programının farklı olacağı belirtiliyordu. Ayrıca Fethi bey, Mustafa Kemal'den fırkalar arasında tarafsız kalması konusunda güvence istiyordu. Mustafa Kemal, iki gün sonra (11 Ağustos'ta) aynı gazetede bir parti kurulmasına güvence vermişti. Bunun üzerine Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da resmen kuruldu. Partiye Serbest Cumhuriyet Fırkası adını Mustafa Kemal verdi ve önemli miktarda mali yardımda bulundu. Hatta partiye gelen (CHF'dan on beş milletvekili geçmişti) milletvekillerini de Mustafa Kemal kendisi seçmişti.

SCF, daha çok Meclis-içi bir muhalefet partisi olarak düşünüldüğü için milletvekili sayısı pazarlık yoluyla belirlenmeye çalışıldı. Mustafa Kemal'inde bulunduğu bir ortamda İnönü, Fethi Bey'e ilk aşamada 40-50 milletvekili vereceğini söylemiş ve gelecek (1931) seçimlerde ne kadar milletvekili istediğini sordu. Fethi Bey, Meclis tam sayısının üçte biri olan 120 milletvekili istemesi üzerine İsmet İnönü 50 milletvekili verebileceğini belirtmişti, ancak 70 milletvekilinin CHF'dan aday gösterilmesinde uzlaşma sağlandı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası tüzüğünü hazırlayan Ahmet Ağaoğluna göre; partinin örgütlenmesi aşağıdan yukarıya doğru olacaktır. Parti, gücünü kişilerden değil, kurumlarından alacaktır. CHF'da olduğu gibi genel müfettişlik, mutemetlik gibi kişiselleşmiş organlarına yer verilmeyecektir. Partinin faaliyetleri ve gücü, parti üyeleri tarafından seçilmiş heyetlerde yoğunlaştırılacağı gibi yeniliklere yer verilmesine karşın, bu düşünceler yaşama geçirilemedi. Tersine, parti örgütlenmesi bir geçici maddeye dayanarak yukarıdan aşağıya doğru yapıldı. Fethi Bey, partinin il başkanlarını kendisi seçmişti. Bunların önemli bir bölümü daha sonra kurulacak olan Demokrat Parti'nin kurucu önderleriydi. Bunlardan birisi de Aydın il başkanı Adnan Menderes'tir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, CHF'nin halktan kopuk politikalarının da etkisiyle, geniş kitleleri ve rejim muhaliflerini etrafında topladı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Ocaklarıyla yakın ilişkisi vardı. Partinin kendi yayın organı olmamakla birlikte, İstanbul'da yayınlanan bazı gazetelerden de destek gördü. Katıldığı 1930 yerel seçimlerinde 502 belediye başkanlığından 22'ni kazandı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, hükümetin ekonomi politikalarına yönelttiği eleştiriler halk tarafından destek bulmaya başladı. Hükümet, muhalefetin bu tutumu karşısında ekonomi politikalarını gözden geçirmek zorunda kaldı. İktisat ve Adalet Bakanlarını değiştirdi. Bundan güç alan SCF, başta demiryolu politikası olmak üzere hükümetin uygulamalarına yoğun bir muhalefet başlattı.

1.1.2.3.2 SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPANMASI

Hükümet, SCF'nin (aslında Fethi Bey'in) muhalefetteki başarısını, tutucuların desteğine bağlıyordu. Bu nedenle CHF, SCF'ni rejimi tehdit eden bir parti olarak görüyordu. Başlangıçta tarafsız kalmaya özen gösteren Mustafa Kemal, partinin İzmir gezisinde meydana gelen şiddet olayları sonucunda partiyle bağlarını kopardı. İzmir gezisi, İnönü'nün 30 Ağustos 1930'da Ankara-Sivas demiryolu hattının açılışında yaptığı konuşmadan hemen sonra Eylül ayının ilk haftasında yapıldı. Yaklaşık elli bin kişinin katıldığı miting SCF'nin gövde gösterisine dönüştü. Fethi Bey, mitingte yaptığı konuşmada hükümetin izlediği demiryolu politikasını sert bir dille eleştirmişti. İzmir mitinginde polisin kalabalığa ateş açması sonucu bir kişi yaralandı ve bir çocuk öldü. SCF, iktidar partisi CHF'nin politikalarından hoşlanmayan geniş halk kesimlerini arkasına almış ancak, kontrolü de elden kaçırmaya başlamıştı. Bu arada partiye tutucuların girmeye başlaması parti yöneticilerini endişelendirmişti. Nitekim, partinin feshinden kısa bir süre sonra, Menemen'de yaşanan "Kubilya" olayı ilginç bir örnekti. SCF'nin rejim için tehlikeli olmaya başlaması ve kontrolden çıkması Mustafa Kemal'i harekete geçirdi. Mustafa Kemal'i karşısına almak istemeyen parti yöneticileri, 17 Kasım 1930'da partiyi kendileri feshetti. Böylece ikinci çok partili yaşama geçiş deneyimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

1.1.2.4 BAŞARISIZLIKLA SONUÇLANAN DİĞER PARTİ KURMA GİRİŞİMLERİ

Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan başka 26 Eylül 1930'da Ahali Cumhuriyet Fırkası adı altında bir parti kuruldu. Bu parti 1930 Yerel seçimlerine katılmış ancak başarı sağlayamamıştı. Ahali Cumhuriyet Fırkası, rejim karşıtı öğeler içeren propogandaları nedeniyle 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı.

Ayrıca, 29 Eylül 1930 tarihinde Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi kurulmak istenmiş, ancak komünizm eğilimli olduğu gerekçesiyle hükümet tarafından kuruluş izni verilmedi. TCAÇP, cumhuriyetin ilke ve devrimlerini, Mustafa Kemal'in önderliğini benimsemekle birlikte CHP'den farklı bir çizgide, daha çok sınıf temeline dayalı siyasal oluşumdur. 12 Haziran 1931'de basında (Son Posta), Gazeteci Arif Oruç liderliğinde Layık Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası adında bir parti kurulacağı haberi yereldi. Ancak hükümet, bu partinin kuruluşuna da izin vermedi. Ayrıca Dr. Hasan Rıza tarafından canlandırılmaya çalışılan Sosyal Demokrat Fırkası da sonuçsuz kaldı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, çok partili yaşama geçilmesi için bir umut olmuştu. Bu partinin 1930'da teshinden sonra 1931 yılının ortalarından itibaren SCF'nin yeniden canlandırılmasına yönelik (yukarıda değindiğimiz örnekler yanında örneğin Ege'de Çiftçiler Derneği'nin Çiftçi Fırkası'na dönüştürülmesi gibi girişimler de vardır) çabalar görülmekle birlikte 1945 yılına kadar çok partili yaşama geçilemedi.

1.1.2.5 DEVLETÇİ EKONOMİ POLİTİKALARI VE KEMALİST İDEOLOJİNİN KURUMSALLAŞMASI DÖNEMİ

1923-1930 döneminde Cumhuriyetin temel ilkelerinin yerleştirilmesine yönelik çabaların, çok partili yaşama bağdaştırılması mümkün olamadı. Nitekim bu dönemde iki kez çok partili yaşama geçilmesi girişimi kısa sürede rejim için tehlike oluşturması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ve diğer parti kurma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması yanında 1929 dünya ekonomik bunalımı Türkiye'de siyasi ve ekonomik liberalizmin önemini yitirmesine yol açtı. Hükümet, bu gelişmeler doğrultusunda "devletçi" ekonomi politikalarına yöneldi.

1930'dan sonra tek parti yönetiminin gittikçe güçlendiği, Cumhuriyetin temel ilkelerinin derinleştirilerek genişletildiği yeni bir dönem başladı. 1930'lara kadar partiye hakim olan İnönü'nün bulunduğu grup, ekonomiye göre siyasi önplanda tutuyordu. Bu yıllardan itibaren başta Celal Bayar olmak üzere bir başka grup (İş Bankası grubu da denilmektedir) ekonomik önceliklerin ön plana çıkarılmasını istiyordu. Parti içinde gittikçe etkinliği artan Celal Bayar 1932'de Ekonomi Bakanı oldu.

Öte yandan Mecliste SCF'nin kapatılmasıyla ortaya çıkan muhalefet boşluğu belli bir sayı ile sınırlandırılan bağımsız milletvekiliği ile doldurulmaya çalışıldı. Örneğin 1931 seçimlerinde 30, 1935 seçimlerinde 16 sandalye bağımsız milletvekiliği için tahsis edilmişti.

1930'lu yıllarda Kemalist ideoloji kurumsallaşmaya başladı. Kemalist ideolojiyi topluma yaymak için çeşitli kurumlar oluşturuldu. Toplumsal dönüşümü sağlamaya yönelik bu kuruluşların başında; kentlerde Halkevleri, kırsal kesimde Halkodaları geliyordu. 1931'de Türk Ocakları, Halk Evleri'ne dönüştürdü ve çalışmalarını kültürel alanda yoğunlaştırdı. Partinin merkez ve taşra teşkilatlarının denetiminde, kentlerde ve kırsal kesimde cumhuriyetin temel ilkeleri (özellikle milliyetçilik) geniş halk kesimlerine yayılmaya çalışıldı.

Aynı yıllarda bir başka gelişme de, Kadro Dergisi etrafında toplanan bir grup aydınının, yeni bir sosyo-politik akım başlatmasıydı. Kadrocular, yeni kurulan cumhuriyetin ekonomik, sosyal ve politik temellerini yeni bir düşünce sistemine oturtmayı amaçlıyordu. Bir başka deyişle toplumsal yapıyı değiştirmek istiyorlardı. Bunun için marksizm, milliyetçilik, korporatizm gibi dönemin gözde düşünce akımlarının bileşimini ülke gerçeklerine uyarlamaya çalıştılar. Hükümet de toplumsal yapının değişmesinden yanaydı. Ancak gerek değişim programı, gerekse dayandığı Kemalizm düşüncesi kadroculardan oldukça farklıydı.

1930'lu yıllara kadar Mustafa Kemal'in devrimleri aşama aşama gerçekleştirme düşüncesi, yerini parti Genel Sekreteri Recep Peker'in bütün alanlarda her koşulda gerekirse baskı ve zorla gerçekleştirilmesi anlayışına bıraktı. Bu eğilim, öngörülen reformları halk adına gerçekleştirecek bir "seçkinler" grubunu ortaya çıkardı. 1931 Kurultayı'nda ilk kez kabul edilen parti programının giriş bölümünde partinin temel esaslarının Kemalist ilkelere (Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık, laiklik, devrimcilik) dayandığı belirtildi. 1935'teki CHP Kurultayı'nda parti ile devlet özdeşleştirildi. Parti genel sekreteri, İçişleri Bakanı; illerin valileri de partinin il başkanı oldu ve bütün millet CHP'nin üyesi sayıldı. 13 Şubat 1937'de Anayasa'da yapılan bir değişiklik de CHP'nin altıoku Anayasa'ya konu.

1930'lu yıllardan 1945'lere kadar geçerli olan anlayışa göre CHP (bu görüşler parti genel sekreteri Recep Peker'in İnkılap Dersleri kitabında yer alıyordu), siyasi bir partiyi devlet yönetiminde benzer görüşlere sahip insanların meydana getirdiği bir topluluk olarak niteleniyordu. Parti içinde bağlılık ve güven çok önemliydi. Ayrıca siyasi partiler, programında toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal ihtiyaçlarını karşılayacak en iyi çözümlere yer vermeliydi. Şef, partinin temel görüşünü, iradesini ve yaratıcı gücünü temsil etmekteydi. Partide bireyci görüş değil, toplumcu görüş hakimdi. CHP'nin bu dönemdeki baskıcı politikaları, icraatlarına da yansdı. 1936'da İtalya'dan alınan İş Kanunu, işçilerin grev ve örgütlenmesini yasaklıyordu. 1938'de kabul edilen Cemiyetler Kanunu ortak çıkarılara dayalı siyasal partilerin kurulmasını yasaklıyordu.

Bu dönemde ilginç bir gelişme de İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasıdır. Atatürk ile ekonomi ve dış politikada (İspanya iç savaşına başka Akdeniz ülkelerinin karışmamalarını öngören Nyon Konferansı nedeniyle) görüş ayrılığına düşen İsmet İnönü, 20 Eylül 1937'de dinlenmek üzere bir buçuk ay izin almış , yerine Ekonomi Bakanı Celal Bayar vekalet etmekle görevlendirilmişti. İnönü'nün, daha izin süresi bitmeden istifa etmesiyle, Bayar'ın vekaleti asalete dönüştü. Ancak ,hükümette ve bürokratik kadrolarda önemli bir değişiklik yapılmadı.

1.1.2.6 ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ VE MİLLİ ŞEF DÖNEMİ

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölmü üzerine yerine ertesi gün Millet Meclis'i tarafından İsmet İnönü Cumhurbaşkanı, Celal Bayar Başbakan seçildi. 1938 Aralık ayında yapılan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda, Atatürk'e "Ebedi Genel Başkan", İsmet İnönü'ye de "Değişmez Genel Başkan" olarak "Milli Şef" ünvanı verildi. Bu Kongre, "Tek Parti, tek millet, tek lider" sloganıyla dönemin monolitik yapısı en iyi şekilde ifade ediyordu. Kurultayın hemen arkasından yapılan ara seçimde Kazım Karabekir milletvekili olarak TBMM'ne girdi. Atatürk'ün sağlığında bağımsız milletvekili seçilen Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele Paşalar CHP Grubu'na katıldı. Böylece on beş yıl önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranlar, yeniden CHP'ye dönmüşlerdi. Eski başbakanlardan Rauf Orbay 22 Ekim 1939'da milletvekili seçildi Eski Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Okyar da 26 Mayıs 1939'da Adalet Bakanı oldu. Bağımsızlık mücadelesindeki lider kadronun yeniden bir araya gelmesinin en önemli nedeni ise; politik alanın belli bir olgunluk düzeyine gelmesi ve Dünya'da savaş belirtilerinin yavaş yavaş ortaya çıkmasıydı.

Bağımsızlık mücadelesinde kurulan asker-sivil bürokrat, aydın, tüccar, büyük toprak sahibi çiftçi ve eşraf arasındaki ittifak, 1930'ların başından itibaren çözülmeye başlamıştı. Atatürk'ün ölümünden sonra bu süreç daha da hızlanmıştı. Asker-sivil bürokrat ve aydınlar, toplumsal değişim için merkezi yönetimin (devletin) daha aktif rol almasını ve radikal bir program uygulanmasını istiyordu. Tüccarlar, işadamları, büyük toprak sahibi çiftçiler ve eşraf ise aşırı devlet müdahalesinden şikayet ediyordu. Bu ittifakın bozulmasında 1937'de toprak reformu gündeme gelmesinin de önemli bir payı vardı. 1939 yılında yapılan CHP'nin Beşinci Büyük Kongresinde parti ile devlet arasındaki ilişkilerinin gevşetilmesi ve savaş tehlikesi bozulan ittifakı yeniden ulusal birlik çıkarı etrafında birleştirdi. Böylece, dünyadaki savaş tehlikesi, bağımsızlık mücadelesinin lider kadrosu yanında farklı toplumsal kesimleri de yeniden bir araya getirdi.

Celal Bayar, Başbakan olmasından kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile ekonomi politikalarında anlaşamadığını gerekçe göstererek 25 Ocak 1939 da istifa etti. Celal Bayar'ın yerine Dr. Refik Saydam geçti ve 8 Temmuz 1942'deki ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. Onun yerine de Şükrü Saraçoğlu geçti ve 1945'e kadar başvekillik yaptı.

CHP'nin 1939 Kurultay'ında, parti ile devlet ilişkileri ve devletçi ekonomi politikaları yeniden gözden geçirildi. Üst düzey devlet bürokratları partinin kilit noktalarından uzaklaştırıldı. 1935 Kurultayında parti ile devleti birleştirme çabası görülürken, bu kurultayda iki kurum birbirinden ayrıldı. Nitekim İçişleri Bakanı'nın aynı zamanda parti genel sekreteri, Valilerin il başkanı görevini üstlenmeleri kuralından bu kurultayda vazgeçildi. Ayrıca Mecliste bir muhalefet partisi işlevini görecek 21 milletvekilinden oluşan "Müstakil Grup" kuruldu. 1943'teki Kurultay'da bu grubun milletvekili sayısı 35'e çıkarılmasına karşın, kendisinden beklenen işlevi yerine getiremedi

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine, devletin hemen her alana müdahale etmesine olanak tanıyan 18 Haziran 1940 tarihli "Milli Koruma Kanunu" yürürlüğe girdi. Hükümet, savaşın yolaçtığı olağanüstü giderleri karşılamak için Kasım 1942'de "Varlık Vergisi"ni yürürlüğe koydu. Bu vergi, savaş sırasında servet biriktiren tüccarlar-özellikle gayri müslümler- ve büyük toprak sahibi çiftçilerden toplanmak için konmuştu. Savaş döneminde uygulamaya konulan bu yasaların keyfiliği ve uyulama biçimleri özellikle tüccar ve çiftçilerin devlete ve partiye olan güvenini sarstı. Savaş bittiğinde bağımsızlık mücadelesinde kurulan toplumsal kesimler arasındaki ittifak da sona erdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada liberalizm ve demokrasi rüzgarları esmeye başladı. Bu yıllarda CHP'de liberalleşme ve demokratikleşme yönünde çaba gösterdi. İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde yaptığı konuşmada, "memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır" diyerek, çok partili sisteme geçilmesi gerektiğini açıkça ifade etti. Bu görüşe ilk tepki parti içerinden (CHP'den) geldi. Parti yöneticilerine göre muhalefet işlevini gören "Müstakil grup" çok partili sistem işlevini görmekteydi. Ayrıca toplumsal dönüşümün gerçekleştirilebilmesi için parti içinde uzlaşma ve reformların yukarıdan yapılmasının kaçınılmaz olduğu ileri sürülüyordu.

1 Ocak 1945 tarihli toprak reformu yasasının Mecliste tartışılması, parti içindeki muhalefeti iyice su yüzüne çıkardı. 7 Haziran 1945'te parti içindeki muhalefet ilk kez iktidar sorununu gündeme getirdi. Gelecekte Demokrat Parti'nin dört kurucu olan Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, Anayasa'da yer alan milli egemenlik ilkesinin tam olarak uygulanması ve partinin demokratik kurallara göre işlemlerini öngören bir öneriyi (dörtlü takrir) Parti Meclis Grubuna sundular. 12 Haziran'da toplanan Parti Meclis Grubu'nda tartışmaya açılan bu öneri, Meclis Grubunun yetkisinde olmadığı sonucuna varılarak reddedildi. Parti örgütü bu girişim karşısında ılımlı sayılabilecek bir tepki gösterdi. Hatta İnönü, partiden ayrılarak yeni bir parti kurmayı düşünen muhalefeti teşvik etmişti.

CHP içindeki muhalafetin yeni bir siyasi parti kurması beklenirken, 7 Temmuz 1945'te Nuri Demiral adlı bir sanayici "Milli Kalkınma Partisi"ni kurmak için hükümete başvurdu ve hükümet partinin kurulmasına izin verdi. Bunun üzerine CHP içindeki muhalefet de harekete geçti. Menderes ve Köprülü'nün Tan (Sosyalist Zekeriya ve Sabiha Sertel yönetiyordu) ve Vatan (Ahmet Emin Yalman yönetiyordu) gazetelerinde hükümete yönelik ağır eleştiriler yapmaya başladılar. Bu yazılarından dolayı parti içi disiplini bozdukları için 21 Eylül 1945'te ikisi de partiden ihraç edildi. Bu ihraçları yeren Refik Koraltan da partiden ihraç edildi. İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı bir konuşmada Milli Kalkınma Partisi'nin varlığına karşın, bir muhalefet partisinden şikayet ediyordu. 1 Aralık 1945'te de Celal Bayar Meclisteki görevinden istifa ederek, arkadaşlarıyla birlikte yeni bir parti kuracaklarını açıkladı. Bayar'ın yeni bir parti kurmak istemesi CHP'de de memnurlukla karşılandı. Bundan birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı İnönü, Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne çağırarak, çok partili yaşama geçmenin kaçınılmaz olduğunu, ancak Cumhuriyetin temel ilkelerinden taviz verilmemesi gerektiği konusundaki duyarlılığını dile getirdi. 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın Genel Başkanlığı'nda Demokrat Parti resmen kuruldu. Böylece Türkiye'de tek partili dönem kapanarak, çok partili dönem başladı.

1.2 POLİTİK SİSTEM

Daha önce değinildiği gibi, politik sistemde temel karar mekanizmaları bürokrasi ve iktidardır. Politik iktidarın kullanım biçimi bürokrasi, demokrasinin örgütsel şekillenmesine bağlıdır. Başka bir deyimle, iktidarın nasıl oluştuğu ve kullanıldığı; politik sistem biçimini; yani yönetim biçimini belirler. Kısacası, politik alandaki yetki ve iktidar (güç) kullanımı bürokrasi yoluyla ve seçimle belirlenmiş hükümet oluşumuyla gerçekleştirilir. Politik alanın temel işlevi olan, yönetim ve yönlendirmenin etkin bir şekilde yürütülebilmesi ve toplumsal güçlerin politik karar sürecinin her aşamasına katılımı için sistemin içinde bilgi akışının yani bilgi mekanizmasının etkin bir biçimde kurulması gerekir. Demokratik yönetim biçiminde iktidara yönelik kamuoyunun desteği; yani seçim sonuçları iktidarın meşruluğunu belirleyen temel ölçüttür. Demokrasilerde oy desteği almış iktidarlara politik-yasal güç kullanımına hak kazanır.

Politik sistemde iktidarın kontrolü ve denetimi muhalefet ve yargı yoluyla sağlanır. Politik sistemde "politik davranışı" belirleyen temel güdü (motivasyon), toplumda geçerlilik kazanmış ideolojilere, güç (iktidar) elde etme tutucusudur.

Çağdaş toplumlarda, yukarıda değinilen politik sistemin temel unsurları ile devletin yönetim biçimi ve kuralları politik anayasalarda belirlenir. Aşağıda tek parti döneminde politik sistem bu çerçevede ele alınmıştır. Ancak, Cumhuriyet dönemindeki politik sistemin daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı politik sistemine kısaca değinmek yararlı olacaktır.

1.2.1 CUMHURİYETİN DEVRALDIĞI POLİTİK SİSTEM

Bundan önceki bölümde ayrıntılı olarak değinildiği gibi, Osmanlı'da iktidar; Osmanlı sultan soyunun, mutlak yetkilerle donatılmış, iradesine dayalı katı merkezîyetçi bir devlet yapısı içinde kullanılmıştır. Osmanlı'da kişi egemenliğine dayalı mutlak iktidarın sınırlandırılmasına yönelik ilk girişim, 18. yüzyılın sonlarında ıslahat hareketleriyle başlar. Kişi egemenliğine dayalı merkezi otoriteye karşı ilk ciddi tepki 1808'de yerel nüfuz sahiplerinin (ayan ve beyler), Padişah II. Mahmut'a imzalattıkları sened-i ittifak belgesidir. Öte yandan ıslahat hareketleriyle birlikte başlayan padişahın aldığı kararlarda ülkenin ileri gelenlerine danışmasını öngören meşveret kurumu politik karar sürecine dolaylı sınırlama ya da katılım aracı olarak değerlendirilebilir. Osmanlı'da iktidarın sınırlandırılmasına yönelik bu girişimleri, 1845 Hatt-ı Hümayun, 1856

Islahat Fermanı, 1861 Hatt-ı Hümayun gibi düzenlemeler izler. Ancak padişahın bu düzenlemelere uymasını gerektirecek bir yaptırım olmaması nedeniyle bu dönemde iktidarın sınırlandığı pek söylenemez.

Osmanlı'da anayasa düşüncesi, Batı etkisinin yoğun bir şekilde hissedildiği 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar ve ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi, 1876'da, II. Abdülhamit tarafından ilan edilir. Kanun-i Esasi , Batı tipi anayasalarda öngörüldüğü gibi olmasa da, biçimsel olarak iki meclisli bir parlamenter sistemi getirdi. Ancak padişahın atadığı ve ömür boyu görevli olan Heyet-i Ayan ile iki dereceli seçimle vergi mükellefi halk tarafından seçilen Heyet-i Mebusan'dan oluşan parlamentoda, bakanların yalnızca padişaha karşı sorumlu olması ve padişahın istediği zaman Heyeti Mebusan-ı dağıtma yetkisine sahip olması, parlamenter sistemin özüne ve özelliklerine uymuyordu.

Osmanlı politik sistemindeki yeniden yapılanmada önemli bir gelişme de, Ordu ile İttihat ve Terakki'nin (asker-sivil bürokrasi) baskısı sonucu 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle biçimsel olarak parlamenter sistemin kurulmasıdır. II.Meşrutiyetin getirdiği, yasa önerilerinin padişahın onayından geçmesi koşulunun kaldırılması, bakanların padişah yerine Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olmaları gibi yenilikler, politik sistemde kişi egemenliğine dayalı padişahın mutlak iktidarına karşı getirilen önemli sınırlamalardır. Böylece 1876 Anayasası, demokratik bir meşrutî monarşi anayasasına dönüşmüştür. Ancak bu anayasa iç ve dış sorunların gittikçe artması ile demokrasi geleneğinin olmaması gibi nedenlerle tam olarak uygulanamadı.

Diğer yandan politik sistemin önemli bir unsuru da egemenliğin kaynağıdır. Bu nedenle Cumhuriyet öncesi egemenlik anlayışına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti dışında, Türklerin tarihine baktığımızda yönetim bir kişiye ve/veya ailesine bırakılmıştır. Bu kişi ve aileye mutlak itaat geleneksel yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmıştır. İslamiyeti kabul etmeden önce Türk devletlerinde, seçkin aileye "gök tanrının" egemenlik hakkını verdiği savıyla, ailenin erkek üyesi hükümlerlik yetkisini kullanırdı. İslamiyetin benimsenmesinden sonra, Türkler daha önce alıştıkları egemenlik geleneğini sürdürmeye çalıştılar. Ancak İslamın egemenlik anlayışı ile Türk egemenlik anlayışı çatışıyordu. İslam inancına göre egemenlik anlayışı tanrıya aitti. Fakat tarihte Türk devletleri belli bir döneme kadar İslam egemenlik anlayışını tam olarak benimsemediler. Nitekim XVI. yy'a kadar yönetimlerinde hükümdarlar mutlak otoriteleini her gücün üzerinde tutarak, egemenlik haklarını sınırsızca kullandılar. Böylece Osmanlı devletinde egemenlik en koyu biçimde Osmanlı hanedanına ait olmuş ve o soydan gelen erkek üye sırası gelince egemenliği elinde tutmuştur.

Batı'daki bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişme karşısında gerilemeye başlayan Osmanlı devleti,yönetim sisteminde İslami doktrinlere daha çok bağlanarak tepki vermişlerdi. XVI. yy.dan sonra Osmanlı yönetim biçimi tamamen doğmatik, kendini yenilemeyen, bağınaz bir yapıya dönüşmüştür. Bu yönetim anlayışı sonucu, Osmanlı padişahları egemenliklerinden hiç bir zaman fedakarlıkta bulunmamışlar, yetkilerini başka kişi ve kurumla paylaşmayı düşünmeye bile tahammül etmemişlerdir. XIX. yy.daki reform hareketleri sırasında padişahlar, kişisel egemenliklerine sınır getirilmesine karşı özellikle çaba sarfetmişler; özgürlükçü hareketlere karşı mücadele etmişlerdir. Diğer yandan Tanzimatla başlayan reform hareketlerinde bile Osmanlı aydınları, hiç bir zaman egemenlik hakkını Osmanlı hanedanından alıp, tümüyle ulusa vermek düşüncesine sahip olmamışlar, yalnızca ulusa bazı haklar verilmesini ve padişahın yetkilerinin sınırlandırmasını savunmuşlardır..

1.2.2 TEK PARTİ DÖNEMİNDE POLİTİK SİSTEMİN TEMEL DAYANAKLARI

Tek Parti döneminde politik sistemin temel dayanağını; Cumhuriyet düşüncesi ve bu düşünce doğrultusunda hazırlanan 1921 ve 1924 Anayasaları ile bu dönemde uygulanan seçim sistemi oluşturur. 1930'lu yıllardan itibaren politik sistemi belirleyen bir başka unsur ise dönem boyunca iktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Tek Parti döneminde politik sistemin bu unsurları aşağıda ele alınmıştır. -

1.2.2.1 CUMHURİYETİN ULUSAL EGEMENLİK VE DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Atatürkçü düşünce sistemi, temel amaç olarak, Türkiye'de ulusal, laik, Batı tipi çağdaş bir devlet kurmaya yönelmiştir. Kurulması tasarlanan bu devlet; ulusal egemenliğe dayanan, demokratik, katılımcı, özgürlükçü bir devlettir. Bu düşünce sisteminde politik sistem açısından önemli olan ulusal egemenlik ve demokrasi anlayışıdır. Ulusal egemenlik ve onun doğal uzantısı olan demokratik cumhuriyetçilik, uzun bir tarihi olan Türk ulusuna ilk kez Atatürk ile girmiş ve yerleşmiştir.

Atatürk'ün hedeflediği çağdaş uygarlık yolunda önemli bir yer tutan bu kavramların niteliği üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

Klasik devlet anlayışına göre bir devlet; ülke, insan topluluğu ve o topluluk içinde çıkan "egemenlik" ögelerinden oluşur. En basit tanımıyla egemenlik; ülke ve insan topluluğu üzerinde olan, yönetici, düzenleyici, kendinden üstün hiç bir başka güç tanımayan bölünmez üst güçtür. Bu buyurucu gücün, dışardan gelmesi durumunda ülke sömürge konumuna düşer. Bu nedenle egemenlik gücü toplumun içinden çıkmalıdır. Egemenlik gücü tarih boyunca, çeşitli devletlerde, değişik biçimlerde kullanılmıştır. Yüzyıllar süresince egemenlik; bir kişiye, bir aileye ait sanılmıştır. Böylece monarşik rejimler doğmuştur. Çeşitli dinler, hükümdarların egemenlik gücüne sahip olmasını tanrının veya tanrıların isteklerine uygun olduğu savını desteklemiştir. Bu yüzden egemenliğin kaynağı tanrı ve dinlerde aranmıştır. Böylece; teokratik monarşiler kurulmuştur. Bazı devletlerde ise egemenlik gücünü kullanma hakkı belli bir grup insanlara verilmiştir. Bu tip yönetimler tarihte oligarşik rejimler olarak görülmüştür. Tarihsel süreç içinde bu tip yönetimlerin düzeninde yaşayan insanlar, sonunda egemenliğine sahip olması gerektiği düşüncesinde birleşmişlerdir. Bu olgu yakın çağ Avrupa'sında aydınlanma çağı felsefesi ile modern ve bilinçli bir şekilde doğmuştur. Bu düşünceler Fransız devriminin esin kaynağı olmuş ve daha sonra bütün dünyaya yayılmıştır.

1.2.2.1.1 EGEMENLİK ANLAYIŞI

Atatürk, tıpkı Fransız devrimcileri gibi düşünerek egemenliğin yalnız ve yalnız ulusun iradesi demek olduğunu, başka hiç bir kimse veya topluluk ile paylaşılmayacağını ileri sürerek, Türk siyasal geleneğinde en büyük değişikliği yapmıştır.

Devlet içinde en üstün buyurma erki olarak tanımladığımız egemenliğin ulusa ait olduğunu ifade eden Atatürk, bu bağlamda ulusal egemenliği; kişi ve/ ya da zümre egemenliği ile yani monarşik ve oligarşik yönetim biçimleriyle kesinlikle bağdaşmayacağını belirtir. Bağımsızlık mücadelesini başlattığı Samsun'da 22 Mayıs 1919'da İstanbul'a gönderdiği bir raporda şöyle dile getirmiştir: "Millet yekvucut olup hakimiyet esasını, Türk duygusunu hedef kabul etmiştir". Bu rapordan bir ay sonra yayınladığı Amasya genelgesinde şu temel görüşe yer veriyordu: Millet in istiklalini yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır". Erzurum kongresinde sunulan bildiride yer alan "Ulusal

gücü etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak esastır” maddesi, Sivas kongresinde de aynen yer alıyordu. 28 Aralık 1919’da Ankara’da yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir: “Bir ulus varlığı ve hakları için bütün kuvvetiyle, bütün maddi güçleriyle ilgilenmezlerse, bir ulus kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz... Bu nedenle teşkilatımızda ulusal güçlerin etken ve ulusal iradenin egemen olması esas kabul edilmiştir. Bu gün dünya ulusları yalnız bir egemenlik tanırırlar; ulus egemenliği”(Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri,1959).

Kurtuluş Savaşı, Anadolu’yu işgal eden yabancı devletlere ve bunların yanında yer alan yerli işbirlikçilerine karşı verilen bağımsızlık mücadelesidir. Bağımsızlık mücadelesi sonucunda işgal altındaki topraklar kurtarılarak yeni bir ulus devlet ve düzen kuruldu.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin politik alandaki ilk adımı, 23 Nisan 1920’de TBMM’nin toplanmasıdır. TBMM’nin toplanması egemenliğin kaynağını ve kullanım biçimini değiştirmiştir. Osmanlı’da II. Meşrutiyetle birlikte getirilen parlamenter sistemde padişah yetkilerinin bir bölümünü parlamentoya devretmişti. Esas olarak yasama yetkisi padişaha aitti. TBMM, kurulmasıyla birlikte yasama yetkisi yanında tüm yetkileri kendi bünyesinde topladı.

1.2.2.1.2 DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Atatürkçü düşünce sisteminde Cumhuriyet rejimi, devletin demokrasi ile yönetilmesi esasına dayanır. Atatürk’e göre: “Demokrasinin bütün anlamıyla ideali, ulusun genel isteklerini, aynı zamanda idare eden konumda bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son iradesini, yalnız ulusun açıklamasını ve ortaya koymasını ister.. demokrasi prensibinin en çağdaş ve akılcı uygulamasını temin eden hükümet şekli cumhuriyettir. Cumhuriyette son söz, ulus tarafından seçilmiş meclistedir. Ulus adına her türlü yasaları o yapar. Cumhuriyette meclis, Cumhurbaşkanı ve hükümet; halkının hürriyetini ve emniyetini ve rahatını düşünmek ve temine çalışmaktan başka bir şey yapamazlar. Çünkü bunlar bilirler ki, kendilerini iktidar ve yetki konumuna, belirli bir süre için getiren irade ve egemenliğin sahibi olan ulustur; ve yine bunlar bilirler ki, iktidar konumuna, saltanat sürmek için değil, ulusa hizmet için getirilmişlerdir..Görevlerini kötüye kullandıkları taktirde şu veya bu tarzda ulusal iradenin kendi haklarına verecekleri karara maruz kalacaklardır”. (İnan,88;32) Atatürk’e göre demokrasinin amacı, ulusun, idare edilenler üzerindeki denetimi sayesinde, siyasal özgürlüğü sağlamaktır. Demokrasi düşünsel bir özelliğe sahiptir. Vatandaşın egemenliğe, insan sıfatıyla katılmasını gerektirmesi nedeniyle kişiseldir ve eşitlikçidir.

Öte yandan Atatürk, demokrasi (halkçılık) ile ulusal egemenlik ilkesi arasında çok yakın bir ilişki kurmuştur. Egemenliğin ulusa ait olduğu bir devlette, halkın kendi kendisini yönetmesi, bir başka deyişle demokrasinin olması gerekir. Bu nedenle Atatürk, cumhuriyetin kurulmasında sadece mutlak monarşiyi, kişi egemenliğini yıkmakla kalmamış, yerine halk yönetimini, yani demokrasiyi kurmayı amaçlamıştır.

Atatürk’ün demokrasi anlayışını, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması aşamasında Fethi beye yazdığı mektup ortaya koymaktadır. “B.M.M.’de ve millet önünde, millet işlerinin serbest tartışılması ve iyi niyet sahibi kişilerin ve partilerin düşüncelerini ortaya koyarak milletin yüksek çıkarlarını aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir.”

1.2.2.2 TEK PARTİ DÖNEMİNDE POLİTİK SİSTEMİN TEMEL BELİRLEYİCİ UNSURU OLARAK ANAYASALAR

Tek parti döneminde politik sistemin temelini oluşturan ilk anayasa, Cumhuriyet kurulmadan, bağımsızlık mücadelesinin verildiği bir dönemde yapılmıştır. Bağımsızlık mücadelesinin olağanüstü koşullarında hazırlanan bu anayasa ile yetinilmemiştir. Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra hazırlanan 1924 Anayasası, 1960 yılına kadar çok partili dönemde de yürürlükte kalarak politik sistemin temelini oluşturmuştur. Tek parti döneminde devletin yapısını belirleyen 1921 ve 1924 Anayasaları, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılan ilk ve son anayasalardır.

1.2.2.2.1 1921 ANAYASASI

Kurtuluş Savaşı sürecinde hazırlanan 1921 Anayasası, Osmanlı'nın temsilcisi konumundaki İstanbul Hükümeti karşısında, bağımsızlık mücadelesini sürdüren Anadolu'nun temsilcisi konumundaki TBMM'nin uluslararası platformda kendisini kanıtlayarak girişimidir. Mustafa Kemal, 1920'de meclise sunduğu "Halkçılık Programında" devletin yönetim biçimini ve dayandığı temel ilkeleri belirtmişti. 1921 Anayasası, bir anlamda bu belgenin hukuksal bir statüye dönüştürülmesidir.

Kurtuluş Savaşı sırasında devletin yönetim biçimini belirleyen 20 Ocak 1921 Anayasası, dönemin koşulları ve gereklerine uygun olarak hazırlanan 23 madde (ve bir ek'ten) oluşan kısa bir belgedir ve anayasaların geleneksel bölümlerinden yalnızca devletin temel kuruluşuna yer vermiştir.

Bu anayasa, bir çok yönüyle Osmanlı'dan kopuşu simgeler. Osmanlı'da anayasa karşılığı kullanılan "Kanunu Esasi" yerine, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" kullanılmıştır. Osmanlı'da II.Meşrutiyetle birlikte padişah, yasama yetkisinin bir bölümünü parlamentoya devretmişti. 1921 Anayasası, yasama yetkisi yanında yürütme ve bir bakıma yargı yetkisini Türk Milleti adına, Büyük Millet Meclisine devretti. 1921 Anayasası'nın 1. Maddesindeki "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim biçimi, halkın kendi geleceğini kendisinin bizzat yönetmesi ilkesine dayanır." denilerek, Osmanlı'nın kişi egemenliğine dayalı monarşik rejimi yerine, ulusa dayalı Cumhuriyet rejiminin benimsendiğini belirtir. Bu madde de belirtilen egemenliğin ulusa dayandırılması ilkesi, örtük olarak padişahlık rejiminin kaldırıldığını da ifade eder. Nitekim 1922'de 307 no'lu Meclis Kararı ile " ...1921 anayasasının egemenlik haklarını milletin kendisine verildiğinden İstanbul'daki padişahlığın var olmadığına ve tarihe karıştığı" ve 308 Nolu Meclis Kararı ile de "Türk Milleti 1921 Anayasasının birinci maddesiyle hakimiyeti padişaktan alıp bizzat millete ...vermiştir." denilerek saltanat hukuken kaldırılmış oldu.

1921 Anayasası'nın 2. Maddesi, "Yürütme ve yargı gücü, milletin tek (yegane) gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde oluşur ve uygulanır" ifadesi ile yönetim sistemi olarak parlamenter meşruiyet (yasamanın üstünlüğü) ilkesi ve "meclis hükümeti sistemini"⁽¹⁾ benimser. Meclis Hükümeti sistemi, yönetim biçimini güçler ayrılığı ilkesine göre değil, güçler birliği temeline dayandırır.

¹ Hükümet sistemleri (ya da rejimler): yasama ve yürütmenin birbirleriyle olan ilişkilerine göre sınıflandırılmaktadır. Buna göre, yasama ve yürütmenin aynı organda toplandığı rejimlere "kuvvetler birliği", ayrı organlarda toplandığı rejimlere de "kuvvetler ayrılığı" denilmektedir. Kuvvetler birliği rejiminde yürütme ve yasamanın, yürütme organında birleşmesi durumunda mutlak monarşi ve diktatörlük sözkonusudur. Bu iki kuvvetin yasama organında birleşmesine ise "meclis hükümeti" denilmektedir. Kuvvetler ayrılığı rejiminde yasama ve yürütmenin birbirinden kesin olarak ayrıldığı sistemlere "başkanlık hükümeti", bu kuvvetlerin yumuşak ve dengeli biçimde ayrıldığı sistemlere de "parlamenter sistem" denilmektedir. Başkanlık hükümeti sisteminde, yasama ve yürütme organın başı olan Başkan, doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Yürütme organı Başkanı bağlıdır. Bu sistemde yasama yürütmenin, yürütme de yasamanın hukuki varlığına son veremez. Bir başka deyişle bu organlar birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Bu tanımlar çerçevesinde bağımsızlık mücadelesi döneminde hükümet sisteminin tam bir "meclis hükümeti" olduğu söylenebilir. (Özbudun, Anayasa Huku).

Anayasanın üçüncü maddesi, “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve Hükümet Büyük Millet Meclisi Hükümeti ünvanını taşır” ifadesi ile kuvvetler birliği ilkesi pekiştirilir. Nitekim Anayasanın 8. Maddesinde yürütme organı, güçler ayrılığı sisteminde olduğu gibi Bakanlar Kurulu olarak değil, yasama organının vekili olan İcra Vekilleri Heyeti şeklinde düzenlenir. Anayasanın 9. Maddesi, “Büyük Millet Meclisi Başkanı, Vekiller Heyeti'nin de başkanıdır ve meclis adına imza koymaya ve heyeti vekile kararlarını onaylamaya yetkilidir.” şeklinde düzenlenerek Meclis Başkanlığı geniş yetkilerle donatılmıştır.

1921 Anayasası biçimsel olarak “güçler birliği” temeline dayanmakla birlikte, uygulamada Meclis'in, savaşın olağanüstü koşullarında, dayanışmacı bir “görevler ayrılığı” anlayışıyla çalıştığı görülür. Meclis'in İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) parlamento çoğunluğuna dayalı bir hükümet ile yürütme; diğer üyeler de yasama ve denetleme işlevi görmüştür.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık kurumlarının getirilmesi, 1921 Anayasası'nın yasama üstünlüğü ilkesi geçerli olmasına karşın, yasama ile yürütmeyi az da olsa birbirinden ayırdı. Savaş koşullarının ortadan kalkmış olmasının da etkisiyle “meclis hükümeti sisteminden” parlamenter sisteme doğru yönelim başladı.

1921 Anayasası aynı zamanda bir halk hükümeti kurmak amacındadır. Anayasanın yerel yönetimleri içeren 10-21. maddelerinde bu eğilimi görmek mümkündür. İl ve bucaklar (nahiyeler) tüzel kişiliğe sahip özerk birimler; kazalar tüzel kişiliği olmayan merkezi yönetime bağlı “idari ve inzibati” birimler olarak kabul edilmiştir. İl ve bucaklarda yönetim seçimiyle işbaşına gelen şuralara -yönetici meclislere- bırakılmaktadır.

Merkezi ve yerel yönetim ilişkilerini yerel yönetimlere daha fazla yetki ve özerklik tanıyan bir yaklaşımla, anayasanın 11. maddesinde; iç ve dış politika, şer-i, adli, askeri işler ve uluslararası ilişkiler dışında kalan vakıf, medrese, eğitim, sağlık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım işlerinin düzenlenmesi ve yönetimi -BMM'ce çıkarılacak kanunlara göre, vilayet şurasının yetkisindedir. Anayasanın 22 ve 23. maddelerinde öngörülen “Genel Müfettişlik” kurumları vilayet şurası merkezi yönetimin denetimi altındadır. Ancak savaş ortamında bu demokratik hükümlerin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. 1921 anayasası ile getirilen milletvekillerinin, “vilayetin ayrıca vekili olmayıp, umumun, milletin vekili olması” ilkesi daha sonraki tüm anayasalarda yer almıştır.

1921 Anayasası 29 Ekim 1923'te yapılan değişikliklerle devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu yinelenerek, devletin resmi dilinin Türkçe, dininin İslam olduğu belirtilmiştir.

1921 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde merkezi hükümetin (yürütme) örgütlenme yapısı dönemin koşullarına uygun olarak şu şekilde düzenlenmiştir. Hükümet, Klasik devlet anlayışı doğrultusunda toplam 10 bakanlık (Şer'iye, Milli Savunma, Adalet, Maliye, İçişleri, İktisat, Milli Eğitim, Bayındırlık, Sağlık Sosyal, Dışişleri) ve bir bakanlık gibi işleve sahip Genel Kurmay Başkanlığı şeklinde örgütlenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden sonra İmar İskan ve Mübadele Bakanlığı kurulmuştur.

Devletin taşradaki örgütlenme yapısı ise, Osmanlı döneminden pek farklı değildir. 1921 Anayasası vilayetlere özerk bir yönetim yapısı tanımakla birlikte, bu demokratik anlayış, savaş koşullarında uygulamaya pek aktarılamamıştır. 1921 Anayasası'nda devletin örgütlenme yapısıyla ilgili bir başka düzenleme de ekonomik ve sosyal nedenlerle bir kaç ilin birleştirilerek bir genel müfettişlik yönetiminin kurulması hükmüdür (md.22). Bu hüküm daha çok güvenlik amacıyla uygulamaya konulmuştur.

1.2.2.2.2 1924 ANAYASASI

1924 Anayasası, 2. Büyük Millet Meclisi tarafından Cumhuriyetin ilanı ve savaş sonrası ortamda hazırlanmıştır. Bu anayasada, 1921 Anayasası'na göre yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri daha detaylı bir şekilde düzenlemiştir. 1924 Anayasası, esas hükümler, yasama görevi, yürütme görevi, yargı erki, Türklerin kamu hakları, çeşitli maddeler adı altında altı bölüm ve 105 maddeden oluşmaktadır.

1.2.2.2.2.1 DEVLET YÖNETİMİNİN TEMEL ESASLARI

1924 Anayasası'nın temel hükümler bölümünde, Türkiye devletinin yönetim biçiminin cumhuriyet olduğu (md.1) belirtilerek, cumhuriyetin temel ilkelerine (milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, ve devrimcilik) yer verilmektedir(md.2) . 1921 Anayasası'ndaki egemenliğin kayıtsız şartsız millete aittir (md.3) ve bu hakkın, millet adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğu (md.4) hükümleri korunmaktadır. 1924 Anayasası'nda yasama yetkisi ve yürütme gücü, Meclis'te toplanmaktadır(md.5). Meclis yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve Bakanlar kuruluna vermekle, bir bakıma yürütmeyi yasamadan ayırmaktadır. Ancak, Meclis'in hükümeti her zaman denetlemesi ve düşürebilmesi (md.7), 1921 Anayasası'ndaki "kuvvetler birliği" ilkesinin devamı niteliğindedir. Temel esaslar bölümünün sonunda yargı hakkının millet adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı belirtilmektedir.

1.2.2.2.2.2 YASAMA GÖREVİ

1924 Anayasası'nın yasama görevi bölümünde (9-30 maddeler); yasama organı olarak TBMM'nin üyelerinin seçimi, görevleri ve çalışma biçimi tanımlanmaktadır. TBMM üyeleri ,seçilmiş milletevekillerinden oluşur (md.1). Anayasada milletvekili seçilme koşulları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir (md.10-12). Dört yılda bir yapılması öngörülen seçimlerde seçilen milletvekilleri, yalnızca kendisini seçen çevrenin değil, bütün milletin vekili olarak kabul edilmektedir (md.13). Bakanlar Kurulu yanında milletvekilleri de kanun teklifi verebilir (md.15). Milletvekillerinin dokunulmazlığının hangi koşullarda geçerli olacağı ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş (md.17.) ve Milletvekilliği ile Hükümet memurluğunun bir kişide birleşmeyeceği kuralı getirilmiştir (md.23). 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'nda olduğu gibi, klasik yasama görevi olan; kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak, devletlerle sözleşme ve anlaşma yapmak, devletin bütçe ve kesin hesaplarını incelemek ve onamak, genel ve özel af ilan etmek vb. klasik yasama görevlerini BMM'ne vermiştir. (md.26).

1.2.2.2.2.3 YÜRÜTME GÖREVİ

1924 Anayasası, yürütmenin görevleri bölümünde (31-52 maddeler); yürütmeyi oluşturan Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık ve Bakanlar Kurulu'nun görevlerini tanımlamaktadır. 1924 Anayasası'nın, 1921 Anayasası'ndan en önemli farkı, yasama, yürütme ve yargının ayrılmasıdır. Bu ayrım, biçimsel de olsa, "kuvvetler ayrılığı" ilkesinin benimsendiğini göstermektedir.

Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı, BMM Kamutayı tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir (md.31) . Devletin başı olarak Cumhurbaşkanı, törenli oturumlarda Meclise, gerek duyduğunda Bakanlar Kurulu'na Başkanlık yapar, tartışma ve görüşmelere katılmaz ve oy vermez (md.32). Cumhurbaşkanı, yalnızca vatan hainliği halinde BMM'ne karşı sorumludur (md.41). Anayasanın diğer hükümleri de dikkate alındığında, Cumhurbaşkanlığı'nın

devleti temsil eden sembolik bir kurum olduğu söylenebilir. Ancak özellikle tek parti döneminde, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları olması ve karizmatik kişilikleri nedeniyle, bu makam özel bir konuma sahip olmuştur.

Yürütmenin diğer karar organı Başbakan, Cumhurbaşkanınca Meclis üyeleri arasından seçilir. Bakanlar ise Meclis üyeleri arasından Başbakan tarafından seçilir, Cumhurbaşkanınca onandıktan sonra Meclis'e sunulur (md.44). Bakanlar kurulu, Hükümetin genel politikalarından birlikte sorumludur . Ancak, her bakan kendi yetkisi içindeki işlemlerden tek başına sorumludur (md.46). Böylece, 1921 Anayasası'ndan farklı olarak, Bakanlar Kurulunu, hükümetin genel politikasından birlikte sorumlu tutulmasıyla, yasamaya, yürütmeyi denetleme işlevi de verilmiştir.

1924 Anayasası, idare davalarına bakmak ve idari uyuşmazlıkları çözmek, idari konularda Hükümete görüş bildirmek gibi görevleri Danıştaya vermiştir. Danıştay başkanları ve üyeleri, bu görevleri yürütebilecek kimseler arasından BMM tarafından seçilir (md.51) denilerek, bir bakıma idari yargıyı yasama organına bağımlı hale getirmektedir.

1.2.2.2.4 YARGI ERKİ

1924 Anayasası'nda, anayasal yargıya ilişkin kurumsal bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte anayasanın yargıya ilişkin "yargı erki" bölümünde (53-60 maddeler); mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkilerinin kanunla düzenleneceği (md.53) belirtilmektedir. Ayrıca, yargıç bağımsızlığı (md.54), yargıç güvencesi (md.55), yargılamanın açıklığı (md.58), savunma hakkı (md.59), yargı bağımsızlığı gibi düzenlemeler yapılmıştır. 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'ndan farklı olarak, Bakanları, Danıştay ve Yargıtay Başkanları ve üyelerini ve Cumhuriyet Başsavcısını görevlerinden dolayı yargılamak için Yüce Divan kurumu getirmiştir. Öte yandan, hiçbir kanun anayasaya aykırı olamaz (md.103) hükmüyle de kanunları anayasal güvenceye almıştır. Ancak, kanunların anayasaya aykırılığını denetleyecek bir sistem (anayasa mahkemesi gibi) getirmemiştir.

1.2.2.2.5 1924 ANAYASASI'NDA KAMU HAKLARI VE DİĞER HÜKÜMLER

1924 Anayasası'nın Kamu Hakları bölümünde (68-88 maddeler); özgürlüklerin ancak kanunla sınırlanabileceği, kanun önünde eşitlik, vicdan, inanç, düşünce, söz, yayın, basın, seyahat, mukavele, çalışma, mülkiyet, toplantı, dernek, haberleşme, öğrenim, şirket kurma hak ve özgürlükleri, can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı gibi çağdaş kamu hakları yer almaktadır. 1924 Anayasası temel hak ve özgürlükler konusunda, Fransız İhtilali zamanındaki klasik özgürlük anlayışını benimsemekte ve Osmanlı Kanun-u Esasisi'deki bazı hükümlere de yer verilmektedir. Bu düşüncenin gerisinde ise, Fransız İhtilali'nden etkilenen Cumhuriyetin ulus-devlet (meclis) anlayışı yatmaktadır.

1924 Anayasası'nın çeşitli maddeleri ve dayanakları bölümlerinde (md.89-105); Türkiye'nin idari örgütlenmesi (md.89-91), devlet memuriyeti (md.92-94), devlet maliyesi (md.95-101) ve anayasanın temel dayanakları (md.102-105) düzenlenmiştir.

1921 Anayasası'nda "vilayet", "kaza" ve "nahiye" bölümlerinde yer alan yerel yönetimlerle ilgili hükümler, 1924 Anayasa'sında "çeşitli hükümler" başlığı altında "yetki genişliği ve görev ayrımı" esasına göre yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerle, 1921 Anayasası'ndaki nisbi yerel yönetim özerkliği kaldırılmıştır.

1.2.2.2.6 1924 ANAYASASI'NDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

1924 anayasası 1961'e kadar yürürlükte kalmasına karşın çok az değişikliğe uğramıştır. Bunun en önemli nedeni 1945'lere kadar süren tek parti döneminde Anayasa'ya karşı tavrın alacak bir yasal ve kurumsal yapının olmayışıdır. (Anayasa Meclisinin üçte iki çoğunluğu ile değiştirilebilmekteydi). Ayrıca 1921 ve 1924 anayasalarını hazırlayanlar aynı zamanda tek parti dönemindeki yönetici kadro olduğu için uygulamada anayasayanın temel ilkelerine zaten bağlıydılar. Tek parti döneminde geçerli olan meclis hükümeti, politik sistemi derinden etkileyen yasal-kurumsal düzenlemelerin yapılmasında ve uygulamaya konulmasında ciddi bir muhalefetle karşılaşmadı. Bir başka deyişle Atatürk'ün önderliğinde Cumhuriyetin temel ilkeleri, belirli program çerçevesinde aşama aşama yürürlüğe konuluyordu. Anayasadaki değişiklikler daha çok fiili durumu, hukuksal bir temele dayandırmaktaydı.

1924 Anayasası'nda geçmiş dönemi hatırlatan ifadeler ve en önemlisi ulusal egemenlik anlayışına uymayan hükümler bulunmaktaydı. Toplumun o dönemdeki yapısı ve bağımsızlık mücadelesinde sağlanan uzlaşma, Anayasa'da bu tavizkar hükümlere yer verilmesini zorunlu kılıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı yönetim biçimini isteyen tutucu unsurlar bastırıldıktan sonra, anayasada yeni düzenlemelere gidildi.

1924 Anayasası'nda ilk değişiklik 10 Nisan 1928'de yapılmıştır. Bu değişiklikler, daha çok anayasada sembolik olarak yer alan islami söylem ve kurumların çıkarılarak, devletin laik bir yapıya kavuşturulmasına yöneliktir. Örneğin 26.maddenin başında yer alan "şer'i hükümlerin uygulanması" ibaresi çıkarılmıştır. Yine 16. ve 18.maddelerde yer alan "vallahi" sözcüğü yerine, "namusum üzerine söz veririm" ibaresi yer almıştır. Ayrıca "devletin dini islamdır" ibaresi anayasadan çıkarıldı.

5 Aralık 1934'te anayasada yapılan bir değişiklikle kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınması, kadınların politik karar sürecine katılımını sağlayarak çağdaşlaşma yolunda önemli bir adım atmıştır. Ayrıca seçmen yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştır.

1.2.3 1924 ANAYASASI'NIN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

1924 Anayasası, "çoğulcu" bir demokrasiden çok, "çoğunlukçu" bir demokrasi anlayışına sahiptir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışı, çoğunluğun çıkarıyla toplumun çıkarını özdeşleştirerek, milli irade olarak nitelenen çoğunluk iradesinin daima kamu yararına yöneldiğine görüşüne dayanmaktadır. Çoğulcu demokrasi ise, çoğunluğun yönetimi ilkesini benimsemekle birlikte, bunu azınlığın temel haklarıyla da bağdaştıran bir anlayışa sahiptir. Kamusal çıkar, ancak toplum içindeki farklı grupların varlığı ve bunlar arasındaki özgür tartışma ve pazarlık ortamında ortaya çıkar. Bu nedenle çoğunluğun iradesine getirilen sınırlamalar demokrasinin özüne uygundur. Tek parti döneminde çoğunlukçu demokrasi anlayışının benimsenmesinin temel nedeni, bu sistemin geniş ölçüde Fransa'da uygulanması ve Türk siyasal düşüncesinin de Fransa'dan esinlenmesidir. Ayrıca bu anayasa düşüncesinin bağımsızlık mücadelesi ortamında gelişmesi ve yeni kurulan cumhuriyetin korunması için milli iradenin önemli bir unsur olmasıdır. Öte yandan çoğunlukçu demokrasi anlayışı, yapılması düşünülen devrimlerin gerçekleştirilebilmesi için uygun bir ortam yaratmıştır.

1924 Anayasası'nın temel esasları, yasama ve yürütme görevleri birlikte değerlendirildiğinde; 1921 Anayasası'nın yasamanın üstünlüğü ilkesini korumakla birlikte; Cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve bakanlar kurulu organlarının oluşturulması, yürütme gücünü yasamadan ayırması, "kuvvetler birliği" ilkesinin yumuşatılarak, "kuvvetler ayrılığı" ilkesine doğru yöneldiği söylenebilir. Bir başka deyişle, 1924 Anayasası, yürütme yetkisini sınırlayıcı, yasama yetkisini

genişletici bir özelliğe sahiptir.1924 Anayasası genel olarak değerlendirildiğinde ise; yönetim biçimi olarak (hükümet sistemi) meclis hükümeti ve parlamenter sistem arasında karma bir sistem olduğu söylenebilir. 1921 ve 1924 Anayasaları, çağdaşlaşma yolunda önemli bir adım olmakla birlikte, temel hak ve özgürlüklerin yeterliliği açısından yeterli görmek mümkün değildir.

1.2.4 TEK PARTİ DÖNEMİNİN VESAYETÇİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Tek Parti döneminde tartışılan konulardan birisi de bu dönemde uygulanan demokrasinin niteliği üzerinedir. Bu dönemde uygulanan demokrasinin zorunluluktan kayanaktan bir vesayetçi demokrasi⁽²⁾ olduğu konusunda genelde görüş birliği vardır. Bu zorunluluk, toplumu geleneksel yapıdan modern bir yapıya dönüştürme gereğinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki “vesayetçi demokrasi” anlayışı bu yaklaşımla açıklanabilir. Buradaki vesayet kavramı, kalıcı bir otoriterlik anlayıştan çok, toplumun modernleştirilmesi, demokratik bir ortamın hazırlanması için geçici bir süre siyasal sistemin merkezileştirilmesidir. Nitekim, 1923-1931 döneminde çok partili yaşama geçiş denemeleri ve 1945'te başarılı bir şekilde çok partili sisteme geçilmesi bunu doğrulamaktadır.

Öte yandan tek parti döneminde; parlamentonun varlığı, siyasal sistemin temel unsuru olan anayasalarda, başka partilerin kurulmasını önleyici hükümlerin olmaması, mecliste ve parti kongrelerinde özgür sayılabilecek bir tartışma ortamının bulunması, sınırlı da olsa çoğulculuğun olduğunu göstermektedir.

Tek parti dönemindeki vesayetçi demokrasinin bir sonucu olarak toplumun dönüştürülmesi; yukarıdan aşağıya doğrudur (tepeden devrim). Kuşkusuz bu olguyu yalnızca vesayetçi demokrasi anlayışı ile açıklamak yeterli değildir. Çünkü eski Türklerden beri toplumun değiştirilmesi talebi ve eylemi yukarıdan gelmiştir. Aslında bu olgu, Osmanlı toplumunun geleneksel devlet anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Dönemin vesayet partisi olan CHP, çoğu zaman Türk toplumunun tamamını temsil ettiğini ifade etmiştir. Dönem boyunca tek partinin meşrulaştırılması yönünde her hangi bir adım atılmamıştır. Özellikle etnik ve dinsel temele dayalı ayrımcı ve dışlayıcı görüşlerden kaçınmıştır. Partinin kadrosu, cumhuriyet ideolojisine (Kemalizme) bağlı modernleştirici seçkin bürokratlardan oluşmuştur. CHP'nin bu yapısı küçük değişikliklerle 1960'lara kadar sürmüş ve günümüzde de etkileri devam etmektedir.

Cumhuriyetin temel kurum ve kurallarının yerleştirilmesinde öncü olan bürokratlar, yeni bir toplum kurma amacını benimsemiş olmakla birlikte, yetiştikleri anti demokratik ortamın etkilerinden tam olarak arınamışlardı.

Geçmişte olduğu gibi devlet ile halk arasındaki ilişkileri sağlayacak ara yapıların oluşturulamaması, Cumhuriyet ideolojisinin tabana yeterli düzeyde yayılmasını engellemiştir. Ayrıca Batı toplumlarında devletten bağımsız olarak gelişen ve demokrasinin kuruluşunda etkin bir rol oynayan burjuvazinin, Türk toplumunda devlet eliyle yaratılması nedeniyle demokrasinin kurulmasına önemli bir katkısı olmamıştır.

Tek parti döneminin vesayetçi niteliği, Cumhuriyet öncesi dönemdeki (Osmanlı'nın) geleneksel toplum yapısının demokrasinin kurulmasını engelleyici özelliklerine de bağlanabilir. Şerif Mardin, Osmanlı kültüründe “büyük geleneği” oluşturan “devlet İslamı” ile “küçük geleneği” oluşturan

²Linz'e göre “vesayetçi demokrasiler, demokratik devletin biçimsel normlarının benimsendiği; elitlerin devletlerini demokratlaştırma amacını güttükleri, ancak belki bunun gerekleri konusunda pek açık olmadıkları rejimler”dir. Totaliter ve Otoriter Rejimler. çev. Ergun özbudun. (Ankara. S Yay., 1984). s.5 (aktaran Köker, 1993: s.213).

“halk İslamı”nda demokratik ögelerin bulunmadığını ileri sürer (Mardin, “Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma”dan aktaran Köker,1993;17.). Öte yandan Türk toplumundaki örgütlenme anlayışı, (bireylerin kendi çıkar ve istekleri doğrultusunda olmayışı), merkez (devlet) ve çevre (halk) arasındaki kopukluk ve merkezin aşırı egemenliği ve denetimi, Sünni İslam geleneğinin otoriteye boyun eğme anlayışı (muhalafetin ortaya çıkmasını engellemesi açısından) demokrasinin kurulmasını engelleyici faktörler arasında sayılmaktadır.

Osmanlı dönemindeki değişimin tepeden yapılması geleneği Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Ancak cumhuriyet dönemindeki değişimin yukarıdan aşağıya doğru yapılmasının zorunluluktan kaynaklanan geçici bir yöntem olduğu bizzat Mustafa Kemal tarafından belirtilmektedir. Mustafa Kemal’in 1919’da Ankara’da Ziraat Mektebi’nde yaptığı konuşma bunu açıkça ortaya koymaktadır. “..Fertler düşünür olmadıkça, kitleler istenilen yöne, herkes tarafından iyi yada kötü yönlere yönelebilirler. Kendini kurtarabilmek için her ferдин geleceğiyle bizzat ilgilenmesi gerekir. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir kurumlaşma elbette sağlam olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya olması zorunluluğu vardır” (Sosyal,1983;213).

1.2.5 TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİM YASALARI VE SEÇİM SONUÇLARI

Tek parti döneminin büyük bir bölümünde (1942 yılına kadar) seçim yasasının temelini 1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu oluşturmuştur. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminin seçim sistemini incelemeden önce, Cumhuriyet öncesi dönemin seçim sistemi, seçim ve sonuçlarına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

1.2.5.1 CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE SEÇİMLER

Osmanlı’nın ilk seçim yasası olan 1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu’dur. 1908 yılında yapılan ilk Osmanlı seçimleri de bu kanuna göre yapılmıştır. “İttihat ve Terakki Cemiyeti” ile ademi merkezîyetçi “Ahrar Fırkası”nın katıldığı bu seçimlerde çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti elde etmiştir. İlk defa siyasi partilerin katıldığı ve iki dereceli seçim sisteminin geçerli olduğu bu seçimlerde 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah olmak üzere 275 kişi seçilmiştir. Bu seçimde oy verme erkekler ve vergi mükellefler ile sınırlandırılmıştır.

Seçim sistemi açısından 1912 seçimleri 1908 seçim sisteminden farklı değildi ve bu seçim sonucunda kurulan meclis uzun ömürlü olmadı. 1914’de yapılan seçimlerde ise ordu mensuplarının oy kullanma hakkı kaldırıldı. Osmanlı Devleti’nin son seçimi olan 1919’da yapılan seçimlerde azınlıklardan yalnızca museviler seçime katıldı. Seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti kazandı. 12 Ocak 1920’de kurulan VI.Osmanlı Mebusan Meclisi, 28 Ocak 1920’de Misak-ı Milliye kabul etmiştir. İstanbul’un işgaliyle birlikte Meclis 16 Mart 1920’de basıldı. Mustafa Kemal, 1920’de illere bir tebliğ göndererek Ankara’da bir millet meclisi toplamak istediğini bildirdi. Bu tebliğde;

- Seçimlerde Livalar esas alınacaktır (md.3)
- Her Livadan 5 üye seçilecektir (md.4)
- Seçim gizli oy ve mutlak çoğunluk esasına göre yapılacaktır. -Meclis üyeliği için her fırka, zümre ve cemiyet aday gösterebilecektir (md.6)

Bu seçim sonucunda 337 milletvekili Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de I.TBBM'ni açmıştır. Bu Meclis, 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye kabul etmiştir. 1921 Anayasası'nda seçimle ilgili olarak temel hükümler ;

- Büyük Millet Meclisi, il tarafından seçilmiş üyelerden oluşur.
- Seçimler iki yılda bir yapılır.
- Yeniden seçilmek mümkündür.

1.2.5.2 TEK PARTİ DÖNEMİNDE SEÇİMLER

Tek parti döneminde düzenli olarak her dört yılda bir genel seçimler yapılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerini halkoyuna sunma işlevi gören bu seçimleri , seçimlerde uyulması gereken genel kurallar açısından demokratik olarak nitelenebilir. Öte yandan bu seçimler siyasi iktidarı biçimlendirilmesi yönünden de pek fazla anlam ifade ettiği söylenemez. Çünkü, bu seçimler, dönemin tek partisi CHP'nin belirlediği adayların onaylanmasından başka bir şey değildi. Bir başka deyişle, partinin belirlediği adaylar seçiliyordu. Bu nedenle siyasi mücadele daha çok parti içinde aday olabilmek için yapılmıştır. Bu dönemde iki kez çok partili sisteme geçme girişiminde bulunulmuş ancak, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimlerden ilkinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, seçimlere hiç katılmamıştır. İkincisinde ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası yalnızca 1930 yerel seçimlerine katılmıştır. Aşağıda bu dönemde yapılan seçim yapılan seçimler aşağıda genel hatlarıyla ele alınmıştır.

1.2.5.2.1 1923 SEÇİMLERİ

Tek Parti döneminde ilk siyasi seçim 1923 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimde 1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. Bu seçim yasasında 3 Nisan 1923 tarihinde yapılan değişikliklerden bazıları şunlardır:

- Her 20 bin erkek nüfus 1 milletvekili seçer
- Her 30 bin erkek nüfus 2 milletvekili seçer
- 20-50 bin arası erkek nüfus 4 milletvekili seçer (md.1).
- Seçmen yaşı 18'dir (md.2).
- Milletvekili seçilmek için öğretmenler hariç, tüm memurlar, belediye başkanları, seçimden 2 ay önce istifa eder (md.3).
- Bir kerede her 200 kişi için 1 ikinci seçmen seçilecektir (md.5)

1923 seçimlerine katılan en önemli grup "Halk Fırkası"dır. "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti" seçim propagandası niteliğinde 9 maddelik bir program yayınlamıştır. Programda vatandaşların seçimlerde bu programı onaylamalarının aynı zamanda cemiyetin Halk Fırkası'na katılımını kabul etmiş olacağı belirtilmektedir. İki dereceli ve mutlak çoğunluk yöntemine göre yapılan seçimleri cemiyet kazanmıştır. Daha önce değinildiği gibi 1924 yılında Halk Fırkası'nın adı, Cumhuriyet Halk Fırkası şekline dönüştürülmüştür.

1.2.5.2.2 1927 SEÇİMLERİ

1923 seçimleri sonucu oluşturulan II. TBMM, 1924 Anayasası'nı yapmıştır. Bu anayasada seçimlerle ilgili şu hükümlere yer verilmiştir.

- TBMM millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden oluşur (md.9)
- 18 yaşını dolduran her Türk erkeği milletvekili seçebilir (md.11)
- 30 yaşını dolduran her Türk erkeği milletvekili seçilebilir (md.12)
- Milletvekili dört yılda bir yapılır, süresi dolanlar yeniden seçilebilir.

Milletvekili seçilebilme koşulları ise şu şekilde düzenlenmiştir.

- Yabancı devlet hizmetinde bulunmamak
- Sahtekarlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal, hileli iflas suçlarından mahkum olmamak,
- Kısıtlı olmamak,
- Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,
- Medeni haklardan mahrum olmamak,
- Türkçe okuyup yazabilmek.

1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu, 21 Haziran 1927'de yapılan bazı değişikliklerle bu seçimlerde de uygulanmıştır. Ayrıca CHF Başkanı Mustafa Kemal tarafından seçilecek adayları gösteren bir de tebliğ yayınlanmıştır. 31 Ağustos 1927'de yapılan seçimlerde tüm ülkede tek parti olarak seçime katılan CHF, kendi adaylarının yazılı olduğu bir liste yayınlamış ve halktan bu listeye oy vermeleri istenmiştir. Böylece seçimleri kazanan CHP milletvekilleri III. TBMM'ni oluşturmuştur.

1.2.5.2.3 1931 SEÇİMLERİ

1931 seçimlerinde yeni bir seçim yasası çıkarılmamış, 1927 seçim yasası geçerli olmuştur. Bu seçimlerde de CHF tek parti olarak seçimlere katılmış, Nisan 1931'de ikinci seçmenlerin seçim işlemleri tamamlanmış ve seçilen milletvekilleri IV.dönem TBMM'ni oluşturmuştur.

1931'de Belediye Yasası'nda yapılan bir değişiklikte kadınlara yerel seçimlerde katılma hakkı tanınmıştır. 1934'te Anayasa'nın 10. ve 11. maddelerinde yapılan değişiklikte; 22 yaşını bitiren kadın ve erkek her Türk milletvekili seçme ve 30 yaşını bitiren kadın ve erkek her Türk milletvekili seçilme hakkına sahip olmuştur.

1.2.5.2.4 1935 SEÇİMLERİ

1935 seçimleri öncesinde seçim yasasında önemli değişiklikler yapılmıştır. 5 Aralık 1934 tarihinde İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda, 2598 sayılı Yasa ile yapılan önemli değişiklikler şunlardır:

- Türkiye Cumhuriyeti halkından her 40 bin kişi 1 milletvekili seçecektir. 40- 55 bin arasında da 1 milletvekili seçecektir.
- Her 95 bin kişi 2 milletvekili seçecektir.

- Her 135 bin kişi 3 milletvekili seçecektir.
- Her 175 bin ve daha fazlası kişi 4 milletvekili seçecektir.
- Seçmen yaşı 18'den 22'ye çıkarılmıştır.
- Yasadaki seçme ve seçilme hakkı bölümünde "erkek" ibaresi yerine "kadın-erkek" kaydı konulmuştur (md.2). Böylece ilk defa kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.

Seçim yasasında 22 Aralık 1934 tarihinde yapılan değişiklikte ise, bir kaza dahilinde her 400-600 kişi 1, 600-1000 kişi 2, 1000-1400 kişi 3 ve daha fazlası için aynı oranda ikinci seçmen seçileceği hükmü getirilmiştir. 1935 seçimlerinde de iki dereceli çoğunluk yöntemi uygulaması devam etmiştir. Seçimleri tek parti olan CHP'nin kazandığı bu seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasıyla 8 kadın milletvekili parlamentoya girmiştir. Ayrıca cumhuriyet tarihinde ilk defa bu seçimlerde müslüman olmayan vatandaşlar milletvekili seçilmiştir.

1939 yılında yapılan genel seçimler de, 1935 tarihli seçim yasasına göre yapıldı. Bu seçimlerin diğer seçimlerden en önemli farkı ilk defa CHP dışında bağımsızların teorik olarak seçime katılmasına izin verilmesidir. 26 Mart 1939'da yapılan seçimleri yine CHP kazanırken, bu kez 13 kadın parlamentoya girmiştir.

1.2.5.2.5 1943 SEÇİMLERİ

1943 seçimlerinin en önemli özelliği, 1877 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunun yürürlükten kaldırılarak 4320 sayılı yeni seçim yasasının kabul edilmesidir. Yeni seçim yasasında yapılan önemli düzenlemeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Seçimlerde iller esas alınacak, her il bir seçim bölgesi oluşturacaktır (md.1).
- Her 40-55 bin nüfus 1 milletvekili; 55-95 bin nüfus 2;milletvekili; 95-135 bin nüfus 3 milletvekili; 135-175 bin nüfus ve yukarısı 4 milletvekili seçilecektir (md.2).
- Seçimler iki dereceli olacaktır (md.18).
- En fazla ikinci derece seçmenin oyunu almış olanlar milletvekili seçilecektir (md.35)

Ayrıca seçim yasasında milletvekili seçme ve seçilme koşulları da (md.7-8'de) yeniden düzenlenmiştir. Bu seçimin bir başka özelliği de CHP'nin tek parti olarak katıldığı son seçim olmasıdır.

Tek Parti döneminde seçim sisteminin genel bir değerlendirmesi yapıldığında;

- 1877'de çıkarılan İnhtab-ı Mebusan Kanunu 1942 yılına kadar çeşitli değişikliklerle yürürlükte kalmıştır.
- Cumhuriyet döneminde seçme ve seçilme hakkını sınırlayıcı (erkek olma, vergi mükellefi veya emlak sahibi olma gibi) hükümler kaldırılarak biraz daha genişlemiş ve genelleştirilmiştir.
- İki dereceli ve başlangıçta basit çoğunluk, daha sonra mutlak çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemi uygulanmıştır. Bu sistem halkın seçimlere aktif bir şekilde katılımını engellemiştir. Bir başka deyişle siyasal karar alma sürecine milli irade dolaylı olarak yansımıştır.
- 25 olan seçmen yaşı önce 18'e indirilmiş, daha sonra 22'ye çıkarılmıştır.
- Dönem boyunca (1930 yerel seçimleri hariç) seçimlere yalnızca CHP katılmıştır. Bu nedenle seçmenlerin esas işlevi CHP'nin belirlediği adayları onaylamak olmuştur.

1.2.6 POLİTİK SİSTEMİN BELİRLEYİCİSİ OLARAK CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Cumhuriyet Halk Partisi, 11 Eylül 1923 tarihindeki kuruluşundan çok partili yaşama geçinceye kadar, parti yöneticilerinin aynı zamanda devlet yöneticileri olmaları nedeniyle hükümet partisi ve çoğu zaman da ülkenin tek partisi olarak dönem boyunca politik sistemi derinden etkiledi.

CHP, politik sistemin biçimlenmesinde dönem boyunca kongre kararları, parti programı ve tüzüğü ile etkili oldu. CHP'nin 1923 yılındaki kuruluş tüzüğünde, partinin amacı, milli hakimiyetin demokratik bir biçimde (halk tarafından ve halk için) kullanılmasına rehberlik etmek, ülkeyi çağdaşlaştırmak, yasaların her şeyin üstünde egemen olmasını sağlamak diye tanımlanmaktadır. 1927 yılında partinin ilk büyük kongresinde, devletin temel ilkeleri olan Cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık ve Türk milliyetçiliği parti genel esasları olarak belirlendi. 1931 yılında yapılan ikinci büyük kongrede parti tüzüğü yenilenirken, ilk kez bir parti programı kabul edildi. Parti programına, daha önce kabul edilen beş ilkeye eklenen "devletçilik" ilkesi de eklenerek, partinin ana vasıfları altıok'la simgeleştirildi. Bu ilkelerin ülke genelinde yaygınlaştırılması amacıyla 1931'de Türk Ocakları kapatılarak, yerine Halkevleri kuruldu. CHP'ye bağlı olarak dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dersaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın, köycülük, tarih ve müzecilik alanlarında çalışan halk evleri önce şehir ve kasabalarda daha sonra köylerde örgütlenerek, parti ilkelerinin geniş halk kesimlerince benimsenmesini sağlamaya çalıştı.

1935 yılında toplanan 4. Büyük Kongre'de, "Parti, kendi bağlarından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatını, birbirini tamamlayan bir birlik olarak tanı" (tüzük, md.95) denilerek, parti ve devlet özdeşleştirildi. Bu kongre sonunda hükümet ile parti arasındaki ilişkilerin yakınlaştırılması için, İçişleri Bakanı CHP genel sekreterliğine, valiler illerin parti başkanlıklarına getirildi, (mülki) genel müfettişlere partiyi denetleme yetkisi verildi. Bu dönemde parti -devlet özdeşleştirilmesinin bir başka örneği de, 13 Şubat 1937'de anayasada yapılan bir değişiklikte, CHP'nin altıoku'nun anayasaya girmesidir. Atatürk'ün ölümünden sonra, 1938 yılının sonunda yapılan olağanüstü kurultayda Atatürk "Ebedi Şef", İnönü "Milli Şef" ve değişmez Genel Başkan ilan edildi.

Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olmuştur. 1939 Kurultayı'nda CHP genel sekreteri hükümet dışında bırakılarak, bir ölçüde parti-devlet özdeşliği çözülmeye başladı. Bu dönemde katı devletçilik anlayışından da vazgeçildi ve dar bir liberalizasyon başladı. Bu kurultayda İçişleri Bakan'ının parti genel sekreteri ve Vali'lerin parti il başkanı olması kuralından vazgeçildi. CHP'nin tek parti dönemindeki son kurultayı 1943 yılında yapılmıştır. Bu kurultay, İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları nedeniyle önemli bir değişiklik getirmede.

Savaş sonrasında dünyada esen liberalizm ve demokrasi rüzgarları Türkiye'yi de etkiledi.

CHP'nin 10 Mayıs 1946'da yapılan Olağanüstü Kurultayı'nda, "tek adam" (kişi egemenliği) anlayışına son verilerek parti içi demokraside önemli bir adım atıldı. Bu kurultayda sınıf esasına dayalı dernek ve siyasi parti kurulması serbest bırakılarak demokratikleşme yönünde de önemli bir atılmış oldu. İki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sistemi kabul edildi ve yeniden seçimlere gidilmesi kararlaştırıldı. CHP'nin 1946 Kurultayı'nda hazırlanan, parti program ve tüzüğü çok partili rejime sağlıklı bir şekilde geçilmesi için sağlam bir alt yapı oluşturdu.

17 Kasım 1947'de yapılan CHP Kurultayı, çok partili dönemin ilk kurultayıydı.. Bu kurultayda kabul edilen parti programında Cumhuriyetin altı temel ilkesi esas alındı. Programda; İktidarın kaynağının millet olduğu ve millet adına bu yetkiyi Büyük Millet Meclisi'nin kullanıldığı kabul

edildi. Programın ikinci maddesinde, kişilerin ve toplumun serbestçe gelişebilmesi için; düşünce, söz, basın, siyasi parti ve sendika kurma özgürlüğü kabul edildi. Parti programı ekonomik alanda, özel girişim yanında, devlete önemli görevler yükledi. Devlet işletmelerinde ademi merkezîyetçi bir anlayışın benimsendiği programda, devletin esas işlevinin ekonomik ilişkilerin düzenleyicisi olduğu belirtildi. Programda, ayrıca demokrasi ilkeleri çerçevesinde işçilerin korunması, işsizliğin önlenmesi, fazla çalışma ücreti, ücretli tatil, ihtiyarlık ve hayat sigortası gibi sosyal politika konularına yer verildi. Çok partili yaşam, CHP'ye dönem boyunca parti içinde ve Meclis'te oluşturulmaya çalışılan yapay muhalefetin sağlayamadığı bir dinamizm getirdi.

1.3 POLİTİK YAPI

Politik yapı; politik sistemin temel organları olan yasama, yürütme ve yargının dağılımını gösteren fonksiyonel yapı, politik kurumların davranışları ve örgütsel dokusunu oluşturan kurumsal ve örgütsel yapı, merkezi ve yerel yönetimin dağılımını gösteren yetkinin mekansal dağılımı ve politik kurumların toplumsal bağları ve tabanını içine alan temsil yapısından oluşmaktadır. Aşağıda tek parti döneminde politik yapı, fonksiyonel, kurumsal ve örgütsel, mekansal ve temsil yapısı ele alınmıştır.

1.3.1 FONKSİYONEL YAPI

Tek parti döneminde politik sistemin temel organlarının yapısı ve işleyişi biçimsel olarak 1921 ve 1924 Anayasalarında belirlenmiştir. Devletin temel kuruluş ilkelerinin belirlendiği 1921 Anayasası'nda, yürütme gücü ve yasama yetkisi milletin tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. Bir başka deyimle 1921 Anayasası'nda "meclis hükümeti sistemi" kabul edilmiştir. Yasamanın üstünlüğü ilkesinin katı bir uygulaması olan bu sistem, "güçler birliğine" dayanmaktadır. Bir başka deyişle, yürütme organı, ortak sorumluluk taşıyan, kendi yetkileri bulunan bir Bakanlar Kurulu organına değil, yasama organının vekili olan bir İcra Vekilleri Heyeti'ne verilmiştir. Bu şekliyle 1921 Anayasası'na göre Millet iradesi ile Meclis iradesi özdeşdir.

1921 Anayasası'nca benimsenen "güçler birliği" ilkesi, dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle tam olarak uygulanmamıştır. Bu dönemde, Meclis'teki üyelerin İcra Vekilleri Heyeti yürütme, diğer üyeler de yasama ve denetleme işlevini gördüğü, dayanışmacı bir "güçler ayrılığı"ndan sözedilebilir.

1924 Anayasası'nda ise, Meclise karşı "ortak sorumlu" bir Bakanlar Kurulu ve Başbakanlık yanında temsili bir Cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturulması biçimsel de olsa yürütme gücünü, yasama gücünden ayırmıştır. Bununla birlikte yürütme organlarına "güçler ayrılığı" sisteminde olduğu gibi ağırlık ve yetki verilmemiştir. 1924 Anayasası'nda yürütme gücü esas olarak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamı sorumsuz ve sembolik kurum olduğu için, yürütme esas olarak Bakanlar Kurulu'nda toplanmıştır. Ancak, tek parti döneminin Cumhurbaşkanları Atatürk ve İsmet İnönü, kişilikleri ve karizmatik özellikleriyle, yürütme ve yasama organları üzerinde her zaman etkili olmuşlardır.

1921 Anayasası'ndan farklı olarak 1924 Anayasası'nda "yargı gücü"ne de yer verilmiştir. Yargı görevi bağımsız mahkeme ve yargıçlara bırakılmıştır. Ancak, 1924 Anayasası'nda yargı bağımsızlığını güvence altına alacak anayasal yargı kurum yoktur. 1924 Anayasası biçimsel olarak "güçler ayrılığı" ilkesini kabul etmekle birlikte, güçler arasındaki ilişkilerde yasamaya daha fazla ağırlık vermiştir. Bir başka deyişle, 1924 Anayasası, yönetim biçimi olarak "güçler birliği" ilkesinden "güçler ayrılığı" ilkesine yönelen parlamenter sistemi benimsemiştir.

1.3.2 KURUMSAL VE ÖRGÜTSEL YAPI

1.3.2.1 DEVLET YAPISI

Devlet yapısı 1921 ve 1924 Anayasalarına göre farklı şekilde düzenlenmiştir. Aşağıda iki anayasaya göre devlet yapısı ele alınmıştır.

1.3.2.1.1 1921 ANAYASASI'NA GÖRE DEVLETİN YAPISI

1921 Anayasası'na kadar, devletin yapısını düzenleyen bir anayasa yoktu. 1921 Anayasası'nın geçerli olduğu dönemde devletin merkezi örgütlenmesi dönemin koşullarına göre yeniden düzenlendi. Öncelikle merkezi hükümet örgütü 10 bakanlığa ayrıldı. Bunlar; Şeriye, Milli Savunma, Adalet, Maliye, İçişleri, İktisat, Milli Eğitim, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal ve Dışişleri Bakanlığı'dir. Ayrıca, Genelkurmay Başkanlığı'da bakanlık statüsündeydi. Lozan Anlaşmasının getirdiği nüfus değiştirme işlemleri için 1923 yılında İmar İskan ve Mübadele Bakanlığı kuruldu.

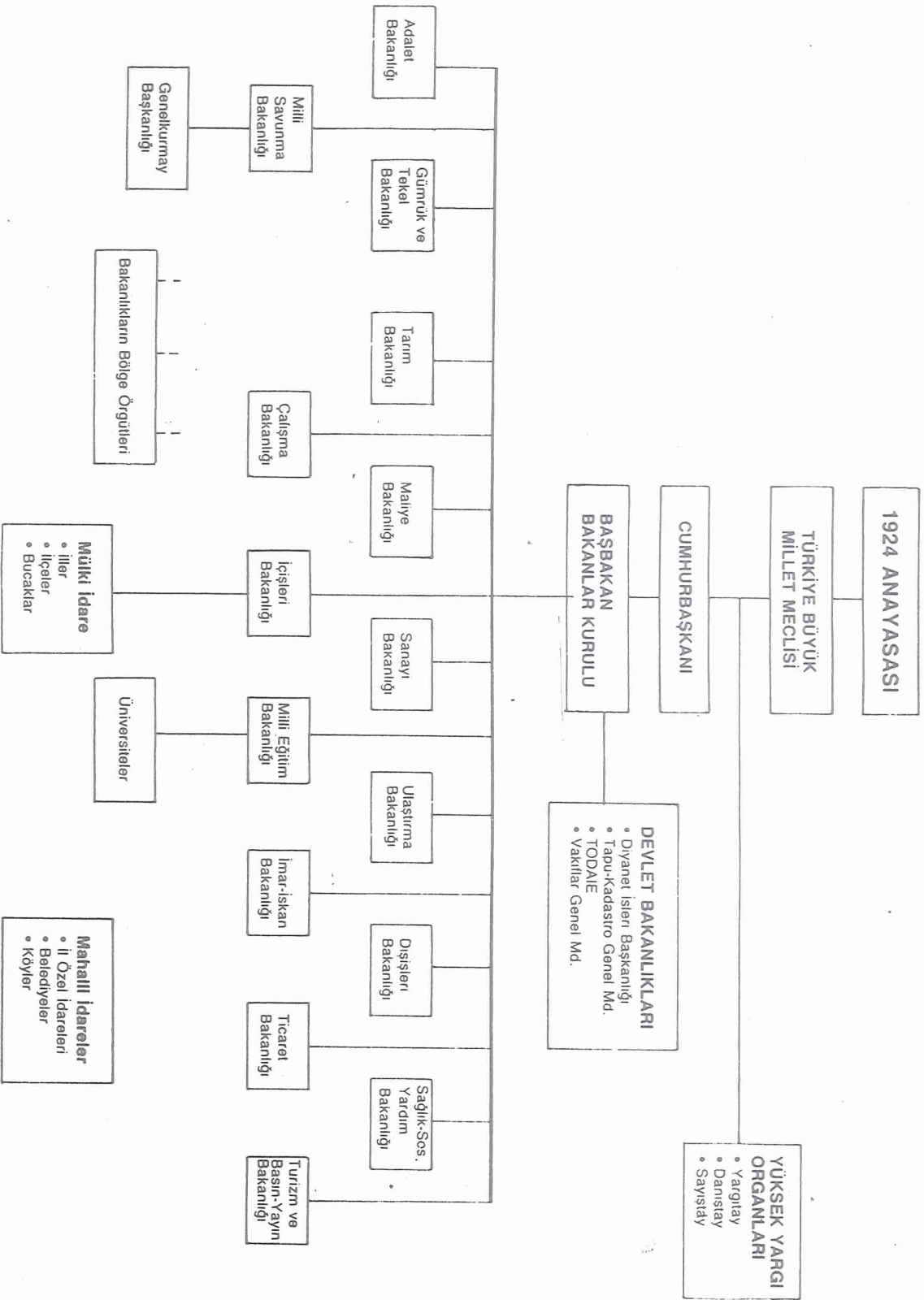
Bu dönemdeki devletin taşra örgütlenmesi, Osmanlı'da olduğu gibi vilayet, kaza ve nahiyelere ayrılmıştı. 1921 Anayasası yerel yönetimlere oldukça geniş yetkiler verdi. Anayasaya göre, vilayetler, "özerk" birimler; kazalar tüzel kişiliği olmayan merkezi yönetime bağlı "idari ve inzibati" birimler ; nahiyeler de "tüzel kişiliği" olan "özerk" birimler olarak tanımlandı. Valilik özerk yönetim birimleri, iç ve dış politika ile adli ve askeri örgütlenmenin dışında eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık gibi hizmetler, halk tarafından seçilen "vilayet şuraları"na verildi. Vilayette, Büyük Millet Meclisi'nce atanan vali, "devletin genel ve ortak görevlerini" yürütmekle görevliydi. Vali, yerel örgütlenmeye ve hizmetlerin yerine getirilmesine karışmayacak; yalnızca merkezi ve yerel görevler arasında bir çatışma olduğunda müdahale ediyordu. Kısacası 1921 Anayasası yerel yönetimleri demokratik bir şekilde düzenlemiştir. Ancak Kurtuluş Savaşı koşullarında bu demokratik hükümler uygulamadı.

1.3.2.1.2 1924 ANAYASASI'NA GÖRE DEVLETİN YAPISI

Tek parti döneminde devletin örgütlenme yapısı büyük ölçüde 1924 Anayasası ile belirlenmiştir. 1924 Anayasası'na göre devletin örgütlenme şeması Şekil 7'de verilmiştir.

Şekil-7

1950'lerin Sonuna Doğru Devlet Örgütlenme Şeması
(1924 Anayasası'na göre)

Şekilde de görüleceği gibi, yasama organı olarak TBMM ve ona bağlı yüksek yargı organları (yargıtay, danıştay, sayıştay), yürütme organı olarak Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu ve onlara bağlı bakanlıklardan oluşmaktadır. 1924 Anayasası, taşradaki devlet örgütlenmesini coğrafi ve ekonomik özelliklere göre; İl, ilçe ve bucak şeklinde düzenlemiştir. Yerel birimler, mülki idare olarak İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır. Bu yerleşim birimleri de yerel idare olarak sırasıyla; il özel idareleri, belediyeler ve köyler şeklinde örgütlenmiştir. Böylece, 1921 Anayasası'nın getirdiği yerel özerklik, 1924 Anayasası ile kaldırılmıştır.

Devletin örgütlenme yapısında 1930'lara kadar önemli bir değişiklik görülmemektedir. Yalnızca 1920'lerde kurulan 11-12 klasik bakanlıkların işlevlerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Esas olarak devletin merkezi örgütlenme yapısı 1930'lardan itibaren genişlemeye başlamıştır. Bu yıllarda Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı gibi yeni bakanlıklar kurulmuştur. Diğer yandan bu dönemde benimsenen "devletçi" ekonomi politikaları devletin merkezi örgütlenme yapısına da yansımıştır. Sümerbank, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Etibank gibi çeşitli kamu kuruluşları bu dönemde kurulmuştur. Böylece devlet klasik kamu hizmetleri yanında, ekonomik alanda da örgütlenmeye yönelmiştir. Özellikle 1938 yılında kamu girişimciliğine olanak tanıyan 3460 sayılı yasa gereği bir çok ekonomik amaçlı kamu kurumu kurulmuştur. Kısacası tek parti döneminde siyasi ve ekonomik işlevli merkezîyetçi bir örgütlenme anlayışı hakim olmuştur.

1.3.2.2 PARLAMENTONUN YAPISI

Tek parti döneminde parlamentonun yapısı, 1921 ve 1924 Anayasaları ile bu dönemde uygulanan seçim kanunlarına göre biçimlenmiştir. Bir başka deyişle dönemin politik yapısını, politik sistem belirlemiştir. Anayasada siyasal partilerin kurulmasını yasaklayan bir hüküm olmamakla birlikte, yeni kurulan Cumhuriyetin tehlikeye düşmemesi için CHP'den başka parti kurulması pek istenmemiştir. İlk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, Tahrir-i Sükun döneminin olağanüstü koşullarında başka parti kurulmasını engellemiştir. Tahrir-i Sükun döneminden sonra nisbi özgürlük ortamı yanında iç ve dış koşullar "güdümlü" bir parti olan Serberst Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını sağlamıştır. Ancak bu parti, 1930 yerel seçimleri dışında seçimlere katılmamıştır. Bu dönemde seçime CHP'den başka parti katılmadığı için, parlamento üyeleri, CHP'nin gösterdiği adaylardan oluşmuştur. Seçimler, halkın bu adayları onaylamasından başka bir şey ifade etmemiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda (Anadolu Müdaf-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde) bir araya gelen toplumun değişik kesimleri asker-sivil bürokrat, aydınlar, büyük toprak sahipleri, Anadolu'nun işgalden kurtarılması amacıyla birleşmişlerdi. Osmanlı'daki "Batılılaşma" hareketi içinde yetişmiş olan bu kesim, Cumhuriyetin çekirdek kadrosunu oluşturdu. Bağımsızlık hareketinin lider kadrosu, büyük arazi sahiplerini, tüccarları, tarikat liderlerini ve aşiret reislerini de yanlarına alarak, mücadeleyi geniş bir toplumsal tabana yaymaya çalıştı. Toplumsal tabanda sağlanan uzlaşma Büyük Millet Meclisi'ne yansdı. BMM'deki 380 milletvekilinin 115'i emekli memur 61'i din adamı, 51'i subay, 46'sı çiftçi, 37'si tüccar, 29'u avukat, 15'i doktor, 10'muaşiret reisi ve ağa, 8'i tarikat şeyhi, 6'sı gazeteci, 2'si mühendisten oluşuyordu. Birbirinden çok farklı görüş ve inanca sahip milletvekilleri arasında temel konularda bile çok ciddi görüş ayrılıkları vardı. Meclisin açılmasından kısa bir süre sonra farklı düşünceler etrafında çeşitli gruplar oluşmaya başladı. Bu grupların en önemlileri tesianüd (dayanışma) grubu, İstiklal grubu, halk zümresi, ıslahat grubu sayılabilir.

Tek parti döneminde BMM üyeliği, hiyerarşik bir lider yapısı içinde kişi egemenliğinin bir uzantısı olarak "tek adamın" atanmasıyla yapıyordu. Meclis atanmışlardan oluşmasına karşın, toplumsal çıkarların gözetilmesinde görelî bir özerkliğe sahipti.

1920-1950 döneminde milletvekillerinin önceki görevlerine göre dağılımına bakıldığında, meclisin toplumun farklı kesimlerini temsil edecek yapıda olmadığı görülmektedir. Nitekim meclisin % 47'ni oluşturan kamu görevlilerinin toplam çalışan nüfus içindeki payı % 4'dür. Toplam çalışan nüfus içindeki payı % 1'in altında olan avukat, doktor gibi serbest meslek sahipleri ise meclisin % 25'ni oluşturmaktadır. Bu milletvekillerinin üçte birinin babası büyük arazi sahibi veya ticaretle uğraşıyordu. Tek parti döneminde, politik yapının üst kadro ve kurumlarının büyük bir bölümü bağımsızlık mücadelesini gerçekleştiren asker ve sivil bürokratlardan oluşuyordu. Örneğin dönemin her iki Cumhurbaşkanı askerdir. Başbakanların üçü harbiye mezunu ve subay (İnönü, Okyar ve Peker), biri doktor (Saydam), ikisi mülkiye mezunu kamu görevlisi (Saraçoğlu ve Saka), birisi ilahiyet mezunu, Darülfunun'da öğretmenlikten atılmıştı (Günaltay). Toplumun sivil kesimleriyle ilintili sayılabilecek eğitim ve meslekten gelen tek başbakan Bayar'dı.

Öte yandan bu siyasal katılım daha çok dönemin en gözde eğitim kurumları olan, harbiye, tıbbiye ve mülkiye mezunlarından oluşuyordu. Nitekim, bakanlar kuruluna atananların % 61'i asker ve devlet memuru, % 28'i harbiyeli ve % 29'u mülkiyeliydi. İkinci grubu ise daha çok avukat, doktor, gazeteci gibi serbest meslek sahipleri oluşturuyordu. Bu dönemdeki toplam 194 bakanlığa büyük arazi sahibi çiftçilerden 11, ticaretle uğraşanlardan 2 kişi atanmıştı.

Cumhuriyet rejiminin istikrarı, politik yapıyı elinde tutan asker-sivil bürokratlarla sivil toplum kesimleri (serbest meslek sahipleri, tüccarlar, büyük toprak sahibi çiftçiler vb) arasındaki uzlaşmanın varlığına bağlıydı. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde tek parti döneminde parlamentonun daha çok elitlerden oluştuğu söylenebilir. Bu nedenele mecliste çok az temsilcisi bulunan sivil kesim ile siyasal ilişkilerin parlamento dışında da olsa sürdürülmesi gerekiyordu. Sivil toplum kesimlerinin kent ve kasabalardaki ileri gelenleri, partinin merkez ve yerel kadrolarında görev aldılar. Ancak partinin lider kadrosu ile sivil toplum örgütleri arasındaki bağlantıyı sağlayacak bir ara örgütlenme mekanizması olmadığı için, toplumsal talepler partinin üst kadrolarına pek yansımada. Bu nedenle, karar alma sürecinde, sivil toplum kesimlerinin etkinliği kurumsal düzeyde olmaktan çok, kişisel düzeyde kaldı. Partinin yerel örgütünde görev alan ve iktidara yakın olan eşraf (sivil kesimin ileri gelenleri), devlet desteğinde Türk-Müslüman girişimci yaratma çabasındaki iktidarın sağladığı parasal ve sosyal çıkarlardan yararlandı. Bu yapılanma, partide görev alamayan potansiyel kesimleri (kapitalist çiftçi, özel sanayici, tüccar) içermediği için, genişlemeyen, kapalı bir çıkar grubu yeni zenginler yarattı.

1.3.2.3 MUHALEFET

Politik alanda önemli kurumsal yapılardan birisi de muhalefettir. Dönemin adından anlaşıldığı gibi, bu dönemde iktidar partisi CHP karşısında etkin bir muhalafet partisi ortaya çıkmamıştır. Aslında bu dönemde başka partilerin kurulmasını yasaklayan bir hukuki bir engel yoktu. Bu nedenle bu dönem "hukuki olmayan fiili bir tek parti rejimi" olarak da nitelendirilmektedir. Bu durum tek parti döneminde muhalefet olmadığı anlamına gelmez. Aslında Cumhuriyetin kurulmasından itibaren Meclis içinde ve dışında çeşitli muhalefet grupları oluşmuştu. Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde oluşan gruplar arasında ; "Tesanüt Grubu -Dayanışma grubu-", İstiklal Grubu -Bağımsızlık Grubu-", "Müdafaai Hukuk Zümresi-Hakları Savunma Topluluğu-", "Halk Zümresi -Halk Topluluğu-", "İslahat Grubu, Yenileştirme Grubu-" sayılabilir.

10 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal ve Arkadaşları, Mecliste "Birinci Grub" adı altında bir araya geldiler. Hemen arkasından bu gruba karşı olanlar da birleşerek "İkinci Grubu" oluşturdu. Mustafa Kemal karşıtlarının oluşturduğu meclisteki İkinci Grup, yönetimde baskı ve keyfiliği

önlemek amacını güdüyordu. Bu grupta, genellikle Malta'dan gelen İstanbul Meclisi'nin ittihatçı milletvekilleri yer almaktaydı. 123 Milletvekilinin üye olduğu bu grubun önde gelenleri arasında Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni, Mersin Milletvekili Albay Selahattin, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü, Kırşehir illetvekili Müfit Hoca sayılabilir. Bu grup, 1923 yılında yapılan seçimlerde aday gösterilmemesi nedeniyle seçilmedikleri için dağıldı.

Cumhuriyetin kurulmasından itibaren meclis içinde ve dışında çeşitli muhalefet grupları oluşmuştu. CHP'nin kurulmasıyla birlikte bağımsızlık mücadelesinde görev alanlar, toplumun tüm kesimlerini temsil ettiğini ifade eden CHP'da toplanmıştı. Bir başka deyişle CHP, farklı eğilimleri ve düşünceleri içinde barındırıyordu. Ancak CHP'nin Cumhuriyet rejimini yerleşmeye yönelik çabaları, parti içinde çeşitli muhalefet gruplarının oluşmasına yol açtı. Daha sonraki dönemlerde kurulan siyasi partiler ve çok partili döneme geçişte iktidar olan Demokrat Parti de CHF'nin içinden çıktı.

CHF'na karşı oluşan muhalefet, genelde Cumhuriyet rejimine karşı olanlar ve o dönemde uygulanan politikalardan olumsuz yönde etkilenen kesimlerden oluşmaktaydı. Cumhuriyet rejimine karşı olanlar, Cumhuriyetin ilanı sırasında meclisteki tartışmalarda hoşnutsuzluklarını açıkça ortaya koymuşlardı. CHF'nin kurulmasından sonra uygulamaya konulan Kemalist devrimler, Osmanlı yönetim yanlısı kesimlerin büyük tepkisine yol açtı. Bunun en açık örneği hilafetin kaldırılması sırasında saray çevresinde kümelenen eski İttihatçı ve İtilafçıların, İstanbul basınına da yanına alarak bir kampanya başlatmalarıdır. Benzer bir tutum 1924 Anayasası'nın mecliste tartışılması sırasında da yaşandı. Anayasa'nın mecliste kabul edilmesinden sonra iktidara karşı olan "İkini Grup", parti içinde etkin olamayınca, partiden ayrılarak dönemin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Ancak rejim karşıtı tutumları nedeniyle kısa sürede kapatıldı. Bu parti, muhalafetin odak noktası olarak CHF'nin politikalarından çok, İsmet İnönü'yü seçmişti.

Dönemin diğer muhalafet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası da, yine CHF içinden iç ve dış koşulların zorlamasıyla "güdümlü" bir parti olarak kurulmuştu. Kuruluş gerekçelerinden birisi de Meclisin daha etkin çalışması ve hükümeti denetlemesi için muhalefet yapmasıydı. Bu konuda başarılı da oldu. Kısa sürede geniş halk kesimlerini yanına çekebildi. Nevarki muhalefetin söylemi iktidar partisi CHF'nı yıprattı ve en önemlisi kontrol edilemeyecek toplumsal hareketlere dönüştü. Toplumsal ve siyasal gerilimin artması üzerine parti kendisini fesh etti. SCF, muhalefeti de CHF politikaları yanında İnönü'de odaklaşmıştı. "Kişi eksenli" siyasal muhalefet geleneği, günümüzde de daha koyu bir şekilde devam etmektedir.

Osmanlı devletinin son dönemlerinde yoğun bir parçalanma süreci yaşaması nedeniyle, Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumsal bütünlüğün korunması yönünde özel bir çaba görülmektedir. Atatürk'ün, Halk Fırkası'nın toplumun tüm kesimlerini temsil ettiğini vurgulamasının bir gerekçesi de budur. Bu çabayı, bağımsızlık mücadelesindeki toplumsal uzlaşmanın sürdürülmesi amacıyla uygulanan, kesimlerin çıkarlarının zedelenmemesine yönelik ekonomi politikalarında da görmek mümkündür. Bu dönemde toplumsal uzlaşmanın bozulması kaygısıyla köklü reformlara girişilememiştir. Cumhuriyet dönemindeki toplumsal muhalefet hareketleri genellikle dinsel ağırlıklıdır. Bu hareketin başını dini lider konumundaki şeyh ve hocalar çekmektedir. Bunun temelinde, Osmanlı döneminde başlayan batılılaşma hareketlerinden itibaren ulemanın toplumdaki önemi ve nüfuzunun gittikçe azalması, Cumhuriyet döneminde ise hükümet üzerindeki etkiliğini tamamen yitirmesidir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bağımsızlık mücadelesindeki toplumsal uzlaşma çözülmeye başladı. Muhalefetin muhafazakar kanadı Cumhuriyetin özellikle halifelik, medrese vb dini kurumların tasfiyesine yönelik reformlarına karşı, geniş halk yığınlarını yanlarına alarak Cumhuriyetin temel

ilkelerine karşı mücadeleye çağırıyordu. Muhalefetin liberal kanadı ise, Osmanlı döneminde elde ettikleri ayrıcalıkların sürmesini istedikleri için Cumhuriyetin milliyetçi ekonomi politikalarından hoşnut görünmüyorlardı. Bu nedenle muhafazakar ve liberaller, dini kurumlara ve ekonomiye devlet müdahalesini en aza indirilmesini sağlamaya yönelik ortak paydada, demokrasi savunucusu olarak uzlaşarak, CHP karşısında bir muhalafet bloğu oluşturmaya çalışmışlardır. Liberal-muhafazakar uzlaşması günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

1.3.2.4 BÜROKRASİ

Daha önce sıkça vurgulandığı gibi bağımsızlık mücadelesinin yönetici ve Cumhuriyetin kurucu kadroları, İttihat ve Terakki içinden gelmekteydi. İttihat ve Terakki'nin büyük bir bölümünü memur, eşraf, tüccar, büyük arazi sahibi çiftçiler oluşturmaktaydı. Bu hareket, klasik özgürlüklerden, anayasalı-parlamentolu yönetim biçiminden, Türk milliyetçiliğinden, ekonomik liberalizmden ve devlet desteğinde bir girişimci sınıf yaratılmasından yanaydı. Cumhuriyeti kuran kadroların bürokrasiyle yakın ilişkileri bürokrasinin toplumsal statüsünü yükseltmişti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında klasik devlet işleri ile sınırlı çok az sayıda bürokrat vardı. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar bir çok hizmetin devlet eliyle yapılmasını gerekli kılıyordu. Toplumsal sistemin her alanında (ekonomik, sosyal, politik ve kültürel) yapılması tasarlanan atılımların devlet eliyle gerçekleştirilmesi zorunluluğu bürokrasinin hızla artmasına yol açtı. 1930'lu yıllarda devletçi politikaların devletin temel politika aracı olması bu süreci daha da hızlandırdı. 1930-1950 arasında KİT bürokrasisinin % 1200 artış göstermesi bunun en açık kanıtıdır. Tek parti döneminde kendilerini devletin sahibi olarak gören bürokrasi, siyasi iktidarla ilişkilerinde devletle adeta bütünleşmişti. Bu nedenle bürokratların, dönemin tek partisi CHP ile de özdeşleştiği söylenebilir.

Öte yandan bürokratlar, dönem boyunca gerek iktidar, gerekse muhalafet partilerinde kendisine rahatça yer bulmuşlardır. Osmanlı'dan bu yana bürokratların siyasal katılım sürecindeki etkinliği, devletin belli bir sosyal sınıfa dayanmayışı ve merkezîyetçi devlet yapısı ile açıklanabilir. Ülkemizdeki sınıf temelinde dayalı siyasal oluşumların başarılı olamaması bu yargıyı doğrulamaktadır.

Bürokrasi konusunda üzerinde durulması gereken bir başka konu da bürokrasinin niteliğidir. Cumhuriyet, Osmanlı'dan radikal bir dönüşüm olarak görülmekle birlikte, bazı siyasal kurumlarda (siyasal liderlikte ve siyasal yöntemde) sürekliliğin belli ölçüde devam ettiği söylenebilir. Değişmeyen kurumların başında devlet seçkinlerinin hakimiyeti gelmektedir. Rostow, Osmanlı'daki kurmay subaylarının % 93'nün ve devlet memurlarının % 85'nin Cumhuriyet döneminde de görevlerini sürdürdüğünü saptamıştır. Tablo 4'de tek parti dönemindeki Meclislerde toplam üyelerin yaklaşık yarısı resmi görevlilerden oluştuğunu göstermektedir. Bu dönemdeki bürokratlar, kendilerini toplumdan soyutlayarak, devletin gerçek sahibi, koruyucusu ve modernleşmenin önderleri olarak görmüşlerdir. Bürokratların dünya görüşü ise Cumhuriyetin temel altı ilkesi etrafında bütün sosyal kesimleri kavrayan bir anlayışa sahiptir. Bu nedenle tek parti dönemi tam anlamıyla devlet seçkinlerinin ve seçkinî dünya görüşünün hakim olduğu bir dönemdir.

Öte yandan bu dönemde bürokratlar arasında (askeri ve sivil memurlar, aydınlar, parlamento üyeleri, parti ileri gelenleri) tam bir uzlaşma sözkonusudur. Bu uzlaşma çok partili döneme geçişle birlikte sona ermiştir. Aslında çok partili döneme geçişin bir nedeni bu uzlaşmanın son bulmasıdır.

TABLO 4: MİLLETVEKİLLERİNİN MESLEKLERE GÖRE DAĞILIMI (%)

YILLAR	1920	1923	1927	1931	1935	1939	1943	1946	1950
RESMİ MESLEK	43	54	54	45	48	47	47	36	22
SERBEST MESLEK	18	20	22	22	24	27	31	35	45
EKONOMİK	19	14	16	22	19	19	16	24	29
DİNSEL	17	7	4	3	3	2	1	1	1
DİĞER	4	4	5	7	5	5	4	3	4

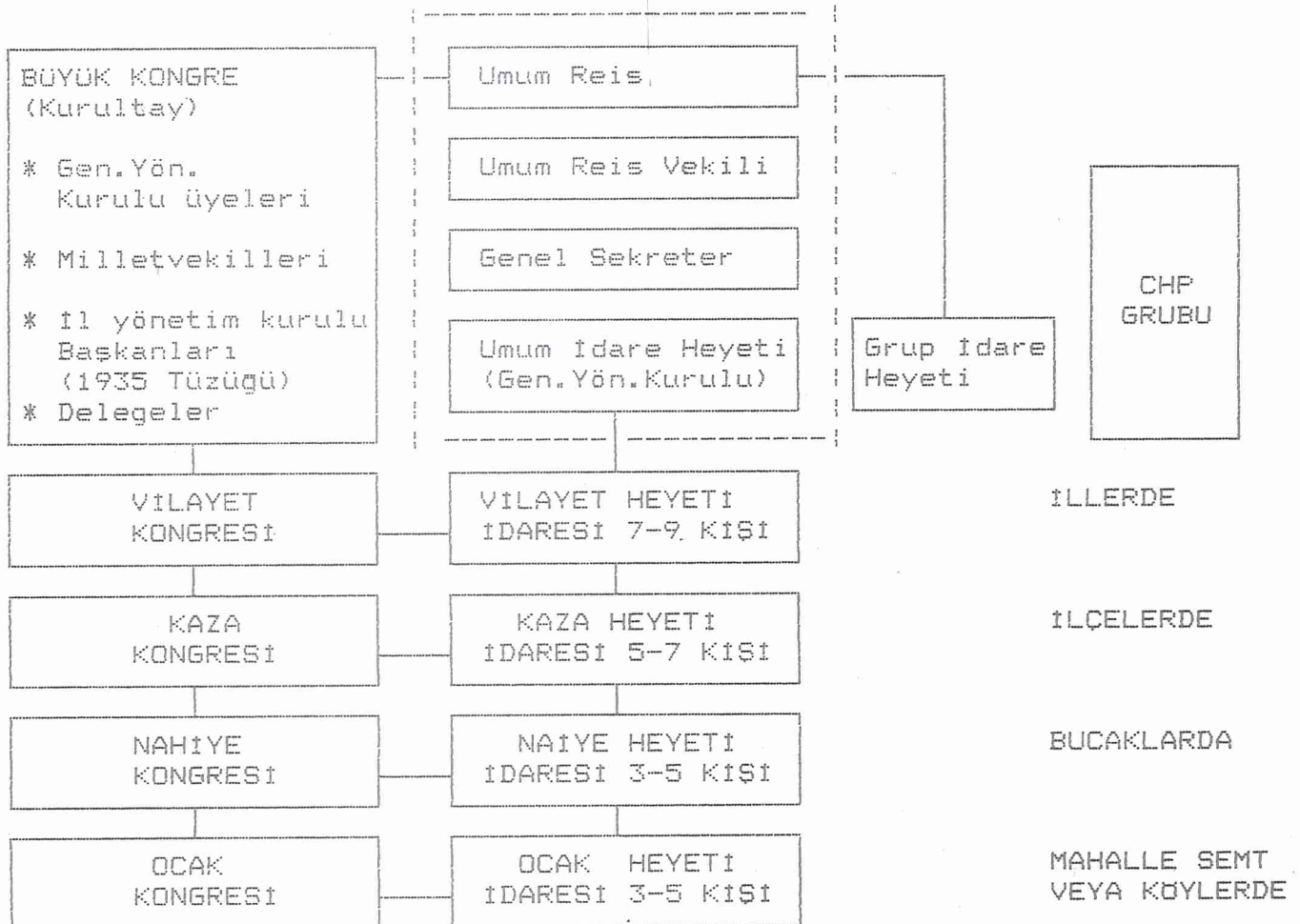
KAYNAK: F.W.Frey, *The Turkish Political Elite*, Cambridge, 1965 s.181,190'dan aktaran E.Özbudun.

1.3.2.5 PARTİLERİN ÖRGÜTLENME YAPISI

Tek Parti döneminde Halk Partisi, bazı kısa dönemler hariç, diğer partilerle mücadele ederek ve halkın oyları ile iktidara gelmemiştir. Bir devlet partisi olan Halk Partisi, bütün Türk halkını temsil etmesine karşın, gücünü halktan çok kurucusu olduğu lider ve devletten alıyordu. Bu nedenle parti içinde liderlik özel bir öneme sahipti.

Halk Partisi, ilk örgütlenmesini 20 Kasım 1923 tarihli bir genelgeyle A-RMHC'nin (Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti) Halk Partisi'ne dönüştürdüğü bütün şubelerine bildirerek A-RMHC modeline dayandırmıştı. 1923'te hazırlanan parti tüzüğü demokratik bir nitelik taşımakla birlikte, örgüt yapısı, İttihat ve Terakki'de olduğu gibi merkezîyetçi ve otokratikti.

ŞEKİL 8: TEK PARTİ DÖNEMİNDE CHP'NİN ÖRGÜTLENMESİ

Şekilde de görüldüğü gibi partinin örgütlenme modeli, kurultaylara ve genel başkanlığa dayanmaktadır. Partide önemli kararların alındığı Büyük Kurultay dört yılda bir toplanmaktadır. Köy ve mahalle ocaklarıyla, nahiye, kaza ve vilayet kurultayları leri ise her yıl Eylül ve Kasım ayları arasında toplanmaktadır. Parti Kurultayları yalnızca partinin iç yapısıyla ilgili olmayıp, ülkenin temel politikalarının ve rejimin genel çerçevesinin belirlemekteydi. Özellikle 1935 Kurultayı bu açıdan önemli kararlar içermektedir. Daha önce değinildiği gibi, bu kurultaydparti, devlete bir ideoloji sağlarken, partinin genel sekreteri aynı zamanda İçişleri Bakanı ve illerin valilerine partinin il başkanlığı görevi verilmişti. 1930'lu yıllarında Halk Partisi'nin taşra örgütü yerleşme birimi sırasına göre köy, mahalle, bucak, ilçe ve illerde örgütlenmiştir. Bu örgütlenme yapısı içinde karar birimi ve yetkiler merkezi organlarda toplanmıştır. 1931 ve 1935'te yapılan parti kurultaylarında örgütlenme ve karar yetkisi yerel birimlere kaydırılmaya çalışılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşundan kısa bir süre sonra hızlı bir şekilde örgütlenmiştir. Örgütlenmesini öncelikle Ankara, İstanbul, İzmir gibi gelişmiş bölgeler yanında doğu illerinde de kısa sürede tamamladı. Birinci Meclis dönemindeki "İkinci Grup" üyeleri ve özellikle hilafetin kaldırılmasından sonra dinci muhafazakar çevrelerden yoğun ilgi gördü.

Dönemin diğer muhalafet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası, Atatürk'ün denetiminde kurulduğu için, partinin ilk üyeleri ve kurucuları, O'nun yakın arkadaşlarıydı. Bu parti de kısa sürede geniş bir muhalefet kesimini arkasına alarak örgütlendi. Muhalefet, belli bir sınıfsal tabana dayanmamakla birlikte ortak çıkarların, geniş halk yığınlarını birleştirmesi, örgütü denetlenemez hale getirdi. İzmir'de Mitinginde bir çocuğun ölümüyle sonuçlanan olaylar bunun açıkça gösterdi.

1.3.3 YETKİ DAĞILIM YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİM DAĞILIMI

Cumhuriyet öncesi dönemde yerel yönetimler belirli kurallara bağlanmadan gelenek ve göreneklere bağlı olarak merkezi yönetimin isteği doğrultusunda yönetiliyordu. Yerel hizmetlerin karşılanmasında, merkezi kararlar yanında lonca, vakıf ve mahalle gibi kurumların da önemli işlevleri vardı. 19. yüzyıldan itibaren Batı ile ticari ilişkilerin yoğunlaştığı kıyı kentlerinde yerel ihtiyaçlar gittikçe arttı. Osmanlı'da ilk Batı tipi belediye örgütü 1850'lerde İstanbul'un Beyoğlu semtinde kuruldu. Daha sonra imparatorluk genelinde yaygınlaşan belediyelerin sayısı 389'a yükseldi.

Daha öncede değinildiği gibi, 1921 Anayasası yerel yönetimlere geniş bir özerklik tanıyan düzenlemeler getirdi. Ancak bunlar, savaş koşulları nedeniyle uygulamaya konulamadı. 1924 Anayasası ile bu özerkliğe son verilerek, yerel yönetim merkezi yönetimin bir uzantısı olarak değerlendirildi. Türkiye'de yerel yönetim birimleri il, ilçe, bucak, köylerin yönetimi şeklinde örgütlenmiştir. Yerel yönetim içinde belediyeler daha ağırlıklı bir konuma sahiptir.

Cumhuriyet ilk yıllarında yerel yönetimlerin temel işlevi Kurtuluş Savaşı sonrasında onarım ve sağlık hizmetlerini yerine getirmektir. Daha sonra bunlara yerleşim birimlerinin özellikle kentlerin modernleştirilmesi eklendi. Ancak bu hizmetlerin Osmanlı'dan kalan yerel kurumlarla sürdürülmesi mümkün değildi. 1930 yılında 1580 sayılı "Belediyeler Yasası" çıkarılarak, belediyeler yeni bir yapıya kavuşturuldu. Bu yasa ile daha önce başka kurumlar tarafından yerine getirilen yerel hizmetler bütünleştirilerek, belediyelerin hizmet alanları genişletildi. Diğer yandan bu yasa ile merkezi yönetimin belediyeler üzerindeki denetimi arttı. Bunun en önemli sonucu, merkezi hükümetin ve yerel yönetimin farklı partilerden olması durumunda sorunların ortaya çıkabilmesidir. Nitekim çok partili döneme geçildikten sonra farklı partilerden oluşan merkez ve yerel yönetim arasındaki çekişme sıkça yaşandı. Bu dönemde önemli gelişmelerden birisi de 1934 yerel seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesidir. Diğer yandan 1923'te 421 olan belediye sayısının 1945'te 583'e çıkması, tek parti döneminde belediye sayısında önemli bir değişim olmadığını göstermektedir.

Yerel yönetim birimlerinden illerin yönetimi, valinin başkanlığında merkezi hükümetin taşra örgütü ile il özel idarelerinden oluşmaktadır. Tek parti döneminden il özel yönetiminin tarım, sağlık, bayındırlık, ekonomi ve ticaret gibi alanlarda önemli işlevleri vardı. Zamanla bu görevlerin çoğu merkezi hükümete ve belediyelere devredildi. İl özel yönetimlerinin gene bütçe gelirlerine oranının 1926'da % 14.4'den gittikçe azalarak 1945'te % 6.6.'ya düşmesi, tek parti döneminde il özel yönetimlerinin önemini gittikçe azaldığının en önemli göstergesidir. Diğer yandan seçimle iş başına gelen ve önemli işlevleri olan İl Genel Meclisi ve İl Daimi Encümeninin zamanla öneminin azalması, yerel isteklerin karar alma sürecine katılımını kısıtlamıştır. Bunun sonucu olarak yerel yönetim ile halk arasında bir kopukluk ortaya çıkmıştır.

En küçük yerel yönetim birimi olan köylerin yönetimi, 1924 yılında çıkarılan 442 sayılı yasa ile düzenlenmiştir. Tek parti döneminde köylerdeki kamusal hizmetlerin çoğu salma ve imece yönetimiyle köy halkının kendi kaynakları ile karşılanmaya çalışılmıştır. köy hizmetlerinin yerine getirilmesinde zamanla bu gelirlerin görece önemi azalırken, merkezi gelirlerin payı artmıştır. Bunun yanında merkezi yönetim taşra örgütleriyle temel kamusal hizmetleri yerine getirirken, köylerin kalkınmasına yönelik olarak, köy enstitüleri, halkevleri, tarım ve satış kooperatifleri gibi önemli adımlar atılmıştır.

Tek parti döneminde merkezi ve yerel yetki dağılımı topluca değerlendirildiğinde; merkezi yönetimin , bütün yerel yönetim birimleri üzerinde ağırlığı ve denetiminin arttığı söylenebilir.

1.3.4 TEMSİL YAPISI

Tek parti dönemi boyunca iktidar olan CHP, Cumhuriyetin temel ilkelerinden "halkçılık" ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olduğu için bütün Türk halkını temsil ettiğini iddia ediyordu. Nitekim partinin dayanışmacı sınıfsız bir toplum yaratma çabası bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte partinin karar sürecini etkilemesi açısından esas temsilcileri devletçi seçkinlerdi.

Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili döneme kadar bir çok kültür kurumu, yardım dernekleri ve spor kulüpleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. 1927'deki Parti Tüzüğü'nde; siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel kuruluş ve kurumların yönetim kurullarına girecek adaylar partinin müfettişleri tarafından onaylanması gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu kurumların başında Türk Ocakları gelmektedir. Türk Ocakları ülke genelindeki konferans, tiyatro, konser gibi etkinlikler, yabancı dil, muhasebe vb. kurslar ve yayınladıkları kitap ve dergilerle Cumhuriyet ideolojisini geniş kitlelere yaymaya çalışmıştır. Ayrıca, İlim ve Sanat Heyeti, Türk Tarihi Tetkik Encümeni gibi çeşitli uzmanlık kurumları da oluşturulmuştur. Türk Ocakları'nın Serbest Cumhuriyet Fıkasıyla ilişkileri ve iktidara yönelik eleştirileri sonucu 10 Nisan 1931'de Türk Ocakları Fesh edilerek, bütün varlıkları CHP'ye devredilmiştir. CHP Türk Ocakları'nın yerine Halkevlerini kurmuştur.

Halkevleri, partili olsun olmasın bütün vatandaşlara açık tutulmuştur. Halkevleri, Dil, edebiyat, tarih, güzel sanatlar, tiyatro, spor vb. dokuz ana dalda etkinlik göstermektedir. Bu kurumun küçük kasabalarda ve köylerdeki uzantısı ise "Halkodaları"dır. Parti ve devletin yardımlarıyla bu kurumlar ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır(biri yurt dışında olmak üzere -Londra'da- 455 halkevi ve 4066 halk odası açılmıştır).

CHP'nin, çeşitli yardım ve kamu yararına çalışan kurumlarla da yoğun ilişkileri olmuştur. Bu kurumların başında Zonguldak Maden Mühendisleri Kurumu, Türkiye Tiftik Cemiyeti, Ordu Maluller Birliği, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay gibi kurumlar gelmektedir.

Dönemin ilk muhalafet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları, CHP içinden çıkmıştır. Parti programı içerik olarak CHP'den farklı değildi. Bu nedenle TCF'nin toplumsal tabanı, CHP'nin toplumsal tabanına yakındır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın büyük bir bölümü yüksek öğrenimli ve daha çok bürokrasiden gelmektedir. (Bürokrasiden gelenlerin oranı bu partide 3/4 iken, CHP'de 2/4'dür ve asker kökenli bürokrasi bu partide % 44, CHP'de % 18'dir). Bu parti her ne kadar kendisini muhafazakar olarak ilan etse de, Atatürk'ün "Nutuk"ta belirttiği gibi, Cumhuriyetin temel ilkelerine karşıydı. Çok kısa süren yaşamında izlediği politikalar bunu açıkça göstermektedir.

Dönemin ikinci muhalafet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası, Atatürk'ün yakın arkadaşları ve İsmet İnönü karşıtlarından oluşmaktaydı. Bu partinin toplumsal tabanı başlangıçta liberal ve tutucu kesimlerden oluşuyordu. Ancak iktidar partisi CHP'nin uyguladığı ekonomi politikalarından memnun olmayan hemen her kesimden insan bu partiyi desteklemeye başladı. Bir başka deyişle, yoksullukla birlikte uzun yıllar baskı altında yaşayan; işçi, küçük memur, esnaf, topraksız köylü vb. toplumsal katmanlar, CHP'ye karşı tepki olarak SCF'nin yanında yer aldılar.

1.4 CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI VE TEK PARTİ DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Tek parti dönemini, bağımsızlık mücadelesiyle birlikte değerlendirmek daha anlamlıdır. Bağımsızlık mücadelesi, Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılması yanısıra, Osmanlı'dan köklü bir dönüşümün başladığı yıllardır. Nitekim bu mücadele sonrasında yeni bir Türk devleti ve yönetim biçimi olan **Türkiye Cumhuriyeti** kuruldu.

Bağımsızlık mücadelesi, Atatürk'ün önderliğinde toplumun değişik kesimlerinin (asker-sivil bürokrat, aydın, tüccar eşraf) katılımı ile gerçekleştirildi. Bu kesimlerin ortak paydası yurdun düşman işgalinden kurtarılmasıydı ve bu kesimlerin hepsi ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edildi. Bir başka deyişle bağımsızlık mücadelesindeki toplumsal uzlaşma, politik karar sürecine de yansdı.

Birinci Meclis, bağımsızlık mücadelesi sonunda Cumhuriyeti ilan ederek, ülkenin yönetim biçimini belirledi. Birinci Meclis içinde Atatürk'ün etrafında toplanan "Birinci Grup" daha sonra Halk Fırkası'na dönüştü. Böylece 1946 yılına kadar sürecek olan "tek parti dönemi" başladı.

Buna karşılık çok partili demokrasiye geçilmesi için politik iradenin dönem boyunca var olduğu görülmektedir. Nitekim, 1924 yılında dönemin ilk muhalafet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, 1930'da Atatürk'ün girişimiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve aynı yılda diğer parti kurma girişimleri bu görüşü doğrulamaktadır. Ancak, bu partilerin Cumhuriyetin temel ilkelerinden sapan tutumları nedeniyle bu denemeler başarısızlıkla sonuçlandı.

Tek parti döneminin önemli özelliklerinden birisi, "Cumhuriyetin temel ilkelerinin" yerleştirilmesidir. Her ne kadar bu ilkeler toplum genelinde destek bulduysa da, saltanat ve hilafet yanlılarının ağır eleştiri ve baskıları vardı. Bu nedenle temel ilkelerin yerleştirilmesi, belli bir siyasi istikrar ortamını gerektirmekteydi. 1925-1929 döneminde yürürlükte kalan "Tahriri Sükun Kanunu", Cumhuriyetin temel ilkeleri ve devrimleri önemli bir muhalafetle karşılaşmadan gerçekleştirilmesi için uygun ortam yarattı.

Tek parti döneminde politik alanın en önemli kurumlarından biri, dönemin tek ve iktidar partisi olan CHP olmuştur. Bir devlet partisi konumunda olan CHP, izlediği politikalarda önceliği rejimin yerleşmesi ve korunmasına vermiştir. Bu nedenle halkın gündelik yaşamını değiştirecek

politikalar çoğu zaman geri planda kalmıştır. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından kısa süre sonra geniş halk kitlelerinin yoğun desteğini alması, daha çok halkın gündelik istemlerine yönelmesiyle açıklanabilir.

Diğer yandan CHP'yi Cumhuriyetin çekirdek kadrosunu oluşturan asker-sivil bürokrasinin yönetmesi, zamanla partiyle devleti özdeşleştirmiştir. Nitekim Cumhuriyetin temel ilkeleri aynı zamanda CHP'nin ilkeleri olmuş, daha sonra bu ilkeler anayasaya geçmiştir. Bu ilkelerin hareket noktası, çağdaş bir devlet oluşturulmak ve toplumu modernleştirilmek amacıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için seçkin bir kadronun devlet yönetimini üstelenmesi kaçınılmazdı. Dolayısıyla bu dönemde vesayetçi demokrasi anlayışı egemen oldu.

Cumhuriyetin temel ilkelerinin yerleştiği, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde çok partili demokrasiye geçilmesi sıkça gündeme geldi. Nitekim, CHP'nin 1939 Kurultayı'nda parti ile devlet arasındaki ilişkilerin gevşetilmesi bu düşüncenin bir göstergesidir. İkinci Dünya Savaşı, çok partili demokrasiye geçiş çabalarında kesintiye neden olduysa da, savaş koşullarının ortadan kalkmasının hemen ardından 1945'de çok partili politik sistemin kurulduğunu görmekteyiz.

Tek parti dönemi, politik sistem olarak totaliter bir yapıyı çağrıştırmakla birlikte uygulama bir diktatörlük değildir. Dönemin olağanüstü koşullarında, köklü bir dönüşüm demokratik sayılabilecek bir ortamda gerçekleştirilmiştir

2. ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ: 1946-1960

Cumhuriyet döneminin politik tarihinde 1946 yılı önemli bir dönüm noktasını; tek partili yönetimden, çok partili yönetime geçişi ifade eder. Ancak bu geçiş politik sistemden çok, politik yapılanma boyutunda gerçekleşmiştir. Yukarıdaki bölümlerde açıklandığı gibi, çok partili yönetime geçilmesi ve tek partinin, "diktatörlük çağrışımına" neden olan yönetiminden uzaklaşılması amacıyla daha önce iki önemli deneme yapılmıştı. Ancak bu denemeler, bir yandan çok partili demokrasi için gerekli nesnel koşulların bulunmaması ve diğer yandan Cumhuriyet yönetimi ve bu yönetimin temel ilkeleriyle, laiklikten sapılacağı endişeleri nedeniyle başarılı olamamıştı.

Bu denemelerden de anlaşılacağı gibi, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çok partili yönetime geçilmesi ve daha demokratik bir politik sistemin kurulması yönünde, politik irade vardır. Ne var ki, yenilik ve devrim ihtiyacının tepeden gelmesi ve bu nedenle Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yapılan devrimlerin demokratik yöntemlerle yapılamayacağına olan inanç, tek partili politik yaşamı kaçınılmaz kılmıştır. Bu yüzden Atatürk ve ardından gelen İnönü yönetimleri "vesayetçi demokrasi" olarak adlandırılmıştır. 1946'ya gelindiğinde ise, II. Dünya Savaşı bitmiş, ülkedeki olağanüstü koşullar normalleşmeye başlamış; Cumhuriyetçi kadrolar yetişmiş ve böylece çok partili demokrasi için nesnel koşullar oluşmuştu.

Üstelik, yönetimdeki CHP aleyhine gelişen bir kamuoyu muhalefeti de söz konusuydu. Bu koşullarda, 1946 yılının başında, Türkiye politik yaşamında önemli bir yere sahip olan Demokrat Parti kuruldu. 1950 seçimlerinden "zaferle çıkan" DP, 1950-1954 döneminde dinamik ve dışarı açılan bir ekonomi yarattı. Bunun getirdiği destekle 1954 seçimlerinden güçlenerek çıktı. Ancak 1954 sonrasında olaylar tersine döndü ve ekonomik sıkıntılar başladı. DP iktidarındaki bu gerileme 1960'da askeri müdahaleyle noktalandı.

Türkiye tarihi açısından ilginç bir dönem olan 1946-1960 dönemini öncelikle politik süreci oluşturan olaylar bazında ele alacak, daha sonra bu dönemi politik sistem ve politik yapı açısından değerlendireceğiz.

2.1 POLİTİK SÜREÇ

Çok partili dönem genellikle, seçimle iktidarın el değiştirdiği yıl olan 1950'den başlatılmaktadır. Oysa çok partili yaşama geçiş açısından DP'nin kurulduğu ve CHP'de reformların yapıldığı 1946-1950 dönemi özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde çok partili dönemin 1946'dan başlatılması uygun görülmüştür. Daha sonra dönüm noktaları itibariyle bir ayrıma gidilerek politik süreç ele alınmıştır.

2.1.1 DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN ORTAM: 1946 ÖNCESİ

Cumhuriyeti kuran kadro, tek partili politik yapıdan muhalefet partilerinin de bulunduğu çok partili politik yapıya geçme niyetinde olduklarını her fırsatta dile getirmişler ve yukarıdaki bölümlerde incelendiği gibi, bazı denemelerde de bulunmuşlardı. Ancak Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalınması temel esastı ve daha önceki denemeler, bundan uzaklaşılacağı endişesi yaratmıştı. Bu esastan uzaklaşmadan çok partili yaşama geçiş, 1946 yılında sağlanabilmiştir. Bunda, Celal Bayar'ın Cumhuriyet'i içine sindirmiş kişiliği önemli bir etkidir.

Çok partili politik yaşantı -geri dönülmez şekilde- 1946 yılında başlamış olmakla birlikte, bu geçişi, ardındaki nesnel koşulları dikkate almadan yalnızca Demokrat Parti(DP)'nin kuruluşuna bağlamak yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Daha önceki çok partiye geçiş denemeleri Cumhuriyet'i kuran kadroların çaba ve desteğiyle gündeme gelmişti. 1946 yılında DP'nin kuruluşu ise bundan farklı olarak, dış ve iç dinamikler şeklinde gruplandırabilecek gelişmelere dayanmaktadır.

Dış dinamikler arasında değerlendirilebilecek en önemli gelişme, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle başlayan yeni dönemde, Alman ve İtalyan faşist yönetimlerin yenilgisinin de etkisiyle, dünyada özgürlükçü akımların önem kazanmasıdır. Avrupa'nın yeniden inşası için önemli yardımlarda bulunan ABD, Trumann Doktrini'ni bu dönemde yayınlamış ve özgürlükçü-demokratik yönetimlere destek vereceğini açıklamıştır. Bu koşullarda yönünü Batı'ya dönmüş bulunan Türkiye'nin, otokratik tek partili yönetimden vazgeçmesi ve çok partili-demokratik yönetim şeklini benimsemesi gerekmektedir. Zira ekonomik kalkınma açısından önem taşıyan Amerikan yardımlarından yararlanılabilmesinin ön koşullarından biri demokratik bir yönetim şeklinin benimsenmesiydi.

Öte yandan ABD ile birlikte II. Dünya Savaşının galipleri arasında yer alan Stalin yönetimindeki SSCB, Türkiye'nin savaşa girmemesini doğru bulmamaktaydı. Savaş sonrasında Türkiye'nin bu kararını dayanak göstererek Türkiye üzerinde bazı isteklerde bulunmaktaydı. Türkiye'den üs talebinde bulunmakta ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkına karşı çıkmaktaydı. Bu koşullarda SSCB'nin yayımladığı politikalarına karşılık Batı'nın yanında yer almak önemliydi.

Bununla birlikte çok partili politik yapıya geçişi yalnız dış faktörlere bağlamak, ülkedeki tek parti yönetiminden kurtulma, bir başka ifadeyle, demokratikleşme istek ve özlemini görmezlikten gelmek haksızlık olur. Cumhuriyeti kuran kadrolar, batı tipi demokratik bir toplumu ideal olarak görmekteydi. Atatürk'ün denetim ve kontrolünde çıkan ve uzun uzun demokrasiyi anlatan "Medeni Bilgiler" kitabı, yıllarca okullarda ders kitabı olarak okutulmuştu. Bu istek ve ideal, söz konusu geçişin iç dinamikleri arasında en önemlisidir.

Çok partili dönemin başlamasına neden olan önemli bir diğer etken de, ülkede CHP'ne ve İsmet İnönü'ye karşı gelişen muhalefetin güçlenmesiydi. Ülkeyi II. Dünya Savaşı'na sokmama başarısını göstermiş olmasına rağmen, kamuoyu tarafından savaş koşullarının neden olduğu sıkıntılardan, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü sorumlu tutulmaktaydı.

Bununla birlikte, çok partiye geçişi sağlayan iç dinamikler yalnızca, II. Dünya Savaşında halkın çektiği sıkıntılar olarak sınırlandırılmaz. Sonuçta bu sıkıntıların nedenleri halka anlatılabildi belki. Ancak savaş yıllarında alınan önlemler, halkın bu sıkıntılarını siyasi muhalefetlerine dayanak yapacak bir grubun ortaya çıkmasını sağlamıştı. Söz konusu önlemlerin başında 1940 Haziran'ında çıkarılan Milli Koruma Kanunu ve 1942 Kasım'ında çıkarılan Varlık Vergisi gelmektedir. Milli Koruma Kanunu ile hükümet, fiyatları kontrol etmek ve piyasaya mal temini ile üretimi sürdürmek için, özellikle madenlerde, zorunlu çalıştırma gibi olağanüstü yetkilere sahip olmuştur. Varlık Vergisi ise, savaş sırasında servet biriktiren işadamlarını ve büyük çiftlik sahiplerini vergilendirme amacını güdüyordu. Ayrıca Avrupa'daki savaş tehdidi nedeniyle ertelenen toprak reformu tartışmalarının yeniden gündeme getirilmesi de büyük toprak sahiplerini tedirgin etmişti. Çok partili yaşamın önemli isimlerinden Adnan Menderes'te bunlardan biriydi.

Bütün bunlar CHP'nin tek parti yönetiminden hoşnut olmayan grubun yeni katılımlarla genişlemesine yol açmıştı. Bu hoşnutsuzluklar, DP'nin kuruluşuna giden bir süreci başlatmış ve kuruluşunun hemen ardından, DP'nin hızla taraftar toplamasına neden olmuştu.

Öte yandan Milli Şef İsmet İnönü, 1939 yılında İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, "demokratik bir yönetim şekline ve serbest seçimlere geçme" niyetini kesin olarak ifade etmiş, ancak savaş nedeniyle bu niyetini ertelemek zorunda kalmıştı. Bu niyetin en önemli göstergesi, İnönü'nün, savaşın Türkiye için tehlike olmaktan çıktığı dönemde yaptığı söylevidir. 1 Kasım 1944 söyleviden sonra henüz teşkilatlanmamış muhalefet cesaret bulmuş ve 1 Kasım 1945 söylevinin ardından DP kurulmuştur. Bu gelişmeler göstermektedir ki, dönemin tek parti yönetimi, demokratikleşme konusunda bilinçli bir kararlılık içindedir.

2.1.2 DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE YERLEŞMESİ: 1946-1950

Savaş öncesinde tartışılan ancak, savaş nedeniyle rafa kaldırılan toprak ve tarım reformu, 1945 yılında yeniden gündeme geldi ve 19 Ocak 1945 tarihinde Toprak Kanunu tasarıları hükümet tarafından Meclis'e verildi. Toprak Kanunu tasarisinin Meclisteki görüşmeleri, Meclis içindeki muhalefetin ilk defa elle tutulur şekilde örgütlenmesine fırsat verdi. Toprak Kanunu görüşmeleri oldukça tartışmalı geçmiş ve Adnan Menderes'in görüşmeler sırasında sergilediği tavırla dikkatleri üzerine çekmesine vesile olmuştur.

İnönü'nün 19 Mayıs 1945 söylevinde demokrasiye geçiş işaretini vermesinden sonra, aynı ay bütçe aleyhine Meclis'te yedi oy çıkması, Haziran ayında da bu oy sahiplerinden dördünün "Dörtlü Takrir" diye anılan önergeyi CHP Meclis Grubu'na vermeleri, tek parti otoritesinin sonunu simgelemektedir.

"Dörtlü Takrir"de Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Anayasa'da belirtilen ulusal egemenlik ilkesinin tam anlamıyla uygulanmasını ve parti çalışmalarının demokrasinin temel ilkelerine uygun bir şekilde yürütülmesini talep ettiler. Bu önerge bir anlamda, "parti içinde reform" amacını taşımaktaydı. Bu önerge üzerine yapılan görüşmelerden sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü önerge sahiplerinin muhalefet yapma arzularına, "Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler..." sözleriyle karşılık vermiştir. Daha sonra muhalefeti sürdüren bu dört partiliden, üçü ihraç edilmiştir.

Böyle bir ortamda kurulan ilk muhalefet partisi, zengin işadamı Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Ancak, teorik bir siyasi içerikten ve taban desteğinden yoksun olan bu parti, gerçek anlamda bir muhalefet partisi işlevini üstlenemedi.

İsmet İnönü tarafından yapılan, "bir muhalefet partisi kurulması" yolundaki telkinler, esas olarak Celal Bayar'ı hedef almaktaydı. Celal Bayar, Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında önemli görevler yapmıştı. Atatürk'e yakınlığı bilinen Bayar'ın, başta laiklik olmak üzere, Cumhuriyet ilkelerine bağlılığından kuşku duyulmamaktaydı. İnönü ile Bayar arasındaki ayrılık ise, devletçilik-özel sektör önceliği tartışmalarında odaklaşan düşünce farklılığıydı.

Toprak Kanunu tasarısının görüşmeleri sırasında ortaya çıkan ve "Dörtlü Takrir" ile belirginleşen siyasi muhalefetin parti kurma hazırlıkları, Celal Bayar ve Adnan Menderes ekseninde sürmekteydi. Bu çalışmaların dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü sevindirdiğine kuşku yoktur. Bunun en önemli kanıtı, Milli Kalkınma Partisi'nin varlığına rağmen, 1 Kasım 1945 tarihindeki söylevinde İnönü'nün "Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir partinin bulunmamasıdır." ifadesiyle yeni parti kuruluş çalışmalarını özendirmesidir. Bu söylevden 1 ay sonra, 1 Aralık 1945'de, Celal Bayar CHP'den istifa etti ve yeni partiyi kuracağını ilan etti. Aralık ayı boyunca sürdürülen program çalışmalarından sonra, Celal Bayar tarafından yeni partinin programı İsmet İnönü'ye sunuldu. 7 Ocak 1946'da İçişleri Bakanlığı'na resmi başvuru yapıldı ve aynı gün Demokrat Parti'nin kuruluş izni verildi. Yeni partinin genel başkanlığını Celal Bayar üstlenmişti.

Yeni partinin programı, bir kaç nokta dışında, CHP'nin parti programından çok farklı değildi. DP'liler, bazı yorum farklarına rağmen Kemalizmin altı ilkesini benimsiyordu. Bu ilkelerin benimsenmesi de gerekiyordu. Aksi halde bazı CHP'li aşırılarına yeni partiyi kapattırma gerekçesi verilebilirdi. Bu altı ilkenin ötesinde DP'lilerin kendilerine yüklediği en önemli misyon "demokrasiyi geliştirme" olarak tanımlanmıştı.

Bu misyonu gerçekleştirilmesi amacıyla, "halktan gelen bir kuvvet yaratarak, hükümetin ve idarenin denetim altına alınacağı" vaadediliyordu. Bunun için bireysel özgürlüklerin artırılması gerekiyordu. CHP ile özdeşleştirilen bürokrasinin keyfi davranışlarından hoşlanmayan halk için, DP'nin en hoş gelen yönü de, bireysel özgürlüklerin artırılacağı söylemiydi. Ayrıca DP'liler, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla özel sektöre inançlarını da vurguluyorlardı ve özellikle Batılı gözlemciler arasında en çok dikkati çeken konu da buydu. Görüldüğü gibi, mevcut politik ve ekonomik durumdan hoşnut olmayan her kesim için DP'nin söyleyeceği bir şey vardı ve bu durum DP'nin hızla taban bulmasını sağladı.

DP'nin yerleşmesi sürecindeki en önemli sıkıntısı ise, CHP ile aynı temel ilkeleri benimsemesinden ve merkez örgütteki önderlerin, politik deneyim kazanmış eski CHP'liler olmasından kaynaklanmaktaydı. DP'nin küçük ortak, kendi başına bağımsız bir tutumu olmayan küçük kardeş olduğuna ilişkin CHP propogandası, yeni partinin ününe zarar vermeye başladı. CHP'ye bir alternatif arayışı içinde olanlar, DP'yi destek vermeye değer görmüyordu ve CHP'ye düşman olanlar neredeyse aynı şekilde DP'ye de düşman olmaya başlamışlardı. Bir çok kişi DP'yi, Serbest Fırka benzeri "anlaşmalı parti" olarak görmeye başladı. DP Genel Başkanı Bayar ise, bu tür bir danışıklı dövüş içinde olduklarını düşünenlerden yakınıyor ve partisinin bağımsız bir yapı olduğunu ilan ediyordu.

DP'nin yerleşmesi ve gelişmesi sürecinde yaşanan bu sıkıntıya rağmen, yeni partinin varlık nedenini tek partili yönetime düşmanlık olarak gören halk, DP'ye katılıyordu. Partiyeye yeni katılanlar, CHP'lilerle özdeşleşen "bürokratik devleti" ortadan kaldırmayı gerektirecek esaslı bir reform programını gerçekleştirmek için iktidara gelmek istiyorlardı. Bunların temel meselesi, CHP yönetimini sona erdirmek ve kendilerine eziyet edenlerden intikam almaktı.

Bu koşullarda DP giderek büyüdü ve illere yayılmaya başladı. Ankara ve İstanbul dışında özellikle Batı Anadolu'da örgütlenmişlerdi. Ancak henüz yurt çapında örgütlenmelerini tamamlamadan, genel seçimlere katılma gereği ortaya çıktı.

10 Mayıs 1946'da toplanan CHP Olağanüstü Kurultay'ı, çok partili yaşama geçmek için yasal düzenlemeler yapmaya karar verdi. Aynı kurultayda parti tüzüğü demokratikleştirilerek, "Milli Şef" ve "Değişmez Başkan" ünvanları kaldırıldı. Genel seçimlere hazırlık amacını taşıyan bu liberal önlemler arasında, tek dereceli seçim sistemine geçişi sağlayan yasa değişikliği başta gelmektedir. Ayrıca üniversitelere özerklik verildi ve Basın Yasası liberalleştirildi. Bu düzenlemelerin ardından CHP egemenliğindeki TBMM, 1947 yılında yapılması gereken seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmasını kararlaştırdı.

Bu karar yurt çapında örgütlenmesini henüz tamamlamamış olan DP için sarsıcı etkiler yapmıştı. DP'liler bu kararı kendi örgütlenmelerinin engellenmesi olarak yorumlarken, CHP'liler de tek dereceli seçim sisteminde halkın hükümete güvenip güvenmediğinin belirlenmesi amacıyla bir erken seçime gereksinim bulunduğunu ileri sürüyorlardı.

Bu ani seçim kararı üzerine, DP içinde seçimlere katılıp katılmama konusu uzun uzun tartışıldı. Sonuçta partinin kamuoyuna mal edilebilmesi için seçimlere girme kararı verildi. Aksi bir karar, yani yerel seçimlerde olduğu gibi genel seçimlerin de boykot edilmesi DP'nin kapanması anlamına gelebilirdi, en azından mecliste temsil hakkını ve bu propaganda platformunu yitirmeyi gerektirirdi.

1946 seçim kampanyası siyasi atmosferi sertleştirdi. CHP, çatışmadan sakınan bir kampanya yürütmeyi umut ediyordu ve bu amaçla örgütlerine siyasi tansiyonu artıracak konulardan sakınmaları talimatını gönderdi. Ancak DP'liler gerçek ve güncel sorunlar yerine, çatışmacı tutumuyla güçleniyordu. Ayrıca, CHP'nin parti örgütlerine verdiği talimata karşı bürokrasi, DP'lilere karşı baskı taktikleri uyguluyordu.

Böyle bir kampanya döneminin ardından yapılan 21 Temmuz 1946 seçimlerinde CHP 390, DP 65 milletvekilliği kazandı.

1946 seçimleri çok tartışılan, dürüstlüğünden kuşku duyulan bir seçim olmuştur. Seçim yasaının istenilen güvenceleri sağlamaması, özellikle Anadolu'da iktidar partisinin bir çok hileler yaptığı iddialarını gündeme getirdi. 1946 seçimlerinden çok büyük bir farkla önde çıkmasına rağmen CHP, seçim hilesi iddiaları ve tartışmalar nedeniyle yara almıştı. DP ise bu seçimlerden sonra tabanını önemli ölçüde genişletti. Ancak bu tartışmaların asıl önemli boyutu, etkisini hala gördüğümüz bir sertlik dönemini başlatmasıdır.

1946 seçimlerinden sonra iktidar partisi olmasına rağmen CHP içinde reform çabaları yoğunlaşmış, sertlik yanlıları ile ılımlılar arasında geçen bir parti içi mücadele başlamıştır. Seçimlerden sonra otoriter eğilimli bir kişi olan Recep Peker başbakanlığa getirilmiş, ancak CHP Genel Başkan Vekilliği yeni başbakana teslim edilmeyip, Şükrü Saraçoğlu göreve devam etmiştir. CHP Genel Sekreterliği'ne ılımlılığıyla tanınan Hilmi Turan'ın getirilmesi; partide ılımlı, devlet yönetiminde ise otoriter eğilimlerin baskın olmasını sağlamıştır.

1947 Ocak ayında toplanan DP'nin ilk Büyük Kongresi, çok partili yaşamın sürebilmesi için muhalefetin başlıca istemlerini ortaya koymuştur. "Hürriyet Misakı" olarak anılan bildiriye demokrasiye ve Anayasa'ya aykırı yasaların kaldırılması, cumhurbaşkanlığın parti başkanlığından ayrılması, seçimlerin idare yerine yargı organlarıncaya denetlenmesi istekleri yer almıştır.

İnönü, 11 Temmuz 1947'de yaptığı bir radyo konuşmasında, partiler arasında yansız kalacağına söz vererek, muhalefetin istemine uygun davranmış ve DP'ye sertlikle karşı çıkan kendi başbakanını dolaylı yoldan eleştirmiştir. DP'nin bir ara Meclis oturumlarını boykota kadar varan

iki parti arasındaki anlaşmazlıklarda, ortamı gerginlikten uzaklaştıran uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Bu gelişmeler göstermektedir ki, İnönü, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili politik yaşamın sürmesi için önemli bir fonksiyon üstlenmiştir.

Recep Peker'in başbakanlıktan ayrılmasından sonra 1950'ye kadar Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay tarafından kurulan kabineler görev yapmıştır. Bu dönemde CHP, tek parti döneminin getirdiği alışkanlıkları ve ilkeleri teker teker bırakmaya başlamıştı. Toprak Yasası'nda, din eğitiminde, devletçilik kavramında, hatta Köy Enstitüleri konusunda verilen tavizlerle DP muhalefeti etkisiz bırakılmak istenmişti.

Siyasi ve ekonomik liberalleşme konusunda iktidar partisi tarafından alınan bu kararlar ve uygulamalar DP ile CHP'nin programlarını birbirine yaklaştırmıştı. Bu ise DP'nin kamuoyunu harekete geçirmek için sürekli yüksek gerilimli bir ortama gereksinim duymasına neden olmaktaydı. Bu nedenle de DP tarafından Meclis'e hemen hemen tamamı günlük olaylar temelinde yeni şikayet konuları getirilmekteydi.

CHP'de ılımlıların yönetimde olması ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün tavrı, iki parti arasındaki çekişmelerin azaltılması için gerekli adımların atılmasını sağladı. 1950 yılına gelindiğinde iki parti arasında ana çekişme konusu olarak yalnızca seçim yasası kalmıştı. Seçim yasası tamamıyla serbest ve dürüst seçimleri garanti etmedikçe 1950 yılında yapılacak olan genel seçimleri boykot etme tehdidinde bulunan muhalefetin baskısıyla, seçim yasası bir kaç kez değiştirildi. DP, özellikle seçimlerin adli denetimini istiyordu. Sonunda Şubat 1950'de 14 Mayıs 1950 seçimleri için tam zamanında bir uzlaşmaya varıldı. Bu uzlaşma sonunda yapılan seçimlerde de, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa iktidar seçim yoluyla el değiştirdi.

2.1.3 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ: 1950-1960

On yıllık DP iktidarı iki genel seçimle üç alt döneme ayrılmaktadır. Bu ayrım salt seçimler nedeniyle yapılan bir ayrım olmayıp, gelişmeler ve uygulanan politikalar açısından da anlamlı ayrımlardır. Bu nedenle söz konusu dönemleri ayrı ayrı ele almakta fayda bulunmaktadır.

2.1.3.1 UMUTLU YILLAR: 1950-1954 DÖNEMİ

14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP, oyların yüzde 53.3'ünü alarak 420 milletvekili çıkarmış; buna karşılık oyların yüzde 39.3'ünü alan CHP 63 milletvekili çıkarabilmiştir. Ezici çoğunlukla DP'li olan Meclis, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı seçmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen Bayar, DP Genel Başkanlığı'ndan istifa ederek, İnönü'nün kişiliğinde eleştirdiği yola kendisi girmemiş ve yeni bir anayasa geleneği başlatılmıştır. Genel İdare Kurulu Bayar yerine Menderes'i Genel Başkanlığa getirmiş ve ardından Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar tarafından Başbakan olarak atanmıştır. Böylece Adnan Menderes'in Başbakanlığında, 1960 askeri müdahalesiyle noktalanmış DP iktidarı başlamış oldu.

İktidar partisi DP'nin ve muhalefet partisi CHP'nin başlangıçtaki olgun davranışlarının ve birbirlerine yönelik iyi niyet gösterilerinin aldatıcı olduğu kısa sürede anlaşıldı. Gerçekte, Meclisteki ilişkileri ve parti yayınlarındaki makaleleri çözümsüz gerilimleri açığa vuruyordu. İlk çatışma çok geçmeden geldi. 29 Mayıs'ta Menderes programını sundu ve bunu eleştiri ve savunmaların yapıldığı tartışmalar izledi. 2 Haziran'da Menderes kendini eleştirenlerin suçlamalarına cevap verdi ve CHP'liler, Meclis işleyişini düzenleyen yönetmelik gereğince cevap haklarını kullanmak istediler. Ne var ki, Meclis Başkanı Refik Koraltan, muhalefetin bu hakkını kullanma isteğini geri çevirdi; CHP'liler de protesto için Meclis'i terk etti. Hükümet 192

çekimser oya karşın güvenoyu aldı. Daha önce de DP'liler birçok kez Meclis toplantılarını boykot etmişler ve İnönü'nün çabalarıyla Meclis'e geri dönmüşlerdi. Bu olay da göstermektedir ki, muhalefetteki DP'nin özgürlük istemini, demokrasinin yerleşmesinden çok, kendi varlığını sürdürübilme amacına yönelik bir taktik olarak nitelendirenler pekte haksız değillerdi. Aşağıda ele alındığı gibi, özellikle 1954 seçimlerinden sonra DP'nin giderek dozu artan baskıcı uygulamaları, DP'nin "demokrat" kimliğine şüphe düşürüyordu.

1950 seçimlerinin ardından iktidarı elde eden DP'nin en büyük korkusu, ordunun bir darbe yapmasıydı. Bunu önlemek için, 6 Haziran 1950 günü, DP yöneticileri, orduyu bir oldu bittiyle karşı karşıya bıraktılar. Beklenmedik bir kararla Genelkurmay Başkanı, ikinci başkan, kuvvet komutanları, ordu komutanları dahil, silahlı kuvvetlerin önde gelen komutanları değiştirildi ve yerlerine DP'ye sadık olacağı düşünülen yeni komutanlar atandı. Böylece DP'nin gözündeki en büyük tehdit ortadan kaldırılmış oldu. Bunu izleyen iki yerel seçimi de DP'liler çok büyük farklarla kazandılar. Bu gelişmeler sayesinde altı ay gibi kısa bir zamanda, ülkede iktidar değişikliği, çeşitli boyutlarıyla birlikte tamamlanmış oldu. Esas olarak bu hareket, Türk siyasi yaşamında ordunun önemini ortaya koyması bakımından ilginçtir.

DP iktidarının yasal düzeyde yaptığı ilk düzenleme, ezanın Arapça okunmasının serbest bırakılması olmuştur. Bu, yığınlara ve o yığınları etkisi altında tutan din çevrelerine verilen önemli bir tavizdi. Öte yandan DP'nin muhalefet döneminde en önemli istekleri anti demokratik yasaların kaldırılması ile Cumhurbaşkanlığı'nın parti başkanlığından ayrılması ve bürokrasinin yansızlığının sağlanması idi. 1950 seçimlerinin hemen ardından Cumhurbaşkanı seçilen Bayar'ın parti başkanlığından ayrılması bu yöndeki beklentileri umutlandırdı.

Ne var ki, DP'lilerin "çoğunluk partisinin hizmet ettiği halktan yetki aldığı" görüşü, iktidarı, bütün devlet kurumlarını tekelleştirme ve kendi amaçları doğrultusunda kullanma hakkına sahip oldukları sonucuna götürdü. Bu görüş, tek partili bir rejimin zihniyetiydi ve pek çok devlet kurumunun siyasi partilerle ilişkilerinde tarafsız olması gereken çok partili sistemde, bu görüşün hiçbir yeri yoktu. Ancak DP'liler bu ilkeye aldırmadılar ve bütün devlet kurumlarının iktidar partisinin emrinde olacağını düşündüler. Örneğin CHP'liler, hükümeti, devlet radyosunu tekelleştirmekle suçladığında Menderes, bir devlet organı olan radyoyu denetleme yetkisi hükümette olduğu için, bu uygulamanın tamamen demokratik olduğu yanıtını verdi.

DP iktidarı, siyasal liberalleşmede daha 1951 yılının başında geri adımlar atmaya başladı. Ceza Kanunu'nun bazı hükümleri ağırlaştırıldı, basın baskı altında tutmak için resmi ilanları dağıtma yetkisi hükümete verildi. Bir başka baskıcı eğilim de muhalefetin varlığına yönelik tehditlerdi. DP Grubu, Temmuz 1951'de CHP'nin malvarlığını tasfiye kararı aldı ve bu karar, CHP muhalefeti engellemek için kullanıldı. Ancak bu tehdidin etkili olmaması üzerine 1953'ün Aralık ayında çıkarılan bir yasayla CHP'nin tüm serveti Hazine'ye devredildi. Halkevleri'nin kapatılması vb. kararlarla muhalif düşünce üzerine konan yeni yasaklar, DP iktidarının ve özellikle Başbakan Adnan Menderes'in muhalefetten hoşlanmadığını açıkça ortaya koymaktaydı.

Ancak bu uygulamalar, tek parti yönetiminden çıkan ve henüz demokrasinin yerleşmediği Türkiye'de pek fazla tepki toplamadı. Zira, 1950-1954 yılları DP iktidarının halk tarafından benimsenmesi açısından çok önemli olanaklar sağlamıştı. Bu olanakların başında, II. Dünya Savaşı'nın tarafsız Türkiye için uygun gelişen dış ticaret ilişkilerinden dolayı Merkez Bankası'nda döneme göre yüksek sayılabilecek bir altın ve döviz rezervinin birikmesi gelmektedir. Öte yandan, savaş sonu ekonomik durumu ve Kore Savaşı'nın yarattığı uygun konjonktürden ötürü başta pamuk olmak üzere bazı tarım ürünlerinin dış pazarlarda uygun sayılabilecek fiyatlardan müşteri bulması buna bağlı olarak ticaret hadlerinin düzelmesi ikinci olanağı meydana getiriyordu. Marshall Planı vb. dış yardım ile borçlanma imkanlarının genişliği, bir başka fırsatı

göstermekteydi. DP iktidarı bu olanakların tümünden yararlanarak, 1950-54 döneminde “ekonomik rahatlama” ortamı yarattı. Bu ortamın savaşın zor günleri unutulmadan yaratılması, halkın DP iktidarına bağlanması sonucunu doğurdu.

Marshall Planı'nın sağladığı olanaklardan yararlanarak bir yandan hızla karayolları yapılıyor ve kentler, kasabalar birbirine bağlanıyor, diğer yandan gene aynı programın sağladığı tarımsal kredilerle satın alınan traktör vb. modern tarım makinaları ekim alanını genişletiyor, dolayısıyla tarımsal üretimi artırıyordu. 1950'lere kadar yüzyıllar boyunca durağan bir biçimde bulunan Anadolu birden dinamik bir yaşama kavuşuyordu. Bu, büyük kitlelerin yaşadığı kırsal alanın canlanması, yeni ekonomik olanaklara kavuşması demektir. O günlerde ortaya çıkan bu ekonomik gelişme, yeni yeni başlayan olumsuz gelişmeleri görmeyi engelleyen bir iyimserlik havasını da peşi sıra getirmişti.

Bu ekonomik canlanma döneminde CHP, 1950 seçimlerinin ardından yapılan iki yerel seçimde de yenilgiye uğramanın şaşkınlığını atamamıştı. 1952 yılından sonra yavaş yavaş toparlanmaya başlamışsa da etkili muhalefet yapamıyordu. CHP hükümeti eleştirdiğinde, Menderes tek parti uygulamalarından örneklerle bu eleştirilere yanıt vermekteydi. Dolayısıyla CHP'den gelen eleştiriler, hükümet için fazla sorun olmuyordu. Ancak, Meclis'in yüzde 85'inden oluşan ve heterojen bir yapı gösteren DP Grubu'nun denetlenmesi pek kolay değildi. Özellikle DP'nin anti demokratik uygulamaları, bir süre sonra, parti içinde bir muhalefetin doğmasına yol açtı.

1954 seçimlerine hazırlanırken DP'liler, ülkedeki politik ortam üzerindeki denetimlerini sıkılaştırmaya başladılar. Bu amaçla, üniversite profesörlerinin politika yapmasını yasaklayan Üniversite Kanunu'ndaki değişiklik ile Vicdan Özgürlüğünü Koruma Kanunu 23 Temmuz 1953'de meclisten geçti. Bu yasalar, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek tarafından “dolambaçlı yollarla seçim kazanmak için tasarlanan anti-demokratik önlemler” olarak kınandı.

Ekim ayının sonuna gelindiğinde Menderes tarafından muhalefete fiilen savaş ilan edilmişti. CHP kampanyasının “Moskova radyosu kadar mide bulandırıcı” olduğunu ileri süren Menderes, partisinin durumu dikkatle ve vatanseverlik ruhuyla inceleyip, böyle bir muhalefetin yıkıcı ve bozguncu olduğu kararına varmış olduğu uyarısında bulundu. Menderes'in uyarısından kısa bir süre sonra CHP'nin malvarlığı konusu TBMM'ne getirildi. Sert tartışmalardan sonra yapılan oylamada CHP'nin malvarlığına el konulmasına karar verildi. Bu karar maddi kaybın ötesinde önemli bir prestij kaybı anlamındaydı. Oylamadan sonra İnönü kararı sert deyimlerle eleştiren bir konuşma yaptı ve CHP Grubu meclisi terk etti.

CHP bütünüyle kargaşa içindeydi. Bu durum, seçim kampanyasından da belliydi. CHP'liler DP'nin bir “diktatörlüğe” yöneldiğini önemle belirtiyorlardı. Ancak hükümet bu uyarıları dikkate almıyor ve muhalefete karşı tavrını giderek daha da sertleştiriyordu.

Öteki muhalefet partisinden uğradığı saldırı ise daha da ağır oldu. DP'liler 1948'de kendilerini terkeden eski arkadaşlarının kurduğu Millet Partisi'ne karşı, parlamenter demokrasi ile bağdaşması olanaksız bir düşmanlık besliyorlardı. Haziran 1953'de bu partide çıkan bir bunalım DP'lilere bekledikleri fırsatı verdi. Millet Partisi'nin Atatürk devrimlerine karşı geldiğini ileri sürerek, bu partiyi önce geçici, 27 Ocak 1954'de ise temelli olarak kapattırdılar. Gerçi aradan daha onbeş gün geçmeden, aynı kişiler bu sefer Cumhuriyetçi Millet Partisi'ni kurdular. Ancak bir partinin sıradan bir dernek gibi kolayca kapatılabilmesi, ülkedeki “çok partili demokrasi”nin niteliği konusunda açık bir fikir vermeye yeterliydi. Bu olay da göstermektedir ki, Menderes ve DP'liler muhalefetten hoşlanmamaktadırlar. Bu muhalefet kendi içlerinden çıktığında daha da baskıcı uygulamalara yönelebilmektedirler.

8 Mart 1954'de, seçimlere 1 ay kalmışken, hükümet Basın Kanunu'nu değiştirip, yazıları devletin siyasi ve mali prestijini sarsan ya da vatandaşların özel yaşamlarına tecavüz eden gazetecilerin cezalandırılması hükmünü yasaya koydu. Dahası, iktidar partisi, kendisini destekleyenleri maddi olarak ödüllendirecek bir konumdaydı. Örneğin, devletin 30 kuruştan aldığı buğdayı 20 kuruşa tüketiciye satacağı sözü verildi. Altyapı ve fabrika inşaatları programı da seçmenler dikkate alınarak gündeme alınmıştı. Muhalefetin bir çok çimento ve şeker fabrikasını "seçim fabrikaları" olarak nitelendirmesinin nedeni budur. DP, böyle bir ortamda, 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimlerden, 1950 seçimlerine göre daha güçlenmiş olarak çıktı.

2.1.3.2 EKONOMİK VE TOPLUMSAL SIKINTILARIN BAŞLANGICI: 1954-1957 DÖNEMİ

1954 seçimleri, Türkiye'nin politik yaşamında karşılaşılan en adaletsiz seçim ünvanına sahiptir. Bu seçimlerde oyların yüzde 56.6'sını alan DP, milletvekilliklerinin yüzde 93.2'sine sahip olmuştur. Muhalefet, oyların yüzde 43.4'ünü almış olmasına karşılık milletvekilliklerinin yalnızca yüzde 6.8'ine sahip olabilmıştır. Bir anlamda TBMM, DP'nin Grubu haline gelmişti. Bu seçim sonuçlarının DP tarafından ezici bir seçim zaferi olarak kabul edilmesi, iktidarın halkın tümünü temsil ettiği iddialarına yol açmıştır. Menderes'in seçim sonuçları hakkındaki yorumu ve bundan sonra izleyeceği politikaların ipuçları, seçimlerden hemen sonra Ahmed Emin Yalman'la yaptığı görüşmede yer almaktadır. (Ahmad, 1994: 70):

"Seçimler, vatandaşların benim tuttuğum yolu ne kadar beğendiğini açığa vurdu. Şimdiye kadar ben siz gazetecilere danışmaya değer veriyordum. (...) Halkın coşkun güveni şimdi şunu belli ediyor ki, böyle bir danışmaya ihtiyacım yoktur. Ben kendi kendime son kararı vereceğim..."

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Menderes, tek adam olma yolundadır ve o günün koşullarında hükümeti ve Menderes'i denetleyebilecek, DP'nin kendi Grubu dışında, bir güç yoktur. CHP muhalefet yapamayacak kadar az sayıda milletvekilliğine sahipti ve parti demoralize olmuştu.

Menderes'in asıl siyasal sorunları, muhalefetten çok kendi partisinden kaynaklandı. DP'nin milletvekili sayısı 504'e çıkmışsa da, bu, Parti'nin iç yapısını güçlendirmekten çok zayıflatmıştı. Menderes-Bayar grubuna muhalefet belirginleşmeye başladı ve Menderes, Parti'deki üstünlüğünü tesis etmek için daha kararlı davranmaya başladı. Hükümet programı aynı olmakla birlikte açıklanan kabine öncekinden oldukça farklıydı. Menderes, kendi gücüne güvenerek partide ve hükümette esaslı bir yapılanmaya karar verdi. Ancak bu gelişmeler, DP içindeki liberallerin tepkisini çekti.

Seçimlerden sonra DP'nin, **siyasi liberalizme** sırt çevirisi daha da belirgin hal aldı. Muhalefet partilerine oy verdikleri için Malatya; Malatya ve Adıyaman olarak, ikiye bölündü. Kırşehir ili ise ilçe haline getirildi. 30 Haziran 1954'de seçim yasası değiştirilerek muhalefete engellemeler getirildi. Radyo yoluyla propaganda olanağı kaldırıldı; siyasal partilerin karma liste yapması yasaklanarak muhalefetin güçbirliği yolları tıkandı; bir partiden aday olmayı isteyip reddedilenlerin aynı dönemde bir başka partiden aday olmaları yasaklanarak, DP'ye küsenlerin muhalefet saflarına geçmeleri engellendi. Böylece Menderes, DP içindeki muhaliflere de gözdağı vermiş oluyordu.

Öte yandan DP iktidarının ikinci döneminde ekonomik refaha erişileceği iddia edilmesine karşılık böyle olmamış, girişilen yatırımlar beklendiği kadar dış yardım gelmediğinden sürdürülemezdir. Hızla artan hayat pahalılığı, özellikle sabit gelirli olumsuz etkilemeye başlamıştır. Hükümet ise bu durumun halkın satınalma gücünün artmasından kaynaklandığını ileri sürerek, iyimser yorumlar yapmaktaydı. Oysa, sorunlar enflasyonist uygulamaların kötü sonuçlarıydı ve giderek artıyordu.

Her alanda bunalım işaretleri belirmeye başlamıştı. Bunun üzerine, darda kalmış hükümetlerin alışılmış oyununa başvurarak, DP hükümeti, kamuoyunun dikkatini dış politikaya çekmek istemişti. O sırada giderek derinleşen Kıbrıs bunalımı hükümete aradığı fırsatı verdi.

Bir süredir, Kıbrıs Rumları adayı İngiliz boyunduruğundan kurtarıp Yunanistan'la birleştirmek için savaşıyorlardı. Ayaklananların üstesinden gelemeyeceğini gören İngiltere, üzerindeki baskıyı hafifletmek için Türkiye'yi de soruna taraf yapmayı karar verdi. 1955 Haziran'ında Türkiye ve Yunanistan'ı görüşmelere çağırıldı. Görüşmeler, Ağustos ayında Londra'da başladı. Bu pazarlık sürecinde kamuoyunun büyük baskısı altında olduğunu göstermek isteyen Türk hükümeti, Yunanistan'a karşı bir gösteri düzenledi. Ancak bu gösteri İstanbul ve İzmir'deki Rumlara karşı genel bir yağma hareketi halini aldı. Bunun üzerine hükümet İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. Sonuçta, kamuoyunun gözünü dışarıya çevirmenin vesilesi sayılan Kıbrıs, tüm dikkatlerin ülke içinde toplanmasına neden oldu.

Kıbrıs konusunda amaçlananın gerçekleştirilememesi, DP içindeki huzursuzluğu daha da artırdı. 22 Kasım 1955'de, DP Grubu, hükümet aleyhine gensoru görüşmeleri açmaya karar verdi. 29 Kasım 1955'de gensoru görüşmelerine başlandı. Eleştiriler, kısa zamanda Grubun isyanına dönüştü. Bazı bakanların yaptıkları yolsuzlukları eleştirerek saldırıya geçen parti içi muhalefet, Menderes'in yerine birini bulabilseydi, hükümeti düşürebilirdi. Ancak Başbakan olabilecek rakipler ya istifa etmişler ya da partiden ihraç edilmişlerdi. Bu durumda meclis grubu bakanları istifaya zorlarken, Menderes'e güvenoyu vermeyi kabul etti. İlginç bir tablo ortaya çıkmıştı: Bütün bakanları düşürülen hükümetten bir tek Başbakan güvenoyu alabilmişti.

DP Grubunun gösterdiği bu zaaf hem ülkeye, hem partiye, hem de Menderes'in kendisine çok büyük bir kötülük olmuştur. Gensoru görüşmeleri nedeniyle, siyasal ölümün eşiğinden dönen DP liderinin korkusu ve hırsı artık önlenemez olmuş, otoriter yönetim başlamıştır. Bu gelişmeler DP'yi bölmüş, partiden ayrılanlar 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurmuşlar, geri kalanlar ise, atılmamak için yöneticilere tam olarak boyun eğme zorunda bırakılmışlardır.

Menderes'in tek başına güvenoyu almasından sonra, yeni bir hükümet kuruldu. Hükümet programı, o güne kadar muhalefet tarafından yapılan eleştirileri dikkate alarak düzenlenmiş ve gerek ekonomide, gerekse seçim yasasında ileri düzenlemeleri içermiştir. Ancak bu program yürürlüğe konmadığı gibi, baskıcı uygulamalar daha da sertleştirilmiştir.

Bu ortamda CHP'nin yıllardır beklediği etkili muhalefet fırsatı doğmuştur. CHP hızla toparlanmış ve 1960'a dek dozu giderek artacak olan ve baş hedefi Menderes olan şiddetli bir muhalefete başlamıştı. Böylece, hem muhalefetin, hem de iktidarın ödünsüz siyasetlerde karar kılmaları, parlamenter demokrasinin kısa zamanda çıkmaza saplanmasına yol açtı.

Öte yandan DP'nin giderek ağırlaşan tutumu, muhalefeti dayanışmaya itiyordu. Bunun üzerine 1958 yılında yapılması gereken genel seçimler hem bir yıl öne alındı, hem de yeni bir seçim yasası çıkarılarak muhalefetin güçbirliği yasaklandı. Bu koşullarda yapılan seçimlerde oy kaybetmesine rağmen birinci parti DP oldu.

2.1.3.3 DEMOKRAT PARTİNİN OTORİTERLİK EĞİLİMLERİ:1957-1960 DÖNEMİ

27 Ekim 1957 genel seçimleri çok gergin bir ortamda yapıldı. Seçim kampanyasında birçok olay oldu. Seçimden bir kaç gün önce DP'nin eski kurucularından olan ve daha sonra Hürriyet Partisi'ne geçen Köprülü, "Bu seçim mücadelesi, tek parti, tek şef sistemini canlandırmak isteyen bir adama karşı, koca bir milletin mücadelesidir" diyerek, muhalefetin boyutlarını ifade ediyordu. Muhalefetin bütün çabalarına karşın DP, yüzde 48'lik bir oy oranıyla, seçimden en

güçlü parti olarak çıktı. Buna karşılık, 1950 yılından bu yana, karşısına hiç bu kadar milletvekili çıkmamıştı. 610 milletvekilliğinden 424'ünü DP, 178'ini CHP almış Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi 4'er milletvekilliği kazanmışlardır.

Seçimlerden sonra yine alışılan görev bölümü yapıldı. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan Meclis Başkanı oldu. Adnan Menderes de beşinci hükümetini kurmakla görevlendirildi. Başbakan, seçimlerden bir ay sonra, büyük ölçüde önceki hükümetin devamı olan yeni hükümeti kurdu.

Önceki dönemde çıkarılan baskı yasaları nedeniyle, tüm ülkede serbestçe eleştirilerde bulunulabilecek tek yer olarak TBMM kürsüsü kalmıştı. Seçimden sonra DP yöneticileri, burasını da baskı altına almaya giriştiler. 27 Aralık 1957'de çıkarılan yeni bir içtüzükle, muhalefetin meclis içindeki özgürlüğü iyice daraltıldı. Sözlü soru hakkı haftada bir saate indirildi; bakanların isterlerse bunlara yanıt vermemeleri olanağı sağlandı; dokunulmazlığın kaldırılması kolaylaştırıldı; milletvekillerine verilecek maaş kesme ve meclis oturumlarına katılmama cezalarının üst sınırları yükseltildi. Bu düzenlemelerle muhalefet milletvekillerinin görüşlerinin kamuoyuna yansıtılması olanakları kısılmıştı. Menderes ise, DP tarafından alınan baskı önlemlerine muhalefetin sebep olduğunu savunmaktaydı.

1958 başında bir darbe hazırlığına giriştikleri ileri sürülen dokuz subay tutuklanmıştı. Ancak, doğruluğu daha sonra anlaşılan bu girişim kanıtlanamadığı için mahkeme, sanıkları salıvermiş, yalnız muhbir subayı iki yıl hapse mahkum etmiştir. Bu olay, DP'nin 1950 yılında iktidarı devraldığı dönemden beri süren ve zaman zaman şiddetlenen "darbe fobisi"ni göstermesi bakımından ilginçtir.

1958 yılı dış politika açısından da sorunlu bir yıldır. 1958 yazında Irak'ta bir darbe sonucu Kral II. Faysal ile Başbakan Nuri es Said'in devrilip öldürülmeleri, Türkiye'nin dış politikasını çok etkilemiş ve bu olay sonrasında Bağdat Paktı çözülmüştü. ABD'nin Türkiye'deki bir üssü kullanarak Lübnan'a asker çıkarttığı bir dönemde Menderes de Irak'a silahlı müdahalede bulunmak istedi, ancak ABD tarafından engellendi.

Ekonomik sıkıntıların artarak sürmesi ve bir istikrar programı uygulamayı kaçınılmaz hale getirmesi üzerine 1958 Ağustos'unda TL devalüe edilerek oniki yıldır 2.80 TL olan dolar, 9 TL'ye çıkarıldı. Devalüasyon sonrasında yeni kredi alınabilmiş ve bu kredi sayesinde DP'nin oy tabanını oluşturan kırsal kesime yüksek destekleme fiyatlarıyla kaynak aktarımı sürdürülmüştür. Bunun sayesinde kırsal kesimdeki desteğini sürdürebilse de, kentlerde ve özellikle aydın kesimde artan hoşnutsuzluğa engel olmak mümkün olmamıştır. Ekonomik sıkıntılar hükümette sık sık bakan değişimine yol açmıştır.

Özellikle kentlerde artan hoşnutsuzluktan kurtulmayı amaçlayan Menderes, ilk kez bu dönemde, muhalefeti ihtilal komploları düzenlemekle suçlamaya başlamıştır. Bunun ardından da partiyi tabanla bütünleştirme çabasının sonucu olarak, "Vatan Cephesi" kurulmuştur. Vatan Cephesi'ne ilk tepki, Hürriyet Partisi'nin 24 Kasım 1958'de olağanüstü bir kongre toplayıp, kendisini dağıtarak CHP'ye katılması olmuştur.

1959 Ocak ayının ortalarında toplanan CHP'nin ondördüncü kurultayında, 10 maddelik bir "İlk Hedefler Beyannamesi" kamuoyuna sunulmuştur. Bu talep ve vaadler, 1961 Anayasası'nın gerçekleştireceği çoğu kurumsal noktaları kapsamaktadır.

Şubat ayında Kıbrıs'la ilgili üçlü görüşmeler için İngiltere'ye giden Menderes'in, uçağının Londra yakınlarında düşüp paçalanmasına rağmen, kazadan sağ olarak kurtulması, bir mucize olarak karşılanmış ve propaganda aracı yapılmıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan yumuşama çok kısa sürdü. İlkbahar aylarında İnönü'nün yurt gezilerinin çok olaylı geçmesi ve bu olaylar hakkında meclis soruşturması açılmasının Meclis çoğunluğu tarafından reddedilmesi üzerine, CHP'li milletvekilleri oturumları topluca boykot etti.

1960 yılına gelindiğinde İnönü, Menderes'i "devlet benim" anlayışını benimsemekle suçlamıştır. Özellikle 1957 seçimlerinden sonraki uygulamalar dikkate alındığında, bu suçlama pek haksız sayılmaz. Söz konusu uygulamaların en fazla tepki toplayanlarından biri 18 Nisan 1960'da, muhalefeti yıldırım amacıyla, TBMM'nde 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurulmasıdır. Komisyon çok geniş yetkilerle donatılmıştı ve verdiği kararlar, nihai karar niteliğindedi. Komisyon'a verilen yetkilerin anayasaya aykırı olduğu hukukçular tarafından belirtilmesine karşın meclisten geçmesi, özellikle aydınların çok yoğun tepkilerini çekti. Bu tepkilerin bir parçası olarak İstanbul ve Ankara'da yapılan öğrenci gösterileri üzerine, her iki ilde de Sıkıyönetim ilan edildi.

Mayıs başında arka arkaya beş gazete kapatıldı. Menderes, olayları kışkırtıcıların eseri olarak görmekte ve halkın kendisini desteklediğini düşünmekteydi. Ancak askerler yavaş yavaş ağırlığını koymaya başlamışlar ve uyarıları yerine getirilmeyince de yönetimi ellerine almışlardır. Böylece 10 yıl süren ve özellikle son yılları en az tek parti dönemindeki kadar baskıcı geçen DP iktidarı sona ermekte ve Türkiye demokrasisinde kesintilere neden olan askeri yönetimler dönemi başlamaktadır.

2.2 POLİTİK SİSTEM

Demokrasi açısından ele alındığında, Cumhuriyet tarihinin en ilginç dönemini 1946-1960 dönemi oluşturmaktadır. Politik süreç açısından yukarıda ele aldığımız dönemin politik sistem açısından değerlendirilmesi, bu kısmın konusunu oluşturmaktadır. Politik sistemi belirleyen en önemli unsur olan Anayasal gelişmelerin ardından bu döneme ilişkin parlamenter düzen ele alınacak ve ardından seçim sistemi değerlendirilecektir.

2.2.1 ANAYASAL GELİŞMELER AÇISINDAN 1946-1960 DÖNEMİ

Çok partili yaşama geçişi politik sistem açısından ele aldığımızda, **politik sistemdeki** değişimin, bu geçiş olayının yarattığı etkilerle çelişecek ölçüde önemsiz olduğu dikkati çekmektedir. Politik sistem açısından en belirgin nokta, 1924 Anayasası'nın hem tek partili dönemde; hem de çok partili dönemde geçerli olmasıdır. 1946 yılına kadar Anayasa, siyasal yaşamın sorunları arasında yer almamıştı.

Esas olarak tek parti dönemi boyunca, özellikle 1927'den sonra, siyasi rejimin çerçevesini 1924 Anayasası değil, CHP'nin tüzük ve programları belirlemiştir. Zaten 1924 anayasasında siyasal partilerden söz edilmiyordu. Zira 1921 ve 1924 anayasalarının yapılış sırasında belirli bir "parti hayatı"nın bulunmayışı, meclis egemenliği ilkesinin birden fazla partili düzende yaratabileceği sorunları gözden uzak tutmuştur. Buna karşılık, yine aynı anayasada tek partililiği resmi doktrin haline getiren, devletle parti arasında kopmaz bir bağlantı kuran hükümler de yoktu. Yalnız 1937'den sonra Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ilkesi "devletin nitelikleri" olarak anayasaya konmuştu. Bununla birlikte, **tek parti yönetiminin gücü, Anayasadan değil, parlamentodaki çoğunluktan kaynaklanıyordu.** Meclis toplantıları, CHP'nin parti grup toplantısı niteliğindedi.

1950'lerin ortalarına gelindiğinde Anayasa, siyasal yaşamın temel sorunu haline gelmiştir. Anayasanın sorun olmasının ardında yatan gelişmeler, yukarıda politik süreç açısından DP döneminin ele alınması sırasında anlatılmış olan sorunlardır. Bu sorunların başında mevcut seçim sistemi nedeniyle oyların yüzde 50'sinden biraz fazlasını alan DP'nin mecliste ezici bir çoğunluğu

ele geçirmesine dayanan baskıcı uygulamaları bulunmaktadır. Zira 1924 Anayasası “güçler birliği” ve “meclis egemenliği” ilkelerini kabul etmiş ve hükümetin karşısında tek etkili eleştiri mekanizması olarak meclisi koymuştur.

1924 Anayasası, Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki **özel koşullara** göre yapılan ve tek partili dönemde rahatlıkla işleyen bir anayasadır. Bu Anayasa, önemli bir değişiklik geçirmeden, **çok partili bir demokrasiye çerçeve olmaya zorlanıyordu**. Anayasanın bu göreve kolaylıkla kendini uydurabilmesi, ancak parlamento çoğunluğuyla, parlamentonun aynı şey sayılması, dolayısıyla genel oydan çıkan çoğunluğun ulusal iradeyi temsil eder görünmesi sayesinde oldu. Bir anlamda, TBMM’nde çoğunluğu elinde bulunduranlar soyut bir ulus egemenliği ile kendi somut çoğunluklarını aynı şey saymışlar, karşılıklarına çıkabilecek herhangi bir engeli ulus iradesine yöneltmiş bir tehdit olarak gösterebilmişlerdir. 1924 Anayasası, çok partili dönemde de böyle bir tutum için gerekli hukuk temelini rahatlıkla sağlamıştır. Dolayısıyla tek partiden çok partili demokrasiye geçildiği dönemde, muhalefet partileri tarafından anayasa değişikliği gündeme getirilmiş olmasına rağmen, anayasa değişikliğine gidilmemiştir.

2.2.2 SEÇİM SİSTEMİ VE SEÇİMLER AÇISINDAN 1946-1960 DÖNEMİ

Tek partili yönetim şeklinin sürdüğü 1946 öncesi dönemde siyasal katılım genel olarak sınırlıydı. 1927’den 1946’ya değin, sonuncusu hariç, düzenli biçimde 4 yılda bir yapılan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcilerini halkoyuna sunmayı amaçlayan 6 seçim; seçimlerin uyması gereken kurallar yönünden demokratik olarak nitelenemeyeceği gibi, bu oylamalar, siyasi iktidarı biçimlendirmek yönünden pek fazla sonuç doğurmayan, bu anlamda “seçim” tanımına pek uymayan, daha çok törensi nitelikte olaylardır. Bu seçimlerde adaylar, CHP tarafından belirlenmiş ve gerçek siyasi mücadele, aday olabilmek için parti kademelerinde verilmiştir. Buna karşılık seçmenlerden beklenen, partinin saptadığı adayları onaylamanın ötesine pek gitmiyordu. Dolayısıyla 1946 öncesine ilişkin demokratik bir seçim ve geniş bir siyasal katılımdan söz etmek; şekil olarak mümkün olsa da, fonksiyonel açıdan pek mümkün değildir.

Sonuçları hakkında tartışma olmasına rağmen 1946 seçimleri, demokratik seçim sisteminin oluşturulması yönünde başlangıç noktasını oluşturur. 1946 yılında yapılan seçimler, çok partili seçim sisteminin ilk önemli denemesidir. Bu seçim, seçim yasasında aynı yıl yapılan değişikliklerle gerçekleştirilmiştir.

1946 seçimlerine kadar iki dereceli olarak yapılan seçimlerde, 40.000 kişi için bir ilk seçmen ve 400 kişi için de bir ikinci seçmen öngörülmekteydi. Osmanlı Devleti’nde de uygulanan bu yöntemle göre yapılan seçimler bir kaç gün sürmekte, sandık anahtarları bu süre içinde merkezi yönetim tarafından atanan seçim kurulu başkanında bulunmakta, oy tasnifi ise gizli yapılmaktaydı.

1946 yılında yapılan bir değişiklikte tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. Aynı değişiklikte, seçim kurullarının atanmış kişiler yerine belediye meclisi üyelerinden oluşması, adayların oy tasnifi sırasında gözlemci bulundurabilmeleri hükme bağlanmıştır.

Yukarıda da açıklandığı gibi, 1946 seçimlerine iki parti katılmış ve bu seçim CHP’nin tartışmalı bir zaferiyle sonuçlanmıştır. DP, milletvekilliklerinin çok azını kazanmıştır. Ancak bu az milletvekilliğine rağmen etkili bir muhalefet yürütülmüş ve 1950 seçimlerinin yargı denetiminde yapılması için çaba harcanmıştır. DP milletvekilleri, bu isteklerini muhalefetle iyi geçinme arzusunda olan CHP’ye kabul ettirmiş ve yeni bir seçim yasa tasarısı hazırlanmıştır. Tasarının oldukça demokratik olan temel ilkeleri şunlardır:

- 1- Seçim bir hükümet işi değil, bir halk ve siyasi parti işidir. Bu nedenle idare, amir ve memurları seçim mekanizmasının dışında bırakılmıştır.
- 2- Seçim düzeninin gözetim ve denetimi ile seçim anlaşmazlıklarının çabuk ve etkili bir şekilde çözümlenmesi görevi yargıçlara bırakılmıştır.
- 3- Seçmen kütük ve listelerinin halkın ve yargıçların, bunları en pratik ve kolay yöntemlerle denetleyebilecekleri şekilde düzenlenmelerine dikkat edilmiştir.
- 4- Seçim işlemlerinin seçmenlerin en kolay şekilde kontrol edebilecekleri yerde ve yöntemle yapılmasına özen gösterilmiştir.
- 5- Seçim işlerinde açıklık ve halka en kolay şekilde şikayet ve itiraz olanakları sağlanmıştır.
- 6- Seçim işlerindeki kötü eylemler ve yasaya aykırı davranışlar birer suç sayılmıştır.

Bu temel ilkelere sahip olan yasa tasarısı, Millet Partisi hariç, DP'lilerin ve CHP'lilerin oylarıyla 16 Şubat 1950'de yasalaşmıştır. Bu yasaya göre, milletvekili seçimleri tek derecelidir ve çoğunluk yöntemine göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy, serbest ve kişiseldir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır.

Böylece seçim kurulu başkanlıklarına yargıçlar getirilerek seçimler yargı denetimine alınmıştır. Seçimlerin yargı denetiminde olması, seçimlerin dürüst bir biçimde yapılacağına güvencesi olmuştur. Ayrıca bu yasa ile propaganda serbestliği de tanınmıştır. 5545 sayılı yeni seçim yasası, seçim mekanizmasıyla ilgili düzenlemeler getirmiş ancak, eskiden beri uygulanan "basit çoğunluk sistemini" değiştirmemiştir.

Ülkemizde 1960 yılına kadar uygulanan "listeli basit çoğunluk" sisteminde, bir seçim çevresinde geçerli oyların basit çoğunluğunu alan siyasi parti listesi, bu seçim çevresinden çıkacak milletvekillerinin tamamını kazanmaktadır. Bu dönemde uygulanan "basit çoğunluk" sistemine göre yapılacak seçimlerin nasıl bir tablo ortaya koyacağı aşağıdaki "abartılmış" hipotetik örnekten anlaşılabilir.

Örneğin A partisinin 5'er milletvekiliği çıkaracak X ve Y seçim çevrelerinden aldığı oyların 1500 ve 2900 olduğunu; buna karşılık B partisinin aynı seçim çevrelerinden 1501 ve 100 adet oy aldığını düşünelim. Bu durumda Y seçim çevresinden A partisi; X seçim çevresinden B partisi 5'er milletvekiliği kazanmışlardır. A partisinin toplam 4400; B partisinin toplam 2501 oy almasına karşılık kazandıkları milletvekillikleri eşit olacaktır. Bu eşitliği sağlayan ise, B partisinin X seçim çevresinden 1 oy fazla almış olmasıdır.

Bu örneğin de gösterdiği gibi, toplamda ne kadar oy alındığı değil, ne kadar seçim çevresinde birinci parti bulunduğu önem taşımaktadır. Küçük partilerin mecliste temsil şansının çok zayıf olduğu bu seçim sisteminin temsilde adaleti sağlaması düşünülemez.

Listeli basit çoğunluk sistemi, 1946 seçimlerinde CHP'nin; 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde de DP'nin aldıkları oy oranlarından çok daha yüksek bir oranla milletvekilliklerini kazanmalarını sağlamıştır.

Basit çoğunluk kuralının sonucu olarak 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde 465 sandalyenin 397'sini CHP; 61'ini DP; 7'sini bağımsızlar kazanmıştır⁽³⁾.

Yine basit çoğunluk kuralının geçerli olduğu 14 Mayıs 1950 seçimleri, bu kez DP'nin ezici çoğunluğu almasını sağlamıştır. Bu seçimdeki oy dağılımı aşağıdaki gibidir:

³ 1946 seçimlerinin sağlıklı olmadığına ilişkin tartışmalar olduğu gibi, dönemin iktidar partisi CHP tarafından ciddi bir şekilde bu iddialara karşı çıkılmamış olması, bu kuşkuları artırmıştır. Seçimin hemen ardından oy pusulalarının imha ediliyor olması ve seçim sonuçlarını gösteren tutanakların değiştirildiği iddialarının bir sonucu olarak, sonuçlara ilişkin çeşitli kaynaklarda farklı sayılar verilmektedir. Bkz. Sezen, S., Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, 1994, Ankara, s. 240.

TABLO 5: 14 MAYIS 1950 SEÇİMİNİN SONUÇLARI

	Alınan Oy	%	Kazanılan Milletvekili	
				%
CHP	3.176.561	39,3	63	13,0
DP	4.241.393	53,3	420	86,2
MP	250.414	3,1	1	0,2
Bağımsızlar	383.282	4,8	3	0,6

KAYNAK: Sezen, S., (1994); *Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara, s.243.*

Geçerli oyların %53.3'ünü alan DP'nin milletvekilliklerinin %86.2'sini aldıkları 1950 seçimleri, yönetimin el değiştirmesini sağlamıştı. Bu seçimlerde katılım oranı, %89.3 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Milletvekili seçimlerinden kısa bir süre sonra yapılan yerel seçimlerde de DP üstün gelmiş ve 600'ü aşkın belediyeden 560'unu kazanmıştır.

DP, uygulanan seçim sistemi kendi lehine sonuç vermesi nedeniyle, seçim yasasında değişiklik yapmadan 1954 seçimlerine gitti. 1950 seçimleri kadar yüksek bir katılımın gerçekleştiği 1954 seçimlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 6: 1954 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

	Alınan Oy	%	Kazanılan Milletvekilliği	
				%
CHP	3.161.696	34,8	31	5,7
DP	5.151.550	56,6	505	93,2
MP	434.085	4,8	5	0,09
KP	57.011	0,6	---	---
Bağımsız	137.318	1,5	1	0,02

KAYNAK: Sezen, S., (1994); *Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara, s.243.*

1954 seçimleri, "listeli basit çoğunluk" sisteminin, kullanılan oyların meclise yansımada konusunda çok adaletsiz sonuçlara yol açtığı açık bir göstergesidir. Oyların yarısından biraz fazlasını alan DP, milletvekilliklerinin %93.2'sini almıştır. Oyların %43.4'ü muhalefete verilmiş olmasına karşılık milletvekillerinin yalnızca %6,8'inin kazanılmış olması, temsil adaletinin sağlanmadığını göstermektedir.

Esas olarak, basit olması ve parlamentoda güçlü bir hükümete olanak vermesi nedeniyle uygulanan basit çoğunluk sisteminin, bu kadar kötü bir temsil tablosu ortaya çıkarması, 1954 seçimlerinden sonra DP'nin baskıcı eğilimlerini güçlendirmiştir. Ezici bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen DP hükümeti seçim çevreleriyle oynama gereği duymuş ve Kırşehir'de Bölükbaşı'nın kazandığı başarı nedeniyle, bu ilin ilçeleri başka illere bağlanarak DP lehine bir durumun ortaya çıkması sağlanmıştır.

Bunun dışında doğrudan muhalefeti hedef alan bir dizi değişikliklerle "Milletvekili Seçimi Kanunu" 30 Haziran 1954'te yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenlemelere göre muhalefetin radyo kullanması yasaklanarak büyük bir propaganda aracı elinden alınmakta, bir siyasi partiden adaylığı reddedilmiş bir kimsenin başka bir partinin listesinden veya bağımsız olarak seçimlere girmesi yasaklanmakta, memurların adaylığı için de seçimden 6 ay önce istifa koşulu getirilmektedir.

Sözü edilen 6428 sayılı yasanın getirdiği bir diğer kısıtlama da, partilerin ortak listeyle aday göstermesi yasaklanarak, partiler arası ittifaklar engellenmektedir. Bu düzenlemelerle DP, olası bir yenilginin önüne geçmeye çalışmaktadır.

Bu düzenlemelerden de anlaşılacağı gibi, bu dönemde seçim mevzuatıyla ilgili değişiklikler, iktidar partisinin kendi yerini sağlamlaştırma amacına yönelik düzenlemelerdir ve seçim sisteminin esasında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

İktidar partisinin uygulamaları, muhalefet partilerini güç birliği yapma yolunda uyarılmış ve CHP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Hürriyet Partisi(HP) arasında seçim ittifakı arayışları başlamıştır. Alınan prensip kararına göre her parti kendisinin en kuvvetli olduğu yerde seçime katılacak ve diğerleri onu destekleyecek bu olmazsa, genel seçimlere partilerden yalnız biri girecek ve muhalefet cephesi kendini destekleyecektir. Desteklenen parti seçimi kazanırsa, en kısa zamanda anayasayı değiştirerek "nispi seçim sistemi"ni uygulamak için anayasayı değiştirecektir. Bu işbirliği gerçekleşmemiş olmakla birlikte, asıl önemli olan, bu işbirliği çabalarının seçim sistemi değişikliğini tartışmaya açmış olmasıdır.

Muhalefetin birleşme çabaları DP'yi harekete geçirmiş ve seçim yasası 11 Eylül 1957'de değiştirilerek 7053 sayılı yasayla bazı değişiklikler yapılmıştır. Muhalefetin önünü kesmeyi amaçlayan bu değişikliklere göre, "Seçime katılan siyasi partiler il ya da ilçe örgütlerini kurdukları her seçim çevresinde, bağımsız olarak seçime katılmak ve o çevrenin seçeceği milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorundadır."

Bu kural 1946 seçimlerinde olsaydı, DP seçim çevrelerinin önemli bir kısmında seçime katılamayacaktı. Ayrıca 1946 seçimlerinde DP, toplam 465 milletvekilliği için 367 adayla seçime katılmıştı. Bu adayların 16'sı mükerrer olduğundan, gerçekte 351 adayla seçime girmişti. Bu olay da göstermektedir ki, **partilerin seçim sistemi ve seçim mekanizması hakkındaki görüşleri, ilkelerden değil, o günün koşullarında hangi uygulamanın kendisine yararlı olacağı görüşünden hareketle oluşturulmaktadır.** Üstelik bu özellik yalnızca o dönemin DP'sinde değil, günümüze kadar iktidar olmuş bütün partilerde vardır. Bu da, ilkelerin önemli olduğu demokrasinin, bize özgü yorumu olsa gerek.

11 Eylül 1957'de seçim yasasında konan bir madde ile, altı aydan daha kısa bir süre önce partisinden ayrılmış olan bir kimsenin başka bir partiden aday olması yasaklanmıştır. Bu madde ile kısa bir süre önce kendisinden ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kuran kişilerin seçimlere katılmalarına engel olunmuştur.

DP'nin, tahmin ettiği oy kaybını önlemek amacıyla 1 yıl öne aldığı seçimler 27 Ekim 1957'de yapılmış ve seçim süreci oldukça olaylı geçmiştir. Bu seçimlerde, zayıflamış olmakla birlikte DP'nin üstünlüğü devam etmiş ve CHP daha önceki iki seçime göre önemli oranda oylarını artırmıştır. Bu seçimlerin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 7: 27 EKİM 1957 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

	<i>Alınan Oy</i>	<i>%</i>	<i>Kazanılan</i>	<i>%</i>
			<i>Milletvekilliği</i>	
CHP	3.753.136	40,6	178	29,2
DP	4.372.621	47,3	424	69,5
CKMP	652.069	7,0	4	0,66
HP	350.597	3,8	4	0,66
Bağımsız	4.994	0,1	---	---

KAYNAK: Sezen, S., (1994); *Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 217*

1957 seçimlerinde DP'nin aldığı oy oranı %47,3'e düşmüş, kazanılan milletvekilliği sayısı 424'e gerilemiştir. 1954 seçimleriyle karşılaştırıldığında oy oranını %34,8'den %40,6'ya yükselten CHP'nin milletvekili sayısı açısından önemli bir artış elde ettiği görülmektedir. CHP'nin oy oranında 5,8 puanlık bir artış olmasına karşılık, kazandığı milletvekili sayısı 31'den 178'e (oransal olarak %5,8'den %29,2'ye) yükselmiştir. Oy oranındaki 5,8 puanlık yüzde artış, milletvekili sayısında 23,4 puanlık yüzde artış getirmiştir. Bunun karşılığı olarak da DP'nin oylarındaki küçük bir gerileme, milletvekili sayısında büyük bir gerilemeye neden olmuştur. İşte bu sonuçlar, "listeli basit çoğunluk" sistemiyle uygulanan seçimlerin aksak tarafını oluşturmaktadır.

2.2.3 GENEL OLARAK 1946-1960 DÖNEMİ POLİTİK SİSTEMİ

Yukarıdaki açıklamalarımız da göstermektedir ki, çok partili demokratik yaşantıya geçildiği 1946-1960 döneminde, siyasal mücadele iki büyük parti arasında geçmiş ve diğer toplumsal güçler ve görüşler toplumun şekillenmesinde fazla etkili olamamışlardır. Bu iki partinin de belli isimlerin etrafında toplanmış olması, demokrasi geleneğimizin oluşmasında çok önemli bir yere sahip olan bu dönemin, **belli kişilerin insiyatifine** göre şekillenmesini sağlamıştır.

Örneğin DP'nin muhalefet yıllarında hedef aldığı isim İsmet İnönü'dür. Parti yetkilileri tarafından da dile getirilen bu olgu nedeniyle DP, muhalefet yıllarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile CHP'nin organik bağına koparmaya çalışmış ve bu amaçla, Cumhurbaşkanı'nın parti genel başkanlığından ayrılması gerektiği tezini işlemiştir. İsmet İnönü'de 1946 seçimlerinden sonra bu tezi kabul etmiş ve parti genel başkanlığından ayrılmıştır. Aynı tezin bir sonucu olarak 1950 seçimlerinden sonra DP Genel Başkanı Celal Bayar, parti genel başkanlığından istifa etmiştir. Bununla birlikte gerek İsmet İnönü'nün, gerek Celal Bayar'ın parti genel başkanlığından ayrılması görünür bağlantıyı koparmışsa da, partileriyle bağlantıları gerçek anlamda kopmamış ve tarafsız Cumhurbaşkanı sıfatına uygun davranmamışlardır.

Bu olay da göstermektedir ki, demokrasimizin şekillendiği 1946-1960 döneminde politik mekanizmamızda kişiler çok önemli roller üstlenmişlerdir. **Cumhuriyetin başlangıcından beri geçerli olan politik sistem** için, en tutarlı tespit yine, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yapılmıştır.

1945 Mayısında İnönü şöyle der:

"Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek partili rejimleri, normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmıştır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz."

Bu ifadeler de göstermektedir ki, tek parti yönetiminde politik sistem, yasal kurumsal düzenlemelere değil, kişi egemenliğine bağlıdır. Bu kişinin iyi niyetli ve demokrasiye duyarlı bir kişi olması durumunda olumlu sonuç alınabilmesine karşılık, egemenliği elinde bulunduran kişinin her zaman bu şekilde hareket etmesinin de bir garantisi bulunmamaktadır. İnönü tarafından bu durum şöyle ifade edilmiştir: "Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum." Nitekim bu düşünceyle hareket eden İnönü, Genel Başkanı olduğu CHP'nin tek parti yönetimine son verip, çok partili demokrasinin kurulması yönünde en yoğun çaba harcayanlardan biri olmuştur.

Bu düşünce ve uygulamalara karşılık çok partili demokrasiye geçiş, esas olarak kişi egemenliğini ortadan kaldırmamış, yalnızca egemen kişinin/kişilerin etkili oldukları dönemlerin seçimlerle belirlenmesini sağlamıştır. Böylece Türkiye’de demokrasi geleneği, egemen kişilerin seçimlerle değiştirildiği ve büyük partiler arasındaki çekişmelerin ilkelerden değil, günlük politik manevralardan kaynaklandığı bir süreç olarak algılanmış ve bu sürece uygun bir politik sistem, bu sürecin aktörleri tarafından oluşturulmuştur.

Bu açıklamalar da göstermektedir ki, tek partiden çok partiye geçildiği 1946-1950 döneminde politik sistem açısından önemli bir değişiklik yapılmamıştır. 1924 Anayasası 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Seçim yasasında yapılan değişiklikler ise günümüzde de hala var olan “iktidarın sürdürülmesi” için gerekli düzenlemeler niteliğini taşımaktadır.

2.3 POLİTİK YAPI

Çok partili dönemin başladığı 1946-1960 döneminin politik yapılanmasını değerlendirmek için; fonksiyonel, kurumsal, örgütsel, mekansal ve sektörel veya kesimsel ayrımların yapılması ve dönemin, bu ayrıma göre ele alınması yararlı olacaktır.

2.3.1 FONKSİYONEL YAPILANMA: YASAMA-YÜRÜTME VE YARGININ AĞIRLIĞI

Yasama yürütme ve yargının ağırlığını incelediğimizde, tek parti yönetiminden kalma bir özellik olarak “meclis hükümeti” anlayışının varlığı göze çarpmaktadır. Meclis hükümeti ilkesinde, esas unsur “millet iradesi”dir. Millet iradesini, parlamento temsil eder. Parlamento bu temsil yetkisini, belli esaslar çerçevesinde hükümete devreder. Ancak hükümet yetkilerini parlamento adına kullanmaktadır ve bu yetkilerin kullanımında parlamentoya karşı sorumludur.

Bu sorumluluk, “kabine sorumluluğu” şeklinde olmayıp, tek tek bakanların yaptıkları işlerden sorumlu olması şeklinde işlemektedir. Meclis tarafından bir bakan hakkında soru önergesi verildiğinde bu önergeden hükümet değil, ilgili bakan sorumlu tutulmakta ve gerektiğinde bakan düşürülmektedir. Bir hükümetin Meclis’te soru önergeleriyle düşürülmesi için, tek tek bakanların düşürülmesi gerekmektedir.

Bu uygulamanın ilginç bir örneğini II. Menderes Hükümeti yaşamıştır. 22 Kasım 1955’te, DP Grubu, hükümet aleyhine gensoru görüşmeleri açmaya karar verdi. 29 Kasım 1955’te gensoru görüşmeleri açıldı. Hükümete yöneltilen eleştiriler çok sert oldu. Bakanların her biri tek tek düşürülmeye başlandı. Bunun üzerine Menderes, yalnız kendi adına güvenoyu istedi. Grup, Menderes’in yaptığı konuşmadan etkilenerek, ona güvenoyu verdi. Bunda DP’nin başbakanlığa getirebileceği Menderes dışında kimsenin bulunmaması da etkili olmuştu. Zira Menderes’e rakip olabilecek kişiler partiden uzaklaşmış veya uzaklaştırılmıştı. Ancak neden ne olursa olsun, “meclis hükümeti” ilkesinin gereği olarak ilginç bir sonuç ortaya çıktı: Hükümet düşmüş, ama tek başına Başbakan güvenoyu almıştı. Bu olay, meclis hükümeti sisteminde, parlamentoların - dolayısıyla parti gruplarının- hükümetler üzerindeki egemenliklerini göstermesi açısından ilginçtir.

Ancak, bu olayda görülen parlamentonun yürütme karşısındaki üstünlüğü, genel bir eğilim değildir. Aksine, seçim sisteminin sonucu olarak, iktidar partisinin aldığı oy oranının çok üzerinde temsil hakkı kazanmış olması, parti yönetiminin ve dolayısıyla yürütmenin parlamentoyu egemenliği altına almasına neden olmuştur.

“Meclis hükümeti” ilkesinin ve TBMM’nin ulusal egemenliğin tek temsilcisi olması kuralının 1924 Anayasası’nda yer almasına rağmen yürütmenin yasama karşısındaki üstünlüğü, tek parti döneminin koşullarından kaynaklanmaktadır. Tek parti dönemi cumhurbaşkanlarının tarihsel

kişilikleri ve karizmaları -Atatürk'ün "ebedi şef", İnönü'nün "milli şef" olarak anılması bu tarihsel kişilik ve karizmanın göstergesidir- muhalefetsiz siyaset, tek parti hegemonyası ve Cumhuriyeti kurmuş sivil-asker bürokratların sınırsız iktidarları parlamento da büyük ölçüde vesayet altında tutmakta idi. Yani parlamento, yürütme karşısında "teslimiyetçi" bir tutum taşımaktaydı.

Parlamentonun teslimiyetçi tutumu, DP'nin kurulması sonrasında bir ölçüde değişmiş ve 1946 seçimlerinden sonra DP'nin sertlik yanlısı muhalefet anlayışı, hükümet-meclis ilişkilerini belirli ölçülerde değiştirmiş, gerginleştirmiştir. TBMM'ndeki muhalefet, günlük olaylarda "hükümeti sıkıştırmak" amacıyla fırsat buldukça önerge veriyor ve artık Meclis toplantıları CHP'nin grup toplantısı niteliği taşımıyordu.

Ancak DP'nin parlamentodaki muhalefet dönemi oldukça kısa sürdü: 1946'dan 1950 yılına kadar. 1950 seçimleriyle iktidar el değiştirdikten sonra, bu kez DP daha önce eleştirdiği yöntemleri kullanmaya başladı. Bir anlamda parlamento-yürütme ilişkilerindeki parlamentonun teslimiyetçi tutumu geri geldi, ancak bu kez parlamento teslim alan DP idi.

Parlamentonun yürütme karşısındaki bu teslimiyetçi tutumun genel bir eğilimi göstermesi, bu iki kurum arasında bir güçler ayrılığının olmadığını göstermektedir. Öte yandan "güçler birliği" veya "güçler ayrılığı" ilkeleri açısından bir değerlendirme yapmak için, anayasa hukukçusu Mümtaz Soysal'ın da belirttiği gibi, yasama ve yürütme arasındaki ilişkileri değerlendirmek yeterli değildir. Asıl olarak, yasama ve yürütme ikilisi karşısında, yargının konumuna bakılmalıdır. Zira parlamenter sistemde, siyasi partilerin grup disiplini içinde hareket etmeleri parlamento çoğunluğu ile hükümetin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Yasama ve yürütme arasındaki ayrım bir "güçler ayrılığı"ndan çok "görevler ayrılığı" şeklindedir. Zira bazı görevler yasamaya; bazı görevler yürütmeye aittir.

Bu çerçevede, yargı organlarının yasama-yürütme ikilisi karşısındaki konumuna, baktığımızda karşımıza, 1924 Anayasası'nın "yargı hakkının ulus adına, usul ve yasaya göre, bağımsız mahkemeler tarafından kullanılacağı" hükmünü getiren 8. Maddesi çıkmaktadır. Buna göre yargının yasama ve yürütmeden bağımsız olarak denetim görevini yerine getirmesi gerekmektedir. Ancak, anayasada mahkemelerin bağımsızlığını ve yargıçlık güvencesini sağlayacak hükümler bulunmamaktadır.

Ayrıca anayasa, yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizma konusunda da açıklık getirmemektedir. Anayasada bulunan "hiç bir yasa Anayasaya aykırı olamaz" hükmüne rağmen, bunu denetlemenin yargıya düşen bir görev olup olmadığı net değildir. Yargı organları tarafından da, bu konuda kesin bir tutum belirlenmemiştir. Özellikle 1950'li yılların sonlarına doğru, Meclis'in çıkardığı yasaların Anayasaya uygunluğu Meclis'in verdiği kararlara bağlanmıştır. Bu durum, çağdaş parlamenter düzenlerde "yüksek yargı organlarının yasamayı denetlemesi" ilkesi açısından bir garipliği göstermektedir.

Öte yandan 1950'lilerin sonlarına doğru, mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıçların güvencesi, iktidar partisinin tutumuyla ve bazı yasa hükümleriyle öylesine zedelenmişti ki, böyle bir durumda "güçler ayrılığı" ilkesinin varlığından söz edilmesi olanaksızdır. Danıştay'ın bazı yönetim işlemlerini yargı denetimi dışında bırakan yasalara karşı gösterdiği direnme de işe yaramamış ve Anayasayı çiğnercesine gerçekleştirilen uygulamalar karşısında mahkemelerin önemli bir engel olmadığı görülmüştür.

Zaten bütün bu uygulamaların sonucu olarak 1950'lilerin sonlarında hükümeti ve yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir yüksek yargı organının gerekliliği, Anayasa tartışmalarının baş konusu olmuştur. 1961 Anayasası ile getirilen Anayasa Mahkemesi bu gereksinimin bir sonucudur.

2.3.2 ÖRGÜTSEL VE KURUMSAL YAPI

Politik alanın örgütsel ve kurumsal yapısını oluşturan temel unsurlar; devlet ve bürokrasi, parlamentonun yapısı, siyasi partilerin yapısı ve siyasal katılımdır. İncelediğimiz 1946-1960 dönemine ilişkin olarak bu temel unsurların yapısı ve bunlarda ortaya çıkan değişimler aşağıda ele alınmıştır.

2.3.2.1 DEVLET VE BÜROKRASİ

1946-1960 döneminde devletin örgütlenmesini genel olarak 1924 Anayasası belirlemiştir. 1924 Anayasası'na göre temsili nitelikte, sorumsuz bir Cumhurbaşkanı'nın devlet başkanı sıfatını taşıması öngörülmüştür. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, tek parti dönemi cumhurbaşkanlarının karizmatik niteliği, "sorumsuz Cumhurbaşkanlığı"nın işlemesine en büyük engel konumundadır. Esas olarak "meclis üstünlüğü" ve "kuvvetler birliği" ilkesi geçerli olmakla birlikte cumhurbaşkanları oldukça önemli yetkilerle donatılmış ve ülkenin politik yaşantısında önemli fonksiyonlar üstlenmiştir.

1946-1950 döneminde DP'nin sürekli vurguladığı konu, cumhurbaşkanının partilerüstü bir kimliğe kavuşması gerekliliği olmuştur. DP'liler, cumhurbaşkanının aynı zamanda parti lideri olmasına karşı çıkmışlardır. Bu muhalefet sonunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, CHP genel başkanı olmasına karşılık, partiler arasında tarafsız kalacağını açıklamış ve daha sonraki dönemlerde bu açıklamasına uygun davranmıştır. Bir anlamda devlet yönetimi açısından bu dönemde ortaya çıkan en önemli gelişme, devlet başkanı olarak cumhurbaşkanının partilerüstü bir kimliğe kavuşturulmasıdır.

Devlet örgütlenmesi açısından önem taşıyan bir başka nokta da, Bakanlar Kurulu'nun yapısıdır. 1950'li yıllarda bakanlıklar daha çok "icracı bakanlar" şeklindedir. Ancak devlet işlerinin yoğunlaşması Bakanlar Kurulu'nun genişlemesini gerektirmiştir. Hükümet programının gerektirdiği ve devlete yeni işlevler yükleyen uygulamaların takibi için esnek bir yapılanma şekli olan "Devlet Bakanı" uygulamasına gidilmiştir.

Devlet Bakanları, doğrudan Başbakan'a bağlı olan ve sayısının Başbakanın kararıyla belirlendiği bir bakanlık şeklindedir. Dolayısıyla Başbakan, programındaki işlerin takibi için kaç tane Devlet Bakanı'na gerek duyuyorsa, o kadar bakanlık oluşturmaktadır. Bu sayı istenildiğinde artırılıp azaltılabilmektedir.

Devlet yapılanmasında kuşkusuz bürokrasinin de büyük önemi vardır. Devlet yasalarla, kurullarla yönetilen bir organizasyon, bir tüzel kişilik olarak tanımlanmakla birlikte, devlet bu yasa ve kuralları uygulayan kişilerle yani bürokrasiyle somutlaştığı için, devlet ve bürokrasi önemli ölçüde özdeşleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun belli bir ekonomik sınıf temeline dayanmayan asker-sivil bürokratlardan oluşması, bürokrasinin devlet yönetiminde çok etkili bir konumda olmasına ve yukarıda sözü edilenden daha fazla devlet bürokrasi özdeşliğine neden olmuştur. Öte yandan bürokratik kadrolar, aynı zamanda CHP'yi kuran kadrolardır. Bunun sonucunda CHP'nin tek partili yönetim döneminde politik süreç ve politik yapı, bürokrasi ağırlıklı olmuştur. Bu özellik nedeniyle, çok partili döneme geçildikten sonra da, CHP'nin milletvekili adayları içinde en büyük payı asker-sivil bürokratlar oluşturmuştu. Ayrıca, tek parti döneminde, parti merkezi hükümet uygulamalarını belirlemektedir ve bürokraside ilerlemenin yolu partiden geçmektedir. Dolayısıyla, bürokrasi devlet özdeşliği, aynı zamanda bürokrasi parti özdeşliğine dönüşmüştür.

1946 seçimleri parti ve bürokrasi ilişkilerinin ne düzeyde olduğunu bir göstergesidir. Daha önce değinildiği gibi, 1946 seçimlerinde seçimlerin kontrolü idare yani bürokratlardaydı. Bu seçimlerde, bürokratların CHP yanlısı tavırları, 1946 seçimlerinin tarihimizin en tartışmalı seçimi olmasına yol açmıştır. Bu nedenle muhalefet yıllarında DP'nin üzerinde durduğu en önemli konu, "seçimlerin bürokratların kontrolünden ayrılması, yargı denetiminin sağlanması" olmuştur. 1950 seçimlerine gelindiğinde, yargı denetimi sağlanmış olmasına karşılık, bürokrasiye karşısına alan bir partinin seçim kazanamayacağı düşüncesiyle, "devri sabık" yaratmayacaklarını, asıl sorumluluğun politikacılarda olduğunu açıklama gereği duymuşlardır.

Bu olay Türkiye'nin politik yaşamında bürokrasinin ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Başlangıçta "sivil kesimi" temsil ettiği iddialarıyla ortaya çıkan DP de, 1954 ve 1957 seçimlerinde giderek daha fazla oranda asker-sivil bürokrat aday göstermiş ve bir anlamda DP'nin siyasi kadroları da bürokratlaşmıştır. Bununla birlikte, tek parti dönemiyle karşılaştırıldığında, DP iktidarı döneminde meclisteki bürokrat oranı önemli ölçüde düşmüştür. 1950 öncesinde milletvekillerinin yaklaşık yarısı bürokrasi kökenli iken, 1950'de yüzde 23'e, 1954'de yüzde 21'e düşmüştür.

Bürokrasi ve hükümet ilişkileri yanında devletin örgütlenmesi açısından da önem taşıyan bir başka unsur, devlet kurumlarının taşra teşkilatlarını oluşturmasıdır. Devletin merkezi-üniter yapısı, Cumhuriyet tarihi boyunca temel bir ilke olarak titizlikle korunmuş, ancak hizmetin götürülmesiyle ilgili olarak gerekli görüldükçe bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu değişiklikler, özellikle hizmet veren kuruluşların (DSİ, Karayolları vb.) taşra teşkilatlarının, bölge müdürlüklerinin oluşması şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu örgütlenme değişikliği, DP iktidarı döneminde altyapı yatırımlarına gösterilen özenden kaynaklanmıştır. Hükümet, giriştiği kalkınma hamlesi, dışa açılma ve popülizm gibi ekonomi politikalarını hizmet üreten devlet kuruluşlarının merkezi teşkilatlarıyla sürdürülemeyeceğini görmüş ve söz konusu kuruluşların teşkilatlarını bölge, il, ilçe müdürlükleri şeklinde genişletmiştir. Söz konusu genişleme, mimar, mühendis, ekonomist, teknisyen vb. doğrudan üretimle ilgili ekonomik ve teknik bürokrat kadroları artırmış ve bürokrasiye yeni bir ayırım getirmiştir. Bu gelişmede o dönem için, iyi eğitim görmüş nitelikli elemanları talep edecek orta ve büyük işletmelerin bulunmayışı da önemli bir etkidir. Ekonomik gelişme düzeyinin yetersiz olması bu elemanlar için kamu personeli olmak dışında fazla bir seçenek bırakmıyordu. Ayrıca gerek Cumhuriyeti kuran kadroların bürokrasiyle ilişkileri, gerekse genel olarak eğitim düzeyinin düşüklüğü kamu personelinin statüsünü yükselten bir nedendir. Bu yüksek statü, devlet memurluğunun cazip bir iş alanı olmasına neden olmuştu.

Bütün bu etkenler bir araya gelince, 1950 sonrası, bürokratik kadroların genişlediği bir dönem olmuştur. Bununla birlikte 1950'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar, bürokratik kadronun da ekonomik olarak gerilemesine yol açmıştır. Bir yandan ekonomik gerileme, bir yandan siyasal baskılar, giderek bürokrasinin statüsünde gerilemeye de neden olmuştur.

2.3.2.2 PARLAMENTONUN YAPISI VE MUHALEFET

1946-1960 dönemine ilişkin parlamentonun yapısını değerlendirebilmek için bu dönemde geçerli olan seçim sisteminin göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu dönemde uygulanan "basit çoğunluk" sistemine göre yapılacak seçimlerin nasıl bir tablo ortaya koyacağı, seçim sistemlerini incelediğimiz bölümde ele alınmıştır. Buradaki açıklamalarımızdan da görüleceği gibi, basit çoğunluk sistemi, büyük partilerin, özellikle birinci partinin aşırı temsilini sağlayarak, büyük partilerin yararına işlemekte; buna karşılık eksik temsil edilen küçük partiler bu seçim

sisteminden zarar görmektedir. 1946 seçimlerinde CHP tartışmalı bir seçim zaferi kazanmış ve aldığı oy oranının çok üzerinde milletvekilliği kazanmıştır. Aynı durum 1950 ve 1954 seçimlerinde DP için tekrarlanmıştır.

Dolayısıyla basit çoğunluk kuralının geçerli olduğu 1960'a kadar olan dönemde, bir tek parti meclis çoğunluğunu fazlasıyla sağlamışken, muhalefet aldıkları oy oranından çok daha az milletvekiline sahip olmuşlardır. Bu nedenle "DP dönemi" olarak da adlandırılan 1950-1960 döneminde DP, neredeyse muhalefetsiz bir iktidar dönemi yaşamış ve kendisine olan bu güven duygusuyla, özellikle oy kaybına uğradığı 1957 seçimlerinden sonra, otokratik uygulamalara yönelmiştir. Oysa muhalefetsiz bir iktidar, demokratik yönetimlerle bağdaşmayan bir uygulamadır.

Nitekim 1946-1960 döneminde iktidar ve muhalefet milletvekillerinin sayısının yer aldığı aşağıdaki tabloda iktidar ile muhalefet arasındaki sayı farkı açıkça görülmektedir.

TABLO 8: 1946-1960 DÖNEMİNDE İKTİDAR VE MUHALEFET

DÖNEM	İKTİDAR MİLLETVEKİLLERİ	MUHALEFET MİLLETVEKİLLERİ
1946-1950	397 (% 85.4)	68 (%14.6)
1950-1954	420 (%86.2)	67 (%13.8)
1954-1957	505 (%93.2)	37 (% 6.8)
1957-1960	424 (%69.5)	186 (%30.5)

K.AYNAK: Sezai Sezen, Seçim ve Demokrasi. Ankara, 1994, s.240-245'deki tablolardan derlenmiştir.

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi, 1946-50 döneminde CHP iktidarı toplam milletvekillerinin yüzde 85'ine sahiptir. Daha sonra iktidar olan DP ise, 1950-54 döneminde yüzde 86.2'lik; 1954-57 döneminde yüzde 93.2'lik; 1957-60 döneminde yüzde 69.5'lik çoğunluğa sahip olmuştur. Böylesine yüskse bir farkla çoğunluk olan iktidar partisi muhalefete yeterli söz hakkı vermemiştir. CHP'nin iktidar olduğu dönemde DP'li milletvekillerinin, DP'nin iktidar olduğu dönemde de CHP'lilerin muhalefet yapmalarının engellendiği gerekçeleriyle Meclis oturumlarını terketmeleri, bunun göstergesidir.

1946-1960 dönemindeki meclis yapısını milletvekillerinin mesleki kökenlerine göre değerlendirdiğimizde, özellikle serbest mesleklerin ve bürokrasinin ağırlığı hissedilmektedir. Meslek grubu olarak en yüksek katılım serbest meslek sahiplerininidir. 1960 yılına kadar olan dönemde, tüccar, sanayici, müteahhit, doktor, eczacı, iktisatçı, maliyeci, muhasebeci, esnaf, çiftçi gibi meslekleri bir arada değerlendirdiğimizde bu grubun payı yüzde 36'ya çıkmaktadır. Asker ve sivil bürokrasiden gelen milletvekillerinin toplam içindeki payı yaklaşık yüzde 35'tir (yüzde 9.56+24.11). Üçüncü sırada yüzde 15'lik payla hukukçular yer almakta, özel sektör yöneticileri ise yüzde 9'luk payla dördüncü meslek grubu olmaktadır.

2.3.2.3 PARTİLERİN ÖRGÜTLENMESİ

Genel olarak iki partili bir parti sisteminin geçerli olduğu 1946-1960 döneminde, aralarında ideolojik farklılaşmanın olmadığı CHP ve DP dışında dönem dönem başka partiler de kurulmuş, ancak bu iki parti kadar başarılı olamamışlardır. Parti örgütlenmesini kapsadığı kitle açısından ele aldığımızda da, bu iki partinin birbirine benzediğini görmekteyiz. CHP, başlangıçta belli bir kadroya dayanarak kurulmuş olsa da, çok partili politik yaşama geçildikten sonra kitle partisi olarak faaliyet göstermiştir. DP ise, daha kuruluşunda "geniş kitlelerin temsilcisi" olma iddiasıyla ortaya çıkmış ve bu iddiasına uygun olarak örgütlenmiştir.

Esas olarak seçimlerin "listeli basit çoğunluk" sistemiyle yapılması, parti örgütlenmesini de etkilemiştir. Ülke genelinde çoğunluğu elde etme yerine, ülkenin belli bölgelerinde "tulum" çıkarmış olsa bile, bir parti'nin meclis çoğunluğunu elde etmesi bu seçim sisteminde olanaksızdır. Nitekim DP'nin ülke çapında örgütlenmeye fırsat bulamadan yapılan 1946 seçimlerinde 465 milletvekilliğinden yalnızca 61'ini kazanması bu durumun bir sonucudur. Dolayısıyla siyasi partiler, bu durumu bir avantaja dönüştürebilmek için olabildiğince çok sayıda seçim çevresinde örgütlenip, buralarda birinci gelmeye çalışacaklardır.

Bu açıklamalar çerçevesinde, partilerin ülke çapında örgütlenmeye özel önem vermeleri gereği açıktır. Bu gereklilik nedeniyle partiler köylere kadar inen bir örgütlenmeyi sağlamaya çalışmışlardır. Bu örgütlenme içinde parti teşkilatı özel bir öneme sahip olmuştur. Ancak bu en uç yerleşim birimlerine kadar örgütlenme gayretinin getirdiği önem, siyasi partilerin parti içi demokrasiyi yaşatmaları anlamına gelmemiştir.

Milletvekili aday listelerinin, parti merkezleri tarafından hazırlanması, tek parti yönetiminde olduğu gibi, bu dönemde de adaylar arasındaki siyasi mücadelenin, parti yöneticilerinin kendisini listeye koyması amacına yönelik olarak, parti merkezinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Listeli seçim sistemlerine özgü bu özellik, günümüzde de devam etmekte ve parti içinde liderlerin ve parti ileri gelenlerinin etkinliğini artırmaktadır. Bu dönemde CHP'de İsmet İnönü'nün, DP'de Celal Bayar ve Adnan Menderes'in etkinliği son derece yüksektir. Daha sonra gelişen olaylar da bu partilerin kişi partisi olmaktan kurtulamadığını göstermektedir.

Partilerin birbirlerine karşı yürüttükleri muhalefette de esas hedef, karşı partinin liderini yıpratmak olmuştur. Örneğin 1952 yılında DP'nin önde gelen yöneticilerinden Mükerrrem Sarol, "CHP ile alıp veremediğimiz hiç bir şey yoktur; mesele İnönü meselesidir. İnönü olmasaydı, aramızda halledemeyeceğimiz hiç bir şey olmazdı." (Ahmad, 1994: 65). Bu ifade, partilerin kişilerin yaptıkları veya yapamadıklarına kilitlenmiş bir politik mücadeleyi göstermesi açısından ilginçtir. Bu durum siyasi partilerin ideolojik mücadeleden ve kurumsallıktan uzak olmalarından kaynaklanmaktadır.

Siyasi partilerin kurumsal bir yapıya kavuşamaması, liderlerinin ve liderlerin etrafındaki sınırlı sayıda kişinin partide kesin egemen olmalarının sonucu olarak; parti içi muhalefetin ortaya çıkması durumunda muhalefet yapanlar, ya partiden hemen tasfiye edilmişler ya da bu kişiler parti içinde kalamayacaklarını anlayınca istifa edip yeni parti kurmuşlardır. Bunun bir göstergesi, söz konusu dönemde 30'a yakın yeni siyasi partinin kurulmuş olmasıdır.

Parti içi muhalefete hoşgörülle bakılmaması, parlamentodaki oylamalarda "grup kararı" ile milletvekillerinin verecekleri oylarda parti yönetiminin bağlayıcı olması, bu dönemdeki partilerin görece olarak "disiplinli parti" niteliğinde olduklarını göstermektedir.

2.3.2.4 SİYASAL KATILIM

Yukarıda, geleneksel anlamda siyasal katılımı oluşturan, seçimlere ve seçim sistemine ilişkin olarak açıklamalar yapıldı. Ancak siyasal katılımı, yalnızca seçimlere katılım olarak sınırlamak yetersiz kalacaktır. Siyasal katılmanın önemli bir halkasını oluşturmakla birlikte milletvekili veya yerel seçimlere, yalnız seçmen olarak katılmak, politika oluşumunda pasif rolü kabul etmek demektir. Esas olarak siyasal katılım, **"toplumsal düzenin kuruluşu, yönetimi ve denetimine ilişkin politikaların saptanması, kararların alınması ve uygulanmasına ilişkin çabaların eylemli olarak içinde bulunmaktır"**. Bu eylem için sendikalar, dernekler, meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütleri denilen oluşumu değerlendirmek gerekmektedir.

Bu açıdan 1946-1960 dönemini ele aldığımızda, dikkati çeken en temel olgu, II. Dünya Savaşı sonrasında koşullarında çok partili demokrasiye geçilirken, sivil toplum örgütlerinin kuruluşuna da kolaylıklar tanınmasıdır. Bu amaca yönelik olarak, çok partili demokrasinin gerektirdiği bazı yasal değişimler yapılmıştır. Ancak, bunlar fonksiyonel olmaktan çok şekille ilgilidir. Örneğin yukarıda da belirtildiği gibi, 1945 yılında siyasi parti kurulmasına izin verilmeye başlandı. **5 Haziran 1946**'da da parti kurmak için İçişleri Bakanlığından izin alma zorunluluğu kaldırıldı, yalnızca bildirimde bulunmak yeterli sayıldı.

Bununla birlikte hükümetin, parti ya da benzeri kuruluşun genel merkezine "iki jandarma eri göndererek" kapatması yetkisi her zaman vardı. Dolayısıyla, yasalarda yapılan değişikliklerin fonksiyonel olduğunu iddia etmek güç olmakla birlikte, 1946 yılında başlayan demokratikleşme sürecinin sivil toplum örgütlerinin kurulmasını sağladığı da bir gerçektir. Örneğin; bu dönemdeki demokratikleşme isteğine bağlı olarak sendikacılıkta da gelişmeler olmuş, 1946 yılındaki yasal değişiklikle sendikaların kurulmasına engel olan sınırlamalar da kaldırılmıştır. Bu yasal değişikliğin hemen ardından başta İstanbul olmak üzere ülkenin sanayileşmiş yörelerinde hızla sendikalar kurulmaya başlanmıştır.

Siyasi partiler açısından bakıldığında 1946-1960 döneminin oldukça hareketli olduğu söylenebilir. Bu dönemde belli başlı 37 adet siyasi parti kurulmuştur. Ancak bunların bir kısmı Sıkıyönetim Komutanlığı'nın veya mahkemelerin kararlarıyla kapatılmış, bir kısmı kendini feshetmiş, bir kısmı başka partilerle birleşmiştir. Bu partilerin bir kısmı da değişik adlar altında günümüze kadar gelebilmiştir. Bu partilerin kurulması, sivil toplum örgütlerinin oluşması yönünde hareketlerin sembolü olarak kabul edilirse, bu partilerin kapatılması da sivil toplum örgütlenmesine ancak belli sınırlar için müsamaha edildiğinin kanıtıdır.

Sivil toplum örgütleri yoluyla siyasal katılımın sağlanması, Batı toplumlarının gelişimi içinde önemli bir dönüm noktasıdır. Ancak ülkemizde, esas olarak devlet örgütlenmesine zıt bir kavram olan sivil toplum örgütlenmesinin de devlet eliyle ve yasalarla yapılmış olması ve yine devlet eliyle ve yasalarla kapatılabilmesi, yalnızca 1946-1960 döneminin değil, genel olarak ülkemiz politik geleneğinin bir özelliğidir.

Öte yandan siyasal katılımın sivil toplum örgütlerinde yürütülecek faaliyetlerle sağlanması açısından toplumumuzda görülen istek de yetersizdir. Gerekli toplumsal istek olmadan, Cumhuriyeti kuran kadroların insiyatifiyle sağlanan gelişmelerin de yeterli bir "kökleşme" ve "kurumsallaşma" sağlayamadığı açıktır.

2.3.3 SEÇMEN YAPISI

1946-1960 dönemindeki politik yapıyla ilgili bir genel değerlendirme yapıldığında dikkati çeken en önemli noktanın, politik yapılanmada halkın beklentileri ile yola çıkılsa ve popülizm bütün politikalarda görülsün bile, gerçekte bu yapılanmanın halktan kaynaklanmamasıdır. Halkın, politik yapılanmada pek önemli bir unsur olmadığına göstergesi, yönetimin, siyasi rüzgar kendi aleyhine esmeye başladığında, halka karşı sert önlemler almaktan çekinmemesidir. DP'nin özellikle 1955'den sonra uygulamaya koyduğu bu sert önlemlerden basın, üniversiteler, bürokrasi, işçiler, öğrenciler kısacası genel olarak kendinden olmayan bütün toplum üyeleri nasibini almıştır.

CHP ve DP arasında geçen sıcak muhalefet yıllarında iki partinin de birbirini suçlama yarışına girmeleri ve bundan daha ilginç de bu suçlamaların benzer gerekçelerle yapılmasıdır. Genellikle günlük gelişmeler hakkında sürdürülen suçlama kampanyaları, bu dönemde sağ-sol ilişkisi şeklinde bir politik yapılanmadan söz edilemeyeceğinin bir göstergesidir. Bir başka ifadeyle politik yapılanmadaki çeşitlenme sınırlı kalmış, uzunca bir süre, siyasi eğilim olarak merkezde yer

alan iki parti arasında gelip giden politik gelişmeler geçerli olmuştur. Üstelik bu iki parti arasında ideolojik bir farklılaşma da söz konusu değildir. 1946-1960 döneminde iki ana siyasal partinin yöneticileri, Osmanlı reformistleri gibi, iktidarda iken yaptıklarına, muhalefette iken karşı çıkmışlar, siyasal hayatı kişisel kavgalarla yozlaştırmış ve çıkmaza sürüklemişlerdir. Bu nitelik günümüzde de oldukça etkilidir.

2.3.4 YETKİ DAĞILIMI YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİMLER

Politik alanda merkezi ve yerel yönetim ayrımının önemi, demokrasinin yerleşmesi süreciyle paralel olarak artmaktadır. Yerel yönetimler, esas olarak halkın yerel gereksinimlerinin karşılanması amacıyla oluşturulan ve halk tarafından seçilen organlarla yönetilen sistemlerdir. Bu nedenle ulusal yönetime ilgi ile yerel yönetime ilgi arasında paralellik bulunmaktadır. Çağdaşlaşma sürecinde birey çevresiyle ilgilenmekte ve ilk ilgilendiği alan da, yerel gereksinimler olmaktadır. Bu çerçevede yerel yönetimlerin güçlenmesi, merkezi yönetimin gücünü azaltıyor görünse de, esas olarak bu gelişim, demokrasinin ve siyasal katılımın güçlenmesi anlamına gelmektedir.

Ülkemizde yerel yönetimlerle ilgili olarak merkeziyetçilik ve yerinden yönetim esaslarını kaynaştıran karma bir düzen benimsenmiştir. Yerel yönetim örgütlerinin kendi karar organları, tüzel kişilikleri, mal varlığı ve kendine özgü görev ve yetkileri olmakla birlikte merkezi yönetiminin gücünü zayıflatmamak amacıyla "idari vesayet" yönetimi benimsenmiştir. Buna göre yerel yönetim organlarının bazı işlemleri merkezi hükümet veya diğer yerel yönetim makamlarınca denetlendikten sonra yürürlüğe girer.

Merkezi ve yerel yönetimlerin 1960'a kadar olan gelişimine baktığımızda ilk dikkatimizi çeken olgu, Türklerin yerel yönetimler konusundaki köklü mirası olmaktadır. Özellikle üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu geniş toprakların yönetiminde yerel güçlere belli özerklikler vermiş olması, bu köklü mirasın temel unsurlarındandır. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ulusal devlet anlayışı içinde merkezi yönetimin gücü üzerinde titizlikle durulmuş bu gücü azaltacak yerel güçlerin hareketine izin verilmemiştir. Bununla birlikte İmparatorluk mirasından kalan il meclisleri "il özel idaresi" olarak korunmuştur. Bunun dışında "belediyecilik" de sürdürülmüştür. Ayrıca, köylerde kurulan "köy idaresi" sistemi ile köyün merkezi yönetimler ilişkisi sürdürülmüştür. Bir başa ifadeyle köy idaresi, yalnızca yerel gereksinimlerin karşılanması amacıyla hizmet etmeyip, bunun yanında merkezi yönetimin köydeki temsilcisi konumundadır.

1950'li yıllarda, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği bunalımın diğer kesimlerde olduğu gibi köylerde de yarattığı yakınma ve tepkileri oya dönüştürerek iktidara gelen DP, daha önce köy yönetimine bırakılan işleri de merkezi yönetim olarak üstlenmiş; fiziksel, toplumsal ve tarımsal altyapıları, hizmetleri, köyün köylünün katkısını aramaksızın tek yanlı bir devlet görevi olarak yürütmeyi yeğlemiştir. Böylece köy yerel yönetimi, genel yönetimin partizan desteklerine bağımlı kılınmıştır.

Bunun dışında 1950'li yıllarda yerel yönetim/merkezi yönetim payının gelişimine baktığımızda dikkati çeken bir diğer önemli nokta, köyden kente göç olgusuyla birlikte, kent yaşantısının sorunlarının artmaya başlaması ve buna bağlı olarak yerel yönetimlerin görev alanlarının genişlemesidir. Ancak yerel yönetimlerin sınırlı kaynakları bu sorunlarla başa çıkmaya yetmemiş ve günümüze kadar devam eden bütçe açıkları bu dönemlerde başlamıştır. Bu koşullarda yerel yönetimler merkezi yönetimden geniş ölçüde destek almayı tercih etmişlerdir. Yerel yöneticilerle hükümetin aynı partiden olması bu desteğin sağlanmasını kolaylaştırmış ve yerel yönetimleri merkezi yönetimin tamamlayıcısı konumunda bırakmıştır.

Devlet örgütlenmesi incelenirken değinildiği gibi, bu yıllarda, hizmet üreten kamu kurumlarının bölge ve il müdürlükleri şeklinde taşra teşkilatlarını kurmuşlardır. Bu şekilde merkezi devletin yerel düzeyde örgütlenmesi, yerel yönetimlerin etkinlik alanını sınırlandırmıştır. Örneğin valinin başkanlık ettiği il özel idarelerinin yetki alanına giren bir çok görev, söz konusu kamu kurumlarına devredilmiştir.

Sonuç olarak 1946-1960 döneminde yerel yönetim/merkezi yönetim ayrımında, belirleyici olanın merkezi yönetim olduğunu, yerel yönetimin sınırlı yetkilere sahip olduğunu ifade edebiliriz.

2.4 1946-1960 DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Cumhuriyet tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturan 1946-1960 dönemi, aynı zamanda en çok tartışılan dönemlerinden biridir. Bu tartışmalar, söz konusu dönemin sağ-sol ayrılaşmasında bir başlangıç olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktaysa da, asıl etken bu dönemde yaşanan dönüşümün başrolünde yer alan DP'nin mirasından bugüne bir şeyler aktarma isteğinin de yer aldığını belirtmek gerekir. Ülkemizdeki seçmen yapısının genel olarak sağ eğilimli olması nedeniyle, bu seçmenleri etkilemek için DP-CHP çekişmesi taze tutulmaya çalışılmaktadır. Kapanmasının üzerinden 35 yıl geçmesine karşılık hala, DP'nin devamı niteliğinde olduğu iddiasını taşıyan partilerin varlığını koruması, DP'nin Türk demokrasi tarihinde bir sembol olarak yerini aldığının göstergesidir.

1946-1960 döneminin genel bir değerlendirmesini yaptığımızda; DP uygulamalarının, iktidara gelirken kullandığı söylemle her zaman örtüşmediğini görmekteyiz. Bununla birlikte uyguladığı popülist politikalarla halkı uzun bir süre peşinden sürükleyebilmesi oldukça önemli bir başarıdır. Bu başarının sonucu olarak DP, Türk demokrasi tarihinin seçim rekorunu elinde bulundurmaktadır. Ardarda üç genel seçimde birinci olan tek parti DP'dir. Bunun dışında ardarda gelen iki seçimde oy oranını artırma başarısını yalnızca, 1950 ve 1954 seçimlerinde Menderes'in DP'si; 1973 ve 1977 seçimlerinde Ecevit'in CHP'si gösterebilmiştir.

Bu açıklamaların ardından, genel olarak 1946-1960 döneminin genel bir değerlendirmesi aşağıdaki gibi yapılabilir:

- * Cumhuriyet döneminin politik tarihinde 1946 yılı önemli bir dönüm noktasını; **tek partili** yönetimden, **çok partili** yönetime geçişi ifade eder. Ancak bu geçiş politik **sistemden** çok, **politik yapılanma** boyutunda gerçekleşmiştir.
- * Bu dönemde politik sistemle ilgili en önemli değişiklik seçim sisteminde yapılmıştır. 1946 ve 1950 yılında yapılan iki değişikliğin getirdiği en önemli iki yenilik iki türlü seçim sisteminden **tek dereceli seçim sistemine geçilmesi**; ve **seçimlerin** idari denetimin yerine **yargı denetimine girmesidir**. Ancak uygulanan "listeli basit çoğunluk" sistemi değiştirilmemiş dolayısıyla seçim adaletinin sağlanması mümkün olmamıştır. Bunun sonucu olarak DP, yüzde 56.6'lık oyla yüzde 93.2'lik meclis çoğunluğunu elde etmiştir.
- * 1946-1960 döneminde, siyasal mücadele iki büyük parti arasında geçmiş ve diğer toplumsal güçler ve görüşler toplumun şekillenmesinde fazla etkili olamamışlardır. Bu iki partinin de belli isimlerin etrafında toplanmış olması, demokrasi geleneğimizin oluşmasında çok önemli bir yere sahip olan bu dönemin, belli kişilerin insiyatifine göre şekillenmesini sağlamıştır.
- * **Çok partili demokrasiye geçiş, esas olarak kişi egemenliğini ortadan kaldırmamış**, yalnızca **egemen kişinin/kişilerin etkili oldukları dönemlerin seçimlerle belirlenmesini sağlamıştır**. Böylece Türkiye'de demokrasi, **egemen**

kişilerin seçimlerle değiştirildiği ve büyük partiler arasındaki çekişmelerin **ilkelerden** değil, günlük politik manevralardan kaynaklandığı bir süreç olarak algılanmıştır. Halkın katılımı ise seçimlerle sınırlı kalmış ve **“seçimlik demokrasi”** geleneği oluşmuştur.

- * “Meclis hükümeti” ilkesinin ve TBMM’nin ulusal egemenliğin tek temsilcisi olması kuralının 1924 Anayasası’nda yer almasına rağmen yürütme, yasama karşısında üstün konumdadır. Bu durum, özellikle liderlerin tarihsel kişilikleri ve karizmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak **parlamento, yürütme karşısında “teslimiyetçi” bir tavır sergilemiştir.**
- * Devlet yönetimi açısından bu dönemde ortaya çıkan en önemli gelişme, **cumhurbaşkanının partilerüstü bir kimliğe kavuşturulmasıdır.**
- * Milletvekili aday listelerinin, parti merkezleri tarafından hazırlanması, parti içinde liderlerin ve parti ileri gelenlerinin etkinliğini artırmaktadır. Bu dönemde CHP’de İsmet İnönü’nün, DP’de Celal Bayar ve Adnan Menderes’in etkinliği son derece yüksektir. Daha sonra gelişen olaylar da bu partilerin **kişi partisi** olmaktan kurtulamadığını göstermektedir.

Sonuç olarak çok partili demokrasiye geçiş niteliği taşıyan bu dönemde, çağdaş demokrasi gelenek ve kurallarının yerleşmesi açısından yeterli bir gelişmenin sağlandığından söz etmek oldukça zordur.

3. ÇOK PARTİLİ DÖNEMİN İKİNCİ AŞAMASI: 1960-1980

1946 yılında başlayan çok partili dönem, 1950-1960 arasını kapsayan 10 yıllık DP iktidarı sonrasında, 27 Mayıs darbesiyle kesintiye uğramış ve Türkiye bir süre Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından yönetilmiştir. 1961 seçimlerinden sonra çok partili dönemin ikinci aşamasına geçilmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği, siyasi partilerin sistemi korumak ve işletmekte yetersiz kalması nedeniyle; ordunun “devlet ve demokrasiyi” koruma gerekçesiyle sürekli gündemde kalmasıdır.

1960-1980 dönemi, daha önceki yönetime uygun olarak, öncelikle politik süreç açısından ele alınacak ve daha sonra politik sistem ve yapılanmaya değinilecektir.

3.1 POLİTİK SÜREÇ

3.1.1 ASKERİ YÖNETİM: 1960-1961

DP’nin 1957 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasına rağmen oy kaybetmesi, DP iktidarını önceki yıllardan çok daha baskıcı uygulamalara yöneltmişti. Menderes ve ekibi hiçbir şekilde muhalefete tahammül edemez hale gelmişti. Mecliste muhalefet milletvekillerinin soru önergesi verme süreleri haftada bir saate indirilmiş ve bakanlara isterlerse soruları yanıtlamama olanağı getirilmişti. Bu uygulamalar, özellikle aydınlar arasında tepkiyle karşılanmasına ve DP desteğinin azalmaya başlamasına neden olmuştur.

DP yönetiminin baskıcı uygulamaları, iktidarı devraldıkları günden beri var olan askeri darbe endişelerine karşılık adeta darbeye davetiye çıkarmaktaydı. Ekonomik sorunların yanısıra, özellikle DP’nin muhalefete karşı sert tutumları tepki toplamaktaydı. Bu tepkilerin yönetimin endişelerini artırdığına ilişkin önemli bir kanıt 5 Mart 1959’da ABD ile yapılan ikili anlaşmadır.

Bu anlaşmayla hükümet, “iç, silahsız saldırı” yı önlemek için gerek duyduğunda Amerika’dan askeri müdahale isteyebilirdi⁴. Başlı başına böyle bir anlaşmanın yapılmış olması bile, DP yönetiminin kendi meşruiyetine gölge düşürebilecek niteliktedir.

Bu koşullarda ordunun içinde de tepkiler yoğunlaşmıştır. Üst rütbeli komuta düzeyinde de olmakla birlikte özellikle küçük rütbeli subaylarda huzursuzluk oldukça fazladır. Çoğunluğu albay düzeyindeki bu küçük rütbeli subaylar, DP’yi iktidardan uzaklaştırmak için bir darbe planlamışlardır. Uzun süre hazırlık yapılmış olmasına rağmen, çok iyi örgütlenemeden darbeciler, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel liderliğinde, 27 Mayıs 1960 tarihinde ülke yönetimine el koymuşlardır.

Çeşitli rütbedeki 37 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK), müdahalenin amacını **“yolundan çıkmış demokrasiyi yeniden rayına oturtmak”** olarak açıklamış ve müdahalenin **iktidarın meşruluğunu** yitirmesi nedeniyle gerçekleştirildiğini ileri sürmüşlerdir. MBK’nin devirdiği DP iktidarı, parlamentoda muhalefetin denetim yollarını tıkadığı, siyasi partilerin çalışmalarına engeller çıkardığı, kamu görevlileri ve yargıçlar üzerinde baskılara giriştiği, bazı ara seçimleri yapmadığı ve en sonunda da ancak bağımsız mahkemelerce kullanılabilirlik yetkileri Meclisten seçilmiş bir “Tahkikat Komisyonuna” verdiği için “meşruluktan uzaklaşmış” sayılıyordu. 1961 Anayasasının Başlangıç kısmına göre, Türk milleti, 27 Mayıs 1960’da böyle bir çoğunluğun davranışlarına karşı **“direnme hakkı”**nı kullanmıştı.

Ülkenin sivil idare tarafından yönetilmesi yine esas hedefti. Ancak, ülke yönetimi sivil idareye devredilinceye kadar bazı düzenlemelerin yapılması ve ülkeyi bu noktaya getirenlerin yargılanması gerektiği belirtiliyordu. Bu amaçla, iktidar partisinin önderlerinden başlayarak bütün milletvekilleri, DP’ye yakınlığıyla tanınan yüksek rütbeli bazı subayları ve adları yolsuzluklara kanışmış birtakım sivil idareciler tutuklandı.

Darbenin hemen ertesi günü askerler ve aydınlardan oluşan partilerüstü bir hükümet kuruldu ve Gürsel hem devlet başkanı, hem başbakan ve hem de başkomutan oldu. Aynı gün, CHP eğilimli bir hukukçular kurulu, darbenin meşruluğunu onaylayan bir rapor düzenledi.

MBK içinde daha düşük rütbeli subaylardan oluşan radikal eğilimli bir grup ile daha yüksek rütbeli subaylardan oluşan ılımlı eğilime sahip grup arasında, etkileri daha sonraki yıllarda da süren anlaşmazlıklar ve fikir ayrılıkları ortaya çıktı. MBK’ndeki ilk uzlaşmazlıklar, “yönetimin ne zaman sivillere bırakılacağı” konusunda olmuştur. Genellikle yüksek rütbeli bazı üyeler “ılımlılar” olarak, genellikle düşük rütbeli bazı üyeleri de “radikaller” olarak anılmaya başlanmıştır. Radikaller, ülke yönetiminin sivil idareye verilmeden önce siyasi partilerin yapamayacağı bazı düzenlemelerin yapılmasını ve bu düzenlemeler yapıncaya kadar MBK’nin ülkeyi yönetmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bunun için de, söz konusu yönetim bir kaç yıl sürmeliydi. İlimliler ise ülke yönetiminin kısa bir süre içinde yapılacak seçimden çıkacak partiye devredilmesi gerektiğini savunuyorlardı.

Darbenin ilk aylarında birinci görüş ağırlık kazanmış olmasına karşılık, sivil bir yönetimin amaç olduğunu gösteren iki girişim vardır. Birincisi, İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığında bir bilim kurulunun yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirilmesi; ikincisi ise, sivil bir bakanlar kurulunun kurulmasıdır.

12 Haziran 1960’da bir anayasa değişikliği kabul edilerek, MBK yönetimine hukuki temel sağlanmıştır. Bu anayasa değişikliğiyle ortaya çıkan metin, aslında geçici bir anayasa niteliğini taşıyordu. 1924 Anayasası esas olarak 27 Mayıs darbesiyle tarihe kanışmıştı.

⁴ CHP’liler bu anlaşmaya karşı çıktı. Ecevit, hiçbir Avrupa devletinin, iç tehdide karşı ABD ile ikili bir anlaşma yapmadığını ve meşum sonuçlarıyla böylesi anlaşmaların Lübnan gibi Arap devletlerinde geçerli olduğunu ileri sürdü. Bkz. Ahmad, 1994: 191; Aydemir, İkinci Adam III, s.328.

12 Haziran yasasıyla daha önce TBMM'ne ait olan tüm görev ve yetkiler MBK'ne devredilmiştir. Açıklık ilkesi kaldırılmış, yeni yasama organı olan MBK görüşmelerinin gizli olacağı kabul edilmiştir. MBK başkanı "devlet başkanı" sıfatını aldı. Darbeciler seçimden çıkmadıkları için cumhurbaşkanı ifadesini kullanmak istememişler, böylece bir anlamda gelenek başlatmışlardır. Nitekim 12 Eylül darbesinden sonra Kenan Evren tarafından da "devlet başkanı" ifadesi kullanılmıştır.

MBK'nin görevi devralmasından sonra ilk olarak, devrik iktidarın suçlarını araştırmak için "Yüksek Soruşturma Kurulu"; sorumluları yargılamak için dokuz kişilik "Yüksek Adalet Divanı" kurulmuştur. DP milletvekilleri ve parti yöneticileri Yassıada'da bu Divan tarafından yargılanmaya başlanmıştır.

1960 Eylül'ünde yasama yetkisini MBK'nden devralacak bir Kurucu Meclis oluşturulması konusu tartışılmaya başlandı. MBK'nin yönetimde kalmasını isteyen radikal üyeler bu öneriye karşı çıkıyorlardı. Buna karşılık ılımlı üyeler, karar için gerekli çoğunluğu sağlayamayacakları halde Kurucu Meclis'in oluşturulması gerektiğini savunuyorlardı. Bu gerginlik giderek MBK'ni hiçbir şey yapamaz hale getirdi. 13 Kasım sabahı eski MBK'nin dağıtıldığını ve 23 üyeli yeni bir komitenin oluşturulduğu Cemal Gürsel'in mesajıyla duyuruldu. Görevden alınan 14 üye dünyanın çeşitli yerlerindeki elçiliklere dağıtıldı. Bunun üzerine ılımlılar duruma hakim oldu ve Kurucu Meclis'in oluşturulmasına yönelik karar alınabildi. 6 Ocak 1961'de bir Temsilciler Meclisi ile MBK'nden oluşan Kurucu Meclis çalışmaya başlamıştır. Böylece 1980 yılına kadar sürecek olan iki meclisli parlamenter yapı fiilen başlamış oldu.

Temsilciler Meclisi, genel oya dayanan ve seçimle kurulan bir meclis değildi. Ancak 27 Mayıs hareketinden sonraki dönemin özel koşulları içinde "temsil" niteliğini yaygın tutabilmek için ne mümkünse yapılmıştır. İllerin, siyasal partilerin ve çeşitli kuruluşların (barolar, basın, Eski Muharipler Birliği, esnaf kuruluşları, gençlik kuruluşları, işçi sendikaları sanayi ve ticaret odaları, öğretmen kuruluşları, üniversite ve yargı organları) temsilcileri aşamalı olarak seçilmişlerdir. Örneğin, il temsilcilerinin seçimi, köylerden başlayıp il merkezlerine doğru aşamalı olarak yükselen bir seçim piramisine göre olmaktaydı.

Kurucu Meclis'in asıl görevi bir Anayasa ve seçim yasası hazırlamak, yapılacak seçimlerden sonra görevi yeni oluşturulacak meclise devretmek ve 6 Ocak 1961'de toplanarak yeni bir anayasa hazırlamak için çalışmalarına başlamıştı. Anayasanın hazırlanmasında Temsilciler Meclisi'nin yararlanabileceği iki metin bulunmaktaydı. Bunlardan biri daha önce görevlendirilmiş bulunan bilim kurulunun hazırladığı metindi. Diğeri ise Siyasal Bilgiler Fakültesi'nce sunulan ve geniş ölçüde CHP'nin Ocak 1959'da topladığı 14. Kurultay'ında kabul edilen "İlk Hedefler Beyannamesi"nden etkilenen bir metindi. Temsilciler Meclisi'ndeki hızlı çalışma sonunda 27 Mayıs 1961'de hem yeni seçim yasası, hem de yeni anayasa hazır. 9 Temmuz 1961'de yeni Anayasa için halk oylaması yapıldı ve yüzde 61.5 oranındaki oyla yeni anayasa kabul edildi.

Kurucu Meclis'in çalışmaya başlamasının ardından siyasal partilerin kurulmasına izin verilmişti. Böylece yeniden çok partili siyasi yaşama dönülme kararı alındı. Hemen ertesi ay yeni partiler kurulmaya başladı. 11 Şubat 1961'de kurulan Adalet Partisi (AP) de bu partilerden biriydi. Bu parti 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında diğer partilerle birlikte kapatılıncaya kadar, Türkiye siyasi hayatında önemli roller üstlendi. Bunun dışında Yeni Türkiye Partisi(YTP), Türkiye İşçi Partisi(TİP) gibi yeni kurulan partiler, daha önce var olan CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP) ile birlikte siyaset sahnesindeki yerlerini aldılar.

Yeni kurulan AP ile YTP arasında DP'nin mirasını devralma kavgası da hemen başlamıştı. Ancak DP'nin asıl mirasçısı AP idi. Zira bu parti DP'nin ülke çapındaki örgütünü kullanabildi.

YTP ise daha çok DP'nin 1950-1955 döneminin bir başka ifadeyle liberal kanadın mirasçısıydı. Bununla birlikte DP içinde, daha önce Hürriyet Partisi denemesinde de görüldüğü gibi liberal kanadın fazla bir ağırlığı yoktu. Bunun sonucu olarak AP'nin gerçek DP mirasçısı olması doğaldı. Nitekim AP'nin Anayasa halk oylamasında yürüttüğü "Hayır'da hayır vardır" kampanyasından da bu gerçek anlaşılmaktaydı. Bu kampanya sonucunda oyların yaklaşık yüzde 40'ı "hayır"lı çıkmıştı.

DP'nin etkisinin henüz yok olmaması MBK ve silahlı kuvvetlerin komuta heyetinde bazı kaygılara yol açtı. Her ne kadar Anayasa için halk oylamasıyla MBK üyelerine tabii senatörlük (ömür boyu senatörlük) hakkı verildiye de, DP'nin olası bir seçim zaferi sonrasında işbaşındaki ordu komutanlarından öcalma davranışları gündeme gelebilirdi. Bu tedirginlik ordu içinde yeni cunta eğilimlerine yol açtı. Bu örgütlenmeler içinde en güçlüsü Silahlı Kuvvetler Birliği(SKB)'ydi. SKB, ordunun hemen hemen tüm üst düzey komutanını kapsıyordu ve MBK iktidarının son aylarında esas egemen güç SKB idi.

21 Temmuz 1961'de seçimlerin 15 Ekim 1961'de yapılması kararı alınmış ve siyasi partiler seçim çalışmalarına başlamıştı. Ordu, seçimlerde CHP'nin başarılı olmasını rejim açısından güvence olarak görüyordu ve bu nedenle AP propagandası engellenmeye çalışılıyor ve partiler CHP için en yararlı propaganda türünü kabule zorlanıyordu.

Aynı zamanda Yassıada'dan gelecek mahkeme kararı da sıkıntılı bir bekleyiş başlatmıştı. 15 Eylül 1961'de 15 idam kararını ve çok sayıda ağır hapis cezasını içeren mahkeme kararları açıklandı. İdam kararlarının uygulanmasını engellemek isteyen iç ve dış baskılar vardı. İdamların siyasi ortamı daha da gerginleştireceği düşüncesiyle idamların engellenmesi için çaba harcayanlardan biri de İsmet İnönü'yü. Ancak "Adnan Menderes'in ölümsüzlük mitini" yok etmek isteyen MBK, üç idam kararını onayladı. Zira, "bakın işte ordu bile Menderes'i öldüremedi" denilmesinden çekiniliyordu. Bu düşünceyle onaylanan idam kararları, 16 Eylül'de Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın, 17 Eylül'de Adnan Menderes'in asılmasıyla yerine getirildi. Bu idamlar günümüze kadar uzanan bir siyasi tartışmayı da başlatmış oldu.

Bununla birlikte DP taraftarlarını sindirmeye yönelik bu uygulamalar, istenen sonucu vermedi. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan çok partili dönemin 5. seçiminde, DP'nin mirasçısı olduğunu iddia eden iki parti (AP ve YTP) toplam olarak yüzde 48.5 oy aldı. Bu seçim sonuçlarına göre, 27 Mayıs askeri müdahalesiyle düşürülen ve yöneticilerinin üçü idam edilip bir çoğu hapis cezalarına çarptırılan DP, farklı isimler altında ve farklı lider kadrolarıyla da olsa, Türkiye'nin en fazla tabanı olan parti konumunu korumuştur.

15 Ekim 1961 seçimlerinin daha önceki seçimlerden en önemli farklılığı, seçimin nispi temsil sistemine göre yapılmasıdır. Bunun sonucu olarak, seçimlerde alınan oy oranları fazla sapmadan meclise yansımış oldu. Ancak bu da, mecliste bir partinin çoğunluğu sağlamasını engellemiş ve koalisyonlar dönemi başlamıştır. Seçim sistemi ve sonuçları aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

3.1.2 SİVİL YÖNETİME DÖNÜŞ - KOALİSYONLAR DÖNEMİ: 1961-1965

1961 yılında yapılan seçimlerin eski DP'nin galibiyetiyle sonuçlandığını düşündürecek boyutlarda olması, ordu içinde sıkıntı yaratmış ve bu sıkıntının bir sonucu olarak yönetimin sivillere bırakılmasından vazgeçilmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştı. Bu düşüncenin sonucu olarak aralarında Birinci Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı'nın da bulunduğu komutanlar, "21 Ekim Protokolü"nü imzaladılar. Devrimi milletin gerçek temsilcilerine emanet etmek için müdahalede bulunma, bütün siyasi partileri kapatma, seçim sonuçlarını iptal etme ve MBK'ni lağvetme tehdidinde buldular. Müdahale tarihi de, yeni meclisin toplanma tarih olan "25 Ekim'den önce" şeklinde belirlenmişti.

21 Ekim Protokol'ü, partiler üzerinde etkili oldu ve Çankaya Köşkü'nde Devlet Başkanı Cemal Gürsel başkanlığında yapılan toplantıda imzalanan bir protokol ordudaki kaygıları "şimdilik" dindirdi. Bu protokolün imzalanmasında İsmet İnönü'nün önemli katkıları olmuştu. Bu protokole göre partiler MBK'nin emekliye sevkettiği subayları görevlerine iade edecek yasaları meclisten geçirmemeyi, Yassıada mahkumları için af çıkartmamayı, Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçmeyi ve İnönü'nün başbakanlığını kabul edecekleri sözünü verdiler.

Yeni meclis, 26 Ekim tarihindeki oturumunda Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçti. Bundan sonra bakanlıkların CHP ile AP arasında eşit paylaşıldığı bir koalisyon hükümeti, İsmet İnönü'nün başbakanlığında kuruldu.

Olağan koşullarda kurulamayacak, birbiriyle sürekli çekişen iki büyük partinin koalisyonu ordunun baskısı altında kurulmuştu ve amaç bu iki büyük siyasal güç arasında yakınlaşmanın sağlanmasıydı. Ancak zorlamayla kurulan bu hükümetin kendini yaşatma çabasının yanında ülke sorunlarına ciddi çözümler getirmesi olanaksızdı.

Nitekim bu hükümetin kamuoyunda yarattığı genel hoşnutsuzluk, ordu içinde yeni darbe heveslerine zemin hazırlamıştı. 21-22 Şubat 1962'de Harbokulu Komutanı Albay Talat Aydemir önderliğinde bir grup subay hükümete isyan etti. Bunun üzerine yeni pazarlıklarla hükümet durumu kurtarmıştı. İsyancılar, haklarında af çıkarılmak ve yalnızca emekliye sevkedilmeleri karşılığında zaten fazla destek bulamadıkları isyanlarından vazgeçtiler. Ancak bu arada hükümetin AP kanadı, 22 Şubatçıların affıyla eski DP'nin affını birbirine bağlamak isteyince Genelkurmay Başkanı devreye girmek zorunda kaldı. 5 Mart 1962'de çıkarılan bir yasa ile de 27 Mayıs'ın eleştirilmesi ve eski DP yönetiminin övülmesi yasaklandı. Sivil yönetimin başarabildiği tek iş ise, MBK tarafından görevlerinden uzaklaştırılan 147'lerin yeniden üniversiteye dönmelerinin sağlanması oldu.

CHP-AP koalisyonunun sivil yönetimin yerleştirilmesi açısından başarılı olamayacağını anlaşılmaması üzerine, 30 Mayıs 1962'de Başbakan İnönü istifa etti. Ancak kaynamaya başlayan orduda söz geçirecek nitelikte bir başbakan adayı olarak İnönü'den daha uygun bir politikacı da yoktu. Bunun üzerine uzun pazarlıklar sonucu yine İsmet İnönü tarafından ve bu kez CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşan bir koalisyon hükümeti, 25 Haziran 1962'de kuruldu. Ne var ki, İkinci İnönü koalisyonu da birincisinden pek farklı değildi ve çözüm bekleyen sorunlara el atılamamıştı.

Bu arada seçmenlere şirin görünmek amacıyla eski DP'lilerle ilgili bir kısmı af çıkarılması orduda yeni hareketlenmelere neden oldu. 27 Mayıs'ın "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" ilan edilmesi bu huzursuzluklara engel olamadı. 21 Mayıs 1963'te sivil hükümete karşı isyan başladı. 22 Mart isyanının lideri Talat Aydemir yine lider konumundaydı. Ancak bu kez uzlaşma ve pazalık çabaları sonuç vermedi. İsyan hükümete bağlı kuvvetler tarafından bastırıldı ve isyancılar tutuklandı. Eylül 1963'te de Talat Aydemir ve arkadaşı Fethi Gürcan idam edildi.

İsmet İnönü'nün hükümete bağlı kuvvetlerin başına geçip 21 Mayıs isyanını bastırması, Meclis'te ayakta alkışlarla karşılanmasını sağlayacak kadar prestijini artırmıştı. Ancak bu, hükümetin ömrünü uzatmaya yetmedi. Kasım ayında yapılan yerel seçimlerde AP'nin oylarını artırmasına karşılık koalisyon ortağı küçük partilerin oy kaybetmesi, bu partilerin hükümetten çekilmesine neden oldu. Bunun üzerine 2 Aralık 1963'te İnönü bir kez daha istifa etmek zorunda kaldı.

Yeni hükümeti kurma görevinin AP lideri Ragıp Gümüşpala'ya verilmesi, sivil yönetimde ilerleme sağlandığının ve ordunun seçimden çıkan çoğunluğu kabul etmesinin göstergesi olarak yorumlandı. Ancak bu çaba sonuç vermedi ve yine İsmet İnönü hükümeti kurmakla görevlendirildi. 25 Aralık 1963'te de bağımsızlarla desteklenmiş bir CHP azınlık hükümeti kuruldu.

DP döneminde ortaya çıkan Kıbrıs çekişmesinin alevlenmesi, dikkatleri dış politikaya çevirmiş ve belli ölçülerde iç çekişmeler ikinci planda kalmış, 30 Ocak 1964'de üçüncü İnönü hükümeti güvenoyu almıştır. Ancak yeni hükümet zamanının büyük bölümünü dış sorunlara ayırmak zorunda kalmıştı.

1959 yılında imzalanan Zürih ve Londra antlaşmalarıyla Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde Kıbrıs'ın iki toplumlu bir devlet olarak kabul edilmesi şeklinde bir uzlaşma sağlanmıştı. Ancak 1963 yılı ortalarında Kıbrıs Rumları bu formülü kabul etmediklerini açıklamışlar, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, anayasanın Türk toplumuna özel haklar tanıyan maddelerinin bundan böyle uygulanmayacağını bildirmişti. Bunun kabul edilmesi için de, Kıbrıs Türklerine karşı Rumlar tarafından saldırılar başlamıştı.

Diplomatik girişimlerin başarısız kalmasından sonra 13 Mart 1964'te İnönü Hükümeti, Rumlar saldırılarını hemen durdurmazsa Kıbrıs'a müdahale edeceğini İngiltere ve ABD'ye bildirdi. Bu uyarılar da sonuçsuz kalınca Türkiye, Haziran ayının ilk günlerinde Kıbrıs'a çıkartma yapmaya karar verdi. ABD Cumhurbaşkanı Johnson'dan gelen ünlü mektup, Türkiye-ABD ilişkilerini gerginleştirdi.

Mektup özetle, ABD'nin onaylamadığı bir askeri müdahalede ABD silahlarının kullanılmasının kabul edilemeyeceğini, böyle bir durumda SSCB'den gelecek bir saldırıya karşı NATO çerçevesinde Türkiye'nin savunulamayacağını bildirmekteydi. Bu koşullarda Türkiye, çıkartma kararından vazgeçmek zorunda kalmış ancak, Ağustos ayında Türk jetleri Rum mevzilerini bombalamıştı. Bu arada, "uysal ABD müttefiki" pozisyonunun da değişmesi gerekmiştir. Her ne kadar ABD'ye kafa tutan bir ülke olunmadıysa da, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez Dışişleri Bakanı SSCB'yi ziyaret etmiş ve Türkiye, ABD'nin kurmaya çalıştığı çok taraflı nükleer güçten çekilmiştir.

İnönü'nün Batı'nın gözünden düşmesi; Ragıp Gümüşpala'nın ölümüyle boşalan AP Genel Başkanlığı'na 29 Kasım 1964'de Süleyman Demirel'in seçilmesi; Demirel'in hızla muhalefeti örgütlemesi ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın AP'ne hükümet kurma şansının verilmesinden yana olması üçüncü İnönü hükümetinin sonunu hazırlamıştı. Bütçesinin mecliste reddedilmesi üzerine 12 Şubat 1965'de İnönü son kez başbakanlıktan istifa etti ve AP listesinden bağımsız olarak seçilen Senatör Suat Hayri Ürgüplü tarafından yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu.

Bu koalisyon hükümeti AP, YTP, CKMP ve CKMP'den ayrılan Bölükbaşı'nın yeniden kurduğu Millet Partisi'nden oluşmaktaydı ve koalisyonda egemen parti AP idi. Henüz milletvekili olmayan Demirel, dıştan atamayla başbakan yardımcılığını üstlendi. Başbakan yardımcısı olmasına karşılık bu hükümetin izlediği yönü asıl belirleyen de Demirel'di. Yeni hükümetin politikası, AP'nin son kongresinde saptanan çizgiye uygun olarak sağa kaymaya başlamıştı. Ürgüplü, özel girişimin kaygılarını gidermek için devlet sektörünün sınırlarını çizmeye söz verdi. Ticaret Bakanı Macit Zeren, hükümetin özel girişimin egemen olduğu karma bir ekonomiye inandığını belirtti. Yeni rejimin ana temalarından biri olan sosyal adalet, çok sözü edilmesine karşın, uygulamadan kalktı.

Hükümetin sola yönelik politikası da daha sert ve baskıcı oldu. Önceki hükümetler hiçbir zaman soldan yana olmamıştı. TİP'nin toplantıları sık sık basılmış, yayınları yerel görevliler tarafından yasaklanmıştı. Ancak bu uygulamalar hükümet onayıyla değildi ve devlet görevlileri 1961 Anayasası'nın getirdiği kurallar çerçevesinde sola karşı suçluluk duygusuyla hareket etmişlerdi. Buna karşılık Demirel'in böyle bir kaygısı yoktu ve hükümetin sınıf mücadelesine izin vermeyeceğini, bunu yaratmak isteyen "sapık düşünceli gruplara" karşı birleşilmesi gerektiğini

açıklamakta bir sakınca görmemişti. Nitekim 1965 seçimlerine yönelik çalışmalarında AP'nin kullandığı sloganlar anti komünist ve islamcı idi. "Nüfusun yüzde 98'i müslüman olduğu için komünizmin Türkiye'ye giremeyeceği" şeklindeki propagandasına karşılık CHP'nin söyleyeceği pek fazla bir şey yoktu. Demirel'i bölücülükle, gerginliği tırmandırmakla suçlayan CHP, ülkenin bir iç savaş tehlikesiyle karşılaşmaması için Cumhurbaşkanı Gürsel ve Başbakan Ürgüplü'ye başvurdu. Ancak ordunun komuta heyetinde yeni bir müdahale niyeti yoktu. Bunun üzerine CHP de, "ortanın solu" kavramını kullanarak seçim kampanyasını yürüttü. Ancak, "sol" terimini kullanmak CHP'nin seçmen kaybetmesi ve AP'nin propagandasının etkili olması için yeterliydi.

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimler, bir önceki hükümet döneminde meclisten geçirilen "milli bakiye" sistemiyle yapıldı. Bu seçim sistemi, küçük partilerin ülke çapında aldıkları dağıtık oyların da değerlendirildiği bir yöntemdi. Bu seçim sistemini getirirken dönemin Başbakanı İnönü'nün amacı AP'nin önünü kesmekti. Ancak, seçim sonuçları CHP'nin arzu ettiğinden çok farklı oldu. Oyların yüzde 53'ünü alan AP tek başına hükümet kuracak gücü elde etmiş ve böylece AP dönemi başlamıştır. CHP ise bu seçimlerde, 1946-1980 döneminin en düşük düzeyi olan, yüzde 28.7 oranında oy aldı. Büyük ilgi uyandırmasına karşılık TİP'nin aldığı oylar yalnızca yüzde 3 düzeyindeydi. Ancak uygulanan seçim sistemi sayesinde 15 milletvekilliğini kazanabilmişti.

3.1.3 AP YÖNETİMİNDE 12 MART'A DOĞRU: 1965-1971

1965 sonrasında, AP'nin iktidarında çok partili politik yaşantıyı sürdürmeye çalışan Türkiye bu dönemde, askerlerin pek öne çıkmadıkları bir sivil yönetim oluşturmuş olsa da, kısa bir süre sonra 12 Mart müdahalesiyle ordunun rolü bir kez daha hatırlatılmıştı. 6 yıl süren bu dönemin temel özelliği, hem sağda, hem solda siyasal güçlerin gelişmesidir. Bu gelişimde 1961 Anayasası'nın getirdiği uygun koşulların etkisi büyüktür. Bununla birlikte yönetimi üstlenen Demirel'in devlet karşısında sivil toplumun güçlenmesini iktidarın güvencesi olarak kabul etmesi de önemli bir unsurdur.

1965 seçimleri sonrasında tek başına iktidar olabilecek düzeyde milletvekilliği kazanan AP'nin Genel Başkanı Demirel, başlangıçtaki tedirginliğin giderilmesinde büyük rol oynamıştı. Ülkeyi 1965 seçimlerine götüren hükümeti süresince Demirel, ordunun üst komuta heyetini kazanmaya çalışmış ve bunu başarmıştı. Nitekim bunun sonucu olarak seçimler sonrasında "protokol yayınlayan bir askeri toplantı" yapılmamıştı. Ayrıca milletvekili seçilen emekli askerlerin büyük bir kısmı da AP listesindeydi.

Bu koşullarda, hükümetin askeri müdahaleden çekinmesi için bir gerekçe kalmamış görünmekteydi. Hükümet, 1963 yılında Aydemir tarafından girişilen başarısız darbe girişimine katılanların yanında eski DP'lileri de kapsayan bir kısmi af yasa tasarısı önerdi. Senato'daki MBK tasarını kınayan bir demeç yayınlamış olsa da, ordunun komuta heyetinden herhangi bir mesaj gelmedi. Eski askerlerin uyarıları da artık dikkate alınmıyordu.

Hükümetin yüksek komuta heyeti ile ilişkisi, Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle daha da iyileşti. Cemal Gürsel'in sağlık sorunları nedeniyle, Gürsel'in yerine Sunay'ın seçilmesi konusunda partiler arasında bir konsensus sağlandı. Sunay 14 Mart'ta Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa etti ve Senato'ya atandı. 28 Mart'ta da Cumhurbaşkanı seçildi. Sunay'ın kısa sürede AP ve politikalarıyla özdeş hale gelmesi muhalefetin tepkisini çekti. Millet Partisi'nin lideri Bölükbaşı, "Genelkurmay Başkanı'nı Cumhurbaşkanı seçmek bir alışkanlık olur ve bir tür 'taht mirası' geleneği yaratılırsa, hiçbir vatandaş ülkemizin geleceği konusunda kaygılanmadan edemez." diyerek tepkilerin nedenini açıkladı.

Bununla birlikte ordu, 27 Mayıs'ın kendisine biçtiği "yeni rejimin muhafızı" rolünün ötesinde, siyasi gelişmelere müdahale etmiyordu. Ordunun öncelikli kaygısı istikrardır ve bunu zayıflatan ya da tehdit eden her partiye müdahale etmeye hazırdır. Ordunun üst yönetimi AP gibi, mevcut özel girişim düzenini geliştiren partilerden yana iken, TİP gibi rejimi değiştirmeye çalışan partilere karşıydı. Öte yandan yeni yasalarla askeri personelin ekonomik durumu iyileştirildi ve buna bağlı olarak toplumsal statüleri de yükseldi. Askerler şehirlerde en iyi semtlerde oturuyorlar, emekli subaylar bürokrasinin üst kademelerinde ve devlet sektöründe görevlendiriyorlar, generaller büyükelçi olarak yurtdışına gönderiliyorlardı. Ayrıca, 1961 yılında Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) oluşturulması, orduyu doğrudan iş dünyasının içine sokmuştu. Bu koşullarda komutanların kendilerini parti liderlerine bağlamalarına gerek kalmamıştı.

AP'nin ilk kez tek başına hükümet olduğu bu dönemde, çok gereksinim duyulan parti içi huzur henüz sağlanamamıştı. Demirel, AP içindeki liderlik yarışında yenilgiye uğrattığı, Sadettin Bilgiç taraftarlarıyla da ilgilenmek zorundaydı.

Bu dönemde; "montaj sanayi" denilerek küçümsense de, yabancı sermayenin katkısıyla dayanıklı tüketim malı ve otomobil gibi sektörlerde gelişmeler sağlanmış ve bu malların ülke içinde üretimi başlatılmıştı. İthal ikameci planlı kalkınma politikalarının uygulanmaya başlandığı bu dönemde, Demirel, "Büyük Türkiye" sloganıyla kitleleri etkileme çabasındaydı.

Buna karşılık Kıbrıs konusundaki gerginlikler sürüyordu. Johnson-İnönü mektuplaşmasının açıklanmasıyla, halk arasında ABD aleyhtarlığı belirginleşti ve Demirel hükümetine, özellikle sol akımlar tarafından, yöneltilen eleştiriler de yoğunlaştı.

Böyle bir ortamda, işçiler giderek militanlaşıyordu. TÜRK-İŞ'i yetersiz bulan bir grup işçi, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurdu. Üniversiteler de özellikle NATO ve ABD'den bağımsız bir Türkiye istemi çerçevesinde politize oldular. Bu eğilimler orduya da bulaşmıştı.

Bunun üzerine rejim muhaliflerine karşı ideolojik mücadele gereğini kabul eden Genelkurmay, rejim muhalefeti yapanlara uyarıda bulundu. Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın sağ-sol ikileminde tavır alması, sağ-sol gerginliğinin giderek tırmanmasına katkıda bulunur nitelikteydi.

Bu koşullarda geline 1966 Mayıs'ında yapılan Senato üçte bir yenileme seçimlerinde 1965 seçimlerinden fazla farklı olmayan bir sonucun çıkması, siyasi ortamı sakinleştirdi. Seçim sonrasında kendine daha fazla güven duyan AP, 8 Ağustos 1966'da Celal Bayar'ın başışlanmasını sağladı. 3 Ağustos'ta da, ceza yasasının 141. ve 142. Madde kapsamına girenler hariç, bütün siyasi hükümlüleri kapsayan af yasası mecliste kabul edildi. Senato'daki MBK Grubu'nun karşı çıkması bir sonuç vermedi ve af yasası Cumhurbaşkanı tarafından onaylandı.

Hükümetin sola karşı saldırısı aralıksız devam etti. Özellikle sol aydınları hedef alan saldırılar, daha önceki koalisyon hükümetleri zamanında olandan oldukça farklıydı. Birçok yazar ve sanatçı komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle 141. ve 142. maddeler kapsamında yargılandı. Hükümetin baskıcı politikaları yeni bir siyasi etken olan öğrencilerin tepkisini çekti. Protesto gösterileri yapıldı. Bunun üzerine hükümet, özellikle göstericilerle uğraşacak, "Toplum Polisi" adıyla yeni bir birim oluşturdu. Solcu grupların da siyasal şiddete yöneldikleri konusunda kuşku yoktur. 1968 ve 1969 yılında ABD'nin Altıncı Filosu'nun gelişini protesto eden gençlerle, polis ve asker arasındaki şiddetli çatışmalarda ölenler olmuştu. Bunları bombalı saldırılar, soygunlar, adam kaçırmalar izledi. Ancak 1968 sonlarından itibaren 1969 ve 1970 yıllarında daha da artarak, soldaki şiddet, militan sağdan, özellikle Türkeş'in Bozkurtlar'ında gelen şiddetle karşılaştı ve militan sağın şiddeti çok daha baskın hale geldi. (Zürcher,1995;375).

Bir istikrarsızlık göstergesi olarak sokak siyaseti, parlamentonun itibar kaybetmesine neden oldu ve yine darbe söylentileri çıkarıldı. Cumhurbaşkanı Sunay'da bu söylentileri doğruladı. Daha sonra politikacıların tavrından cesaret alan Genelkurmay Başkanı, silahlı kuvvetlere, solcu faaliyetlere karşı mücadeleye hazır olmalarını belirten bir emri yayınladı. İfade özgürlüğüne ve demokrasiye tehdit olarak algılanan emir, sert şekilde eleştirildiyse de, Hükümet Tural'ı destekledi. Mecliste de sola karşı tahammülsüz bir hava egemendi ve ordunun rejime bağlılığını göstermesinden hoşlanılmıştı.

Bu dönemin önemli bir gündem maddesi de, 1961 Anayasası'nın sosyalizme kapalı olup olmadığı tartışması oldu. Sağ, öteden beri Anayasa'nın sosyalizme kapalı olduğunu savunuyordu. Cumhurbaşkanı Sunay'ın da bu görüşü savunması, sağ görüşün konumunu güçlendirdi. Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'nın "sınırlı sosyalizme" açık olduğunu açıklaması, uzlaşmacı bir tavrıdır. Bu tartışmaların yapıldığı dönemde, öğrenci gençliğin siyasi hareketliliği ve işçilerin militan tavırları, özellikle antiemperyalist ve ABD karşıtı eylemlerin/protestoların yoğunlaşması hükümetin huzurunu kaçıyordu. Başbakan Demirel ise, ideolojik kutuplaşmanın günün koşullarında bütün dünyanın gerçeği olduğunu kabul ediyor, ancak Türkiye'de bunun "tiksindiri olacak ölçüde aşırıya kaçtığı"ni öne sürüyordu. Demirel'e göre bu durumun sorumlusu "özgürlüklerin çok fazla olması" idi. Bu nedenle Anayasa'nın değiştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Kısacası, kabulünden yaklaşık 5-6 yıl sonra 1961 Anayasası'nın değiştirilmesi gereği yüksek sesle gündeme getirilmişti. Söz konusu anayasa değişikliği önerilerinin bir kısmı, 1971 askeri müdahalesinden sonra gerçekleştirilecekti.

Anayasa değişikliği tartışmalarıyla gelinen genel seçim arifesinde, eski DP'lilerin siyasi affı hala seçmenleri etkileyebilecek bir konuydu. Demirel de bundan yararlanmak isteğiyle bir yasa tasarısını Meclis'e getirdi. Ancak bu kez İsmet İnönü'de affın siyasi getirisinden yararlanmak istedi ve CHP'nin de desteğiyle 15 Mayıs 1969'da tasarı Meclis'ten geçti. Ne var ki, ordunun komuta heyeti, siyasi hakların iadesine karşı çıktı ve askeri müdahaleden çekinen parti liderleri, Senato'dan geçmesine fırsat vermeden tasarıyı geri çektiler. Bu olay, askerlerin politikanın içinde olduğunun, bir başka açıdan da siyasi partilerin güçsüzlüğünün göstergesidir.

Bu dönemde siyasi partilere duyulan güvensizliğin göstergesi de, 12 Ekim'de yapılan genel seçimlere katılım oranınının 1950'den bu yana en düşük düzey olan yüzde 64.3'e inmesidir. Parti içi sorunlar nedeniyle genel olarak zayıf geçen kampanya döneminin ardından yapılan 1969 seçimlerinde önemli oranda oy kaybına uğramasına rağmen birinci parti AP oldu. CHP'nin oylarında da azalma devam etmiş ve 1946-1980 döneminin en düşük oy oranını elde etmiştir.

1969 seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve tek başına hükümet olmaya devam etmesine rağmen Demirel ve AP yönetimi, ne Anayasa'nın gerektirdiği reformları yapabildi, ne de siyasi gerginliği azaltacak adımları atabildi. AP, hizipçilikle bölünmüş ve lideri itibar kaybetmişti. Bu durumda da gerekli reformları yapabilmesi zaten olanaksızdı. Genel ekonomik durum hızla bozulmaya devam ediyordu. Avrupa'ya ve özellikle Almanya'ya işçi gönderilmesine rağmen artan işgücü arzını emebilecek yeterli sanayileşme sağlanmamış ve sonuçta işsizlik çok önemli boyutlara ulaşmıştı. Üniversiteler öğrenci hareketleri nedeniyle; fabrikalar işçi eylemleri ve grevler nedeniyle çalışamaz durumdaydı. Köylüler bile hareketlenmiş ve yasal olarak kendisine ait olmayan toprakları işgal etmişti.

Parti içindeki muhalifler 11 Şubat 1970'deki bütçe oylamasını fırsat bildiler ve karşı oy kullanarak hükümetin düşmesine neden oldu. Cumhurbaşkanı tekrar Demirel'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ancak düşüş süreci başlamıştı ve hızlanıyordu.

Milli Güvenlik Kurulu (MGK), uyarıda bulunmayı gerekli gördü. Üniversitelerdeki kargaşayı hedef alan bir demeç yayınlandı. Ordunun alt kademelerinde bir ihtilal hazırlığı başladığına ilişkin haberlerin ortaya çıkması üzerine, üst komuta heyeti gerekli önlemleri alarak hükümete bağlılığı konusunda bir mesaj vermiş oldu.

Bu hareket bir anlamda Demirel hükümetine verilmiş son bir şans niteliğindedir. Ancak yeni Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanan Muhsin Batur'un komutanlara bir muhtıra sunması ve muhtırada radikal bir reform programı uygulamaya konulması durumunda parlamenter rejimin korunabileceğinin belirtilmesi, ordudaki sabırsızlığın işaretiydi. Buna karşılık hiçbir reform uygulaması başlatılmadı. Bunun üzerine 24 Kasım 1970'de yalnızca Sunay'a sunduğu ikinci muhtırasında Batur, MGK'nun genişletilmesini ve ülke sorunlarını objektif bir şekilde incelemeye alacak bir kurucu meclisin oluşturulması isteğini gündeme getirdi. Sunay, Demirel'i durumdan haberdar etti.

Bu gelişmelere karşılık ordunun üst komuta heyeti hükümete bağlılığını teyit etmekten geri durmadı. MGK'nun 24 Şubat tarihindeki toplantısında bile Demirel'in görevden alınacağına ilişkin bir belirti yoktu. Hatta sıkıyönetim uygulamasına bile gerek duyulmuyordu.

Ancak kısa bir süre sonra, Genelkurmay Başkanı Tağmaç üst komuta heyetini toplantıya çağırdı. Görüşmeler iki gün sürdü ve 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın ve Kuvvet Komutanları'nın imzaladıkları bir muhtıra; Cumhurbaşkanı, Meclis ve Senato Başkanları'na verildi. Muhtıra, Anayasa'nın öngördüğü reformları uygulamaya koyabilecek güçlü ve güvenilir bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Muhtıra, bu yapılmadığı takdirde silahlı kuvvetlerin yönetimi devralacağını belirtiyordu.

Bu arada; aslında yüksek komutanların, alt rütbeli subaylardan 27 Mayıs'a benzer bir müdahale yapma niyetini farkedip, bunu önlemek için eyleme geçmiş olduğuna ilişkin söylentiler yayılmaya başladı. 12 Mart Muhtırası'nın hemen ardından da, bazı subaylar emekli olunca bu söylentiler doğrulanmış gibi gözüktü. Bu gelişme 8 Mart'ta verilen muhtıranın, Tağmaç'ın müdahalesi ile yönünün değiştirilerek ve üst komuta heyetinin kontrolü sağlanmasıyla, 12 Mart'tan sonraki gelişmeleri yönlendirmesi biçiminde şekillenmiştir. Böylece muhtıranın metni aynı kalmış; fakat inisiyatif, Batur grubundan Sunay-Tağmaç grubuna; niteliği de soldan sağa kaydırılmış oluyordu.

3.1.4 GEÇİŞ DÖNEMİ: MART'71 EKİM'73

Anarşi ve kargaşaya son verme ve reformları uygulamaya sokma çağrısında bulunan 12 Mart Muhtırası şöyle diyordu;

“Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.”

Bu tespit yapıldıktan sonra, Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak bir hükümetin demokratik kurallarla oluşturulması gereği belirtiliyor ve bu yapılmadığı takdirde silahlı kuvvetlerin yönetimi doğrudan üstlenmeye kararlı olduğu ifade ediliyordu.

Bu görünümüyle askeri müdahale, 1961 Anayasasının öngördüğü, ancak eski DP'nin devamı olan Demirel hükümeti tarafından yapılmayan reformların gerçekleştirilmesini sağlama amacını güdüyordu. Dolayısıyla Muhtıra ilk anda, Demirel'e karşı yapılmış gibi görünüyordu.

Bu görünüm nedeniyle soldaki bir çok kişi başlangıçta muhtırayı umutla karşılamıştı. DİSK dahil işçi sendikaları muhtırayı destekledi ve muhtıranın anayasal olduğu yorumları yapıldı. Ancak kısa sürede bunun bir yanılgı olduğu ortaya çıktı.

Süleyman Demirel muhtıra sonrasında ihtiyatlı davrandı. Fazla bir tepki göstermeden istifa etti ve partisine sabırlı olmaları, olayların seyrinin değişmesini beklemelerini tavsiye etti. Bu tavırla ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, Demirel'in silahlı kuvvetlerde alt rütbelerden gelecek 27 Mayıs benzeri bir müdahalenin önüne geçmek için muhtıra verdiği yolunda bilgi edildiği, yorumunun yapılmasına neden oldu. Hatta, muhtıracılardan Orgeneral Gürler'in Demirel'i arayıp, "Bunu size karşı yapmadık Süleyman Bey" diyerek onu teskin ettiği söylenir.

İnönü'nün tavrı ise oldukça sertti. Bu muhtırayla silahlı kuvvetlerin, parlamentoyu feshetmediklerini ancak, işlevsiz bıraktıklarını ve Anayasa düzeni dışına çıktıklarını belirterek tavrını ortaya koymuştu. Ancak yeni hükümetin Nihat Erim tarafından kurulacağı anlaşılınca İnönü yeni hükümeti desteklemeye karar verdi.

Bu iki tavır, bir çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Ülkenin en güçlü iki siyasal partisinin lideri, politik yaşantının normal akışını bozan ve parlamenter düzeni işlevsiz bırakan bir askeri müdahalenin kurduğu rejimi desteklemektedir. Bu olay, Türkiye'nin politik yaşantısında sivil geleneğin pek güçlü olmadığını, Cumhuriyet'i kuran güç olarak silahlı kuvvetlerin, "rejimi kollama ve koruma" görevinin vazgeçilmezliğini gösteriyordu.

15 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı Sunay, üzerinde anlaşmaya varılabilecek bir başbakan adayı bulmak amacıyla parti liderleriyle görüşmeye başladı. Bu görüşmelerin sonucunda en az tartışmalı aday olarak Nihat Erim belirlendi. 19 Mart'ta hükümeti kurması istenen Erim, "partilerüstü" bir hükümet kurmak amacıyla CHP'den istifa etti.

Nihat Erim AP'den 5, CHP'den 3, MGP'den 1 bakan olarak Birinci Erim Hükümeti'ni kurdu. Kabinede, siyasi partilerden alınan bu bakanlar dışında, Dünya Bankası'ndan Atilla Karaosmanloğlu, OYAK'tan Özer Derbil, Portekiz hükümetinin eski danışmanı Ayhan Çilingiroğlu, TPAO Genel Müdür Yardımcısı İhsan Topaloğlu, 1960'larda DPT'den sorumlu Şinas Orel gibi isimler yer aldı. Tekokratların sayıca ağırlıkta olduğu kabine, Erim tarafından reformları gerçekleştirecek "beyin takımı" olarak niteleniyordu. Ne var ki, bu reformcu isimler yanında Ferit Melen, Sait Naci Ergin gibi muhafazakar kişiler de bazı dengeleri sağlamak uğruna kabineye alınmışlardı. Dolayısıyla kabine çok heterogen ve uyumsuz isimleri kapsadı.

Kendi kabinesini bir reform hükümeti olarak tanımlayan Nihat Erim, daha başlangıçta bazı sorunlar yaşadı. Reform karşıtı isimlerin de hükümette yer alması, reformcu bakanları tedirgin etti, ama Erim bunları ikna etmeyi başardı.

Nihat Erim'in hükümete reform karşıtı kişileri de alması ve program tartışmaları sırasında kullandığı ifadeler Meclis'teki reform karşıtları tarafından zayıflık işareti olarak algılandı. Erim, "Bu programı sizinle birlikte gerçekleştireceğiz. Sık sık konuşacağız. Sayın Demirel'i rica edeceğim. O gelmezse ben onun ayağına gideceğim. O bir defa gelirse ben ona yirmi defa gideceğim." sözleri, adeta reform karşıtlarını hükümetin eylemlerine direnmeye teşvik ediyordu.

Birinci Erim Hükümeti'nin kuruluşunda yaşanan bu gelişmeler hükümeti iki gruba ayırmıştı: Meclis'teki muhalefete rağmen reformların yapılabileceğini düşünenler ve Meclis desteğinin önemini kavrayanlar. Birinci gruptakiler yıl sonunda istifa etti, ikinci gruptakiler bir şey yapamadı.

1971 Nisan ayında kendilerine "Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu" adını veren şehir gerillalarının gerçekleştirdiği eylemlerle öne çıkan anarşik ortam; "reformlardan önce kanun ve düzenin sağlanması gerektiği" düşüncesinin ağırlık kazanmasına yol açtı. Hükümette de reformlar geri plana atıldı ve kanunsuzluklar giderilinceye kadar, hükümetin olağanüstü yetkilere sahip olması ve bunun için de Anayasayı değiştirmek gerektiği hükümet tarafından açıklandı.

Bu isteğe uygun olarak 27 Nisan 1971 günü 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim ilanını daha önce görüşen Milli Güvenlik Kurulu (MGK), bunun için dört gerekçe ileri sürmüştü. Bunlar; laik cumhuriyete karşı yürütülen faaliyetleri kontrol altına almak, ideolojik ve kanlı olaylara son vermek, doğu illerindeki bölücü faaliyetleri durdurmak ve Kıbrıs'a olası bir hareket için uygun bir ortam hazırlamaktı.

Bu amaçlara uygun olarak sıkıyönetimin ilk günlerinde siyasi gençlik örgütleri kapatıldı, meslek gruplarının ve sendikaların siyasi toplantıları yasaklandı. Cumhuriyet, Akşam gibi gazeteler kapatılırken sol düşüncedeki dergilerin hepsi toplatıldı. Çetin Altan, İlhan Selçuk gibi yazarlar tutuklandı. Ayrıca hangi amaçla olursa olsun, grev ve lokavtlar yasaklandı. Buna karşılık "Durum" ve "Yeniden Milli Mücadele" gibi militan sağcı gazete ve dergilere dokunulmadı.

MGK'nun gösterdiği nedenler ve sıkıyönetim ilanının ilk günlerindeki uygulamalar, sıkıyönetimin Meclis dışındaki özellikle sol düşüncenin siyasi faaliyetlerine son vermek amacıyla olduğunu gösterdi. Sol düşüncedeki kişi ve gruplara yönelik baskılar sürdükçe bunların eylemleri de artıyor ve buna cevap olarak baskılar da yoğunlaşıyordu. Kısacası giderek tırmanan bir gerginlik ve anarşi ortamı oluştu.

Mayıs ayında da tutuklamalar devam etti ve sokağa çıkma yasağına kadar varan önlemler alındı. Bu koşullarda hükümetteki reformcu-sivil bakanların etkinliği giderek zayıflıyor ve denetim sıkıyönetim komutanlarıyla istihbarat servislerinin eline geçiyordu. Sıkıyönetim iki ayda bir uzatılarak devam ediyordu. Bu gergin ve anarşik ortamda Erim'in ve ordunun öncelikli hedefi Anayasa değişiklikleri oldu. Değişiklikler hemen hemen bütün devlet kurumlarını kapsıyordu. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerin Türkiye için lüks olduğu; Türkiye gibi az gelişmiş bir ülkenin kapitalizm yolunda ilerlerken böyle bir lükse tahammül edemeyeceği Nihat Erim tarafından açıklanıyordu. (Altuğ, 1973; 56).

Ülkenin önemli bir bölümünde ve büyük şehirlerinde devam eden sıkıyönetimin ve binlerce tutuklamanın ardından, ciddi bir muhalefet olmadan Anayasa değişikliği 6 Eylül'de Meclis'ten, 20 Eylül'de de Senato'dan geçti. Erim hükümeti tarafından bu Anayasa değişikliği ile "siyasi reform" yapıldığını ve sıranın sosyo-ekonomik reformlara geldiği açıklandı.

Nihat Erim, seçimle gelen bir başbakan olmadığı ve ordu desteğine sahip olduğu için sosyo-ekonomik reformları yapabileceğini düşünüyor ve 1961 Anayasasında öngörülen toprak, eğitim ve vergi reformunu gerçekleştirmeyi vaad ediyordu. Zira kendi ifadesiyle, "seçim kazanmayı düşünmek" zorunda değildi. ..

Ancak reform programı güçlü bir muhalefetle karşılaştı. Büyük sanayiciler dışındaki iş dünyası ve büyük toprak sahipleri reform programının en önemli muhalifleriydi. 12 Mart Muhtırasında reformların yapılmasını isteyen komutanların kendisini destekleyeceğini uman Erim, programını uygulamaya çalıştı. Ancak Demirel'in, AP'li bakanları hükümetten çekme kararı aldığını açıklaması, ordunun desteğine rağmen politikacılar tarafından bu reformların istenmediğine ilişkin önemli bir kanıttır. Dolayısıyla AP'nin, daha doğrusu Demirel'in istemediği bir şeyin, Erim hükümeti tarafından yapılamayacağını da göstermektedir. ...

AP'li bakanların çekilmesi kararıyla başlayan kriz, Erim istifasına kadar uzadı, ancak Cumhurbaşkanı Sunay bu istifayı kabul etmedi. Son Demirel hükümetinde Maliye Bakanı olan Mesut Erez'in Başbakan Yardımcılığı görevine atanması üzerine, AP'li bakanların çekilmesi kararından vaz geçildi. Ancak bu ödün reformcu-teknokrat Bakanlar için kabul edilemez bir davranıştı ve atamanın yapıldığı 2 Aralık'ta bu bakanların 11'i topluca istifa etti.

Reformcu-teknokrat bakanların da ayrılması üzerine reformların yapılacağı umudu tümüyle yitirilmişti. Zaten 12 Mart'tan bu yana reformlar yönünde ilerleme sağlanamamış, aksine reform karşıtları güçlenmişti. Toprak reformu da, tartışmalarla sadece tarım reformuna dönüştürülmüştü. Reform isteyen ordu komutanları ise başarısız Yunan Cuntası örneği ve 27 Mayıs deneyimi nedeniyle yönetimi doğrudan üstlenmeye isteksizdiler. Bu isteksizlikte, politikacıların ordunun reform coşkusunu kırmalarının da payı vardı.

Nitekim 11 Aralık 1971'de ilan edilen İkinci Erim Hükümeti'nin üyeleri de reformlardan vaz geçtiğini göstermekteydi. İkinci Erim Hükümeti'nde 8 AP'li, 4 CHP'li, 1 MGP'li üye vardı ve diğer bakanlar partilerin dışından seçilmişti. Bu bakanlar da daha önceki hükümette olduğu gibi "bir beyin takımı"ndan çok, tepki çekmeyecek bürokratlardan oluşuyordu.

İkinci Erim Hükümeti dönemi, daha on ay önce dışlanan Süleyman Demirel'in Türk siyasi hayatındaki belirleyiciliğinin arttığı bir dönem oldu. Hükümet şekli olarak AP-CHP koalisyonu olmasına rağmen gerçekte AP hükümet, CHP muhalefet partisi olmuştu. Dolayısıyla AP çoğunluğunun onaylamayacağı bir işin yapılması olanaksızdı. Erim'in "kanun ve düzeni" sağlamak amacıyla olağanüstü yetkiler isteği, AP çoğunluğu nedeniyle Meclis'te reddedildi. Cumhurbaşkanı Sunay tarafından da ülkenin seçimlere kadar sakin bir ortama kavuşturulması için hükümete istediği yetkilerin verilmesi yolundaki telkin işe yaramadı. Meclis denetim yetkisinden vazgeçmek istemiyordu.

Erim, reformları gerçekleştirilmesine engel olunması durumunda istifa edeceği tehdidine başvurdu. Ancak ordu komutanları dahil hiç kimse, istifa etmemesi için, çaba harcamadı. Bunun üzerine Erim, dört ay süren ikinci başbakanlık görevinden 17 Nisan 1972'de istifa etti. Kendisinden yeni başbakan atanıncaya kadar görevde kalması bile istenmedi ve Savunma Bakanı Ferit Melen geçici olarak başbakan tayin edildi.

29 Nisan'da Suat Hayri Ürgüplü'den yeni hükümeti kurması istendi. 27 Mayıs sonrasında da benzer şekilde başbakanlık yapmış olan Ürgüplü, AP'den 9, CHP'den 5, DP'den 3 ve MGP'nden 2 Bakan bulunan hükümet listesini 13 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Sunay'a sundu. Ancak Sunay hiç bir gerekçe göstermeden listeyi geri çevirdi. Bunun üzerine geçici Başbakan olan Ferit Melen'den yeni hükümeti kurması istendi. AP'den 8, CHP'den 5, MGP'den 2, kontenjan senatörlerinden 1, bağımsızlardan 9 kişinin Bakan olduğu yeni Hükümet kuruldu.

Melen, kargaşayı önlemek ve sosyo-ekonomik reformları yapmak amacıyla olduğunu belirterek bölücü faaliyetlere, komünizme ve aşırı sağa karşı olduğunu vurguladı ve anarşinin kökünü kazıyacağına, seçime uygun bir ortam hazırlayacağına söz verdi.

Haziran ayına gelindiğinde, seçim öncesi yapılması gereken Anayasa değişiklikleri yine tartışma konusu yapıldı. İnönü'nün yerine geçen Bülent Ecevit dışındaki bütün liderler, Anayasa değişikliğini onaylıyordu. Ecevit aynı ihtiyaçların özel yasalarla karşılanabileceğini belirtiyor, ülkeyi sıkıyönetimsiz yönetmek için anayasada böylesine sert değişiklikler yapılmasını "demokrasiye benzer bir şeyi korumak" için "demokrasiyi feda etmek" olarak tanımlıyordu.

Ayrıca, diğer parti liderleri tarafından onaylanan Anayasa değişikliği, devlete ve cumhuriyete karşı işlenen ciddi siyasi suçlara bakacak özel mahkemelerin (Devlet Güvenlik Mahkemeleri) kurulmasını ve rejimin ruhuna aykırı kabul edilen partilerin (özellikle sosyalist partilerin) kurulmasına izin veren siyasi partiler yasasının da değiştirilmesini gerektiriyordu.

Bu tartışmalarla geçirilen 1972 yılının sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin politik gündemine yeni bir tartışma konusu daha girdi: Cumhurbaşkanlığı seçimi. 1973 Mart'ında görev süresi dolan Sunay'ın görev süresinin uzatılması veya Genelkurmay Başkanı'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi, üzerinde durulan iki seçenektir. Ordu, Genelkurmay Başkanı'nı seçtirmek istedi ve Faruk Gürler, Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek Cumhurbaşkanlığı kontenjanından senatörlüğe getirildi.

Ancak Gürler, Demirel'in başbakanlıktan ayrılmasından sorumluydu ve Meclis'teki AP çoğunluğu Gürler'i seçmeyi reddetti. Bu olay ordu ile politikacıları karşı karşıya getirdi. Ecevit ve Demirel, bir generâlin cumhurbaşkanı olmaması konusunda anlaşılabilir, ancak kimin cumhurbaşkanı olacağı konusunda anlaşamadılar. Ordudan gelen Sunay'ın görev süresinin uzatılması teklifi de reddedildi. Komutanların ülke yönetimini doğrudan üstlenmek istemediği, artık herkes tarafından bilinmekteydi. Bu nedenle politikacılar, rahatlıkla ordunun tekliflerini geri çeviriyorlardı. Sonunda, oldukça çekişmeli geçen seçimlerle emekli amiral Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçildi.

Cumhurbaşkanlığı seçimi, ordu ile politikacılar arasındaki çekişme açısından ilginç bir olaydı. 12 Mart Muhtırası'nın üzerinden henüz iki yıl geçmiş olmasına karşılık, politikacılar komutanların etkinliklerini oldukça sınırlamışlardı.

7 Nisan'da Anayasa gereği, Ferit Melen Başbakanlıktan istifa etti ve yeni Cumhurbaşkanı Korutürk Naim Talu'yu Başbakan olarak atadı. Talu, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası Başkanlığı yapmış, iş dünyası tarafından tanınan bir isimdi. Talu'nun kurduğu hükümette, 13 AP'li, 4 CHP'li ve 7 partisiz bakan yer aldı.

Genel seçimlere altı ay kala iş başına geçen Talu hükümetinin ilk görevi ülkeyi seçimlere hazırlamaktı. Hala reformlardan söz edilmekle birlikte, toplumsal ve ekonomik reformların gelecek hükümetlere bırakılacağı ve siyasi konuların üzerine gidileceği genel kabul görüyordu.

Son olarak üniversitelerle ilgili bir reform gündemdeydi ve Haziran ayında "Üniversiteler Kanunu" çıkarıldı. Bu kanunla üniversiteler, artık "gençleri kandırıp" radikal ve sosyalist faaliyetlere teşvik edemeyeceklerdi. Bu amaçla üniversitelerde siyasi faaliyette bulunması yasaklandı. Ülkedeki bütün üniversitelerin bağlı olduğu, "Üniversite Denetleme Konseyi" kuruldu. Bu konsey gerektiğinde bir üniversitenin yönetimini de devralabilecekti. Böylece ülkenin politik-ekonomik-sosyal sorunları hakkında fikir üretmesi gereken üniversiteler de 12 Mart rejiminden nasibini almış oldu.

Böylece 12 Mart rejimi, kendi anlayışına uygun olarak yeni bir politik düzen oluşturdu. Anayasa değişikliği başta olmak üzere, 1961 Anayasası'nda öngörülen ve Türkiye için lüks olduğu iddia edilen özgürlükler ortadan kaldırılmıştı. Bir anlamda, Türkiye için bol gelen, 1961 Anayasa elbisesi daraltıldı.

Burada asıl ilginç olan, 12 Mart Muhtırası nedeniyle Başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalan, "şapkasını alıp giden" Demirel'in, çok kısa bir süre sonra politik gelişmeleri yönlendiren bir konumda olmasıdır. Örneğin Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı seçtirilmemesi, Cevdet Sunay'ın görev süresinin uzatılmaması gibi, askerlere karşı kazanılmış taktik savaşları da Demirel'in hesabına artı olarak yazılanlar arasındadır. Sonuçta 12 Mart ara rejiminde Demirel, görevden uzaklaşmış olmasına rağmen etkinliğini sürdürdü, bir anlamda Demirel'in öteden beri isteyip de, gerekli Meclis çoğunluğuna sahip olmadığı için yapamadığı değişiklikler, 12 Mart ara rejimi tarafından gerçekleştirildi.

Bunun dışında CHP'de bu ara rejimden liderini ve bir ölçüde ideolojisini değiştirmek için faydalandı. 1965 yılında "ortanın solu" sloganını benimseyen CHP, ortanın solu olmanın partiyi güçlendirmek için yeterli olmadığını gördü. Zaten partinin eski üyeleri "ortanın solu" sloganını sola kayabilecek üyeleri partide tutmak için kullanılan bir strateji olarak görüyordu. Bununla birlikte, "ortanın solu" ifadesini bir yönelim olarak değerlendiren Bülent Ecevit, CHP'nin 18. Kurultayında Genel Sekreter seçildi. Öte yandan Genel Başkan İsmet İnönü'nün ve eski politikacıların etkinliği de devam ediyordu.

12 Mart Muhtırası'na başlangıçta sert bir şekilde karşı çıkmasına rağmen CHP'li Nihat Erim'in hükümeti kurması üzerine, İnönü rejime destek verdi. Bunun üzerine Genel Sekreterlik görevinden istifa eden Ecevit, kendisinin Genel Başkan seçilmesine kadar uzanan bir parti içi muhalefet dönemini başlattı. Başlangıçta Genel Sekreter Kemal Satır'ı destekleyen İnönü, daha sonra bizzat mücadelenin içine girdi. İl kongrelerinde Ecevit taraftarlarının kazanması üzerine 5 Mayıs 1972'de 5. Olağanüstü Kurultay'ın toplanması kararı verildi. Ecevit'in desteklediği adayın Kurultay başkanlığına seçilmesi üzerine İnönü 33 yıldır sürdürdüğü Genel Başkanlık görevinden istifa etti. 14 Mayıs'ta tekrar toplanan Kurultay Bülent Ecevit'i Genel Başkanlığa seçti.

Bu seçimle, CHP ve Türkiye politik yaşamı açısından önemli bir dönem kapanmış, yeni bir dönem başlamış oldu. Böylece 12 Mart Muhtırası ile başlayan siyasi kriz döneminde CHP'de Genel Başkanını ve kimliğini yenilemiş oldu. AP'de de Süleyman Demirel'in rakibi olabilecek kişiler ayrılmış ve Demokratik Partiyi kurmuştu. Bu gelişmeler, 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar Türk siyasi hayatını yönlendiren iki kişinin karşı karşıya gelmesini sağladı.

1973 seçimlerine gelindiğinde Demirel'in AP'sinin seçimi kazanacağına kesin gözüyle bakılıyor, ancak ordunun Demirel'e Başbakanlığı vermeyeceği yolunda spekülasyonlar yapılıyordu. Demirel için ise, en önemli sorun aynı oy tabanına dayandığı diğer sağ partilerin, özellikle Demokratik Parti'nin durumu önemliydi. Sol yelpazede ise, TİP'in kapatılmış olması nedeniyle sistemi zorlayıcı bir unsur bulunmuyordu. İnönü'nün Genel Başkanlıktan sonra parti üyeliğinden de istifa etmiş olması, CHP'nin başarısız olacağı yolundaki görüşlerin ağırlık kazanmasına neden oluyordu.

Buna karşılık 1973 genel seçimlerinde beklenmeyen şey oldu ve Ecevit'in CHP'si birinci parti olarak seçimlerden çıktı. Ancak kazandığı milletvekili sayısı tek başına hükümet kurmaya yetmiyordu. CHP, 450 milletvekilliğinden 180'ini kazandı. 1969 seçimlerine göre önemli bir gerileme gösteren AP ise, 149 milletvekilliği kazanarak, seçimlerden ikinci parti olarak çıktı. Seçimlerin asıl sürpriz partisi ise, daha önce kapatılan Milli Nizam Partisi'nin yerine kurulan ve Genel Başkanlığını Necmettin Erbakan'ın yaptığı Milli Selamet Partisi (MSP) oldu. MSP, 48 milletvekilliği kazanarak üçüncü parti konumuna yükseldi.

Seçim çalışmalarında Ecevit, demokrasiyi kurtaracak, güven veren bir kişi olarak öne çıkarılmıştı. Ancak seçim sonuçları Ecevit'in tek başına hükümet kurmasını sağlayamıyordu. Bu nedenle 27 Mayıs sonrasında olduğu gibi 12 Mart sonrasında da ülkenin koalisyonlarla yönetilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı.

3.1.5 YİNE KOALİSYONLAR DÖNEMİ - 12 EYLÜL'E DOĞRU: 1973-1980

1973 seçimlerinde Ecevit yönetimindeki CHP başarılı olmuş, ancak tek başına hükümet kuracak kadar milletvekilliği kazanamamıştı. Bunun üzerine koalisyonlara gidileceği kesinleşti. Ancak partiler birbirleriyle uzlaşmaya pek istekli değildi.

Doğal olarak seçimden birinci parti olarak çıkan CHP'nin lideri Ecevit'in hükümeti kurması gerekiyordu. Seçimlerden 10 gün sonra yeni Meclis toplandı ve 27 Ekim'de Ecevit, Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Başlangıçta muhafazakarlar dahil hemen herkes, CHP-AP koalisyonu istiyordu. Böyle bir koalisyon hem Meclis'te hem de Senato'da çoğunluğu sağlayabilecekti. Diğer koalisyon seçenekleri ise pek güçlü olmayan bir Meclis çoğunluğu yanında Senato'da azınlık anlamındaydı.

Buna karşılık ne Demirel, ne de Ecevit böyle bir koalisyonu istemiyordu. Demirel seçimden istediğini alamamanın sıkıntısıyla diğer partilere yükleniyordu. Sert üslubu bu koalisyonun olabilirliğini zayıflatmıştı. Öte yandan seçim kampanyasında halk tarafından "Umudumuz Ecevit"

sloganlarıyla karşılanan Ecevit, düzeni değiştireceklerini, daha hakça bir düzen yaratacaklarını iddia ediyor ve bir koalisyon kurmak için bu kararından ödün vermeyeceğini ilan etti. Ecevit'e göre bu tür ödümler, yalnız CHP'ye değil aynı zamanda rejime de zarar verip, ülkedeki umudun bitmesine neden olacaktı.

Bu görüşlerin sergilendiği bir ortamda CHP-AP koalisyonu olanaksızlaştı. Demirel, millet bize muhalefet görevini verdi diyerek AP'nin olası bir koalisyonda yer almayacağını açıkça ilan etti. Bozbeyli'nin Demokratik Partisi ise, eski DP'lilere çok yakındı ve ideolojik olarak CHP ile hükümet ortaklığına girmesi söz konusu edilemezdi.

Bu durumda tek seçenek CHP-MSP koalisyonu kalıyordu. Her iki parti ve liderleri kendilerini kanıtlamaya çalışıyordu. Zira Ecevit partinin başına yeni geçmişti ve Erbakan'ın daha önceki partisi olan MNP, Anayasa mahkemesinin kararıyla kapatılmıştı. Bu durumda, hükümet kurmak iki lider için de önemliydi. Ancak CHP ile MSP arasında benzerlikler kadar farklılıklar da çok fazlaydı. İki partinin tabanları arasında önemli farklılıklar vardı. Ecevit İskandinav ülkeleri ve Almanya'da uygulandığı gibi bir sosyal demokrat düzen kurmak isterken, Erbakan NATO'ya ve Avrupa ile Ortak Pazar'a karşıydı. Bunun yerine İslam ülkeleriyle ortak pazar kurulmasını öneriyordu.

Bu farklılıklar, CHP ile MSP arasındaki pazarlıkların uzamasına neden oldu. 30 Ekim'de Ecevit tarafından yapılan koalisyon teklifi, 6 Kasım'da Erbakan tarafından geri çevrildi. Ecevit 7 Kasım'da hükümet kurma çabasından vazgeçti ve görevi Cumhurbaşkanı'na iade etti.

Hükümet kurma görevi Demirel'e verildi. Erbakan istekli olmakla birlikte DP'nin isteksizliği sağ partiler arasında koalisyon olasılığını ortadan kaldırdı. Ecevit'in azınlık hükümeti kurma olasılığını araştırması da sonuç vermedi.

Partiler Aralık ayında yapılacak yerel seçimleri beklemeye karar verdiler. Yerel seçimlerden de CHP birinci parti olarak çıktı, kısacası değişen bir şey yoktu. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk, Naim Talu başkanlığında, görevi ülkeyi bir erken genel seçime götürmek olacak bir milli koalisyon kurulmasını önerdi. Engeç Mayıs 74'de genel seçim olması koşuluyla CHP öneriyi kabul etti. Ancak diğer partiler bu öneriyi kabul etmedi ve tekrar başa dönüldü.

Bu sırada, CHP ile MSP arasında sürdürülen gizli görüşmeler sonucunda, Ecevit ve Erbakan koalisyon kurmalarına ilişkin ilke anlaşmasına vardıklarını 13 Ocak 1974'de açıkladılar. 16 Ocak'ta Ecevit yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi ve 25 Ocak'ta Hükümet Protokolü açıklandı. Hükümet, 14 Ekim'de yapılan seçimlerden üç aydan fazla süre geçtikten sonra ancak kurulabildi. İleride ele alınacağı gibi, 24 Aralık 1995'de yapılan seçimlerden sonra da merkez sağdaki iki büyük parti arasında koalisyon kurulması üç aya yakın bir süre almıştı. Hükümetin kurulması sırasında partiler arasında gizli hesaplaşmaların olduğu yine basına yansıyan olaylardan öğrenilmişti. Bu benzerliğe bakıldığında parti liderlerinin ne kadar etkili oldukları konusunda, pek fazla değişen bir şeyin olmadığı dikkati çekmektedir.

CHP-MSP koalisyon hükümeti protokolünün amaçlarından birisi de, iş çevrelerinin kaygılarını gidermekti. Devletin daha karlı olan hafif sanayiye özel sektöre bırakması ve devletin ağır sanayide yoğunlaşması hedefi, iş çevreleri için uygundu. Bu anlamıyla devlet, özel kesimle rekabet etmeyecek, özel sektörün tamamlayıcısı olacaktı. Millî kalkınma hamlesi başlatılacaktı. Yerli silah sanayiinin geliştirilmesine çalışılacaktı. Bu hedef de ordunun istediği yöndeydi ve bu hedefin gerekliliği, daha sonra haşhaş ekiminin serbest bırakılması ve Kıbrıs Barış Harekati sonrasında ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulamasıyla açık bir şekilde ortaya çıktı.

Bunların dışında hükümet programı, o güne kadar hiçbir hükümetin önem vermediği kadar, demokrasiye önem veriyordu. Demokratikleşmede, yalnızca 12 Mart sonrasındaki Anayasa değişiklikleri ile kaybedilen özgürlüklerin geri kazanılmasının yeterli olmayacağı, bunun yanında sosyal adaletin sağlanması gereği üzerinde duruluyordu.

Ancak sonraki yılların gelişmelerini belirleyen de demokratikleşme konusundaki bu hedefler oldu. Sağdaki diğer siyasi partilerin liderleri CHP'yi "düşünce özgürlüğünden komünist propagandanın da yararlanıp yararlanmayacağı" türünden sorularla sıkıştırmaya çalışıyorlardı. Hükümet ortağı MSP'yi ise "solcu bir partiyle ortak oldu" propagandasıyla yıpratıp, tabanını kendilerine çekmeye çalışıyorlardı. Bütün bu propagandaların etkisiyle hükümete birkaç aylık ömür biçiliyor, kısa zamanda hükümetin dağılacağı düşünülüyordu.

Buna karşılık Ecevit'in Başbakan olmasıyla ülkede bir umut dalgası egemen oldu. Şubat ayında bir genel af hazırlığı başlatıldı. Mart ayında, Erim hükümetinin 1972 yılında ABD'nin baskısıyla yasakladığı haşhaş ekimi, 6 ilde serbest bırakıldı. Ecevit tarafından haşhaş ekiminin serbest bırakılması, ABD karşısında "Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması" olarak değerlendirildi ve yurt çapında coşkuyla karşılandı. Ancak bu karar sonrasında ABD, Türkiye'ye silah yardımını durdurdu.

Koalisyon ortakları arasında ufak-tefek sürtüşmeler olsa da, koalisyon sürdürüldü. Genel olarak Ecevit'in ve CHP'nin hükümete egemen olduğu, MSP'nin ise bağımlı parti olduğu görüşü vardı. Bu nedenle Erbakan pornografi, kültür değerlerin korunması gibi konulara el atmıştı.

1974 yazına gelindiğinde, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını amaç edinen EOKA'cılar, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'u devirdiler. Kıbrıs'lı Türklere karşı EOKA çeteleri kanlı saldırılar başlattı. Oysa Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliği, 1960 Zürih Anlaşması'na göre İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğü altındaydı. Ecevit'in Garantör Devlet olarak İngiltere ile birlikte müdahale etmek isteği, İngiltere tarafından reddedildi. İngiltere kuvvet kullanımı yerine diplomatik çözüm yollarına başvurmak istiyordu.

Bunun üzerine Ecevit, 20 Temmuz'da "Kıbrıs Barış Harekatı"nı başlattı. Türk kuvvetleri kısa sürede askeri üstünlüğü ele geçirdi ve 22 Temmuz'da ateşkes sağlandı. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin 25 Temmuz'da Cenevre'de başlayan görüşmelerinde ilerleme sağlanamaması üzerine, adadaki konumunu sağlamlaştırmak ve Türklerin daha yoğun bulunduğu Kuzey Kıbrıs'ın güvenliğini sağlamak üzere 14 Ağustos'ta İkinci Harekat başlatıldı. Bu hareketle ada fiilen ikiye ayrıldı ve sorunun çözümü, günümüze kadar çok az gelişmenin sağlanabildiği görüşmelere bırakıldı. Bu arada, ABD, kendisinin Türkiye'ye vermiş olduğu silahların bir başka NATO üyesi ülkeye karşı kullanıldığı gerekçesiyle, ambargo uygulamaya karar verdi.

Kıbrıs Barış Harekatı, Ecevit'i bir halk kahramanı yapmıştı. 1973 seçimleri öncesinde Ecevit için kullanılan "Karaoğlan" sıfatının yanına bir de "Kıbrıs Fatihi" adı eklendi. Gelişmelerin Ecevit'in popülaritesini artırdığını gören Erbakan, hareket kararını kendisinin aldığını, CHP Genel Sekreteri'nin bile olumsuz oy kullandığını iddia etti. Ancak bu tür çabalar sonuç vermedi. İbre Ecevit'ten yanaydı.

Bu gelişmeler koalisyonun sürmesini zorlaştırıyordu ve CHP lideri de, kamuoyu desteğini bir erken genel seçimle oya dönüştürmek istiyordu. Ancak, hükümet ortağı MSP dahil, sağ partiler bir erken seçimin kendileri için iyi sonuç vermeyeceğinin farkındaydılar ve erken seçime engel olmayı başardılar. Oysa Bülent Ecevit, giderek yürütülmesi olanaksızlaşan koalisyonu bozarak diğer partileri erken seçime zorlayabileceğini zannetti. Ancak bu düşüncesi, Türkiye'yi uzun bir hükümet krizi yaşadıktan sonra "Milliyetçi Cephe" hükümetlerinin kurulduğu bir ortama sürükledi.

18 Eylül 1974'de Bülent Ecevit'in istifasıyla CHP-MSP koalisyonu bozuldu. Hem Ecevit, hem de Demirel bir koalisyon hükümeti kurma arayışına girdiler. Ancak birbirleriyle koalisyona yanaşmayan bu iki liderin çabaları sonuçsuz kaldı.

Cumhurbaşkanı Korutürk, 12 Kasım'da Sadi Irmak'tan partilerüstü bir hükümet kurmasını istedi. Ne var ki, Güven Partisi dışındaki partilerin bakan vermediği Irmak Hükümeti, Meclis'teki güven oylamasında sadece 17 oy alabildi. Bunun üzerine Sadi Irmak istifa etti, ancak Korutürk yeni bir hükümet kurulana kadar görevde kalmasını istedi.

Demirel Meclis'teki bütün sağ partilerle birlikte bir "milliyetçi cephe" hükümeti kurmayı önerdi. CGP, MSP ve MHP tarafından kabul edilmesine karşılık, DP'nin buna karşı çıkmasıyla bu öneri uygulanamadı. Buna rağmen dört parti birlikte hareket etme kararı aldılar.

Diğer hükümet kurma girişimleri de sonuçsuz kalınca, birliğini koruyamayan DP'den ayrılan ve bağımsız kalan milletvekillerinin desteğiyle "Milliyetçi Cephe" hükümeti kuruldu. Yeni hükümetin kuruluşu 31 Mart 1975'de açıklandı. Böylece altı aydan fazla süren hükümet krizi bitirilmiş oldu.

Birinci Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti, Demirel'in Başbakanlığında AP'den 16, MSP'den 8, CGP'den 4 ve MHP'den 2 bakanın katılımıyla kuruldu. MHP'nin o sırada Meclis'te 3 milletvekili bulunuyordu ve bunların ikisi bakan olmuştu. MC hükümetlerinin aktif gücü olan MHP iyi pazarlık yapmıştı. Sokakta MHP'nin ağırlığı giderek daha fazla hissediliyordu ve sağ/sol arasındaki siyasal şiddetten nasibini almayan il kalmamıştı. Özellikle CHP'nin popülaritesini azaltmanın ve demokratik istemleri bastırmanın yolu, siyasal şiddet uygulayarak, CHP'nin taraftarlarını moral çöküntüye uğratmaktı. Üstelik bu olaylar öylesine başarıyla tertipleniyordu ki, neredeyse saldırıya uğrayan taraflar suçlu konumuna düşürüldüğü gibi, haklının ve haksızın ayırd edilemediği bir ortam oluşmuştu.

1973 yılının sonunda başlayan petrol krizinin etkisiyle Türkiye'nin ithalat faturası oldukça kabarmış ve temel malların temininde sıkıntılar yaşanıyor, ancak uzun kuyruklarla mal satın alınabilmesi karaborsayı canlı tutuyordu. Köyden kente göçün ortaya çıkardığı işgücü arzını emecek sanayileşme sağlanamamış ve bunun sonucu olarak işsizlik büyük oranlara ulaşmıştı. 1960'ların sonlarında özellikle Almanya'ya olan işçi göçü de yavaşlayınca işsizlik sorunu daha da büyümüşü. İş bekleyen özellikle lise mezunu gençler gelecekte umutlarını kesiyorlardı. Böyle bir durumda bu işsiz gençler arasında radikal sağ ve sol akımların taraftar bulması hiçte zor olmuyordu.

Bu koşullarda üniversitelerin dışında sokakta da sağ-sol kavgası şiddetlenmiş, öğrenci yurtları sağ ve sol görüşlüler tarafından paylaşılmış, büyük şehirlerde semtler-mahalleler "komünistler giremez" veya "faşistler giremez" sloganlarıyla diğer görüş taraftarlarından "kurtarılmış bölge" ilan edilmeye başlanmıştı. Öte yandan emniyet güçlerinin de kendi derneklerini kurarak, sağ ve sol görüşlere ayrıldığı ve kendi görüşlerine yakın olanlara hoşgörülü davrandıkları bilinmekteydi. Özellikle iktidar; sol şiddet eylemlerine başvuranları devlet düşmanı olarak ilan ederken, sağ şiddet eylemlerini gerçekleştirenleri devletin yardımcı kuvvetleri olarak görmeye başlamıştı.

MC hükümetinin başlattığı sakıncalı olaylardan birisi de; devlet kadrolarının hükümeti oluşturan dört partiye paylaşılmasıdır. Bu atamalarla, bürokrasi de partizanlaştırıldı. Üstelik bu, yalnızca boş kadroların kendi yandaşlarına verilmesi şeklinde değil, ister CHP'li olsun, ister partisiz olsun, kendi partilerinden olmayanların tayinlerinin çıkarılması yoluyla gerçekleştirildi. Yapılan tayinlerin tamamı, ilgilileri istifaya zorlayacak şekilde "mahrumiyet bölgeleri"ne yapılmaktaydı. Devlet memurlarında önemli bir kavram olan "kazanılmış hak"lara da bakılmaksızın, rahatlıkla büyük şehirdeki bir meslek öğretmeni, bir köy okuluna veya sağlık ocağına sekreter olarak gönderilebilmekteydi.

Hükümet, şiddet eylemlerine CHP'nin arka çıktığını ve kışkırttığını iddia ediyordu. Siyasi kazanım amacına yönelik bu iddialar öyle boyutlar kazandı ki, Bakanlar Kurulu toplantısından çıkarken Süleyman Demirel'in yumruklanması olayında, yumruklayan kişi hakkında hiç bir soruşturma yapılmadan olayın CHP'nin tertiplemediği bir suikat girişimi olduğu ileri sürüldü. Oysa Demirel'i yumruklayan Vural Önsel'in MHP ile yakın ilişkide olduğu, yargılanma sırasında ortaya çıkarıldı (Ahmad, 1994: 406).

Bunun gibi CHP'yi yıpratma çabaları dışında doğrudan CHP'nin mitinglerine de saldırılar düzenlenmeye başlandı. Gerede mitingine yapılan saldırı bunların en şiddetli olanlarındandı. Bu saldırıların amacı Kıbrıs Barış Harekati ile popülaritesi artan Ecevit'in yükselişini durdurmaktı. Ancak bunda başarılı olunamadığının kanıtı, 12 Ekim 1975'de yapılan Senato üçte bir yenileme seçimleri oldu. Bu seçimlerde CHP 1973'de yüzde 35.4 olan oylarını yüzde 43.9'a çıkardı. DP'nin oyları yüzde 12'den 3.2'ye; MSP'nin oyları yüzde 11.5'den 3.4'e düştü. 1975 Mart'ında hükümete gelir gelmez suni gübre fiyatlarını düşüren AP'nin oyları ise 1973'deki yüzde 30.8'den 40.8'e yükselmişti. AP'nin oylarındaki artışa karşılık sağ partilerin toplam oylarında dikkate değer bir düşme oldu.

Bu seçimlerde küçük partilerin oylarındaki erime, bu partilerin erken seçime karşı dirençlerini artırdı ve MC hükümetine, dolayısıyla Demirel'e daha fazla bağlanmalarına neden oldu. Öte yandan hem Ecevit hem de Demirel seçim zaferlerini ilan ettiler. Dozu giderek artan siyasal şiddet olaylarının ve bu olayların sonucu olarak ülkede giderek derinleşen sağ-sol kamplaşmasının yanı sıra, siyasi yaşantı Demirel-Ecevit rekabetine kilitlendi. Demirel, kendisine bağlanmış küçük partilerin desteğiyle kurduğu MC hükümetini sürdürme gayreti içindeydi. Bu nedenle de ülkenin hiçbir ciddi sorununa el atamıyordu. Ecevit de, Meclis'teki azımsanmayacak gücüne rağmen hükümeti düşüremiyor ve bir türlü Meclis'e erken seçim kararı aldırılmıyordu.

Ekonomik durum ise giderek bozuluyordu. Ülkedeki zayıf hükümet ve istikrarsızlık nedeniyle dış finans çevrelerinin desteği yitirilmiş, dış borç servisinin yapılabilmesi için giderek daha kısa vadelerle dış borç alınmaya başlanmıştı. Gerek ekonomik gerekse politik yaşantının çözümsüzlükleri artıyordu. Üstelik Kıbrıs, Ege Kıta Sahaneliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkiler gibi dış politika konularının hiçbirinde ilerleme sağlanamıyordu.

Bu koşullarda 1977 Haziran'ında seçim yapılmasına karar verildi ve bu karar genel olarak olumlu bir beklentiyle karşılandı. 21 ay süren Birinci MC hükümeti hiçbir ciddi soruna çözüm getirememiş, üstelik siyasal şiddet olaylarında yüzlerce kişi hayatını kaybetmiş, binlerce kişi yaralanmıştı. Yalnızca 1977 yılının 1 Mayıs kutlamaları sırasında, İstanbul Taksim Meydanı'nda 37 kişi hayatını kaybetti. Koalisyon ortakları bile ülkenin etkili bir şekilde yönetilemediğini kabul ediyorlardı.

Seçim kararının olumlu karşılanmasında en büyük etken bu olumsuz tablodan kurtulunmasını sağlayacak bir tek parti hükümetinin çıkabileceğine ilişkin umuttu. Bu umudun sonucunda seçimlere katılım oranı 1973'den daha yüksek oldu. Ancak bu umut boşa çıktı ve seçimlerde hiç bir parti tek başına iktidar olacak kadar oy alamadı. CHP yüzde 41.4; AP yüzde 36.9 oy aldı. MHP dışındaki diğer sağ partilerin oyları önemli ölçüde düştü.

Ecevit'in aldığı oy 213 milletvekili çıkardı ve bu sayı Meclis çoğunluğu için gerekli olandan yalnızca 13 eksikti. Ecevit azınlık hükümeti kurmayı denedi, ancak güvenoyu alamadı. Bunun üzerine ikinci büyük partinin lideri olan Demirel hükümeti kurmakla görevlendirildi. Özellikle iş dünyasından yeniden gelen, iki büyük partinin koalisyon kurması telkinlerine rağmen Demirel, MSP ve MHP'nin katıldığı II. MC hükümetini kurmayı tercih etti.

Ancak 21 Temmuz'da kurulan II. MC hükümeti, ne kötü ekonomik gidişle ilgili ciddi bir önlem alabildi, ne de artan bir hızla devam eden siyasal şiddet olaylarını hafifletebildi. Tam aksine siyasal şiddet sağ ve sol örgütler arasında sokak hesaplaşmalarına kadar uzandı.

11 Aralık 1977 yerel seçimlerinde AP'nin oy kaybına uğraması ve giderek daha fazla aşırı sağa yaklaşması, partiden istifalara neden oldu. Bu gelişmeler üzerine Demirel 31 Aralık 1977'de güvenoyuna başvurdu. CHP milletvekilleriyle birlikte, AP'den ayrılan bağımsız milletvekillerinin aleyhte oy kullanmasıyla II. MC Hükümeti ömrünü tamamlamış oldu.

Güvenoylamasından bir hafta sonra, Ecevit hükümeti kurdu. Ancak bu hükümetin kuruluşu, Ecevit ve CHP hakkında bir çok tartışmayı da beraberinde getirdi. Bülent Ecevit, çoğunluk için yalnızca 13 eksiği bulunan bir partinin lideriydi. Hükümet kurabilmek için AP'den ayrılan 10 milletvekili, yanında DP'nin bir milletvekiline ve CGP'nin üç milletvekilinden ikisine bakanlık vermek durumunda kalmıştı.

Bu koşullarda kurulan bir hükümetin de ülkenin sorunlarına çözüm getirmesi beklenemezdi. Üstelik CHP ile AP arasındaki rekabet öylesine bir hal almıştı ki, hükümet olduktan sonra CHP, II. MC Hükümeti'nin hazırladığı ve bütün CHP'li milletvekillerin olumsuz oy verdiği 1978 Bütçe yasasını; yeni bir bütçe hazırlamak için yeterli zaman olmadığından aynen Meclis'e sundu. Bu kez de AP'li milletvekilleri kendi partileri tarafından hazırlanan Bütçe'ye olumsuz oy verdiler.

Yaşanan olayların yalnız Bütçe oylamasıyla ilgili olan örneği bile, siyasi partilerin ilkelerden uzak, günün gereklerine göre hareket ettiklerini göstermeye yetiyordu. Üstelik bu yıllarda benzeri sayısız örnek yaşanmıştı.

1978 yılı başında kurulan Ecevit başkanlığındaki, AP'den ayrılan bağımsız milletvekilleri destekli hükümetin de, artan sorunlara çözüm olamayacağı kısa sürede anlaşıldı. Siyasi şiddet olayları artan bir tempoyla sürmüştü, üstelik artık diğerlerine uyarı olsun diye sendika başkanı, gazeteci, üniversite öğretim üyesi gibi toplumda belli bir etkinliğe sahip kişi ve özel hedeflere yönelmişti. Bedrettin Cömert, Abdi İpekçi, Kemal Türkler, Nihat Erim vb. isimler özel hedeflere yönelmiş terörün kurbanları oldular.

Ayrıca sayısız genç insan da her gün siyasal terörün kurbanları arasına katılıyordu. Bu siyasal cinayetlerden pek azının katilleri yakalanabiliyordu. Yakalanan katillerin bir kısmı da, çok iyi korunan cezaevlerinden firar etmeyi başarıyorlardı. Bu firar olaylarında cezaevi görevlilerinin yardımcı olduğu iddialarının ise bir çoğu kanıtlanamıyordu. Abdi İpekçi'nin katili Mehmet Ali Ağca'nın cezaevinden kaçması bu olayların en bilinen örneklerindedir.

Bu koşullarda olağan önlemlerle terörün önlenememesi üzerine hükümet, Temmuz ayı başında polisin yanında Mavi Bereliler'den de yararlanmaya karar verdi. Ancak bu arada Malatya'da, Sivas'ta, Bingöl'de gerçekleştirilen ve özellikle alevi vatandaşlara yönelik saldırılarla, alevi-sünni çatışması çıkarmaya çalışan terör yeni bir boyut kazandı.

Muhalefet büyük ölçüde kendi yandaşları tarafından gerçekleştirilen bu şiddet eylemlerine karşılık Ecevit'in sıkıyönetim ilan etmesini istedi. Ecevit ise, "terörizm, kanunların üstünlüğü feda edilmeden ve teröristlerle onların silahlarıyla savaşmadan yok edilecektir" diyerek sıkıyönetim ilanından kaçındı.

Buna karşılık Kahraman Maraş'ta 22 Aralık'ta başlayan ve çevre il ve ilçelerden taşınan ülkücü militanlarca üç gün sürdürülen katliamda, resmi rakamlara göre 31 kişi, basına yansıyan

gayrinesmi rakamlara göre yüzlerce kişi hayatını kaybetti⁵⁾. Bu katliam, Ecevit'i sıkıyönetim ilan etmek zorunda bıraktı. 28 Aralık 1978'de 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi.

Bundan sonra da siyasal terör olaylarının önüne geçilemedi. Ecevit, sıkıyönetim komutanları üzerindeki sivil kontrolü sürdürmeye çalıştığı için, muhalefet partileri tarafından bu kez de komutanların elini kolunu bağlamakla suçlandı. Komutanlar da bu fikirde olduklarını 12 Eylül'den sonra yaptıkları açıklamalarda dile getirdiler.

Terörü önlemedeki başarısızlığı, Ecevit'in seçmen gözündeki popülaritesini iyice azalttı. Bu arada hükümetteki muhafazakar bakanlar birbiriyle çelişen çeşitli isteklerde bulunuyorlar ve istekleri yerine getirilmediğinde istifa tehdidinde başvuruyorlardı. Bu milletvekilleri istifa etmedi ama, 1979 yılının 14 Ekim'inde yapılan açık Milletvekillikleri ve Senato üçte bir yenileme seçimlerinde büyük ölçüde oy kaybına uğrayan Ecevit istifa etti. Bu seçimlerde açık bulunan altı milletvekilliğinin altısını da AP kazandı. Senato seçimlerinde CHP'nin oyları yüzde 29'a düşerken AP'nin oyları yüzde 46.8'e yükselmişti. Milletvekili ara seçiminde ise AP oylarını 1969'daki rekorunu da aşarak yüzde 54'e yükseltmişti. Bu iki seçimin sonuçları, Ecevit'in önleyemediği siyasal terörün, Ecevit'i seçmen gözünde düşürürken Demirel'i yükselttiği yorumuna neden olmuştu.

Ecevit de bu yoruma katılarak 16 Ekim 1979'da istifa etti ve yerine Demirel hükümet kurmakla görevlendirildi. Demirel, gerekli görüşmeleri yapıp, sağ partilerin onayını aldıktan sonra 12 Kasım'da bir azınlık hükümeti kurduğunu açıkladı. 25 Kasım'da güvenoyu alan Demirel'in azınlık hükümeti, 12 Eylül askeri müdahalesine kadar işbaşında kaldı.

AP'nin azınlık hükümeti sırasında da, siyasi şiddet olaylarını önlemek mümkün olmuyordu. Amerika'nın kuruluşu sırasında, herkesin kendi canından sorumlu olduğu ve kanunsuzluğun egemen olduğu "kovboylar kentini" hatırlatan olaylar nedeniyle, bir çok yerleşim merkezi için "Teksas" benzetmesi yapılıyordu. Şehirler farklı örgütler tarafından "kurtarılmış bölge"lere ayrılmıştı. Olağan koşullarda güvenlik kuvvetlerinin giremediği semtler vardı. Demirel, devam eden terörle mücadele için sıkıyönetim komutanlarına gerekli her türlü desteği sağlayacağına ve gerekli yasal düzenlemeleri yapacağına ilişkin teminat verdi.

Ekonomik durumla ilgili olarak en çok duyulan şey, yeni kurulan hükümetlerin "bir önceki hükümetten devraldıkları enkaz"dı. Enkazla mücadele için de, daha önce MSP'den milletvekili aday olupta seçilemeyen ve hali hazırda DPT Müsteşarlığı görevini sürdüren Turgut Özal'ın hazırladığı önlemler paketi, 24 Ocak 1980'de açıklandı. Türkiye ekonomi tarihine 24 Ocak Kararları olarak giren bu paket, Türkiye ekonomisinin dönüşümünü amaçlıyordu.

O güne kadar belli ölçülerde ithal ikameci ve dışa kapalı bir ekonomik yapı söz konusuydu. Bu yapının dışa açılması ve gerekli döviz kaynaklarının "ihracata dönük sanayileşme" yoluyla sağlanması, temel hedefti. Ancak bu kararların uygulanması için toplumsal muhalefetin bulunmadığı bir ortam gerektirmekteydi. Bu gereği de büyük ölçüde 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri müdahale sağladı. 12 Eylül askeri müdahalesi öyle bir dönemde gelmişti ki, ülkede aklı başında hiç kimse darbenin olmasına şaşırmadı ve tepki göstermedi.

⁵⁾ Maraş Olayları Davası Gerekçeli Hüküm dosyasında; olayların, Sovyet Aleyhtarı bir filmin gösterimi sırasında atılan bir dinamitle başladığı, dinamit atılmasından sonra Ankara'ya ÜGD Merkezi'ne telefon edilerek dinamitin patlatıldığı, görevin yerine getirildiğinin bildirildiği yer almaktadır. Yine aynı dosyada, "Gerekçeli hükmün olaylarla ilgili deliller başlıklı 4. Bölümünde, olayların cereyan tarzı ve hukuki değerlendirmesi başlıklı 5. Bölümünde geniş olarak açıklandığı üzere; olaylar sırasında saldırgan gruplar MHP'in amblemini taşımışlar, MHP ile ilgili slogan söylemişler, üzerine MHP yazılı eulere veya dükkanlara dokunmamışlardır" denilerek, katliamın MHP militanları tarafından gerçekleştirildiği mahkeme tarafından tespit edilmektedir. Bununla birlikte olaylarda rol alan sanıkların parti ile resmi ilişkilerinin saptanamamış olması nedeniyle, MHP hakkında bir karara varılmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Türkiye Ansiklopedisi, Kaynak Yayınları.

12 Eylül darbesi ile ilgili olarak belirtilen gerekçelerden birisi de, Amerika Birleşik Devletleri'nin telkinleri doğrultusunda yapıldığı şeklindedir. Zira bu yıllarda İran İslam Devrimi ile Şah yönetimi devrilmiş ve iktidarı radikal islamcı Ayetullah Humeyni almıştı. Humeyni yönetimi ABD karşıtı politikalar izlemektedir. Dolayısıyla Batı'nın Orta Doğu'daki ileri karakolu ünvanını taşıması gereken ülke Türkiye'dir. Türkiye ise siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ülkesi konumundadır. Bu haliyle Batı'nın çıkarlarını ve batılı ortak değerleri savunması mümkün değildir. Türkiye'de istikrarın sağlanması ve ekonomisinin güçlendirilmesi gereklidir. Nitekim 12 Eylül sabahı saat 02.00'de Türkiye'de silahlı kuvvetler "emir komuta zinciri içinde" yönetime el koymuş, parlamento feshedilmiş, siyasi faaliyetler durdurulmuştur. Olayı bir opera izlerken öğrenen ABD Başkanı Carter rahatlamış bir şekilde oyunu izlemeye devam eder.

3.2 POLİTİK SİSTEM

19 yıl bir ülke tarihi açısından oldukça kısa bir süredir. Ancak Türkiye'nin politik sistemi açısından, 1961 yılından 1980 yılına kadar geçen 19 yıl önemli bir dönem olmuştur. Bu 19 yıllık dönemde 1961 Anayasası ile başlayan ve 12 Eylül darbesiyle sonlanan bir sistem denemesi vardır. Bu dönem bazı yorumculara göre özgürlükçü-çoğulcu demokrasinin yaşandığı yıllardır. Bazı yorumcular da, 1961 Anayasası ile başlayan bu dönemi, Türkiye için bol gelen bir elbisenin giyilmeye çalışıldığı nafil bir dönem olarak değerlendirmektedir.

Hangi yorumu kabul edersek edelim, ortada olan gerçek şudur: 1961 Anayasası gerek kendinden öncekilere, gerek kendinden sonrakine oranla bireysel hak ve özgürlüklere en fazla yer vermiş anayasadır. Diğer anayasaların aksine 1961 Anayasasında, birey devlete feda edilmemiş, bireyin hakları korunmuştur. Bunun bunun sonucunda da, bazı kurumsal yapıları hala devam eden, yeni bir politik sistem getirilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde, söz konusu dönemde yerleştirilmeye çalışılan **politik sistem** değerlendirilecektir.

3.2.1 ANAYASAL GELİŞMELER AÇISINDAN 1960-1980 DÖNEMİ

Daha önce belirtildiği gibi, 1946 yılında geçilen ve 1950 yılında iktidar değişimiyle somutlaşan çok partili politik yaşam, 1924 Anayasası çerçevesinde sürdürülmüştü. Bu durum, DP iktidarının ilk yıllarında önemli bir sorun yaratmadı. Ancak 1954 seçimlerine gidilirken Anayasa sorunu tartışılmaya başlanmış, 1957 seçimleri öncesinde ise CHP de dahil olmak üzere bütün siyasal partiler bir Anayasa değişikliğinin gerektiği konusunda birleşmişlerdir. Bununla birlikte istenilen değişikliklerin içerikleri farklı olmuştur. Bu tartışmalara karşılık yeni bir Anayasa yapılması yoluna gidilememiştir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle başlayan süreçte yeni bir anayasanın gerekliliği artık herkes tarafından kabul edilmekteydi. 27 Mayıs hareketinin en belirgin özelliği, anayasa yapılmasını bir "bilim işi" sayması, siyasal kuruluşları ve çevreleri bunun dışında tutmak istemesidir. Müdahalenin daha ilk gününden itibaren yoğun bir anayasa faaliyeti başladı. Daha o gün, İstanbul Üniversitesi'nden bir grup öğretim üyesi Ankara'ya getirildi ve bu grup tarafından bir takım esaslar saptanarak 28 Mayıs'ta Milli Birlik Komitesi'ne (MBK) sunuldu.

Bu esasların belirlenmesinden sonra, 30 Mayıs 1960 günü, Ordinaryüs Profesör Sıddık Sami Onar başkanlığında İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin öğretim üyelerinden oluşan bir bilim kurulu, anayasa hazırlamakla görevlendirildi. Bu bilim kurulu tarafından hazırlanan metnin temel özelliği, genel oya ve genel oyla seçilen siyasal kurullara duyulan güvensizlikti. Bu nedenle metinde, "iktidarı temsil eden bir meclis çoğunluğunun, meşru hak ve yetkilerini aşarak yarının

iktidarı olabilecek bir meclis azınlığını ezmesini engellemek” düşüncesi ön planda tutulmuştur. Bu düşünceye uygun olarak çözüm aranırken ölçü kaçırılmış ve iktidar iyice bölünüp parçalanarak, zayıf bir yönetim biçimi öngörülmüştür.

Bu metin çeşitli çevrelerden tepki toplayıp eleştirilince, yeni anayasanın oluşturulması, bir Kurucu Meclis'e bırakılmıştır. Kurucu Meclis; MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşturulmuş ve bu Meclis bilim kurulu tarafından hazırlanan metnin yanında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan metni esas alarak 1961 Anayasası'nı hazırlamıştır. Yeni Anayasa, 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş ve yüzde 61.5 oranında kabul oyu olarak yürürlüğe girmiştir.

3.2.1.1 1961 ANAYASASINA GÖRE DEVLETİN TEMEL İLKELERİ

1924 Anayasası; Atatürkçülük ilkeleri olan ve 1938'de Anayasal ilkeler olarak benimsenen “cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık” ilkelerini Türkiye Devletinin temel ilkeleri olarak sıralamıştır. 1961 Anayasası ise, Türkiye Devletinin bir “cumhuriyet” olduğunu belirttikten sonra, ikinci maddesinde, bu cumhuriyetin, “insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu belirtmiştir. Aynı maddenin metninde devletin bir de “başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayandığını” ifade etmiştir⁽⁶⁾. Başlangıç bölümü ve 2. maddenin diğer hükümleri birlikte değerlendirildiğinde, 1961 Anayasasında öngörülen devletin temel ilkeleri şunlardır:

- 1- Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kişinin özgürlüğü ile kamunun çıkarını bağdaştıran, herşeyden önce insanın onurunu korumak için varolan bir kuruluştur. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti, “insan haklarına dayanmaktadır”.
- 2- Tek bir ulus bütünlüğü üzerine kurulmuş bir devlet olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir “ulusal devlet”tir.
- 3- 1961 Anayasasında Cumhuriyetçilik, 1924 Anayasasından farklı olarak, iyice somutlaştırılıp ayrıntılı kurallara ve kurumlara bağlandığından, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bir “demokratik devlet”tir.
- 4- Çok partili dönemde uğratıldığı zaaf nedeniyle laiklik ilkesi, 1961 Anayasasında katı hükümlere bağlanmıştır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir “laik devlet”tir.

⁶ Burada sözü edilen “Başlangıç” kısmındaki ilkeler şunlardır:

Anayasanın Meşruluğu: Anayasa meşru bir temele dayanmaktadır; çünkü, “Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu baybetmiş bir iktidara karşı yapılan 27 Mayıs Devrimi sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanmış ve doğrudan doğruya Türk Milletince kabul ve ilan edilmiştir.

Direnme Hakkı: Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybeden iktidarlara karşı vatandaşların direnme hakkı vardır.

Türk Milliyetçiliği: Türk milliyetçiliği devlet iktidarını kullananların davranışlarında temel bir ilke olabilmek için, ulusun bütün bireylerini “kaderde, kıvançta ve tasada temel bir ilke olabilmek için, ulusun bütün bireylerini “kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplamak” ve ulusu “dünya milletleri ailesinin eşit hakları sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilmek” zorundadır.

Ulusal Bilinç: Ulus, Anayasayı kabul ve ilan ederken, “yurtta sulh ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak” karar verdiği için, Anayasanın değerlendirilmesi de bu ilkelerin ışığında yapılmalıdır.

Anayasanın amacı: “insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak”tır.

Anayasanın Bekçiliği: Anayasanın asıl bekçiliği, bütün kurulların ve kurumların ötesinde, “milletin hürriyete, adalete ve fazilete aşık evlatları”na düşer.

- 5- 1961 Anayasası: ailenin, annenin ve çocuğun korunması, dinlenme, ücretli izin ve adaletli ücret, sağlık ve konut edinme hakkı, öğrenim sağlanması gibi sosyal devlet ilkesinin alışılmış düzenlemeleri yanında; “devlet; kişinin temel hak ve hürriyetlerini; fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar” diyerek, devlete yeni görevler yüklemiştir. Bütün bu düzenlemeler nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti bir “sosyal devlet”tir.
- 6- Başlangıç bölümünde de belirtildiği gibi 1961 Anayasasının amacı, demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmaktır. Bu amacın dışında temel kişi hak ve özgürlüklerinin anayasada sayılması, yasalarda Anayasaya uygunluğun ve yönetimde yasalara bağlılığın sağlanması, yargı kuruluşlarını güvenilir kılacak bağımsızlık koşullarının yaratılması, kazanılmış haklara saygı, suç ve cezaların yasallığı gibi konuların Anayasada düzenlenmesiyle, “hukuk güvenliği” biçimsel olarak da sağlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti bir “hukuk devleti”dir.

Burada sözü edilen ilkeleri birarada değerlendirdiğimizde, 1961 Anayasası ile getirilen devlet daha önce yaşanan olaylara tepki olarak, bireyi ön planda tutan; kamu çıkarıyla bireyin hak ve özgürlüklerini birbirine zarar vermeden dengelemeye çalışan bir devlet anlayışdır. Aşağıda ele alınacağı gibi, 1961 Anayasası hakkındaki tartışmaların odak noktasını da bu anlayış oluşturmuştur.

3.2.1.2 1961 ANAYASASINA GÖRE YASAMA

1924 Anayasasında millet adına egemenliğin kullanımı yalnızca Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) için söz konusu iken 1961 Anayasasında TBMM, egemenlik hakkını kullanan anayasal kurumlardan yalnızca biridir. Böylece, meclis çoğunluğu egemenlik hakkının tek kullanıcısı olmaktan çıkmış ve bir tek partinin ülkenin tam hakimi olmasının önüne geçilmek istenmiştir.

TBMM'nin ulusal egemenliği kullanan tek kuruluş olmaktan çıkarılması yanında yetkilerinde de bazı değişikliklere gidilmiştir. Örneğin, 1924 Anayasasından farklı olarak, kendi çıkardığı yasaların yeniden yorumlanması, TBMM'nin işi olmaktan çıkarılmış ve bu yetki Anayasa Mahkemesine verilmiştir.

Bunun dışında 1924 Anayasasında görülen “Meclis Hükümeti” sistemi yerine, 1961 Anayasasıyla “tam parlamenter sisteme” doğru bir geçiş söz konusudur. Ancak bunu tam parlamenter sistem olarak kabul etmek de pek doğru sayılmaz. Zira; 1920, 1921 ve 1924 sisteminin kalıntısı olarak yürütme, yasama ile eşit bir statüde değildir. Yürütme, yasalar çerçevesinde yerine getirilmesi gereken bir “görev”dir.

Yasamanın bir parça daha üst mertebede olan statüsü yanında daha önce var olan “kuvvetler birliği” yerine “kuvvetler ayrılığı” ilkesine yönelinmiştir. Ancak burada da şu noktayı belirtmekte yarar vardır. Yasama ve yürütme organlarının partiler aracılığıyla oluşturulduğu ve parti disiplininin ağır bastığı sistemlerde yasama ile yürütme arasında bir kuvvetler ayrılığından söz etmek doğru sayılmaz. Kuvvetler ayrılığı daha çok yasama ve yürütme ikilisi karşısında yargı için söz konusu edilebilir.

Öte yandan 1961 Anayasası yasama organını da “Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Senatosu” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Yasama organlarındaki bu ayırım, söz konusu organların oluşturulmasından işleyiş şekline kadar uzamaktadır.

Millet Meclisi dört yılda bir genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşmaktaydı. Cumhuriyet Senatosu ise, genel oyla altı yıllığına seçilen ancak iki yılda bir üçte biri yenilenen 150 üye yanında Cumhurbaşkanı tarafından seçilen 15 üye ile "tabii senatörler"den oluşmaktaydı. Tabii senatörler Kurucu Meclis Yasasını çıkarıp yeni Anayasanın yapılmasına önayak olan ve seçimle iktidarı devreden MBK üyeleri ile eski cumhurbaşkanlarıydı. Bunun yanında milletvekilliği için 30 yaş sınırına karşılık senatör olmak için en az 40 yaş ve yüksek öğrenim koşulu vardı.

Böylece Millet Meclisi'nin yanında onu kontrol edecek bir başka meclis daha oluşturulmuştu. Bu şekilde yasama faaliyetleri süreci biraz uzatılmış olursa da, sonuçta Millet Meclisi çoğunluğunun meşruluğun dışına çıkarak, yasaların kendisine vermediği yetkileri kullanması önlenmek istenmiştir.

Bununla birlikte bazı konularda, Millet Meclisi'nin Cumhuriyet Senatosu'na göre üstünlükleri söz konusudur. Örneğin Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu arasında bir görüş ayrılığı ortaya çıktığında, bir karma komisyon kuruluyor ve bu komisyondan çıkan uzlaşma metni üzerinde son söz Millet Meclisi'nin oluyordu.

Yürütme faaliyetleriyle ilgili yazılı ve sözlü soru önergesi her iki mecliste de verilebilirken, bakanlar veya topluca hükümet hakkında gensoru önergesi verme yetkisi yalnızca Millet Meclisi'ne bırakılmıştı. Bakanlar Kurulu oluşturulduğunda, hükümet programı her iki mecliste okunmakla birlikte, güvenoyu yalnızca Millet Meclisi'nden alınmaktadır.

3.2.1.3 1961 ANAYASASINA GÖRE YÜRÜTME

Yürütme organının düzenlenişi de klasik parlamenter düzene uygundur. Devletin sürekliliğini temsil eden, tarafsız ve siyasal sorumluluğu olmayan bir Cumhurbaşkanı ile siyasal sorumluluğu taşıyan ve Millet Meclisi'ne karşı topluca sorumlu olan bir Bakanlar Kurulu yürütmeyi oluşturmaktadır.

1961 Anayasasının cumhurbaşkanı konusundaki düzenlemesi 1924 Anayasasından farklıdır. 1924 Anayasası, seçilişi ve görev süresi bakımından TBMM'ne bağlanmış bir cumhurbaşkanı öngörmekteydi. Görev süresi Meclis'le birlikte başlar ve biterdi. Dolayısıyla her genel seçiminin ardından cumhurbaşkanı da yeniden seçilirdi. Aynı kişi, birden fazla cumhurbaşkanı seçilebilirdi. 1961 Anayasası ise parlamento ile cumhurbaşkanını kesin çizgilerle ayırmıştır. Yine parlamento tarafından seçilmekle birlikte cumhurbaşkanının görev süresi 7 yıla çıkarılmış ve bir kişinin bir kereden fazla cumhurbaşkanı seçilemeyeceği hükmü getirilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilenin partisiyle ilişkisi kesilmekte ve süre bitiminde tabii senatör olacağı için gelecek endişesinden de kurtarılmaktadır. Böylece cumhurbaşkanının tarafsızlığının garanti edilmesi ve bir partiye bağlı kalmaması sağlanmak istenmiştir.

Yürütmenin "sorumlu" kanadı olan, Bakanlar Kurulunun 1961 Anayasasındaki düzenlenişi, 1924 Anayasasından pek farklı değildir. Başbakan parlamento üyeleri arasından, Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve Başbakanın belirlediği bakanların atanma işlemleri de Cumhurbaşkanı'nın onayıyla tamamlanmaktadır. Parlamento dışından bakan atanabilmesi, 1961 Anayasasının getirdiği bir yeniliktir.

Hükümetin kuruluşunda verilecek güvenoyları için salt çoğunluk yerine yalnızca oturumda bulunanların yarısından bir fazlası yeterli kabul edilmiştir. Buna karşılık, görev sırasında Başbakan tarafından güvenoyu istenmesi durumunda bu isteğin reddedilmesi için salt çoğunluk gerekmektedir. Bu şekilde hükümetlerin kuruluşu kolaylaştırılırken, düşürülüşü zorlaştırılmıştır. Meclis'in hükümeti düşürebilme yetkisine karşılık, hükümete de belli koşullar altında Meclis

seçimlerini yenileyebilme, yani Meclis'i feshetme yetkisi tanınmıştır. Ancak "Meclis'in üstünlüğü" ilkesinin bir sonucu olarak bu yetki, pek gerçekçi olmayan koşullara bağlanmış, dolayısıyla da hiç uygulanmamış bir hükümdür.

3.2.1.4 1961 ANAYASASINA GÖRE YARGI

1961 Anayasasında, parlamenter sistemin gereği olan "güçler ayrılığı" ilkesi, yargının yasama ve yürütme karşısında bağımsızlığının sağlanması olarak kabul edilmiş ve bu şekilde düzenlenmiştir. Yargıç güvenliğine ilişkin ayrıntılı hükümler konmuş, mahkemelerin ve yargıçların bağımsızlığını sağlamak için, özlük işleri, üyelerinin seçimi Yargıtay Genel Kurulunca yapılan Yüksek Hakimler Kuruluna verilmiştir. Yüksek mahkemelerin oluşumunda da ilke olarak, yargı kuruluşlarının yine yargı kuruluşlarınca seçilmesi kabul edilmiştir.

1924 Anayasasında var olan Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay, 1961 Anayasasında da korunmuş, ayrıca bunlara Anayasa Mahkemesi eklenmiştir. Böylece Yüksek Yargı Organları eliyle yürütme yanında yasamanın da denetlenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle 1961 Anayasasının getirdiği en önemli yenilik, Anayasa Mahkemesi'dir.

Daha önceki sistemde gerektiğinde, daha önce çıkan yasaların yorumunu yiyen bu yasaları çıkaran Meclis yapıyordu. Ayrıca Meclis, tüzüklerin yasalara uygunluğunu denetleme yetkisine sahipti. Bu ise, yasa çıkarma ve bu yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisinin aynı organda olması şeklinde sakıncalı bir duruma neden olmuştur. Bunun engellenmesi için yasaların, TBMM iç tüzüklerinin Anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Ancak yasaların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi ve gerektiğinde ilgili yasanın iptal edilmesi suistimale açık bir konudur. Bu nedenle, Anayasa Mahkemesine iptal istemiyle dava açma hakkı sınırlandırılmıştır.

1961 Anayasasına göre doğrudan iptal davası açma yetkisine sahip olanlar şunlardır: Cumhurbaşkanı; son milletvekili seçimlerinde geçerli oy sayısının en az yüzde onunu alan veya TBMM'nde temsilcisi bulunan siyasal partiler veya bunların Meclis Grupları; yasama meclislerinden birinin üye tamsayısının en az altıda biri tutarındaki üyeler; kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda Yüksek Hakimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve üniversiteler.

Anayasa mahkemesine doğrudan başvurma hakkına sahip olan bu sayılanlar dışında, uygulanacak bir yasa hükmü dolayısıyla başka mahkemede ileri sürülen Anayasaya aykırılık iddiasının ciddi bulunarak aynı mahkemece Anayasa Mahkemesine başvurulması da mümkündür.

3.2.1.5 1961 ANAYASASINA GÖRE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

1961 Anayasasıyla temel hak ve özgürlükler alanında getirilen sistem, çağdaş klasik demokrasilerdeki hak ve özgürlüklerin hemen hepsini kapsayacak şekilde üçlü bir ayrıma dayanmaktadır: "Kişinin hak ve ödevleri", "sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler", "siyasi haklar ve ödevler".

1961 Anayasasına göre kişinin hak ve ödevleri, "Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir." denilerek doğal hukuk anlayışını içerecek şekilde tanımlanmıştır. Ancak bu hak ve özgürlük sistemi klasik kişi haklarını ve siyasal hakları kapsamaktan ileride, ekonomik ve sosyal hakları da temel haklardan sayan bir sistemdir.

Kişi dokunulmazlığı, özel yaşamın gizliliği, haberleşme özgürlüğü, seyahat ve yerleşme, vicdan ve din, düşünce, bilim ve sanat, basın, gazete, dergi, kitap ve broşür yayınlama, basın dışı haberleşme araçlarından yararlanma özgürlüklerini, düzeltme ve cevap, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, dernek kurma, hak arama ve ispat haklarını düzenlemekte, kişi güvenliğini ve doğal yargı yolunu sağlayacak, kişiyi keyfi cezalara koruyacak hükümler getirmekteydi.

“Sosyal ve ekonomik haklar”, sosyal güvenlik, sağlık ve konut gereksinimlerinin karşılanması, ailenin, annenin ve çocuğun korunması, öğrenimin sağlanması şeklinde sıralanmıştır. Buna karşılık, “sosyal ve ekonomik haklar”ın sağlanması, devletin görevleri arasında sayılırken, bunun yerine getirilmesi, ekonomik gelişmenin ölçüsüne ve mali kaynakların yeterliliğine bağlanmıştır.

Bu haklar, diğer hak ve özgürlüklerde olduğu gibi, 1960 öncesi dönemine ilişkin bir özlem ve beklentinin sonucu değildir. Bu hakların Anayasaya girmesi, yeni bir anayasa yapılması gündeme geldiğinde başlayan tartışmaların sonucudur. Diğer ülkelerde uzun çabalardan sonra sağlanan bu hakların, böyle bir çaba harcanmadan 1961 Anayasasında yer alması, daha sonra tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalarda, “çaba harcanmadan elde edilen hak ve özgürlüklere yeterince sahip çıkılmayacağı” düşüncesi sıklıkla dile getirilmiştir.

“Siyasi haklar ve ödevler” başlığı altında vatandaşlık, seçme ve seçilme, siyasal parti kurma ve partiye üye olma, kamu hizmetlerine girme, askerlik, vergi ödevi ve dilekçe hakkı gibi vatandaşın devlet yönetimine katılmasını sağlayıcı hükümler düzenlenmiştir. Sosyal ve ekonomik hakların aksine, siyasi hak ve ödevler 1960 öncesinde anayasa veya başka yasalarla belirlenmiş haklar ve ödevlerdir.

1961 Anayasasının temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak getirdiği en önemli yenilik, “özgürlüğü esas, sınırlamayı istisna” kabul etmesidir. Getiriləcək sınırlamalar, ancak yasayla olabilir ve hakkın özüne dokunulamaz. Öze dokunan sınırlama, sınırlama değil hak ve özgürlüğü yoketme anlamındadır. Anayasasının ruhunda var olan ve açıkça beirtilmiş olan bu niteliklere karşılık, 1961 Anayasasının tartışma gündemine gelmesiyle üzerinde en çok durulan noktalar da temel hak ve özgürlükler olmuştur.

3.2.1.6 ANAYASA AÇISINDAN 1971 MÜDAHALESİ

1961 Anayasası, kabul edildiği 9 Temmuz 1961'den, ortadan kaldırıldığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar, 19 yıl yürürlükte kalmıştır. Bir anayasa için oldukça kısa olan bu sürede 7 kez değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerin en önemlileri, 12 Mart 1971'de verilen Muhtıra sonrası dönemde geçirdiği değişikliklerdir. 12 Mart sonrası dönemde yapılan değişikliklerin önemi nedeniyle, bu dönemin ayrıca ele alınması yararlı olacaktır. Kuşkusuz, 1961 Anayasası hakkındaki tartışmalar, 12 Mart Muhtirasıyla başlamış değildir. Bu tartışmaların öncesi vardır.

Anayasa tartışmaları, 1961 Anayasasının kabulünden 5 yıl sonra, 1966 sonbaharında başlamıştır. Gerçi, yeni anayasasının halkoylamasına sunulması sırasında eski DP'nin mirasçısı olduğu iddiasıyla ortaya çıkan AP, açıktan olmasa da, Anayasasının kabul edilmemesi için çaba harcamıştı. Yüzde 61.5 oranında evet oyuna karşılık yüzde 39.5 oranında hayır oyunun çıkması, Anayasaya muhalefetin ilk baştan beri azımsanmayacak boyutta var olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, 1965 seçimlerine kadar açıktan bir muhalefet sergilemekten de kaçındılar. 1965 seçimlerinden sonra tek başına iktidar olan AP, anayasa tartışmalarını başlattı. Bunda en önemli faktörün, 1961 Anayasasının, 1960 öncesi tutumların sürdürülmesi için elverişsiz olduğu belirtilmektedir. AP eleştirilerinde “bu Anayasa ile ülkeyi yönetmenin olanaksızlığını” ileri sürmeye başlamış ve Anayasayı değiştirecek çoğunluğa sahip olmadığından yakınmıştır.

12 Mart Muhtırasında, “Parlamento ile hükümet, (...) anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür” denilerek Muhtıra gerekçelerinden biri olarak anayasanın uygulanamamasını öne sürmektedir. Muhtıra sonrasında kurulan hükümetin Başbakanı olan Nihat Erim de, kendisinden önceki hükümetlerin Anayasa değişiklikleri isteğini güçlü bir şekilde savunmuştur. Yabancı basın temsilcileri için yapılan bir toplantı da, 1961 Anayasası için “Türkiye koşullarında lüks olduğu” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeden sonra anayasanın değiştirilmesi tartışmaları yeni bir boyut kazanmıştır. On yıllık uygulama sonrasında 1961 Anayasasına yöneltilen eleştirilerin ana hatları şunlardır:

- 1- Anayasanın özgürlükler düzeni, Türk toplumunun henüz “hazmedebileceği” düzeyin üstündedir.
- 2- Özgürlükleri kötüye kullananlar, Anayasanın getirdiği düzeni bile yıkacak serbestliğe erişmişlerdir. Anayasada bu konuda sınırlama yoktur.
- 3- Yasaların yapılması için benimsenen mekanizma çok yavaş işlemektedir.
- 4- Yasama ve yürütme üzerinde Anayasa mahkemesi ve Danıştay yoluyla kurulmuş olan denetim mekanizması, iktidarları iş göremez duruma getirmiştir.
- 5- Özerk kuruluşlar -üniversiteler ve TRT- “devlet içinde devlet” niteliği kazanmışlar ve “devletin temeline dinamit koyacak” görüşlerin olduğu yerler haline gelmişlerdir.

Bu eleştiriler sonrasında, parlamentoda Anayasanın ilgili maddelerinin değiştirilmesi yolunda bir irade oluşmuş ve partilerüstü hükümet tarafından hazırlanan Anayasa değişiklikleri parlamentodan geçirilerek bu yakınmalara çözüm getirilmek istenmiştir. Bu dönemde 3 kez Anayasa değişikliği yapılmıştır. Bu değişikliklerden ikincisi ve üçüncüsü, birincisinden çok daha önemlidir.

30 Haziran 1971 günü kabul edilip, 2 Temmuz 1971 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren ilk anayasa değişikliği, siyasi partilere Hazine yardımı yapılması ve milletvekillerinin özlük haklarıyla ilgilidir. İkinci değişiklik 20 Eylül 1971 tarihinde kabul edilip, 22 Eylül 1971 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Üçüncü değişiklik ise, 15 Mart 1973 tarihinde kabul edilip, 20 Mart 1973 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu değişikliklerle Anayasa maddelerinin dörtte birinde değişikliğe gidilmiş, 11 yeni geçici hüküm getirilmiştir. Bu değişikliklerin en önemlisi “temel hak ve özgürlükler”de yapılmış ve daha önce geçerli olan “serbestlik esas sınırlama istisna” şeklindeki anlayışı “sınırlama esas” şeklinde dönüştürmüştür. Söz konusu değişikliklerin en önemlileri şöyle özetlenebilir:

- 1- 11. Madde ile temel hak ve özgürlükleri düzenleyen diğer maddelerde yer alan sınırlama nedenleri genişletildi. Ayrıca 11. maddeye temel hakların kötüye kullanılmasına ilişkin genel bir yasak eklendi.
- 2- Gözaltına alma süreleri 24 saatten, önce 7 güne, sonra 15 güne çıkarıldı.
- 3- Memurların sendika kurmaları ve sendikalara girmeleri yasaklandı.
- 4- Hükümete yasa gücünde kararname çıkarma yetkisi tanındı.
- 5- TRT’nin özerkliği kaldırıldı. Özerklik yerine tarafsızlık ilkesinin getirilmesi yeterli bulundu.
- 6- Üye seçiminde Bakanlar Kurulu’nun etkili olduğu Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması öngörüldü.

Bu değişikliklerle Anayasa, kurulu düzenin savunulması için çok daha rahatlıkla kullanılabilir bir metin haline dönüştürüldü. Ancak, bütün bu değişikliklere rağmen, ne iktidarlar daha güçlü oldu, ne de Anayasa'ya yöneltilen eleştiri ve saldırılar sona erdi. Bu Anayasa ile devlet yönetilemez diyenler, daha sonraki yıllarda, istedikleri değişikliklerin yapıldığı Anayasa ile de ülke yönetiminde başarılı olamadılar ve ülke kaos ortamına sürüklendi. Hatta 1961 Anayasasına göre çok daha kısıtlayıcı olan, 1982 Anayasasının uygulandığı günümüzde gelinen kaos ortamı dikkate alındığında, sorunun anayasa ve yasa değişikliklerinde olmadığı, daha derinde sorunların bulunduğu söylenebilir.

3.2.2 SEÇİM SİSTEMİ VE SEÇİMLER AÇISINDAN 1960-1980 DÖNEMİ

1960-1980 dönemine ilişkin seçim sisteminde zaman zaman önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin seçim yasasının değiştirilmesi yoluyla yapılması ve 1961 Anayasasında seçim sistemiyle ilgili ayrıntılı düzenlemelerin bulunmaması dönemin önemli bir özelliğidir. Anayasanın seçim sistemi konusunda katı bir çerçeve belirlememiş olması, ülkenin güncel gereksinimlerine göre gerekli değişikliklerin yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla bu dönemin seçim sistemini Anayasa dışında seçim yasalarından izlemek gerekmektedir. Seçim sistemi, halkın kullandığı oyların yasama organına nasıl yansıdığını belirlemesi açısından önemlidir. Bu nedenle aşağıda önce seçim sistemleri, daha sonra bu dönemde yapılan seçimler ele alınmıştır.

3.2.2.1 1960-1980 DÖNEMİNDE SEÇİM SİSTEMİ VE GEÇİRDİĞİ DEĞİŞİMLER

1950 öncesinde, 1946 seçimleri dahil, seçim işlerinin yürütülmesi ve denetlenmesinden merkezi yönetim sorumluydu. İlk çok partili seçim denemesinden CHP'nin çok tartışmalı bir seçim zaferiyle çıkması, gözleri seçimlerin mülki amirler tarafından denetlenmesine çevrildi. 1946 seçimlerindeki görünümle bir daha karşılaşmak istemeyen DP'li milletvekillerinin ısrarlı talepleri üzerine, seçimler hükümet denetiminden alınmış, yargı denetimine verilmiştir.

1960 Anayasasında, "seçimler yargı organlarının genel yönetim ve denetimi altında yapılır. Seçimlerin başlamasından bitimine kadar seçimlerle ilgili her türlü işlemler Yüksek Seçim Kurulu tarafından yapılır." denilerek, 1950 yılında getirilen ilkeyi benimsemiştir. Seçim işlemlerinin yürütülmesinde yargı organları tarafından oluşturulan Yüksek Seçim Kurulu (YSK) yetkili kılınmıştı.

1961 Anayasasında YSK dışında, seçim sistemine ilişkin bir hüküm yer almamıştı. Bunun nedeni, ülkenin mevcut koşullarına göre gerekli değişikliklerin yapılabilmesine olanak tanınmak istenmesidir. Öte yandan seçim sistemiyle ilgili önemli bir değişiklik 1961 Anayasasının halkoyuna sunulduğundan önce yapıldı. 26 Nisan 1961'de yapılan değişiklikle seçmen yaşı 21'e düşürülmüş, temsilciliklerin partiler arasındaki dağılımında nispi temsil sistemini kabul etmiştir. Milletvekili sayısı 450 ile sınırlandırılmıştır. Siyasi partilerin seçime katılabilmeleri için 15 seçim çevresinde örgütlenmiş olmaları ve ilin çıkaracağı milletvekili kadar aday göstermeleri gerekiyordu. Adayların partilerin yerel örgütlerince saptanması öngörülmüş, merkez örgütlerine adayların yüzde 10'unu belirleme yetkisi verilmiştir.

Yapılan bu değişikle benimsenen nispi sistem, "barajlı d'Hont" sistemidir. Bu seçim sistemine göre, bir seçim çevresinde geçerli oyların toplamının o seçim çevresinden çıkarılacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek kadar oy alamayan partiler hesaba katılmayacak; barajı aşanlar için alınan geçerli oy, çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına varana dek 1, 2, 3, 4, ...'e bölündüğünde çıkan paylar büyükten küçüğe doğru sıralanacak ve milletvekillikleri büyüklük

sirasına göre partilere dağıtılacaktır. Bu seçim sisteminde baraj olması nedeniyle küçük partilerin parlamentoda temsil edilmesi zorlaşmaktadır. Amaç daha güçlü hükümet kurulabilmesini sağlamaktır.

Seçilebilme koşullarının daha ağır olduğu Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde ise “çoğunluk” sistemi benimsenmiştir. Bu sisteme göre bir seçim çevresinde en çok oyu alan parti, o çevrenin çıkaracağı senatörlüklerin tamamını almaktaydı. 17 Nisan 1964’de yapılan değişiklikle Senato ve Meclis seçimleri arasındaki sistem farklılığı kaldırılmış ve milletvekillerinin seçim usülleri Senato içinde kabul edilmiştir.

1965 seçimleri öncesinde, 13.2.1965 tarihinde gerçekleştirilen değişiklik önemli sonuçlara yol açmıştır. Bu değişiklikle “barajlı d’Hont” sistemi yerine “milli bakiye” sistemi getirilmiştir. Bu sistem, seçim çevresinde değerlendirilemeyen artık oyların ülke çapında birleştirilerek partiler arasında dağıtılmasını öngörmektedir. Bu yolla, hiç bir seçim çevresinde milletvekili çıkaracak sayıda oy alamayan partilerin, oylarının birleştirilmesi yoluyla milletvekili çıkarması olanağı sağlanmıştır. Verilen her oyun değerlendirilmesini amaçlayan bu sistem, küçük partilerin yararına işlemektedir. Bu seçim sistemi sayesinde 1965 seçimlerinde ilk kez bir sosyalist parti TİP parlamentoya temsilci göndermiş ve 14 milletvekili ile bir grup kurabilmiştir.

1965 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan ancak, “barajlı d’Hont” yerine “milli bakiye” sisteminin kullanılması nedeniyle milletvekili kaybına uğrayan AP’nin çabasıyla 20.3.1968 tarihinde seçim sisteminde yeni bir değişikliğe gidilmiş ve “barajlı basit d’Hont” sistemi kabul edilmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi’nin barajı iptal etmesi üzerine “basit d’Hont” sistemine dönmüştür.

Bu değişiklik, özellikle hiç bir seçim çevresinde ağırlıklı oy alamayan oyları dağıtık olan küçük partiler bu değişiklikten zarar gördü. Öte yandan 1970’li yıllar boyunca da uygulanan “basit d’Hont” sistemi nedeniyle milletvekilliklerinin iki büyük partiye gitmesine karşılık tek başına çoğunluk oluşturamadıklarından, küçük partilerin aldıkları milletvekili sayısı, bu partilerin temsil güçlerinin veya oy potansiyelinin üstünde ağırlığa sahip olmalarına neden oldu. Bu seçim sistemi nedeniyle anahtar olan MSP’nin lideri Erbakan tarafından siyasi literatürümüze de katkı yapılmıştır. Kendilerinin “anahtar parti” olduklarını ileri süren MSP lideri aldığı oyun küçüklüğüne rağmen gerçekten koalisyonların kurulmasına anahtar role sahip olmuş ve koalisyonlarda yer almıştır. Aynı olay MHP, CGP, DP gibi partiler için de geçerli olmuştur. Bu durumun en uç örneklerinden biri CHP lideri Bülent Ecevit tarafından 1978 yılında kurulan hükümettir. Öyle ki, bu hükümette DP’nin 1 milletvekili, CGP’nin üç milletvekilinden ikisi bakan yapılarak hükümet kurulabilmiştir.

3.2.2.2 1961 SEÇİMLERİ

27 Mayıs sonrasının ilk seçimi olan 1961 seçimleri, Kurucu Meclis tarafından kabul edilen, 26.4.1961 tarihli yasal düzenlemelere uygun olarak gerçekleştirilmiştir. 1961 seçimlerinde Milletvekilleri yanında Senato seçimleri de yapılmıştır. Senato seçimlerinde “çoğunluk” usulüne göre seçim yapılırken, milletvekillerinin seçiminde “nispi temsil” sistemi kullanılmıştır. Ancak bu nispi temsil, kota sınırlaması nedeniyle “yarı çoğunluk sistemi” denebilecek bir karma sistem şeklinde uygulanmıştır. Ayrıca seçmenlere tercihte bulunma olanağı da sağlanmıştır.

1961 seçimlerine 4 parti katılmış ve katılma oranı yüzde 81.4 gibi çok yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Partilerin aldıkları oy ve kazandıkları milletvekili sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TABLO 9: 1961 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

PARTİLER	Alınan Oy	Yüzdesi	Kazanılan	
			Milletvekili	Yüzdesi
AP	3.527.435	34.6	158	35.1
CHP	3.724.752	38.4	173	38.4
CKMP	1.415.390	14.2	54	12.0
YTP	1.395.934	12.0	65	14.4
Bağımsızlar	81.732	0.8	---	---

NOT: AP: Adalet Partisi; CHP: Cumhuriyet Halk Partisi; CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi; YTP: Yeni Türkiye Partisi.

Seçim sonuçlarına bakıldığında alınan oy yüzdesi ile Meclis'te temsil yüzdesi arasında, "çoğunluk" sisteminin uygulandığı daha önceki seçimlerde olduğu gibi önemli sapmalar olmamıştır. Buna karşılık seçimlerde hiçbir partinin tek başına iktidar olacak çoğunluğu kazanamaması, koalisyonu gerekli kılmış ve CHP-AP arasında koalisyona gidilmiştir. Ancak bu koalisyon uzun ömürlü olmamış ve bir sonraki milletvekili seçimlerine kadar değişik partilerin ve bağımsızların katıldığı 3 koalisyon daha gerçekleşmiştir.

İki yılda bir yapılması öngörülen senato seçimleri, bir sene ertelemeli olarak 1964 yılında yapılmıştır. Bu seçimlerden önce senato seçimleri yasasında önemli bir değişiklik yapılmış ve "çoğunluk" sisteminden milletvekili seçimlerinde olduğu gibi "d'Hont" sistemine dönülmüştür. 7 Haziran 1964 tarihinde yapılan senato seçimlerinde 50 senatörlüğün 30'unu alan AP'nin büyük ilerleme gösterdiği anlaşılmıştır.

3.2.2.3 1965 SEÇİMLERİ

1965 seçimleri öncesinde seçim sisteminde önemli değişiklik yapılmış ve "milli artık" sistemi kabul edilmiştir. Bunun yanında "birleşik oy pusulası"nın kullanılması kuralı da bu değişikliklerle getirilmiştir. Artık oyların da değerlendirmeye katıldığı 1965 seçimlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 10: 1965 SEÇİMLERİNİN SONUÇLAR

Partiler	Alınan Oy	%	Kazanılan Milletvekili			
			Birinci Aşama	İkinci Aşama	Toplam	%
AP	4.921.235	52.9	204	36	240	53.3
CHP	2.675.785	28.7	102	32	134	29.7
CKMP	208.696	2.2	---	11	11	2.4
MP	582.704	6.3	6	25	31	6.8
TİP	276.101	3.0	2	13	15	3.3
YTP	346.514	3.7	3	16	19	4.2
Bağımsızlar	296.523	3.2	---	---	---	---

NOT: AP: Adalet Partisi; CHP: Cumhuriyet Halk Partisi; CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi; MP: Millet Partisi; TİP: Türkiye İşçi Partisi; YTP: Yeni Türkiye Partisi.

Yukarıdaki tablodan görüleceği gibi, seçim çevrelerinden çıkan birinci aşama sonuçlarına göre MP, TİP ve YTP çok az milletvekili kazanmışken, artık oyların değerlendirildiği ikinci aşamada bu partilerin kazandıkları milletvekili sayısı önemli ölçüde artmıştır. Dolayısıyla bu seçim sisteminin küçük partilere yaradığı açıkça görülmektedir.

1965 yılında yapılan seçimlerin bir başka önemli özelliği, bu seçimlerden kısa bir süre önce gerçekleştirilen seçim yasası değişikliği ile, parti milletvekili adaylarının önseçim yoluyla belirlenmesi hükmü getirilmiştir. Bundan önceki seçimlerde parti yetkili kurulları aday belirlenmesinde önemli rol oynarken, bu değişiklikle önseçmen niteliğini taşıyan seçmeler adayları belirlemiştir.

1966 yılında senato üçte bir yenileme seçimleri yapılmış ve 50 senatörlüğün 35'ini AP, 13'ünü CHP, 1'er tanesini de MP ile YTP kazanmıştır. 1968 yılında yapılan senato üçte bir yenileme seçimlerinde de AP en fazla oyu almış, yani 1965 milletvekili seçimlerindeki durumunu korumuştur.

3.2.2.4 1969 SEÇİMLERİ

AP'nin dört yıllık yönetiminden sonra, 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri "basit d'Hont" yöntemine göre yapılmıştır. Sekiz partinin katıldığı 1969 seçimlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 11: 1969 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

<i>PARTİLER</i>	<i>Alınan Oy</i>	<i>Yüzdesi</i>	<i>Kazanılan Milletvekili</i>	<i>Yüzdesi</i>
AP	4.229.712	46.5	256	56.8
CHP	2.487.006	27.4	143	31.7
CGP	597.818	6.6	15	3.3
MHP	275.961	3.0	1	0.2
MP	292.961	3.2	6	1.3
YTP	197.926	2.2	6	1.3
TİP	243.631	2.8	2	0.4
BP	254.685	2.8	8	1.8
Bağımsızlar	511.023	5.6	13	2.8

NOT: AP: Adalet Partisi; CHP: Cumhuriyet Halk Partisi; CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi; MHP: Milliyetçi Hareket Partisi; MP: Millet Partisi; TİP: Türkiye İşçi Partisi; YTP: Yeni Türkiye Partisi; BP: Birlik Partisi.

Yukarıdaki tablonun gösterdiği gibi 1969 seçimlerinde, iki büyük parti aldıkları oy yüzdesinden daha fazla milletvekilliği kazanmışlardır. Bir başka ifadeyle bu iki büyük parti (AP ve CHP) mecliste aşırı temsil edilmişlerdir. Buna karşılık küçük partiler de eksik temsil edilmişlerdir.

Seçim sonuçlarına göre tek başına iktidar olabilecek kadar milletvekili kazanan AP hükümeti kurmuş, ancak parti içindeki bölünmeler nedeniyle hükümet istikrarı sağlanamamıştır. İstikrarsız bir yönetim sergilenmesi nedeniyle sorunlara çözüm getirilememiş, 12 Mart 1971 tarihinde ordu tarafından verilen muhtıra nedeniyle AP hükümeti bırakmıştır. Daha sonra kurulan partilerüstü hükümet döneminde parlamento feshedilmemiş ve ara rejimde de yasama görevini sürdürmüştür.

3.2.2.5 1973 SEÇİMLERİ

12 Mart Muhtırasının başlattığı ara rejim döneminin ardından gerçekleştirilen 1973 seçimlerine 8 parti katılmıştır. 1973 seçimlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 12: 1973 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

<i>PARTİLER</i>	<i>Alınan Oy</i>	<i>Yüzdesi</i>	<i>Kazanılan Milletvekili</i>	<i>Yüzdesi</i>
AP	3.197.879	29.8	149	33.1
CHP	3.570.583	33.3	185	41.1
CGP	564.343	5.3	13	2.8
DP	1.275.502	11.9	45	10.0
MHP	362.208	3.4	3	0.6
MP	62.377	0.6	--	--
MSP	1.265.771	11.8	48	10.6
TBP	121.759	1.1	1	0.2
Bağımsızlar	303.218	2.8	6	1.3

NOT: AP: Adalet Partisi; CHP: Cumhuriyet Halk Partisi; CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi; DP: Demokratik Parti; MHP: Milliyetçi Hareket Partisi; MP: Millet Partisi; MSP: Milli Selamet Partisi; TBP: Türkiye Birlik Partisi.

1973 seçimlerinin sonuçlarına baktığımızda uygulanan seçim sisteminin yine iki büyük partiye yaradığını, bu iki büyük parti mecliste aşırı temsil edilirken, küçük partilerin eksik temsil edildiklerini görmekteyiz.

İki büyük partinin aşırı temsiline rağmen bu partiler çoğunluğu sağlayamamışlar ve farklı partilerin oluşturduğu koalisyonlar yapılmıştır. Bu koalisyonların bazılarında partiler yanında bağımsız milletvekilleri de katılmıştır.

3.2.2.6 1977 SEÇİMLERİ

Yine sekiz partinin katıldığı 1977 seçimleri, ülkeyi koalisyonlardan kurtaramamıştır. Bu seçimlerin sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi öncesinin son seçimleri olan 1977 seçimlerinde de iki büyük partinin aşırı temsil edildiği bir meclis olmasına karşın tek başına hükümet kuracak çoğunluğu hiç bir parti alamamıştır. Bunun üzerine koalisyonlara gidilmiş, hatta koalisyon hükümetlerinde de istikrar sağlanamaması üzerine azınlık hükümetleri de denenmiştir.

TABLO 13: 1977 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

<i>PARTİLER</i>	<i>Alınan Oy</i>	<i>Yüzdesi</i>	<i>Kazanılan Milletvekili</i>	<i>Yüzdesi</i>
AP	5.468.202	36.9	189	42.0
CHP	6.136.171	41.3	213	47.0
CGP	277.713	1.9	3	0.7
DP	274.484	1.9	1	0.2
MHP	951.544	6.4	16	3.4
MSP	1.269.918	8.5	24	5.3
TBP	58.540	0.4	--	--
TİP	20.565	0.1	--	--
Bağımsızlar	370.035	2.5	4	0.8

NOT: AP: Adalet Partisi; CHP: Cumhuriyet Halk Partisi; CGP: Cumhuriyetçi Güven Partisi; DP: Demokratik Parti; MHP: Milliyetçi Hareket Partisi; MSP: Milli Selamet Partisi; TBP: Türkiye Birlik Partisi; TİP: Türkiye İşçi Partisi.

Bu meclis döneminin bir başka özelliği de milletvekillerinin partiler arasında gelip gitmeleridir. Ülkedeki çözümsüzlük ortamının sonucunda da askeri müdahale dönemine girilmiş ve 1983 yılına kadar milletvekili seçimi yapılmamıştır.

3.3 POLİTİK YAPI

3.3.1 FONKSİYONEL YAPILANMA: YASAMA YÜRÜTME VE YARGININ AĞIRLIĞI

Politik alanda fonksiyonel yapılanmaya baktığımızda, 1960-1980 dönemine ilişkin dikkati çeken ilk özellik, 1961 Anayasasıyla, yasama organı olarak Meclis'in ağırlığının azalmasıdır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki "meclis hükümeti" ve egemenliğin tek temsilcisinin TBMM olması ilkeleri değişmiştir.

1924 Anayasası'na göre "Türk Milletini ancak TBMM temsil eder ve Millet adına egemenlik yetkisini yalnız o kullanır. (md.4)" 1961 Anayasası'na göre ise, "Egemenlik; kayıtsız şartsız Türk Milletindedir. Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır(m.4)" Dolayısıyla artık TBMM, egemenlik hakkını kullanan yetkili organlardan biridir.

Ayrıca 1924 Anayasası'ndaki "Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır. (md.5)" hükmüne karşılık 1961 Anayasası'na göre "Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirilir. (md.6)" hükmü getirilerek "meclis hükümeti" anlayışından uzaklaşmıştır.

Bunların ötesinde yasama ve yürütmeye karşı yargının bağımsızlığı konusunda da 1961 Anayasası ile daha ayrıntılı hükümler getirilmiştir. Daha önce var olan Danıştay, Sayıştay ve Yargıtay gibi yüksek yargı organlarına Anayasa Mahkemesi eklenmiş ve yüksek yargı organları üyelerinin kendileri tarafından seçilmesi yolu benimsenmiştir. Özellikle Anayasa Mahkemesinin kurulmasıyla, gerekli olduğunda, Meclis'ten çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi amaçlanmıştır. Meclis'in üstünde bir güç olmamakla birlikte, Meclis'i kontrol eden böyle bir kurumun varlığı, yasama organının yetki alanının sınırlandırılması anlamını taşımaktadır.

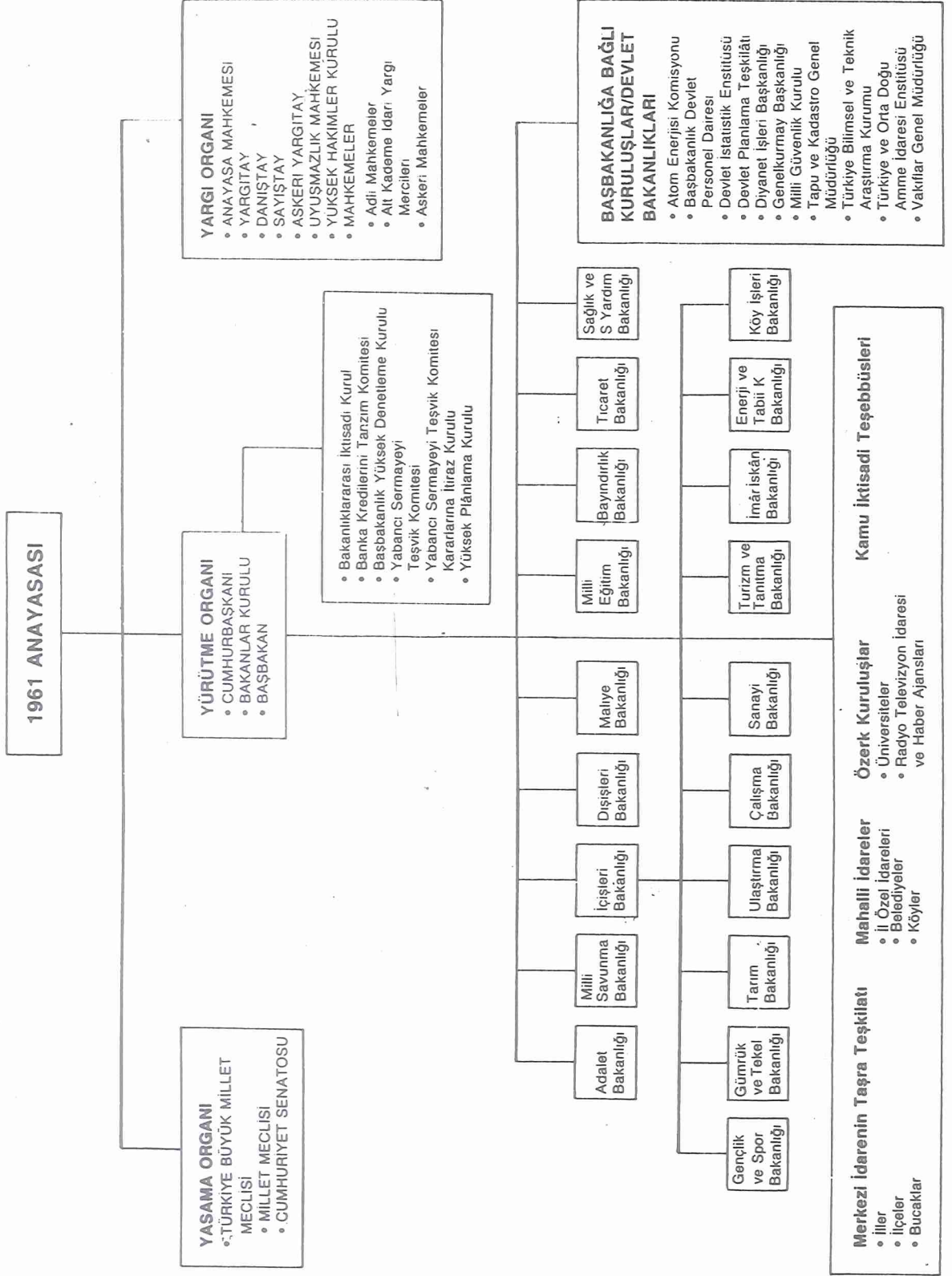
3.3.2 ÖRGÜTSEL VE KURUMSAL YAPI

Politik alanın örgütsel ve kurumsal yapısını oluşturan temel unsurlar; devlet ve bürokrasi, parlamentonun yapısı, siyasi partilerin yapısı ve siyasal katılımıdır. İncelediğimiz 1960-1980 dönemine ilişkin olarak bu temel unsurların yapısı ve bunlarda ortaya çıkan değişimler aşağıda ele alınmıştır.

3.3.2.1 DEVLET VE BÜROKRASİ

1960-1980 döneminde devlet yapılanması 1961 Anayasasına göre oluşmuştur. Bu yapılanma aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

ŞEKİL 9: 1961 ANAYASASI'NA GÖRE DEVLET ÖRGÜTLENME ŞEMASI

Şekilden görüldüğü gibi devlet örgütlenmesinde Başbakanlığa bağlı çok sayıda kurum bulunmaktadır. Bu kurumlar, günün koşullarına bağlı olarak gerektiğinde Devlet Bakanlıklarına bağlı olarak faaliyet göstermiş ve bu nedenle Devlet Bakanlıklarının sayısında sürekli olarak dalgalanmalar olmuştur. Bu dalgalanma bazı durumlarda da politik pazarlıklardan kaynaklanmıştır. Ayrıca icracı bakanlıklarda da zaman zaman farklılaşmalar söz konusu olmuştur. Örneğin 1978 yılında kurulan Yerel Yönetimler Bakanlığı, bir sonraki hükümet döneminde kaldırılmıştır.

Bunun dışında devlet yapısının temel modeli olarak, Cumhuriyetin bütün dönemlerinde “üniter devlet yapısı” esas olmuştur. Gerçi zaman zaman bu konuda bazı tartışmalar yapılmış olmakla birlikte, üniter devlet ilkesinden vazgeçilememiştir. Örneğin 1921 Anayasasında belli ölçülerde vilayetlere bugünkünden daha fazla yetki veren ve dolayısıyla, federalizmi çağrıştıran hükümler olmakla birlikte, bu hükümlerin genel olarak, İstanbul Hükümeti'nin etkisini zayıflatmak amacıyla getirildiği düşünülebilir. Nitekim Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından ve Ankara'nın ülkeye hakim olmasından sonra yapılan 1924 Anayasasında bu hükümler yer almamıştır. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyetinin “ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu” düşüncesi egemendir ve üniter devlet yapısı sürdürülmüştür.

Bununla birlikte kamu hizmetlerinin bölgelere götürülmesi amacıyla bazı kuruluşların merkez teşkilatları yanında taşra teşkilatlarını oluşturdukları ve özellikle 1950'li ve 1960'lı yıllarda yine Başkent'in sıkı kontrolü altında bölge teşkilatları aracılığıyla kamu hizmetlerinin götürüldüğünü görmekteyiz. Bölge teşkilatına kavuşan devlet kuruluşları arasında -1980'li yılların başında Köy İşleri Bakanlığı'na devredilen-Yol Su Elektrik Genel Müdürlüğü (YSE), Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü, Kara Yolları Genel Müdürlüğü, TOPRAKSU Genel Müdürlüğü gibi altyapı alanında faaliyet gösteren kuruluşlar bulunmaktadır. Bu kuruluşlar eliyle kontrol yine Merkezde olmakla birlikte hizmetin gerektirdiği ölçüde teşkilatlanma yerleşmiştir.

Merkezdeki örgütlenmede yetki devrinin ortaya çıktığı bir başka alanda Devlet Bakanlıklarıdır. Başbakanlığa bağlı kuruluşların sayısının ve iş yoğunluğunun artması, bu kuruluşların Başbakanlık tarafından denetlenmesini ve işlerinin takibini olanaksız hale getirmiştir. Bu soruna çözüm olarak getirilen Devlet Bakanlıklarına, icracı bakanların görev alanları dışında kalan ve daha önce doğrudan Başbakanlığa bağlı kuruluşların işletilmesi ve denetlenmesi görevlerini üstlenmiştir. Başbakanlıktan ayrılan ve bir kaç tanesinin bir devlet bakanına bağlandığı kuruluşlar Meteoroloji Genel Müdürlüğü, TÜBİTAK, Devlet İstatistik Enstitüsü gibi kuruluşlardır. Devlet Bakanlığı sayısı ve bunlara bağlı olacak kuruluşların belirlenmesi tümüyle Başbakanın yetkisi altında olan konulardır. Başbakan istediği sayıda Devlet Bakanı tayin edebilir.

1960 sonrası döneme ilişkin devlet örgütlenmesinde bir başka önemli konu özerk kuruluşlarıdır. 1961 Anayasasına göre üniversiteler, TRT ve Anadolu Ajansı özerk kuruluşlardır. Esasında 1946 yılında çıkarılan “Üniversiteler Kanunu” ile üniversitelerin özerkliği öngörülmüş olmasına karşın, 1950-1960 döneminin siyasal gelişmeleri özerkliğe yeni bir boyut getirmiştir. Bu dönemin tartışmaları siyasi iktidar ile bürokrasi arasındaki ilişkilere odaklanmış durumdadır. Nitekim bu tartışmaların 1961 Anayasasına yansımaları görmekteyiz. Örneğin Milli Güvenlik Kurulu biçimsel olarak bir danışma kurulu olmakla birlikte temel politikaların belirlendiği yer olmaktadır ve bu özellik günümüzde de devam etmektedir. Milli Güvenlik Kurulu, siyasi iktidarın temsilcisi olarak Başbakan ve ilgili bakanlar ile yüksek komutanlardan oluşmaktadır. Aynı biçimde en temel ekonomik politikaların belirlendiği Yüksek Planlama Kurulu da, Bakanlar ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın üst düzey bürokratlarından oluşmaktadır. Bu kurulda konuyla ilgili bir daire başkanı ile Başbakan eşit düzeyde söz ve oy hakkına sahip bulunmaktadır. Ancak işleyiş bu kurumsal yapıya uygun olmayıp, siyasi iktidar bürokratları kendine bağımlı kılmaktadır.

Bu iki örnek de göstermektedir ki, özerklik, kurumsal yapının şekli unsuru olarak kısmen mevcut olmakla birlikte; işleyiş, kısmen özerkliğin olduğu kurumlarda bile siyasilere egemenliğini getirmiştir. Bir başka ifadeyle politik alanın örgütsel yapısında sadece şeklen kısmi özerklik bulunmaktadır.

3.3.2.2 PARLAMENTONUN YAPISI VE MUHALEFET

1960-1980 döneminin parlamenter yapısı 1961 Anayasasının getirdiği çerçeveye oluşmuştur. 1961 Anayasası, önceki dönemde ortaya çıkan olumsuzlukları dikkate alarak, bir partinin sağladığı meclis çoğunluğu ile ülkenin tek hakimi olmasını engellemek istemiş, bu amaçla iki meclisli parlamento sistemini getirmiştir: Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu.

Yukarıda Anayasal düzen ele alınırken yasama organının nitelikleri üzerinde durulmuştu. Burada da belirtildiği gibi, Cumhuriyet Senatosu'nun seçilme şekli, Millet Meclisi'nden farklı belirlenmiştir. Millet Meclisi çoğunluğunu denetlemek için "yarının iktidarı olabilecek bugünkü azınlığın Meclis çoğunluğu tarafından ezilmesinin önüne geçmek" düşüncesiyle oluşturulan Senato, iki yılda bir, üçte biri yenilenerek; ülkedeki siyasal eğilim değişiminin TBMM'ne yansımaları sağlamaktadır. Bunun dışında iki meclisli parlamenter düzen içinde Senato ile Millet Meclisinin işlevleri de farklılaştırılmıştır.

Genel olarak Meclis çoğunluğu ile Senato çoğunluğu arasında gerçekleşen farklılık bu kontrol görevinin kısmen yerine getirilmesini sağlamış, ancak özellikle 1973-1980 döneminde tek parti hükümetlerinin kurulamaması nedeniyle, düşünüldüğü gibi bir kontrol mekanizmasının varlığına da gerek kalmamıştır. Bu dönemde de bir çok sorun yaşanmış olmasına rağmen, 1950'li yıllarda olduğu gibi Meclis çoğunluğunun ülkenin tek hakimi olması durumu ortaya çıkmamıştır.

Uygulanan seçim sisteminin etkisiyle, bir partinin mutlak üstünlük kurmasına izin verilmemiş ve TBMM daha önceki dönemde yaşadığı gibi "ellerin bir orman gibi kalktığı" oturlara sahne olmamıştır. Bunun yanında genellikle parti grubunun bağlayıcı karar alması, Meclis oylamalarında partinin egemenliğini sağlamış, milletvekillerinin "hür iradeleri" yerine "parti politikaları" etkili olmuştur.

1960-1980 döneminde oluşan meclislerde milletvekilliklerinin partilere dağılımına baktığımızda iki dönem dışında tek parti hükümetinin kurulamadığını görmekteyiz. 1961 seçimleriyle oluşan Meclis tek partili iktidara olanak sağlamazken, 1965 seçimleriyle oluşan Meclis'te ise, uygulanan "milli bakiye sistemi" nedeniyle küçük partilerden TİP 15 milletvekiliyle grup kurabilmiş, ancak bu dönemde tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde eden AP'nin çabalarıyla seçim sistemi bir kez daha değiştirilmiş ve bakiye sisteminden vazgeçilerek basit nispi temsil yöntemi kullanılmıştır. 1969 seçimleriyle yine tek başına hükümet kuracak çoğunluğu AP elde etmiş; bu dönemden sonra iki kez CHP birinci parti olmasına karşılık tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Dolayısıyla 1961-1980 döneminde hükümet karşısında teslimiyetçi bir parlamentodan söz edilemez.

1961-1980 döneminde millet meclisi ve cumhuriyet senatosu üyelerinin mesleki dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir. Millet Meclisi üyelerine ait oranların yanında yer alan (+) işareti, bu meslek grubunun 1960 öncesi meclislerine oranla daha yüksek bir temsil düzeyine ulaştığını; (-) işareti ise, daha düşük bir temsil düzeyini göstermektedir.

TABLO 14: 1961-1980 DÖNEMİ MECLİS VE SENATO ÜYELERİNİN**MESLEKİ DAĞILIMI (%)**

MESLEK	MİLLET MECLİSİ	CUMHURİYET SENATOSU
Asker	5.21 (-)	14.63
Hukukçu	28.80(+)	34.76
Memur	14.19 (-)	18.49
Serbest Meslek	31.40 (-)	15.65
Teknik Eleman	9.55(+)	7.72
İşçi-Sendikacı	1.95(+)	1.22
Özel Sektör Yöneticisi	3.91 (-)	6.30
Sanatçı	0.14 (-)	0
Gazeteci	4.85(+)	1.83

KAYNAK: *Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye*

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi meclis ve senato arasındaki farklılık açısından ilk dikkati çeken nokta, senato üyelerinin yüzde 34.76 gibi çok yüksek bir oranda hukukçu olmasıdır. Hukukçular Mecliste'de yüzde 28.80 gibi yüksek bir oranla en fazla temsil edilen meslek grubu olmakla birlikte senatodaki orandan oldukça düşüktür.

Buna karşılık Mecliste en yüksek temsil oranına sahip olan serbest meslek sahiplerinin oranı yüzde 31.40 iken; bu meslek grubunun senatodaki temsil oranı yüzde 15.65'dir. Asker ve sivil bürokrat olarak bakıldığında, mecliste yüzde 19.40 olan temsil oranı, senatodaki yüzde 33.12'den bir hayli düşüktür.

Meclis ve senato üyelerinin mesleklere dağılımında ortaya çıkan farklılıkların temel sebebi, bu iki parlamentoya giriş şartlarının farklılığıdır. Daha önce değinildiği gibi, senato üyesi için yüksek öğrenim görmüş olmak gerekirken, milletvekili olmak için Türkçe okuyup yazmasını bilmek yeterli kabul edilmiştir. Kabul şartlarındaki bu farklılığın mesleki farklılığa yol açması doğaldır. Sonuç olarak senatonun meclise oranla daha "seçkin" bir yapısı olduğu görülmektedir.

3.3.2.3 PARTİLERİN ÖRGÜTLENMESİ

1960-1980 dönemini, politik alanın kurumsal yapısı açısından değerlendirdiğimizde, 1961 Anayasasının getirdiği yeni düzenlemeler önem kazanmaktadır. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamında, politik faaliyetlere daha geniş bir katılım amaçlanmış ve bu amaca uygun bir kurumsal yapı oluşturulmaya çaba harcanmıştır. Siyasi parti ve politik birlikler, kendilerine sağlanan yasal güvencelerden yararlanarak faaliyetlerini sürdürmüşler ve örgütlenmelerini genişletmişlerdir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, bir çok yeni partinin ve politik birliğin kurulduğu bu dönemde, sayısal artışa paralel bir içerik zenginliği sağlanamamıştır.

Ayrıca bir çok siyasal parti ve politik birlik, kurum içi demokrasiyi tam olarak oluşturamamıştır. 1960 öncesinde olduğu gibi siyasal faaliyetler belirli bazı kişilerin etrafında ve onların görüşleri doğrultusunda oluşmuş, örneğin siyasal partiler kişi partisi olmaktan kurtulamamışlardır. 1960'lı yılların ikinci yarısında başlanılan önseçimle milletvekili adaylarının belirlenmesi, parti içi demokrasinin işlerliği açısından önemli bir gelişme olmakla birlikte, bu kez delege oylarıyla gelen adaylar, seçilip kendine parti içinde kalıcı yerler edinmişlerdir. Bu durum daha çok blok halinde oy sahibi olan ve genellikle aşiret reisliği gibi yerel nüfuzu güçlü kimseler için geçerlidir. Günümüzde de devam eden "blok oy" sahipliği parti içi demokrasinin işleyişine de engel olmuştur.

3.3.2.4 SİYASAL KATILIM

Siyasal katılımın önemli bir unsuru, ülkenin geleceği açısından önem taşıyan ve demokrasiye anlam kazandıran seçime katılmadır. Bununla birlikte, siyasal katılımın yalnızca seçim ve referandumlara katılma olarak değerlendirilmesi kavramın anlamını sınırlandırmak olur. Oy verme dışında siyasal katılım; siyasal tartışmalara katılmak, baskı gruplarına üye olmak, siyasal literatürü izlemek, kanaat önderliği yapmak vb. davranışları da içerir. Siyasal katılma sonucu yalnız ulusal kadere hükmedecek hükümetler yaratılmaz, aynı zamanda onlara yön verilir.

Dolayısıyla toplumsal bütünü politik analizlerinde, siyasal katılımın da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla aşağıda öncelikle 1960-1980 döneminin seçimleri ve halkoylamaları katılım değerlendirilecek, daha sonra geniş anlamıyla siyasal katılımın bu dönemdeki işleyişi üzerinde durulacaktır.

1960-1980 döneminin ilk oy verme işlemi, 1961 Anayasasının 9 Temmuz'da halkoylamasına sunulmasıdır. Bu halkoylamasına katılım oranı yüzde 81 düzeyinde olmuştur. Bu katılım oranı 1961 genel seçimleriyle birlikte en yüksek orandır. Oylamaya katılımı zorlayıcı herhangi bir hüküm ve uygulama olmamasına rağmen katılım oranının bu kadar yüksek olması, toplumda halkoylamasının önemi konusunda fikir birliği olduğunu göstermektedir.

1960 askeri müdahalesiyle kapatılan DP'nin devamı olduğu iddiasıyla kurulan AP, Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa metninin reddedilmesi yolunda resmi olmayan bir propaganda çalışması yapmıştı. Bu çalışmanın etkili olduğu, oyların yüzde 38.3 oranında "hayır" çıkmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu düzeyde "hayır" oyunun varlığı, halkoylamasında olumlu yönde oy verilmesi yolunda, en azından resmi olarak baskı olmadığının göstergesidir.

Halkoylaması ve genel seçimler, oy vermekle iktidar değişikliğinin yapılması konusunda anlamlı bir olanak olarak görülürken, yerel seçimler ve kısmi seçimlerde iktidarın etkilenmesi daha sınırlı kaldığından, katılım oranları genellikle bu türü seçimlerde daha düşük olmaktadır. Bu değerlendirme, genel seçimlerden ayrı zamanlarda yapılan senato üçtebir yenileme seçimleri için de geçerlidir. Bu nedenle aşağıda bu dönemde yapılan 5 genel seçimle 1 halkoylamasının katılım oranları verilmiştir.

TABLO 15: 1960-1980 SEÇİMLERE KATILIM ORANLARI

YIL	OYLAMANIN NİTELİĞİ	KATILIM ORANI (%)
1961	Anayasa Referandumu	81.0
1961	Genel Seçim	81.0
1965	Genel Seçim	71.3
1969	Genel Seçim	64.3
1973	Genel Seçim	66.8
1977	Genel Seçim	72.4

KAYNAK: Saim SEZEN, *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları,

Ankara, 1994, ss. 252-261'den derlenmiştir.

Seçim ve halkoylamalarına katılımın düzeyi, toplumda seçimler yoluyla belirli bazı değişimlerin yapılabileceğine olan güvenin göstergesidir. Katılım oranının düştüğü dönemler de ise, genellikle halkın seçimler yoluyla iktidar değişikliğini gerçekleştirme veya iktidara destek olma olanağının bulunmadığı görülmektedir.

Buna bağlı olarak, askeri yönetimlerden sivil yönetime geçiş için yapılan seçimlerde, genellikle yüksek katılma oranı söz konusudur. Bu genel eğilim 1960-1980 döneminde de geçerli olmuştur. 27 Mayıs'ın hemen ardından yapılan 1961 halkoylaması ve genel seçimlerde katılma

oranı yüzde 81 olmuştur ve bu oran, seçmenlerin yüzde 76.6'sının seçimlere katıldığı 1957 seçimlerinden anlamlı ölçüde yüksektir. 1961 seçimleri düzeyinde olmasa da, 1973 genel seçimlerinde de benzer bir ilişki vardır.

Yukarıda belirtildiği gibi, siyasal katılımı yalnızca oy verme eylemi olarak değerlendirmek, siyasal katılımın anlamını sınırlandıracaktır. Oy verme işlemi, siyasal katılımın yalnızca bir boyutudur. Bunun yanında siyasi parti, mesleki birlikler ve dernekler aracılığıyla siyasal karar mekanizmasına katılmakta, ayrıca dernek ve benzeri kuruluşlar aracılığıyla kamuoyu oluşturarak politikaların uygulamasını denetleme ve gerektiğinde değiştirilmesi için çaba harcanmaktadır. Bu çabaların sonucu olarak özellikle meslek kuruluşları, -en azından görece olarak daha özgür dönemlerde- hükümetler üzerinde etkili olmaktadır. Bunun en belirgin örneklerinden biri, 1979 yılında Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) tarafından yurtiçi ve yurtdışında gazete ilanlarıyla gerçekleştirilen dönemin hükümetine karşı yürütülmüş kampanyadır.

TÜSİAD örneğinde olduğu kadar etkili olmamakla birlikte çeşitli dönemlerde çok farklı amaçlara yönelik, çok sayıda dernek kurulmuştur. Bu derneklerin sayısı, 1950'li yıllarda önemli miktarda artmış olmakla birlikte asıl 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükler ortamında sayı patlaması yapmıştır. 1938'de 205 olan dernek sayısı, 1946 yılında 733'e yükselmiş; 1955 yılında ise 7086 olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde 18958 olan dernek sayısı, 1972 yılında 45969'a ulaşmış ve bu sayı, siyasal iktidar tarafından kaygıyla karşılanarak sınırlandırma gereği duyulmuştur. Getirilen bir çok bürokratik engel sonucunda dernek sayısı 18 bine kadar düşmüş, izleyen yıllarda tekrar artış göstererek 1979 yılında 49365'e yükselmiştir.

Dernek sayısındaki bu artışın tümünü halkın politik faaliyetlere katılımı olarak değerlendirmek elbette doğru olmaz. Bununla birlikte, derneklerin yaklaşık beşte birinin sosyal amaçlı dernekler, beşte birinin kültür dernekleri olması, bunların politik karar mekanizmasında yer alması bile kamuoyunun oluşumunda etkili olduğu gerçeği göz ardı edilemez.

Öte yandan ülkemizde siyasi konjonktüre bağlı olarak derneklerin etkinliklerinin arttığı dönemler olmuştur. Sayısından bağımsız olarak, ekonomik ve politik sorunların arttığı dönemlerde çözüm yollarını düşünüp tartışan kişilerin, dernek benzeri kurumlarda bir araya geldiklerini ve tartışma ortamı yarattıklarını görmekteyiz.

Bunun yanında siyasi parti oluşumu da siyasal katılımın önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Nitekim 1946 sonrasındaki siyasi gelişmelerin çok sayıda siyasal partinin kurulmasına olanak sağladığı daha önce belirtilmişti. Bu dönemde 37 siyasi parti kurulmuştur ve bunların bir çoğunun adında "sosyalist", "demokratik" vb. terimler yer almıştır. 1960-1980 döneminde ise, 31 adet siyasal parti kurulmuştur. Bu siyasal partilerin önemli bir kısmı radikal sağ ve sol partiler iken bir kısmı da merkezde yer alan partilerdir. Yine bunların bir kısmı farklı isimler altında da olsa günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Kurumsal gelişmeleri dikkate aldığımızda dernek ve siyasal parti kuruluşunun önemli sayılara ulaştığı, bir başka ifadeyle siyasal katılımın şekli unsurlarının belli ölçülerde mevcut olduğu görülmektedir. Ancak siyasal katılım için, kuruluş sayıları gerekli fakat yeterli olmayan bir unsurdur.

3.3.3 SEÇMEN YAPISI

Ülkemiz toplumsal yapısının bir sonucu olarak, radikal sol diyebileceğimiz partilerin dışında, siyasal partilerin destek aldığı sınıflar mevcut değildir. Bazı partilerin geleneksel olarak kırsal yörelerden veya kent merkezlerinden daha çok oy aldığından söz edilse bile, bu durum partilerin sınıfsal bir tabanı olduğu şeklinde yorumlanamaz. Bununla birlikte, ülkemizdeki seçmen yapısıyla

ilgili değerlendirmelerde, genelde sağ kesim oyların çoğunlukta olduğu bilinmektedir. Sağ oylar dalgalı seyir izlerken; sol oylar 1965 seçimleriyle başlayan artış eğilimini korumuş ve 1980 öncesinin son genel seçimleri olan 1977'de yüzde 41.9'a ulaşmıştır. Bu artış eğiliminde özellikle CHP'nin kadro ve program olarak yenilenmesi etkili olmuştur. Bülent Ecevit'in genel başkanlığıyla CHP 1973 ve 1977 genel seçimlerinde, çok partili dönemde yapılan seçimlerden daha yüksek oy almayı başarmıştı. 1960-1980 döneminin genel seçimlerinde alınan oyların sağ-sol ayrımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO 16: 1961-1980 DÖNEMİ SEÇİMLERİNDE OYLARIN SAĞ-SOL DAĞILIMI (%)

SEÇİM YILI	SAĞ ¹	SOL ²
1961	62.5	36.7
1965	65.1	31.7
1969	54.9	32.9
1973	57.5	34.4
1977	53.7	41.9

KAYNAK: Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s.1812.

NOT: Toplamların 100 olmayış nedeni GP, CGP gibi merkez partiler ve bağımsızların hesaba dahil olmayışdır.

¹ AP, MP, CMP, CKMP, MHP, MSP, YTP oyları toplamı.

² CHP, TİP, TBP, TSİP, SDP oyları toplamı.

Seçimlerde partilerin aldıkları oyların bölgesel dağılımının incelenmesi partilerin seçmen tabanı hakkında bilgi verebilecektir. Bu nedenle aşağıda, bu dönemde yapılan seçimlerde önemli oranda oy almış partilerin hangi bölgelerde daha başarılı oldukları ele alınmıştır.

1961 seçimlerinde eski DP'nin oylarını paylaşan üç partiden AP, DP'nin en güçlü olduğu gelişmiş Batı Anadolu'da (Ege, Marmara ve Akdeniz'de) etkili olurken YTP, DP'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesindeki oylarına, CKMP ise Orta Anadolu'daki oy tabanına sahip çıkıyordu. CHP'nin görece başarılı olduğu bölgeler ise 1960 öncesinde güçlü olduğu Doğu Anadolu Bölgesi ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile sınırlanmıştı.

1965 seçimlerinde mutlak çoğunluğu elde eden AP ülke genelinde başarılı olmuşken, en başarılı olduğu bölgeler Batı Anadolu illeridir. Bu seçimlerden kısa bir süre önce programının "ortanın solunda" olduğunu açıklayan CHP ise, geleneksel oy desteğini yitirmiş ve yeni oy tabanı kazanamamıştır.

1960'ların sonlarında gerek sağda gerek solda önemli ölçüde parçalanma ortaya çıkmıştır. Sağda AP toparlayıcı olurken, CKMP'nin genel başkanlığına Alpaslan Türkeş seçilerek parti MHP'ye dönüşmüş, radikal islam görüşlerin temsilcisi olan ve daha sonra MNP'ni kuran Necmettin Erbakan bağımsız olmuş ve bir anlamda 1970'lerde faaliyet gösteren sağ partiler belirginleşmişti. Buna karşılık CHP'nin değişimi sonrasında bu partiden ayrılan bir grup GP'yi kurmuştu. Bu koşullarda yapılan 1969 seçimlerinde AP ve CHP oy kaybetmiştir.

1969 seçimlerinde AP Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesinde yer alan illerde kendi ulusal ortalamasının üstünde oy almış olmasına karşılık bu bölgelerde güç kaybetmiş, daha önce zayıf olduğu Doğu Anadolu Bölgesinde oyunu artırmıştır. CHP ise daha önce güçlü olduğu, büyük toprak sahibi eşrafın egemen olduğu illerde oy kaybederken, özellikle büyük kentlerin olduğu alanlara doğru yayılma eğilimi göstermiştir. Bir başka ifadeyle bu seçimlerde partilerin başarılı oldukları bölgelerde belirgin bir kayma gerçekleşmiştir.

1969 seçimlerinden önce siyasi yelpazede oluşmaya başlayan parçalanma, 12 Mart'la başlayan ara dönemde de sürmüş ve 1973 seçimlerinden sonra seçmen tabanında yeniden saflaşmaya neden olmuştur. Söz konusu saflaşma, 1973 seçimlerinin 1950'den bu yana en fazla partinin katıldığı seçim olmasını sağlamıştır. Bunun sonucu olarak 1946'dan bu yana genel olarak geçerli olan "iki partili" yapılanma son bulmuş ve günümüze kadar büyük ölçüde devam eden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Öyle ki, 1973 yılından bu yana geçen 23 yıl boyunca yalnızca iki dönem tek partili hükümet kurulmuştur.

Bu parçalanma ile girilen 1973 seçimlerinde en zararlı çıkan parti AP olmuştur. AP'nin oy tabanı sanayileşmiş bölgelerde CHP'ye, Batı ve Orta Anadolu'nun gelişmiş tarım merkezlerinde 1970 sonunda kurulan DP'ye, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde MSP'ye, Orta Anadolu'nun az gelişmiş tarım bölgelerinde MHP'ye kaymıştır. 1973 seçimlerinde önemli oranda oy sıçraması sağlayan CHP'nin oy tabanı ise, geleneksel olarak güçlü olduğu Doğu Anadolu Bölgesi ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinden ülkenin batısındaki sanayileşmiş bölgelere kaymıştır. En yüksek artış üç büyük şehir ve Adana'da gerçekleşmiştir. Bu illerdeki oyların yaklaşık yarısı CHP'ye verilmiştir.

12 Eylül askeri müdahalesi öncesinde son genel seçim olan 1977 seçimlerinde sağ yine parçalanmış yapısıyla girmiş ve genel olarak sağ oylarda düşüş gerçekleşmiştir. DP'nin çözüldüğü bu seçimlerden CHP daha da güçlenerek çıktı. CHP, büyük şehirlerin özellikle merkezlerinde oyların yarısından fazlasını elde etmiş, modern tarım yapılan gelişmiş yörelerden elde ettiği oyları da artırmış ancak bu bölgelerdeki AP'nin üstünlüğünü değiştirememiştir.

1960-1980 dönemindeki seçimlere ilişkin bu açıklamaların ardından ülkemizdeki seçmen yapısıyla ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapabiliriz (Tekeli, 1983: 1819-1820):

- Değişimi ifade eden partilerin oy tabanları ülkenin daha gelişmiş yöreleri olan Batı Anadolu'daki iller olmuştur. 1960'larda AP, 1970'lerde CHP bu bölgelerde daha fazla oy almıştır.
- Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesinde geleneksel ilişkilerle etkilenebilen seçmenler, 1960'ların başlarında CHP'yi desteklerken, bu partideki değişim sonrasında desteğini çekmiş ve daha çok üçüncü partilerle bağımsız adaylara destek vermiştir.
- Batı Karadeniz ve Önorta Anadolu Bölgelerindeki illerin seçmenleri daha muhafazakar yapıda olup, yeni gelişen partiler, bu illerden destek görememiş ancak bir-iki seçimden sonra destek bulmuştur.
- Akdeniz bölgesi ise daha çok yükselen partiye oy veren bir seçmen yapısına sahiptir. Dolayısıyla bu bölgede oy hareketliliğinin en yüksek olduğu iller bulunmaktadır.

Sonuç olarak ülkemizde genellikle sağ partilerin daha fazla tercih edildiği bir seçmen yapısı mevcuttur. Bununla birlikte Türk seçmeni değişime de açıktır.

3.3.4 YETKİ DAĞILIMI YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİMLERİN PAYI

Önceki bölümlerde ele alındığı gibi ülkemizde yerel yönetimlerle ilgili olarak idari vesayetçi bir düzen benimsenmiştir. Bu düzen içinde yerel yönetimlerle merkezi yönetimin yetki alanları farklılaşmış, ancak yerel yönetimlerin bazı yetkileri kullanması, merkezi yönetimden alınacak onaya bağlı kılınmıştır. Özellikle büyük finansman kaynağı gerektiren altyapı yatırımları bu türdendir. Kuşkusuz yerel gereksinimlerle ilgili alanlarda verilen yetkiler, yerel yönetimler tarafından kullanılmaktaydı. Bu yetkilerin kullanılmasıyla sağlanan gelişmeler bir anlamda yerel yönetimin başarı karnesi olmaktadır. Yerel yönetimlerin başına gelenler bu karneleri olumluya

çevirmek için çaba harcamışlardır. Zira yerel yönetimler bir anlamda merkezi hükümet adaylığı için hazırlık niteliğindedir. Özellikle 1970'lerde bu niteliğin ön plana çıktığı ve günümüze kadar sürdüğünü görmekteyiz. Özellikle büyük şehirlerde başarılı şekilde belediye başkanlığı yapmış olanların önemli bir kısmı, belediye başkanlığı görev süresinin dolmasından sonra milletvekilliğine aday olmuşlardır.

Yerel yönetimlerin, merkezi yönetime giden yol olması kişi bazında geçerli olduğu gibi, siyasi partiler açısından da geçerlidir. Bu nitelik, 1970'li yıllarda yerel yönetimlerle, hükümetin ayrı partilerden olmasıyla daha da belirginleşmiştir. Bu yarışmacı ortam belediyelerin yeni hizmet türlerini geliştirmelerini de sağlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından halkın enflasyon karşısında zor durumda kalmamaları için belediyeler fiyat denetimlerine ağırlık verdiler. Ancak 1970'lere gelindiğinde yükselen enflasyon fiyat denetimlerini yetersiz bıraktı. Bunu üzerine, 1974 yerel seçimlerinde, özellikle büyük kentlerde iş başına gelen belediye başkanları, fiyat denetimlerinin dışında daha etkin politikalar geliştirerek kentlerde yaratılan rantların azaltılması ya da topluma mal edilmesi doğrultusunda "üretici", "kaynak yaratıcı" belediye anlayışının gelişmesinde yol açan örnek girişimlerde bulundular.

1970'lerde merkezi/yerel yönetim ilişkileri açısından ilginç bir olay da, Türkiye'de ilk ve son derfa Yerel Yönetim Bakanlığı'nın kurulması oldu. Bakanlığın katkılarıyla, bir yandan üreticilerin ürünlerinin daha iyi değerlendirilmesi, bir yandan tüketicilerin korunmasına yönelik çabalara girişilmiştir. Bu çabaların en çok bilineni, temel malların bulunmasında zorlukların başladığı 1970'lerin ikinci yarısında, söz konusu malların dağıtımıyla ilgilenen işletmelerin kurulmasıdır. 1580 sayılı Belediye Yasası, piyasayı denetlemek, düzenlemekle ilgili olarak öngördüğü görevler kapsamında kurulan bu işletmeler, "tanzim satış mağazaları" adıyla giderek yaygınlaştı.

Ayrıca, büyüyen kentlerde konut, arsa, ulaşım gibi alanlarda önemli ölçüde şehir rantı ortaya çıkması belediyelerin bu alanlarla da ilgilenmesine neden oldu. Bundan sonra elektrik, su, hava gazı üretim ve dağıtımı yanında otobüs, meyve-şebze hali, soğukhava deposu işletmeciliği gibi işlerle ilgilenen belediye işletmeleri hızla çoğaldı. Ancak, siyasi nedenlerle düşük tuttukları fiyat tarifeleri yüzünden bu işletmeler zarar etmeye başladılar. Bu özellik hala sürmektedir. Bununla birlikte söz konusu işletmeler nedeniyle belediyelerin yönettiği fonların artması, belediyelere olan ilgiyi de artırdı.

Böylece 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca belediyelerin faaliyet alanlarının genişlemesi, halkın günlük yaşantısında giderek daha fazla etkinlik kazanmasına nedne oldu. Bunun sonucunda da, siyasi partiler yerel seçimlerde de, genel seçimlerde olduğu gibi seçim kampanyalarını genişlettiler.

Bu gelişmeler çerçevesinde 1970'li yıllarda parasal ve yönetsel alanlarda yerel yönetimlerle ilgili olarak ortaya çıkan eğilimler şöyle sıralanabilir(Göymen, 1983: 2843):

- 1- Kent yönetimleri kendilerine yeni parasal kaynaklar yaratmaya çalışmışlardır.
- 2- Kaynaklarının kısıtlı olduğunu bilerek bu kaynakları en akılcı biçimde kullanma çabasına girişmişler, bu yüzden de kent halkının güvenini kazanmaya çalışmışlardır.
- 3- Konum ve ilişki biçimlerini yeniden tanımlayıp, kendilerini merkezihükümetin toplum içindeki uzantısı olarak değil, kent halkının merkezi yönetim karşısındaki doğal zantısı ve temsilcisi biçimine görme eğiliminde olmuşlardır.
- 4- Bunu yaparken de kent halkının örgütlü desteği ve güveninin gerekli olduğunun bilinci ile davranmışlardır.

5- Böyle bir desteğin, ancak kent halkı ile en geniş biçimde kaşılıklı iletişim mekanizmaları ve örgütlenmeleriyle olacağını düşünüp gereğini yapmaya çalışmışlardır.

6- Bu düşünce doğrultusunda iç örgütlenme ve kadro sorunlarını yeniden değerlendirmişlerdir.

Sonuç olarak özellikle 1970'li yıllarda yerel yönetimlerin merkezi yönetim karşısında konumlarının güçlendiğini görmekteyiz. Bununla birlikte merkezi yönetimin yerel yönetimleri denetlemeyi sürdürdüğünü de belirtmek gerekmektedir.

3.4 1960-1980 DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Birbirine zıt yönde iki askeri müdahale arasında kalan 1960-1980 yılları, çoğulcu demokratik rejimin yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Politik açılımın genişlediği, siyasi yelpazenin çeşitlendiği bu dönemde, toplumsal gelişme de çok hızlıdır.

Kalkınma çabalarını "**plan**" eksenine oturtan Türkiye, uyguladığı "**ithal ikameci sanayileşme stratejisi**"yle, belli bir sanayileşme düzeyine ulaşmış, dönemin sonunda da "**dışa açık sanayileşme stratejisi**"yle kalkınma çabalarını sürdürmüştür. Buna bağlı olarak sanayileşmenin getirdiği toplumsal dönüşüm politik alanda da etkilerini göstermiş; sosyal ve kültürel olarak sanayi öncesi özelliklerin baskın olduğu toplum dokusu, sanayileşmenin getirdiği politik yapılanmayla uyum sağlamakta zorlanmıştır. 1960-1980 döneminde politik alandaki gelişmeler, bu uyum sorundan kaynaklanmıştır.

Politik yapılanmada, yeni sanayileşen ülkenin sorunlarına çözüm üretilememesi, toplumsal muhalefeti yükseltmiş; politik sistemin bu toplumsal muhalefete olağan kanallarla kendini ifade etme şansı tanımaması siyasal şiddet yoluna sapılmasına neden olmuştur. Bunun üzerine mevcut politik sistem toplumsal muhalefeti 12 Mart Muhtırası'yla belli bir süre engellenmeye çalışmıştır. Ancak dönemin sonuna doğru benzer çelişkilerin güçlenmesi toplumsal muhalefetin yeniden yükselmesine yol açmış ve bu kez 12 Mart öncesinden çok daha kanlı gelişen siyasal şiddet, doğrudan askeri yönetimin kurulmasıyla önlenebilmiştir.

Bir başka ifadeyle, Türk demokrasi tarihi, açmazların olağan yöntemlerle çözülememesi nedeniyle üç kez askeri müdahaleye sahne olmuş, sistem tıkanıklıkları tepki niteliğinde yeni sistem arayışlarını gündeme getirmiştir. Nitekim 1961 Anayasası 1950'lere; 1982 Anayasası da 1970'lere tepki niteliğini taşımaktadır.

Millet egemenliğinin temsilcisi olan TBMM'nde uygulanan seçim sistemine bağlı olarak bir partinin ezici bir üstünlük sağlaması, fiili olarak güçler ayrılığı ilkesinin ortadan kalkmasına neden olmuş ve aynı durumun bir daha yaşanmaması amacıyla iki meclisli sisteme geçilmiştir.

Öte yandan, 1960'lı ve 1970'li yıllarda uygulanan nispi temsil esasına dayalı seçim sistemi, 1950'lerde yaşanan bu olayın tekrarlanmasını önlemiştir. Ancak bu kez seçim sistemi ve parti sayısının artmasına bağlı olarak siyasi partilerden birinin net bir çoğunluk elde edememesi, ülkenin koalisyonlarla yönetilmesini zorunlu kılmıştır.

20 yıllık bu dönem boyunca yalnızca 1965-1971 yıllarını kapsayan 6 yıl dışındaki zamanlarda koalisyon veya azınlık hükümetleri iş başında kalmıştır. 1971-1973 yılları hariç ülke, 11 yıl koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısında belirgin olan bu durum politik istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. 1970'lerde dünya ekonomisinin olumsuz konjonktürü ile örtüşen bu politik istikrarsızlık ülkeyi kaotik bir ortama sürüklemiştir.

Politik yapılanmada yeterli katılımcılığın sağlanamaması, Meclis dışı muhalefeti güçlendirmiş, siyasi çekişme içindeki iki büyük partinin çatışması nedeniyle çözüm üretemeyen sistem kendini değişen koşullara uyduramamıştır. Bu dönemin çatışmacı yapılanması, çoğulculuğun/katılımcılığın

gelişmesini engellemiştir. Partilerin tek yanlı, günlük çıkar hesaplarına dayanan uygulamaları, henüz yeni olan çok partili demokratik sistemin gelişmesine ve yerleşmesine fırsat tanımamıştır. Politik sistemdeki bu tıkanıklık, kökleri geçmişte olan çatışmacı kişisel davranışlarla iyice açmaza dönüşmüştür. Genel olarak 1961 Anayasasının geçerli olduğu 1980 öncesi dönemde ortaya çıkan bu tablo, ülkeyi yeniden bir askeri müdahaleye sürüklemiştir.

4. 1980 SONRASI DÖNEMDE POLİTİK ALAN

Bu dönem, özellikle 1990'lı yıllar, Türkiye'nin siyasal tarihinin en istikrarsız dönemlerinden biri olmuştur. Bunun temel nedeni 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale ve bunu izleyen askeri rejimin siyasal yaşamımızda çok derin izler bırakan ve etkileri günümüze kadar süren karar ve uygulamalarıdır.

Bugün karşılaşılan sorunlar, askeri rejimin kalıntıları yanında, geçiş döneminin sancılarını da taşımaktadır. Yeni ekonomik model arayışları ve dünya siyasal coğrafyasında 1980'lerin sonrasında Doğu Bloku'nun çözülmesiyle görülen köklü değişimler bu geçiş dönemini daha da zorlu bir süreçle dönüştürmüştür. Daha önceki bölümlerde politik süreç ele alındıktan sonra politik sistem incelenmişti. Oysa bu bölümde, önce politik sistem incelenmektedir. Çünkü bu dönemin başlangıcında gündemi daha çok politik sistemdeki değişim belirlemiştir.

4.1. 12 EYLÜL REJİMİ VE POLİTİK SİSTEM

12 Eylül 1980 tarihinde "bayrak hareketi" adı verilen müdahale ile Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Bu hareketin 27 Mayıs 1960 müdahalesinden temel farkı, müdahalelerin itici güçleri ve programlarında kendisini gösterir. Nitekim 1980 Askeri hareketi sonrasında yayınlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisinde parlamento ve hükümetin fesh edilmesine karşılık, siyasal partiler için böyle bir karar alınmamış olması hatta, siyasal faaliyetlerin durdurulmasından söz edilmemiş olması dikkat çekicidir.

Yine, müdahalenin dünya genelinde şaşkınlık yaratmaması ve Milli Güvenlik Kurulu üyesi Tahsin Şahinkaya'nın müdahaleden bir gün önce ABD'den dönmesi üzerinde durulması gereken noktalardır.

12 Eylül yönetimiyle siyasi partilerin, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin, DİSK ve MİSK'in faaliyetleri durdurulmuş; bu iki işçi sendikasının yöneticileri gözaltına alınmış; Türk-İş'e bağlı sendikaların ise faaliyetlerine devam etmesine izin verilmişti.

Yasama-yürütme yetkilerini üstlenen Milli Güvenlik Konseyi(MGK), ilk etapta toplum ve çalışma yaşamının değişik kesimlerini ilgilendiren önemli kararlar almıştır. Grev ve lokavtlar ertelendi; toplu iş sözleşmesi yapılan işyerlerinde işçilere yüzde 70 oranında ve avans olarak ek ödeme yapılması kararlaştırıldı; çalışanlara işbaşı yaptırıldı. Böylece Osmanlı döneminde yeni padişahların başa geçtiğinde dağıttığı bahşiş yöntemi kullanılmış ve halkın desteğinin sağlanması amaçlanmıştır.

Bu dönemde devlet ve hukuk düzenine ilişkin kararlar da yine MGK tarafından alındı. Bu çerçevede Bakanlar Kurulu dağıtıldığı için bir süre için müsteşarlara bakan yetkisi verildi ve böylece bir teknokrat hükümeti kurulmuş oldu.

Ülke çapında sıkıyönetim ilan edildiği için, bunun gerektirdiği adli düzenlemeler yapılarak askeri mahkemeler kuruldu. Böylece, sadece yasama ve yürütme değil yargı da askeri yönetimin denetimine girdi.

Askeri yönetim ve MGK parlamento ve ona dayalı meşru hükümeti dağıtmış olmasına rağmen, parlamenter gelenek ve törelere sırt çevirmemiş ve müdahaleden 6 gün sonra MGK üyeleri "milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzeni" vaadini de içeren bir metinle andıçmışlardır.

Askeri rejimin hukuki yapılanması açısından önemli adım, Bakanlar Kurulunun oluşturulması ve Emekli Oramiral Bülent Ulusu'nun hükümeti kurmakla görevlendirilmesidir. Bülent Ulusu atanmasından bir gün sonra Bakanlar Kurulu listesini Devlet başkanının onayına sundu. 27 kişilik yeni hükümetin 9 üyesi daha önceki 12 Mart Rejimi döneminde(1971-1973) kurulan Türk Silahlı Kuvvetleri destekli hükümetlerde görev almış kişilerdi. Başbakanın hükümet programı 5 kişilik yasama meclisi önünde okunmasından üç gün sonra hükümetin oybirliği ile güven oyu aldığı MGK tarafından ilan edilmiştir. Hükümetin kurulması ve güven oyu almasına rağmen MGK gerekli gördüğü konularda yürütme yetkisini bizzat kullanması sözkonusu olabiliyordu.

4.1.1. MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koymasıyla, Genelkurmay Başkanının başkanlığında, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşan Milli Güvenlik Konseyi, TBMM ve hükümeti feshetmiş, siyasal parti faaliyetlerini yasaklamış, yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar, yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir.

MGK'nın ilk icraatlarından biri, 21 Eylül 1980'de sivillerden oluşan ve yalnız kendisine karşı sorumlu olan bir hükümet kurmak olmuştur. Bunun yanında MGK Anayasa Düzeni Hakkındaki yasayı yayınlayarak(27.10.1980) 12 Eylül Harekatını Anayasal bir çerçeveye oturtmuş ve bu yasada belirtilen istisnalar dışında, yeni bir anayasa yapılıp uygulamaya geçinceye kadar 1961 Anayasası'nın geçerli olacağını ilan etmiştir. Sözkonusu istisnalar ise şunlardır;

- Cumhurbaşkanı'na ait görevleri MGK üstlenecektir.
- TBMM ve Cumhuriyet Senatosuna ait görevler MGK tarafından kullanılacaktır.
- MGK tarafından çıkarılan bildiri, karar ve yasalara karşı anayasal ve yönetsel yargı yolu kapanmış, Bakanlar Kurulu ve üçlü kararnamelere karşı iptal davası açılması yasaklanmıştır.
- MGK tarafından çıkarılan bildiri, karar ve yasaların Anayasa ve yasalarla çatışması durumunda MGK'nın karar ve yasaları uygulanacaktır.

Askeri rejimin hukuki yapılanmasının ilk önemli belgesi "TC Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İctüzüğü" başlıklı metindir. Bir yasama meclisinin içtüzüğünü andıran 24 maddelik bu metnin önemli hükümleri şunlardır;

- MGK'nun danışmanlık ve sekreterlik görevini Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri yapar. Sekreter Konsey toplantılarına katılır, ancak oy kullanamaz. Sekreter, gerekli gördüğünde yasa tasarı ve teklifleri ve diğer konular üzerinde inceleme yapmak üzere geçici İhtisas Komisyonları oluşturabilir.
- Yasa önermeye MGK üyeleri ile Bakanlar kurulu yetkilidir.
- Başbakan ve bakanlar kurulu MGK tarafından denetlenebilir ve düşürülebilir.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, sekreterlik, sekreter ve ihtisas komisyonları askeri rejimin yasa üretim sürecinde önemli bir yere sahiptir.

Devlet yönetiminin seçimle gelmiş merkezi organlarını dağıtan 12 Eylül müdahalesi, yerel yönetimler için de çok geçmeden benzer yola başvurmuş ve seçimle gelmiş belediye başkanlarını görevden almış, il genel meclisleri ile belediye meclislerini fesh etmiştir.

12 Eylül askeri rejiminin temel düzenleyicisi Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun olmuştur. Bu metnin içeriği incelendiğinde "Geçici Anayasa" nitelemesi kullanılabilir. Söz konusu kanunun giriş bölümünde 12 Eylül hareketinin zorunlu nedenlerle, emir ve komuta zinciri içinde ve büyük Türk milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Buna göre 1961 Anayasası aşağıdaki istisnalar dışında ve yenisi yapılarına kadar yürürlüktedir.

- 1961 Anayasasının TBMM'ne, Cumhuriyet Senatosu'na tanıdığı görev ve yetkiler 12 Eylül 1980'den itibaren MGK tarafından, Cumhurbaşkanı'na vermiş oldukları da MGK başkanı ve devlet başkanı tarafından yerine getirilir.(md.2)
- MGK karar, bildiri ve yasalarının Anayasaya aykırılığı ileri sürülemez.(md.3)
- MGK bildiri ve kararları ile Bakanlar kurulu kararnameleri ve üçlü kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptalleri istenemez.(md.4)
- Kamu personeli hakkındaki işlemlerin durdurulması istenemez. (md.5)
- MGK bildiri, karar ve yasalarının 1961 anayasasına uymayan hükümleri Anayasa değişikliği, yürürlükteki yasalara uymayanları da yasa değişikliği sayılıp yürürlüğe girerler. (md.6)
- Kanun, Resmi Gazete'de yayınlandığında, 12 Eylül 1980'den geçerli olmak üzere yürürlüğe girer.(md.7)

Bu maddelerden görüldüğü gibi MGK bu yasayla yalnız yasama yetkisini değil, Anayasada değişiklik yapma hak ve yetkisini de kendinde toplamıştır.

Askeri rejimin kuruluş ve işleyişiyle ilgili üçüncü önemli metin 12 Aralık 1980 tarihli MGK Hakkında Kanun'dur. Bu kanunun asıl önemli hükmünü MGK'nın görev süresi ile ilgili olarak getirmiştir. Buna göre, Kurucu Meclis tarafından hazırlanacak yeni anayasada yer alacak hükümlere göre oluşacak TBMM fiilen göreve başlayıncaya kadar MGK Başkan ve üyelerinin bu görev ve yetkileri devam edecektir. Bu hüküm belli bir takvim öngörmemiş olmasına rağmen MGK'nın görev süresini sınırlandırması anlamına gelir. Böylece, daha önce olduğu gibi, Asker'ler görevini yaptığina inandığında kışlasına çekilmeyi gelenek haline getirmiştir.

Bu çerçevede MGK ilk aylarda yoğun bir yasama faaliyetine girmiştir. Bunun temelde nedeni olarak askerlerin sivil iktidarlar döneminde isteyipte alamadıkları yetkileri elde etmek istemeleri gösterilebilir. Nitekim, MGK ilk 6 ayda 123, dokuzuncu ayında 175, 1981 yılının sonunda ise 51 tanesi yeni yasa olmak üzere toplam 268 yasa çıkarmıştır.

MGK'nın siyasal faaliyet ve partiler konusundaki tutumu, gelişmeler karşısında alınan önlemlere yansımıştır. Bununla beraber, askeri yönetimin siyasi partilere yaklaşımı, 12 Eylül günü yapılan açıklamada partilerin feshi değil, faaliyetlerinin durdurulması kararlarına rağmen, zamanla sertleşme yönünde gelişme göstermiştir. MGK siyasi partilerden CHP ve AP'yi kapatma taraftarı görünmezken, MHP ve MSP için MGK'nın 4 Ekim 1980 tarihli genişletilmiş toplantısında kamu davası açılması kararlaştırıldı. Bu arada Demirel ve Ecevit, "zorunlu ikametlerinde" bırakılırken, Türkeş ve Erbakan hakkında tutuklama kararı alınmış, bunlar hakkında Ankara Sıkıyönetim Askeri mahkemesinde kamu davası açılmıştı. Bu uygulamadan ortaya çıkan; hedefin partilerden çok liderler olmasıdır.

Nihayet MGK'nın 52 sayılı kararıyla siyasal faaliyetler konusunda büyük bir darbe gelmiş ve bunu partilerin feshi izlemiştir. Bu kararlara ve aradan geçen zamana rağmen siyasal canlılığın sönmediğini gören ve ülkede "huzur ortamının sağlanmasında" bunun bir engel olduğunu düşünen MGK, 2 Haziran 1981 tarihinde sözkonusu 52 sayılı kararı almıştır. Bu karar özet olarak şu önlemleri getirmekteydi;

- Ülkeyi 12 Eylül ortamına getiren kişileri eleştirmek ya da övmek şeklindeki demeç, yorum ve yayınların yanısıra, siyasal gösteri şeklindeki özel toplantılar da devam etmektedir. Bunların önlenmesi amacıyla her türlü siyasal parti faaliyeti, siyasal çekişmelerin sürdürülmesi, parlamento üyesi eski siyasetçiler ile parti yönetici ve üyelerinin ülkenin siyasi ve hukuki geçmişi ile geleceği hakkında yazılı ve sözlü demeçleri, makale yazmaları ve toplantı düzenlemeleri yasaklanmıştır.
- Sıkıyönetim Komutanlıklarının kararlarının tartışılması ve haklarında kamu davası açılmış tüzel ve gerçek kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici demeç, beyan ve yorum yasaklanmıştır.

Bu kararlar sonucunda kamu özgürlükleri ve temel haklar kısıntıya uğramıştır. Basın zor koşullar altında ve çok zaman da kendini sansür ederek çalışmak durumunda kalmıştır. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri izne bağlanmış, dernek faaliyetlerine de önemli kısıtlamalar getirilmiştir. İşçi hakları ve özellikle sendikal faaliyet özgürlüğü ile grev hakkı da benzer bir sonuçla karşılaşmıştır.

Kişî hakları konusunda en çok zarar görenlerin başında yaşama hakkı ve kişî dokunulmazlığı gelmiştir. İdam cezaları uygulanmış, gözaltı süreleri 90 güne çıkarılmış, yargısız infazlar ve işkence iddiaları yaygınlaşmıştır. Bu dönemde yargı kararı olmadan sıkıyönetim komutanları tarafından bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmamak üzere görevlerine son verilenlerin sayısının 10 binin üzerinde olduğu ifade edilmektedir.

Askeri rejimin uygulamalarına karşı koyabilmenin hukuki olanaklarının iyice kısılmış olması nedeniyle yurttaşların seslerini duyurabilmek için "dilekçe hakkı"na başvurmaktan başka çareleri kalmamıştır. Osmanlı teb'asının alışık olduğu bu biricik ifade olanağı 12 Eylül dönemi süresinde yeniden canlanmış, darbeyle gelen yöneticilere yüzlerce dilekçe sunulmuştur.

MGK sekreteri Orgeneral Haydar Saltık 1 Kasım 1980 günü askeri rejimin "demokratikleşme programı" olarak adlandırılacak bir paket ve bundan yaklaşık iki ay kadar sonra Kenan Evren yeni yıl mesajında, demokratikleşme takvimini açıkladı. Buna göre 1982 yılının sonbaharında Anayasa için halk oylaması, 1983 sonbaharında ise genel seçimler yapılacaktı.

4.1.2 KURUCU MECLİS VE ANAYASANIN YAPILIŞI

MGK'nın ülkeyi yeniden yapılandırma projesinin en önemli aracı, yeni anayasa olmuş ve bu amaçla öncelikle "Kurucu Meclis Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Böylece ara rejimin kurucu ve yasa yapıcı iktidarı yeniden düzenlenmiş oluyordu. Sözkonusu Kurucu Meclis'in görevi, ülkeyi yeni düzenine taşıyacak anayasal ve yasal çatıyı kurmak, Anayasayı ve temel yasaları yapmak, TBMM'nin oluşmasına kadar yasama yetkisini kullanmaktı.

Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisi(DM) olmak üzere iki kanattan oluşmaktaydı. Ancak iki kanat arasında eşitlik değil, ast-üst ilişkisi bulunuyordu. Zira yasa ve anayasa yapma konusunda son söz hakkı ve hükümeti denetleme yetkisi de yalnızca MGK'ya aitti.

DM 160 üyeden oluşacak ve bunun 120'si, her İlin Valisinin önereceği adaylar arasından MGK tarafından, 40 üyenin ise doğrudan MGK tarafından seçilmesi öngörülmüştür. Ayrıca DM seçilmenin bir koşulu da 11 Eylül 1980 tarihi itibarıyla herhangi bir partiye üye olmamaktır.

DM üyeleri ilk genel seçimde bir partiden kontenjan adayı gösterilemeyecekti. Bu kararların incelenmesinden görülebileceği gibi MGK, danışmanlar üzerindeki siyasal parti etkisini ortadan kaldırmak istemiştir.

Danışma Meclisi için başvuran sayısı 6 bin civarındaydı ve seçilen üyeler 15 Ekim 1981 tarihinde açıklandı. Yasa gereği bunların tümü yükseköğrenimliydi ve yarısından fazlası devlet memurlarından oluşuyordu. Bunların içinde 50 yaşını aşmış olanların oranı yüzde 70'in üzerindeydi. Asker kökenlilerin oranı da yüzde 20 dolayında bulunuyordu.

Bunun yanında da DM'nin açılışına bir hafta kala bütün partiler feshedilmiş ve partilerin tüm malvarlıkları Hazineye devredilmişti. Bu yasanın çıkarılmasındaki temel amaçlardan birisi çok partili hayata, yeni partiler ve yeni liderlerle başlayabilmenin önkoşullarını yaratmak olmuştur.

DM, ilk toplantısını en yaşlı üye sıfatıyla Sadi İrmak başkanlığında yaptı. Kenan Evren DM'nin açılış toplantısında yaptığı konuşmada özellikle şu noktaların altını çizmiştir. Devlet, kişi özgürlüğü uğruna güçsüz bırakılamaz; Devlet başkanlığı protokol makamı değildir; Cumhurbaşkanlığı seçimindeki tıkanıklık giderilmelidir. Yargı, idareyi kösteklememelidir; miting ve gösteri enflasyonu, komünizm ve anti-laik akımlar önlenmelidir; bir anayasa ön tasarısı yoktur ama, Anayasaya son şeklini MGK verecektir.

Kurucu Meclis'in asıl görevi yeni bir "Anayasa" hazırlamaktı. Anayasa taslağını ve metnini oluşturmada da hazırlık görevi DM'ye, kesinleştirme yetkisi MGK'ye aitti. "Anayasa"nın son metni halk oylamasına sunulacaktı.

Bu çerçevede DM genel Kurulu 15 kişiden oluşan bir Anayasa Komisyonu seçti ve başkanlığına da Prof.Dr. Orhan Aldıkaçtı getirildi. Bu Komisyon üniversiteler, sendikalar, yüksek mahkemeler, meslek kuruluşları gibi çeşitli kurum ve kuruluşlardan görüş istedi ve bunlar Anayasa taslağının hazırlanmasında belli ölçüde yardımcı oldu.

DM, Anayasa Komisyonu taslağını oldukça geç açıkladı ve açıklar açıklamaz yoğun tepki aldı. Bununla beraber DM'nde yapılan sert tartışmaların ardından taslak kabul edildi.

MGK kendine bağlı komisyonları çalıştırarak bu metinde önemli değişiklikler yaptı ve tasarıyı kamuoyuna açıkladı. Daha sonra halk oylaması için gerekli çalışmalar yapıldı. Diğer taraftan Anayasa oylaması ile Cumhurbaşkanlığı birleştirilerek yeni bir baskı unsuruna başvurulmuştur. Yeni Anayasa'nın geçici 1. md göre Anayasanın halkoylamasıyla kabulü ile birlikte MGK başkanı K. Evren de Cumhurbaşkanı sıfatı kazanacaktı. Böylece Evren'in prestiji ile Anayasa'ya oy sağlanmak istenmiş ve bunda da önemli ölçüde başarılı olunmuştur.

Anayasa tasarısının kabul edilmemesi halinde ne olacağı biliniyordu. Zira red vermek, askeri rejimin devam etmesini kabullenmek anlamına geliyordu. Açıkcası, daha kısa sürede demokrasiye geçmek için demokratik olmayan bir metne olumlu oy vermek gerekiyordu. Nihayet Anayasa halk oylamasına sunuldu ve yüzde 91.2 gibi çok yüksek bir oranla kabul edildi. Bu oranın 1961 Anayasasına göre çok daha büyük oranda kabul oyu almış olması dikkat çekicidir.

4.2 1982 ANAYASASI VE POLİTİK SİSTEM

4.2.1. 1982 ANAYASASINA GÖRE DEVLET SİSTEMİ

1961 Anayasasının getirdiği devlet sistemini; güçlü bir yargı denetimiyle sınırlanmış klasik parlamenter sistem olarak tanımlamak mümkündür. 1982 Anayasası ile 1961 Anayasasında yer alan temel yönetim şemasına getirilen farklılıklar çok büyük değildir. Nitekim

sistem yine parlamenter sistemdir. Ancak, çift meclisli bir parlamento yerine tek bir meclis bulunmaktadır. Bu çerçevede 1982 Anayasası ile kurulmuş devlet sistemini; “pek de güçlü olmayan bir yargı denetimiyle sınırlanmış, pek de klasik olmayan bir parlamenter sistem” olarak tanımlamak mümkündür. **Yeni sistemde yürütme ve cumhurbaşkanlığının kısmen güçlendirildiği görülmektedir.**

4.2.2. YASAMA-YÜRÜTME VE YARGIYA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

4.2.2.1. YASAMA

1961 Anayasası'nın en büyük yeniliklerinden biri, iki parlamentolu bir meclis kurmuş olmasıydı. 1982 Anayasası ile tek meclisli parlamento yapısına yeniden dönülmüştür. Bunun temel gerekçesi olarak iki meclisli yapının ağır çalışması gösterilmiştir.

1982 Anayasasının 8 maddesi, “yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasa'ya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir” demektedir. 1982 Anayasası yasama görevinin 5 yılda bir seçilecek olan 400 milletvekili tarafından yerine getirilmesini öngörmüştür. Bu Anayasa da 1924 ve 1961 Anayasası gibi “Milletvekilleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, tüm milleti temsil ederler” demektedir. Böylece, milletvekillerinin kendisini seçenlere karşı emirle bağlanması gibi bir durumun yaratılması engellenmek istenmiştir.

1982 Anayasası'nda parlamentonun hızlı karar alabilmesi için bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan ilki toplantı ve karar yeter sayısının azaltılması olmuştur. Böylece 400 üyeli Meclis'in 134 milletvekili ile toplanması ve en az 101 üyenin oyuyla karar alması sağlanabilir hale getirilmiştir. 1982 Anayasası ile ara seçimlerle ilgili düzenleme yapılmış ve iki seçim dönemi arasında ancak bir ara seçim yapılabilmesine imkan tanınmıştır. Ayrıca TBMM'nin tatil süresi üç ay ile sınırlandırılmış, yani 1961 Anayasasına göre tatil süresi kısaltılmıştır.

4.2.2.2 YÜRÜTME

1982 Anayasası yürütmenin iç yapısı açısından da merkezîyetçiliğin ve Cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılması yönünde önemli değişiklikler getirmiştir. Merkezîyetçiliğin artmasının göstergesi idare içindeki özerk kurumların tasfiye edilmiş olmasıdır. Diğer taraftan Cumhuriyetin kuruluşundan beri cumhurbaşkanının statüsü etkisizdi ve parlamenter hakemlik düzeyindeydi. Ancak, Atatürk ve İsmet İnönü, gerek Kurtuluş Savaşının mimarları olmaları, gerekse tek parti dönemi olması; Celal Bayar da Demokrat Parti'nin desteği nedeniyle güçlü Cumhurbaşkanlığı dönemleri yaşamışlardır. Bu nedenle Parlamenter cumhurbaşkanlığı sistemi gerçek anlamda 1961 Anayasası ile getirilmişti. Ancak, 1982 Anayasası ile cumhurbaşkanının yetkileri önemli ölçüde artmıştır. Zira, 1980 öncesinde yaşanan siyasi bunalımlarda cumhurbaşkanlığı makamının hakem olarak etkin olamaması önemli bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Kenan Evren'in MGK döneminde elinde tuttuğu geniş yetkileri, Cumhurbaşkanlığı döneminde de korumak istemesinin rolü vardır. Böylece Evren'in Cumhurbaşkanı olarak kişisel gücünü pekiştirmek istediği ifade edilebilir.

Cumhurbaşkanına verilen geniş yetkilerden en önemlileri; yüksek bürokrasi ve yargı ile ilgili atama yetkileri ve Anayasa değişikliklerini güçleştirme şeklinde olmuştur. Ayrıca seçimlerin yenilenmesi konusunda 1961'den beri sahip olduğu ama kullanılması hemen hemen imkansız yetkiler de, 1982 Anayasası ile kullanılabilir duruma getirildi. Böylece cumhurbaşkanlığı 1982 Anayasası ile kilit bir konuma gelmiştir.

Bu eleştirilebilir tarafları yanında 1982 Anayasasının karar alma mekanizmasının kolaylaştırılması gibi bazı olumlu yanları da bulunmaktadır. Örneğin 1961 Anayasası cumhurbaşkanına seçimleri yenileme hakkını vermiş olmakla beraber, buna ilişkin karar alma mekanizmasını zor bir hale de getirmişti. Ancak 1982 Anayasası siyasal kriz halinde bunun koşullarını kolaylaştırıcı önlemler getirmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Senatosu'nun kaldırılması da karar almayı kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

Aynı şekilde meclis içindeki engellemeleri azaltabilmek amacıyla TBMM üye sayısının üçte biri ile toplanabilmesi kabul edilmiştir. Ancak karar sayısının üye tam sayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz. Bunların yanında partilerin meclis grubu kurmaları güçleştirilmiş ve 10 milletvekilinden 20 milletvekiline çıkarılmıştır. Bu da yine mecliste muhtemel engellemeleri azaltmayı amaçlayan bir uygulama olmuştur.

4.2.2.3 YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİLERİ

Bu iki kurumun birbiriyle ilişkileri sınırlı olmakla beraber Meclis'le Cumhurbaşkanı'nı karşı karşıya getiren iki önemli yetki bulunmaktadır. Bunlardan biri Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vermek ve Meclis'te kabul edilen yasaları tekrar görüşülmek üzere geri göndermektir. Bu nedenle bu yetkinin kullanılmasının bazı sorunlar yaratması olasıdır her zaman bulunmaktadır. Bu tür sorunlar hem Evren ve Özal hem de demirel döneminde yaşanmıştır.

Meclisle yürütme arasındaki ilişkiler Bakanlar Kurulu aracılığı ile yürütülür. Bakanlar Kurulunun belirlediği iç ve dış politikayı Meclise sunması ve güvenoyu alması, programı gerçekleştirilmesi gerekli yasaları çıkarması, yapacağı harcamalar için Meclisten yetki alması gerekir. Doğal olarak bunlar İki kurum arasında yoğun bir ilişki olmasına neden olur.

Meclis yürütmeyi, soru, gensoru, Meclis soruşturması, Meclis araştırması gibi yollarla denetlemektedir.

Bakanlar Kurulu üzerindeki asıl denetim, hükümetin dayandığı parti gruplarında olmaktadır. Genelde parti gruplarına başbakan hakimdir. Dolayısıyla hükümet üzerindeki en etkin denetim, Meclisten çok, parti içinde olmaktadır.

4.2.2.4 YARGI

Yargı 1924 Anayasasından farklı olarak, hem 1961, hem de 1982 Anayasası'nda daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nda yargının bağımsızlığı, 1961 anayasasında olduğu gibi, ilke olarak korunmuştur. Yargı başta bağımsız mahkemeler olmak üzere, devletin diğer yargılama makamlarınca, egemenliğin sahibi olan "Türk Ulusu" adına yerine getirilmektedir.

Yargıç ve savcıların görevlerini bağımsız olarak ve güven içinde yapabilmeleri yasalarla yapılacak düzenlemeler yanında, yürütme ile olan ilişkilerinin de özenle düzenlenmesi gerekmektedir. 1982 Anayasası'nda bu konuda bazı sorunlar bulunmaktadır. Bunlara aşağıda değinilecektir.

4.2.3 1982 ANAYASASI'NDA DEVLET-BİREY İLİŞKİLERİ

1982 Anayasası'nın devlet-birey ilişkileri açısından getirdiği değişiklikler ise şu şekilde ifade edilebilir;

1961 ve 1982 Anayasaları karşılaştırıldığında 1961 Anayasası'nın çok daha liberal olduğu görülmektedir. Zira, 1982 Anayasası'nın ilk hükümlerinden de anlaşılacağı üzere "birey", "devlet" ikileminde "devlet"i en yüce değer olarak algılayıp; birey-devlet ilişkisinde bir denge

oluşturmaktan çok devlete ağırlık veren bir düzenleme getirmiştir. Anayasanın istediği ve koruduğu demokrasi ve hukuk devleti de, bu Anayasada gösterilen demokrasi ve hukuk devletidir. Bir başka deyişle bu kavramlar evrensel anlamda değil, ulusal anlamda algılanmış, yani, “millileştirilmiştir”.

Temel hak ve özgürlükler de bu çerçevede düzenlenmiş ve kısıtlanamayacak hak ve özgürlük kalmamıştır. Oysa 1961 Anayasası temel hak ve özgürlüklerin hiçbir sebeple özüne dokunulamayacağı hükmünü getirmiştir. 1982 Anayasasına bu anlamda bir hüküm konulmamış ve sadece “demokratik toplum düzeni kavramının gerekleri ve buna aykırı sınırlama getirememe” ifadesi kullanılmıştır.

Ayrıca düşünce, bilim ve sanat alanlarına ilişkin özgürlükler de Anayasada gösterilen esaslara aykırı olarak kullanılmaz. Bu durumda, dünyada benzeri görülmeyecek şekilde bilim ve sanat eseri üretilirken anayasa kurallarına da uyum zorunluluğu getirilmiş olmaktadır.

4.2.4 SEÇİMLER VE PARTİLER

1983 seçimleri için hazırlanan seçim yasasına göre, önce her il için bir milletvekilliği ayrılmakta ve sonra her il nüfusu genel nüfusa bölünerek il başına düşen milletvekili sayısı bulunmaktadır. Bir seçim çevresi 7 milletvekilinden fazlasını çıkaramazken, yediden fazla milletvekili çıkarabilecek iller birden fazla seçim çevresine bölünmektedir. Nispi, yani d’Hont sistemiyle yapılan seçimde iki baraj vardır. Partiler ülke çapında yüzde 10’un altında oy alırsa, seçim çevrelerinde ne kadar oy alırlarsa alsınlar milletvekili çıkaramamaktadır. Seçim çevresi barajı ise, o çevrede verilen oyların çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle bulunur. Dolayısıyla bu sayıya ulaşamayan parti milletvekili çıkaramaz. Görüldüğü gibi yeni seçim sistemi, çoğunluk ve istikrar sağlayıcı yönde değişikliklerin yapıldığı bir sistem olmuştur.

4.2.5 SENDİKALAR-DERNEKLER VE GÖNÜLLÜ KURULUŞLAR

1982 Anayasası kolektif hak ve özgürlüklere karşı özel bir duyarlılık içinde olmuş; toplantı ve gösteri yürüyüşü, dernek kurma, sendikal faaliyet, parti özgürlükleri konusunda getirilen kısıtlamalar bunu belirgin bir şekilde ortaya koymuştur.

Grev, sendika, toplu sözleşme gibi sosyal hakların işyerine ilişkin ekonomik boyutlar içinde tutulmak istenmesi ve getirilen kesin siyaset yasakları da dikkat çekicidir. Olayın doğasında varolan siyasal ve sendikal yaşam arasındaki ilişkiler arasına örülmek istenen duvarlar; çalışanlara ve öğrencilere getirilen siyasi yasaklar politik sistemin demokratik olarak işlemlerini önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda demokrasinin önkoşullarından biri olan örgütlü toplumun oluşması ve gerek ekonomik gerekse siyasal demokrasinin gelişmesi engellenmiştir.

Bu nedenle 1982 Anayasasının adeta siyasetle uğraşanları sınırlandırmak istediği ifade edilebilir. Nitekim, dernek, sendika, kooperatif, vakıf, kamu kurumu niteliğindeki meslek kurumu gibi örgütlere getirilen siyasi faaliyet ve aralarında işbirliği yasakları bunun tipik göstergesidir.

Partilere ise yurt dışında örgütlenmeleri, kadın ve gençlik kolları kurmaları, dernek, sendika, meslek kuruluşu, kooperatif ve benzeri kuruluşlarla ilişki kurmaları, destek almaları yasaklanmıştır. Bu kısıtlamalar doğal olarak demokrasi geleneği olmayan ve demokrasisi gelişmemiş bir ülkede siyasi sistemin çağdaşlaşmasını ve özellikle katılımcılığı engellemiştir. Ayrıca seçimler dört yıldan beş yıla çıkarılmış ve böylece depolitizasyon süreci derinleştirilirken hem de seçim ekonomisi uygulamaları azaltılmak istenmiştir.

4.3 1982 ANAYASASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Kısaca özetlemek gerekirse 1982 Anayasası ile güçler dengelerinde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Buna göre birey-toplum-devlet ilişkilerinde devlet; devlet içinde siyasi organlar yargıya karşı; siyasi organlar içinde yürütme yasamaya karşı; yürütme içinde ise Cumhurbaşkanı hükümete karşı; idare içinde ise merkezîyetçilik, yerel yönetimlere karşı güç kazanmıştır. Dolayısıyla 1980 sonrasında yaşanan politik gelişmelerin gerisinde yatan unsurlar da böylece ortaya çıkmaktadır. Yani anayasa, **yönetilenlerden çok, yönetenlere yönelik olarak hazırlanmıştır.**

1982 Anayasası'nın kabulünden itibaren MGK hızlı bir yasama faaliyeti içine girmiş ve bugünkü siyasi, sendikal, kültürel ve toplumsal yaşamı düzenleyen belli başlı yasaların tamamına yakın bir bölümü bu dönemde çıkarılmış veya değişikliklere uğramıştır. Oysa 1961 Anayasası kabul edildikten sonra askeri rejim bu gibi yasal düzenlemeleri seçimle gelecek olan TBMM'ne bırakmıştır. Dolayısıyla 1980 askeri rejimi bu yasaların yeni seçimlerle gelecek sivil iktidarlara bırakmayı göze alamamış, ayrıca 1982 Anayasası'nın kabulünden TBMM başkanlık divanı oluşturuluncaya kadar yapılmış olan MGK işlemlerinin anayasa yargısı dışında olduğunu ilan etmiştir. Anayasanın kabulüyle de bunların meşruluğu tartışmaları ortadan kalkmış ve MGK yetkilerini halkın onayından geçmiş olan Anayasa'dan alır olmuştur. Böylece Anayasa içinde "ikinci Anayasa" niteliği gösteren yasalar bloku oluşturulmuştur.

4.4 1982 ANAYASASI SONRASINDA POLİTİK SÜREÇ

4.4.1 1983 YILI SEÇİM KANUNU VE POLİTİK SÜREÇ

Halk oylamasının ardından seçimli ve partili hayata geçiş için hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bundan sonra yeni bir siyasi partiler yasası çıkarıldı. MGK, 24 Nisan 1983 tarihli kararıyla siyasi faaliyetleri serbest bıraktı. Ancak, bu kararda feshedilmiş parti mensuplarının eski partilerini ya da kendilerini savunmaları; yeni partilerin feshedilmiş partileri suçlayıcı, övücü ya da savunucu beyanda bulunmaları yasaklanmıştı.

Bu arada siyasi hakları 5 ve 10 yıl süreyle kısıtlanmış olanların listesi İçişleri bakanlığı tarafından belirlenerek bir tebliğle yayınlandı. Ardından milletvekili genel seçimlerinin 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacağı açıklandı.

Bu çerçevede oluşturulan yeni politik düzene uygun olarak yeni partiler kurulmaya başlandı. Askeri rejimin desteklediği parti olarak Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın, Milliyetçi Demokrasi Partisini, Büyük Türkiye Partisi, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti izledi. Bunların ardından Yüce Görev Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi ve Refah Partisi geldi.

Büyük Türkiye Partisi, feshedilmiş bir partinin devamı olması gerekçesiyle askeri rejimin darbesini yiyen ilk parti oldu ve MGK kararıyla kapatıldı. Ancak bu partinin kapatılmasından sonra yerine Doğru Yol Partisi kuruldu. Bunu Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Bizim Parti, Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti, Türkiye Huzur Partisi, Fazilet Partisi gibi partiler izledi. Huzur Partisi laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.

Sivil yaşama dönüşün MGK tarafından denetlenmesi ve güdümlü hale getirilmesi, vetolar yoluyla devam ettirildi. Bu ise iki şekilde gerçekleştirildi; birincisi partilerin kurucuları, diğeri ise seçilme hakkına ilişkin olarak konulan engellerdi. MGK, Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici maddesi ile parti kurucularını, Milletvekili Seçimi Kanunu'nun geçici üçüncü maddesiyle de milletvekili adaylarını denetleme ve veto etme hakkına sahip olmuştur.

Bu yasa maddeleri çerçevesinde birçok partinin kurucusu veto edilmiş, vetolara görüş ayrılıklarının neden olduğu istifalar da eklenince bazı partiler bir hayli zor durumda kalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda olay adete inada binmiş; MGK veto etmekten, politikacılar da parti kurmaktan yılmamışlardır. Bunun sonucunda MGK partilerle ilgili iki yeni karar aldı. Bunlardan birincisinde siyasi partilerin faaliyet sınırları yeniden belirlendi. İkinci Karar'la da enaz 30 kurucusu bulunmayan partinin seçimlere giremeyeceği ilan edildi. Daha önce alınan kararlara bu kararların da eklenmesiyle ancak üç parti seçimlere katılma hakkını elde edebildi: Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti. MDP, askeri rejimin desteklediği bir partiydi. Zira, Kenan Evren yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarda bunu açıkça ortaya koyuyordu.

Seçime katılabilecek partilerin belirlenmesinden sonra sıra milletvekili adaylarının belirlenmesine gelmişti. MGK daha önce çıkardığı yasa çerçevesinde bu kez, milletvekili adaylarını denetlemeye ve veto etmeye başladı. Bu durum adayların birbirlerini ihbar etmesi gibi, ahlaki bir sorun yarattı. Bunun sonucunda ilk aşamada MGK milletvekili adaylığı için başvuran 1683 adaydan 672'sini veto etti, ancak, yerlerine yeni aday bildirilmesini mümkün kılacak bir yasal düzenleme yaptı. Bununla beraber yeni adayların içinden de veto edilenler olduğu için, üç parti de seçimlere eksik adayla gidebildi. Bir bakıma Türkiye'de, MGK'nın veto etmeyeceği yeterli sayıda aday bulunamamıştı.

Seçimlere katılabilmeyi başarmış olan üç partinin liderinde ortak bir özellik bulunuyordu; üç lider de askeri rejimle farklı düzey ve alanlarda işbirliği yapmış kişilerdi. Nitekim, Anavatan Partisi genel başkanı Turgut Özal, Başbakan yardımcılığı, Halkçı Parti genel başkanı Necdet Calp Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü yapmış, Milliyetçi Demokrasi Partisi genel başkanı Turgut Sunalp'te zaten ordudan gelmişti.

Bu partiler içinde Anavatan Partisi'nin önemli bir farklılığı vardı. Çünkü Özal, sağın liberal, milliyetçi ve dinci kesimleriyle, sosyal demokratların bazı uzantılarının bünyelerinde bulunduğunu ifade ediyordu.

4.4.2 6 KASIM 1983 SEÇİMLERİ

Bu seçim sonuçları gerek askeri yönetim gerekse genel için sürpriz olmuştur. Askeri yönetim ve özellikle seçimden bir gün önce Kenan Evren'in Anavatan Partisi'ne oy vermeyin anlamına gelen sözlerine rağmen bu parti seçimlerde büyük bir çoğunluğun oylarını alarak birinci parti konumuna gelmiştir. Aynı şekilde Halkçı Parti de beklenenin üzerinde oy alırken, askeri rejimin taraftarı olduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi üçüncü parti konumuna düşmüştür. Bu seçim sonuçları şöyleydi:

TABLO 17: 6 KASIM 1983 SEÇİMİ SONUÇLARI

	<i>OY MİKTARI</i>	<i>%</i>	<i>MİLLETVEKİLİ SAYISI</i>
ANAP	7.823.827	45.15	211
HALKÇI PARTİ	5.277.698	30.46	117
MDP	4.032.046	23.27	71
BAĞIMSIZLAR	195.164	0.11	-

4.4.3 1983 SEÇİMLERİ SONRASINDA POLİTİK SÜRECİ

17. Dönem TBMM, 24 Kasım 1983 tarihinde açılış toplantısını yaptı ve Milletvekilleri için yemin töreni yapıldı. Aynı gün Bülent Ulusu başkanlığındaki Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanına istifasını verdi.

İkinci turda Necmettin Karaduman'ın TBMM başkanı seçilmesi ve Başkanlık Divanının oluşturulmasının ardından MGK'nın görevi sona erdi. MGK'nın Evren dışındaki dört üyesi 1982 Anayasası'nın Cumhurbaşkanı için öngördüğü kurul olan Cumhurbaşkanlığı Konseyini oluşturdu. Bu arada MGK görevlerinin sona ermesinden birgün önce aldığı bir kararla 12 Eylül hareketi ve icraatının eleştirilmesini yasakladı.

Turgut Özal, Kenan Evren tarafından Hükümeti kurmakla görevlendirildi. Özal Bakanlar Kurulu listesini 12.12.1983 tarihinde Evren'e sundu. 24 Aralık 1983 tarihinde de yeni hükümet, 213 kabul, 115 ret ve 65 çekimser oyla güvenoyu aldı ve 27 Kasım 1987 yılında yapılan genel seçimlere kadar görevde kaldı.

Bu dönem içinde Bakanlar Kuruluyla ilgili önemli bazı gelişmeler olmuştur. Bunlardan ilki, 1982 Anayasası'nın öngördüğü bakan azli yolunun kullanılması; ikincisi ise, Meclis soruşturması ve Yüce Divan yolunun bazı bakanlar için kullanılmasıdır. **Böylece yolsuzluklar ortaya çıkmaya başlıyor ya da bazı yolsuzluk iddialarının üzerine gidildiği imajı yaratılıyordu.**

17 Dönem TBMM'de Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu arasındaki ilişkilerin nasıl gelişeceği özel bir önem taşıyordu. Zira, seçimden bir gün önce Evren, Özal'ı karşısına almıştı. Ayrıca askeri bir rejimden sonra sivil-asker ilişkilerinin nasıl bir seyir izleyeceği de merak konusuydu.

Bu yasama döneminin ilk kararları daha çok ekonomik alana ilişkin olmuştur. Bu ANAP iktidarının, 24 Ocak Kararlarıyla başlayan ekonomide dönüşüm ve yeniden yapılanma politikalarını yürürlüğe koyacağına göstergesi olmuştur. Bu yasalardan bazıları; KDV, serbest bölgeler, devletleştirme, KİT'lerin ve Fon'ların devletçe denetlenmesi hakkındaki yasalardır.

1961-1980 döneminin çift meclisli yasama organı deneyiminden sonra, tek meclisli ve tek bir partinin çoğunluğunun hakim olduğu 17. yasama dönemi, bu kolaylıklardan ve parti disiplininden de yararlanarak, nispeten daha rahat bir çalışma ortamı elde etmiştir. Bununla beraber yürütmeyi denetleme açısından bu dönem meclisinin diğerlerinden bir farkı olmamış, parlamentonun yürütme üzerindeki denetimi çok sınırlı kalmıştır.

4.4.4 YEREL SEÇİMLER

Yukarıda da ifade edildiği gibi, askeri rejim 1980 öncesinin partilerini feshetmiş, daha sonra da yenilerinin kurulmasına, denetim koşuluyla, izin vermişti. Bu yüzden yeni kurulan partilerin belli bir taban oluşturulmaması ya da belli bir tabana yönelerek kökleşme çabaları vardı. Nitekim 1983 seçimlerinden sonra eski Adalet Partililer DYP etrafında toplanmaya başladılar. Seçimlere katılması engellenen SODEP'in başkanlığına da Erdal İnönü seçildi. Bunlar merkez sağ ve soldaki yeni oluşumlardı. Asıl büyük değiştirici etken askeri rejim sonrası yapılan ilk yerel seçimler olacaktı. Çünkü bu yeni partiler, ANAP'ın da desteğiyle, yerel seçime katılma hakkı elde ettiler.

25 Mart yerel seçimlerinde ANAP 54 İl'de belediye başkanlığını kazanırken, İl Genel Meclisi seçimlerinde yüzde 45 oy alarak genel seçimlerde elde ettiği oyları koruduğunu gösterdi. Bununla beraber ülkede çoğunluk değişmezken, muhalefet değişmişti. Zira bu seçimler sonucu

MDP ve Halkçı Parti erirken, SODEP ve DYP ikinci ve üçüncü parti konumuna geldiler. Böylece hem muhalefet partileri yer değiştirmiş, hem de muhalefet parlamento dışına kaymış, parlamentodaki muhalefet ülkeyi temsilden uzak bir konuma düşmüştü.

6 Kasım 1983 seçimleri güdümlü yapay bir partileşmeye dayalıydı. Yerel seçimler sonucunda bunun kendi doğal mecrasına dönmeye başladığı görüldü. Ancak, parti değiştirmeyi TBMM üyeliğinin düşürülmesi yaptırımına bağlayan Anayasa'nın 84. maddesi normalleşmeyi engelliyordu. Bu maddeye göre parti değiştiren milletvekilinin TBMM üyeliği düşüyordu.

Yeni partiler eski başkanların yasaklı olmasından dolayı işleri bir süre için emanet usulüyle gördürmek durumunda kaldılar. Bu arada partiler arasında birleşmeler gündeme geldi. İlk önce HP ve SODEP arasında birleşme sözkonusu oldu. Ancak Anayasanın 84. maddesinden kurtulabilmek amacıyla üç aşamalı ve bir hayli dolambaçlı bir yol izlendi. Önce HP ve SODEP birleşme protokolü metni imzalandı. ardından HP Olağanüstü kurultayı tüzük ve programın yanısıra parti adında da değişiklik yaptı ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) ismini seçti. Ertesi gün de SODEP kendisini feshederek SHP'ye katıldı ve böylece Meclise girmiş oldu.

Bu arada parlamento dışı siyasal yaşamda da parti düzeyinde yeni oluşumlar yaşanıyordu. Nitekim 1985 yılında Rahşan Ecevit'in başkanlığında Demokratik Sol parti kuruldu. Bülent Ecevit 12 Eylül rejimi koşullarında eski CHP'lilerden gelen partilileşme önerilerini uygun bulmamış; yeni kurulan partiye ise siyasi yasaklar nedeniyle başkan olamamıştır.

Bu dönemde sağ kesimde de yeni partiler kurulmaya başladı. Muhafazakar Parti, Milliyetçi Çalışma Partisi adıyla yeni bir partiye dönüştü ve eski MHP'nin çizgisine kaydı. Yine bu kesimde Aykut Edebalı başkanlığında İslahatçı Demokrasi Partisi kuruldu.

Yeni partiler kurulurken Mayıs 1986'da MDP olağanüstü kongrede kendini feshetti. Bu gelişmeler sonucunda parlamentodaki bağımsız milletvekili sayısı 93'e yükseldi ve Partiler arasında bu milletvekillerini paylaşma kavgası başladı. Ancak Anayasanın 84'üncü maddesi büyük bir engel teşkil ediyordu. Bu durum sözkonusu maddenin yorumuyla çözüldü. Nitekim 84. maddenin eski üyelerinden bağımsız milletvekili durumuna düşmüş olanların yeniden başka partilere üye olmalarını engel olmadığı kanısı genel kabul gördü. Bu engelin aşılmış olmasından sonra ANAP, 18 MDP'li milletvekilini alırken, DYP 21 milletvekilini bünyesine alıp Meclis'te grup sahibi oldu. MDP kökenli Mehmet Yazar Hür Demokrat Parti'yi kurup 21 milletvekiliyle grup oluşturdu. Bu gelişmeler sonucunda yeni TBMM'nin ikibuçuk yıllık döneminde 399 milletvekilinden 112'si çeşitli nedenlerle parti ya da yer değiştirmiş oldu.

4.4.5 1986 YILI ARA SEÇİMLERİ

4 temmuz 1986 tarihinde ANAP'ın Merkez Yönetim Kurulu ara seçim yapılması yönünde karar aldı. Bunun sonucunda 28 Eylül 1986 tarihinde 10 İl'de ara seçim yapılacaktı. Bu illerdeki seçmen sayısı toplamın yaklaşık yüzde 15'ine karşılık geliyordu. Yapılan ara seçimlerde iktidarda olan Anavatan partisi önemli oranda oy kaybetmiş, 1983 yılında yüzde 42 olan oy oranı yüzde 32'ye kadar gerilemişti. DYP ve SHP ise sırasıyla yüzde 23.3 ve yüzde 22.5 oranında oy alırken, DSP yüzde 8.6, RP yüzde 5.5 ve MÇP'de yüzde 2.5 oranında oy aldı. Milletvekillerinin 6'sını ANAP, dördünü DYP ve birini de SHP kazanmıştı. SHP'den seçilen tek kişi İzmir adayı Erdal İnönü olmuştur.

Oy kaybına uğrayan ANAP bunu telafi etmek için Mehmet Yazar başkanlığındaki HDP ile birleşme yoluna gitti. Bu arada SHP'den ayrılan 20 milletvekili hülle partisi kurarak DSP'ye geçti. Ara seçimin en önemli sonuçlarından birisi siyasi yasakların açıkca delinmesi olmuştur. Çünkü Demirel ve Ecevit yasaklı olmalarına karşın, fiilen politikanın içinde yer aldılar.

4.5 1987 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE DEĞİŞİKLİK SONRASINDA POLİTİK SÜRECİ

4.5.1 1987 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ

Yukarıda da ifade edildiği gibi Anayasanın geçici 4. maddesi eski politikacıların bazıları için 5 ile 10 yıl arasında siyaset yasağı getiriyordu. Ancak fiiliyatta bu yasaklar delinmiş ve sözkonusu kişiler arka planda kalarak da olsa partileri yönetmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda SHP sözkonusu maddenin kaldırılması için anayasa değişikliği önerisini imzaya açtı. ANAP baştan buna karşı çıksa da gelen baskılara dayanamayarak anayasa değişikliği ve halk oylamasını kabul etti. Ancak bu kez öneriyi kendisi hazırladı ve bu öneri TBMM'de kabul edildi.

Anayasada yapılan belirgin değişiklikler; seçmen yaşının 20'ye indirilmesi, milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılması ve siyasi yasakların kaldırılması olmuştur. Daha sonra Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna sunulması Hakkında Kanun çıkarıldı.

22.8.1987 tarihinde halkoylaması için kampanya başladı. Halkoylaması 6 Eylül 1987 tarihinde yapıldı. Bu 1961 ve 1982 Anayasalarından sonra yapılan üçüncü halk oylaması olmuştur. Sonuçta yüzde 50.16 ile evet oyları fazla çıktı ve böylece Anayasa'da öngörülen değişiklikler ve siyasi yasakların kaldırılması gerçekleştirildi. Halkoylamasının sonuçları henüz belli olmadan Özal partisinin erken seçim kararı aldığını açıkladı. Oylama sonuçlarında eski liderlerin seçim yasaklarının kıl payı kaldırılması ANAP'ı cesaretlendirmişti. Bunun sonucunda 1 Kasım 1987 tarihinde erken genel seçim kararı alındı.

Yasakların kalkması sonuçlarını kısa zamanda gösterdi. Ecevit DSP'nin başına geçti. DYP genel başkanı H. Cindoruk görevinden istifa etti ve olağanüstü kongrede Demirel başkan seçildi. Aynı şekilde Türkeş, MÇP; Erbakan'da Refah Partisinin başkanlığına getirildi

Sol kesimde de Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Komünist Partisi birleşerek Birleşik Komünist Partisini kurdular. Ancak bu parti daha sonra programında yer alan bazı hükümler ve isminde geçen komünist kelimesi nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.

4.5.2 29 KASIM 1987 GENEL SEÇİMLERİ

Seçimlere gidilirken seçim sisteminde üç önemli değişiklik yapıldı. Bunlardan birincisi, kontenjan adaylığının öngörülmesidir. Buna göre, altı ya da daha çok milletvekili çıkaracak illerin 4,5 ve 6 milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde siyasi partiler kontenjan adayı gösterebileceklerdi. İkinci değişiklik seçim çevrelerinin küçültülmesi, bunların en fazla 6 milletvekili çıkaracak şekilde yeniden düzenlenmesidir. Üçüncü değişiklik seçim çevresi barajının yükseltilmesi, 6 milletvekili çıkararak bölgelerde seçim çevresi barajını saptamak için yapılacak bölme işleminin (1) eksiği ile yapılmasıdır. Bu çevre barajının yüzde 16.6'dan yüzde 20'ye yükseltmekteydi. Kontenjan adayının seçilmesinde d'Hont usulü yerine çoğunluk sisteminin uygulanması da hesaba katıldığında getirilen değişikliklerin küçük partiler aleyhine olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında sistem, kontenjan adaylığı sözkonusu olan seçim çevreleri açısından, nispi sistem-çoğunluk sistemi karışımı bir hal almış oluyordu.

Gerçekleştirilen bir diğer yasal değişiklikle de 1982 Anayasa halkoylamasına katılmadıkları için seçmen kütüklerine yazılmamış ve dolayısıyla oy kullanmamış olanların seçmen kütüklerine yazılması imkanının tanınmasıdır. Bu şekilde 2 milyon dolayında seçmen oy kullanma hakkı elde etmiştir.

ANAP'ın hızla gerçekleştirdiği bu yasa değişikliklerinin bazıları SHP'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Bunların en önemlisi yeni seçim yasasının ön seçim yasağı getiren hükmünün iptal edilmesi olmuştur. Diğer maddeler ise aynen kabul edilmiştir.

Ön seçimin zorunlu hale gelmesi seçimlerin 1 Kasım'da yapılmasını imkansız kılmıştı. ANAP seçimlerin 1 Kasım'da yapılması için her türlü yolu denerken; muhalefet de birleşerek yapılmaması için elinden geleni yaptı. Ancak, Anayasa Mahkemesi yapılan itirazlar sonucunda önseçim yasağını kaldırıp bunu partilerin taktirine bırakıyordu. Bu nedenle TBMM seçim yasasında bir değişiklik yaptı ve ön seçimi mümkün hale getirdi.

Bu değişiklikten sonra SHP 97, DYP de 60 seçim çevresinde ön seçim yoluyla adaylarını belirledi. Diğer partiler ise merkez yoklamasını tercih etti. Bu ise **egemen kişi olarak parti başkanlarının kişi egemenliğini güçlendiren bir gelişme oldu. Bunun yanında, ön seçim yapıldığında da ilgili yörelerde kişisel etkinlik kurabilenler ve parti başkanıyla kişisel ilişkileri olanlar ön plana çıkıyor ve seçiliyordu. Dolayısıyla bu ülkemizde her düzeyde kişi egemenliğinin belirgin olduğunu ortaya koyuyordu.**

29 Kasım 1987 tarihinde yapılan seçimlere 7 parti ve 72 bağımsız aday katıldı. Seçim sonuçları ise aşağıdaki şekilde ortaya çıktı.

TABLO 18: 1987 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

PARTİLER	OY YÜZDESİ	MİLLETVEKİLİ	
		SAYISI	YÜZDESİ
ANAP	36.31	292	64.89
SHP	24.74	99	22.00
DYP	19.14	59	13.11
DSP	8.53	-	-
RP	7.26	-	-
MÇP	2.93	-	-
IDP	0.82	-	-
BAĞIMSIZLAR	0.37	-	-

Seçim sonuçlarına göre dört parti ile bağımsızlar toplam 5 milyona yakın, yani yüzde 20 oranında oy aldıkları halde, ülke barajını aşamadıkları için Mecliste temsil edilememişlerdir. Ayrıca, ANAP 30 bin, SHP yaklaşık 60 bin, DYP ise 78 bin oya karşılık bir milletvekili çıkarmıştır.

Seçimlerden sonra İkinci Özal hükümeti kısa zamanda kuruldu ve 153 ret, 290 kabul oyla hükümet güvenoyu aldı. Bundan sonra 29 Mart 1989'da yapılacak olan yerel seçimlere kadar önemli siyasi gelişmeler olmamıştır. Bununla beraber dikkati çeken bazı gelişmeler şu şekilde özetlenebilir;

- Yeni hükümetin kurulmasından sonra Özal, Anayasa değişikliği konusunda çalışmalar başlatıldığını açıkladı. Ancak, diğer partiler bunu ciddiye almadığı için bir gelişme kaydedilemedi.
- Milli Savunma Bakanı Ercan Vuralhan hakkında ortaya çıkan yolsuzluk iddiaları üzerine SHP ve DYP tarafından verilen gensoru önerisi reddedildi.
- Cumhurbaşkanı Evren 12 Eylül uyarısı yaptı; "Arzu edilmemesine rağmen bir zaman gelir, Türkiye yine aynı durumla karşı karşıya gelirse, bundan kurtaracak kuvvet silahlı kuvvetlerdir". Bu muhalefet partilerinden çok büyük tepki aldı. Ancak Evren ısrarlı tavrını devam ettirdi.

- Basın ve medyada Özal ailesi ile ilgili “hanedan ve yolsuzluk iddiaları” yoğunlaştı.
- ANAP Genel Kongresinde Turgut Özal’a suikast girişiminde bulunuldu; Özal parmağından aldığı yarayla kurtuldu.
- 1989 başında Özal kabinesinde kriz yaşandı. Horzum olayıyla başlayan bunalım Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem’in istifasıyla sonuçlandı.

4.5.3 26 MART 1989 YEREL SEÇİMLERİ

Özal hükümeti yerel seçimlerin 1988 yılı Ekim ayında yapılmasını ve “Büyükşehir” belediyesinde tek liste düzenlenmesini öngören yasa düzenlemeleri yaptı. Ancak, Anayasa mahkemesi bu kararı iptal etti. Bunun üzerine ANAP bu karara tepkisini anayasa değişikliği arayışlarıyla gösterdi. Bu amaçla tatilde bulunan TBMM toplantıya çağrıldı. Anayasa değişikliği oylamasında SHP red oyu kullanırken, DYP oylamaya katılmadı. Fakat ikinci turda ANAP oylarıyla kabul edilen değişiklik Cumhurbaşkanı tarafından da kabul edildi. Ancak sözkonusu değişikliğin kabulündeki oy oranları nedeniyle halkoylaması yapılması zorunluluğu vardı. Böylece, Anayasa hukuku tarihinin en anlamsız halkoylamalarından biri yapılacaktı; Referandumda “evet” oyları fazla çıkarsa yerel seçimler 13 Kasım 1988’de “hayır” fazla çıkarsa 26 Mart 1989’da yapılacaktı.

Ancak ortaya çıkan siyasi gelişmeler sonucunda referandum yerel seçimlerin öne alınmasından çok Özal Hükümeti için bir güvenoylamasına dönüştürüldü. 25 eylül tarihinde yapılan referandum sonucunda olumsuz oylar yüzde 65, olumlu oylar ise yüzde 35 düzeyinde kaldı. Bu gelişmeler sonucunda yerel seçimler 26 Mart’ta kaldı.

26 Mart 1989 tarihinde yapılan yerel seçimlerden SHP birinci parti(yüzde28), DYP ikinci(yüzde 26) ve ANAP’ta üçüncü parti(yüzde 22) olarak çıktı. İller temel alındığında SHP 39, DYP 16, RP 5, ANAP 2 belediye başkanlığı kazandı.

ANAP iktidarına güvenoylamasına dönüştürülen bu yerel seçimlerden sonra ülkenin siyasal gündeminde yeni çalkantılara yol açtı. Bunun üzerine Özal kabinede önemli revizyonlara gitti ve ardından TBMM’den güvenoyu istedi. Yapılan oylamada 289 oyla güvenoyu aldı.

4.5.4 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

1982 Anayasası’nın onayıyla birlikte Cumhurbaşkanı seçilen Kenan evren’in görev süresi 6 Kasım 1989 tarihinde bitiyordu. Anayasa’da Cumhurbaşkanı’nın bir defaya mahsus olarak seçilmesi öngörülmesine rağmen Evren’in yeniden seçilmesi önerileri ortaya çıkmıştı. Ancak, bu görüş destek bulmadı. Daha sonra gerek güçlü bir çoğunluğu elinde tutması, gerekse sivil bir cumhurbaşkanı’nın seçilmesi düşüncesiyle Turgut Özal adı önplana çıktı. Muhalefet bu görüşe karşıydı. Muhalefetin bu tutumu ve ülke genelinde kamuoyunda esen aksi rüzgarlara karşı Özal Cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu. Özal yanında yine ANAP’tan, Özal muhaliflerinden Fethi Çelikbaş adaylığını koydu.

Muhalefetin katılmadığı üçüncü turda Özal, oylamaya katılan 285 milletvekilinden 263’ünün oyuna alarak Cumhurbaşkanı seçildi.

Özal Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yeni hükümeti kurmak üzere TBMM başkanı Yıldırım Akbulut’u görevlendirdi. Yeni hükümet 279 oyla güven oyu aldı. Bu dönem “uzaktan kumandalı hükümet” söylentilerinin yoğun olarak dolaştığı, Özal’ın siyasi tartışma ve sürtüşmelerin odağında bulunduğu bir dönem oldu.

Yıldırım Akbulut, 17 Kasım 1989 tarihinde yapılan ANAP Genel Kongresinde de genel başkan seçilirken, Akbulut'tan boşalan TBMM başkanlığına da Kaya Erdem seçildi.

Yeni hükümetin güvenoyu almasından üç hafta sonra 12 Eylül Rejiminden kalan Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin görevi sona erdi.

Yeni hükümet dönemi, Cumhurbaşkanının yürütmenin fiili ve gerçek başı haline geldiği bir dönem olmuştur. Zira Özal, çoğu zaman bir parti başkanı gibi ANAP'ı, başbakan gibi ekonomi, dış politika ve güvenlik konularında karar alma girişiminde bulunmuştur. Gerek ANAP, gerekse yürütmeye müdahaleleri nedeniyle Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı sürekli gündemde kalmış ve tartışılmıştır. Hatta bu gelişmeler, özellikle Akbulut Hükümeti döneminde, ülkenin bir fiili başkanlık ya da yarı başkanlık sistemine kaydığını ortaya koyuyordu.

Özal'ın bu müdahaleleri ANAP içinde de rahatsızlık yaratıyordu. Akbulut hükümetini zayıf bulanlar parti içinde seslerini yükseltmeye başlamışlardı. Nitekim son kongrede başkanlığa adaylığını koyan Hasan Celal Güzel liderlik yarışını gündemde tutarken; Mesut Yılmaz aday olabilmek amacıyla Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiş, eski ANAP milletvekili Bedrettin Dalan da Demokratik Merkez Partisini kurmuştu.

Bu arada boşalan ANAP İstanbul İl Başkanlığına Semra Özal'ın seçilmek istemesi parti içinde yeni sorunlar yaratmış, 2.3.1991 tarihinde yapılan İl kongresi yarıda kalmıştı. Bir hafta sonra toplanan kongrede Semra Özal, Cumhurbaşkanı'nın desteğiyle başkan seçilmiştir.

15 Haziran 1991 tarihinde yapılan ANAP Büyük Kongresinde Özal yine önemli rol oynamış ve onun desteği ile Mesut Yılmaz genel başkanlığa seçilmiştir. Bunun üzerine Başbakanlıktan istifa eden Akbulut'un yerine Mesut Yılmaz hükümeti kurmakla görevlendirildi ve kurulan yeni hükümet Temmuz başında 265 oyla güvenoyu aldı.

Yılmaz hükümeti, Akbulut döneminde olduğu kadar Çankaya güdümlü çalışmıyor, giderek daha da bağımsızlaşıyordu. Bu arada ülke 1990 yılından itibaren erken seçim atmosferine girmişti. Ayrıca muhalefet partileri de seçim için sine-i millete dönmek dahil olmak üzere her türlü çareyi göze almış görünüyordu. Bu gelişmeler sonucunda göreve gelişinin ikinci ayında Mesut Yılmaz muhalefetle anlaşıp erken seçime gitme kararı aldı ve seçim Kanununda yapılan değişikliklerle 20 Ekim 1991 tarihinde seçim yapılması kararlaştırıldı.

Yılmaz Hükümeti de diğer ANAP hükümetlerinin geleneğini bozmadı ve seçim öncesinde seçim sisteminde yeni düzenlemelere gitti. Amaç daha önce olduğu gibi, çoğunluk partisini kayırmaktı. Bunun için çevre barajlarında değişiklik yapıldı ve 2-4 milletvekili çıkararak seçim çevrelerinde baraj yüzde 25, 5-6 milletvekili çıkararak bölgelerde ise yüzde 20 olarak belirlendi. Böylece 1987 seçimlerinde 18 seçim çevresinde çevre barajı yüzde 25 iken, 1991 seçimlerinde bu sayı 62'ye çıktı. Ancak bu değişiklikten en çok etkilenen ANAP olmuş ve 45 seçim çevresinde barajı geçememiştir.

Bu dönem partiler açısından da bir hayli hareketli geçmiştir. Nitekim 1988 yılında Sosyalist Parti, 1990 yılında Türkiye Komünist Partisi ve Türkiye İşçi Partisi'nin birleşmesiyle Türkiye Birleşik Komünist Partisi kuruldu. Bu arada, aynı yıl içinde kört kökenli politikacılar Halkın Emek Partisi'ni, 1991 yılında da Sadun Aren başkanlığında Sosyalist Birlik Partisi kuruldu. Ancak bu partiler önemli bir gelişme gösteremediği gibi bazıları da Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.

Bu arada SHP'de sürekli olarak liderlik kavgası yaşanmış, Erdal İnönü istifa etmesine rağmen tekrar parti başkanlığına seçilmiş ve Deniz Baykal'la girdiği liderlik mücadelesini iki kez kazanmıştır. 1991 seçimlerinde SHP ile işbirliği yaparak milletvekili seçilen 7 HEP'li yapılan Kürt Konferansına katıldıkları gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir.

DSP'de de bu dönemde gelişmeler olmuş Ecevit'lerin 1987 yılında aktif siyasetten çekilme kararı almalarından sonra 1988 yılında yapılan partinin olağan kongresinde Necdet Karababa genel başkan seçilmişti. Ancak dört ay sonra yeni başkan görevinden istifa etti. Yapılan olağanüstü kongrede Ecevit yeniden genel başkan seçildi. Bu dönemde ANAP ve DYP nispeten istikrarlı bir dönem geçirmiştir.

4.5.5 20 EKİM 1991 GENEL SEÇİMLERİ

Bu seçimler öncesinde seçim sisteminde yukarıda ifade edilen değişiklikler yapıp çevre barajları yükseltince, partiler arasında ittifak arayışları gündeme geldi. Bunun sonucunda ANAP'tan kopanların Bedrettin Dalan başkanlığında kurduğu Demokratik Merkez Parti DYP'ye katılma kararı aldı.

İkinci işbirliği Solda yaşandı ve HEP kökenli adaylar SHP saflarında seçime girdi. Üçüncü ittifak ise barajı aşma şansı bulunmayan İslahatçı Demokrasi Partisi, MÇP ve RP arasında gerçekleştirildi ve ilk iki parti Refah Partisi içinde seçime katıldı. 20 ekim 1991 tarihinde yapılan seçimler sonucunda ortaya çıkan tablo şöyleydi.

TABLO 19: 1991 SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

	<i>OY ORANI</i>	<i>MİLLETVEKİLİ SAYISI</i>	<i>MİLLETVEKİLİ ORANI</i>
DYP	27.03	178	39.56
ANAP	24.01	115	25.56
SHP	20.75	88	19.56
RP	16.88	62	13.78
DSP	10.75	7	1.55
SP	0.44	-	-
BAĞIMSIZLAR	0.14	-	-

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi, seçim sistemi bir kez daha büyük partiye yaramıştı. Sistemden en çok yarar gören DYP olurken, en çok zararı DSP görmüştür. Nitekim DYP'nin 37 bin, ANAP'ın 51 bin, SHP'nin 57 bin, RP'nin 66 bin oyuna karşılık bir milletvekili düşerken, DSP için bu sayı 374 bin düzeyinde gerçekleşmiştir.

Bu seçimler sonucunda 8 yıllık ANAP dönemi sona ermiş ve hiçbir parti tek başına iktidar elde edemediği için koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bunun yanında 1980 öncesinin liderleri tam kadro tekrar TBMM geri dönmüştür.

Seçim sonuçları yeni dönemin bir hayli zorlu olacağını işaretlerini veriyordu. Bunun ilk göstergesi de HEP kökenli milletvekillerinin TBMM'ndeki yemin töreninde kürtçe yemin etmeye kalkmalarıyla başladı.

DYP seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına rağmen tek başına hükümet kuracak milletvekiline sahip değildi. Gerek kamuoyu gerekse liderler DYP-SHP koalisyonunda anlaşılıyordu. Bunun sonucunda iki parti öncelikle bir "demokratikleşme paketi"nde anlaşılırdı. Ardından koalisyon protokolü imzalandı. Böylece 1982 Anayasası döneminin ilk koalisyon hükümeti, üstelik sağ ve solda yer alan iki parti arasında kuruldu. Demirel'in Başbakanlığı ve Erdal İnönü'nün başbakan yardımcılığındaki yeni hükümet 280 oyla güvenoyu aldı.

Koalisyon hükümeti demokratikleşme paketinde yer alan maddeler nedeniyle kamu oyunda iyimser bir hava yarattı. Program hukuk sisteminin ve anayasanın baştan sona demokratik değerlere göre yenilenmesini öngörüyordu. Ne yazık ki, yeni parlamento yaratılan iyimser havaya rağmen kendisinden beklenen düzenlemeleri yerine getiremedi. Sadece Radyo ve TV tekelinin kaldırılmasıyla anayasada değişiklik yapıldı. Bu değişiklik ise uzun tartışma ve uyuşmazlıklar sonucunda; kamuoyundan gelen büyük baskılar sonucunda gerçekleştirilebildi ve sınırlı değişiklikler olarak kaldı.

Yasal düzenleme olarak; CMUK'ta yapılan kısmi değişikliklerle, kapatılan eski partilerin açılması, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (İLO) bazı sözleşmelerinin kabulü gibi çalışmalarla sınırlı kaldı. TBMM yeni iç tüzüğü çıkarılmadı.

Cumhurbaşkanı Özal, yeni hükümetin bazı kararlarında, özellikle bürokrat atamalarında sorunlar çıkardı, ANAP'a müdahaleye devam etmek istedi. Yeni hükümet ortaya çıkan sorunları aşmak amacıyla Cumhurbaşkanının yetkilerinin kısılması anlamına gelen "by-pass" ile cevap verdi.

17 Nisan'da Turgut Özal'ın ani ölümüyle boşalan Cumhurbaşkanlığına üçüncü oylama sonucunda Demirel seçildi. DYP genel başkanlığına ise yapılan olağanüstü kongrede Tansu Çiller seçildi ve Demirel'den hükümeti kurma görevini aldı. Çiller başkanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümeti 247 oyla güvenoyu aldı. Böylece TC'nin 50. hükümeti bir kadın başbakan tarafından kuruluyordu.

Bu arada Erdal İnönü'nün SHP genel başkanlığından istifa etmesi nedeniyle yapılan kurultayda Ankara Büyükşehir Belediye başkanı Murat Karayalçın genel başkanlığa seçildi. Böylece Demirel-İnönü ikilisinin başkanlığında kurulan Koalisyon hükümeti, halk tarafından seçilmemiş olan Çiller-Karayalçın ikilisine kalmıştır. Bununla beraber, DYP ve SHP genel başkanlarının değişmesine rağmen özünde ilk program temelindeki iktidar ortaklığı sürdürülebilmiştir.

Başbakan Tansu Çiller göreve ilk başladığında oldukça demokratik bir tutuma sahip bulunuyordu. Ancak, daha sonra gerek yaptığı konuşmalar, gerekse politik kaygılara bağlı olarak aldığı kararlarla muhafazakar bir çizgiye çekildi. Bu çerçevede sorunların çözüm yeri olarak başlangıçta sadece TBMM'ni görürken, zaman içinde MGK'nın ağırlığını kabul etmeye başlamıştır. Başbakanın yeni tutumunun en uç örneğini DEP'lilerin dokunulmazlıklarının kaldırılması oluşturmuştur. Nitekim, 6 DEP'li milletvekilinin dokunulmazlıkları 4 Mart 1994 tarihinde TBMM'de yapılan toplantıya katılan 16 SHP'li ve CHP'lilerin, bir istisnasıyla, red oyu verdiği oylamada, Meclis'te temsil edilen diğer partiler de olumlu oy kullanmışlardır.

4.6 1994 YEREL SEÇİMLERİ

Bu arada 27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel seçimlerde Refah partisinin büyük bir başarı kazanması ve iktidar ortağı olan partilerin büyük oranda oy kaybına uğraması, Koalisyon hükümeti hakkında olumsuz görüşlerin artmasına ve erken seçim tartışmalarına yol açtı.

TABLO 20: 1994 YEREL SEÇİM SONUÇLARI

<i>PARTİLER OY YÜZDESİ</i>	
DYP	% 21.44
ANAP	% 21.00
RP	% 19.09
SHP	% 13.57
DSP	% 8.77
MHP	% 7.97
CHP	% 4.63
DİĞER	% 3.53

1994 yılının Mayıs başında alternatif hükümet ve darbe söylentileri, daha sonra ise Genelkurmay Başkanı'nın görev süresinin uzatılıp-uzatılmayacağı tartışmaları başladı. Genelkurmay başkanının emekliye ayrılacağını ifade etmesiyle bu tartışmalar belli ölçüde noktalandı.

4.7 1995 ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE SONRASINDA POLİTİK SÜREÇ

Bu arada partiler arasında Anayasa değişiklikleri konusunda belli maddeler üzerinde uzlaşma sağlandı. Bunun sonucunda 23 Temmuz 1995 tarihinde Anayasa değişiklikleri gerçekleştirildi. Bu değişikliklerin başlıcaları şunlardır:

Anayasanın başlangıcında yer alan 12 Eylül Askeri Harekatına ilişkin ifadeler Anayasa'dan çıkarıldı. Sendikaların siyasetle ilgilenmelerini yasaklayan 52. madde kaldırılmış, seçmen yaşı 20'den 18'e indirilmiştir. Bunun yanında yüksek öğretim elemanları ve öğrencilerinin siyasi partilere üye olabilmelerini yasaklayan Anayasa maddesi değiştirilerek, sözkonusu kişilerin, yasal düzenlemeler çerçevesinde, siyasi partilere üye olabilmeleri mümkün kılınmıştır.

Bunun yanında 1987 yılında yapılan değişiklikle 400'den 450'ye çıkarılan milletvekili sayısı bir kez daha artırılmış ve 550'ye çıkarılmıştır. Yine TBMM'nin toplantı tarihi, Eylül ayından Ekim başına çekilmiştir.

Kooperatiflerin siyaset yapmasını yasaklayan 171. maddenin ilgili bölümü Anayasa'dan çıkarılmıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer politik gelişmede Koalisyon hükümeti ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Kasım ayında SHP ve CHP'nin olaylı bir toplantıdan sonra CHP altında birleşmişler ve Deniz Baykal genel başkan olmuştur. Bu gelişme koalisyon hükümetinde önemli sorunlar yaratmış, bozulan koalisyon, alternatifinin kurulamaması nedeniyle tekrar ve seçim şartıyla bir araya gelmiştir.

4.8 24 ARALIK 1995 GENEL SEÇİMLERİ

Başlangıçta Aralık başı olarak öngörülen seçimler, Anayasa Mahkemesinin seçim kanununun bazı maddelerini iptal etmesi nedeniyle 24 Aralık 1995 tarihinde yapılmıştır. Seçimlerde ANAP ve Büyük Birlik Partisi (BBP) ittifak yapmışlardır.

Bu seçimlerde milletvekili adaylarının seçiminde yaygın olarak merkez yoklaması yapılırken, sadece CHP 21 ilde örgüt yoklaması yapmıştır. Bu sonucunda parti içi güç dengelerinin önplanda tutulduğu, genel başkan ve yakınlarının etkin olduğu bir aday belirleme süreci yaşanmıştır. Bir başka deyişle, parti liderlerinin yerlerini ve dolayısıyla parti içinde kişi egemenliğini güçlendirici tercihler yapılmıştır.

Bu seçimlerde yaşanan bir diğer önemli gelişme de milletvekilleri arasında parti değiştirmenin yoğun olarak görülmesidir. Bu gelişmeler sürekli yaşanan siyasi istikrarsızlıkla birleşerek, siyaset ve siyasetçiye olan güveni iyice sarsmıştır.

Yine seçmenin gönülsüz olarak oy kullandığı ve bir çok seçmenin kararını oy kullanırken verdiği; kararsız seçmen sayısının çok arttığı, parti programlarının, fikirlerin ve vizyonun değil, toplumda ortaya çıkan rüşvet ve yolsuzluk dedikoduları nedeniyle dürüstlük, güvenilirlik gibi değerlerin vurgulandığı bir seçim yaşandı. Bu nedenle kararsız oyların toplam seçmen sayısına oranı bir çok partinin seçimde aldığı oy oranlarının üzerinde bulunuyordu.

Bu seçimlerin bir diğer özelliği medyatik bir seçim olması, daha önceki seçimlerde olduğu gibi, mitinglerin değil, TV oturumlarının daha etkili olduklarının görülmesidir. Böylece seçim propagandalarında iletişim teknolojilerinin önemi giderek önplana çıktı.

1995 yılı seçimlerine ilişkin bazı sayısal göstergeler aşağıda verilmiştir.

TABLO 21:1995 YILI GENEL SEÇİMLERİNİN SONUÇLARI

<i>PARTİ</i>	<i>OY ORANI</i>	<i>MİLLETVEKİLİ SAYISI</i>	<i>MİLLETVEKİLİ ORANI</i>
RP	21.38	158	28.73
ANAP+BBP	19.65	132	24.00
DYP	19.18	135	24.54
DSP	14.64	76	13.82
CHP	10.71	49	8.91
DİĞER	14.60	-	-

Bu seçimde seçim sisteminin getirdiği barajlar nedeniyle oyların yüzde 14.6'lık kısmı temsil edilemedi. Seçimin zamanlaması, Güneydoğu yaşanan yoğun göçü dikkate alan nüfus kütüklerindeki yenilenmenin yapılmayışı, kararsızların çokluğu ve bilinçli olarak seçime gitmeme gibi nedenler seçime katılma oranının düşük olmasına yol açtı. Böylece 1980 sonrası dönemde seçime katılma oranı ikinci kez yüzde 90'ın altına düştü.

Refah partisi seçimlerden birinci parti olarak çıkarken, ANAP ve DYP yaklaşık oranlarla ikinci ve üçüncü parti konumunda kaldı. Böylece ilk üç sırayı sağ partiler aldı.

Sol kesimde ise DSP önceki seçimlere oranla oylarını ve milletvekili sayısını artırırken, CHP ülke barajını çok az bir farkla geçebildi.

550 milletvekilinin 357'si yenilendi; eğitim düzey ve statü gibi kriterler açısından Meclis'te yer alan milletvekillerinin kalitesinde yükselme olduğu söylenebilir.

Merkez partilerin oyları azalırken, radikal ve uç parti oyları artış gösterdi ve Cumhuriyet tarihinde ilkkez bir radikal parti seçimlerden birinci parti olarak çıktı.

HADEP, güneydoğu Anadolu dışında pek başarılı olamadı. Partinin temsil ettiği iddiasında olduğu kesimlerin diğer bölgelerde de yoğun olarak bulunmasına karşı, yeterli oy alamaması dikkat çekicidir. Ancak yine de, baraja takılmaları nedeniyle, Meclis'te temsil edilmeyişleri, parlamento dışı muhalefeti gündeme getirmektedir. Aynı şekilde MHP'nin baraja takılması benzer bir sonuç doğurmuştur. Bu iki yönden farklı yönden "radikal" nitelenebilecek kitlenin Meclis'te temsil edilmeyiş bunların muhalefetinin Meclis dışında kalmasına neden olmaktadır.

Seçim sonuçlarının tek partiye iktidar imkanı vermemesi, hatta üçlü koalisyonları gündeme getirmesi, yeni hükümetin kurulmasını bir hayli geciktirdi. Nitekim, Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Refah Partisi Genel Başkanı Erbakan ve DYP Genel Başkanı Tansu Çiller yaptıkları görüşmelerde hükümeti kurmakta başarılı olamadılar. Bunun sonucunda hükümeti kurmakla görevlendirilen ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, parti liderleriyle yaptığı görüşmeler sonucunda Refah Partisi ile Koalisyon kurma aşamasına geldi ve bu amaçla iki parti arasında çok sayıda toplantı yapıldı. Bu görüşmeler sırasında toplumun değişik kesimlerinden farklı tepkiler geldi ve iki Partinin özellikle Bakanlıkların paylaşımında ortaya koydukları tavırlar önemli sorunlar yarattı. Bunun sonucunda tekrar DYP-ANAP koalisyonunun kurulması gündeme geldi ve kısa bir süre sonra da "ANAYOL" koalisyonu kuruldu. Ancak, iki partinin oylarının güven oyu için yeterli olmaması üçüncü bir ortağa ihtiyaç doğurdu. Bu sorun DSP'nin güvenoylamasında çekimser oy kullanarak hükümete destek vereceğini açıklamasıyla aşıldı. Bunun sonucunda yeni Hükümet güvenoyu alarak göreve başladı. Ancak, Anayasa Mahkemesi bu güven oylamasının geçersiz olduğu yönünde bir karar aldı. Ayrıca Hükümetin alması gereken reform niteliğindeki acil kararları almasının mümkün olamayacağı ve birbiriyle hiç de uyumlu olmayan iki Partinin genel başkanlarının gösterdikleri çekişme bir süre sonra Koalisyonda çatlak yarattı. Nitekim iki parti liderinin hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra adeta birbirlerine düşmesi, şüphelerin hiç de yersiz olmadığını ortaya koydu. Liderlerin birbirlerine yönelik olarak

kullandıkları ifadeler yanında DYP'nin, ortağı bulunduğu hükümete karşı RP tarafından verilen gensoru önergesini destekleme kararı alması ve bunu uygulaması koalisyonu sona erdirdi. Bir yandan Anayasa Mahkemesinin kararı, diğer yandan parti liderlerinin didişme ve kavgası, diğer yandan örtülü ödenek tartışmalarıyla, orta sağı liderliğı yönünde iki parti başkanının kavgası Haziran 1996 başında koalisyonun sona ermesine yol açtı. Yeni koalisyon için maraton yeniden başladı. Sonuçta, RP ve DYP'nin katılımıyla Erbakan'ın başbakanlığında "Refahyol" hükümeti kuruldu. Böylece, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, sistem dışı radikal çıkışlarıyla tanınan RP, koalisyonun büyük ortağı oldu. Toplumdaki çözümsüzlük RP'yi iktidara taşıdı. Ancak toplumda gerilim doruğa çıktı. Diğer yandan yıl sonuna doğru dikkatlerin, Susurluk kazasına çevrilmesi ve ortaya çıkan yasadışı ilişkilerin politikada neler getireceğı, geleceğı yeniden belirsizliğe soktu.

4.9 1980 SONRASI DÖNEMDE POLİTİK YAPI

Türkiye'de politik alanda ortaya çıkan sorunların temelinde, sisteme ilişkin sorunların yanında, yapısal unsurların da önemli rolü vardır. Bu nedenle politik yapının temel özellikleri itibariyle incelenmesi, sorunların kaynaklarının ortaya konulması ve çözüm önerileri getirilmesi açısından önem taşımaktadır.

4.9.1 FONKSİYONEL YAPI

Politik alanda fonksiyonel yapı içinde yasama, yürütme ve yargı arasındaki güç dengelerinin dağılımı incelenebilir. 1982 Anayasasının devletin düzenlenişine ilişkin olarak getirdiğı değişikliklerden ilki, yasama ve yürütme ilişkileriyle ilgilidir. Nitekim, 1961 Anayasasında yasama organının belirgin bir üstünlüğü bulunurken, 1982 Anayasasında bunlar arasında denklige doğru bir gidiş olmuş, yürütme yasalar çerçevesinde yerine getirilen bir görev olmaktan çıkarak, Anayasadan doğan bir yetki olmuştur.

Bunun yanında Kanun Hükmünde Kararname(KHK) kurumu ve bu yolla düzenleme yapma yetkisi yürütme lehine genişletilmiştir. Aynı şekilde Cumhurbaşkanının da yetkileri olağanüstü hallerde büyük ölçüde artırılmıştır.

Bu arada yargı ve yargı denetimi, yürütme karşısında güç kaybına uğramıştır. Oysa 1961 Anayasası yargı bağımsızlığı konusunu titiz bir şekilde düzenlemişti. Yargıçların özlük işlerine bakan Yüksek Hakimler Kurulu yerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu oluşturulmuş, Adalet Bakanı bunun başkanı, müsteşar da doğal üyesi olarak kabul edilmiştir. Böylece hakimler, savcılarla eşit statüye bağlandıkları gibi, bakanlığın denetimine girmiştir. Bunların yanında yargının yürütmeyi denetlemesi konusunda bazı sınırlamalar getirilmiştir. Böylece yürütmenin yargıya müdahale edebilmesine imkan veren bir ortam yaratılmış ve bunun sonucunda yargının yürütmeyi denetlemesinde sorunların ortaya çıkmasına neden olunmuştur. Bu durum, 1990'lı yıllarda yaşanan bazı sorunlar nedeniyle kilit bir nokta özelliğı taşımıştır.

Ayrıca denetlenebilecek işlemlerin sınırlandırılmasıyla Anayasa yargısının yetki alanı da daraltılmış ve olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleri, MGK dönemi yasa ve KHK'leri denetim dışında bırakılmıştır.

Temel hak ve özgürlükler Anayasa'da kısıtlandığından bu alandaki yargı denetimi de etkisizleşmiş, Anayasa Mahkemesine başvuru yolları tıkanmıştır. İptal davası hakkı Cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi grupları ile TBMM üye tam sayısının en az beşte birine tanındığından, diğer parti ve grupların başvuru şansı hemen hemen imkansızdır. Bilindiğı gibi 1961 Anayasasının ilk 10 yıllık döneminde TBMM'nde tek temsilcisi bulunan partilerin bu hakkı bulunmaktaydı.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında, 1961 Anayasasının tersine 1982 Anayasasının yürütmenin yetkilerini arttırdığı, yargının ise azaltığı ifade edilebilir. Bu gelişmelerin hukuk devleti açısından ne kadar olumlu olduğu ise tartışmalıdır.

4.9.2 ÖRGÜTSEL-KURUMSAL YAPI

4.9.2.1 DEVLET YAPISI VE BÜROKRASİ

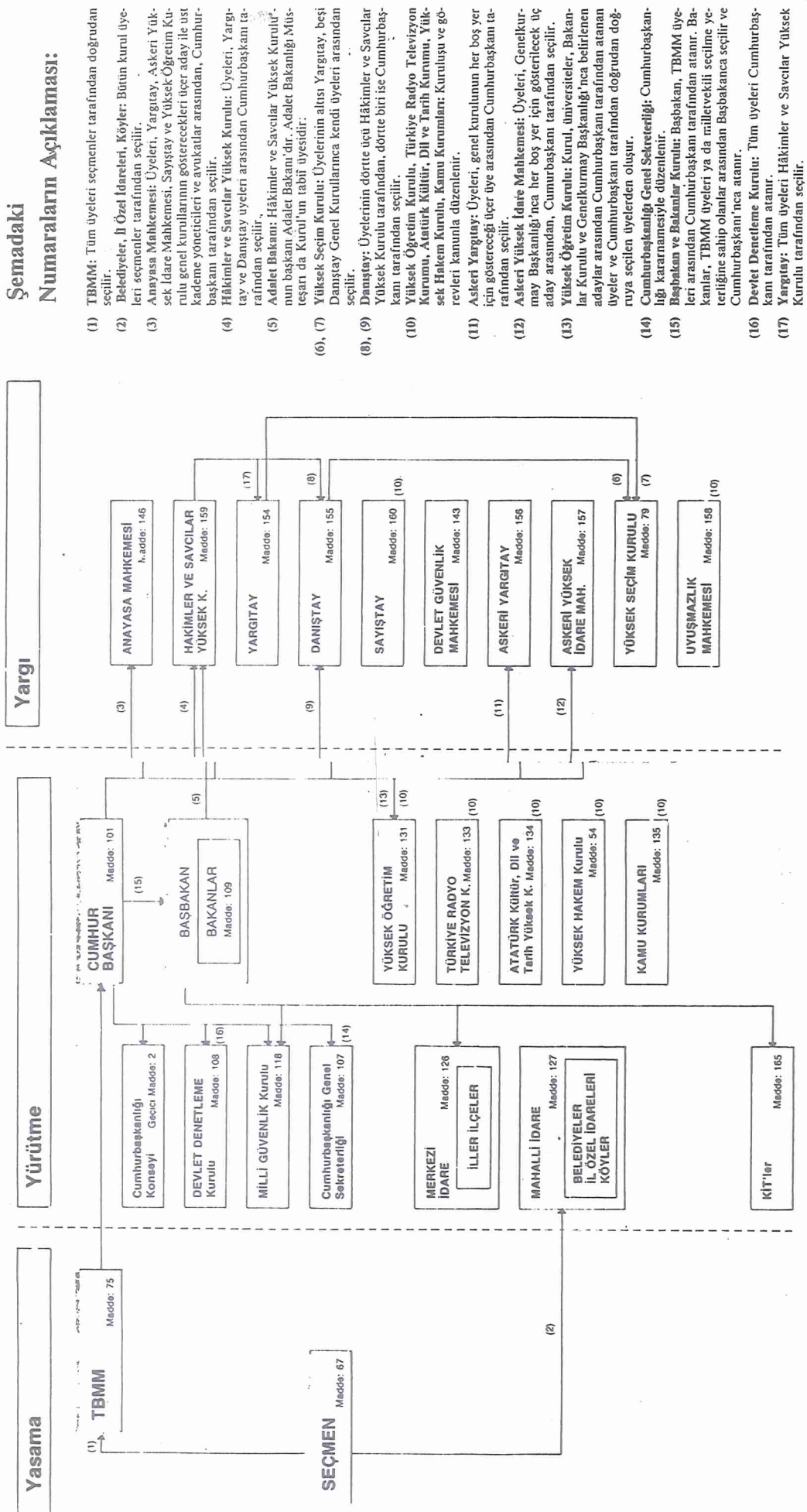
Bazı değişiklikler getirilmiş olsa da ülkemizde devletin yönetim yapısında 1982 Anayasa'sının getirdiği yapılanma sürdürülmektedir. Aşağıdaki şekilde bu yönetim yapısı verilmiştir.

Bu yönetim yapılanması içinde bürokrasi önemli bir yere sahiptir. Daha önce de ifade edildiği gibi, bürokrasi, politik alanda alınan kararların uygulamaya aktarılmasında rol oynar. Bunun yanında kararların planlanması ve alınan kararların uygulanması aşamalarında bürokrasi temel araç olarak bu görevi üstlenir. Bu nedenle bürokrasi, politik alanda önemli bir işlev üstlenmiştir. Bürokrasi; uzmanlık kariyerine dayalı "atanmışlar" dan oluşmakta ve seçilmişlerin aldığı kararları, devlet adına "yetki gücüyle" donanmış olarak hazırlamak ve yürütmekle yükümlüdürler. Karar vermek işlevi ise seçilmişlere bırakılmaktadır.

Bürokratik sürecin işleyişi belirli bir hiyerarşik bir organizasyon içinde gerçekleştirilir ve astların üstler tarafından "emirler" yoluyla yönlendirilmesi ve kontrolü sözkonusudur. Bu ast-üst ilişkilerinin belli bir yasal-kurumsal dayanağı bulunur. Bürokratlar, yasalarda kendilerine belli bir statü içinde verilen görevleri yerine getirirler. Bu görevin yerine getirilmesinde yasalarla belirlenmiş organizasyon kuralları (yasal kurallar) ile geleneksel kurallar belirleyicidir.

Ülkemizde bürokrasinin yapısını incelediğimizde, yasal kurallar kadar, geleneksel kuralların da geçerli olduğu görülür. Ayrıca "bireycilik" yerine sosyal kişiliğin egemen olması nedeniyle bürokratların kendilerini devletle özdeşleştirdikleri görülür. Buna tarihsel olarak bireyin devlet için var olduğu şeklindeki geleneksel anlayışı nedeniyle, bürokrasinin halktan "kopuk" ve ondan uzak olmasına yol açmıştır.

ŞEKİL 10: 1982 ANAYASASI'NA GÖRE DEVLETİN ÖRGÜTLENME ŞEMASI

Diğer yandan, kişi egemenliğinin ülkemizde egemen olması nedeniyle; farklı kişilere bağlı farklı kurumların bürokratları arasında yeterince işbirliği sağlanması oldukça güçtür. Bu nedenle bürokratlar, kendi alanlarını ilgilendiren konularda, diğer devlet kuruluşlarının ilgisini kabul etmez bir tutum içindedirler. Kendi alanlarında mutlak üstünlükleri olduklarını ve önerilerinin tartışmasız kabul edilmesini beklerler. Bu anlayış bürokratların toplumun gelişmesine yeterli katkı yapmasını engellemektedir.

Ayrıca, ülkemizde belirgin bir özellik de, Türk toplum yapısı içinde asker-sivil merkezi bürokrasinin egemen konumudur. Toplumda bürokrasinin hiyerarşik yapısına dayalı itaatçı tutumun yaygınlığı, demokratik davranış ve değerlerin yaygınlaşmasını engellemiştir. Bu çerçevede içinde demokratik sürecin gerçek anlamda, çağdaş ölçülerde işlemesi, bürokrasinin egemenlik alanının daralmasına hizmet edecektir.

Bugünkü Türk bürokrasisinin bazı temel özelliklerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

- Devlet dairelerinde rüşvetsiz iş yapılamaz hale gelmiş, rüşvet her düzeyde geçerli olmuştur.
- Son yıllarda **hükümet, devlet ayrımının** ortadan kalkmasının hem nedeni hem de sonuçlarından birisi de **bürokrasinin** politize olmasıdır.
- Ülkemizde her iktidar değişikliğinde bürokratlar da değişmektedir. Yeni iktidarların kendi ekibiyle çalışmak istemesi gayet doğaldır. Ancak, değiştirilen bürokratlarda **liyakat yerine ilişki ilkesi ve partilere yakınlığın** ön plana çıkması yanlış kararlar alınmasına neden olmuştur. Bu nedenle bürokrasi ile iktidarlar arasındaki ilişkilerin de uygun bir yasal ve kurumsal düzenlemeye oturtulması gerekir.
- 1980 sonrasında yaşanan bir diğer özellik de ithal “prensler”in bürokratik kadrolarda etkili konumlara gelmeleridir. Dışa açılmayla beraber, genelde ABD eğitilmiş bu prensler Türk bürokrasi geleneğine yabancı olarak kilit bürokratik kadrolara getirilmiştir.
- Bürokratların seçimlerde partiler tarafından aday gösterilmeleri, bazen kilit kadroların politize olmasını hızlandırmıştır.
- Bürokratlar atanmayla geldikleri için sorumluluklarının kendilerini atayanlara karşı olduğunu düşünerek, **halkı değil, kendisini atayanları memnun etme çabası** içine girmektedirler. Bu ise bürokrasinin etkinliğini sınırlandırmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse ülkemizde bürokrasinin işleyişinde önemli yetersizlikler ve sorunlar vardır. Bu alanın etkin işleyişi için, bürokratik hizmetin akış, işleyiş ve düzenlenişi ile bürokratik davranışlarının rasyonelleştirilmesi gerekir. Ancak ülkemizde geçerli olan geleneksel bağımlılık ilişkileri, bürokrasinin sağladığı statü ve yetki ile birleşerek bürokrasinin etkinliğini azaltmaktadır. Bu nedenle, insanımızın duygusal tepkisel yaklaşımları yerine, rasyonelliği geliştirici; ilişki ilkesi yerine başarı ilkesinin ön plana çıkarıcı düzenlemelere gidilmelidir.

4.9.2.2 PARLAMENTO VE MUHALEFET YAPISI

Çoğulcu katılımcı toplum, organize toplum olarak, sosyal grupların organize olmasına ve bunların temsil edilmesine dayanmaktadır. Ancak, ne yazık ki, ülkemizde bir taraftan yasal engeller diğer taraftan organizasyon ve birlikte hareket kültürünün yeterince yerleşmemesi nedeniyle böyle yapı gerçekleşmedi. Milletvekillerinin mesleklerinin incelenmesi de bu savı doğrular bir nitelik taşımaktadır.

TABLO 22: MİLLETVEKİLLERİNİN MESLEKİ DAĞILIMI (%)

<i>MESLEK</i>	<i>16.dönem 1977-80</i>	<i>17. Dönem 1983-87</i>	<i>18. Dönem 1987-92</i>	<i>19. Dönem 1992-1995</i>
Asker	3.5	5.0	1.2	1.2
Memur	14.0	23.9	28.1	24.7
Hukukçu	25.0	16.0	15.0	12.0
Ser. Meslek	40.0	31.7	24.4	33.8
Teknik Eleman.	12.6	6.0	17.7	16.4
İşçi Sendikası	2.3	2.8	1.5	1.2
Öze. Sek. Yön.	0.4	12.3	9.2	7.8
Gazeteci	2.4	2.4	2.7	2.8

KAYNAK: ERKAN, 1992

Nitekim, tablonun incelenmesinden görüleceği gibi, serbest meslek sahipleri, memurlar ve teknik elemanlar(mühendisler) ve hukukçular her dönemde en büyük payı alan gruplardır. Bunlar belli bir sosyal kesimi temsilen değil, kişisel olarak Meclise katılmaktadır. Buna karşın örgütlü bir kesimi temsil eden işçi sendikalarının oranı yüzde 2'nin altındadır.

Bu veriler, çoğulcu ve katılımcı toplumu yaratacak olan, yeni boyut ve orta tabakaların güçlenemediğini, organize olamadığını; organize olsa bile etkin işleyebilmesi için yasal çerçevenin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Meclis'te yer alan milletvekillerinin, bireysel olarak kendilerini değil, belli bir grubu temsilen seçilmesi ve Meclis'te bu grubun çıkarlarını savunması için gerekli çalışmalar yapılmaz. Aksi halde, zaten kişi egemenliği ve kişisel çıkarların ön planda olduğu bir ortamda çağdaş demokrasiyi yerleştirmemiz mümkün olamayacaktır.

Bu açıklamaların gösterdiği gibi, Türkiye'de politik süreç örgütlü ve katılımcı değil; kişisel katılım vardır. Böylece belli sosyal kesimlerin çıkar ve politikaları değil; belli güçlü kişilerin tercih ve çıkarları ülke politikasına egemen olmuştur. Oysa, aşağıda verilen örnekler örgütlü toplumda katılımın başka türlü olduğu görülmektedir.

Batı Alman Parlamentosunun 1972-1976 yıllarındaki 518 milletvekili içinde birliklerin ağırlığı tabloda verilmiştir.

TABLO 23: B. ALMANYA'DA BİRLİKLER KÖKENLİ MİLLETVEKİLLER

	<i>SAYI</i>	<i>ORAN</i>
1) Ekonomi Politikası Birlikleri	159	30.7
- İşçi Sendikaları	85	16.4
-Endüstri ve Orta Tabaka Örgütleri	48	9.3
-Tarımsal Örgütler	25	4.9
-Tüketici Örgütler	1	0.2
2)Sosyal Amaçlı Dernekler (sakatlar vb dernekler)	47	9.4
3)Diğer Çıkar Grupları (Kültürel, bilimsel, dini dernekler)	45	8.7
TOPLAM BİRLİKLERİN PAYI	251	48.5

KAYNAK: ERKAN, 1992

Bu milletvekilleri, birliklerde mesleki olarak, aktif biçimde çalışıp, o birlikleri temsilen meclise girenleri kapsamaktadır. sadece üyelik kriteri dikkate alındığında 1980 yılı itibari ile milletvekillerinin yüzde 81'inin bir birliğe üye olduğu; burada yüzde 63.1 ile en yüksek payın sendikalarda olduğu görülür. Sendika üyesi milletvekillerinin oranı aşağıdaki gibi gelişmiştir.

TABLO 24: B. ALMANYA'DA SENDİKA KÖKENLİ MİLLETVEKİLLERİ

DÖNEM	1953-57	1957-61	1961-65	1965-69	1969-72	1972-76	1976-80
%	38.3	38.9	42.8	46.7	51.2	54.2	63.1

KAYNAK: ERKAN, 1992

Görüldüğü gibi 1950-1980 arasında sendikalı milletvekillerinin oranı iki katından fazla artış göstermiştir.

Bu rakamlar ve oranlar, çoğulcu ve katılımcı toplumun organize olarak, sosyal grupların organize olmasına ve bunların temsil edilmesine dayandığını göstermektedir.

Diğer taraftan politik alanda önemli bir yapısal unsur da muhalefettir. Etkin işleyen bir demokratik sürecin muhalefetsiz olması düşünülemez. Bir başka ifadeyle demokrasinin varlığı muhalefetin varlığına bağlı olmaktadır.

1980 sonrası dönemde yapılan ilk seçimlerde iktidara gelen ve iki dönem iktidarda kalan ANAP döneminde bu partinin Meclis çoğunluğunu elinde bulundurması ve eski liderlerin 1987 yılına kadar yasaklı olmaları nedeniyle yoğun bir muhalefetle karşılaşmadığı ifade edilebilir. Bununla beraber siyasi yasakların kalkması ve siyasette farklı isimlerle de olsa eski partilerin devamı şeklindeki partilerin kurulmasıyla politik alan hareketlenmiş ve muhalefetin yoğunluğu artmıştır.

TABLO 25: TBMM'NDE İKTİDAR-MUHALEFET MİLLETVEKİLİ SAYILARI

1983			1987			1991			1995						
İKT.	MUHALEFET		İKT.	MUHALEFET		İKTİDAR		MUHALEFET			İKTİDAR-MUHALEFET				
ANA P	HP	MDP	ANA P	SHP	DYP	DYP	SHP	ANA P	RP	DSP	RP	DYP	ANA P	DSP	CHP
211	117	71	292	99	59	178	88	178	62	7	158	135	132	76	49

1991 seçimlerinden sonra merkez sağ(DYP) ve sol (SHP) koalisyonu, uzun yıllar bir araya gelemeyen fikir ve kişileri bir araya getirmiş ve böylece bazı önemli kararların alınabileceği izlenimi doğmuştur. Ancak bu ümitlerin büyük ölçüde suya düşmesi ve koalisyon ortaklarından SHP'nin sürekli taviz veren tutumu parti içinde yoğun muhalefete neden olmuştur. Bununla beraber koalisyonun SHP ve CHP'nin birleşmesine kadar geçen dönemde büyük ölçüde uyumlu çalıştığı görülmüştür. Bu dönemde ana muhalefet partisi konumunda olan ANAP'ın muhalefeti sönük kalmıştır.

Ancak 24 Aralık 1995 seçimlerinden sonra DSP'nin çekimser destek vermesiyle kurulan ANAYOL hükümeti, seçimlerden birinci parti olarak çıkan ve Meclis'te en çok milletvekiline sahip RP tarafından yoğun bir muhalefetle karşı karşı idi. Bununla beraber bu koalisyonun yıkılması RP'nin Anayasa Mahkemesine yaptığı başvurunun kabul edilmesinden çok ANAP ve DYP liderlerinin, orta sağın liderlik yarışı için mücadele etmeleri koalisyonun yürümesini engelledi.

Ülkemizde muhalefetle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir konu da, muhalefetin davranış yapısıdır. Zira, muhalefet, ülkemizde çok ilkel yöntemlerle ve amaçlarla yapılmaktadır. "Muhalefet olmak için muhalefet olmak" anlayışının belirgin olduğu ülkemizde partilerin muhalefetteyken ve iktidarda iken yaptıkları ve söyledikleri tam ters olabilmektedir. Nitekim, bir parti muhalefetteyken hükümet tarafından alınan bir kararı iptal ettirmek için Anayasa mahkemesine

başvurmuş ve Mahkeme bu başvuruyu haklı bularak kararı iptal etmiştir. Ancak başvuruyu yapan parti iktidara geldiğinde Anayasa Mahkemesine bu kez “iptal kararının iptali” için başvuruda bulunmuştur. Bu olay ülkemizde muhalefet anlayışını ortaya koyması bakımından ilginç bir örnektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse ülkemizde muhalefet anlayışı, klasik ve ilkeldir. Hükümetlerin daha başarılı olması için değil, başarısız olması için yapılmaktadır. Dolayısıyla siyaset anlayışı iktidara endekslidir ve muhalefetin iktidar kadar anlamlı ve önemli olduğu gözardı edilmektedir. Bu durum; politikanın olgular üzerinden ve programlarla değil; kişiler arasında ve kişilikler üzerine yapılmasının doğal bir sonucudur.

Partilerinin bu anlayış tarzı nedeniyle muhalefet görevinin önemli bir kesimini basın-medya ve kamuoyu üstlenmektedir. Bu kurumların da zaman zaman taraflı davranması veya iktidar tarafından yönlendirilmesi önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ayrıca geleneksel toplumsal yapının bir sonucu olan “duygusal-tepkisel davranış” kalıbı, politikada da geçerliliğini sürdürmekte; akılcılık, bilgi ve bilimden gerek hükümetler; gerekse muhalefet partileri yeterince yararlanmamaktadır.

Öte yandan, yukarıda belirtildiği gibi, sivil toplum örgütlerine getirilen sınırlandırmalar da kamuoyu ve/veya örgütlerin etkili bir muhalefet yapmasını engellemektedir. Bu nedenle sadece muhalefet anlayışında değil, aynı zamanda muhalefin yapılanmasında da önemli sorunlar bulunmaktadır.

4.9.2.3 PARTİ YAPILARI

Türkiye’de politik alanda ortaya çıkan sorunların bir kısmı, partilerin örgütlenme şekli ve parti içi demokrasinin yerleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Partilerde örgütlenme yetersizliği ve demokratik kültür eksikliği; bazen lider, bazen de yakın çevrenin etkili olduğu; kişi egemenliğine dayalı oligarşik yapıya yol açmaktadır. Böyle bir yapılanma sonucunda fikir üreten, çözüm arayan demokrat insanlar, partide egemen konuma sahip kişi veya kesimler tarafından tehlike olarak görülmekte ve bir şekilde dışlanmaktadır. Bu yolla partideki kişi egemenliği giderek daha da güçlenmektedir. Bu durumda oluşan zayıf kadroların yeterli programlar ve çözümler üretmesi mümkün değildir. Egemen kişi kendi konumunu güçlendirmekte ve bir liderin yerine bir başkasının gelmesi; parti içi demokratik süreçlerle değil; vefat ya da daha üst görev olan Cumhurbaşkanlığı gibi bir makama geçişle gerçekleşmektedir. Yine bazı liderleri Cumhurbaşkanı seçilmesine rağmen, partiye müdahalesini sürdürmektedir. Böylesi bir yapı içinde liderler ve etrafındakilerin değişmesi engellenmektedir.

Türkiye’de parti içi demokrasinin işlememesi nedeniyle, siyaset yapmak politika üretmekten çok, dar bir örgütçülüğe dönüşmüştür. Bu durumda siyasetin amacı da, parti örgütünü ele geçirmek amacına yönelmiştir. Bunun sonucunda lider egemenliğini sürekli kılan parti yapılanması, gerçekleşmektedir. Bu yapı parti içinde her türlü değişimi de engelleyen bir özelliğe sahiptir.

Ayrıca ülkemizdeki siyasi parti yapılanması, örgüt-kadro ayrışımına izin vermez. Teknolojik gelişmeler uzman kadroya dayalı lider anlayışını önplana çıkarırken, ülkemizde bağımlı kişilik ilişkilerinin egemen olduğu örgütlenme ve kadrolaşma vardır. Bu tür kadrolaşma oligarşik liderlik anlayışını getirmektedir. Böylece, sorunları bilen, çözüm üreten kişilerin yetişmesi yerine örgütteki kişisel güçleri oranında siyasette yükselen, lidere sadakatleri nedeniyle milletvekili ve bakan olabilen kişilerin egemenliği devam etmektedir. Bu durumda çözümü, parti programlarının değil, lider kararlarının getirmesi beklenmektedir.

Çözüm üretme geleneği olmayan partilerin ülke sorunlarını çözmede başarısız olması radikal seçenekleri gündeme getirmiştir. Refah Partisinin elde ettiği başarı, statükoyu ve siyasal tıkanıklığı temsil eden partilere karşı, değişimi savunan bir partinin başarısından çok toplumsal beklentilerin karşılanamamasının ortaya çıkardığı bir sonuç olarak değerlendirilmelidir. Çözumsuz duruma gelen enflasyonun yarattığı sosyal dengesizlikler, çaresizlik içindeki insanları geleneksel değerlere daha çok yönlendirmektedir. RP'nin dine dayalı bir sistemi savunarak başarı kazanması, ülkemizde sosyal yapıda ortaya çıkan gelişmelerin seçmen yapısında ortaya çıkardığı değişimlerle de ilgilidir. Nitekim bu partinin oy aldığı bölgeler; daha çok kırsal kesimden büyük umutlarla göç edip, kent varoşlarında yaşayan, gerçek anlamda şehirlileşemeyen ve bir çok imkansızlıklar içindeki insanları barındırmaktadır. Yıllardır aldıkları vaatlerin gerçekleştirilemediğini gören bu insanlar, yeni arayışlara yönelmiş ve tepki oyu olarak, radikal tepki veren Refah Partisini denemeye yönelmiştir. Refah Partisini destekleyen seçmenlerin tamamının islami kurallara göre yönetilmeyi istediğini söyleyemeyiz. Bugün RP'ni destekleyen seçmenin önemli bir kesiminin geçmişte CHP'yi desteklediği görülmektedir. Bir yandan çözümsüzlüğe keskin tepki veren partilere yönelim, diğer yandan Türk seçmeninde hala belli bir sınıf bilincinin olmayışı dikkat çekicidir.

4.9.2.4 SİYASAL KATILIM YAPISI

Türkiye'de politik alanda ortaya çıkan sorunların gerisinde yasal ve kurumsal düzenlemelerdeki eksikliğin yanında demokrasi kültürümüzün yetersizliği ve eğitim düzeyinin düşüklüğü de önemli rol oynamaktadır. Her askeri darbe Türkiye'de siyasal gelişmeyi ertelemiş ve her seferinde demokratik katılımı biraz daha kısıtlayarak siyasal tıkanıklığın yapısal unsurlarını daha da pekiştirmiştir. Nitekim toplumda örgütlü gruplar(sendikalar, dernekler vs.) 1982 Anayasa'sı ile 1995 yılında yapılan Anayasa değişikliklerine kadar siyaset yasağı ile engellenmiştir. Dolayısıyla ülkemizde demokratik katılımın ve örgütlenmenin yasaklanması, siyasi tıkanıklığın önemli bir kaynağıdır. Toplumun en dinamik ve örgütlenme geleneği olan kesimlerin, demokrasiye katkısını değerlendirmemek mevcut siyasi partilerin demokrasi konusundaki samimiyet düzeyi, ülkemizdeki demokratik anlayış ve bilinç düzeyinin düşüklüğünün bir göstergesidir.

Anayasa ve yasalarda devlet-birey ilişkilerinin dengeli biçimde kurumlaştırılmamış olması bazı sorunlar yaratmaktadır. Devlet; vatandaşa karşı korunmakta; vatandaşın düşünce ve faaliyetlerini çeşitli nedenlerle denetleyebilmektedir. Türkiye'de tarihsel olarak vatandaş devlet için vardır ve devlete hizmet etmekle yükümlüdür. Halbuki çağdaş toplumda devlet, vatandaşa hizmet için kurumlaşmıştır.

1982 Anayasa'sı açık bir biçimde derneklerin, siyasi amaçlar güdemeyeceğini, siyasi faaliyetlerde bulunamayacağını, siyasi partilerden destek göremeyeceklerini ve onlardan destek alamayacaklarını, sendikalarla, kamu kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemeyeceklerini(Md. 33) öngörüyordu. Böylece örgütlenme hakkı kısıtlanmış bir toplumda sosyal grupların katılımı sağlanamaz. Bu yüzden siyasi partiler devletin sağladığı nimetlerden yararlanmak amacını güden bireylerin kurduğu örgütler haline gelmektedir. Ancak 1995 yılında Anayasada yapılan değişikliklerle, dernekler, odalar ve sendikalar gibi örgütlü sosyal gruplara politika yasağı kalktı. Bununla birlikte, yasalardaki paralel değişiklikler henüz gerçekleştirilmedi.

4.9.3 YETKİ DAĞILIMI YAPISI: MERKEZİ VE YEREL YÖNETİMLERİN PAYI

Türkiye'de yerel yönetimlerin gücü gerek siyasi, gerekse yönetim özerkliği açısından kısıtlıdır. Yerel yönetimler alt yapı yatırımları yapmakla yükümlü birimler olarak görülmekte, demokratik katılım sürecinin önemli bir unsuru oldukları gözardı edilmektedir. Geçmişten bugüne kadar devam eden merkeziyetçi yapılanma geleneği, bütün kararların Ankara'dan alınması ve gücün

burada toplanması sonucunu doğurmuştur. Merkezîyetçi yönetim yapısı, yönetimin başında olanlara ve iktidar partisinin il örgütlerine etkin olma şansı bahşetmektedir. Böyle bir yapılanma, denetim mekanizmasının işlerliğini engellemektedir. Politika ve yönetim içiçe girerken Bakanlıklar üst düzey görevler olan müsteşar, genel müdürlüklerine özelde ilgili bakanın seçim bölgesindeki gücünü; genelde iktidar partilerinin çıkarlarını gözetecek kimselerden atama yapılması yönünde tercihler belirlenmektedir. Bunun sonucunda da atanmışların sorumluluğu, kendisini atayanlara karşı olmakta ve onların görevi de kendini atayan kişiyi memnun etmekle sınırlı kalmaktadır. Böylece, atanmış kişilerin çalışması; vatandaş için değil; kendilerini atayanlar için olmaktadır.

Dar bir kadro yapısından gelen siyaset arenasına bu tarz bir bürokratik yapılanma eklendiğinde sorunların çözülmesini beklemek pek de gerçekçi görülmemektedir. Böylece halk, bir taraftan milletvekili seçilecek kişileri belirlemede etkili olamazken; diğer taraftan da denetleyemediği atanmışların kendisi için hizmet üretmesini, boşuna beklemek durumunda kalmaktadır.

Ayrıca yerel yönetimlerin güçsüzlüğü; merkezi yönetimi siyasetin ilgi odağı haline getirmekte; merkezi yönetim de artan yükü nedeniyle verimli olmaktan çıkmaktadır.

Kısaca ifade etmek gerekirse ülkemizde "politik yapılanma" açısından, yerel yönetim-merkezi yönetim arasında yeterince etkin bir koordinasyon sağlanamadığı gibi, işbölümü yapılmasında da rol ve gücün demokrasinin etkin işleyebilmesine uygun olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye yönetim sistemini yeniden gözden geçirmek ve çağdaş demokratik sürecin işleyişine uygun hale getirmek durumundadır. Politik yapılanmanın en önemli sorunlarından birisi yönetimde yerleşme olgusudur Bu yöndeki bir yeniden yapılanmanın gerçek anlamda bir demokratikleşme ve yerel katılım kanallarının açılmasıyla birlikte ele alınmalıdır.

4.9.4 TEMSİL YAPISI

4.9.4.1 OY DAĞILIMI

Ülkemizde seçmen yapısının ortaya konulabilmesi açısından aşağıda 1980 sonrası dönemde yapılan genel seçimlerin bölgelere göre sonuçları verilmiştir.

TABLO 26: 1983 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI (%)

<i>BÖLGELER</i>	<i>ANAP</i>	<i>HP</i>	<i>MDP</i>	<i>BAGIMSIZ</i>
MARMARA	44,7	32,6	22,0	0,7
EGE	41,9	31,2	25,7	1,2
İÇ ANAD.	52,3	27,3	19,2	1,2
KARADENİZ	45,1	29,3	23,8	1,8
D.ANADOLU	42,7	28,0	27,4	1,9
G.D.ANADOLU	37,3	32,3	30,0	0,4
AKDENİZ	45,2	31,5	22,6	0,7
GENEL	45,1	30,5	23,3	1,1
MV SAYISI	211	117	7,1	-

1983 yılı seçim sonuçları değerlendirildiğinde "dört eğilimi" bünyesinde barındırdığı ifade edilen ANAP ve MDP'nin oyların yaklaşık yüzde 68'ini aldığı, merkez sol konumunda olan ve başka sol parti olmadığı için sol oyları bünyesinde toplayan HP'nin yüzde 30.5 oranında oy aldığı görülmektedir. Ayrıca bölgeler arasında oy dağılımının çok büyük oranda sapma göstermemesi de dikkat çekicidir.

TABLO 27: 1987 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI (%)

BÖLGELER	DYP	ANAP	SHP	RP	DSP	IDP	MHP	BAĞ.
MARMARA	17,3	37,7	27,0	6,7	9,3	0,5	1,4	0,0
EGE	21,5	36,1	27,8	3,7	8,3	0,9	1,7	0,0
İÇ ANAD.	15,5	40,1	23,6	8,0	6,4	1,1	5,3	0,0
K.DENİZ	27,7	32,2	18,1	6,5	11,2	0,9	3,3	0,0
D.ANAD.	12,7	46,9	17,0	12,6	5,6	0,8	2,8	1,6
G.D.AN.	18,3	31,2	24,4	14,8	6,2	0,7	1,5	2,7
AKDENİZ	24,6	32,5	26,5	5,6	6,2	0,7	2,8	1,1
GENEL	19,1	36,3	24,8	7,2	8,6	0,8	2,9	0,4
MV SAYISI	59	292	99	-	-	-	-	-

1987 yılı seçimlerinde radikal sağda üç yeni parti (RP, MHP ve IDP) ve merkez solda DSP'nin kurulması nedeniyle oylarda bölünme ortaya çıkmış ve bunun sonucunda sağ oylarda doğal mecraına yönelme olmuştur. HP ile SODEP'in birleşmesiyle kurulan SHP ve DSP birlikte merkez solda az da olsa oy artışı gerçekleşmiştir. Ancak bu seçimlere radikal sol partilerin katılmadığı da unutulmamalıdır.

1991 yılı seçimlerinde ise merkez sağda RP, MHP ve IDP'nin ittifak kurarak seçimlere girmesi sonucunda, 1987 yılı seçimlerinde yüzde 10.9 olan bu üç partinin oy oranları yüzde 16.9'a yükselmiştir. Bu gelişmenin sadece sağ partilerin değil (yüzde 4.4), sol partilerin de oy oranlarının azalmasına (yüzde 1.8) neden olması üzerinde durulması gereken bir gelişmedir.

TABLO 28: 1991 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI (%)

BÖLGELER	DYP	ANAP	SHP	RP	DSP	SP	BAG.
MARMARA	24,5	26,2	17,6	15,1	16,3	0,4	0,0
EGE	32,6	25,2	21,4	9,1	11,1	0,5	0,2
İÇ ANAD.	24,2	22,1	19,9	24,7	8,7	0,4	0,0
KARADENİ	27,0	26,1	15,9	18,3	12,2	0,5	0,0
D.ANADOL	22,3	24,7	24,4	23,1	4,2	0,6	0,7
G.D.ANADO	24,0	19,3	36,1	16,5	3,5	0,4	0,2
AKDENİZ	34,3	20,3	23,5	14,5	7,0	0,4	0,0
GENEL	27	24	20,8	16,9	10,8	0,4	0,1
MV SAYISI	178	115	88	62	7	-	-

1995 seçimler merkez sağ ve sol da erime sürecinin yoğun olarak yaşandığı bir seçim olmuştur. Nitekim, 1991 seçimlerine göre merkez sağda (ANAP ve DYP) yüzde 12.1, merkez solda (CHP ve DSP) ise yüzde 6.3 oranında oy erimesi görülmüştür. Radikal sağ (RP ve MHP) ise Cumhuriyet dönemi boyunca ilk kez bu oranda bir oy (29.5) alarak patlama yapmıştır. Radikal solda oy oranları da son derece düşük düzeyde kalmıştır. Bu çerçevede 1980 sonrası yaşanan depolitizasyon sürecinin en yoğun olarak radikal solu etkilediği ifade edilebilir.

TABLO 29: 1995 YILI SEÇİMİNİN BÖLGESEL SONUÇLARI (%)

BÖLGELER	DYP	YDP	ANAP	MP	IP	HADEP	DSP	YDH	RP	CHP	MHP	YP	BAĞ.
MARMARA	19.3	0.2	20.7	0.3	0.2	2.6	19.3	0.4	21.7	10.3	4.5	0.1	0.0
EGE	26.6	0.4	19.8	0.4	0.3	2.5	18.5	0.4	11.6	11.7	7.7	0.0	0.0
İÇ ANAD.	14.7	0.3	18.5	0.5	0.2	1.8	11.7	0.4	28.1	12.1	11.4	0.1	0.2
KARADENİ	14.5	0.5	31.5	0.5	0.2	1.0	14.6	0.4	20.5	8.8	7.1	0.1	0.3
D.ANADOL	15.3	0.5	15.7	0.6	0.2	11.8	4.1	1.0	30.9	7.9	8.9	0.3	3.0
G.D.ANADO	16.6	0.5	16.4	0.6	0.2	21.0	5.8	0.9	24.3	5.8	5.5	0.1	2.4
AKDENİZ	21.6	0.3	16.3	0.5	0.2	4.7	12.3	0.4	14.9	14.8	13.9	0.1	0.1
GENEL	19.18	0.34	19.65	0.45	0.22	4.17	14.64	0.45	21.38	10.71	10.71	8.18	0.13
MV SAYISI	135	-	132	-	-	-	76	-	158	49	-	-	-

Diğer taraftan 1946 yılından 1995 yılına kadar seçim yasalarında 34 kez değişiklik yapılmış ve böylece her seçim dönemi öncesinde seçim yasasında değişiklikler gelenek olmuştur. 1995 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikler arasında milletvekili sayısı, seçme haklarına ilişkin değişiklikler ve seçim sistemi değişikliği yer almıştır. Yine, her zaman olduğu gibi, iktidar partileri, iktidarlarını korumaya yönelik değişiklikler gerçekleştirmiştir.

Ayrıca 1995 seçimlerinde uygulanan sistem, meclis iradesinden çok Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının belirlediği bir sistem oldu. Ayrıca seçim ne temsilde, ne de yönetimde istikrar sağlayan biçimde sonuçlanmadı.

Ayrıca, Seçmen yaşının 18'e indirilmesine rağmen bu çağdaki seçmenlerin seçimlere katılımı yeterli düzeyde gerçekleşmedi.

24 Aralık 1995 seçimleri, 12 parti ile seçime katılan parti sayısının en yüksek olduğu seçimlerdir. Parti başkanlarıyla çelişkiye düşen kişilerin yeni partiler kurması parti sayısını artırdı. Ayrıca, bir bakımdan son seçimlerde merkez yoklaması yoluyla adayların belirlenmesi lider hegemonyasının güçlenmesine yol açtı. Diğer yandan parti içi demokrasinin olmaması ya da şekli olarak bulunup, pratikte işlememesi, Parlatmentonun liderler gölgesi altında oluşmasına neden oldu.

1980 sonrası dönemde parti yapıları ve oy dağılımı dikkate alındığında ortaya çıkan gelişmeleri ana hatları ile şöyle özetleyebiliriz:

- Artan ekonomik sorunlar ve bozulan gelir dağılımı, sol partileri değil, milliyetçi ve islamcı partileri önplana çıkardı.
- Ülkemizde genelde sağ oyların ağırlığı belirgin olup, merkez sağdan radikal sağa oy kayması oldu. Sol kesimde ise, gerek merkez sol gerekse radikal sol olarak sürekli oy kaybetmeye devam etti.
- Sol kesim dünyada ortaya çıkan gelişmeler ve ülkemiz ihtiyaçlarını dikkate alan yeni bir program, hareket ve söylem getiremedi. Bu nedenle erime sürecine girdi.
- Merkez partilerin zayıflaması, genelde bunların oy tabanını oluşturan orta direğin zayıflamasıyla paralellik göstermektedir.
- İslami motifler politikada yoğun olarak kullanılmaya başlamış, beklentileri karşılanamayan kitleler ve yoksul kesim, geleneksel değerlerle, İslami değerlere sığınmaya yönelmiştir.
- Özet olarak; ülkemizde çözümsüzlüğün ürettiği bir çözülme süreci yaşanmaktadır. Bunun önlenmesi için politik yapının tüm boyutlarıyla yenilenmesi gerekir. Aksi durumda, çağdaşıktan uzak süreçler ve bunun yaratacağı olumsuz gerilimler, toplumsal potansiyellerin boşa harcanmasına neden olacaktır.

4.9.4.2 SEÇMEN YAPISI VE DAVRANIŞLARI

Ülkemizde seçmen yapısında sağ eğilim yoğunluktadır. Politik geleneğimizde ciddi hazırlanmış programlarla toplum politikaları oluşturulamadığı için, yeniliğin belirsizliği yerine, geleneksel değer ve motiflere yönelim artmaktadır. Bu durum geleneksel değerlerin(millî ve/veya dinî) ağırlığını sürdürmesine yol açmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında ayrıca geçmişten gelen birikimler ile yaşanan coğrafyanın özelliklerinin payı olduğu unutulmamalıdır. Ancak, ülkenin diğer sorunları yanında, politik sürecin; çözüm yerine çözümsüzlük üretmesi; seçmenin politika ve politikacıya saygısını azaltmıştır. 1982 Anayasası ve askeri yönetimin getirdiği depolitizasyon sürecine; politika ve politikacıya olan güvensizliğin eklenmesi ve bu arada yasal bazı kısıtlamalar bu eğilimi daha da güçlendirmiştir. Bu nedenle ülkemizde kararsız seçmen sayısı sürekli artmaktadır.

TABLO 29: BÖLGELERE GÖRE SEÇMEN-OY YAPISI

BÖLGE	MERKEZ SAĞ				RADİKAL SAĞ			MERKEZ SOL				RADİKAL SOL		HADEP
	1983	1987	1991	1995	1987	1991	1995	1983	1987	1991	1995	1991	1995	1995
MAR	77.3	55.0	50.7	40.0	8.6	15.1	26.2	32.6	36.3	33.9	29.6	0.4	0.2	2.6
EGE	74.1	57.6	57.8	46.3	6.3	9.1	19.3	31.3	36.1	32.5	30.2	0.5	0.3	2.5
AKD	76.7	57.1	54.6	37.9	9.1	14.5	28.8	31.5	32.7	30.5	27.1	0.4	0.2	4.7
İÇ AN	79.6	55.6	46.3	33.2	14.4	24.7	39.5	27.3	30.0	28.6	13.8	0.5	0.2	1.8
K DEN	77.4	59.9	53.1	36.0	10.7	18.3	27.6	29.3	29.3	28.1	23.2	0.6	0.2	1.0
D ANA	70.7	59.6	57.0	31.0	16.2	23.1	39.8	28.0	22.6	28.6	12.0	0.4	0.2	11.8
G D AN	69.6	49.5	43.3	33.0	17.0	16.5	29.8	32.3	30.6	39.6	11.6	0.4	0.2	21.0
GENEL	75.6	55.4	51.0	38.9	10.9	16.9	32.1	30.5	33.4	31.6	25.3	0.4	0.2	4.1

MERKEZ SAĞ: ANAP VE DYP **RADİKAL SAĞ:** RP, MHP VE IDP

MERKEZ SOL: HP(1983), SHP(1987), CHP(1995) VE DSP **RADİKAL SOL:** SP(İP)

Bölgesel bazda seçmen yapısı değerlendirildiğinde tüm bölgelerde farklı oranlarda da olsa radikal sağa oy kayması görülmektedir. Ancak, az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerde merkez sağ ve soldan radikal sağa oy kayması daha belirgindir. Radikal sağa oy veren seçmen sayısının önemli oranda artış göstermesinin, 1980 sonrası dönemde ülkeyi yöneten merkez partilerin başarılı olamamasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Bununla beraber, istisnai özellikler taşıyan 1983 seçimleri bir tarafa bırakıldığında merkez sağdaki oy oranı azalmasının merkez sola oranla çok yüksek düzeye ulaştığı görülmektedir.

Diğer taraftan büyük ölçüde bozulan gelir dağılımına ve artan eşitsizliklere karşın, radikal solun oy oranının düşmesi, ülkemiz seçmen yapısının ilginç ve değişik bir özelliğini ortaya koymaktadır.

TABLO 30:1987-1995 DÖNEMLERİNDE PARTİLERARASI OY KAYMALARI(%)

<i>BÖLGE</i>	<i>MERKEZ SAĞ</i>	<i>MERKEZ SOL</i>	<i>RADİKAL SAĞ</i>	<i>RADİKAL SOL</i>
MARMARA	-15.0	-6.7	16.6	-0.2
EGE	-11.3	-5.9	13.0	-0.2
AKDENİZ	-19.2	-5.6	19.7	-0.2
İÇ ANADOLU	-22.4	-16.2	25.1	-0.3
KARADENİZ	-23.9	-6.1	16.9	-0.4
D.ANADOLU	-28.6	-10.6	16.7	-0.2
G.D.ANADOLU	-26.5	-19.0	12.8	-0.2
GENEL	-16.5	-8.1	19.6	-0.2

Ülkemiz seçmenlerinin bir yandan politikaya güveni azalırken; diğer yandan politik ideolojiler önemli ölçüde bir kenara bırakılmaktadır. Fakat ekonomik çıkar ideolojileri bu arada ön plana çıkmaktadır. Rant ekonomisinin yoğunlaşması ve yaygınlaşması ile bu durum daha da belirginleşmiştir. Partiler, seçim öncesinde dağıttıkları çeşitli yardımlarla seçmenleri etkilemeye çalışmakta ve ne yazıkki, bunda da önemli ölçüde başarılı olmaktadır. Yine seçim dönemlerinde sokakların parti bayrakları çöplüğüne dönüşmesi, partilerin seçmenlere bakış açısını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Diğer taraftan seçim öncesinde imar affı çıkarılması gelenekselleşmiş, devlet arazilerinin yağmalanarak gecekonduların yapılması giderek yaygınlaşmış ve sağlıklı kentleşme olgusu devam etmiştir. Bu durum kentleşme rantından pay almak isteyen arsa mafyasının doğmasına yol açmıştır. Kısacası; politikacıların populist; seçmenlerin fırsatçı tavırları giderek belirginleşmiştir.

Davranış kalıpları açısından değerlendirme yapıldığında, bağımlı kişilik yapısının yoğun olması ve bunun sonucunda her düzey ve alanda kişi egemenliğinin bulunması demokratik davranış yapısının gelişmesini engellemektedir. Diğer taraftan ülkemizde demokrasi anlayışının yeterince gelişmemesi ve sadece seçimlerde oy atmakla özdeş görülmesi önemli sorunlar yaratmaktadır. Oysa demokratik tavırların sadece politik alanla sınırlı tutulmayıp; yaşamın her alanında, evde; işte; okulda kullanılması ve bunun için gerekli bilincin oluşturulması gereklidir. Ne yazıkki, bu yönde ciddi önlemler alınmamaktadır.

Seçmen yapısını ortaya koyması bakımından kullanılacak bir diğer gösterge de yerel seçimlerle genel seçimlerde partilerin aldığı oy oranlarının önemli oranda farklılaşmasıdır. Nitekim aşağıdaki tablo bunu ortaya koymaktadır.

TABLO 31: YEREL VE GENEL SEÇİM FARKLILIĞI (%)

<i>PARTİ</i>	<i>1983 G.</i>	<i>1984 Y.</i>	<i>1987 G.</i>	<i>1989 Y.</i>	<i>1991 G.</i>	<i>1994 Y.</i>	<i>1995 G.</i>
ANAP	45.1	41.5	36.3	21.8	24.0	21.0	19.7
MDP	23.1	7.1	-	-	-	-	-
HP	30.5	8.8	-	-	-	-	-
DYP	-	-	19.1	13.2	27.0	25.1	19.2
SHP	-	-	24.8	28.7	20.8	13.6	-
DSP	-	-	8.3	9.0	10.8	8.8	14.6
CHP	-	-	-	-	-	4.6	10.7
SODEP	-	23.4	-	-	-	-	-
RP	-	4.4	7.3	9.8	16.9	19.1	21.4
MHP	-	-	-	-	-	8.0	8.2

G: Genel seçim Y: Yerel seçim

Tabloda dikkati çeken en önemli nokta; iktidar partilerinin, iktidar oldukları genel seçimlerden sonra hem genel; hem de yerel seçimlerde oy kaybına uğramalarıdır. Bu durum iktidarın doğal bir sonucu olarak görülebilirse de, halkın 1980 sonrasında bugüne kadar ne genel seçimle, ne de yerel seçimle gelen yöneticilerden memnun olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla halk, bir kez yetki verdiği bir daha yetki vermek istememektedir.

Bunun yanında partilerin genel seçimlerde aldıkları oy oranları ile yerel seçimlerde aldıkları oy oranları arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu durum büyük ölçüde yerel seçimlerde partiler yerine partilerin adaylarının ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Zira yerel seçimlerde halk, özellikle küçük yerleşim birimlerinde, daha çok tanıdığı kişilere oy vermekte, partiler ikinci planda kalmaktadır. Bu durum partilerin yeterince kurumsallaşmadığını ve halkla yeterince kaynaşmış olamadıklarını ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede kısaca ifade etmek gerekirse, politik alanda ortaya çıkan sorunların giderilebilmesi için, yasal-kurumsal düzenlemeler kadar, hatta ondan daha önemli olan konu, halkın demokrasi anlayışının güçlendirilmesidir.

4.10 1980 SONRASI POLİTİK ALANDA BAZI ÖZGÜN KONULAR

4.10.1 BAŞKANLIK SİSTEMİ TARTIŞMALARI

Türkiye’de başkanlık sistemi son yıllarda durmadan ve ısrarla önplana çıkarılmaktadır. Başkanlık sistemi; yürütmenin yetkilerini artırıp, tek elde yoğunlaştırmaktadır. Bizim Osmanlıdan gelen tarihsel geleneğimiz de buna uygundur. Ancak bizim bu geleneğimiz içinde keyfilik ve kişi egemenliğini artırma riski oldukça yüksektir. Nitekim, demokrasi kültürünün ve kurumlaşma düzeyinin yeterli düzeylere gelmediği gelişmekte olan ülkelerde de başkanlık sistemi; özelliklede Latin Amerika ülkelerinde hızla diktatörlüklere dönüşebilmektedir.

Başkanlık sisteminde yasama ve yürütmenin ayrı ayrı halk tarafından seçilmesi, başkana ayrı bir konum yaratarak, onu partiler üstü bir konuma getirir. Türkiye’de başkanlık sistemi tercih edildiğinde, zaten kişi egemenliğinin belirgin olduğu toplumumuzda başkan seçilen kişi, halk desteğini arkasına alacağı için, kendisini parlamentonun üzerinde görme ve kararlarında bireysel davranma eğilimi taşıyabilir. Böylece sistem, çoğulcu parlamenter sistemden uzaklaşarak kişi egemenliğinin güçlendiği, otokratik bir yapıya kayma eğilimi gösterebilir. Bu nedenle başkanlık sistemi, demokratik düşünce yapısı ve davranış kalıplarının yerleşmediği toplumlarda tehlikeli sonuçlar doğurabilecektir. Mevcut yapısı ve demokrasi kültürünün gelişme düzeyiyle ülkemiz, başkanlık sistemiyle demokrasiden sapma eğilimleri doğurabilir.

Başkanlık sisteminin özü, yürütme organının başı ile yasama meclisinin halk tarafından ayrı ayrı seçilmesi ve anayasal görev süreleri sırasında bunlardan birinin diğerinin görevine son verememesidir.

ABD’deki gibi bir başkanlık sistemi veya başbakanın doğrudan seçilerek bir ara çözüm bulunması sonuçta aynı kapıya çıkacaktır. Ülkemizdeki farklılık ya da farklıymış gibi gösterilmeye çalışılan bu ara çözümde seçilecek olanın başbakan ve cumhurbaşkanının da sistemde yer almasıdır. Ancak, cumhurbaşkanının yetkilerinin sınırlı olduğu dikkate alındığında sonucun başkanlık sisteminden çok da farklı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu önerilen sistemin ve\veya başkanlık sisteminin temel sakıncalarını şu şekilde ifade edebiliriz (Özbudun,1996; 16).

- Başkan ve parlamento çoğunluğunun farklı partilerden oluşması durumunda sistemin tıkanması sözkonusu olacaktır. Zira yürütmenin istediklerini yapabilmesi için gerekli yasaları parlamentodan çıkarması gerekecek, bu durumda önemli sorunlar yaşanabilecektir. Bu durumda yürütme ülkeyi KHK ile yönetmeye çalışacak, bu da anayasal sorunlara yol açabilecektir.
- Bunun yanında sistem iktidarın kişiselleşmesine yol açabilecektir. Mevcut parlamenter sistemde ve parti yapılarında bile bu durum mevcut iken, başkanlık sisteminde bu daha da belirginleşecektir. Nitekim, özel koşulları olan ABD dışında hiçbir ülkede bu sistem istikrarlı bir demokrasi yaratamamıştır.
- Yine bu sistemin ülkemizde varolan siyasi parçalanmışlığı gidermesi de mümkün olamayacaktır. Hiçbir partinin yüzde 20'nin üzerinde oy alamadığı bir ortamda ikinci turda başkanı seçecek olan çoğunluk önemli oranda heterojen olacaktır. Bu nedenle parçalanmışlığın ilacı anayasal mühendislik değil, benzer eğilimli partilerin birleşmesidir. (Özbudun, 1996;16)

Dğer taraftan başkanlık sisteminin Güney Amerika ülkelerindeki uygulanış biçimi “Delegasyoncu demokrasiler” olarak adlandırılmaktadır. Bu demokrasilerde hakim anlayış, başkan seçilen kimsenin, görev süresi boyunca dilediği gibi yönetmeye hakkı olduğudur. Başkan, milletin cisimleşmiş temsilcisi ve onun çıkarlarını tanımlayan ve koruyan kişi olarak görülür. Bu anlayışa göre diğer kurumlar, özellikle yasama organı ve mahkemeler, demokratik görüntü vermenin hatırına katlanılması gereken can sıkıcı nesnelere. Bu kurumlara hesap vermek, başkanın misyonunu yerine getirmesini engelleyen mekanizmalardır. Bu şartlar altında politika yapımı, başkanın şahsında kişiselleşmiştir.

Delegasyon kavramı, başkanın milleti sağlığına yeniden kavuşturmak için ona “acı ilaçlar” içirmek hakkına sahip olduğunu da ifade eder. Temel siyasi kararlar, başkan ve teknokrat danışmanları tarafından, yasama organı, siyasal partiler ve ilgili baskı grupları dışlanmak suretiyle alelacele alınır. Bu tip ülkelerde gerekli “paket”ler yasama organından geçirilmeksizin, başkanlık kararnamele ile yürürlüğe konur. Latin Amerika’da bu uygulama “kararnamelerle yönetim” anlamına gelen “decretismo” olarak adlandırılır(Özbudun, 1996;18).

Bu politika üslubu, mutlak güçle güçsüzlüğü birleştirir. Başkanın dilediği politikaları, başka kurumlarla uzun görüşme ve pazarlıklar yapmadan süratle hayata geçirebilmesi, onun mutlak gücünün ifadesidir. Ama öte yandan, ilgili siyasal ve sosyal güçlerin onayı alınmadığı için, bu politikaların uygulamada başarı kazanma şansı çok düşüktür. Dolayısıyla başarısız paketler birbirini izler.

“Delegasyoncu demokrasi” ülkemizde yalnızca bugün değil, Adnan Menderes ve Turgut Özal dönemlerinde de görülmüştür. Başbakanların kendilerini “milli iradenin temsilcisi” “kurtarıcı” “misyon sahibi” olarak tanımlamaları; yasama ve yargı denetiminin bu misyonu gereksiz yere engelleyen “ayak bağları” olarak görülmesi; başbakan ve teknokratları tarafından çoğu zaman Bakanlar Kurulu’nun ön bilgisi bile olmadan hazırlanıp açılan “paketler”, Latin Amerika başkanlık rejimlerinde olduğu kadar Türk sisyasal rejiminin de özelliklerini oluşturmaktadır.

Başbakan Çiller’in 5 Nisan Kararlarının nasıl alındığı hakkında Yavuz Donat’a anlattıkları bunun tipik örneğini oluşturmaktadır.

“Başbakan koltuğuna oturduğum gün önüme ekonomik tablo geldi. Ben bunu biliyordum ama, bu kadar ayrıntı elimde yoktu. Baktım iş sandığımdan daha kötü. Önce ne yapacağıma karar verdim. Yeni bir paket, yeni bir sayfa açacaktım. Ama bunu ne zaman yapacaktım?”

27 Mart seçimlerinden önce mi, sonra mı? İşte bu kararı verirken zorlandım. 27 Mart'ı bekledim ve seçim gecesi hemen ekonomik pakete son şeklini vermeye başladım. Saatlerce bilgisayarın başından ayrılmadım. En ince ayrıntılarını kendim belirledim. Ve 5 Nisan günü geldi, paketi açtım... Kamuoyunun 5 Nisan kararları diye bildiği önlemleri uygulamaya koydum." Yine aynı kişinin, meşhur "Kardak Krizi" gecesinde "tek başına" olduğu ve "tek başına karar" aldığını TV'de açıklaması bu eğilimleri gösteriyor.

Latin Amerika başkanlık rejimleriyle ortak yönümüz ise: Kanun hükmünde kararnameler yoluyla yönetim; seçim kampanyalarında parti programından çok, parti liderlerinin, daha doğrusu başbakan adaylarının kişisel niteliklerinin önplana çıkması; iktidardaki politikaların kampanya vaatlerine çok benzememesi; aceleyle açılan paketlerin, gerekli toplumsal işbirliği ortamı hazırlanmamış olduğu için başarıya ulaşamaması; siyasal kurumların, özellikle siyasal partilerin zayıflaması, yatay denetim ve hesap verme mekanizmalarının pratikte işlememesi.

Demokratik teoride önemli bir yeri olan ve dilimize "hesap sorabilme imkanı" ya da "hesap verme yükümlülüğü" olarak çevirebileceğimiz "accountability" kavramının, tıpkı İspanyolca ve Portekizcede olduğu gibi, Türkçede de karşılığının olmaması ilginçtir(Özbudun, 1996;18).

4.10.2 İKİNCİ CUMHURİYET TARTIŞMALARI

1990'lı yıllarda ortaya çıkan siyasi bunalımlar başkanlık sistemi yanında İkinci Cumhuriyet tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Daha çok belli bir aydın kesimin savunduğu bu yaklaşım özde, devletin ekonomideki rolünün ve bürokrasinin egemenliğinin kırılmasını savunmaktadır. Zira, onlara göre kuruluştaki Cumhuriyet; sivil ve asker bürokrasinin egemenliğine dayalı olarak kurumsallaşmıştır. Oysa, Cumhuriyet "halkın" olmalıdır. Bu nedenle politik süreçteki "bürokrasi egemenliğinin" kırılması için; "demokratikleşerek değişim" ikinci cumhuriyetçi görüşün tezi olmaktadır.

Türkiye'nin böyle bir süreç yaşaması, sadece ikinci cumhuriyet taraftarları tarafından değil, hemen hemen tüm kesimler tarafından istenmektedir. Ancak, Cumhuriyetin kuruluş yıllarının kendine özgü koşullarını, özellikle de otoriter bir yönetim sisteminde yüzyıllarca yaşamış ve bunun sonucunda bu sistemi kanıksamış; demokratik düşünce yapısı, davranış kalıpları ve değerlerine sahip olmayan bir halkın bulunduğu ülkede farklı bir gelişmenin olması mümkün değildir. Dolayısıyla "düne bugünün gözlükleriyle bakmak" yanlış değerlendirmelere yol açmaktadır. Bir başka ifadeyle "o günü, o günlerin koşullarıyla" değerlendirdiğimizde gerçekleştirilen demokratikleşme hareketinin, "çok büyük bir başarı" olduğu ortaya çıkar.

İkinci cumhuriyet tartışmaları savunan kişilerin söylem ve tezleri yakından incelendiğinde, Cumhuriyetin kuruluşunda tavır koyan "ikinci grubu" çağrıştırdığı görülür. Ayrıca bu grubun sosyolojik bileşimine bakıldığında yine paralellikler olduğu gözden kaçmaz. Bu yaklaşım liberal görüş ve liberal tezleri kullanarak, dinci ve muhafazakar kesimlerin ortak dayanışmasını güncelleştirildiğini yansıtıyor. Dinci muhafazakarlıkla, liberal düşünceyi bir araç olarak kullanan veya ikisinin sentezini en açık biçimde ÖZAL'da bulmak mümkündür.

Bu yaklaşımın Cumhuriyeti kuranları; demokrasiyi değil, cumhuriyeti esas aldığı tezi bir kısmı doğrudur. Cumhuriyeti kuranlar defalarca çoğulcu demokrasi için girişimde bulundular. Ancak günün koşulları ve toplum yapısı daha fazlasına izin vermiyordu. Ancak toplumda varolan merkezîyetçi zihniyeti, bugün dahi değiştirmekte zorlanan ve başaramayan Türkiye'de bunu yetmiş yıl önceki yöneticilerden beklemek, toplumsal sistem ve yapıların önemini kavrayamamak anlamına gelişmektedir.

Türkiye'de Cumhuriyeti kuranların vizyon olarak benimsediği çağdaş uygarlığa ulaşma amacı bugün için bilgi toplumuna dönüşümle özdeşleşmektedir. Bu yönde köklü değişim ve yeniden yapılanma gereklidir. Ancak bu yeniden yapılanmanın 2. Cumhuriyetçilerin söylem ve konseptlerinden çok daha farklı bir içerik ve niteliği gerektirdiği açıktır. Türk toplumunu çağdaş bilgi toplumunun değer, yapı ve sistemlerine taşımak sloganlarla değil; ciddi ve kapsamlı, aynı zamanda entegre sistem ve yapı politikaları ile mümkündür.

4.10.3 ASKER SİYASET İLİŞKİLERİ

Siyasi iktidar-ordu arasındaki ilişkilerin düzenlenme biçimi Türk anayasacılığı açısından özel önemi olan bir konudur. 1921 ve 1924 Anayasalarında bu konuda belirgin bir özellik yoktu ve askeri kurumlar sivil otoriteye bağlıydı. Buna karşılık 1960 yılından beri her askeri müdahale, ordunun devlet içinde konumunu güçlendirmiş ve hatta onu belli ölçüde özerkleştirmiştir. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri arasında felsefi ve siyasi yaklaşımlar açısından farklılıklar olmasına rağmen ortak noktalarından biri de yukarıda ifade edilen yerin güçlenmesine hizmet etmeleridir.

1980 sonrasında Anavatan iktidarı, orduyla olan ilişkilerinde dikkatli adımlar atmış, milli güvenlikle ilgili konularda askeri otorite söz sahipliğini sürdürmüştür. Zira, bu dönem;

- Askeri rejimden sivil rejime geçiş dönemi yılları,
- Milli Güvenlik Kurulu'nun da başkanı olan Cumhurbaşkanı Evren'in bu alanda hükümete oranla daha aktif olmaya devam ediyordu ve
- Sıkıyönetim uygulaması daraltılmasına rağmen 1987 yılına kadar devam etmişti. Bilindiği gibi sıkı yönetim uygulaması Eylül 1980'de ülke bütününde başlatıldı. 8 yıl, 6 ay ve 22 gün sürdüktan sonra, 4 il'de sıkıyönetimin yerine olağanüstü hale bırakmasıyla(Diyarbakır, Siirt, Mardin, Hakkari) 19 Temmuz 1987 günü son verildi.

Bu dönemde Asker sivil ilişkilerinde Milli Güvenlik kurulunun rolü önem taşımaktadır. Nitekim 1982 Anayasası'yla yetkileri genişletilen ve sivil üye çoğunluğunu yitiren bu kurul, güvenlik kavramını geniş kapsamda alarak kamusal hayatın çeşitli alanları üzerindeki etkisini sürdürmüştür. Nitekim sıkıyönetimin uzatılması ve olağanüstü hal ilanı gibi konular başta olmak üzere, MGK'nın bütün kararları hükümetçe yerine getirilmiştir. Bununla beraber Genelkurmay Başkanının atanmasında Özal; Türk Silahlı Kuvvetlerinin geleneklerine uymayan bir çizgi izlemiş ve bunda da belli ölçüde başarılı olmuştur.

Bununla beraber Türkiye'deki askeri darbeler ve bunun sonucunda yapılan düzenlemeler siyasal gelişmenin doğal akışını bozmuş; getirdiği düzenlemelerle demokratik katılımı çoğu kez sınırlandırarak, siyasi tikanıklığın nedenlerinden biri olmuştur.

MGK Kararlarının doğurduğu sorumluluklar sadece siyasal iktidara aittir. Böylelikle ülkemizde askeri kanadın ağırlığının zaman zaman ön plana çıktığı iki yapılı bir hükümet sistemiyle karşı karşıya bulunmaktayız.

Madalyonun bir yüzünde bu görülürken; diğer yüzünde bulunan gerçekleri de ifade etmek gerekir. Türk Ordusu hiç bir devirde mevcut sistem demokrasiyi ortadan kaldırıp, kalıcı ve otoriter bir yönetim kurma amacı ile yönetime müdahale etmemiştir. Aksine "devlet, sistem veya Cumhuriyetin" tehlikeye düştüğü yönünde bir genel kanaat uyandıığında müdahale etmiştir. Kısacası, her müdahalenin "kendince ciddi gerekçeleri" vardır ve bu gerekçeler toplumda yaygın kabul görmüştür. Bu nedenle askeri müdahaleler ciddi bir dirençle karşılaşmamıştır. Hatta toplumun belli kesimleri, askeri müdahaleye çanak tutmuş ve ona davetiye çıkarmıştır. Bu durumun tarihten gelen yapı içinde iki önemli nedeni vardır:

Birincisi Türk tarihinde merkezi güç olarak orduya verilen misyondur. Türk toplumunun geçmişinde, toprakta özel mülkiyetin yokluğu ve yönetimin merkezi güç ve bürokrasiye dayanması, devleti ve sistemi koruyan asıl gücün ordu olmasına yol açmıştır. Bir bakıma "devlet kutsal" ve onu koruyan merkezi güç de ordudur. Bu nedenle ordu, devlet, sistem ve toplumun asıl koruyucusu ve kollayıcısı olarak kendini görmüş ve göregelmıştır. Her askesi müdahalenin ilk bildirgesinde bu misyonun belirtildiğini görmekteyiz. Ordu, tarihin derinliklerinden gelen böylesi bir "tarihi misyon ve işlerin" kendisine verildiğine inanmaktadır.

Türk tarihinin geçmişinde batı tipi bir sınıflaşma ve politik mücadele yoktur. Türkiye'de ne burjuva ihtilali, ne işçi ihtilali olduğu gibi; batıdaki gibi kurumlaşmış bir "sınıf bilinci" de yoktur. Bu nedenle dün CHP'yi destekleyen büyük kentlerin çalışanları, bugün RP'yi desteklemekte sakınca görmüyor. Türkiye'de sınıf bilinci ve kültürünün olmaması nedeniyle toplum ideolojilerden çok kişilerin peşinden gider. Kısacası böylesi bir sosyolojik yapıda; devleti kuran; kollayan; değişimler karşısında onu yenilemeye çalışan yine ordu ve/veya merkezi bürokrasi olmuştur.

Bu nedenle tüm yeniliklerin, yenilenmenin ve devletin yeniden yapılanmasının, tüm anayasa değişikliklerinin bir ucunda ordu veya onun misyonunu temsil eden kişiler olmuştur. Batıda anayasaları siviller yapar, ancak Türkiye'de hep ordu tarafından yapılmış veya yaptırılmıştır.

Ancak 1960'dan sonra yaşanan sanayileşme ve 1980'den sonra yaşanan dışa açılma; toplumda yeni yapılanmalara yol açarken toplumun dinamik güç odağı yavaş yavaş ordu dışına kaymıştır. Toplumdaki çeşitlenme ve çoğulculuşma değişen dinamikleri yansıtıyor. Bu durumda "sivil politikacıların" değişimin mantığını doğru kavrayıp, toplumu yeniden yapılanma ve örgütlenme yolunda önünü açarsa, ilkkez ordu dışında, sivil yapılanma gerçekleşmiş olacaktır.

İkinci olarak, toplumun örgütlenme biçimi, merkezi bürokrasi ve orduyu önplana çıkarırken toplum her türlü yeniden yapılanmayı tepeden beklemiştir. Taban inisiyatif kullanmamış; hatta kullandığında da merkezi güce başkaldırı olarak görülüp hemen bastırılmıştır. Bu durum herşeyin merkezden, devletten ve yukarıdan beklenmesine yol açmıştır.

İşte bu nedenlerle Türkiye'de Asker-siyaset ilişkilerinin farklılığı özenle dikkate alınmalı geleceğe yönelik demokratikleşme ve kurumlaşma çabaları bu gerçeklerin hesaba katılması ile oluşturulmalıdır. Örneğin başkanlık sistemi ve parlamenter sistem tartışmalarında bu olgu göz ardı edilemez. Başkanlık sistemi süratle otoriter yönetimlere ortam hazırlar.

4.11 1980 SONRASI DÖNEMDE POLİTİK ALANIN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

- * Demokratik davranış yapısı gerek sosyal açıdan bağımlı kişilik, gerekse geçmişten bugüne ortaya çıkan yönetim şekilleri itibariyle gelişmemiştir. Siyasal alanda lider egemenliği sürmektedir.
- * 1980 sonrasında kişi egemenliğinin yoğun, çıkar gruplarının sınırlı, fakat etkili olduğu bir dönem yaşanmıştır.
- * Siyaset; refah değil, belli kesimlere rant dağıtan bir mekânizmaya dönüşmüş, gerek içsel gerekse dışsal kontrol unsurlarının etkin olamaması ve yargı bağımsızlığı konusunda yeterince duyarlı olunamaması, etkin kontrolü engellemiştir.
- * 1982 Anayasa'sında bulunan bazı antidemokratik düzenlemeler nedeniyle demokrasinin gerektirdiği düzey ve etkinlikte örgütlenme ve örgütlü toplum oluşturulamamıştır. Böylece örgütlenemeyenler ve örgütlenemeyenler arasında çıkar dengelerinin kurulması ve uzlaşma sağlanabilmesi için gerekli zemin oluşturulamamıştır.

- * Halk yıllardır çektiği sıkıntıların ve yaptığı fedakarlıkların karşılığında beklediğini alamamış, sisteme, siyasete ve siyasetçiye olan güvenini kaybetmiştir. Bunun sonucunda yine askeri darbe söylentileri ortaya çıkmış, “çarelerin tükenmediği rejim” olduğu söylenen demokrasi, sorun yaratan bir şekle dönüştürülmüştür. Halk merkez sağ ve soldaki partilere verdiği oyu geri alarak tepki oyları şeklinde, radikal partilere yönelmiştir. Böylece politik açıdan olduğu kadar, değerler açısından da geçmişe dönülmüştür. Bir bir başka ifadeyle çözüm geleceğin yapılanmasını oluşturmakta değil geçmişte aranmaya başlamıştır. Zira, geçmişte herşeyin daha iyi olduğu şeklindeki romantik düşünce, geçmişi idealize etmekte ve kitleler bu romantizme sarılmaktadır.
- * Bunun yanında rant paylaşım kavgası ve artan yolsuzluk iddiaları halkın depolitize olmasına ve “politikanın dürüst insan işi olmadığına” inandırmıştır. Bunun yanında doğal olarak herkeste olması gereken “dürüstlük” gibi bazı değerler daha çok dile getirilir olmuştur.
- * Ayrıca politikada ortaya çıkan kişisel kavgalar ve liderlik yarışı, politik tartışmanın düzeyini düşürmüştür.
- * Seçim sisteminde yapılan değişiklikler sürekli olarak milletvekili sayısının artırılması ve iktidardaki partinin çoğunluğunu korumaya; az oy ile çok milletvekili kazanmaya yönelik olmuştur.
- * Anayasa değişiklikleri de çağdaşlaşma sürecinin bir gereği olarak değil, siyasi çıkar ve tartışmalar içinde yetersiz düzeyde, sadece Avrupa Birliği’ne “demokratikleşiyoruz” diyebilmek için şeklen yapılmış; değişikliklerin yasalara yansması henüz gerçekleştirilememiştir.
- * Devlet ve sunduğu olanaklar siyasetçiler ve bürokratlar tarafından adeta paylaşım için erişilmeye çalışılan bir “ganimet” olarak algılanmış; koalisyon pazarlıklarında bu daha da belirginleşmiştir “Devlet malı deniz” özdeyişi adeta işlerlik kazanmıştır.
- * Toplumunu yönlendirerek gelişme ve kalkınmayı hızlandırması gereken siyasi iradenin artık projeler sunmak ve toplumu geliştirmek bir tarafa varolanları dahi gerçekleştirmekte aciz kaldığı görülmektedir.
- * Türkiye’de siyasi tıkanıklık ekonomik gelişmeyi yavaşlatmış, ekonomik önlemlerin alınmasını engellemiş ve çözülmeyen ekonomik istikrar sorunu gelir ve servet dağılımını daha adaletsiz duruma dönüştürmüştür.
- * Türkiye, iç politikadan dış politikaya kadar bir çok önemli-kritik alanda gerekli siyasi kararları alamaz duruma gelmiştir. Bu durum ülkede çözüm değil, çözümsüzlük üretilmesine yol açmıştır.
- * Bir yandan rant kavgaları; diğer yandan siyasi tıkanıklık ve çözümsüzlük sonucu toplumda; ahlak ve değerler telafi edilemeyecek düzeyde bozulma ve yozlaşma eğilimi içine girmiştir.
- * Çözüm mercii olan politika, çözümsüzlüğün temel kaynağı durumuna düşmüştür.
- * Siyasi sorunların temelinde demokrasi kültürünün ve bunda temel etken olan eğitim düzeyinin ve kalitesinin düşüklüğünün önemli yeri vardır.
- * Bireylerin demokratik katılımı, seçimlerle sınırlı kalmakta; bunun dışında yönetimde ve denetim mekanizmalarında gerekli katılım yolları kapalı bulunmaktadır.
- * Siyaset adeta çalışkan, başarılı ve dürüst insanların yapamayacağı bir meslek olarak görülür olmuştur.
- * Çözümsüzlük ve çözüm üretilemeyişi; yeni yetişen kuşakların taleplerinin cevapsız kalmasına yol açmıştır.

- * Çözumsuzlük, kitlelerde gelecek beklentisinin kaybolmasına yol açarken; seçmen kitlesinin radikal partilerde çözüm aramasının nedeni olmuştur. Gelecek beklentisi kaybolan insanlar geçmişin düzen ve sistemlerinde çözüm aramaya yönelmiştir. Romantik felsefenin öne çıkardığı geçmişin düzenleri olan dini düzen, militarizm ve köylülük düzenleri rağbet görür olmuştur.
- * Partide kişi; toplumda ise parti hegemonyası geçerli olmuştur, partilerin çarpık ve demokratik olmayan yapılanması, böylesi kurumlaşmaları sürdürmeye hizmet edecek türde şekillenmiştir.
- * Bakanların belirlenmesinde, birikim, başarı ve liyakat değil, lidere yakınlık önemlidir. Küskünler yaratmamak için neredeyse sıra önemli hale gelirken, her milletvekili bakan olabileceği düşünmekte ve bakan seçilmemek küskünlük yaratmaktadır.

Yerel yönetimlerin gerek kaynak gerekse yetki açısından güçsüz olması, merkezi yönetimi odak noktası haline getirmektedir. 13 milyon nüfuslu bir ülkeyi idare etmeye yönelik olan ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarının özgün koşulları nedeniyle oluşturulan bu yapının, 70 milyona ulaşan bir nüfusa karşı korunması, yerel yönetimlerin güçlendirilmemesi, güç yoğunlaşmasından faydalananlar tarafından savunulmakta ve korunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN BUGÜNE POLİTİK ALAN ANALİZİNİN SONUÇLARI VE GENEL DEĞERLENDİRME

Yukarıda yapılan analizlerde elde edilen genel sonuçlar çerçevesinde; günümüz politik alanını da etkileyen bazı temel unsurların Eski Türkler'e kadar uzandığını görmekteyiz. Bu sonuç, TOPSES yaklaşımının, sorunların kaynağına inebilmek için, geçmiş toplum yapılarının göz ardı edilmemesi savını doğrulamaktadır.

Türk insanı, bir çok ülkenin aksine, tek bir topoğrafyada yaşamını sürdürmek yerine, tarihsel evrim süreciyle birlikte sürekli bir mekansal farklılaşmayı içiçe yaşamıştır. Bu mekansal ve tarihsel farklılaşma süreçlerinin getirdiği diğer toplumlarla olan karşılıklı etkileşim, Türk politik sistemine sürekli yeni unsurların girmesine neden olmuştur.

Türk politik sistemi, başlangıçta *Ortaasya'dan Ortadoğu'ya* göçle birlikte bu bölgenin kültür ve yönetim yapılarından etkilenecek kendi yeni sentezlerini yaratırken, daha sonra *Avrupa'dan* aktardığı politik örgütlenme ve devlet yapılanmasıyla daha başka sentezlere yönelmiştir. Aşağıda bu dönemlerin ana özellikleri özetlenerek değerlendirme konusu yapılmaktadır.

Öte yandan bu sürekli yenilenme ve evrimleşmenin getirdiği yeni sentezlere rağmen, özde korunan ana unsur; *politik kişi egemenliği* olmuştur. Bu nedenle politik kişi egemenliği ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır.

1. GEÇMİŞTEN BUGÜNE POLİTİK ALAN ANALİZİNİN SONUÇLARI

1.1 ESKİ TÜRKLERDEN VE SELÇUKLU'DAN KALAN

Daha önce yapılan açıklamalarda belirtildiği gibi, Eski Türklerde yönetim, bozkır yaşantısının gerektirdiği esnekliğe sahipti. Temel ekonomik faaliyetin hayvancılık olması, geniş otlaklara sahip bozkır topraklarında mevsimlere bağlı olarak sıkça yer değiştirmeyi gerektirmekteydi. Bunun sonucu olarak, *esnek bir yönetim biriminin* oluşması kaçınılmazdı. Bu ise, "soy"lar şeklinde ekonomik ve sosyal; "boy"lar şeklinde politik örgütlenmeyi ortaya çıkarmıştır.

Boyların yönetiminden "bey" in sorumlu olmasına karşılık, yönetimde boyun ileri gelenlerine danışılarak karar veriliyor olması *hiyerarşik* yönetimin aynı zamanda *katılımcı* olmasını sağlamıştır. Daha üst yönetim birimlerinde de var olan danışma kurullarına girilmesini belirleyen temel özellik, savaşlarda gösterilen kahramanlıktır. Zira bir çok tehlikenin bulunduğu bozkırda, kahramanlık ve iyi savaşçı olmak en önemli mezzetlerdendir. Dede Korkut efsanelerinde sözü edilen, "erkek çocukların bir kahramanlık gösterene kadar adsız dolaşması" geleneği bunun göstergesidir. Dolayısıyla Eski Türklerin yönetim anlayışını "*askeri demokrasi*" olarak tanımlamak mümkündür.

"Soy, boy, budun, il" şeklinde oluşan yönetim birimlerinde, yukarıya çıkıldıkça gücün merkezleşmesi ve liderliğin giderek "*eşitler arasında birincilik*" ilkesi yerine, "*kan bağı*" ve "*kutsallık*" ilkesine dayanması söz konusudur. Bununla birlikte "hanedan" ın karar yetkisini danışma kurullarıyla birlikte kullanması dikkat çekicidir.

Sonuç olarak bozkırda yaşayan eski Türk toplumlarında politik geleneğin üç temel boyutu öne çıkmaktadır:

- 1- **Politik yönetim**, Gökta'nrı'nın bahşettiği bir lütuf olsa bile, özde dünyevi bir olgudur.
- 2- Politik yönetimin şekillenmesi **başarıya dayalı kişi egemenliği** biçiminde gerçekleşmektedir.
- 3- Bu yönetim biçimi **katılımcı** ve aynı zamanda **hiyerarşiktir**.

Türklerin İslamiyetle karşılaşması, yönetim anlayışını yeni bir senteze yöneltmekle birlikte, temel **geleneksel** özellikler korunmuştur.

İslami yönetim anlayışında **halife** hem **ilahi**, hem de **dünyevi** otoritenin birleştiği bir kişidir ve bunlar birbirinden ayrılmaz. **Türk yönetim** anlayışı ise, **özde yeryüzüne ve bu dünyaya yöneliktir**. Selçuklu sultanlarının halifeden "**dünya hükümdarı**" sıfatını almaları, yönetim anlayışındaki farklılığın ve ortaya konulan sentezin bir göstergesidir.

Selçuklu'da göçebelikten ziyade **yerleşik toplum** ve **kent kültürünün** egemen olması, merkezi devlet örgütlenmesini gerektirmiştir. Bu nedenle yasama, yürütme ve yargıyı elinde tutan divan ve merkezi devleti koruyan ve onu ayakta tutan temel unsur olarak **hassa ordusu** sistemin temel unsurları olarak ortaya çıkarlar. Toprakta **ikta sistemi**; merkez yanında, merkeze bağlı eyaletlerin önemini artırmıştır. Bu arada, önemli eyaletlerin yönetiminin **ülüş sistemi** içinde sultan sülalesi arasında paylaşılması, devletin dağılma riskini yükseltmiştir.

Kısaca Selçuklu yönetim geleneği; yeni bir sentezin temel bir unsuru olarak, Eski Türk yönetim geleneğini korumuştur. Ancak yerleşik düzenin ağır basması, toprağın işlenmesini ve yönetiminin merkeze bağlı olarak sürdürülmesini gerektirmiştir. Sultanın kişisel egemenliği ise Eski Türk geleneklerinde olduğu gibi, ailenin katılımcılığı ile sürdürülmüştür. Bununla birlikte yerleşik düzenin korunması, güçlü bir **merkezi orduyu (hassa ordusu)** ve **merkezi bürokrasiyi (Divan)** gerekli kılmıştır.

1.2 OSMANLI'DAN KALANLAR

Osmanlı politik sistemi; **başlangıçta ağırlıklı olarak geleneksel Türk politik sisteminin** ve Selçuklu yönetim sisteminin unsurlarını taşıyordu. Bu özellikleri ile, devlet ve politik yapılanmada **örfi hukuk** ve **Türk gelenekleri** ağırlıklıydı.

İslami inançlar, devlet yapısını şekillendirmekten çok, yeni fetihler için **ideolojik motivasyon** kaynağı oluyordu.

Ancak Selçuklu-Türk geleneksel yönetim biçimi olan **ülüş sistemine** dayalı **katılımcı yapı**, devleti parçalanmaya itme potansiyeli taşıdığı için, merkezi yönetim politik gücü giderek kendi tekelinde topladı ve merkezileşme eğilimi arttı.

Bu merkezileşmenin üç önemli kaynağı vardır:

- 1- Toprakta **mülkiyet hakkının** ve **toprağın kullanım kararının sultanda** toplanması,
- 2- Selçuklularda ihtiyaç duyulan **merkezi** ve **devleti korumakla görevli sürekli ve güçlü bir ordunun** oluşturulması geleneğinin sürdürülmesi,
- 3- **Merkezi bürokrasi** ve **merkezi** ordunun kaynak ve temelini oluşturan **kulluk sisteminin geliştirilmesi**.

Osmanlı yönetiminin merkezileşmesi sürecinde Bizanstan alınan imparatorluk ideolojisi de önemli bir unsur olarak görülmelidir.

Osmanlının merkezileşmiş devlet yapısı, **çağının en güçlü ve en iyi merkezi bürokrasisini**; ve yine **çağının en iyi ordusunu** kurmuştur. Ayrıca Osmanlı merkezi devleti Türk politik sistemindeki **kişi egemenliğini mutlaklaştırmış**, kurallara bağlamış, ve onun devamlılığını sağlayarak merkezi örgütlenmeyi, yani merkezi bürokrasi ve askeri gücü en etkin biçimde oluşturmuştur.

Bu güçlü merkezi devletin, sürekli, yeni topraklar ve yeni ganimetler kazanması, ekonomik açıdan merkezi devleti güçlü kılarken; bu güçlü merkezi devletin, eğitilmiş insan kadrosu kulluk sistemine dayalı olarak onu desteklemiştir.

Merkezi devletin yerel ajanları, öncelikle toprağın işlenmesi ve toprağın gelirinin merkeze aktarılması ile görevlidirler. Toplumdaki adalet ve güvenlik ihtiyacı bu merkezi birimlerce sağlanmıştır (Taşrada kadı; merkezde kazasker).

Osmanlının, zaptettiği ülkelerdeki özel birimlerin toprak mülkiyetine dayalı feodal yapıyı; yani aristokrat-köle sistemini yıkıp, çağına göre daha özgürlükçü bir yapıya dönüştürmüştür.

İslami inancı yeni fetihler için bir ideoloji olarak kullanmasına karşın; Türk toplum geleneğindeki günlük yaşam, dini olmaktan çok **dünyevi** ve **insani değerlere** göre örgütlenip yönlendirilmiştir.

Ayrıca çağına göre daha özgürlükçü ve katılımcı olan Türk toplum ve yönetim düzeni, dünya tarihinde **eşine az rastlanan bir toplumsal entegrasyon modeli** oluşturmuştur. Bu **toplumsal entegrasyon modeli; merkezin gücüne karşıtlık içermeyecek** biçimde her millettten insanların **sosyal yaşantısını kendinin düzenlemesi; kültürel değerlerin korunmasına** ve geliştirilmesine fırsat tanımaktadır. Diğer yandan, fetihlerin sınırlarda olması, imparatorlukta yaşayan insanların yüzyıllarca savaş ve kavgadan uzak olduğu bir düzeni ve huzur ortamını sağlamıştır.

Ayrıca **merkezi yönetim gücüne katılım**, kulluk sisteminin şekli prosedürünü yerine getirmek suretiyle herkese açık tutulmuştur. Ancak bu süreçten geçenler sistem içinde farklı bir konuma gelmektedir.

Toplumda dönemin temel üretim faktörü olan **toprağın, özel mülkiyete** konu oluşturulmaması, feodal bir politik yapılanma ve sınıfsal yapılanmanın oluşumunu engellemiştir.

Bu nedenle, **devletin temeli belli bir sosyal sınıf değildir. Devlet; politik güç olarak padişah ve merkezi kullarına; ekonomik güç olarak tüm toplumun katkısına dayanmaktadır.** Ancak, toprak dışında özel mülkiyetin varlığı tabandaki kişilerin, sınıflı toplumlara göre çok daha özgür bir ortamda yaşamasına yol açmıştır.

Katı sınıfsal yapı ve engellerin yokluğu; üst düzey yönetime tabanın katılım yollarını açık tutmuştur. Örneğin; bir tek “canıyla” acemi ocağına getirilen devşirmelerin sadrazamlığa kadar çıkması başka toplum yapılarında gerçekleşebilir bir olgu değildir. **Kişisel yetenek** ve **başarı** bu sistem içinde ciddi olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca Osmanlının bu toplum yapısı ve kurumlaşması içinde, üretim faktörlerinin sahipliğine dayalı sınıfsal yapılanmanın olmayışı, toplumda **sınıf ideolojilerinin oluşumunu engellemiştir.**

Esasen Türk geleneğinde varolan bu **katılımcılık, dünyevilik, insanın esas** alınması; islam inancına göre Tanrı katında insanların eşitliği gibi değerler; **sosyal ve kültürel entegrasyon ile politik katılım** kanallarının (kulluk sistemi üzerinden) açık olmasını ve **toplumsal dinamiğin oldukça yüksek olmasını sağlamıştır.**

Bu özellikleriyle merkezileşmiş politik yapıda, **padişahta somutlaşan kişi egemenliği** esastır. Diğer merkezi kurumlar olan ordunun asıl işlevi, bu kişi egemenliğinin korunmasına dolayısı ile padişahın kişiliği ve çevresinde oluşturduğu devleti ve de toplumu koruma ve kollamaya yöneliktir. Gerek padişahın egemen kişiliğinin, gerekse ülkenin güvenliğinin korunmasında, merkezi ordu temel bir unsurdur. Bu nedenle Osmanlı'da ordu ve bunun başındaki **yeniçeri ağası doğrudan sultana** bağlıdır.

Merkezi kişi egemenliğinin korunması için diğer önemli unsurlar olan **yürütme**, ekonomik kaynakların yaratılması ve ülkede adaletin sağlanmasına yöneliktir. Bu nedenle **sadrızamlık**, dolayısı ile **divan**; diğer taraftan **defterdarlık ve kazaskerlik** önemli dünyevi kurumlaşmalar olarak yer almıştır ve bunlar **doğrudan sultana bağlanmıştır**.

Yürütülen işlerin dine uygunluğunun sağlanmasında sultanın görevlendirdiği bir memur olan **şeyhülislam, merkezi örgütlenmenin temel ve asli unsuru olmaktan çok onun bir tamamlayıcı unsurudur**. Bu nedenle de **genelde divan toplantılarına** dahi katılmaz.

Osmanlı'da, yükselme döneminin sona ermesi, **yani toprak, gelir ve ganimet kazanma yollarının kuruması**; toplumda **duraklama ve gerilemeyi** başlatır. Böylece merkezi devletin gelirleri işlenen topraktan alınan vergi ve gelirlerle sınırlı kalmaktadır. Bu durum merkezi gücü zayıflatır. Zayıflayan merkezi güçle birlikte merkezdeki sultanın iktidarı da zayıflar. Buna karşılık, **toprağın işlenmesi ve gelirinin toplanmasını kontrol eden ayanların ön plana çıkması, toplumda ve devlette yeniden yapılanmayı getirir**.

Merkezin yeniden yapılanma çabası, mevcut kurumsal yapılarda değişikliklerle başlar. Başka bir deyimle ilk olarak ordunun yeniden yapılanması ile işe başlanır: Zira **ordu geçmişte; yeni toprak, gelir ve ganimetleri sağlama** aracıdır.

Ancak ülkeyi yönetenler, dış dünyada olup biten teknolojik gelişmenin ve bunun dinamiğinin farkında değildir.

Dolayısı ile Osmanlı'da yeniden yapılanma, merkezi devlet örgütü ve orduda yeniden yapılanma ile sınırlı kalmıştır. Ordu ve bürokrasideki yeniden yapılanma arayışları 19. y.y.'da yeni boyutlar kazanmıştır. Bu süreçte batıda oluşan kurumsal yapıların ülkeye aktarılması geçerli yol olarak görülmüştür.

Oysa tek boyutlu belli alanlardaki yeniden yapılanmalar toplumsal bütünün tümüyle yenilenmesini sağlamaktan uzaktır. Her ne kadar bürokrasi ve ordu dışında, toprak düzeninde ve zihniyette yenilenme arayışları başlamışsa da bunların toplumsal bütünün derinliklerini sarması mümkün olmadı. Yenilenme konusundaki bu yüzeysel yaklaşımlar ve bunların sosyal kesimlerle bağlantıları, bu yüzyılı da belirleyen ideolojik kutuplaşmanın kaynağı oldu. Osmanlı'nın son döneminde **merkeziyetçi ittihatçılarla; yerel ve dini gelenekçilerle işbirliği yapan liberallerin** kavgası cumhuriyete miras kaldı; hatta bugünlere kadar taşındı.

1.3 CUMHURİYET'LE GELENLER

Birinci dünya harbi Osmanlı İmparatorluğu'nu sona erdirirken; imparatorluğun insan birikimi ve deneyimi bu çöküntünün içinden yeniden yapılanmış bir devlet ve cumhuriyeti çıkarmayı başardı.

Kurtuluş savaşını yapan ve Cumhuriyeti kuran kadro, imparatorluğun 19.yy'dan 20.yy başına kadar geçirdiği arayış döneminin ve yeniliklerin birikimini iyi değerlendiren bir kadro oldu.

Tanzimat, islahat ve meşrutiyet deneyimlerini iyi bilen kadro; batı karşısında güçlü olabilmenin yolunun, çağdaş uygarlığı ve çağdaş bilimi yakalamaktan geçtiğini; bunun için de topyekün bir toplumsal yenilenme sürecinin gerekli olduğunu fark etmişti. Bu nedenle, böylesi bir yenilenmenin önünü kesebilecek olan eski yapılanma ile ilişkisini adım adım koparmayı başardı. Öncelikle sultanın kişisel egemenliğine dayalı devlet yapısı yerine; çağdaş uygarlıklarda geçerli olan meclis egemenliği benimsendi.

Oluşturulan meclis, bir meclis hükümeti kurarak yürütme ve yasamayı bünyesinde topladı. Ayrıca Anayasa yapılarak, çağdaş politik yapılanmanın unsurları olan egemenliğin meclis eliyle kullanılması ve hukuk devleti anlayışının geçerli kılınması sağlandı. Esasen bu iki unsur Birinci Meşrutiyetten beri üzerinde durulan konulardı. Bunu tamamlayıcı unsur olarak; sultanın kişisel egemenliğinin kesin olarak sona erdirilmesi ise Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşti.

Böylece **Osmanlı'nın kanun devleti** yerine; **Cumhuriyetin hukuk devleti** getirilmiş oldu.

Bu yeni yapılanma, sultanın ve sarayın egemenliğini sona erdirirken Osmanlı kulluk sistemine de son veriyordu.

Cumhuriyet döneminde, yeni bir politik sistem oluşturmaya yönelik çabalar, zaman içinde adım adım birbirini izledi. 1924 Anayasası, Hilafetin kaldırılması, Medeni Kanunla; çağdaş vatandaşlık statüsü ve özgürlüklerin getirilmesi birbirini izledi.

Hatta, Cumhuriyette "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesinin işlerliği için demokrasinin gereği olan partileşmeye gidildi. Kurtuluş savaşındaki örgütlemenin temelini oluşturan Müdafai Hukuk Cemiyetleri partiye dönüştürüldü. Böylece Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) oluşturuldu. Demokrasinin gereği olarak çok partili sisteme geçiş için yeni partiler, örneğin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruldu.

Ancak TCF içinde hilafet ve saltanat yanlılarının toplanması, Cumhuriyeti kuranları telaşa düşürdü ve parti kapatıldı. Koşullar çoklu politik sistem için henüz oluşmamıştı. Daha ilk Mecliste ortaya çıkan birinci ve ikinci gruplar arasındaki tartışmaya paralel olarak Cumhuriyet karşıtı ideoloji ve tutumlar hala güçlü bir taraftarı sahipti. 1909 ve 31 Mart Vakasının rövanşını henüz alınmamıştı.

Bunun üzerine CHF, tek parti olarak Cumhuriyeti ve çağdaş toplumun gerektirdiği toplumsal yapılanmayı ve devrimleri sürdürdü. Bu dönemin politik sistemi ve toplumsal yapısı çoğulcu partileşme yapısına izin vermemekle birlikte Cumhuriyet; demokrasi ve çağdaş toplumun yapı ve değerlerini getirmeye, kurumlaştırmaya ve geliştirmeye yöneldiği için bu dönem vesayetçi demokrasi olarak adlandırılmaktadır.

1930'da Atatürk'ün isteği üzerine yeniden çok partili sisteme geçiş denemesine girildi ancak, yine başarısızlıkla sonuçlandı.

1930'lu yıllarda CHF içinde oluşturulan ilkeler **Cumhuriyetin temel ilkeleri** olarak anayasaya dahil edildi. Böylece **cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, inkılapçılık ve devletçilik** devletin temel ilkeleri olarak anayasada yer aldı.

Bunlardan **cumhuriyetçilik; sultanın kişisel egemenliğinden, temsili sisteme** geçişi, ifade ediyordu. **Milliyetçilik** ise Fransız Devriminin etkisi ile imparatorluktan ayrılan diğer milletler yanında asli unsur olarak Türklerin kalması; ırkçılığı reddeden, **esnek bir milliyetçilik sisteminin benimsenmesini** gündeme getirdi. **Halkçılık** bir bakıma **Türk toplumunda batı tipi bir sınıflaşmanın olmayışının** bir ifadesi idi. **Devletçilik**; eskiden beri **ekonomik kaynakları ve toprağı merkezin kontrol ettiği** bir ülkede yaşayan reel bir gerçektir. **Laiklik ise**; Türklerde devlet yapılanmasının ağırlıklı olarak **dünyevi bir olgu** olarak görülüp; dinden ayrı tutmalarının sonucu getirilmesi büyük sorun yaratmadı.

Türk geleneğinde toplumun güvenlik ve birlikteliği öncelikli olarak “**devletin**” varlığı ile gerçekleşmiştir. Ayrıca, **sosyal tabanda** mahrum olan “devlet” kutsallaştırılmıştır. Devlet dine tabi olmamış, aksine dini temsil edenler devlete tabi olmuşlardır. Bu, Eski Türklerde ve Osmanlı’daki pragmatizmden çok; devlet yapılanmasını bilim bazlı; dini ise inanç bazlı bir olgu olarak ele alan çağdaş yaklaşıma paralel bir geleneğin varlığından olmasından kaynaklanıyordu.

İnkılapçılık ise; toplumu topyekün değiştirme projesi oluşturan bir yönetimin savunması zorunlu bir görüştü. Çağdaşları içinde, **Topyekün Toplumsal Değişim** projesi oluşturan kişi ve ülkelerden bilim ve çağdaş uygarlığın gelişme çizgisine uygun olarak yapılan ve ayakta kalabilen tek yaklaşım **Atatürk devrimi** olmuştur. Onun dışındaki Avrupa’nın Faşist diktatörlerinin karşı devrimi ile; Rusya ve Çin’in komünist devrimlerinin kalıcı olmadığı ve insanlığın gelişim çizgisine ters düştüğü tarihsel olarak kanıtlanmıştır. Böylece faşist ve komünist diktatörlükler yaşam pratiğinde yanlışlanırken; Türk devriminin bilim bazlı ortaya koyduğu yeniden yapılanma projesi, öz ve istikamet olarak doğrulanmıştır. Ancak toplumsal değişimin dinamiğinin sürekliliği ve teknolojik gelişmeye uyması için gerekli politikaların oluşturulamayışı, başlangıçta doğru ve biçimde başlatılan Türk devriminin; başarı ile sonuçlandırılmadığını görüyoruz.

Cumhuriyetin evrimleşme sürecinde bir yandan tek partinin uzun süre iktidarda kalması tek partide tek lider egemenliğinin geçerliliği, yeni oluşan politik kuramsal çerçeve içinde daha değişik biçimde de olsa kişi egemenliğinin sürmesine neden olmuştur.

Cumhuriyeti kuran çekirdek kadronun asker-sivil bürokrasiden gelmesi; yeni oluşturulan devlet yapılanması içinde merkezi bürokrasi ve ordunun yine en etkin karar mekanizması olmasına yol açmıştır. Hatta tek partinin merkezi bürokrasi ile bütünleşmesi, bir dönem valilerin parti il başkanı olması, parti ile devletin bütünleşmesine yol açmıştır.

Sonuçta tek parti dönemi; politikada çoğulculuğu sağlamaktan uzak kalırken merkezi asker ve sivil bürokrasinin ve kişi egemenliğinin getirilen yeni politik sistem içinde sürmesine yol açmıştır. Cumhuriyetle gelen, yeni politik sistem; Osmanlı’nın politik sisteminden oldukça farklı olmasına karşın; getirilen sistemin ve etkinlik ve işlerliği için gerekli olan politik yapılanma üzerinde yeterli durulmamıştır.

Merkezi bürokrasinin karar mekanizması olması özelliği aynen devam etmiştir. Merkezi bürokrasinin işleyiş ve işlevlerinde yeterli yeniden yapılanma getirilmemiştir.

Partileşmede çoğulcu yapılanma getirilmemiştir. Farklı sosyal kesimlerinin kendi grupsal çıkarların politikaya sistematik ve organize olarak yansıtması mümkün olmamıştır. Toplumda farklı sosyal kesimlerin, grupsal çıkarlarını savunacak yönde örgütsel yapılanma gerçekleşmemiştir.

Nihayet 1946’da siyasetteki tıkanıklığı açmaya yönelik bir değişim olmuş ve tek partiden çok partili politik sistem ve politik yapıya geçilmiştir. Bu değişim Türk siyasetini hareketlendirmiş; çok geçmeden iktidar değişimi olmuştur. Bu iktidar değişiminde Cumhuriyet rejimini feda etmeden; merkezîyetçilik karşıtı liberal ideoloji ve Osmanlı’dan beri bu görüşle kader birliği yapmış olan dinci-geleneksel kesim ittifakı gerçekleşmiştir.

Böylece, Osmanlı’dan beri süren ve ilk mecliste birinci ve ikinci grup olarak birbirinden ayrılan çizgiler; yeni bir oluşum içinde iki partili sisteme yansımıştır.

Ancak liberallik iddiası ile ortaya çıkan DP’de bürokratik ve merkezîyetçi davranma konusunda CHP’den geri kalmamıştır. İki parti arasındaki zıtlığa 1960’da ordu da karışmış ve 1960 ihtilali olmuştur. İki grup arasındaki politik çizgi farkı 1960’lı yıllarda sağ ve sol kutuplaşması olarak sürmüştür.

Ancak 1960 ihtilali yeni bir anayasa ile tipik bir parlamenter sistemi yapılandırmıştır.

Cumhuriyet tarihimizin ikinci dönemi olarak adlandırabileğimiz 1946-1960 döneminde politik sistemde bir değişiklikten çok, politik yapılanmada değişim gerçekleşmiştir.

Çok partili politik yapı ile birlikte genel politik sistemde ve anayasada değil; seçim sisteminde değişimler olmuştur. İki turlu seçim sisteminden, tek dereceli seçim sistemine; seçimlerde idari denetimden, yargı denetimine geçişle demokratikleşme yönünde iyileştirmeler yapılmıştır.

Ayrıca Cumhurbaşkanlığına partiler üstü bir statü kazandırılmıştır.

Ulusal egemenliğin tek kaynağının TBMM olmasına ve 1924 Anayasasında "Meclis Hükümeti" ilkesinin geçerliliğine rağmen; yürütmenin yasama karşısında konumu daha güçlü olmuş; parlamento yürütmeye karşı teslimiyetçi bir tavır sergilemiştir.

Çok partili döneme geçiş, kişi egemenliğini ortadan kaldırmamış; tek partili dönemin tek lider ilkesi; iki partili dönemde her partinin liderlerini ön plana çıkararak; kişi egemenliğinin sürmesine yol açmıştır. Bir bakıma; egemen ve etkili kişilerin yönetiminde ve yürütmenin ağırlıklı olduğu bir sistem işlerliğini sürdürmüştür. Böylece çok partili sistemde seçimler, egemen kişileri ve onun yönetimindeki partiyi belirlemiştir. Partilerarası tartışmalar ilkelere değil, günlük politik manevralardan kaynaklanmıştır.

Halkın demokrasiye katılım kanalı olarak sadece seçim verilmiş olup; parti içinde demokrasi değil, kişisel belirleyicilik sürmüştür. Böylece çok partili sisteme rağmen Türk demokrasisi, ancak bir "seçimlik demokrasi" olarak kalmıştır. Aday listeleri parti merkezlerince hazırlanmıştır. Partilerde de kişi egemenliği belirgin bir biçimde sürmüştür.

1960 ihtilalinden sonra getirilen 1961 Anayasası Batıda en son yapılan anayasa olan Batı Alman Anayasasından yoğun olarak etkilenmiştir. Anayasa, tipik bir parlamenter sistemi kurumlaştırmaya yönelik olup; yasama, yürütme ve yargı arasında denge oluşturmaya çalışmıştır. Ancak bu anayasada yeralan bir çok düzenleme, 1950'li yıllarda yaşanan günlük politikaya "tepki" olarak getirilmiştir. Yeni anayasaya paralel olarak, politik, hatta ekonomik alanı düzenleyen bir çok yasa ve kalkınma planı yapılmıştır. Böylece 1960 ihtilalinden sonra, politik sistemde ciddi değişimler gelmiştir. Cumhuriyetin en özgürlükçü anayasası 1961 Anayasası olmuştur. Ayrıca, yeni seçim sistemiyle "nisbi temsil" esası gelmiştir. Bu sistem politik yapılanmada, iki partili yapıyı; çok partili yapıya dönüştürmüştür. Bu sistemde sağ ve sol yelpazede kitle partileri yanında yeni ve ideoloji ağırlıklı partiler parlamentoya girmiştir.

Politik süreçte, yani günlük politikada kutuplaşma artmıştır. Bu durum koalisyon hükümetlerini ve istikrarsız hükümetler dönemini yaratmıştır.

Bu dönemde 1961 anayasasının getirdiği politik sisteme, bizzat iktidarlar tarafından eleştiri getirilmiştir. 1971 Askeri müdahalesinden sonra; yürütmeyi güçlendirici düzenlemelerle ülkedeki politik istikrarın sağlanması amaçlanmış; ancak 1970'li yıllar politik açıdan ülkenin o güne kadar yaşadığı en istikrarsız dönem olarak tarihe geçmiştir. Bir yandan koalisyonlar ve azınlık hükümeti, diğer yandan partilerüstü hükümet denemesi ve askeri müdahale ve yönlendirme bu dönemde yaşanmıştır.

Diğer yandan Dünya petrol krizi ve Türkiyedeki enflasyonist ortam, bu dönemin politik istikrarsızlığına ekonomik istikrarsızlığı da katmıştır.

Politikadaki sağ-sol çatışması, koalisyon ortaklarının devlet ve bakanlıklarda kadrolaşmaya gitmesi; Osmanlı'dan beri devleti omuzlayan bürokrasinin sarsılmasına ve yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Buradaki yeniden yapılanma ve paylaşım kavgası; topluma, gençliğe ve kitlelere sağ ve sol kutuplaşması olarak yansımıştır. Partilerin bu kutuplaşmadan yararlanma

yoluna gitmesi, toplumda ve özellikle gençler arasında radikalleşmeyi, silahlı çatışmayı ve iç hesaplaşmayı getirmiştir. Üniversiteler, mahalleler ve hatta kentler sağcı veya solcu olarak bölünmüştür.

Politik yapılanmada katılımcılığın olmayışı, parlamento dışı muhalefetten siyasilerin oy ve çıkar sağlama yarışı ve partilerin bu çatışmaya çanak tutması sorunları çözmek yerine daha da çözümsüz duruma getirmiştir.

Parti liderlerinin, siyasilerin ve de halkın demokrasi kültüründen ve demokratik değerlerden yoksun olması, toplumda çatışma, gerilim ve kavganın ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu ortamda radikal gruplar hızlı bir örgütlenmeye giderek iç çatışmayı belirlemişlerdir. Günde 25 dolayında gencin yaşamını kaybettiği bu ortam, yeni bir askeri müdahale ile sonuçlanmıştır. Böylece işleyiş açısından “şekli” ve “seçimlik” Türk demokrasisi de yeniden yapılandırılmak üzere askıya alınmıştır.

1980 Askeri müdahalesi sonrasında görevi üstlenen askeri yönetim; yakın geçmişte devlet ve demokrasiye tehlikeye atan unsurları, özgürlüklerin kötüye kullanılmasında görüp; 1961 Anayasasının getirdiği elbiseyi daraltmaya yönelmişti. Dolayısı ile 1982 de getirilen Anayasa özellikle 1970’li yıllardaki olaylara bir “tepki” olarak düzenlenmiştir.

Böylece Türk toplumunda yaşanan sorunların nedenlerine inilmeden; tepki düzenlemeleriyle, yürütmede, merkezi kontrolün arttırıldığı, temel hak ve özgürlüklerin daha kolay kısıtlanabildiği, bir yeni politik sistem yarattı. Hatta tepki düzenlemeleri o boyuta ulaştığı; örgütlü sosyal grupların çıkarlarını, politik düzeyde temsil etmek durumunda olan örgütlere, geçmişe tepki olarak politika yasağı getirildi. Böylece, Türk demokrasisinin gelişimi için umut oluşturması gereken **katılım kanalları** tıkanmış oldu.

Ancak bu kısıtlamalar 1990’lı yıllarda AB’nin baskısı ile gümrük birliğine girerken anayasadan çıkarıldı. Bu değişikliğin yasalara yansımaları ise, 1996 yılında henüz gerçekleştirilemedi.

1982 Anayasası ile parlementer sistem, yürütmeyi güçlendirerek; özgürlükleri daha fazla kontrol ve kısıt altına alarak, daha merkezîyetçi bir politik sistem getirdi,

Ancak bu dönemde Türkiye **klasik liberal düşüncesi** yeniden, bir kez daha “keşfetmiş”tir. Bu “keşfin” dışı açılma politikasıyla birlikte uygulanması, bu düşüncenin toplumun özellikle belli kesimlerinde, iş çevrelerinde kalıcılığı yönünde etkili olmasına yol açmıştır. Böylece Türk toplumu **“bireyciliği”** artık soyut olarak değil; yaşayarak yaşama geçirme şansını yakalamıştır. Ancak bireyciliğin ve liberalizmin, çağdaş ve son ulaştığı sentezler içinde değil; ilk ve ilkel şekliyle savunulması, toplumda ekonomik kutuplaşmanın artması ve orta tabakanın erimesi yönünde sonuçlar doğurmuştur.

Diğer yandan Türk toplumunda geleneksel olarak var olan “sosyal içerikli kişi egemenliği”; bu kez “bireyci kişi egemenliği”ne dönüşüm sürecine girdi.

Sosyallikle birleşmiş kişi egemenliğinde geleneksel sosyal değerler, kontrol fonksiyonu üstlenmekte ve bu nedenle devleti ve toplumu korumak ön plana çıkmaktadır. Oysa, **bireycilikle bütünleşmiş kişi egemenliğinde, kişilerin tüm güç ve imkanları, kendi iktidar pozisyonunu da kullanarak, bireysel çıkar sağlamaya yönelmektedir.** İşte böylesi bir zihniyet değişimi, örgütsüz ve sosyal kontrollerin yeterli olmadığı bir ortamda, merkezi güç ve keyfi uygulamalarla bütünleşmiş ilkel fırsatçılığı yaratmaktadır. Susurluk kazası sonrasındaki gelişmelerin gözler önüne serdiği, “fırsat çetelerinin” devlete kadar sızması bunun açık delilidir.

Halbuki bireycilik, özgürlüğün herkese açık ve yaygın, bu nedenle etkili olduğu ortamlarda başarılı sonuç vermektedir. Buna karşın **kişi egemenliğinin geçerli olduğu ortamda bireycilik, haksız ve yıkıcı güç ve iktidar kullanımına dönüşmektedir.**

Bu değişimle, **Türk toplumunda, hala yaygın olan sosyal ilişki ve sosyal bağımlılıkların, bireysel çıkar ve keyfiliğin emrine sunulması, toplum için politika yapmak yerine; haksız ve hakedilmemiş kazançlar için politika yapmayı ön plana çıkardı. Kısacası üretimi teşvik için değil, rant kollamak için politik yapılmaktadır.**

Hatta politika yapmak; çözüm üretmek yerine yalnızca başkasının sırtından popülizm yapmak şekline dönüştü. Bu ortam, toplumda devlet sırtından rant elde etmeyi ön plana çıkardı.

Böylece devletin tüm imkanları, egemen konumda, rant kollayan kişi ve gruplar arasında paylaşım konusu oldu. Devletin kontrolündeki bankaların imkanları ve kredileri bu yönde kullanıldı.

İşte böylesi bir ilkel liberalizmin ucuz fırsatçılığı, üretmeden devlet imkanlarıyla rant paylaşma savaşına dönüşmesi ve bu kavga politikacının en önde yer alması önemli sonuçlar doğurdu.

Sonuç olarak, Türkiye'nin bugünkü manzarasını yansıtan bazı tespitleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- * Toplumun geçmişinde varolan kişi egemenliği soysal sorumluluktan arınınca, **tehlikeli bir keyfilik ve bireyciliğe** dönüştü.
- * Bu değişim; çalışma ve başarı karşılığı olmadan rant kollama ve devletin kaynaklarından yararlanma şeklinde bir **paylaşım kavgasını** yarattı.
- * Bu rant paylaşım kavgasına politikacı da katıldı. Bu katılımı birlikte toplumun her düzeyinde **kirlilik, rüşvet, kayırmacılık, fırsatçılık** en üst düzeye ulaştı.
- * Böylesi bir ortamda, sorunların çözümüyle uğraşmak, "akıllı insanların işi(!)" olmaktan çıktı. Zira "akıllı insanlar köşe dönmekle(!)" meşgul olmaya başladılar. Toplumda böylesi çarpık değer yargıları oluştu. Böylesi bir ortam gerçek yatırımcılığı ve girişimciliği yok etti, kolaycı ve kısa dönemli fırsatçılara prim sağladı.
- * Toplumdaki kişi egemenliklerine dayalı güç odakları, liberalizmi tüm bireylerin özgürlük alanlarını genişletmek için değil, kendi güç odağının ve keyfi davranışının gerekçesi için kullanmaktadır.
- * **Çalışma, başarı ve liyakat sistemi yerine sosyal bağımlılığa dayalı ilişki sistemi; bu kez politik ilişki ve çıkar ilişkisi biçiminde etkili olmayı sürdürdü. Kişisel düzeydeki güç yoğunlaşmasının, ekonomik ve politik güç yoğunlaşmasıyla bütünleşerek haksız ve yıkıcı rekabet ortamı yaratması, haksız kazanç ve kirli işler için kullanıldı.**
- * Değinilen rant ve ucuz köşe dönücülüğün sürmesi için en uygun ortam olan yüksek enflasyon ve yüksek faiz bilinçli olarak sürdürüldü. Bu ortamın değiştirilmesi değil, sürdürülmesi "enflasyon lobisi" ve "rantiye lobisinin" işine gelmektedir. Bu yüzden 20 yıldır enflasyon önlenmemektedir.
- * **Çözüm merci** olan politika, çözümsüzlüğün kaynağı durumuna dönüştü.
- * **Çözümsüzlük, rant paylaşımı, keyfilik ve aymazlık** toplumun her düzeyine ve her kuruma yansımış bulunuyor. Bu arada, politikacıların oyunun baş aktörleri olması nedeniyle, halkın politikaya-politikacıya ve bu yüzden de meclise güveni giderek azalmaktadır.

- * Kirlenen toplum yapısı içinde her alanda; hatta devletin içine kadar sızan **mafya ve kaba kuvvet kullanımı** olağan hale geldi.
- * Kirlenen toplum yapısı içinde, **dürüstlük** ve **“dürüst politikacı”** kavramı gündeme daha çok gelmeye başladı.
- * Halk çözümsüzlük, çaresizlik ve enflasyonun yarattığı yoksullaşma ortamında, geçmişin sistem ve düzenlemelerinden medet umar duruma düştü. Bu ortama en radikal tepkileri veren parti olarak RP, daha 7-8 yıl öncesine kadar radikal bir parti iken, bugün en büyük parti durumuna geldi ve iktidar oldu. Böylesi bir ortamda, RP'nin din bazlı “adil düzen” sloganı, insanlar için cazip duruma geldi. Büyük kentlerin gecekondu semtleri eskiden “sosyal demokrat” olarak bilinen partilerin oy tabanı iken şimdi RP'nin oy tabanı oldu. Seçmen yapısında ciddi bir kayma yaşandı.
- * Gelir dağılımı aşırı ölçüde bozuldu ve sürekli yüksek enflasyon yüzünden giderek daha da bozuluyor.
- * Bozulan gelir dağılımı, **toplumda sosyal kutuplaşmayı** artırdı. Orta tabaka erime sürecine girdi.
- * Bunun sonucu olarak merkez partileri, paralel bir erozyon sürecine girdi.
- * Yaşanan ekonomik ve politik krizlerle, çözüm bulunamayan sorunlar yüzünden toplumda bir kesim, rant geliriyle zenginleşirken; diğer kesimde işsizlik ve yoksulluk artmaya devam etti.
- * Artan işsizlik ve yoksulluğa, kirliliğe, çözümsüzlüğe ve çaresizliğe karşı kısmi sosyal tepkiler oluştu. Öğrenci harçlarını bahane eden gençlerin biraraya gelmesi, vitrinlerin ve arabaların tahribatına veya üniversitede yapılan araştırmaların yakılmasına dönüştü. 1 Mayıs 1996'da biraraya gelen insanlar yine bu yönde tepki verdi. Bundan daha da önemlisi, toplumumuzdaki çaresiz ve örgütsüz insanların sosyal tepkisi kişisel düzeyde sürmektedir. **“Kişisel sosyal tepki” olarak adlandırmak istediğimiz bu olguda kişisel tepkiler; intihar, artan hırsızlık ve adi suçlar biçiminde ortaya çıkmaktadır.**
- * Değinilen çözümsüzlük ortamında liderler, ülkeyi yönetemez duruma geldiler. Ülke yönetiminde zorlanan parti liderleri, kişi egemenliği unsurunu partileri üzerinde yoğunlaştırarak egemen konumlarını sürdürme çabası içine girdi.
- * Partilerde, 50 yıllık çok partili demokrasi deneyimine ve 120 yıllık parlamenter deneyime rağmen, parti içi demokrasi bir arpa boyu yol alamadı. Parti içinde ve parti yönetiminde kişisel egemenlikler geçerliliğini hep korumaya devam etti.

Buraya kadar yapılan analizlerin en önemli ve merkezi sonuçlarından birisi, **Türk politik sisteminde** kişi egemenliğinin ağırlığıdır. Bu nedenle, kişi egemenliği olgusu ayrıca ve ağırlıklı olarak aşağıda ele alınmıştır.

2. TÜRK POLİTİK SİSTEMİNİN BELİRLEYİCİ UNSURU: POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ

TOPSES yaklaşımı çerçevesinde buraya kadar yapılan analizler gösterdi ki; Türk politik sisteminde geçmişten günümüze sürekli, kalıcı ve belirleyici unsur olarak **politik kişi egemenliği** karşımıza çıkmaktadır.

Politik kişi egemenliği eski Türklere Bey, Han ve Kaan olarak ortaya çıkarken; Selçuklu'da Bey veya Sultan, ailenin katılımıyla birlikte politik alanın temel belirleyeni olmaktadır. Aynı durum Osmanlı'da başlangıçta bey; sonradan sultan veya padişah, oluşturduğu kulluk sistemiyle kişi egemenliğinin tipik örneklerini yaşama geçirmişlerdir.

Cumhuriyetten sonra, temsili demokrasi içinde de kişi egemenliği ağırlığını sürdürmüştür. Tek parti döneminde Atatürk ve İnönü; çok partili dönemde ise parti başkanları, özellikle de iktidar partisinin başkanları ülkedeki politik sürecin temel belirleyicileri olmuşlardır. Getirilen farklı politik sistemlere ve politik yapılanmaya rağmen; bu yeni çerçeve içinde, politik kişi egemenliği korunmuştur. Böylece politik alanda sistem, yapı ve süreç, kişi egemenliğinin getirdiği unsur ve yöntemler tarafından belirlenmiştir.

Türk toplum yapısının bu özelliği Avrupa toplumlarıyla karşılaştırıldığında farklılık belirgindir.

Avrupa ülkelerinde, geçmişten beri varolan sınıfsal yapılanma ve sınıfsal ideolojiler politikayı belirlemiştir. Bu farklılık analizin ilerleyen aşamalarında daha da belirginleşecektir.

Türk toplumunda politik kişi egemenliğinin evrimleşmesini ve bu güne ulaşımını dört aşamada açıklamak mümkündür. Bunlar;

- 1- Eski Türk toplumlarında politik kişi egemenliği
- 2- Selçuklu da (Türk-İslam Devletleri) politik kişi egemenliği
- 3- Osmanlı da politik kişi egemenliği
- 4- Cumhuriyet döneminde politik kişi egemenliği

2.1 ESKİ TÜRK TOPLUMLARINDA POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ

TOPSES'in buraya kadar yapılan analizlerinde görüldüğü gibi; eski Türklerde bey, han ve kaan politik kişi egemenliğinin o günkü toplum yapısında kurumlaşmış biçimleridir.

Bu dönemin temel yaşam biçimi, göçebelik; bozkır yaşantısı ve kısmi yerleşik kent kültürüdür. Temel ekonomik üretim hayvancılığa dayalıdır. Toprakta, özel mülkiyet değil ortak mülkiyet geçerlidir. Doğa ve toprak herkesin ortak kullanımına açıktır. Ancak toprak dışındaki üretilmiş ürünlerde ve hayvanlar üzerinde özel mülkiyet vardır.

Toprakta özel mülkiyetin olmayışı; ayrıcalıklı bir sınıf oluşumunu engellemiştir. Ancak toplumun sosyolojik örgütlenmesi, aşağıdan yukarıya doğru aile, soy, boy, budun ve il biçimindedir. Ailede, aile reisi; boyda, bey; boy birliklerinden oluşan budunda, han ve il'de kaan yönetim ve karar yetkisini elinde tutmaktadır.

Temel üretim özde hayvancılık ve göçebeliğe dayandığından, doğanın nimetlerinden yararlanabilmek için, hareketli ve akışkan bir yerleşim ve yaşam kültürü geçerlidir. Bu hareketli ve akışkan halkın ve sürülerin ihtiyaçlarının karşılanması için; doğa ve topraktan yararlanma herkese açık olmak durumundadır. Ayrıca böylesi hareketli yaşamda yeni belirsizliklere karşı yaşamın ve mal varlıklarının güvence altına olması zorunludur.

Boy veya budunda yaşayan herkes için yaşamlarının güvenlik içinde olması birinci derecede önemli bir konudur. Yani sorun "varlık" veya "yokluk" sorunudur. İşte böylesi bir durumda ihtiyaç duyulan güvenlik ortamı ve düzenin sağlanması gerekli olduğu gibi; bunu sağlayacak yöneticilere ihtiyaç vardır.

Eski Türklerde politik yönetim biçimi, bir bakıma aile ve soydaki yapıya benzer şekilde örgütlenmiştir. Nasıl ki, aile ve soy için en deneyimli ve yararlı kişi aile büyüğü ise, boy içinde de boyu birlik, dirlik ve düzenlik içinde tutarak iç ve dış tehlikelere karşı en iyi koruma yeteneğine sahip; yiğitlik ve kahramanlığı herkesce kabul edilen kişiler; "Bey" olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, ailede, aile reisinin alacağı kararlarda yardımcı olan aile meclisi gibi; bey, budun veya il düzeyinde de danışma (keneşme) kurulları vardır. Bu kurulun üyeleri yine hiyerarşik örgütlenme içinde belirlenmektedir. Beyin danışma kurulu, boyu oluşturan aile veya soy reislerinden; hanın danışma kurulu, beylerden; kaanın danışma kurulu, hanlardan oluşmaktadır.

Bunun yanında politik lider, bilge kişi ve din ulularından da yararlanmaktadır. Zira, bey, han ve kaanın belli yetenekleriyle üstünlüğünü kanıtlamış kişiler olması gibi; eski Türk geleneğindeki din büyüğü olan şaman bir üstün insandır.

Politik yönetimin başındaki bey, han veya kaan iktidarı altındaki toprağın, tanrı adına mülkiyet ve kullanımına ilişkin karar yetkisine sahiptir.

Böylece, topluluk içinde, eşitler arasında birinci olan Türk bey veya kaanı; yönettiği topluluğun politik yönetim sorumluluğunu üstlendiği gibi; dış düşmanlara karşı korunmasından da sorumludur. Bu sorumluluğu yerine getirebilmesi için silahlı güce ihtiyacı vardır. Silahlı güç, yani ordu; bey veya kaanın etrafında toplanmış yiğitler, kahramanlar ve beylerden oluşur. Normal zamanda boyunun başında olan beyler; ortak tehlike anında, kendi silahlı güçleriyle kaanın ordusuna katılmaktadır. Örneğin Oğuzlarda, merkezi yönetimin (sultanın) gücü, yayılcı Oğuz boylarının hepsinden gelen askeri güce dayanıyordu.

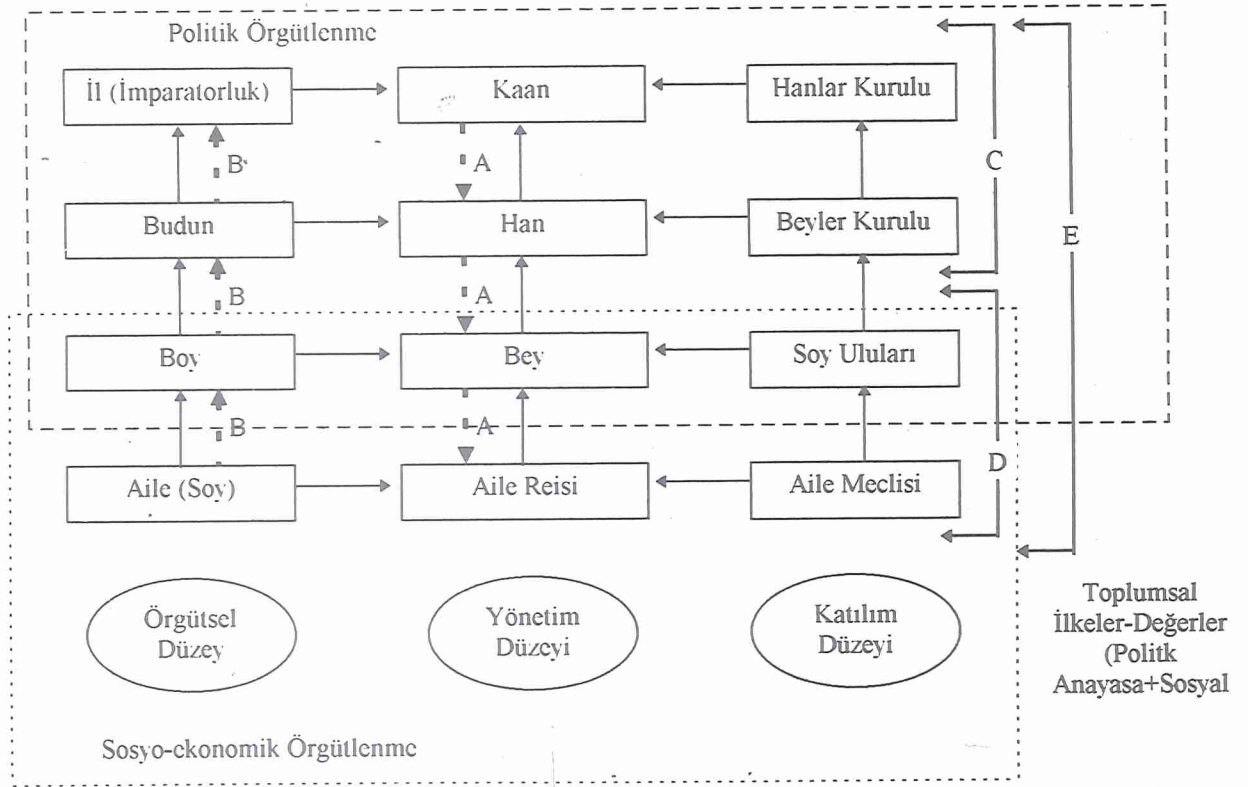
Toplumsal yaşamın esnekliğine paralel olarak ordunun oluşumu da esnek; fakat kendi içinde hiyerarşik yapıdadır.

Orduyu oluşturan askerler savaş sonrasında, ordunun hiyerarşik yapılanmasına paralel olarak, savaş ganimetlerine katılma hakkı elde etmektedir.

Eski Türk toplum yapısı içinde, aile, soy ve boyda sosyal ilişkiler ve sosyal bağımlık, iç dayanışmanın kaynağıdır. **Sosyal aidiyet** ve boyun ortak ekonomik çıkarı ile birlikte boyun varlık; güvenlik ve çıkarlarının korunması ihtiyacı; boyu ve boy yönetiminde beyin varlığını belirliyen temel unsurdur. Bey ve boy arasında yakın ve birebir sosyal ilişki vardır. Dolayısıyla boy düzeyinde halkla bütünleşik bir yönetim ve katılım söz konusudur.

Buna karşın daha üst siyasi örgütlenme olan budun ve il'de ise; yönetici olan han ve kaan; çok sayıda beyi kendine bağlı tutabilmek ve yönetilenlerin kendine sadakatını sağlayabilmek için; yaşam pratiğinin getirdiği unsurların ötesinde meşruiyeti güçlendirici unsurlara ihtiyaç duyar. Bu amaçla, Han'lık veya Kaan'lık kutsal olarak görülmüş ve bu kutsal soydan gelenlerin, han ve kaan olması geleneği yerleşmiştir. Ayrıca bu durum; Han ve kaan sülalesinin zaman içinde ekonomik gücünü ve zenginliğini arttırıcı birikimler özellikle büyük hayvan sürüleri elde etmelerine neden olmuştur.

ŞEKİL 11: ESKİ TÜRKLERDE KİŞİ EGEMENLİĞİ: ASKERİ DEMOKRASİ-HALKLA BÜTÜNLEŞİK YÖNETİM

- A: Emirler
- B: İtaatçi Tutum
- C: Başarı+Kutsallık
- D: Başarı+Yararlılık
- E: Töreler-Gelenekler

Eski Türklerde politik egemenliği elinde tutan kişi, yönetimde kararları veren ve uygulayan kişidir. İhtiyaç durumunda danışma kurullarına başvurmakla birlikte, yasama ve yürütme yetkisini kendi kişiliğinde toplamıştır.

Egemen kişinin emirleri ve toplumun yazılı olmayan sosyal kuralları, yani töreler, gelenekler ve görenekler o dönemin politik anayasasını belirlemektedir.

Toplumun sosyal ilişkilerinde, aile içi eğitim ve ilişkilerin belirlediği itaatçi tutum, daha da kurallaşmış, töreleşmiş ve hoşgörüden arınmış olarak politik alana taşınmıştır. Bu nedenle, egemen kişinin politik iktidarının sürekliliği, toplumdaki **itaatçi gelenekten** kaynaklanmaktadır.

Ancak her bey, kendisi de bir egemen kişi ve yönetici olduğu için, beylerarası itilaflar, otlaklar üzerindeki anlaşmazlıklar ve politik iktidar kavgaları özellikle Budun ve İllerin (İmparatorlukların) sürekliliğini sınırlandıran unsur olmuştur. Yeni bir devlet kurmak veya kurulu bir devletin paylaşarak parçalanması oldukça sık yaşanan bir durumdur.

Diğer yandan bozkır yaşantısı, eski Türk toplum yapısında, yaşamın doğallığını ve bunun getirdiği temel özgürlükleri içermektedir.

Ayrıca toprakta özel mülkiyetin olmayışı, aristokrat-köle biçiminde ikili sınıfsal yapılanmanın da olmamasına yol açtı. Bu nedenle Türk toplumunda sınıfsal engeller oluşmadığı gibi; sınıf ideolojileri de geçerlilik kazanmadı. Ortak soy ve boydan gelmek daha belirleyici unsurlar oldu.

Sınıfının çıkarı değil; soy ve boyunun çıkarı önde oldu. Böylesi sınıfsız yapı; toplumda dikey akışkanlığın yüksek olmasına fırsat sağladı. Toplumda **sınıfsal farklılaşma** değil; **fakat yetenek ve beceriye dayalı kişisel farklılaşma ve bu yüzden kişi egemenliği geçerli oldu.**

Özet olarak; sosyal alanda; aile içi hiyerarşik yapı; sınıfsız toplum örgütlenmesi ve sosyal bağımlılıkları; ekonomik alanda; temel üretim faktörü toprağın kullanım ve tasarruf biçimi; kültürel alanda; gelenekler ve itaatçi tutum ve bunların ortak etkileşimi Eski Türklerde kişi egemenliğini şekillendirdi. Böylece politik alanda sınıfsız ve örgütsüz yapı nedeniyle kişisel yetenek ve amaçların değerlendirilebilme şansı Türk toplumunda politik kişi egemenliğini; geçerli politik sistem ve düzen durumuna getirdi.

Kişi egemenliğinin olduğu ortamda devlet; belli bir sınıfın devleti değil; egemen kişinin şahsında temsil edilen ve onun emrinde çalışan merkezi ve askeri bürokrasinin etkinliği ile varlığını sürdüren bir kurumlaşmadır. Böylece devlet bir bakıma "hiç kimsenin", ama bir bakıma "herkesin" devletidir. Ancak herkesin devleti olabilmesi için varlığı kutsallaştırılan bir devlettir. Çok sayıdaki beyin başına buyruk davranması sonucu kolayca dağılma riski olduğu için, örgütlenme biçimi gereği toplumun varlığı; devletin varlığı ile özdeş görülmüştür. Bu nedenle; **ordu ve merkezi bürokrasi; egemen kişinin şahsında kutsal devleti korumakta ve kollamaktadır.** Toplumun, birliktelik ve güvenliğinin sembolü olan devlet, bu nedenle herşeyin üstündedir. Kısacası, Türk toplum yapısında devlet; herşeyin üstünde veya herşey devlete tabii olmuştur. Hatta ileride görüleceği gibi, bir bakıma din bile devlete tabi olmuştur. Bu özellik Türk geleneğindeki dünyeviliği ve bir tür laisizmi şekillendirmiştir.

Özet olarak "devlet başa, kuzgun leşe" gerektir. Devlet başta olmazsa, kuzgunlara yem olmuştur. Devletin, güvenliği ve istikrarı, toplumsal güven ve istikrara özdeş olmuştur. Devlet sarsılınca, güven ve istikrar sarsılmıştır. Toplumu koruyup kollayan, baba devlet olurken; baba devleti koruyup kollayan da egemen gücün emrindeki merkezi örgütlenme (ordu ve bürokrasi) olmuştur. Bu durum Selçuklu ve Osmanlı'da daha bir belirgin olarak ön plana çıkmaktadır.

2.2 SELÇUKLU (TÜRK-İSLAM) DEVLETİNDE KİŞİ EGEMENLİĞİ

Selçuklu devlet geleneği, Türk toplumsal yapısının evrimleşmesinde iki açıdan önemlidir. Birincisi, Selçuklular bir Türk-İslam devleti kurmuşlardır. İkincisi, Selçuklu devletinin ilerleyen dönemlerinde temel karakteri göçebelik değil; **yerleşik kültüre** dayanmasıdır.

Türk devlet geleneği ve politik sistemindeki evrimleşme açısından bu iki unsur da önemi olmakla birlikte, yerleşik kültüre geçişin etkisi daha belirleyici olmuştur.

Selçuklu sultanları, dini daha çok yeni fetihlerin ana motivasyon unsuru olarak kullanmıştır. Din, **yeni bir ideoloji olarak kullanılmış.** Türkmen Beyleri sadece ganimet için değil; dini ideolojinin etkisiyle uç beyliklerde etkili oldular. Selçuklu; göçebe Türkmenleri ve beylikleri yerleştirirken, bunların gaza ideolojisinden yararlandığı görülüyor. İslam ve Fars kültürü ile eğitilmiş birçok Horasan dervişinin Anadolu'ya gönderilmesi, İslam kültürünün ve inancının Anadolu'da yayılmasında etkili olmuştur. Yunus Emre ve Mevlana Celalettin'i Rumi bunların en çok bilinenleridir.

Bununla birlikte din; ağırlıklı olarak kültürel alanın belirlenmesinde etkili olurken; Selçuklu politik sisteminin belirlenmesinde **yerleşik yaşam biçimine geçişin yolaçtığı kurumlaşmalar** daha kalıcı sonuçlar doğurmuştur.

İslamın halifelik geleneğinde ilahi ve dünyevi otoritenin birleşmesine karşın; **Türk geleneğindeki yönetim anlayışının dünyevi olma özelliği korunmuştur.** Hatta Selçuklu sultanları halifeden "dünya hükümdarı" ünvanını alarak bu yaklaşımlarını Abbasi halifelerine de kabul ettirmişlerdir.

Selçuklu da yerleşik düzenin ağır basması; merkezi devlet mekanizmasının örgütlenmesini ön plana çıkarırken; göçebeliğe dayalı **aşiret sistemi yerine; tarıma dayalı yerleşik ekonomik düzen ve askeri demokrasiye dayalı kişi egemenliği yerine de merkezi bürokrasinin ağırlık kazandığı kişi egemenliği modeline geçiş olmuştur.**

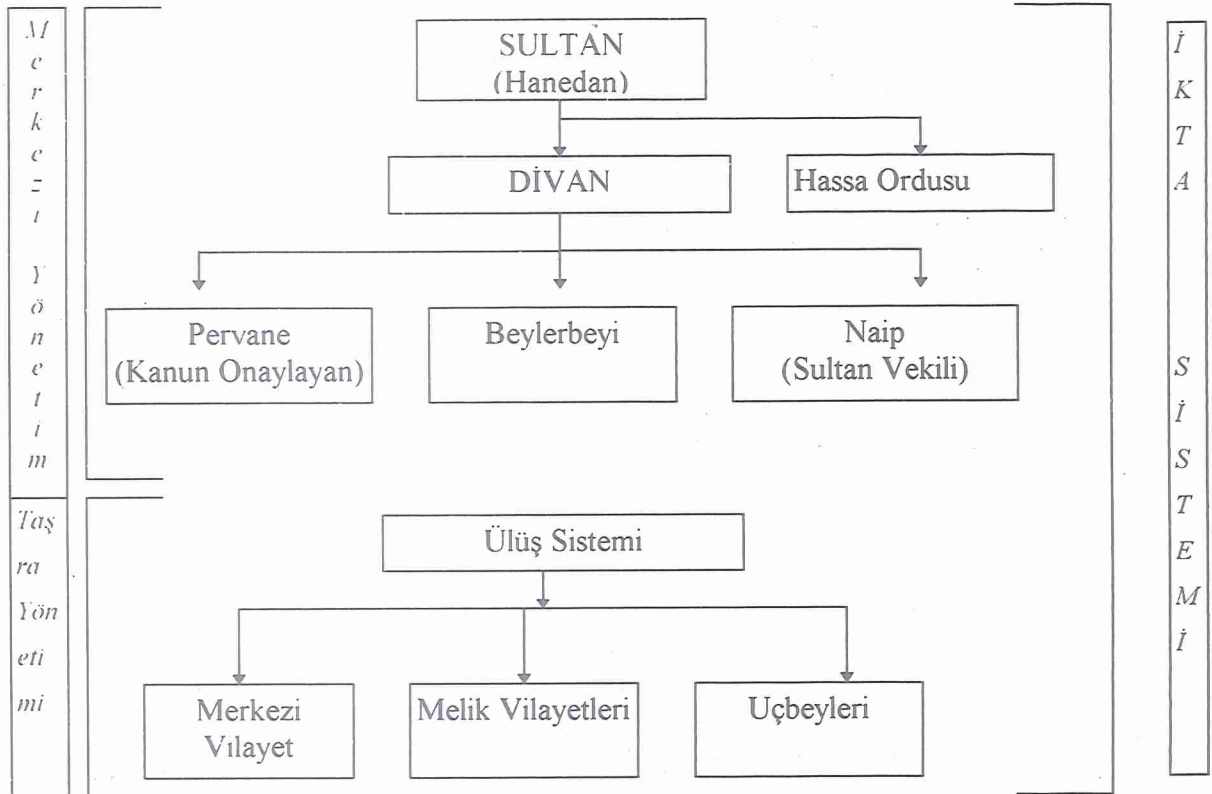
Merkezi örgütlenme, sultan sülalesinin ağırlık kazandığı **ülüş sistemine** dayanırken; merkezce fethedilen topraklar, **merkeze bağlı beylere "ikta" olarak vermiştir.** Böylece, **toprakta ikta sistemi, ekonomik açıdan merkezin kontrolünü güçlendirmektedir.** Ancak ikta sahipleri Beylerin, kendi aşiretlerine dayanması, ikta yetkisinin irsi olarak sürmesi; sultan ile ilişkilerin gevşekliği ve ikta sahibi beylerin kendilerini sultanla eşit görmesi, merkezden kopma ve ayrılma riskini gündeme getiriyordu. Bu riske karşı, merkez kendi emrinde **Hassa ordusu** oluşturdu. Böylece yerleşik toplum düzenindeki merkezileşmiş kişi egemenliği modeli temel unsur olarak tamamlanmış oldu.

İkta sisteminde karar yetkisinin sultanda olması ve merkezi askeri güç olarak hassa ordusu ile merkezi bürokrasi, Selçukludaki merkezileşmiş ve kurumlaşmış kişi egemenliğinin oluşumunu sağlıyordu.

Merkezi bürokrasinin oluşması ve kurumlaşması ile merkezi bürokrasinin çalışma kurallarının belirlenmesi sağlandı. Divan, yönetim yetkilerini kendinde toplayan merkezi birim oldu. Geleneksel Türk yönetim biçimindeki **töreler ve emirler yanında yazılı kurallara** geçiş başladı.

Böylece **sultanın emirleri** ile **örfi kurallar** yanında, **yazılı kuralların yani kanunların** oluşması sağlandı. Merkezi yönetim kendine bağlı eyaletlerde; **merkezdeki kişi egemenliğine bağlı ikincil bir kişi egemenliği modeli yarattı.**

ŞEKİL 12: SELÇUKLU'DA MERKEZİLEŞMİŞ KİŞİ EGEMENLİĞİ

Selçuklu'da yerleşik kültür ve kent kültürünün gelişimi kişi egemenliğine sadece politik yönetim düzeyinde değil, **sosyal örgütlenme** düzeyinde de geçerlilik kazandı. Bu yöndeki temel kurumlaşma merkezi örgütlenme olan **ahilikte** görüldü. Ahilikte, Ahi babanın kişisel yönetiminde, geleneklere dayalı olarak işleyen hiyerarşik-mesleki örgütlenme gerçekleşirken, "Ahi baba - Ahi - Yiğit başı - Vityan" şeklinde hiyerarşik statüleşme vardı.

Selçuklunun merkezi yönetimi güçlendirici yönde aldığı önlemlere rağmen; yerel beylerin ve sultan soyunun aile bireylerinin kişisel egemenlik peşinde koşması, Selçuklu'da **merkezkaç kuvvetlerin ağır basmasına** yol açtı ve sonuçta Selçukludan birçok bağımsız devlet çıktı. İşte bu zaafiyet Osmanlı'da Fatih kararnamelemleri ile önüne geçilen bir düzenleme ile aşıldı.

2.3 OSMANLI'DA POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ

Osmanlı'nın Beylik dönemi yönetim biçimi; ağırlıklı olarak eski Türk geleneklerine bağlıdır. Osmanlı Beyliğindeki kişi egemenliği modeli, başlangıçta eski Türk modeline yakındır. Ancak bir yandan Selçuklu etkisi, diğer yandan Bizans ve Osmanlı'nın kendi buluşu unsurların, zamanla klasik Türk modeli içinde yeşermeye başladığını görüyoruz. Fakat bu dönemde ağırlıklı olarak; Doğu'dan gelen Türk boylarının gaza ve cihad ruhuyla desteklenen **yeni toprak ve ganimet sağlamaya dayalı fetihçilik motivasyonu** yaygındır. Başlangıçta Osmanlı beylerinin etrafında bu motivasyonla donanmış Türkmen beyleri bulunuyordu. Bunların yönetimde söz hakkı vardı. Osmanlı beyinin seçiminde bunlar belirleyici oluyorlardı. Ailenin en yeteneklisi bey olarak seçiliyordu.

Ancak zamanla devşirmeler ve merkezi askeri örgütlenme olarak yeniçeriler ile divan ve merkezi bürokrasinin yavaş yavaş şekillendiğini ve böylece yeni bir yapılanmanın unsurlarının oluştuğunu görüyoruz.

Türkmen Beylerinin ve Sultan ailesinin ülüş sistemine dayalı yönetim sistemindeki özellikleri kısmen sürerken, Fetret Devri Osmanlı Beyleri için büyük dersler içeriyordu.

İşte, bir yandan bu deneyimi ve diğer yandan Bizans İmparatorluk geleneğini devralan Fatih; Selçuklunun düştüğü hataya düşmemek ve Fetret Devrini bir daha yaşamamak için **merkezi yönetimle bütünleşmiş kişi egemenlik modelini** oluşturdu.

Bu modelin, merkezi askeri gücü olan yeniçeri ocağı; üstelik varlığı mutlak olarak sultana ve saraya bağlı olan devşirme kullara verildi. Saltanat üzerinde hak iddiasında bulunma riski olan Türkmen beylerinin etkisine Fatih'le birlikte son verildi. Fatih daha da ileri giderek, "Saltanatı geline benzeterek, tek bir kocayla gerdeğe girebileceği" teziyle kardeş ve hatta oğul katline cevaz verdi.

Toprakta merkezileşmeyi sağlamak için Yıldırım devrinde ülke "yazıma" tabi tutulmuş, zengin vakıflar mirileştirilmiş ve tımara dönüştürülmüştür. Fatih yönetiminde veziri Çandarlı'nın idamından sonra yönetim **kul kökenlilerin** eline geçti. Fatih döneminde merkezi kontrolü arttırmak için vakıf ve mülk araziler mirileştirilerek tımara verilmiştir. Kısacası merkezin kontrolü dışına çıkma eğilimlerine karşı merkezi yönetim, zaman zaman müdahale ederek merkezin kontrolünü arttırmıştır.

Osmanlı'da padişahın buyrukları kanun sayılmaktadır. Zaten kanun koyma yetkisi padişaha aittir. Örfi hukukun ön plana çıkması, padişahın bu yasama yanında yargı üzerinde de etkin olmasını sağlamıştır. Ayrıca, padişahın islam hukukuna karışma yetkisi yoksa da, şeriatı uygulamakla yükümlü olan ulemanın atama ve azlinde tüm yetkiye sahiptir. Böylece **Osmanlı'da devlet dine tabi olan değil; onu dolaylı yönden kontrol eden bir düzene sahiptir.** Padişah, yürütmeden sorumlu divanın da başıdır. Şeyhülislam divanın üyesi değildir.

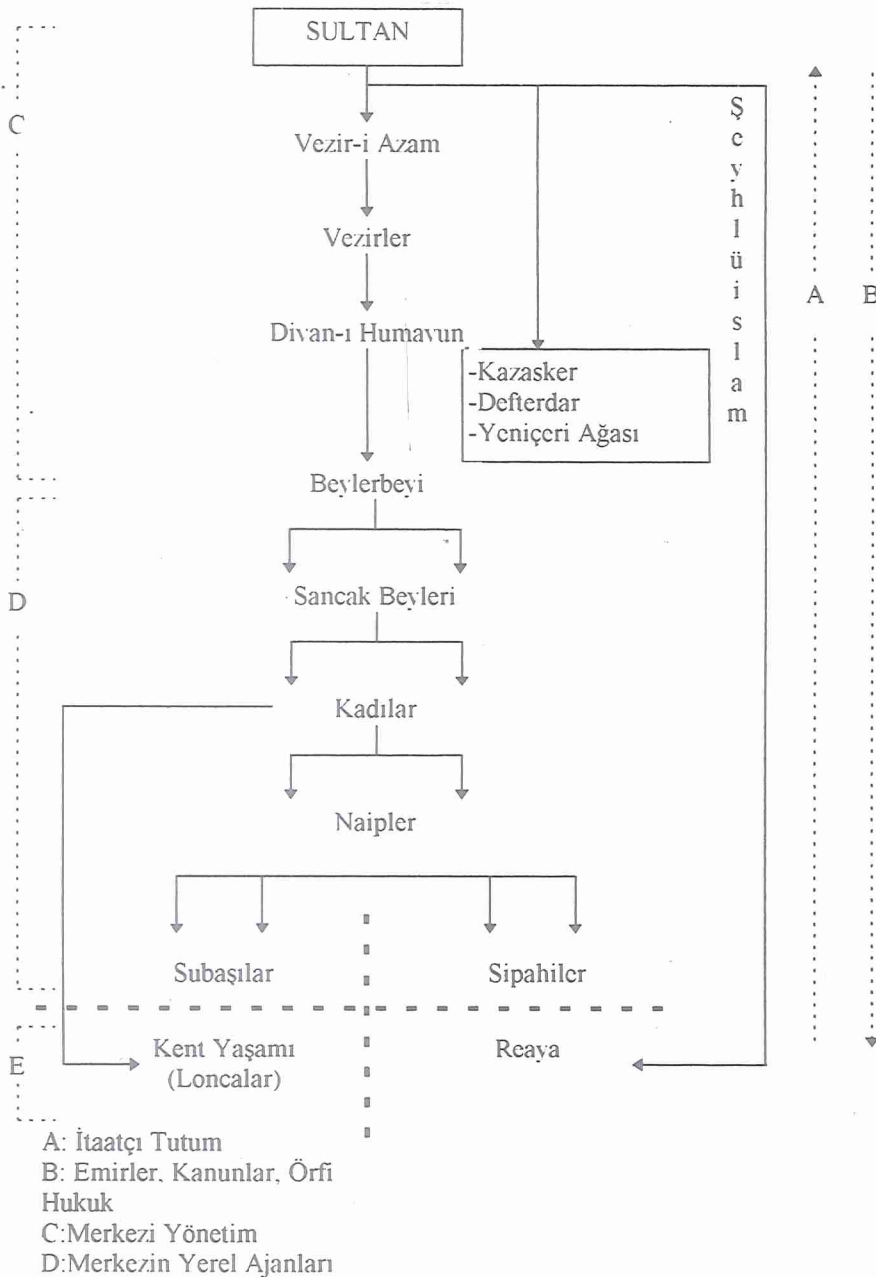
Ayrıca, merkezi örgütlemeyi ayakta tutan, kazasker, yeniçeriağası ve defterdar doğrudan Padişaha bağlıdır. Bu sayede Osmanlı Sultanı, merkezi örgütlemeye bütün yönetim gücünü mutlak olarak elinde tutmaktadır. Böylece Fatih'ten sonra, Osmanlı'da politik kişi egemenliği merkezileşme noktasında doruklanmış ve mutlaklaşmıştır.

Merkezi yönetim ve bürokrasi doğrudan saraya ve sultana bağlıdır. **Sultan ve Sarayı**; bir yandan devletin yönetim yeri, diğer yandan kul yetiştirme okulu olurken; aynı zamanda saray; bürokrasisinin ve üst düzey ordu yönetiminin yetiştirildiği yerdir.

Osmanlı'da Divan-ı Hümayun; Padişahın emrinde, onun adına görev yapan ve onun yetkileri ile donanmış olarak yasama, yürütme ve yargıyı kendi nezdinde toplamıştır.

Değinenilen şekliyle merkezileşmiş **Osmanlı yönetimi; çağının en organize ve en disiplinli bürokrasi ve askeri yönetimine sahipti.**

ŞEKİL 13: OSMANLI'DA MERKEZİLEŞMİŞ POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ

Görüldüğü gibi **merkezileşmiş Osmanlı kişi egemenliğinde**, merkezi bürokrasi, sultana bağlı olarak baş vezir ve vezirler ile divan üyelerinden oluşmaktadır.

Taşra yönetiminde ise merkezin yerel ajanları olarak görev yapan Beylerbeyi -Sancak beyleri-Kadılar ve Naipler vardır. Bunlar merkezi bürokrasinin yerel uzantılarıdır.

Halk; reaya(köylü) ve kentli olarak bu merkezi yönetim birimlerinden kopuk ve bağımsızdır. Halk arasında kolluk gücü olarak subaşılar; vergi ve benzeri sorunları çözen sipahilerle doğrudan bağlantısı vardır. Kentlerde kadılar, her türlü sorunu çözmekle yükümlü, kişi egemenliğinin halkın ilişki kurduğu bir noktada görev yapmaktadır.

Ayrıca **kentsel ekonomik** yaşamın düzenlenmesinde yine **loncalar** düzenleyici ve belirleyicidirler.

Osmanlı'da duraklama döneminde merkezi bürokrasi ve ordunun zayıflamasına paralel olarak; vaktiyle merkezin uzantısı olan kişilerin toprak kullanımı üzerindeki yetkilerini artırarak yerel güç oluşturmalarına yol açtı. Böylece **"yerel" güç olarak "ayan"lar** oluştu. Bunlar yerel ekonomik gücü kontrol eden yeni güç odağı yani **"yerel egemen"** kişilerdir. Politik güç olarak varlıklarını, 1808 Senedi İttifak ile merkeze kabul ettirdiler. Fakat II. Mahmut, merkezin eski etkinliğini sağlamak için merkezi yönetimde yeniden yapılanmaya gitti.

Divan-ı hümayunun yerine, yine merkezîyetçi bakanlıklardan oluşan Bab-ı Ali oluşturularak, yasama ve yürütme birbirinden ayrıldı. Bu gelişme, batı tipi yönetim anlayışının Osmanlı merkezi yönetim geleneğine monte edilmesi şeklindedir. "Tanzimatla" hukuk devleti olma yolunda yeni adımlar ve "islahatla" yine buna eklenen yenilenme hareketleri başladı. Toprakta özel mülkiyeti getiren yasalar bu dönemde çıktı. Tanzimattan sonra, merkezi bürokrasideki değişimle batı modeline bir kayış vardır. Bürokrasideki bu gelişmeyi, meşrutiyetle birlikte anayasa ve meclisin oluşturulması izledi.

Tüm yenilik hareketleri ve reformlarla birlikte, şekli unsurları açısından Avrupa tipi bir bürokratik devlet yapılanmasına doğru bir kayış oldu. Ancak bu düzenlemelerle **sultanın kişisel egemenliğine dokunulmadı**.

Fakat, II. Abdülhamit, sultanın kişisel egemenlik pozisyonunu kullanarak kendi otoriter yönetimini kurmakta zorlanmadı.

Bu arada, ülkedeki yeni arayışlar ve örgütlü İttihat ve Terakki hareketi II. Meşrutiyeti getirdi. **İttihat ve Terakki, devletçi, merkezîyetçi ve yenileşmeci** bir çizgi benimserken; batıda eğitim görmüş üst düzey bürokratların çocuklarından oluşan bir nesil, başta prens Sabahattin olmak üzere **liberal düşünceyi** savunuyordu. Ancak merkezîyetçi, İttihat ve Terakki karşısında, dinci kesimin devlet kontrolünden bağımsız davranma isteği ile birleşen bu liberaller karşıt bir ittifak oluştururlar. Bu kesim politik amaçlarını gerçekleştirebilmek için **Osmanlıcılık ve İslamcılık kartını** kullanır.

Bu iki politik çizgi ve ayırım, kendi içlerindeki tüm yetersizlik ve çelişkilere rağmen birbirini karşıt düşman ve günah keçisi göstererek kendi iç dayanışmasını sürdürmüştür. Oysa her iki yaklaşımda da **toplumsal yenilenme projesinin yalnızca belli boyutları ön plana çıkarılmakla yetinilmiştir. İttihatçılar, merkezîyetçi politik güç odağının kontrolünden kurtulamazken; liberal kesim, işbirliği yaptığı dinci merkezîyetçi yapının kontrolünden kendini kurtaramadı. Hatta, liberalizmi politik bir yaşam ve siyaset felsefesi olarak geliştiremedi.** Bu yüzden her iki kesimde de kişi egemenlikleri varlığını sürdürdü.

2.4 CUMHURİYET DÖNEMİNDE POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ

Osmanlı'nın son döneminde merkezi bürokrasi ve devletin yapılanması şekil unsurları açısından batı modeline benzetildi. Ancak bu şekli dönüşümün içerik ve öz açısından batının çağdaş uygarlığına dönüştürülmesi isteği cumhuriyetin batılılaşma projesi oldu.

Bu projeyi gerçekleştirmek için daha önce değinildiği gibi köklü reformlara gidildi.

Sultanın kişisel egemenliğinden, ulus (meclis) egemenliğine geçildi. Saltanat yerine, seçim mekanizması ve sonradan çoğulcu demokrasiye geçildi.

Bu durum, Osmanlı tipi merkezleşmiş kişi egemenliğini ortadan kaldırdı. Hatta getirilen parlamenter sistem, kişi egemenliğinin değil, çoğulcu demokrasinin getirdiği bir yapılanmadır. Bununla birlikte, politik düzeydeki bu yapılanma, sosyal ve kültürel düzeydeki yeni yapılanmalarla bütünleşemedi. Bu nedenle **Cumhuriyetten sonra ve özellikle çok partili sistemden sonra Türkiye'deki kişi egemenliğinin niteliği değişti;** ancak kişi egemenliği yok olmadı. Sadece politik yapılanma ve devlet yapılanmasının en tepesindeki kişi egemenliği kaldırıldı.

Ancak **politik düzeydeki bu kişi egemenliği daha alt düzeydeki kişi egemenliği ile ikame edildi.**

Osmanlı'daki **merkezleşmiş politik kişi egemenliği;** cumhuriyet döneminden sonra partilerdeki kişi egemenliği ile dolduruldu. Zira partiler, politik yönetimi ele geçirmek için mücadele eden örgütlerdir. Politik iktidara en yakın örgütlenmedir. İşte bu nedenle partilerde egemen olan kişiler, bu kez yine politikada kişi egemenliğinin sürmesini sağladı.

Tek partili dönemde CHP'nin genel başkanı olarak Atatürk ve İnönü, DP döneminde Cumhurbaşkanının, parti başkanlığından ayrılmasından dolayı Bayar ve Menderes ikilisi 1961'den sonra da çok partili sistemin içereği nedeniyle mecliste temsil edilen partilerin başkanları Türkiye'de **politik kişi egemenliğini** sürdürdüler. Lider **düzeyindeki politik kişi egemenliği,** illerde yansıma yaratarak, **partilerin il başkanları** ve hatta delegeler politik açıdan güçlü pozisyona geldiler.

Cumhuriyet ve çoğulcu demokrasi döneminde, belli bir dönem için Türkiye'yi yöneten ve yönlendiren kişilerin sayısı bir elin parmaklarını hiçbir zaman geçmemiştir. Bu kişiler parti liderleridir.

Getirilen kurumsal yeniden yapılanmaya karşın, politik kişi egemenliğinin, yeni yapılanmaya uyum gösteren, daha alt düzeydeki kişi egemenlikleriyle doldurulması, kişi egemenliğinin toplumun çeşitli düzeylerinde güçlü biçimde yaşıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Bir yandan toplumdaki **itaatçi tutum;** diğer yandan **egemen kişilerin kendi egemen konumlarını korumak için geliştirdikleri stratejiler** bunda etkilidir. Ancak, asıl belirleyicilik toplumda böylesi bir kurumlaşmanın **köklü sosyolojik ve kültürel temellerinin** bulunmasından kaynaklanıyor. Bu konular TOPSES'in daha sonraki araştırmalarında ele alınacaktır.

Partilerde liderlerin, kişi egemenliğini korumaları, **parti içi demokrasiyi ortadan kaldırmakta** ve engellemektedir.

Türk toplumunda kişi egemenliği, toplumsal yapının her düzeyinde ve her dönemde varola gelmiştir. Eski Türklerdeki Bey ve şamanlar bunun örnekleridir. Türk İslamındaki evliyalar ve dedeler yine dini kişi egemenliklerinin sürdüğünü gösterir. Tarikatlar ve tarikat liderleri kişi egemenliğinin bu alanda sürmesini sağlayan yapılardır.

Kişi egemenliği; “bazı insanların üstün olduğu” değer yargısını yerleştirir. Bu durum Türk toplumunda insanların, “olduğundan farklı görünme” isteğinin yaygın olmasına kaynaklık etmektedir. Örneğin, ülke sorunlarının çözümü için uzmanlar aramak yerine hep bir kurtarıcı ve üstün insan aramak; hep bir Atatürk beklemek; veya “Harika çocuklar” veya “Prensler” çıkarmak bu kültürün bir ürünüdür.

Toplumun her kademesinde yaygın olan kişi egemenliği; Türk demokrasisinde politika yapan liderlerin, böylesi kilit ve egemen kişileri bularak politikasını bunlara oturtması bu yapıyı tanımış olmalarından kaynaklanıyor. Örneğin son yıllarda politikacıların tarikat ileri gelenlerinden icazet alması, parti liderlerinin, bu tarikat liderlerini ziyaretleri, tarikat şeyhlerinin kişi egemenliğini oya tahvil etme stratejisi olarak gündeme geliyor.

Türk toplumunda **sınıflaşmanın etkin olması yerine, egemen kişilerin etkin olması, kişisel egemenlik peşinde koşan;** başkasının yaptığını kendinde yapabileceğine inanan kişilerin çokluğu nedeni ile politikada ve ideolojik alanlarda bölünme ve yeni gruplaşmalar hızla artmaktadır. Geleneksel bağımlılıkların çözüldüğü durum ve alanlarda; bu tür bölünme artmaktadır. Örneğin Türk politikasında klasik liderlerin 1980’den sonra devre dışı bırakılması, parti sayısının artmasına yol açmıştır. Ya da geleneklere fazla aldırmayan yelpazedeki ideolojik bölünme ve gruplaşmaların çokluğunu kişi egemenlikleriyle açıklamak mümkündür.

Diğer yandan uzun dönem parti başkanlığı ve başbakanlık yaptıktan sonra, kişisel egemenliklerini daha kolay yürütebilmek için başkanlık sisteminin istenmesi, toplumdaki kişi egemenliğinden destek almaktadır.

Kısacası **cumhuriyetin getirdiği politik düzeydeki yapılanma, daha çok toplum ve devlet düzeyinde gerçekleşmiş ve oradaki kişi egemenliği yapısını değiştirmiştir. Ancak; kurumsal, örgütsel, bireysel düzeydeki kişi egemenlikleri; yani kişi egemenliğini yaratan sosyolojik yapılar ve bu yapının kültürü aynen kaldığı için, kişi egemenliği politik yapıdaki yeni düzenlemeye uyum sağlayarak varlığını sürdürmüştür.** Benzer bir yapılanma, **yerel yönetimlerde de geçerliliğini sürdürmektedir.**

Toplumda kişi egemenliğinin varlığı **ilke ve kural egemenliği ile hukuk devleti** anlayışının işlerliğini önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu nedenle gerek ülke yönetiminde gerekse yerel yönetimlerde bir kişinin yaptığını, arkadan gelen kişi bozmakta veya değiştirmektedir. Bu nedenle toplumda, kurumlaşma ve sistemleşme gerçekleşmemektedir. Zira kurumlaşma ve sistemleşme için, ilkeleşme ve kurullaşma gereklidir. Oysa, kişi egemenliğinde, kişisel tutumlar ve emirler, ilke ve kuralların yerine geçmektedir.

Türk demokrasisindeki aksaklıkların önemli bir kesimi bu yapıdan kaynaklanmaktadır.

Türk toplumundaki geleneğe uygun olarak; **Devlet çarkını ele geçiren egemen kişi, bir bakıma kendini devletle özdeşleştirmektedir.** Diğer yandan da yüzyılların getirdiği gelenek içinde, devleti korumak ve kullanmakla görevli merkezi bürokrasi ve ordu, bu geleneğini ve misyonunu bırakma eğiliminde değildir. Zira, geçmişte devletin sahibi bir sosyal kesim olmayınca merkezi bürokrasi ve ordu bu görevi üstlenmiştir.

Bu yüzden, Türk demokrasisindeki, bir yandan kişi egemenliği ve diğer yandan merkezi bürokrasinin ve ordunun konumu ve bu nedenle bürokratik yönetimin ağırlıklı payı, Cumhuriyet dönemindeki gelişmeleri ve askeri müdahaleleri açıklayıcı niteliktedir.

Kişi egemenliği ve merkezi bürokratik yapının geçerliliği, katılımcılığın da kendine özgü biçimde gerçekleşmesini sağlamıştır.

Örgütlü sosyal grupların politikaya katılımı, 1982 Anayasası ile yasaklanırken; toplumda “informel” (kurumlaşmamış) ve sosyolojik olarak varolan egemen kişilerin katılımı bu boşluğu doldurmuştur. Ancak kurumlaşmamış katılımlar, politikada gizli pazarlıkların ve politik kirlenmesinin kaynağı olmaktadır.

Bu durum, toplumda kişi egemenliğine sahip olanların; politika içine uzanan görünmez güç ve etkilerinin oluşmasına yol açmaktadır.

Politik kişilerin kişisel ilişkileri, kuralların ve ilkelerin önüne geçerken, bunlar devlet yönetiminde keyfilik kapısını ve yasaların çevresinden dolaşmayı yaygın duruma getirmektedir.

Diğer yandan politik kişi egemenliği yanında, ekonomik alanda da güçlü kişilerin varlığı, yine bunların da politikada ve ülke yönetiminde kurumlaşmamış etkilerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Sonuçta, kurumlaşması esnek olmayan ve dolayısıyla hızlı değişimlere uyum gösteremeyen bir **bürokratik yapı ile “hukuk devleti” ilkesini kişisel ilişkilerle devre dışı bırakan** bir uygulama ülkede egemendir. Bu nedenle ülkedeki manzara, bir **sistemsizlik, kuralsızlık, kurumsuzluk ve çözümsüzlük olarak sonuçlanmaktadır**. Böylesi bir ortam; **rüşvet, kayıtdışı ekonomi ve kirli toplum için uygun bir ortam yaratmaktadır**. Zira, bu yapı içinde kişisel egemenlikleri kullanmak ve bu tür **ilişkileri rantlara tahvil etmek ekonomik güç kazanmanın en kolay yoludur. Kolay rant** kazanmanın yolu, geçmişte **sultana yakınlıktan geçerken; bugün, egemen liderin yakınında olmak ve politik nüfuzdan yararlanmaktan geçmektedir**.

Türkiye’de üretimden çok rant kullanımının ön planda olması, politikacı ve siyasetçi ile sınırlı kalmamakta; bazı iş çevreleri bile kendi çalışma ve başarısı yerine iktidara yakın olma rantını kullanarak hızlı büyümeyi tercih etmektedir. Bu yüzden her farklı bir politik dönemde, o **iktidara yakın yeni rant zenginlerinin** türemesi gündeme gelmektedir. Buna karşın kendi kişisel gücünü kullanan gerçek yatırımcı işadamları haksız ve yıkıcı rekabetin kurbanı olmaktadır.

Oysa sağlıklı bir ekonomide devletin; üretim, verimlilik ve rasyonellik ilke ve kriterleri içinde sağlam politikalar üreterek ekonomiyi sağlıklı yönlendirmesi gerekmektedir.

Değinen çarpıklıktan dolayı ekonomide 20 yıldır fiyat istikrarı sağlanamıyor; Orta tabaka eriyor, gelir dağılımı bozuluyor ve büyüme istikrarsızlık gösteriyor. Politikada; kişi egemenlik alanlarının yeniden paylaşıldığı bir dönemde parti liderlerinin didişme ve kavgası artık doruğa ulaşmıştır. Bu ortam iktidar olan parti liderlerini, kendi yerini sağlamlaştırmak için popülizme iterken; popülizm, devlet sırtından ucuz ve kolay rant kazanma yarışındaki fırsatçılarını öne çıkmasına yol açmaktadır. Böylesi bir ortamda ne politikada, ne ekonomide istikrar sağlamak mümkün olmamaktadır.

2.5 POLİTİK KİŞİ EGEMENLİĞİ VE DEMOKRASİ

Demokrasi çağdaş uygarlığın **politik yönetim biçimi ve yöntemidir**. Türkiye çağdaş uygarlığı ve onun yönetim biçimi ve yöntemi olan demokrasiyi amaç edinmiş ve bu yolda da ciddi bir yol katetmiştir. Ancak bugünkü demokrasisinde yetersizlikler ve sorunlar vardır.

Değinen sorunların önemli bir kesimi, toplumda geçerli olan politik kişi egemenliği ile çağdaş demokrasinin tatmin edici düzeyde bir senteze ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle aşağıda demokrasinin temel nitelikleri özetlendikten sonra, bunun kişi egemenliği ile bağdaşabilirliği tartışma konusu yapılacaktır.

Bugünkü çağdaş demokrasiler, politik gücün kullanım biçimini belirleyen bir yöntemdir.

1. Çağdaş demokrasinin **temel değeri insan kişiliği, insan onuru ve onun özgürlüğüdür**. Demokrasi belli bir insan ve kişilik tipinden yola çıkar. Bu insan, özgür insandır. Her insanın bir kişiliği vardır. İnsan olmak başlıbaşına bir ayrıcalıktır. İnsan akli olan ve bunun kurallarını bilen bir varlıktır. Bu unsurlardan kaynaklanan özelliği ile demokrasi, **aydınlanma çağının bir çocuğudur. Akla sahip bir insanın kontrol odağı bir üst otorite değil; kendi aklıdır. İnsan, aklını kullanarak özgürce karar verebilme yetkisine sahiptir**. Kendi aklı ve zihin gücü ile bilinçli olarak kendi sorumluluğunu taşır ve çevresini şekillendirir. Bireyin insanca yaşayabilmesi için kendi kişiliğinin politik iktidar karşısında dokunulmaz olması gerekmektedir. Kişilik; politik, ekonomik ve benzeri amaçlarla bir nesne, bir araç olarak kullanılamaz. İnsan kişiliğinin dokunulmaz olması ancak bireyin kendi sorumluluğunu özgürce taşımasıyla mümkün olmaktadır. İnsan kişiliğinin gelişebilmesi için kişisel özgürlük alanında onlara eşit davranılması gereklidir. Bunun sağlanabilmesi için kişiye dokunulmazlık sağlanması zorunludur. Başka bir deyimle, politik güç ve iktidar gücü sınırlandırılmalı ve bu sınırlar yasalarla çizilmelidir. Herkese kişiliğinin korunduğu bir "özel yaşam alanı" sağlanmalıdır. Böylesi bir sonuç, politik iktidarın bu olguyu amaç ve politika olarak kabullenmesiyle gerçekleşebilir. Kişi özgürlüğü soyut değildir. Aksine şu özgürlüklerle somutlaşır:

- **Kişisel ve özel yaşamı** düzenleme **özgürlüğü**,
- **Din ve vicdan özgürlüğü**,
- **Meslek seçme** özgürlüğü,
- **Kişisel serveti kullanma** özgürlüğü,
- **Konut dokunulmazlığı**,
- **Haberleşme özgürlüğü**,
- **Keyfi tutuklamaya karşı** güvence,
- Yargı önünde, **hukuk devleti kuralları içinde yargılanma**,
- Birey hakkında devletin topladığı **kişisel bilgilerin saklı ve kontrol altında tutulması**.

Ayrıca bireyin kendi kişiliğini geliştirme ve kendi sorumluluğunu sahiplenmek için;

- **İfade özgürlüğü**,
- **Basın özgürlüğü**,
- **Toplantı yapma ve örgütlenme özgürlüğü**,
- **Politik sürece katılma özgürlüğü** gereklidir.

Bu özgürlüklerin özü insan kişiliğinin korunmasıdır. Bunların güvence altına alınması hukuk devletinin konusudur. Sağlanan özgürlüklerle sosyal devlet, bireyi yoksulluk, korku ve baskıdan arındırma görevini de üstlenmiş olmaktadır.

Kısacası tüm vatandaşlarına kendi kişiliğini geliştirme ve yaşam sorumluluğunu düzenleme yönünde özgür bırakabilmek için insan kişiliğini en üst amaç olarak gören ve bunun toplumsal ön koşullarını yaratan toplumlar demokratik olarak adlandırılmaktadır. Değinen içeriği ile demokrasi, belli politik değer ve amaçlara dayalı bir düzenleme ve yönetim yöntemi olarak tanımlanabilir.

Demokrasinin insan kişiliğini merkez alması, günümüzdeki demokratik gelişme aşamasında, insan haklarının demokrasinin merkezi bir sorunu olarak gündeme gelmesine yol açmıştır.

2. Demokrasinin sosyal temeli giderek **çoğulcu ve açık toplum** şeklinde düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Çağdaş toplumdaki yeni gelişmeler kişi özgürlüklerinin doğal uzantısı ve sonucu olarak örgütlü, çoğulcu ve katılıcı toplumu yarattı.

Çalışma sürelerindeki kısalma, otomasyon ve rasyonelleşme süreçleri, politikada ve bireyde yeni yapılanmaları yarattı ve yeni şanslar doğurdu. Örneğin çoğulcu toplumda gönüllü örgütlenmelerin yaygınlaşması yoluyla, **yeni katılımcı yapılar** doğdu.

Ayrıca **eğitim**, toplumda en önemli konu olarak ön plana çıktı. Eğitim, zamanla sınırlı olmaktan çıktı, süreklilik kazandı. Sürekli **öğrenme ve yeniden öğrenme açık toplumda çoğulculuk ve katılımcılığı ön plana** çıkardı.

Yeni yapılanma içinde çok sayıdaki **sosyal grupların örgütlenmesi ve her sosyal grubun kendi ortak amaçlarını** gerçekleştirme mücadelesi çoğunluğu beraberinde getirdi. Ayrıca farklı ve çoğulcu yapı, toplumda ortak karar alabilmek için **“ortak istek oluşturma”** başlı başına önemli bir konu oldu. Böylece, **bilgilendirme, uzlaşma ve oylama** yöntemlerinin yaygınlaşmasıyla derinlik kazandı. Örgütlenme ve dayanışma bireysel güçsüzlüğün aşılmasını sağladı. Modern demokrasi **“örgütler demokrasisi” olurken** bunların katılımıyla işleyebilir duruma dönüştü. Çoğunluk, yalnızca ekonomik ve sosyal çıkarda değil, daha derinlere indi. Farklı din ve dünya görüşünde olan kişileri barındırmak da demokrasinin vazgeçilmez unsuru oldu. Kısacası özgürlüğü benimsemek, çoğulculuğu benimsemek oldu. **Farklının farkını** kabullenmek demokrasinin vazgeçilmez gereği oldu.

Çoğulculuk, sosyal gruplar arasında **uzlaşmanın** zorunlu olduğunu kalıcı olarak yerleştirdi. Böylece **çoğulcu toplum düzeni, özgürlükler düzeni** olarak ortaya çıktı. **Örgütlü özgürleşmenin sağlanması**, korunması ve güvence altına alınması devletin görevi oldu.

3. Halk egemenliği, iktidarın meşruiyet kaynağı oldu. Demokrasilerde devletin iktidarı, halktan kaynaklanır. Bunu gerçekleştirme yolu **seçimdir**. Modern demokraside devlet, bir üst birim olmaktan çok, **ortak sorunların çözümüne**, bireylerin **ortak iradesiyle**, ortak istek oluşumuna katıldığı ve çözüm aradığı bir yapılanmayı getirdi. Ancak halkın istekleri sınırsız değildir. **Belli sınırları vardır. Bu sınırlar daha çok insan haklarına ilişkin temel değerlerdir.**

Demokraside halk egemenliğinin **en üst değer temeli kişidir**. Anca bu mutlak bir egemenlik değil, belli ilke ve değerlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Demokraside iktidarı belirlemenin yolu seçimlerden geçerken; **seçimler sosyal barışa hizmet** eder. Zira çeşitli sosyal gruplara seçme, seçilme ve katılma ve iktidar olma şansı verilir.

4. Halkın temsilcisi olarak **iktidarlar**; yönetim olarak, **halka karşı sorumludurlar**. Halk iktidarını temsilcileri yoluyla kullanır. Bu şekliyle modern demokrasi **temsili demokrasidir**.

5. Temsili demokraside katılımın yolu partiler ve baskı grupları üzerinden geçer. Seçmen politik isteklerini partiler üzerinden yaşama geçirir. Bu nedenle partiler çoğulcu demokrasinin vazgeçilmez unsurları olmaktadır. Muhalefet partileri demokratik işleyişte politik alternatiftir. Aksi durumda demokrasi işlemez.

6. Demokrasilerde, **bürokrasi ve hükümet politik iktidarın elindeki araçlardır**. Bunların kendilerine özgü işleyiş biçimleri söz konusudur.

7. **Demokrasinin bir yaşam biçimi** olarak gündeme gelebilmesi için **özgür kamuoyu** gereklidir. Kamuoyunun serbest oluşumu demokratik yaşam biçiminin öz koşuludur. Bunun için basın, TV gibi iletişim sektöründe özgürlüklerin etkin kullanımı gereklidir.
8. Demokrasilerde **iktidar gücünün kontrolü ve sınırlandırılması gereklidir**. İktidar gücünü kontrol etmenin bir yolu, iktidar yoğunlaşmasını önlemek; hatta paylaşılmasını teşvik etmekten geçmektedir.
9. Demokrasiler, **hukuk devleti olarak işlerler ve hukuk devleti içinde yaşama** şansına sahiptirler. Hukuk devletinde herkesin yetki ve sorumlulukları bir yasal yetki temeline dayanır ve onunla sınırlandırılır.

Bu değinilen temel özellikleriyle demokrasinin işlerliği için ayrıca toplumsal bütünün sosyal, kültürel ve ekonomik alanlardan yansıyan ve dolayısıyla demokrasiyi gerçekleştirmede ciddi katkıları olan unsurlar bulunmaktadır.

Demokrasinin etkin olabilmesi için bunu tamamlayıcı olarak;

-Sosyal sistemde, **sosyal uzlaşma**;

-Kültürel sistemde, **hoşgörü** ve

-Ekonomik sistemde, **rasyonellik** ile bunun gereği olan **başarı motivasyonunun** geçerliliği, tamamlayıcı öğeler olarak karşımıza çıkar. Toplum yapısı içinde bu unsurlar, sürekli erezyona uğrayabileceği gibi değişen koşullar nedeniyle içeriğinin yenilenmesi gerekebilir. Başka bir deyimle demokrasiyi tamamlayıcı ve geliştirici olarak;

-**sosyal çatışmayı ve kargaşayı değil, uzlaşmayı teşvik eden**;

-**bağnazlığı** değil; farklı kültür değerlerinin bir arada yaşamasını sağlayıcı kültürel hoşgörüyü teşvik edici;

-israfı değil, rasyonelliği ve başarıyı teşvik eden politikalar gereklidir.

Bu politikaların gerçekleştirilebilmesi için, bununla birlikte

-**toplumda sosyal barışı**,

-**bireysel özgürlükleri**,

-**adalet ve eşitliği**,

-**güvenliği ve nihayet**

-**sosyal refahı**

toplumda yaygınlaştırıcı ve geliştirici politikaların **birlikteliği** gerekir.

Görüldüğü gibi, çağdaş demokrasi bir boşlukta değil; kendine uygun bir ortam içinde gerçekleşebiliyor. Değinilen çok sayıda unsurlardan bazılarının ciddi biçimde, özellikle birden çok unsurun birlikte aksamaması ve yetersizliği demokrasinin de yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

Bu açıklamalar gösteriyorki, **demokrasi tek boyutlu bir olgu değil, aksine çok sayıda boyut ve koşulların birlikteliğini** gerektiriyor.

-Tek başına **seçimin varlığı** demokrasi için yeterli değil,

-tek başına **ulusal egemenlik** demokrasi için yeterli değil,

-tek başına **"temsili" sistem** demokrasi için yeterli değil,

-tek başına **referandumlar** demokrasi değildir.

-Demokrasi buraya kadar sayılan **çok boyutlu bir unsurlar demetidir**. Bunların birlikte varolması gerekir.

Buraya kadar değindiğimiz unsurları, Türkiye’de geçerli olan kişi egemenliğinin getirdiği yapıyla karşılaştırarak ele aldığımızda aşağıdaki açıklamaları getirebiliriz.

1. Batı tipi demokrasinin temelinde, **“özgür ve bağımsız” yani bireyci kişilik modeli** vardır. Bireyci ve özgür kişinin davranışlarını belirleyen **“kontrol odağı”** kendi içindedir. Kendi aklını kullanarak özgür karar verme yeteneğine sahiptir. Bu nedenle **dokunulmaz kişilik hakları** vardır.

Oysa ki, **Türk siyasi modelindeki kişi egemenliğinde bağımlı ve sosyal kişilik modeli** vardır. Bağımlı kişiliğin “kontrol odağı” kendi içinde değil; başka bir üst otoritededir. Bu nedenle bağımlı kişilikte bir üst otoriteden emir alınarak harekete geçilir ve karar üst otoriteden beklenir.

Bu farklılık nedeniyle, kişi özgürlüğü ve kişi dokunulmazlığı ile temel özgürlükler anayasamızda yer almasına karşın, ülkemizde sistematik ve organize olmamakla birlikte insan hakları sorunu yaşanmakta ve sürekli bu konu AB kuruluşları ve uluslararası af kuruluşu tarafından gündeme getirilmektedir.

2. **Açık toplum olgusu kişi egemenliği ile bağdaşmaz.** Egemen kişi ulaştığı güç pozisyonunu kaybetmek istemez ve daha da geliştirmek ister. Bu pozisyon bir yandan kendine bağımlı insanlar ve yeni güç pozisyonları yaratır. Ulaşılan egemen kişilikte, bu gücün yasa dışı kullanımı yaygındır. Bu gizil güç kullanımı, açık değil, kapalı kapılar ardında gerçekleşir. Bu nedenle kişi egemenliği modeli kapalı toplum yaratır. Türkiye’de işlenen bazı cinayetlerin aydınlanmayışının, yapılan yolsuzlukların örtbas edilmesinin, kamudaki en basit bilgilerin bilimsel araştırmalara yeterli açılmayışının gerisinde kişi egemenliklerinin yarattığı kapalı toplum yapısı modeli vardır.

Ancak **Türkiye’deki kapalı toplum modeli kişisel güçle sınırlı olduğu** için örgütlenme düzeyi görece kısmi kalmaktadır. Yani Türkiye’de kısmi kapalı toplum modeli geçerlidir. Oysa sınıf egemenliklerine dayalı faşizm ve komünizmin geçerli olduğu ülke ve dönemlerde mutlak ve total kapalı toplum modelleri vardır. Türkiye’de bu tür kapalı modellerin sosyolojik ve sınıfsal temeli geçmişte yoktu; bugün de yoktur. Ancak kişi egemenlikleri nedeniyle kısmi kapalı toplum modeli geçerli ve modelde çok sayıda insan kendi güç pozisyonuyla orantılı kapalı toplum modelleri yaratmaktadır. Bu modelde; çokça sayıda insan, kendince bir kişi egemenliği ve kapalı sistem yaratır.

Örneğin her parti başkanı kendi partisi içinde egemen pozisyonuyla orantılı olarak kapalı sistem ve çevre yaratır. İktidar partisinin başkanı bu sistemi daha da genişletme şansı elde eder. Bu nedenle parti başkanları ve iktidar mensuplarına, yasaların ötesinde keyfi davranma yolları kendiliğinden açılır.

Kapalı toplum, bağımlı insanların kendi insiyatifini kullanmadığı, boynu bükük insanlar topluluğudur. Bu yapı toplumda yalnız politikada değil iş ve çalışma yaşamında da oldukça yaygındır.

Açık toplum yerine kişi egemenliğinin yarattığı **kapalı devreler, Türk politikasındaki örgütlenmeyi çoğulculuğu ve katılımı engellemektedir. Zira politikada daha çok kişi egemenliği biçiminde güç pozisyonuna sahip kişiler egemen olmaktadır. Bu kişiler politika yapmayı, kendi kişisel güç pozisyonlarını daha da güçlendirme yönünde kullandığı için ülke sorunları çözümsüz kalmaktadır.**

3. Türk politikasında **seçimler**, demokrasinin temel unsuru olarak aksamadan yerine getirilmektedir. Ancak **kişi egemenliği nedeniyle, egemen pozisyondakilerin seçilmesi, seçimlerden beklenen yenilenme işlevini yerine getirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, Türk demokrasisi, “şekli ve seçimlik demokrasi”** olmaya devam etmektedir.

4. Modern demokrasi temsili demokrasidir. Ancak seçimlerde egemen kişilerin lehine işleyen bir mekanizma olması, **temsil fonksiyonunun etkinliğini azaltmaktadır.**

Ayrıca çağdaş çoğulcu demokrasilerde, parlamento daha çok örgütlü sosyal grupların, örgütleri içinden çıkıp gelerek ve onları temsilen parlamentoda bulunurlar.

Oysa Türkiye’deki kişi egemenliği, herkesin kişisel olarak katıldığı ve kendini temsil ettiği için, sosyal kesimlerin ve onların çıkarlarının toplumsal dengeler içinde parlamentoya yansması yetersiz kalmaktadır.

Ancak bu, yetersizliği giderici olarak, seçim dönemlerinde uygulanan popülist politikalarla kitleler hatırlanmaktadır. Fakat bu uygulama ekonomide çarpık ve keyfi uygulamanın kaynağı olmaktadır.

5. Türkiye’de partilerin, **alternatif program ve konseptlere dayalı çözümler** sunmak yerine yalnızca **alternatif egemen kişi** sunması ve bunların çözüm üretmeden popülist politikalarla, sadece kendi egemen konumunu düşünmesi, partilere olan güvenin hızla yitmesine yol açtı. Türk toplum modelindeki kişi egemenliği yetenekli ve güçlü kişileri gerektirirken yenilenen parti başkanlarıyla liderlerin sıradanlaşması ve sorunlara çözüm üretememe, liderlerin de hızla yıpranmasına yol açtı.

6. Türk toplum yapısında politik kişi egemenliğini geçmişte ayakta tutan kurumlar bürokrasi ve ordu oldu. Bunların geçmişteki güçlü konumu ve üstlendiği fonksiyonlar; bugün çağdaş demokrasinin etkinleşmesine yönelik yeniden yapılanmayı çeşitli açılardan zorlaştırmaktadır.

Etkin olmayan bürokrasinin kendi içinde kişi egemenlikleri olduğu gibi; politik yandaşlık ve politik kişi egemenliğine dayalı yapılanma da Türk merkezi bürokrasisinin etkinliğini azaltmaktadır.

7. Türkiye’de özgür ve bu özgürlüğünü sorumluluk bilinci içinde kullanan kamuoyundan söz etmek mümkün değildir.

Kamuoyu oluşturmada ön plana geçen ve kendileri egemen konumda olan iş adamları ve medya kuruluşları, kendi kişi egemenliğine dayalı yapı içinde buldukları gibi, politik iktidarla kişisel ilişkiler yoluyla karşılıklı çıkar ilişkisi içinde bulunmaktadır. Karşılıklı sağlanan destek ve çıkarlar, özgür bir kamuoyu oluşumunu engellemektedir. Kamu bankalarının kredilerinin kamuoyunu etkilemek için kullanılması ve kamuoyu oluşturucu birimlerin bu karşılıklı paylaşma içinde davranması Türkiye için olağan karşılanmaktadır.

8. Demokrasilerde, iktidarın gücünün yine demokratik yollarla sınırlanması gerekir. Ancak örgütlü katılımın yaygın olmaması bütün demokratik kontrol mekanizmalarının yetersiz kalmasına yol açmaktadır.

Aksine bir çok kurumun, iktidar imkanlarını kullanması nedeniyle, politik kişi egemenliğini elinde bulunduran iktidarın başı, kontrol fonksiyonu yapması gerekenleri kendi kontrolü altına almaktadır.

9. Demokrasiler hukuk devleti, yani ilke ve kurallar devleti oluşturur. Bu sayede keyfilik ortadan kalkar. Oysa Türkiye’de **hukuk kuralları** çoğu kez uyulması gereken ilkeler değil, aksine **etrafından dolaşılması gereken engeller** olarak görülmektedir.

Zira **kişi egemenliğinin kişisel tercihi ile hukuk kuralı bağdaşmamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de hukuik devleti şeklen varolmakta, ancak öz ve işleyiş olarak ona uygun davranış kalıpları ve uygulama yeterli düzeyde yaşama geçirilememektedir.**

10. Türkiye’de kişi egemenliğinin varlığı, başarı ilkesini devre dışı bırakmakta, bunun yerine ilişki ilkesini ikame etmektedir. **İlişki ilkesi, politik ve sosyal bağımlılıklara dayalı işlediği için, demokrasi ve ekonomik gelişme yönünde değil; kişi egemenliklerini güçlendirici yönde işlemektedir.**

11. Türkiye’de, toplumsal yaşantının her düzeyinde **kişi egemenliklerinin ve bağımlı kişilik yapısının** yaygınlığı, demokrat insanların ve demokratik davranışların sınırlı kalmasına yol açıyor. Bu nedenle Türk demokrasisi; demokratları olmayan bir demokrasidir. Bu nedenle Türk demokrasisi fiilen yaşanmayan bir demokrasidir. **Demokrat insanları ve demokratik davranışları olmayan demokrasi; ancak şekli demokrasi olarak kalmaktadır.**

12. Demokrasi yaşanmadığı için; **yani bir araç ve yöntem olarak evde, okulda, iş yerinde her yerde ve her durumda kullanılmadığı için demokratik tartışma da yaşanmamaktadır. Demokratik eleştiriye tahammül yoktur.** Zira, egemen kişiler eleştiri kaldırmaz. Bu yüzden mecliste bile zaman zaman yumrukla üstünlük sağlama yarışına şahit oluyoruz.

13. **Bağımlı kişilik yapısının** egemen olduğu ortamda; bağımsız ve özgür kararlar söz konusu olamamaktadır. Zira kişi egemenliğinin yarattığı üst kontrol odağı ve otorite; toplumdaki davranışlarda;

- **üst otoritenin gözüne girerek yükselme arzusu,**
- **kolaycılığı ve fırsatçılığı,**
- **üst otoriteye uyumu ve bağımlı davranış kalıplarını,**
- **korkuya dayalı katılımı**

geçerli süreçler haline getirmektedir.

Görüldüğü gibi, politik kişi egemenliği ile çağdaş demokrasi anlayışı çakışmıyor, örtüşmüyor. Türk toplumunda demokrasi istiyorsak kişi egemenliğinin değişmesi gerekir. Ancak toplumda çok eskilerden beri genlere işlemiş bir kişi egemenliğinin bir anda sökülüp atılması oldukça zordur. Bu durumda kişi egemenliğini değiştirici yönde bir yeniden yapılanma gereklidir. Ancak böylesi bir proje, konunun diğer boyutlarını incelemeden çözüm olarak sunulursa eksik kalır. Bu nedenle, kişi egemenliğinin, sosyal alan va yapıdan gelen temel özellikleri ile, kültürel alandan gelen destek noktalarının net ve açık biçimde ortaya konmasından sonra bu yönde kapsamlı bir çözüm önerisi sunulabilir. Burada Türk toplumdaki belli bir sistem ve yapının yalnızca bir boyutu ortaya kondu. Bunu tamamlayan diğer boyutların da analiz ve tanısından sonra tutarlı bir çözüm üretme şansı doğabilir. Bunun için TOPSES’in gelecek araştırmalarını beklemek zorundayız.

3. GENEL SONUÇ

Geçmişten günümüze Türk toplumundaki politik alanın analizi, aşağıdaki temel özelliklerin varlığını ortaya koymuştur:

Geçmişteki Türk politik sistemi diğer ülkelerden farklı, kendine özgü bir içerik ve işleyiş süreci içinde gelişmiş ve evrimleşmiştir. **Türk politik sistemi; politik kişi egemenliği olarak adlandırdığımız bir model oluşturmaktadır.**

Politik kişi egemenliği başlangıçta; **gelenek ve törelerin oluşturduğu hiyerarşik düzen içinde, emir komuta ilişkisine dayalı; boy, soy veya beylerin farklı düzeylerdeki doğrudan katılımıyla oluşmuş bir askeri-demokrasi modelidir.** Yönetimin alt kademesinde beyin yönetiminde boy ve soyun bir bütün olarak katılımı söz konusuyken; yönetimin daha üst örgütlenme düzeyinde bey veya sultan soyunun ailevi belirleyiciliği artmıştır. Selçukludaki ülüş sistemi aile fertlerinin iktidar ve yönetime katılımıyla bu model sürmektedir.

Osmanlıda, başlangıçta eski geleneklere uygun, Türkmen beylerinin iktidar ve yönetiminde etkili olmasına karşın; Fatih'le birlikte getirilen **mutlak kişi egemenliği modeli** imparatorluğun politik yönetim modeli olmuştur.

Bu modelde egemen kişinin politik iktidarını, koruyup kollayan güçlü bir **merkezi bürokrasisi** ve güçlü bir **merkezi ordu** vardır. Bu bürokrasinin ve ordunun kadroları enderunda yetiştirilip eğitilen kullardan oluşmaktadır. Kullar sultana itaat içinde yetiştirilmektedir. Bunlar sosyal tabanı ve bağları toplumdaki koparılmış buna karşılık, varlık ve yaşamının her boyutu ve herşeyiyle sultana bağlı kişilerdir.

Bu şekliyle Osmanlı'nın Fatih'ten sonraki kişi egemenliği, sosyal tabanla bağları zayıflatmıştır. Eski Türklerdeki egemen gücün temelinde tüm toplum varken; Osmanlı sultanının iktidar temelinde herhangi bir sosyal sınıf yoktur. Bu iktidarın temelinde dönemin en iyi ve güçlü merkezi yönetimi; yani ordu ve bürokrasi vardır. Osmanlıda Türkmen beylerinin katılımı önlenmiş, ancak hemen bir uzantısı biçimindeki Tımar sistemi varlığını sürdürmüştür. Tabandaki egemen kişilerin sultana bağlılığı önemlidir. Aksi takdirde merkez, kendi kontrolü dışında egemen kişi oluşumunu önlemekte; herhangi bir şekilde oluşmaları da tasviye etmektedir. **Kulluk sistemi yoluyla; iktidara katılım yolları açıktır. Kullar için en üst görev sadrazamlıktır.**

Egemen kişinin meşrulaştırılmasında **dini motifler kullanılmakla birlikte; Osmanlı kişi egemenliği modeli, "Dünyevi bir yönetim" olma özelliğini sürdürmektedir.**

Cumhuriyetle birlikte kişi egemenliği modeli millet egemenliğine dönüştürülmüştür. Başta paralel olarak Osmanlı Kanun devleti anlayışı, hukuk devleti anlayışına dönüşmüş ve kulluk sistemi kalkmıştır. Cumhuriyetin vesayetçi demokrasi döneminde (tek parti dönemi) demokrasinin kurumsal yapılanması için ciddi adımlar atılmıştır. Ancak kişi egemenliği, tepede tasviye edilirken, toplumsal yapılanmanın diğer boyutlarında varlığını korumaya devam etmiştir. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminde kişi egemenliği; **belli esneklik kazanarak parti başkanları kanalıyla başka bir boyuta taşınmıştır. Partilerde geçerli olan kişi egemenliği, parti içi demokrasiyi önlenmiştir. Diğer yandan Merkezi bürokrasi ve ordunun belirleyiciliği yine hep ön planda olmuştur.**

Kısacası, çağdaş demokrasinin temel kültür değerleri toplumda yeterli düzeyde yerleşmemiştir. Geçmişteki **"sosyal içerikli kişi egemenliği"** 1980'lerden sonra **"bireyci kişi egemenliğine"** dönüşmüştür. İlişki ve bağımlılıklar yerine, başarı ve sosyal sorumluluğa ilişkin değer ve davranış kalıpları oluşamadığı için; **"kişi egemenliği", rant ve rüşvet kollayan mafya sistemi şeklinde tehlikeli; sorumsuz, keyfilik biçimindeki "bireyci kişi egemenliği" ne bağlı grupçuklar oluşmasına yol açmıştır.**

Çağdaş piyasa sisteminde aldığı kararın sonucundan sorumluluk duyan, buna katlanan, başarı peşinde koşan ve yenilikçi bireycilik varken; Türkiye’de bu yönde politikaların yokluğu; kirli, fırsatçı, rüşvetçi ve keyfi bireyciliğin geçerlilik kazanmasına yol açtı. Çözumsuzlük ve çaresizlik içindeki kişilerin çürümüşlüğü **“kişisel sosyal tepki”**leri bazen bu paylaşımından pay alıp köşe dönmeye; bazende çaresizlik içinde hissedip, adi suçlara ve intihar olaylarına sıklık kazandırdı.

- Sonuç olarak; çağdaş demokratik sistemin, **özgür, bağımsız, yaratıcı kişisi değil; bağımlı itaatçi veya keyfi ve ucuz fırsatçı kişilik sistemi** dejenerasyon içinde Türkiye’nin gündemini belirledi.

- Türkiye de hala **açık toplum değil; kapalı toplum modeli** geçerlidir.

- Türk seçim sistemi, **örgütlü toplum gruplarını temsil etmekte olanları değil; yerel güç odağı konumundaki egemen kişileri meclise göndermektedir.**

- **Demokratik davranış ve kültür kalıpları yaygın değildir. Türk demokrasisinin işleyişini belirleyen insanların kendileri demokrat değildir.** Demokrasi, yaşam biçimi olarak özümsememiş ve benimsenmemiştir.

- Demokrasiyi işletmesi gereken **partilerde, demokrasi yoktur.** Liderlere yönelik eleştiri yoktur. Partilerde ve toplumsal demokratik tartışma geleneği yoktur. Zira **egemen kişiler eleştiri kaldıramaz.** Varolan bağımlı kişilik bunu önler. Partilerde lider sultanı vardır.

- Üst otoritenin gözüne girerek yükselmek; politik alanda en somut biçimiyle sergilemektedir.

-Toplumda herkes, **bağımlı kişiliğin yol açtığı kolaycılığı ve fırsatçılığı** tercih etmektedir.

- Yine bağımlı kişilerin yol açtığı **üst otoriteye uyum ve bağımlı davranış kalıpları** yaygın politik tutumdur.

- Türk politik sisteminde politik alanda bağımlı kişiliğin yarattığı **korkuya dayalı katılım** belirleyicidir.

Bütün bu özellikle Türk toplum sisteminde politik alanda; politik sistemin neden işlemediğini; politik yapısının şekli kalıplarını görüntüde oluşturulmasına karşın; oluşan şekli yapılar içinde politik sürecin işleyişinin demokratik olmaktan nedenli uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Politik sisteme ilişkin şekli çerçeveyi oluşturan yasal-kurumsal düzenlemelerin demokrasi açısından önemli ölçüde uygun olduğu, ancak **getirilen sistemin gerek işleyişinde, gerekse işleyişe uygun davranış kalıplarının gelişmesinde yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla politik sistemde temel sorunun, bazı yasal-kurumsal eksiklikler yanında, işleyiş ve davranış yapısı olduğu ifade edilebilir.**

Politik yapı değerlendirildiğinde, yönetim yapısı ve sistemiyle, yani seçimle seçen arasında belli ölçüde kopukluk bulunduğu, yani aralarında yeterince ve etkin bir etkileşimin olmadığı görülmektedir. Partileşme yapısı, belli blok oyları kontrol etmeye yönelirken; parti içi demokrasi işlememektedir. Bu durum politik katılımı engellemektedir.

Etkin işlemeyen politik sistem ve uygun olmayan politik yapılanma nedeniyle politik sürecin belirgin özelliğinin **istikrarsızlık**; bunun sonucunun ise bunalım, **çözumsuzlük ve geçmişte askeri müdahaleler olduğu ortaya çıkmaktadır.** Politik sürecin bir diğer özelliği ise gerek içsel, gerekse dışsal kontrol için uygun işlevsel mekanizmaların yokluğudur. **Demokratik tartışma ve eleştiri geleneğinin yokluğu; kontrol mekanizmalarını devre dışı bırakmaktadır.**

Politik alanı TOPSES'in temel analiz düzeyleri açısından değerlendirdiğimizde;

Bireysel düzeyde; demokratik davranış kalıplarının yerleşmediği ve bağımlı kişilik yapısının korunduğu,

Örgütsel düzeyde; demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan örgütlenmenin yeterince gelişemediği ve bunun yasal-kurumsal engeller yanında, örgütlenme kültürünün eksikliğinden kaynaklandığı; örgütler içinde demokratik davranışların geçerli olmadığı;

Kurumsal düzeyde; çağdaş ölçülerde düzenlemelerin yapılamadığı, katılım kanallarının tıkalı olduğu,

Toplumsal düzeyde; demokrasinin bir yöntem ve araç olarak; bir yaşam biçimi olarak benimsenemediği, aksine sadece bir iktidar aracı olarak görüldüğü; örneğin evde, okulda, işte ve sokakta sürekli kullanılmadığı, seçimden seçime kullanılan bir araç olarak algılandığı görülmektedir.

Bu kullanım şekliyle demokrasi, insanlararası etkileşim düzeyinde **demokratik uzlaşmayı üretmekten çok kişisel çatışmayı ve kutuplaşmayı getirmiştir.**

Böylesi bir politik alanın etkinleşmesi için, politik sistem ve yapıdaki şekli düzenlemeler yanında; içerik, işleyiş ve davranışsal boyutdaki; yani demokrasi kültüründeki yenileşmeler gerekli olmaktadır.

Getirilen şekli demokrasi örgütlenmesinin içeriğini, demokrasi kültürünü özümsemiş bağımsız ve özgür kişilik yapılarıyla doldurma yönünde, sistem politikası; özgür, katılımcılığı sağlayacak yapılanmalar; örneğin parti içi yapılanma ve demokrasi yaşamın her alanında bir yöntem olarak kullanmayı sağlayacak bir demokrasi kültürü ve demokrasi eğitimi politikası oluşturulmasıdır.

İlk akla gelen politika önerileri olmakla birlikte; kapsamlı politika önerileri diğer bölümlerin analizinden sonra yapılmalıdır. Zira değişimi gereken unsurların çoğunluğu sosyal ve kültürel sistemlerden ve alt sistemler kültürünün karşılıklı etkileşimlerinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F., (1994); **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Türkçesi: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul.
- Ahmad, F., (1995); **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türkçesi: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Akdağ, M., (1979); **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. I-II, Ankara.
- Akşin, S., -Ed- (1987); **Türkiye Tarihi**, C. I-II, İstanbul.
- Akşin, S., -Ed- (1990); **Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye: 1908-1980**, İstanbul.
- Altuğ, K., (1973); **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara.
- Anonim, (1983); Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2671-2682, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Ş.S., (1993); **Birinci Adam**, II.Cilt, (1938-1950), Remzi Kitabevi, 7.Basım, Ankara.
- Aydemir, Ş.S., (1993); **İkinci Adam**, I.Cilt, (1884-1938), Remzi Kitabevi, 7.Basım, Ankara.
- Aşıkpaşaoğlu, (1947); **Tevarih-i Al-i Osman**, (Yay.Atsız).
- Barkan, Ö.L., (1975); "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara.
- Belge, M., (1993); **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, İstanbul.
- Berkes, N., (1969); **100 Soruda Türkiye'nin İktisadi Tarihi**, İstanbul.
- Berkes, N., (1984); **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul.
- Berkes, N.; **İki Yüzyıldır Niçin Bocalıyoruz**, İstanbul, tarihsiz..
- Cahen, C., (1979); **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, İstanbul.
- Cem, İ., (1995); **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 12. Basım, İstanbul.
- Çadırcı, M., (1983) "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.I.
- Çadırcı, M., (1993); "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 3.
- Çapoğlu, G., (1994); **Türkiye'de Siyasi Tıkanıklığı Aşmak İçin**, Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara.
- Çavdar, T., (1983); "Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2020-2036, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, T., (1983); "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2060-2075, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demir, A., (1984); **Türk Tarihine Giriş**, (E.Ü. Ed. Fak. Tarih Böl. Ders Notları) İzmir.
- Demir, A.,(1984); **Osmanlı İmparatorluğunun Merkezi Düzeni**, (E.Ü. Ed. Fak. Tarih Böl. Ders Notları) İzmir.
- Divitçioğlu, S., (1971); **A.Ü.T ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul.
- Erkan, H., (1987); **Sosyal Piyasa Ekonomisi**, İzmir.
- Erkan, H., (1992); **Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler** (Odalar, Sendikalar, Dernekler), İzmir.
- Erkan, H., (1995); **Demokrasinin Kültür Değerleri**, İzmir.
- Eroğul, C., (1990); "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Derleyenler: İrvan Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları: 110, Bilim Dizisi:2, İstanbul, ss. 112-158.
- Ertana, T.F., (1994); **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları 29, Ankara.
- Gökbilgin, T.; "Nişancı", **İslam Ansiklopedisi**, C. II, tarihsiz.
- Gökbilgin, T.; **Osmanlı Müesseseleri ve Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış**, İstanbul, tarihsiz.

- Göymen, K., (1983); Türkiye'de Yerel Yönetim, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2838-2844, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gözübüyük, Ş., (1986); **Anayasa Hukuku**, Ankara.
- Grousset, R., (1980); **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul.
- Güvenç, B., (1993); **Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları**, Ankara.
- Heper, M., (1980); "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi" **Toplum ve Bilim**, Sayı: 9-10.
- İnalçık, H., (1958); "Osmanlı Hukukuna Giriş", **SBF Dergisi**, C.XIII /2.
- İnalçık, H.; "Osmanlılar", **İslam Ansiklopedisi**, C.XII, tarihsiz.
- İnan, A.A., (1988); **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara.
- Kabasakal, M., (1991); **Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Karal, E.Z., (1984); **Osmanlı Tarihi**, C.V-VIII, Ankara.
- Karpat, K., (1967); **Türk Demokrasi Tarihi; Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Kili, S., (1995); **Atatürk ve Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Köker, L., (1993); **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları-90, İstanbul.
- Köprülü, F., (1984); **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara.
- Köprülü, F., (1987); **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ankara.
- Kotil, A., (1983); Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2000-2009, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köymen, M.A., (1963); **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara.
- Kunt, İ.M., (1978); **Sancaktan Eyalete**, İstanbul.
- Mardin, Ş., (1992); **Türk Modernleşmesi** (Makaleler -4), İstanbul.
- Mardin, Ş., (1992); **Türkiye'de Toplum ve siyaset**, (Makaleler-1), İletişim Yayınları 110, İstanbul.
- Mehmed Arif, (Yay.); **Kanunname-i Al-i Osman**, İstanbul 1329.
- Mumcu, A., (1985); **Divan-ı Hümayun**, Ankara.
- Mumcu, A., (1985); **Osmanlı Devletinde Rüşvet**, Ankara.
- Ortaylı, İ., (1979); **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara.
- Ortaylı, İ., (1985); **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul.
- Ortaylı, İ.; "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, tarihsiz.
- Ögel, B., (1987); **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara.
- Özbudun, E. ve E. Kalaycıoğlu, L. Köker, (1995); **Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Özbudun, E., (1975); **Türkiyede Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara.
- Özbudun, E., (1983); **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara.
- Özbudun, E., (1996); Milliyet Gazetesi, 19 Şubat 1996.
- Özbudun, E., (1996); Milliyet Gazetesi, 31 Ocak 1996.
- Parla, T., (1983); "1961 Anayasası'nda Yasama-Yürütme İlişkisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 38-39, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parla, T., (1995); **Türkiye'de Anayasalar**, İletişim Yayınları-Cep Üniversitesi, İstanbul.
- Sezer, B., (1979); **Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul.

- Shaw, S., ve E.K. Shaw. (1982); **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.I-II, İstanbul.
- Soysal, İ., (1983); Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasal Dernekler, Partiler ve Kurucuları, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2010-2018, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Soysal, M., (1983); "Türk Anayasacılığında Kemalist Yaklaşımın Anlamı" **Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiri ve Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No:254, Ankara.
- Soysal, M., (1986); **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, Altıncı Baskı, İstanbul.
- Soysal, M., ve Sağlam, F., (1983); "Türkiye'de Anayasalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 18-52, İstanbul.
- Sümer, F., (1967); **Oğuzlar**, Ankara.
- Şakar, M., (1989); **1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar**, Beta Basım Yayım, Yayın No:193, İstanbul.
- Şeylan, G., (1983); TBMM'nin Kuruluşu ve Gelişimi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2662-2670, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Taneri, A., (1978); **Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı**, Anklara.
- Tanör, B., (1995); **Siyasal Tarih (1980-1991), Türkiye Tarihi 5 : Bugünkü Türkiye**, İstanbul.
- Tekeli, Ş., (1983); "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 1797-1824, İstanbul.
- Timur, T., (1986); **Osmanlı Kimliği**, Ankara.
- Timur, T., (1989); **Osmanlı Çalışmaları**, Ankara.
- Timur, T., (1994); **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara.
- Togan, Z.Y., (1970); **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul.
- Toker, M., (1990); **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım, İstanbul.
- Tunaya, T.Z., (1985); **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul.
- Tunçay, M., (1983); "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 2019-2024, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, M., (1983); "Siyasal Gelişiminin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, ss. 1967-1998, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, E., (1996); "24 Aralık 1995 Seçimlerine İlişkin Sayısal ve Genel Bir Değerlendirme", **Sosyal Demokrat Değişim**, 1/96,
- Turan, O., (1965); **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul.
- Turan, O., (1984); **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul.
- Uluçay, Ç., (1971); **Harem**, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H., (1983); **Osmanlı Tarihi C.I-II**, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H., (1984); **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H., (1984); **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara.
- Velidedeoğlu, H.V., (1993); **12 Eylül Karşı-Devrim**, İstanbul.
- Yerasimos, S., (1985); **Geri Kalmışlık Sürecinde Türkiye**, İstanbul.
- Yetkin, Ç., (1985); **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**, Ankara.
- Yücekök, A., (1983); **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 533, Ankara.
- Yıldırım, E., (1995); **Türkiye'de Siyaset Süreci ve Profesyonel Siyasette Benliğin Kurulması-SHP örneği**, Ankara.
- Zürcher, E.J., (1995); **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

